

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1898.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> Egy déli osztják hőséneke.	1
<i>Melich János.</i> Egy rejtelmes szó. (Leubezes)....	28
<i>Kúnos Ignácz.</i> A török nyelv idegen elemei (V.)	34
<i>Erdélyi Lajos.</i> Mondattani tanulmányok (I.)	55
<i>Bartha József.</i> Ismeretlen nyelvm emlékek a XVI. század első feléből	71
<i>Veress Ignácz.</i> A magyar tagadó	78
<i>Sebestyén Gyula.</i> A Halotti Beszéd szerzője és kora	93
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1897. (I.)	101

Ismertetések és bírálatok.

<i>Petz Gedeon.</i> Német nyelvtanok. (Kauffmann Fr. Deutsche Grammatik. — Brenner O. Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache)	109
— Gót nyelvészeti irodalom. (Streitberg W. Gotisches Elementarbuch. — Kluge, Fr. Geschichte der gotischen Sprache. — Uhlenbeck, C. C. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache.)	114
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie. XX. Bd. 1. Heft	122
<i>Gombocz Zoltán.</i> Török jövevényszavak a mordvinban. (Paasonen H. Die türkischen Lehnwörter im Mordvinischen.)	124

Kiseb közlések.

<i>M. J.</i> Magyar-horvát glosszák	33
<i>L. V.</i> Soltész.	70
<i>M. J.</i> Háztüznézni	92
<i>Gombocz Zoltán.</i> A vogul infinitivus	127

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Egy déli osztják hősnéke.

A mire egy félszázad óta hiába várákozott nyelvtudományunk, nem sokára meg fog jelenni az első déli osztják szöveggyűjtemény. Sajátságos, hogy a finn-magyar nyelvcsopórt összes különálló ágai közt éppen ennek alaposabb megismerése maradt legutóljára: erre nézve áll eddigelé a legkevesebb nyelvi anyag rendelkezésünkre, holott a vogulság, de az éjszaki osztják és zürjén nyelvjárások is sokkalta félreesőbb és nehezebben megközelíthető területekre esnek. A szóban forgó, sajtó alatt levő mű PATKANOV SÁNDOR orosz miniszteri tisztviselő nem régiben megjelent *«Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie (I. Teil: Ethnographisch-statistische Übersicht; St. Petersburg, 1897)»* című érdemes könyvének II. kötetét alkotja s mint a *«Heldenlieder und Sagen (tárnén áret)»* külön cím is mutatja, a tölem gyűjtött vogul hősi énekekhez és regékhez hasonló népköltési mutatványokat fog nyújtani. PATKANOV velem egyidejűleg az 1888-ik év nyárutóján utazgatott az Irtis alsó folyása s mellékfolyói vidékén, hol hivatalos küldetése szerint statisztikai és közgazdasági adatok egybeszerzése volt főfeladata; de e mellett kiterjedt figyelme az osztják nép életmódjára, hagyományaira, nyelvére és népköltési termékeire is, mely utóbbiak terén kiválóan becses észleleteknek és gyűjtéseknek jutott birtokába. Ezek köréből való, bennünket különösen érdeklő közlései: 1. О происхождении слова «Сибирь» (A «Szipéria» név eredetéről), mely a Сибирскій Сборникъ 1892-iki VI. kötetében jelent meg s osztják, valamint tatár mondai emlékezesek, illetőleg erre vonatkozó nyelvi adatok alapján a Sibirj városnévnek a magyar őstörténetben is szereplő *sabir*, *savir* nép nevével szóló kapcsolatát mutatja ki; — 2. Типъ Остяцкаго богатыря по Остяцкимъ былинамъ и героическимъ сказаніямъ («Az osztják hős típusa

osztják mondák és hősregék alapján»; St. Petersburg, 1891), mely a hagyományos népköltés anyagával rendkívül tanulságos módon vázolja a régi osztják társadalmat, különösen a hősök életmódját, harczait, várait stb. (1. bő ismertetését: *Ethnographia* V. 352—368. ll.); — 3. *Остяцкая былина про богатырей города Эмдера* (Emder-város hőseiről szóló osztják monda), tulajdonképpen hős-ének, mely orosz fordításban a *Живая Старина* folyóirat 1892. évfolyamában (92—97. ll.) jelent meg; — 4. A fent idézett nagyobbszabású mű, melynek első kötete nyolcz fejezetben az irtisvidéki osztják terület topographiáját, állat- és növényvilágát, a nép viseletét, társadalmi és házi életét, foglalkozásait, diszító rajzait, zenéjét, tér- s időmértékeit, jogi és administrationalis intézményeit, az ősi pogány hit maradványait, házassági és temetkezési szokásait, az eskü módját stb. írja le kimerítő részletességgel; második kötete, mint említettük, a népköltészetnek van szentelve (lesz benne megfelelő bevezetésen kívül három hősének, két rege osztják eredetiben és német fordítással, továbbá 15 rövidebb elbeszélés csupán fordításban, mindannyi nyelvi és tárgyi magyarázatokkal); harmadik kötete irtisi osztják-német-orosz szójegyzéket fog tartalmazni a Konda- és Demjanka-melléki osztják nyelvjárások rövid vázlatával.

Élénken érzett hézagot vannak hivatva betölteni PATKANOV-nak utóbb említett munkái nyelvtudományi irodalmunkban s mindőn a szerző szívességéből a szöveggyűjtemény kiadásának a Demjanka folyó vidékén jegyzett első éneke már rendelkezésemre áll, örömmel sietek annak bemutatásával, hogy addig is, míg az egész munka megjelenik s tanulságainak tüzetesebb méltatására rátérhetünk, némi képet alkothasson magának nyelvészközönségünk a déli, szorosabban meghatározva irtisi osztják nyelv sajátosságairól, különösen grammatikai alkotásáról, melyet CASTRÉN-nak példamondatok nélkül adott paradigmáiból eddigelé csak homályosan ismertünk. Azon tények közül, melyekre a már itt közölt kicsinyke mutatóvány is újabb világosságot vet, csupán a legfontosabbat kívánom e helyt kiemelni, t. i. az igeragozás rendszerét. Hogy ez CASTRÉN-nál zavaros, már HUNFALVY észrevette (l. *Éjszaki Osztják* Ny. 155. l.); de hogy voltaképpen milyen, azt ő sem állapíthatta meg, nem lévén egy sornyi útbaigazító szövege sem. Az előbbi megkülönbözteti a tárgyas ragozást («transitive conjuga-

tion») az alanyitól («intransitive conjug.») s az irtisiben a következő mintákkal mutatja be (*menem* «ich gieng», *panem* «ich legte»):

Præteritum :

Intrans. Sing.	1. <i>menem</i> , 2. <i>menen</i> , 3. <i>menöt</i> ;
Transit. «	1. <i>panem</i> , 2. <i>panen</i> , 3. <i>panet</i> ;
Intrans. Dual.	1. <i>menmen</i> , 2. <i>menden</i> , 3. <i>meyen</i> ;
Transit. «	1. <i>panemen</i> , 2. <i>paneden</i> , 3. <i>paneden</i> ;
Intrans. Plur.	1. <i>meneu</i> , 2. <i>menda</i> , 3. <i>menet</i> .
Transit. «	1. <i>panen</i> , 2. <i>paneden</i> , 3. <i>panet</i> .

Futurum :

Intrans. Sing.	1. <i>mendam</i> , 2. <i>mendan</i> , 3. <i>ment</i> ;
Transit. «	1. <i>pandem</i> , 2. <i>panden</i> , 3. <i>pandet</i> ;
Intrans. Dual.	1. <i>mendemem</i> , 2. <i>mendeden</i> , 3. <i>مندegen</i> ;
Transit. «	1. <i>pandemen</i> , 2. <i>pandeden</i> , 3. <i>pandeden</i> ;
Intrans. Plur.	1. <i>mendeu</i> , 2. <i>mendeda</i> , 3. <i>مندet</i> .
Transit. «	1. <i>panden</i> , 2. <i>pandeden</i> , 3. <i>pandet</i> .

Szövegünk adatai több pontban eltérőleg tanúskodnak az igeragozás alakjait s ezek jelentését illetőleg. A fenti minták szerint a tárgyas ragozás az egyes 3. személyében abban különböznék az alanyitól, hogy emebben a végzet *-öt*, amabban pedig *-et*. Ámde határozottan csak tárgyas jelentésben vehető az *ö-t* rag e mondatokban : (204. s.) *tu-piś tuu kavet noχ-t ā d ō t* «da nahm er seinen hammer hervor» (magyarúl: *előhúzta*, vogulúl: *lëumatëstä* ; nem : «előhúzott») | (236. s.) *man nēy täidam, tuvat vāχta mendam* . . . *tu nerīdöt, v ā g ō t*, «ich habe ein we i b, sie herbeizurufen geh ich . . . er lief dahin und rief sie (*elhívta*, vog. *vōwëstā*) ; ellenben intransitív igéken szerepel az *-et* e példákban : (9. s.) *j ū χ t e t tabet ūrt*, «es kamen sieben helden» (*jövének*, *jöχtäsët*) | (249. s.) *türēm ent χuttet*, «noch graute nicht der morgen» (ki nem *nappalodott*, *χātälës*). Látnivaló, hogy a két igei alakhoz nem az ige tárgyas, vagy alanyi ragozásának jelentésbeli eltérése, hanem valami egyéb fűződik, melyről alább szözlünk.

A dualis alakokban a tárgyas és alanyi ragozás föltüntetett különbségeinek ellenőrzésére nincs adatunk : (240. s.) *ömëtken*, «ültek ketten» és (245. s.) *juz jūgotken*, «haza érkeztek ketten» intransitív alakok s megfelelnek CASTRÉN *meyen* mintájának. A töb-

bes első személyében a tárgyias alak *pan-en* volna, épúgy mint a futurumban *pan-d-en* (szemben az intransitív *men-eu*, *men-d-eu* alakokkal); de amazokban az *-n* nyilván csak toll-, vagy sajtóhiba *-u* helyett, a mi kitűnik CASTRÉN nyelvtanának 53. lapjából, hol a *præt.* és *futurum* többes 1. személyű ragja átható s át nem ható igéknél egyaránt *-eu*-nak van jelezve. A tárgyias és alanyi ragozás végzetei közt különbség még a többes 2. személyében is volna (*men-da: pane-den*, s szintűgy a futurumban: *men-de-da: pan-de-den*); de ennek igazolására sincs biztos adatunk: (130. s.) *jānq̄idada* («so versuchet ihr's zuerst») «próbáljátok» alakkal van ugyan fordítva, de érthető így is: «próbáljátok ti előbb» (t. i. *jōkta*, *jannta*).

A futurumban ismét az egyes harmadik személyében volna világosabban észrevehető különbség a tárgyias és alanyi ragozás közt (*men-t: pan-de-t*); ámde adataink közt van egy olyan is, melyben a teljesebb *-det* végzet intransitív igén szerepel: (63. s.) *tūrēm xuttedet*, *jixpoztan te jūguttet*, «wenn es tagt, kommen deine brüder her», tdk. «az ég ki fog nappalodni» (vog. *tārēm xātli*). — Az első és második személy kapcsoló hangzóinak föltüntetett különbségeire (*men-da-m*, *men-da-n: pan-de-m*, *pan-de-n*) szintén nem sokat adhatunk; mert az *e* intransitív igéknél is előfordúl, pl.: (237. s.) *man sora jidem*, «ich komme bald» (*jiv-* «kommen», *ji-dem* «jönni fogok») | (114. s.) *ent jiden*, «du kommst nicht» | (149. s.) *met-sagat jevettem?* «wie werde ich schiessen?» | (61. s.) *met-sira jasteden?* «was wirst du ihnen sagen?»

Mindezekből az a következtetés vonható, hogy az irtisi osztjában a tárgyias ragozás külön alakjai megszűntek, illetőleg az alanyi ragozás alakjaival egybeestek. Jóformán látjuk is e jelenség okát. A beálló és folyó cselekvés kifejezésére az éjszaki osztjában, úgy mint sok ige *præsens*-ében a tavadai vogulban, az eredetileg gyakorító jelentésű *-l* (IO. *-d*) képző szolgál, melyhez a tárgyat kifejező *-l* rag (pl. vog. *rāti-lé-m*, *rätés-lé-m*) igen gyakran közvetlenül csatlakozik, így: *ma ninēn xalēvat lillam*, «ich werde euch morgen auffressen» (AHLQVIST: Sprache d. Nordostjaken 11. l.; v. ö. ÉO. *lēlem*, Obdorszki *lilem*, «eszem») | *ma negen xoltša esilem?* «warum sollte ich dich los lassen?» (u. o. 12. l.; v. ö. *esla!* «lass mich los», u. o.) Minthogy már most ezen *-l* tárgyjelölő igei ragnak szintén *-d* felelne meg az irtisi osztjában, ez a folyó cselekvés *-d* képzőjéhez fűződve eredetileg talán *-dd* alakban lappanghatott,

mely igen könnyen egyszerűsödhetett további fejlődéssel rövid *d*-vé. Megjegyzendő, hogy az elbeszélő mult alakjaiban is igen csekély kivétellel *-d*, *-t* képzős igei tövek szerepelnek szövegünkben; a tárgyjelölő *-l* ragnak tehát itt is csak olyan fejlődése lehetett, mint a folyó cselekvés esetében. Nem tartom kizártnak, hogy az itt föltételezett *-dd* (illetőleg bizonyos esetekben *-tt*) még tényleg hangzik is s hogy az eddigi kutatóknál följegyzésre nem került, annak csupán az az oka, hogy ezeknek a tárgyas ragozáshoz nem lévén érzékük, annak alig kivehető ejtésbeli megkülömböztetése nem igen tűnhetett föl. Van is PATKANOV itt közlött szövegében egy adat, mely e fölvételre alapot nyújt, még pedig a következő: (205. s.) *kavet nox-tādōt, pēdet kādñ-kudāva kavejat saḡittet*, «er nahm seinen hammer hervor, zwischen die ohren schlägt (üti) er (das pferd) mit dem hammer». Itt az IO. *saḡ*-, *seḡ*- «schlagen» igéből az elbeszélő múlt alakját az *eudidet, ātmidet, jūxtidet* s több más hasonló alakok mintájára így várnók: *saḡidet*; de hogy az egyszerű *d* helyett itt *tt* jelentkezik, annak nem lehet más oka, mint hogy benne az éjszaki osztják *l* tárgyjelölő igeragnak *t* változata lappang, melyhez a *d* képző hozzá is hasonúlt. V. ö. itt még a következő helyet: (178. s.) *tēg nūrdat ātmīdīdet* «sie aber hoben (fölemelék) ihre riemen», mely után a következő sor: *kāt-ḡat-jaḡ teta ātmidet*, «zwölf faden hoch hoben sie sie».

Egy más jelenség is igen felötlő közlésünk igei alakjaiban, az t. i. hogy igen sok esetben, midőn nem beálló, vagy jelenben folyó cselekvésről van szó, a frequentativ *-id* képző szerepel, holott az igeinek bajos gyakorító jelentést tulajdonítanunk. Vegyük pl. a következő mondatot: (69. s.) *jiz-pogot ḡot-oḡ p u n ṣ ī d e t*, «ihr bruder öffnete die tür», itt csak egyszeri nyitásról lehet szó, nem pedig «nyitogatásról»; vagy (70. s.) *vat-ḡar oḡteja ēttidet*, «er warf einen blick auf das bett», mi nyilván nem «nézdegélt». A frequentativ képzőnek az effélékben nem lehet más hivatása, mint hogy a multban történt cselekvést az előadás élénksége céljából megjelenítse, a hallgató előtt végbementnek föltüntesse olyformán, mint a magyar *ír vala, írta* elbeszélő alakok használatánál történik. A vogul költői előadásban csakugyan az ily esetekben *præsens* alakok is szerepelnének, pl. az idézett első mondat így hangzanék: *jā'i-pīḡū kwol-āwi pūnsitā*; (30. s.) *jaḡet namasidet* így volna: *jāḡ'-āḡiānl nqmsi v. nqmsili*. Nem haboztam ennélfogva az ily alakokat jelen-

nel, vagy más elbeszélő alakokkal fordítani; sőt azt hiszem, hogy az egymás mellett használt *jastet* (5., 7., 15. s.) és *jastöt* (44., 74., 103. s.), *tādet* (144. s.) és *tādöt* (204. s.), *juxtet* (5. s.) és *juxtöt* (33. s.), *čužidet* (65. s.) és *čužöt* (126., 155. s.), *taksidet* (75. s.) és *taksidöt* (125. s.) eltérő alakok jelentésbeli különbsége éppen abban rejlik, hogy az elsőek präteritum historicum-ok, az utóbbiak pedig valószínű perfectumok, melyekben az *-öt* végzet az IO. *ūd-*, SO. *val-* «sein» segédigével való szerkesztés. Alapjában kifejezi e nézetet már CASTRÉN, ki szerint (54. l.): «Einige verba nehmen in der dritten person des singulars im präteritum zwei affixe an *-ēt* und *-öt*, jenes zur bezeichnung des imperfects und dieses um das perfect anzudeuten, z. b. *jāstem* 'sagen': 3. pers. *jāstet* 'er sagte, dicebat, russ. *говори́л*', *jastöt* 'er hat gesagt, dixit, russ. *сказал*';

A mocsári málnához hasonlatos

¹ *Kui¹-mūruyta² sēvey ūrt³*

kui-mūruyta vegey⁴ ūrt

jit⁵ vōt pēlkeja⁶ ēttidet⁷:

pēgdū pēdēy⁸ ēdemīdet.⁹

⁵ *jix-poxtat¹⁰ jāstet:* «ne tat¹¹-li jit?»

jix-poxtat jāstedet: «muna voža¹² mendeu!»

a tu jāstet: «man en mendam man tagem-īva

īot nōgorda ōmdīdem, tērās īot nōxrīdem».

jūytet¹³ tābet ūrt. ūrdet jāstedet:

¹⁰ «an¹⁴ sevrañteu,¹⁵ ada at¹⁶ jēvedītteu?¹⁷»

¹ *kuj, kūj* «tisza mocsár az erdőben» (P.), «morast» (C). —

² IO. *mūraç*, SO. *mōrak*, *mōreyk* «moltebeere» (C.), *mōréç* «bogyó»: *ñuxēs-m.* «juharbogyó», *pūčke-m.* «földi eper» (P.), EO. *moray*, *mū-rēç* «erdbeere» (A.), EV. *māreç*, *moray* «sárga mocsári málna». A *mūraç-ta* végzetére nézve v. ö. PATK. fordítása («gleich der sumpf-moltebeere zopfiger held») nyomán: déli osztják *vērtā*, SO. *verte* «rot» és *vēr* «blut» -*īti*, -*īde* «wie, gleichwie» (az előrészt talán *ī* «egy»); *oxyta* «das obere» ebből: *ōç*, *ox* «kopf». — ³ Vogulul: *sařiy ātēr*, KO. *seu* (P.), IO. *sēu*, SO. *seuç* «flechte» (C.), ÉO. *seu*, *sev* «haarflechte»; EV. *sa'i*, KV. *süi'* id. — ⁴ PATK. «starker»; tehát = EV. *va'iy*, *vařey*; IO. *veg*, SO. *vok*, ÉO. *vei* «kraft, stärke». — ⁵ *jit*, SO. *il* «das untere» (C.), *jit-vōt* «nordwind» (u. o.), tdk. «alszél», mely az Ob alvidékéről jöve egyszersmind «éjszaki». — ⁶ *pēlkeja*, lativ. határzói raggal ebből: *pēlek* «seite» (C.); eddig ismert alakok: *pēlga*, *pēlega* (C.). — ⁷ *ēttid-*, *ēittid-*, *eikid-* «schauen, besehen» (C.). — ⁸ IO. *pētey*, SO. *pēley* «wolke»

verem ‚machen‘: 3. pers. *veret* ‚machte, faciebat, russ. дѣлалъ, *veröt* ‚er hat genacht, russ. сдѣлалъ‘. — Ugyanily kétféleség mutatkozik a CASTRÉN-től ‚futurum‘-nak nevezett alakok jelentésében, mely gyakran határozottan *præsens*, pl. (71. s.) *jiaget oměst* ‚(mit entblösster Brust) sitzt die schwester da‘ | (243. s.) *vot i oměstet žudem žat, žudem āt*, ‚so sitzen sie drei tage u. drei nächte‘ | (36. s.) *veget ent jugutt*, ‚die kraft versagt ihr‘ | (114. s.) *muḡ punḡdeva ent jiden, ent žūdenttan*, ‚zu uns kommst du nicht, uns hörst du nicht‘ | (30. s.) *taidet jiaga*, ‚sie haben eine schwester‘. Az irtisi osztják ige időalakjai tehát mindezek szerint voltaképpen a cselekvés befejezett és be nem fejezett voltának jelölésére szolgálnak.

fürtös hős, hatalmas hős éneke.

- 1 Mocsári málnához hasonlatos fürtös hős,
Mocsári málnához hasonlatos hatalmas hős
az alvidéki szél tája felé tekint:
fekete felhő emelkedik.
- 5 Bátyjai szólának: «nem had közeleg (jön)-e?»
bátyjai mondják: «mi a várba megyünk!»
De ő szóla: «Én nem megyek el helyemről,
nyilat faragni ülök, ezer nyilat faragok.»
Hét hős érkezék. A hősök mondják:
- 10 «Vagdalkozzunk-e, avagy lövöldözzünk?»

(C.), IO. *pələḡ*, KO. *peten* (P.), ÉO. *pələḡ* ‚gewitterwolke‘ (A.). — ⁹ *ēdemādet* ‚stieg empor‘; v. ö. alább (38. és 57. s.): *χunt ēdet oḡteja* ‚wenn die morgenröte erscheint‘, *žudai-χunt ēdīdet* ‚die morgenröte geht auf‘, miszerint e szó az *ēttid-* ‚schauen, besehen‘, *ēttept-* ‚weisen, zeigen‘ igékkel látszik egy családba tartozónak. — ¹⁰ *jix-poḡ* = vog. *jā-i-pī* ‚atyafi, testvér‘. — ¹¹ *tať* eddigelé ismeretlen szó; ПАТК. szerint (Tip. Ostj. Bogat. 63. l.): «война (háború)», *tať-ḡoi* «войнъ (hadfi)»; *ne* és *-li* orosz szócskák: не война-ли? — ¹² *voḡa* az ismeretes SO. *voč*, *voš*, IO. *vač* (C.), KO. *voš*, KO. *vqč*, *vqš*, FO. *vuač*, VI. *vač* ‚vár, város‘ (= ÉV. *ūs*) szóból hangzóközi (és *r* után) szokásos zöngésüléssel (mint *ürt*: plur. nom. *ūrdet*). — ¹³ *jūxt-* = IO. *jōxt-*, SO. *jōgod* ‚kommen, eingehen‘ (C.), *joxť* (P.). — ¹⁴ *an* = ÉV. *aman* ‚vajjon?‘, KV. *am*, *amnā* id. — ¹⁵ *sevrantteu* ‚schlagen wir uns‘ = ÉV. *sa’irānteu* ‚vagdalunk‘; IO. *seur-*, SO. *sagr-*, *sogr-* ‚hauen, hacken‘ (C.); ÉO. *severl-* ‚hauen‘, *severanta keši* ‚schwert‘ (A.). —

- K. m. s. ū., k. m. v. ū. jastēt : «at jēveditteu!»*
*χūdem χat, χūdem at tadēsīdet.*¹⁸
K. m. s. ū. keldai ōmdot :
*hottat čisto χōttōt.*¹⁹
¹⁵ *tu jāstet : «īnge²⁰ at taganditteu!»*
at kattēsīdet²¹ tagandittai.
*K. m. s. ū. χōt ūrt pāgdādet,*²²
tābetmet ūrtne it²³-pāgdāi tū.
*tāχret,²⁴ kēžet²⁵ mēgded-ēva χanasīdai,*²⁶
²⁰ *tāχret, kēžet noχ neresāi.*²⁷
tābet tav²⁷-sūχ²⁸ sumeja²⁹ jōndīdāi,
*pontiη³⁰ tau tēga jerīdai.*³¹
*χotan tāka³² kērkīdet, taganā ēne tōr tīvīdet,*³³
χotan ait³⁴ kērkīdet, taganā ai tōr tīvīdet.
²⁵ *tēga vožet³⁵ tēg sorajet³⁶ tūtīdet.*³⁷
ār nēη, ār χoi jāχta³⁸ lōga³⁹ tagamīdet,
čtoba⁴⁰ seymāsa⁴¹ χoj-nēη χoje-χojna.
imene senktāi kujanda⁴² ōtēηat,
a⁴³ igene senktai sūvat.

★

¹⁶ *at* = ÉO. *at*, ÉV. *voss* «hadd, hogy». — ¹⁷ *jēvd-* «schiessen» (C.). — ¹⁸ *tadēsīdet* «sie kämpften» reciproc. képzéssel (mint: *χāntlayte'it*). — ¹⁹ *χōttōt* nyilván annyi mint ÉV. *χōltētā* «elfogyasztotta, elhasználta» (caus. a *χali* «elfogy, elpusztúl, meghal» igéből): «seine pfeile hatte er ganz verbraucht» (PATK.); v. ö. IO. *χad-*, SO. *χal-* «sterben» (C.). — ²⁰ *īnge* «jetzt» = ÉV. *aiη-ke*; v. ö. *in* «jetzt, gegenwärtig» (C.). — ²¹ *katt-* (IO.) «fassen, greifen, halten» (C.). — ²² *pāgdādet* «warf sechs helden zu boden»; alább (18. s.) passivumban *it-pagdāi* «ward er zu boden geworfen»: ÉO. *pāčēl-*, *pajitl-*, *paitl-* «zu boden werfen, fallen lassen, verlieren» (A.). — ²³ *it* = ÉV. *jol*, TV. *il* «le». — ²⁴ *tazar* «panzer» = ÉV. *layēr*, KO. *saghēr*, *slagghēr*, középobi *jožēr* (P.). — ²⁵ IO. *kēže* «messer» (C.) itt: «kard». — ²⁶ *χanasīdai* «sein schwert löste man von seiner brust»; v. ö. ÉO. *χanasl-* «auftrennen» (A.). — ²⁷ *noχ-neresāi* «sein schwert nahm man ihm weg»: *nerem-* «wegnehmen» (C.), *neremal-* (Obd.) id. (A.) = ÉV. *niremti* «elragad», mely mellett szintén van: *nirāsi* «elránt». — ²⁷ *tav* = IO. *tou*, SO. *lau*, *lauχ* (C.), ÉO. *lou*, ÉV. *lūw* «pferd». — ²⁸ *sūχ* = IO. *sōχ*, *soχ* «haut» (C.), ÉO. *saχ*, *soy*, ÉV. *saw*. — ²⁹ PATK. szerint: «postposition (dativ eines unbekannten wortes)»; fordítása: «in sieben pferdehäute nähte man ihn ein». — ³⁰ *pontiη tau* «geflügelter ross» s másutt is (Tip. Ostj. Bogat. 36. l.) «крылатый конь»: ha a *pontiη* alapszava (melyet más forrásból egyelőre nem igazolhatunk) tényleg «szárny»-felét jelentene, a mi *madār* szavunkkal volna talán kapcsolatba hozható. De a «szárnyas» biztosabb kondai osztják

Mocsári málnához hasonlatos fürtös hős szóla: «Hadd
lövöldözzünk!»

Három nap, három éjjel hadakoznak.

M. m. h. f. hős síráshoz (sírni) ült vala:

nyilait mind elfogyasztotta vala.

15 Ő szóla: «Most hát birkózzunk!»

Egymást megfogják, hogy birkózzanak.

M. m. h. f. hős hat hőst földre ver;

a hetedik hős öt veri le (tdk. «hőstől ő veretik le»).

Pánczélingét, kardját melléről leoldják (tdk. pánczélya,

20 pánczélingét, kardját elragadják, [kardja leoldatik],
két lóbőrbe varrják,

szárnyas (?) ló farkához kötik.

A hol erősen esik, azon helyt nagy tó támad,

a hol kicsit esik, azon helyt kis tó támad.

25 Gyorsan viszik az ő városukba.

Sok nő, sok férfi járó útra vetik,

hogy minden nő, minden férfi üsse.

Asszony vízfordó rúd végével üti,

a férfi (öreg) pedig bottal üti.

★

szava: *tōyten* (u. o. 35. l.) = ÉV. *tqul̄n*; PÁPAINÁL: *taɣvl̄n*, *toɣel̄n*
ebből: IO. *tōgot* «feder», ÉO. *tōgol* «flügel» (A.). Inkább emlékeztet
a *pontin* az EV. *pānsi*, KV. *pons*, PV. *ponš* «madárfark» szóra, mi
szerint alapszava (mint a vogul költői beszédben is gyakran elő-
fordúl) a jelzett *tēg* (= ÉV. *l̄'i* «fark») szó szinonimja gyanánt
volna tekinthető s tulajdonképpen «farkas»-t jelentene. — ³¹ *jir-*
«binden, knüpfen, stricken» (C.), ÉO. *jerl-* «binden, dämmen, ver-
sperren» (A.); v. ö. ÉV. *jārti* «akadályoz». — ³² *ɣotan* = IO. *ɣodan*
«wo» (C.). — ³² *tāka* «schwer»: v. ö. ÉV. *tāk* «erős», ÉO. *tāk*
«fest, stark». — ³³ *tiv̄idet* «entstand» = ÉV. *tēl̄s* «született, lett,
származott», SO. *tegh̄l̄s* «csinálódott» (P.): IO. *tiv̄-* «geboren
werden» (C.). — ³⁴ *āit* «leicht», tkp. «kicsit, kevésbé»; a -t végzet
talán az instrum. -t, mint ÉV. *soɣt̄el* «egyenesen», *l̄as̄el* «lassan». —
³⁵ A «nach ihrer stadt» fordítás szerint ilyen alakot várnánk
voɣ̄eda. — ³⁶ *sorajet* «schnell» nyilván instrumentalissal az IO.
sora, SO. *sarga* «schnell» (C.) szóból = ÉO. *sara* «gleich, bald»
(A.). — ³⁷ *tiv̄idet* «schleiften ihn»; nyilván ebből: *tu-* «führen,
leiten» (C.); ÉO. *tōl-*, *tul̄-* «holen, bringen, führen» (A.) = ÉV.
tul̄- id. — ³⁸ *jāɣta* part. præs. innen: *jāɣ-* «gehen» (A.). — ³⁹ *lōga*
«auf den weg»: SO. *l̄ēk*, *l̄ök* «spur» (C.); *l̄ökk*, SO. *loɣ*, *l̄ōɣ* «út»
(P.), ÉO. *lek* «weg» (A.) = ÉV. *l̄āɣɣ* id. — ⁴⁰ or. *чтобы* «hogy,
azon célból». — ⁴¹ *seɣm̄asa*: præt. sing. passivi 3. sz. az or. *чтобы*
били-féle präteritumszerkezettel. — ⁴² *kujanda* = tatár *kōj̄nt̄ä*
«vízhordó görbe rúd»; nem «wage» (C.). — ⁴³ or. a «azonban».

- 30 *Taidet*⁴⁴ *jiaŋa*.⁴⁵ *jiaŋet* *namasidet* :
 «*jij-poxtam mettap*⁴⁶ *ürt tavat juz tütidet* ?
mana jāxtam, nox-ettittem !»
jiaŋet jūxtöt K. m. s. ū. puŋida,⁴⁷
*pāgijat*⁴⁸ *sūgot eudidet*.
 35 *K. m. s. ū. ātmidet*,
veget ent jūgutt.⁴⁹
*tať*⁵⁰-*aŋet jāstidet* : «*mija jaŋan* ?
ādēŋ, juŋt pāgant (ēdet) oxtēja,⁵¹ *vēret tox estedā*
nuŋ-ba ādēŋ jij-poxtanna vēren tox estedāi !»
 40 *tu-piš*⁵² *tať-aŋet jāstet* :
 «*noxiarata*⁵³ *xoja taŋadan* !
*neušto*⁵⁴ *ēveja xoi most* ?
*vegen, šomen*⁵⁵ *ēndam K. m. s. ū. tūda* :
in mana mendam !» *tať-aŋet jāstöt*,
 45 «*mana jāxtam K. m. s. ū. tēgde tūdem*.
togōť jūxtidet, K. m. s. ū. puŋēda jūxtidet,
*jonēŋ-peta*⁵⁶ *tāyrdidet*,
tuvu xōteda tütidet.
tuu jāstet : «*man vegem xole vedesen* ?⁵⁷
 50 *man poť-xosa*⁵⁸ *juvem*.
*tābet pēdep sarān*⁵⁹ *jija tašie* !⁶⁰

⁴⁴ *taidet* annyi mint: vog. *āŋse'it* «sie haben, van nekik»; CASTRÉN szerint: IO. *tājem*, SO. *tōjem* «sein», mit csak magyar értelmében igazolhatók. AHLQISTNÁL is: EO. *tail-* «haben, besitzen, halten». — ⁴⁵ *jiaŋa* «schwester»: IO. *ŋeŋa*, SO. *ŋeŋi* «jüngere schwester» (C.), KO. *ŋeŋge* «племянница, unoka-nőtestvér» (P.), EO. *ŋaŋga* «nichte»; v. ö. EV. *jā'i-āri* «testvér» (anya-leány) és *āŋk* «kisasszony, leány». — ⁴⁶ *mettap*, eddigelé ismeretlen alakja a *met*, *metta* «welcher, was» kérdő névmásnak. Utóréseze lalán a *-pa*, *-ba* «doch, jedoch» (C.) encliticum. — ⁴⁷ *puŋida* «zum, -hoz», mint vog. *pāxān* «oldalához» = «hozzá»; eddig ismert alak: IO. *puŋada*, S. *poŋala* (C.). — ⁴⁸ *pāgijat* «mit dem messer»; az alapszó nyilván: tatár *pāke* «kés, bicska». — ⁴⁹ *veget ent jugutt* = EV. *va-ä at joxti* «ereje nem futja ki». — ⁵⁰ *tať*: v. ö. EO. *sāsi-iki* «grossvater», *sāsi-imi* «grossmutter», EV. *sāsi'* «nagybátya», KV. *sāsi'* (*sāsŋem*), PV. *sās*; déli osztják *sāčēi* «родный, rokon» (P.). — ⁵¹ *juŋt pāgant (ēdet) oxtēja* «wenn die morgenröte erscheint»: az *ēdet*-re nézve l. fönt 9. jegyz.; de *pāgant* alakjában és jelentésében előttem homályos (v. ö. magy. *fény*), IO. *oxťeja* «auf, obenauf»: *oxťa* «das obere», *ōx*, *ox* «kopf» (C.), *tu-piš* «dann» összetételben az utórész a szorzó számnevek alkotó része: *i pis* «einmal», *xūdēm pis* «dreimal» (C.), mint EV. *kit pis* «két-szeres» (*pis* «rét, réteg»); tehát *tu-piš* «dann» értelme oly alapú,

- 30 Van egy hűguk. Hűguk gondolja :
 «Bátyáim micsoda hőst hoznak vala a lóval haza?
 Én elmegyek, megtekintem!»
 Hűguk M. m. h. f. hőshöz érkezett vala,
 bicskájával a bőröket fölívágja.
- 35 M. m. h. f. hőst emeli,
 ereje nem bírja (megy ki).
 Nagyanyja szól: «Minek mentél [oda]?»
 Reggel, hajnalpirkadat idején, vérét [oda] ontják,
 reggel bátyáid a te véred is [oda] ontják.
- 40 Azután nagyanyja [így] szóla :
 «Hiábavalóság, [hogy] férjhez kívánczol!
 Hát csakugyan kell-e leánynak férj? [ide] hozzád :
 Erőd, tehetséged nincs arra, hogy M. m. h. f. hőst
 most én megyek?» — mondta vala nagyanyja —
- 45 «én megyek, M. m. h. f. hőst ide hozom.»
 Oda megy, M. m. h. f. hőshöz érkezik,
 hónaljába szorítja őt,
 az ő házába viszi.
 Ő (t. i. a hős) szóla: «Miről ismered meg erőm?»
- 50 Én [csupa] ganéj és hűgy lettem.
 Hétfűlű üstöt készíts vízhez,

mint a synonym német *damals*-é. — ⁵² *noxiarata* (?) *χοja tanadan* «es ist unnütz (?), dass du dir einen mann wünschest»: a közlőtől megkérdőjelezett szó tatár eredetűnek látszik; v. ö. *nahak jara* «по напрасну, несправедливо, незаслуженно (hiába, nem igazságosan, meg nem érdemelve)»: BUDAQOV II : 276. — ⁵⁴ or. *neyimto* = не ужели (vajjon csakugyan)? — ⁵⁵ *šomen*, mint a *vegen* synonymja nyilván nem más, mint az ÉV. *šām* «erő». — ⁵⁶ *χονή-peta tāxrdēdet* «packte ihn unter die achsel»; ÉO. *χονή-pat* «achselhöhle» = ÉV. *χανl-pattü*; az igére nézve v. ö. ÉO. *taχértl-* «anhaken, zuknöpfen; zerdrücken» (A.). — ⁵⁷ *vegem χote vedesen*? «woran werdet ihr meine kraft erkennen (eig. nehmen)?». A közlő ezen utóbbi megjegyzése daczára sem vélem, hogy itt akár a *vej-* «nehmen», akár a *ved-*, SO. *vel-* (vog. *äl-*, magy. *öl-*) «fangen» igével volna dolgunk; hanem az írást (e h. *vodesen*) tollhibának véve az állítmányt inkább a feleletben (54. sor) előforduló *voden* (= ÉV. *va'ilēn*) igével hoznám kapcsolatba, a mint a fordításban tényleg történik is. — ⁵⁸ *man pot-χosa juwem* «ich bin mit kot und harn beschmutzt»: *pot*, V. *potka* «ровно, ganéj» (P.), *pak*, *pat* «dreck» (C.), ÉO. *poš* «kot, dreck» (A.), ÉV. *poš* id.; ÉO. *χos-jink*, ÉV. *χuús* «hűgy»; *juwem* nyilván part. præt. a *juw-* «kommen» igéből; tehát az egész mondat vogulúl így hangzanék: *am poši-χuúsi jim* (v. *jēmtēm*). — ⁵⁹ «kessel»; *saran* tdk. «zürjén»,

*kāvrem jinet xōšmettīde,*⁶¹
*K. m. s. ū. togoftīta.*⁶²
tu-piš vegem voden!
 55 *sarēj āt,*⁶³ *mārēj ātna*⁶⁴ (*āda juvem tātna*),⁶⁵
*K. m. s. ū. pravettīdet.*⁶⁶
*tīda xudai*⁶⁷ *xunt ēdīdet.*
tu-piš tat-aŋet jāstet:
*«rōr*⁶⁸ *jigtab-ēstap*⁶⁹ *ēva ūstan*⁷⁰
 60 *jix-poxtanna tēgde jūguttājen,*
met-sira jāsteden ?!
*tōgo*⁷¹ *tōndīde!*⁷² *Vōr jigtab-ēstap ēvem ūstan!*
*tūrēm xuttēdet,*⁷³ *jix-poxtan te jūguttet.*

*Terad*⁷⁴ *-īva kīmel xūdēndīdet-na,*
 65 *saulij, paulij sei*⁷⁵ *sāgīdet:*⁷⁶
*tu jix-pogot cūzīdet.*⁷⁷
jix-pogot jāstet: «rōr jigtab-ēstap ēva ūstan!

tehát «üst» jelentésében *saran put* helyett való, mihez megjegyzendő, hogy a zürjének egész a legújabb korig a kereskedelem közvetítői voltak az obvidéki népeknél. — ⁶⁰ «bereite»; tehát annyi, mint vog. *tāstēn!* ÉO. *tās* «fertig», *taštal-*, *taštilil-* «fertig machen, zubereiten, versorgen» (A.), IO. *tās*, SO. *tās* «waare» (C.). — ⁶¹ «wärme das wasser, bis es kocht»: ÉO. *kavrem*, *kaurēm* «gekocht, heiss»; *xōšēm* «gekocht, warm, heiss», *xašl-*, *xašmētl-*, *xašmētal-* «erwärmen, kochen» (A.), *kušm-* «brennen», *kušmet-* «verbrennen» (C.). — ⁶² «damit K. sich waschen könne»: ÉO. *logotil-*, *logotsil-* «sich waschen» (A.), ÉV. *lauti*, *louti* «mos», *lautsi* «le mos», *lautxati* «mosakodik». — ⁶³ «dann wirst du meine kraft erkennen», mi vogulúl így volna: *tōnt vařēm va'ilēn*; tehát *voden* alapja: *uj-* «sehen, wissen» (C.), ÉV. *vaj-* id., PÁPAINÁL: *ulim* *вижу*. — ⁶⁴ *sarēj āt*, *mārēj āt* «die kurze (?) nacht, die lange nacht»: a *mārēj* nyilván a KV. *moarē* «idő» szóval függ össze, melyből: *moarējēs* «késedelmezve, időt töltve»; e mellett a *sarēj* a SO. *sarax* «gyorsan», *sarka* «rövid időre» (P.), ÉO. *sara* «gleich, bald» (A.) alapján volna érthető. — ⁶⁵ «als die nacht herankam»; e szerint *tātna* «idején, időben»-féle jelentésű lehet; egybehangzó ezzel: KV. *ton-lat* «akkor, azalatt». — ⁶⁶ «wandelte sich um»; talán helyesebben: «helyreállott», mert a szó aligha más, mint az orosz *поправился*. — ⁶⁷ *xudai-xunt* «die morgenröte»: *xodai-xunt* id. (C.), az *idai-x*. «abendröte» ellentéte; az előrész tehát ÉV. *xoli* «reggeli». — ⁶⁸ a *vōr* szó értelme az adott fordításból («eine elternlose dirne bist du») nem világlik ki; v. ö. magy. *árva*, finn *orpo* stb. — ⁶⁹ *jigtab*: az adott fordítás szerint a *jig*, *jix* «atya» szónak a *-ta*, *-da* (EO. *-la*), SO. *-laχ*, *-laχ* fosztóképzővel való szerkesztése volna s hasonlóképpen *estap* az *ēss* «anya» (P.) szótól. De

- vizét forrald forróvá,
 hogy M. m. h. f. hős megmosakodjék!
 Azután megismered erőm.» [ideje alatt]
- 55 A gyors éj, a hosszadalmas éj alatt (az éjhez való jutás
 M. m. h. f. hős helyreáll.
 A reggeli hajnalpír így tetszik föl.
 Azután szóla nagyanyja:
 «Haszontalan (?) leány vagy te!
- 60 Ide jönnek bátyáid (tdk. ide jövetel bátyáidtól),
 mit fogsz nekik mondani?!
 Rakj tüzet a tűzhelyre! Haszontalan (?) lányom vagy te!»
 Az ég kinappalodik s a te bátyáid jönni fognak.
- ★
- A mint kifelé hallgatózik az ablakból,
 65 robogó, dobogó zaj hallik:
 az ő bátyja lepdegél.
 Bátyja szóla: «Haszontalan leány vagy te!

micsoda legyen a *-b*, *-p* végzet? A valamivel való ellátottságot jelentő *-p* képző (pl. *pédep* «füles») a fosztó képzőhöz nem illik. Azt sejtem, hogy itt valami szitokszó lappang: v. ö. vogul *jirintem anykwéntem* «azt az apádat, anyádat!» Megjegyzendő, hogy az éjszakai vogulban *tajxat* a *taj* «enni» igének származéka «coire» értelemben használatos s ugyanígy van az éjszakai osztjákban: *le-essen*: *nön lelem* «beischlaf üben» (A.). Vajjon nem az IO. *tew-enni* ige participiumával van-e itt is dolgunk? Nem értvén a szólást, csupán a fordítás szövegének összefüggése kedvéért alkalmazom taláломra e szót: «haszontalan». — ⁷⁰ *üstän* «bist du» = ÉV. *āsēn* id. — ⁷¹ *tōgol* «herd»: KO. *čukhal*, SO. *čuxal*, FO. *tuval* «csuval, a földön levő tűzhely» (P.), ÉO. *šonxal* «kaminartiger herd in den winterjurten» (A.), ÉV. *sqwēl*, szibériai orosz *чубань*. — ⁷² *tōndide* «mach feuer an»: v. ö. zürj. *šonöd-*, *šontöd-* «warm machen, wärmen, erwärmen, erhitzen»; vagy talán tekintettel a vogul *šgul tuštān!* «állítsd a tűzhelyet» (állíts hasábfát a tűzhelyre!) szólásra, még inkább gondolhatunk itt az ÉO. *loñsl-* «stellen, setzen» igére (v. ö. vog. *tunši* «áll», *tušt-* «állít»). PATK. is így értelmezi e helyet: «stelle den herd!» — ⁷³ *žuttedet* «wenn es tagt» = ÉV. *žatli*, ÉO. *žotlal* «es tagt, es wird tag» (A.). — ⁷⁴ KO. *teredē* «ablak» = tatár *tärüzä* id. — ⁷⁵ «rasselnder, schallender lärm»; *sei* = ÉV. *sij*, *suj* «zaj, hang»; IO. *sei* «stimme, laut» (C.), ÉO. *sī* id. (A.). — ⁷⁶ «erscholl»; v. ö. vog. *sijti*, *sujti* «hangzik, hallható»; ÉO. *sijaltl-* «wiederhallen lassen» (A.). — ⁷⁷ *čužid-*, *čuž-* «vorübergehen» (C.), ÉO. *šośl-*, *šuśl-* «gehen, steigen, schreiten», *šušmal-* «kommen, eintreten»; v. ö. vogul *susželi*, *susi*, PV. *šuši*, KV. *šqši* «gázol, átmegy (a vízen)», KV. *sqšiti* «kószál».

- çoi çotëmden,⁷⁸ vegen çoi ! »
 jix-pogot çõt-oy⁷⁹ punžidet,
 70 çõt-oy-ötë⁸⁰ vat-çar⁸¹ oxteja ettidet
 jia^{net} esem-tejet nag òmest.⁸²
 jianed-iva edëmdai,⁸³ pira keredet,
 çõt oyet jâvetmîdet, polox takset,
 jâstôt : «tudenat ot jatçêpte !⁸⁴»
 75 pira keredidet tuvu çõtëda. —
 tu-pi^š kîmet jix-pogot çužidet.
 jia^{net} çudëndidetna
 saulin, paulin sei sağidet :
 kîmet jix-pogot juvîdet.
 80 tu jia^{net} nara tumêt(ta⁸⁵) òmest.
 jianed-iva edëmdai, polox takset,
 çõt oyet jâetmîdet :
 çõt oyet kered-iva⁸⁶ kîm kernôt.
 kîmet jix-pogot pira keredet. —
 85 çutmet jix-pogot çužidet.
 jia^{net} çudëndidet,
 tera^ç-oya çudëndidet :
 saulin, paulin sei sağidet.
 tu jix-pogot juvîdet.
 90 jia^{net} pu^çëda juvîdet.
 jianeda joç taçõt :
 tu jia^{net} nara tumêt(ta) òmest.
 jianed-iva edëmdai,
 çõt oyet jâetmîdet, pira polox takset.
 95 çõtëda pira keredet ;
 çõt oyet serakedat⁸⁸ kîm kernôt. —
 netmet jix-pogot çužidet,
 jia^{net} pu^çëda juvîdet :

⁷⁸ «einen mann hast du dir erworben» : ÉO. çolëmtal-, çolëmtl-
 «bekommen, erlangen, erwerben» (A.). — ⁷⁹ «tür» : oy «mündung,
 öffnung» (C.), ÉO. ou, ov, ovi «tür, mündung eines flusses» = ÉV.
 awi, KV. ou «ajtó». — ⁸⁰ ötë = ÉV. aulin «végen, szélen levő» ; IO.
 oden, SO. alen, aley «das äusserste, erste» (C.). — ⁸¹ «das bett» ; vat
 nyilván a zürjén vol' «rentierhaut zum schlafen, pelzdecke» ; çar
 = vog. çar «valaminek a felülete», mā-çar «a föld színe». —
⁸² «mit entblösster brust sitzt die schwester da» : ÉO. esem-tai
 «brustwarze» (A.) ; tehát a 3. szem. birtokosraggal való esem-tejet
 mellett a nag-nak kell az «entblösst» jelentést tartalmaznia. Ezzel
 egybehangzó : or. haroñ «nackt». — ⁸³ edëmdai «er schämte sich» :
 v. ö. ÉO. jêlem «scham, schande», jêlem-laj- «sich schämen» (A.).
 — ⁸⁴ «damit schrecke uns nicht» ; tudenat tdk. «azoddal, azon
 dolgoddal», ot = vog. ul «ne!» ; jatçêpte más forrásból nem

- Férjet szereztél, erős férjet!»
 Bátyja a ház ajtaját kinyitja,
 70 a házajtó végében levő ágy színére tekint:
 Húga csecsbimbója meztelenül áll (ül).
 Elszégyenkezik hűgától, visszafordul,
 a ház ajtaját becsapja, kiköp
 s [így] szólt vala: «oly (azon) dolggal ne ijessz!»
 75 Visszafordul a maga házába. —
 Azután a második bátyja lépeget.
 A mint húga hallgatózik,
 robogó, dobogó zaj hallik:
 második bátyja jődögél.
 80 Az ő húga csupasz meztelen ül.
 Hűgától elszégyenkezik, kiköp,
 a ház ajtaját becsapja:
 a ház ajtaja vasából kifordult.
 Második bátyja haza tér. —
 85 Harmadik bátyja lépdegél.
 Húga hallgatózik,
 az ablaknyílás felé hallgatózik:
 robogó, dobogó zaj hallik.
 Az ő bátyja jődögél,
 90 hűgához jődögél.
 Hűgához bement:
 az ő húga csupasz meztelen ül.
 Hűgától elszégyenkezik,
 a ház ajtaját becsapja, visszafelé kiköp.
 95 Házába visszatér;
 háza ajtaja sarkával kifordult. —
 Negyedik bátyja lépdegél,
 hűgához jődögél:

igazolható, de előfordul alább is (263. s.): *jadoxindöt*. —

⁸⁵ *ñara tūmēta ōmēst* «sitzt nackt da»: vogulul *ñar lqmtēl ūnli* «meztelen (tdk. meztelen darabbal) ül»; ÉO. *lōm, lōmēt* «kleidung, kleider», *lōmēta, lōmēta* «ohne kleider, nackt» (A.). —

⁸⁶ *kēred-īva* «aus den angeln»: v. ö. vog. *kēr* «vas», mely egyébként nincs meg az osztjákban (helyette: *vax, vox*). — ⁸⁷ *kērjōt* «fiel»: IO. *kerg-, kerk-*, SO. *korg-* «fallen» (C.), ÉO. *kerēl-, kērīl-* «fallen, umfallen» (A.). —

⁸⁸ «sammt der wand»: itt a közlőt nyilván CASTRÉN «*serāk wand*» adata vezette fordításában, mely azonban hibás; v. ö. zürjén *serög* «ecke, winkel», ÉO. *sēri, siri* «türangel», magy. *sark, sarok*. Itt is tehát csak a sarka fordult ki az ajtónak, nem pedig az egész fal; a 102. sor megfelelő *suŋ* szava is «ecke, ende» (C.) jelentésű.

- jianet nara tūmī(ta) ōmēst.
 100 jix-pogot ēdēmdāi, polox takset,
 pira keredet tuvu xōteda;
 xōt oyet suṇedat rāxnōt.⁸⁹ —
 tu-piš vētmet jix-pox jāstōt:
 «met-sir tis-sir jianem?!
 105 xoi xotēmdōt, veṇ xoi;
 tēgde ent jit jianem:
 man mendam jianem puṇēda!»
 jianēda joṇ taṇōt.
 jianēd-īva ēdēmdāi,
 110 pira keredet tuvu xōteda. —
 tu-piš xōdamet jix-pogot kēnmāi:
 «vōr jigtāb-ēstap jianēu ūstan!
 xoi xotēmden kedat,⁹⁰
 muṇ puṇdeva ent jiden, ent xūdēnttan:
 115 tam-xāt K. m. s. ū. jōkta xara⁹¹ juvaṇ!»

★

- K. m. s. ū. jāstet:
 «tāgār, kēṇe en taidam.»
 iges⁹² tu tātmīdet⁹³ unded⁹⁴-īva.
 tu-piš K. m. s. ū. čuṇṇita pīdōt:
 120 mānejidet⁹⁵ tābet pus.⁹⁶
 «veṇ, veṇ, nūra kēdat mija mendan?
 man nuṇat tāgār, kēṇeat⁹⁷ tūdum!»
 tīda jāstīdet pīrīs tat-āyet.
 tāgār, kēṇe juṇtuptet,
 125 K. m. s. ū. oxteja taksidōt.⁹⁸
 tu-piš čuṇṇot tēg puṇēda,
 jirtīdat⁹⁹ puṇēda juṇtīdet.
 jāstīdet: «med-oje¹⁰⁰ vāṇṇita?»

⁸⁹ «fiel heraus»: ÉO. rōxañl-, roṇnemañl- «einstürzen»; v. ö. vog. rāṇi, rāṇāti «összerogy, leesik». — ⁹⁰ «gelang es dir einen mann zu erwerben»: mit jeleni a kedat szó (mely nem kēdat «kézzel»)? — ⁹¹ jāntta xar, jākta xar «játszótér, tánczó-tér» (Tip. Osztj. Bogat. 43.) = vog. jonṇēñē xar, mely «játszó-tér» jelentésében tulajdonképpen ép úgy, mint az osztják «táncz-tér» e helyt «küzdőtér»-re vonatkozik. — ⁹² iges «einmal», az i «egy» szóhoz csatlakozó utórészre nézve v. ö. KV. nē-sōu ke- = nē-sōu por «hányszor». — ⁹³ tātmīdet «seufzte er»: ÉO. lāltmañs «seufzen», ebből: lālñ-, lālēmñ- «atmen». — ⁹⁴ «aus seinem innern»: SO. ont «das innere» (C.), ÉO. unt «bauch» (A.). — ⁹⁵ «es bogen sich»: māned-, mēned-, mend- «biegen» (C.), ÉO. mentñ-, men-

- húga csupasz meztelen ül.
 100 Bátyja elszégyenkezik, kiköp,
 visszatér a maga házába.
 A háza ajtaja szögletével összeomlott. —
 Azután az ötödik bátya szólt:
 «Miféle (micsoda efféle) az én húgom?!
 105 Férjet szerzett, erős férjet;
 ide nem jön az én húgom:
 [hát] én megyek húgomhoz!»
 Húgához bement.
 Hugától elszégyenkezik,
 110 visszafordul a maga házába. —
 Azután hatodik bátyja megharagszik:
 «Haszontalan húgunk vagy te!
 Férjet szerzél,
 mi hozzánk nem jössz, [reánk] nem hallgatsz:
 115 Jőjjön ma M. m. h. f. hős a küzdő (tánczoló) térre!»

★

- M. m. f. hős szóla:
 «Pánczélingem, kardom nincsen.»
 Egyet sóhajtott kebléből.
 Azután M. m. h. f. hős lépdelni kezdett:
 120 hét deszkapadló hajlik meg [alatta].
 «Vő, vő, üres kézzel minek méssz?
 Én neked pánczélinget, kardot hozok!»
 Így szól öreg nagyanja.
 Pánczélinget, kardot juttat [neki],
 125 M. m. h. f. hősre ráadta.
 Azután odalépett azokhoz,
 sógoraihoz érkezik.
 Szól: «mi jóért hívtatok?»

lal-, menetl- «biegen, krümmen», *menel-, minlal-* «sich biegen» (A.). — ⁹⁶ «bohle»: máshonnan nem igazolható. — ⁹⁷ *kézeat* instrum. raggal, mint a vogulban: *am nanén kasäjil totilém* «én neked kést hozok» (tdk. «késsel hozlak»). — ⁹⁸ *taksidöt* «legte an» (t. i. «a pánczélinget a hősre»); de *taks-* «speien» (C.), ÉO. *lak-sel-, lakl-* «spucken» (A.). Megérteti az ellenmondást talán az, hogy a vogul énekekben is az apró szemekből álló pánczélsruhát a hős *nānχ-sāsita* «felönti» magára, midőn felölti. — ⁹⁹ *jirti* «schwager», tehát a KV. *jörš*, TV. *jürš* «ifjabb sógor», mely megint a tobolszki tatárból való, hol *jorzu* id. (BUDAGOV II: 372.). — ¹⁰⁰ «was riefet ihr mich?»: a *medoi* utóreszére nézve v. ö. ÉO. *oj* «glück; gut» (A.), *ai* id. (C.), tehát *med-oje* «mi jóra?» =

- tég jāstīdet: «jōkta, jantta».
- 130 tuu jāstōt: «asa, nējē jānġīdada,¹⁰¹
man sar ēttītem, met-sira jōkteda!»
tég jāstedet: «pās¹⁰² vērdeu!
jēvetitta jīdeu¹⁰³ tābet keu ānket!»
tuvet pardet: «ēttīde sarge¹⁰⁴
- 135 xoda xojittedeu!¹⁰⁵»
tābet ūrt i jōroga todīdet,¹⁰⁶
not panīdet, jōgot tādēt:
pās jēvetta nērdet¹⁰⁷ tābet ūrt.
K. m. s. ū. nogēk¹⁰⁸ nāurmīdōt,¹⁰⁹
- 140 nīda xon-tet¹¹⁰ nox kunumīdīdōt.¹¹¹
«nun ser esapte¹¹² pās jēvetta!»
tu jāstēt: «jōgot en tāidam, not-pa en tāidam».
tu-piš jāstēt: «tāidam kēsāna, jōrodīdem!¹¹³»
vōx-pādālē¹¹⁴ kēsā-īva nox-tādēt,
- 145 vōx-pādālē kēt-petēda panīdet,
kēdet kēt oxteja pānīdet,
tu-piš nīnġōt¹¹⁵ tābet aršin xuvatteja.¹¹⁶
K. m. s. ū. jāstet:
«met-sagāt jēvettem 2»
- 150 tu-piš jāstet: «jēvettem, notem estedem!»
K. m. s. ū. notet estet:
tābet ānket xobodājet,¹¹⁷
poroxtad¹¹⁸ ēva keu-ānkedet, vāx-ānkedet xobodājet.
jirtet jāstedet: «īnge xotēna mena!»
- 155 K. m. s. ū. jugē čuġōt,
K. m. s. ū. tu xōtetna xōdōt.

★

«minek, mi végett?» — ¹⁰¹ *asa, nējē jānġīdada* «so versuchet ihr's zuerst!» — ¹⁰² *pās* «ziel»: (C.), ÉO. *pos* «zeichnen, ziel» (A.). — ¹⁰³ «wollen wir»: CASTRÉN szerint: *jīdem* «werden» a jövő idő segédigéje (pl. *xantēa jīdem* «ich verde schreiben»: Ostj. Sprlehre 51. l.); nyilván az IO. *jiw-*, *juw-* «kommen, werden, sollen» képzésével van itt dolgunk, mely a futurum szerkesztésére ép úgy alkalmas, mint a vogul *jiw-* «jönni» ige *jēmti*, déli *inti* «lesz, válik» képzése. Meg is van alább (180. s.): *man sora jīdem* «ich komme bald». — ¹⁰⁴ «du sieh mal hin»: v. ö. ÉV. *sar* «csak». — ¹⁰⁵ «wohin wir treffen werden»: ÉO. *xoīl-*, *xoīlal-* «geraten, treffen»; ÉV. *xāji*, *xōji* «talál, érint»; *nālēl xājāwē* «a nyíl éri». — ¹⁰⁶ «standen»: IO. *tōnd-*, *tođ-* «stehen», SO. *lud-* (C.), déli vog. *tunši* «áll», ÉO. *lońśl-* «stellen, setzen» (A.). — ¹⁰⁷ «bereiten sich»: KV. *nāri* «erőlködik». — ¹⁰⁸ a *nog*, *nox* «föl» határozóhoz itt csatlakozó végzetre nézve v. ö. a votják -ik nyomatékosító enklitikumot

- Ezek szólnak: «küzdeni (táncolni), játszani».
- 130 Ő szólt: «nohát, próbáljátok ti előbb,
én előbb megnézem, mi módon küzdtek ti!»
Ők szólnak: «Czéltablát állítunk (csinálunk)!
Hét köoszlopra fogunk lövöldözni!»
Azt parancsolják neki: «Nézd csak
135 hová czélozzatunk!»
A hét hős egy oldalra áll,
nyilat tesznek [az ijira], az ijjat meghúzták:
czélba löni igyekszik a hét hős.
M. m. h. f. hős fölfelé ugrott,
140 nyolecz királyi öl [magasságra] ugrott föl.
«Most próbálj te czélba löni!»
Ő szóla: «ijjam sincs, nyilam sincs.»
Azután szóla: «Van zsebemben, elfeledém!»
Vasgömböt húzott elő zsebéből,
145 a vasgömböt tenyerére helyezi,
[egyik] kezét [másik] kezére helyezi,
azután hét rőfnyi hosszúra nyúlt [a vasgömb].
M. m. h. f. hős szóla:
«Miképpen löjtek?»
150 Aztán szóla: «Lövök, nyilam elbocsátom!»
M. m. h. f. hős nyilat elbocsátá:
a hét oszlop földre dőlt,
a köoszlopok, vasoszlopok tuskótöveikkel dőltek földre.
A sógorok mondják: «Most menj házádba!»
155 M. m. h. f. hős haza lépdelt,
M. m. h. f. hős a maga házában halt.

★

(pl. *oži-ik* «csakugyan úgy», *dun-ik* «igen szorosan»). — ¹⁰⁹ «sprang hinauf»: IO. *nāur-*, SO. *nīur-* «springen» (C.), ÉO. *navért-*, *navèr-mal-* «springen, hüpfen». — ¹¹⁰ «volle (od. königliche) faden»: *χon* = ÉV. *χān* «király, császár, khán». — ¹¹¹ «sprang er hinauf»: más forrásból nem igazolható. — ¹¹² *esapte* «versuche du», ebből: tatár *esäblä-* «megfontolni, meggondolni; akarni, szándékolni». — ¹¹³ «ich vergass es»: IO. *jarad-*, *jard-*, SO. *jorol-* «vergessen», ÉO. *joremäl-*, *joremäl-* «vergessen» (A.), vog. *joruli* «el-felejt». — ¹¹⁴ «klumpen»: ÉO. *podali* «stükchen» (A.), ÉV. *potali* «gömbölyű csomó, v. darab». — ¹¹⁵ «dehnte sich aus»: vog. *nūnsi*. ALV. *ñonši* «nyúlik», PV. *ñūnsli* «kinyújt»; ÉO. *nišl-* «sich deh-nen» (A.). — ¹¹⁶ *χuvatteja* «(dehnte sich aus sieben arschin) lang»: végzetére nézve egyezik a megfelelő vogul *χasitai'* ragjával. — ¹¹⁷ *χobodājet* «waren (aus der erde) herausgedreht»: v. ö. ÉO. *χombéltl-*, *χombéltal-* «umwerfen, abwerfen», *χombéltésäl-* «um-

- Kīmet xotna juvet us vāgītai,
kīmet xotna mendet jōkta xara.
tēg tābet ūrt, tu nīdamet.*
- 160 *īuret nūt-sōt vōi sōg-ēva vaṅgisājet,¹¹⁹
ānkteda toχ-vērājet¹²⁰ īuret tābet tet.
tu-piš jāstedet: «kunumdīda!»
a tu jāstet: «man en vodem;
nīṇi sīra esapeda!»*
- 165 *ēttittem, metta-sagāt kunumdītēda!»
tēg jāstedet: «muṇa esapedeu!»
kunumdīdōt i xojet,
kīmet xojet kunumdōt,
xūtmet, űetmet, vētmet, xōdamet xojet kunumdōt,*
- 170 *tābetmet xojet kunumdōt.
«inge, jāstīdet, nuṇ armadesa!¹²¹
tu-piš K. m. s. ū. kunumdīdōt,
nogek vēt-xat-jay teta kunumdīdōt;
a tēg īurdat ātmīdīdet:*
- 175 *kāt-xat-jay teta ātmīdet.
tēg jāstīdet: «tērmet,¹²² juχ mena!»
tu menōt turu xōteda.*

★

- ādet pradet,¹²³ kīmet xotna jīrtīdet jāstet:
«muṇ puṇḍeva juva āi-tau untēda!»*
- 180 *tu jāstet: «man sora jīdem!»
tu-piš tat-aṇet jāstet:
«mīda mendan īuru kēdat? ot menā!
man nuṇat¹²⁴ medem xūdem űeremat jem-vāχ,
tu-piš xūdem űeremat pēīēr-vāχ,*
- 185 *tu-piš xūdem űeremat vāχ,
man us medem kavejat vēt pudōp;
īnge čuža āi-tau untēda!»
K. m. s. ū. jīrtīdet puṇēda juχtīdōt.
jāstet: «xotan āi-taveden untēda?»*
- 190 *tēg jāstedet: «xuranna, mena, katte!»
K. m. s. ū. jāstet: «tēge mejasen šermet!»*

geworfen werden» (A.), melyek egyazon töböl valók az ÉO. *xomla* «mit dem gesichte auf der erde», vog. *xmī* id. határozókkal. — ¹¹⁸ «sammt der stammende»: IO. *parax* «das dicke ende eines balkens» (C.), ÉO. *pōrēx* «das dicke ende eines baumstammes» (A.), ÉV. *porēx* «derék, testtörzs», *jiu-porēx* «fatörzs». — ¹¹⁹ *vaṅgisajet* «haben sie (riemen) geschnitten»; ÉO. *voṅχl-* «behauen» (A.), déli vogul *vōṅχi*, *vaṅkhi* «vág, üt»: adatunk tehát a magyar *vág* «schneiden» jelentésével találkozik. — ¹²⁰ *toχ-vērājet* = EV.

- Másodnap ismét eljövének őt hívni,
 másodnap mennek a küzdő térre.
 Ők hét hős, ő a nyolczadik.
- 160 Nyolczvan jávorszarvas bőréből szijakat vágtak,
 hét öl [magasra] helyezték oda az oszlopokra [e szijakat].
 Azután mondják: «Ugorjál!»
 De ő szóla: «Én nem tudom [átugrani];
 ti próbáljátok meg előbb!
- 165 Megnézem, mikép ugortok ti!»
 Ők mondják: «Mi megpróbáljuk!»
 Az egy emberük ugrott,
 második emberük ugrott,
 harmadik, negyedik, ötödik, hatodik emberük ugrott,
 170 hetedik emberük ugrott.
 «Most, szólnak, kísértsd meg te!»
 Azután M. m. h. f. hős ugrott,
 tizenöt ölnyire ugrott föl;
 de ezek szijjaikat fölemelik:
- 175 tizenkét ölnyire emelék föl.
 Ezek szólanak: «Elég, menj haza!»
 Ő elment a maga házába.

★

- Éjjele múlik, másnap szólának a sógorok:
 «Jer hozzánk csikót (kis lovat) szelidíteni (tanítani)!»
- 180 Ő szóla: «Én mindjárt jövök!»
 Azután nagyanyja szóla:
 «Minek méssz üres kézzel? Ne menj!
 Én neked három ezüstvesszőt adok,
 azután három rézvesszőt,
 185 azután három vasvesszőt,
 s még adok egy öt pudnyi kalapácsot;
 most pedig menj a csikót szelidíteni!»
 M. m. h. f. hős sógoraihoz érkezett.
 Szóla: «Hol van szelidítendő csikótok?»
- 190 Ők szólnak: «Az istállóban, menj, fogd meg!»
 M. m. h. f. hős szóla: «Adjatok féket ide!»

tū vārawēt «oda készíttetnek». — ¹²¹ *armadesa* «mache dich auf!»: nyilván ÉV. *ārmēli*, KV. *ōrmi* «megkísért, próbál», (ÉO. *armatl-* «verstehen» (A.). — ¹²² *tērmēt* «genug!»: ugyanígy *tērmēt* «будеть, elég» PÁPAI adatai közt. V. ö. votják *tērmōz!* «elég lesz!», ebből *tīrmi-*, *tērmē-* «megtelni» és ÉO. *tāremi-* «hinreichen», *tarmatiŋ* «satt, gesättigt» (A.). — ¹²³ *ādet pradet* «er verbrachte(?) die nacht»; *pradet* a közlőnek is ismeretlen szó: nem or. *продеть* (elmúlik)?

šermedat mejīdet, tu tāgeptet,¹²⁵
 kīmet šermedat mejīdet, tu tāgeptet,
 xūtmet, hetmet, vētmet, xōdamet šermedat mejīdet,
 tu tāgeptet;

- 195 tābetmet šermet tārēm, vejēt kēdeda.
 tu meneyedōt āi-tau katteda.
 K. m. s. ū. šermet juχ ūgoda¹²⁶ panīdet,
 tavetna ātmāi totta juχna kēnža¹²⁷ kēršna.
 in pēdēy itpena tavetna tūdai.
 200 tu, dawai,¹²⁸ tavet senktai, nēremdat xordai.
 nēremdat xōttōt, čuba¹²⁹ mōrtīdet,¹³⁰
 sūχ kādñ-kuda¹³¹ šuidet.
 ar-jay nērem patlā xōttīdet.
 tu-piš tuu kavet noχ-tādōt,
 205 pēdet kādñ-kud-īva kavejat sañttet.
 sūgēy mēg¹³² oχteja tavet pātñkidōt.¹³³

★

- K. m. s. ū. tu jōrxoda ēttīdet-na
 pēgde mēg-īda ēdemīdet.
 tu tēbara¹³⁴ ēttīdet:
 210 tu jīχ-poχtat jīdet.
 K. m. s. ū. jīχ-poχtada nūt¹³⁵ tōχnīdet;
 tu jīχ-poχtat nēr-nāñk, nēr-xūt¹³⁶ cōñ¹³⁷-oχtena tūdēt.
 jīχ-poχtadat podērdīdet.
 tēg jāstedet: «xōje nuyen šat?»¹³⁸
 215 a tu jāstet: «ēne jīrtēm šat.»
 tu-piš jāstedet: «mena juχ!
 juχ jūguttan, nuχ xōten pāsāt vēre,

¹²⁴ E mondat vogulúl hasouló szerkezettel volna: *am-nayēn xūrēm nūrēl mīlēm.* — ¹²⁵ «er zerriss ihn»: IO. *tāgapt-* «zum bersten bringen», *taχn-* «bersten» (C.), ÉO. *tōyēñl-* «zerrissen werden, reissen», *toχnēptal-* «reissen, zerreißen» (A.). — ¹²⁶ «(legte ihm den zügel) über den kopf»: a «fejére» jelentést maga az *ugod-* (ettől: IO. *ūχ*, *uχ* «kopf») tartalmazza, minélfogva az előtte álló *juχ* szó értelme előttem nem világos. — ¹²⁷ «(vom rosse wurde er emporgehoben) höher als der stehende wald»: az egyéb forrásokból nem igazolható *kēnža* itt aligha más, mint a tatár *kōjñžē* «-ként, gyanánt (pl. *timēr-k.* «mint a vas», *aclē k.* «éhesen»)). — ¹²⁸ or. *давай* «nosza, rajta»; az utána következő *senktai*, *xordai* infinitivusok oroszos szerkezetek: *давай* *бить*. — ¹²⁹ «in stücke»: v. ö. ÉO. *šup*, *šop* «die hälfte, in die quere»; *šuppa*, *šuppi* «in zwei teile», vog. *sup*, *šup*, *supi* id. — ¹³⁰ «brach sie»: IO. *mūrt-* «brechen» (C.), ÉO. *moritl-* «brechen, zerstückeln». — ¹³¹ *sūχ*

A féket odaadják, ő szétszakította,
második féket adnak, ő szétszakította,
harmadik, negyedik, ötödik, hatodik féket adnak, ő
szétszakította;

- 195 a hetedik fék erős, kezébe vette.
Elindult, hogy megfogja a csikót.
M. m. h. f. hős a féket fejére teszi,
a ló álló erdőnél magasabbra emeli.
Most a felhő alatt viszi lova.
200 Nosza, üti lovát, nyúzza a vesszőkkel.
Vesszői elfogytak, ketté töredezőnek,
[a ló] bőre közé dugta.
A kilencz vesszőt mind elfogyasztja.
Ezután kalapácsát húzta elő,
205 a füle között ütögette a kalapácscsal.
Lova a kerges földre hullott.

★

- M. m. h. f. hős a maga hazája (tájéka) felé a mint tekint,
[valami] fekete föld (értsd : porfelhő) módjára látszik.
Óalaposabban megnézi :
210 [hát] az ő bátyjai jönnek.
M. m. h. f. hős bátyjaival összetalálkozik ;
az ő bátyjai vörösfenyő-tuskókat, lúczfenyő-tuskókat
Bátyjaival beszélget. [vivének vállaikon
Ők mondják : «Ki iránt van sajnálatod?»
215 Ő pedig szóla : «Idősb sógorom iránt van sajnálatom».
Azután mondják : «Menj haza !
[Ha] haza érkezel, tégy jegyet a magad házára,

kādn-kuda «unter die haut» : *kādn* «kettő», *kuda* «közé», t. i. «a két bőr közé»; ép így alább (205. s.) : *pēdet kādn-kud-īva* «zwischen die ohren». — ¹³² «auf die häutige erde» : közönséges jelző a vogul énekekben : *sāt sqwēp sqwiy mā* «hét rétegű, réteges föld». — ¹³³ «fiel» : ÉO. *pitl-* «fallen, sinken», ÉV. *pat-*, déli *pāt-* id. — ¹³⁴ «er sah scharf hin» : *cebara* «gut» (C.); v. ö. csuvas *čeber*, votják *čeber* «gut, schön». — ¹³⁵ «mit seinen brüdern (traf er zusammen)» : itt nyilván a KV. *ñūtē, ñoutē* «einander, einer den andern» szóval van dolgunk, melyről l. NyK. 23 : 344. l. — ¹³⁶ «lärchen und tannenkeulen» : IO. *nāŋk*, vog. *nāŋk*, *ñix* «lärchenbaum», IO. *χūt*, SO. *kōl*, ÉV. *χgut* «fichte, lúczfenyő», tehát *nēr* «keule» (v. ö. vog. *nor* «gerenda»). Szokatlan az összetétel jelző részének helyzete, mely egyébként a jelzett szó előtt szokott lenni. — ¹³⁷ «schulter» : SO. *vān* id. (C.), ÉV. *va'in* id. — ¹³⁸ «mit wem hast du mitleid!» : ÉV. *šāl*, or. жалъ, ÉO. *šāl* «mit-

- ješo jírten xötet pásat vère !»
 tu-piš tu jix-poxtat jästet :
- 220 xütmet xatna mun jügottu
 nun puxdena moiŋa !¹³⁹
 Vot¹⁴⁰ pira menexedöt K. m. s. ū,
 pontiŋ tau, tégén tau pir-peta söxtet änned¹⁴¹-iŋa.
 tu-piš K. m. s. ū. jästet :
- 225 «tam met-sir tau ? ! ädem tau !»
 ješo jästet : «vërd'-ot metta ütt-ta, enda-li ?¹⁴²»
 tég jästidet : «us vërd'-ot endam ;
 in mun puxdeva taja moiŋa !»
 K. m. s. ū. tégét taŋöt.
- 230 tég pesan-oxtena ömést täbet butëlka vînā,¹⁴³
 i¹⁴⁴ täbet stakan¹⁴⁵ čocumem ömést.
 ürdet jästedet : «jāŋja vînā !»
 a tu jästet : «man ädët-saŋa¹⁴⁶ metta vînā jānttem ?
 Man nēŋ täidam, tuvat vāxta mendam !»
- 235 tég jästedet : «nerīda togòt sora !»
 tu neridöt, vāgöt.
 nēŋet jästet : «man sora jidem, sora veresittam ;¹⁴⁷
 nun sar jāsta, man jidem !»
 tu-piš tu neröt juŋ. sora nēŋet iuvöt.
- 240 ega ömëtken¹⁴⁸ i vönét.
 jix-poxtat vînāgat mejidet,
 K. m. s. ū. vînā jāŋgidet ;
 vot i öméstet xüdem xat, xüdem ät.
 xütmet ätna menet juŋ.
- 245 juŋ jügotten, tu nēŋeda jästet :
 «üŋ pane tävet mēg suŋeda, xöt mēg suŋeda !
 inge teraget tox-toŋre !
 it-vaida xamda, sēmen ot punŋīde !»
- *
- Sarēŋ ät, mārēŋ ätna türēm ent xuttet,
 250 üptet¹⁴⁹ jüxtet, jästidet :

leid» (A.). — ¹³⁹ «zu gast» : ÉV. *muŋ*, KV. *moj* «vendég, vendég-ség», IO. *moi* «hochzeit» (C.), ÉO. *moi* «gastmal, hochzeit» (A.); *tehát moiŋa* = *mojiŋa* «vendégbelinek». — ¹⁴⁰ «nun» : or. *вотъ* (íme). — ¹⁴¹ «am zaume» : IO. *äŋen* «kinn» (C.). — ¹⁴² «habe ich noch was zu schaffen, oder nicht?» ; *vërd'-ot* = ÉV. *vārñ'-ut* «tenni való (dolog)» ; *ütt* = vog. *āli* «van» (IO. *ūd-*, SO. *vāl-* «leben, sein») ; *ta* «nun» (C.) ; *enda* = vog. *at* «nines» ; *-li* = or. *-ли ?* (-e ?) — ¹⁴³ or. *бутылька вина* (üveg pálinka). — ¹⁴⁴ or. *и* (és). — ¹⁴⁵ *стаканъ* (pohár). — ¹⁴⁶ «ich allein» : v. ö. IO. *at* reflex. pron.: *atemnam* «ich selbst», *atennan* «du selbst» (C.) ; az *ädët*

s még sógorod házára tégy jegyet!»

Azután az ő bátyjai [így] szólának:

220 «Harmadnapra mi megérkezünk
hozzád vendégségbe!»

M. m. h. f. hős most visszaindult,
a szárnyas lovat, farkas lovat maga után állánál fogva
vonszolta.

Azután M. m. h. f. hős [így] szóla:

225 «Micsoda ló az ilyen?! Hitvány ló!»

S még [azt] mondá: «Van-e még valami tennivalótok
velem, avagy nincs?»

Ők szólának: «Több tenni való nincs;
most jer hozzánk vendégségbe!»

M. m. h. f. hős bement hozzájuk.

230 Az ő asztalukon hét üveg pálinka áll (ül),
s hét pohár megtöltve áll.

A hősök mondják: «Igyál pálinkát!»

Ő azonban szóla: «En egymagam mikép igyak pálinkát?

Nekem nóm van, megyek elhívni őt!»

235 Ők mondják: «Siess gyorsan oda!»

Ő sietett, elhívta.

Neje szóla: «En mindjárt jövök, mindjárt felöltöz-
ködöm(?);

te csak mondd, [hogy] én jövök!»

Azután ő visszasietett. Mindjárt eljött neje [is].

240 Ezek ketten együvé ültek, váll váll mellett (egy vállal).

Bátyjai pálinkájukat adogatják,

M. m. h. f. hős pálinkát iddogál;

s ím [így] is ültek három nap, három éjjel.

Harmadik éjjel haza menének.

245 [Midőn] ők ketten hazaérkeztek, ő szóla nejének:

«Hajts fejet a hét földtájék (földszöglet), a hat föld-
tájék felé!

Most pedig zárd be az ablakokat!

Feküdj le arcczal lefelé, szemed ki ne nyisd!»

★

A gyors éj, hosszadalmas éj alatt az ég még ki nem
nappalodott

250 s az asszony idősb sógorai megjöttek, szólának:

utórésze talán *it* «eins». — ¹⁴⁷ «ich nehme mein gewand um»: egyéb forrásokból nem igazolható jelentés; v. ö. *jüre verusatti* прикладъ кладите (áldozatot hozzatok, tegyetek) PÁPAI adatai közt és EO. *versál-* «gemacht werden, werden» (A.). — ¹⁴⁸ «dicht an-einander setzten sie sich»; *ega* talán = vog. *akwäi* 'együvé'. —

- «jix-pox xou xodat āditteden?»¹⁵⁰
 tu-piš nēyet nox-kidōt, jāstōt:
 «tōgōs, kāmēn sēi sat,¹⁵¹ xajat podērdet!»
 «menā, jāstīdet, ūptan jūxtet.»
 255 nēyet tu-piš kīm lottōt,¹⁵²
 ūptet kēttad-īva kottēmen xōta taṇettājet;
 pesanet vērājet i davar jānjitta;
 pēgde jinket jāntta pīdet.
 K. m. s. ū. jāstet:
 260 «mena, jānxa sārada jiṇa!»
 tuu nēyet kīm lottōt,
 sora keredet, togōt ēttīdet,
 ašma jadoxindot:¹⁵³ vōžet ēndam.
 vōžet ōmsem taga pūmna ēdai.¹⁵⁴
 265 tu-piš nēyet juṇ tūkōt,¹⁵⁵
 xōida jāstōt: «vōžeu xoda menōt?
 tolko xeiğōt mīn xōtemen,
 ješo ēne jix-pogem xōtet xeiğōt,
 muṇ xōtteu: teje kāt xōt!»
 270 tu jix-poxtat jāstet:
 «muṇa tageva mendeu,
 nuṇ xeiğā, xotān nēṇ vejen!
 īnge tēt(te) ūda, muṇeva īn tērmet;
 muṇ mendeu muṇa tageva!»
 275 jāstet: «jim ūdēm,¹⁵⁶ jix-pox!»

¹⁴⁹ «des mannes brüder»: IO. ūp, SO. ōp «schwiegervater» (C.), itt «a nőnek idősb sógorai». — ¹⁵⁰ «was ruhet ihr so lange?»: IO. ād-, frequ. ādid-, SO. āl-, ōl-, ōl- «schlafen» (C.), magy. aluv-stb. — ¹⁵¹ «man hört»: ÉV. suj suṇti «hang hallatszík», SO. sečvél «слышно, hallik» (P.). — ¹⁵² «gieng (auf die strasse) hinaus»: IO. latt- «ausgehen» (C.); v. ö. ÉV. lakwi, déli lākwi «odalép, oda-ugrik»; magy. lép-. — ¹⁵³ «erschrak sie»: l. fönt 84. jegyz. — ¹⁵⁴ «mit gras bewachsen»: olyforma kifejezés, mint vogul pumne ne'ilawe «fü jelentkezík rajta»; l. fönt a 77. jegyz. — ¹⁵⁵ «lief

- «Testvér, hogyan aludtok [oly] soká?»
 Azután neje fölkel s [így] szólott:
 «Barátom, künn zaj hallatszik, valaki beszélget».
 «Menj, mond [a férj], sógoraid megjöttek.»
- 255 Neje aztán kiment,
 Sógorait kezüknél fogván a házba bevezette;
 az asztalok felszerelődtek s nosza az iváshoz (tdk. inni):
 a «fekete vizeket» (pálinkákat) inni kezdték.
 M. m. h. f. hős szóla:
- 260 «Menj, eredj a tengerhez vízért!»
 Az ő neje kiment,
 nem sokára visszatért, oda tekint,
 nagyon megijedt: városa nincs meg,
 Az a hely, hol városa állott, fűvel van benöve.
- 265 Azután neje bement,
 férjének szolt: «hova tűnt (ment) el városunk?
 Egyedül a mi házunk maradt meg.
 s még bátyám háza maradt meg;
 [csak] a mi házaink, ez a két ház!»
- 270 Az ő testvérei szólának:
 Mi a magunk hazájába (helyére) megyünk,
 Te maradj [ott], hol nőt szerzél (vevél)!
 Most már im itt élj, nekünk már elég [volt a bosszúból];
 mi megyünk a magunk hazájába!»
- 275 Szólának: «Jó életet, testvér!»

hinein»: *tūk*- úgy látszik az IO. *taŋ*-, ÉO. *lonxl*- «eingehen» származéka (v. ö. KV. *tui*, *tujenti* «bemegey»). — ¹⁵⁶ «leb' wohl! vogulúl is mondják: *jamés ūlēm*, vagy *ās j. ū*. búcsúzáskor, mely szólásban az *ūlēm* nem jelenthet «álmot» (vog. *ūlēm*), de az *āl*-, *öl*- «lenni» igének sem lehet származéka. Minthogy az IO. *ūdēm*, éjszaki megfelelője *ulēm* «sein, dasein», a vogul szólás illető szavát osztjából eredt jövevénynek kell tekintenünk, melynek eredeti vogul mása ez lehetne: *ālēm*, *ölēm*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egy rejtelmes szó.

(Leubezes.)

«Temesvári Pelbárt élete és munkái»-nak nagy tudományú írója, SZILÁDY ÁRON összegyűjtötte mindazokat a magyar szavakat, a melyek a hangyaszorgalmú, latinul író PELBÁRT műveiben «vulgo in lingua nostra dicitur»-ral kapcsolatban előfordulnak. E magyar szavakról SZILÁDY többek közt ezeket írja: «Ha csak magyar papnak nem, hát kinek a számára szúrta közbe azon két magyar szót, melyek egyike a *gengyer*, . . . másika a *leubezes*? Ez utóbbi minden kezemen megfordult kiadásban így van nyomtatva. E szószátyárt jelentő szót vagy *böbeszes* = böbeszédűnek kell olvasnunk s akkor sajtóhibának kell vennünk, a mi PELBÁRTnál a legritkább esetek közé tartozik: vagy ragaszkodva a betűkhöz *lévbeszes*-nek, mintegy — ma is divatos kifejezés szerint — bő lére eresztett, bő levű beszédesnek. Különben pedig e szó is azt bizonyítja, hogy mai *beszéd* szavunk elébbeni alakja *besze* volt» (27, 26. l.). A *lévbeszes* szóról SZILÁDY említett művében más helyütt is megemlékezik, de itt *lévbeszés*-nek olvassa. A 71. lapon ugyanis ezt írja: «*Lévbeszés*. Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Serm. Quadrages. pars. II. serm. XXX. Bécsi- és Münchener-codexben: *beze*, példa *beze*».

SZILÁDY művének a megjelenése óta nyelvészeink többször meg-megemlégették a szót, de azért ma is aláírható SZARVAS-nak az az állítása, hogy a *lewzat*, *levzat*, *lewsagról* «csak annyit tudunk: «scandalum», a *leubezes*-ről pedig, hogy «scurra, leccator» a jelentése, se több, se kevesebb. Eredetét teljes homály fedi s a szófejtő még arra nézve se jöhet tisztába, hazai szó-e, vagy pedig jövevény, (Nyr. 20: 289). A teljesség szempontjából meg kell említenem, hogy SIMONYI a Nyr. 17: 9. lapján ezeket írta: «Egyébiránt meg-

találjuk a *lérzat*, *lévság* szóknak alapszavát is, de megint csak egy forrásban, TEMESVÁRI PELBÁRTnak a XVI. század legelejéről fönmaradt latin szentbeszédeiben. Ott ugyanis azt olvassuk: «Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*» vagyis: a bolondozó, trágár beszédű embernek a mi nyelvünkön *lévbeszés* a neve. Ez tehát nyilván a. m. rút-beszédű, gyalázatos beszédű. Itt a *beszés* melléknév is unikum, mert sehol egyebütt nem találjuk; a beszédet jelentő *besze* főnév is csupán a Bécsi és Müncheni codex négy helyén maradt fön, ott is csak tárgyraggal: *beszét*, úgy hogy a «beszédet» rövidítésének látszhatnék, ha ama *beszés* tanu nem bizonyítaná hiteles voltát».

Minden olyan adatot, mely valamely eddig csak egyszer előforduló alakot megerősít vagy hibás olvasatnak, sajtóhibának bizonyít, kétszeres örömmel kell fogadnunk. Hiszen az újabb felvilágosító adatok eloszlatják esetleg azt a homályt, a mely egy-egy hapax legomenon jelentésére és eredetére ráborúl. A mi már most a *leubezes*-t illeti, annyi bizonyos volt, hogy PELBÁRT Serm. Quadrages. kiadásainak mindegyikében *leubezes* áll. Magam is végignéztam a Serm. Quadrages. 1499, 1505, 1509, 1511, 1515, 1520-iki kiadásait, de mindenütt, minden egyes helyen *leubezes*-t találtam. A kérdéses hely teljes szövege az editio princeps-ben (1499) így áll: «Quarta filia est leccacitas. Gregorius dicit, scurrilitas quod idem est. Nam secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator. vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Proinde de hoc confitendum est» stb. PELBÁRT itt két könyvre hivatkozik; az egyik könyv «Moralia Sancti Gregorii», a másik egy Catholicon. Ismétlem, hogy valamennyi kiadásban *leubezes* áll. Ha tehát az editio princeps magyar szava sajtó-hiba lett volna, módjában lett volna PELBÁRTnak a hibát kijavítania, mivel az ő életében a Serm. Quadrages. négy kiadást érték (1499, 1500, 1501, 1502, v. ö. SZILÁDY, Temesvári Pelbárt 58). De hát nem javította ki s műveinek leg gondosabb átvizsgálója mondja, hogy PELBÁRTnál a sajtóhiba «a legkritkább esetek közé tartozik».

A M. T. Akadémia könyvtárában van egy latin-magyar szótártöredék, a mely JOHANNES BALBUS de JANUA «Summa que vocatur Catholicon» című műve 1487-diki velencezi kiadásához van kötve (vö. Akad. Ért. IV. Hellebrant, Ősnyomtatványok 100). E terjedelmes latin-magyar szótártöredék nem sokára meg fog jelenni, azért

e helyen csak annyit említek meg, hogy a kézirat latin szavainak latin értelmezése részint BALBUS Catholiconából, részint CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadásából, részint pedig PAPIAS vocabulista szótárának hihetőleg 1476-ik évi kiadásából van kiírva. E latin-magyar szótár tehát szerkesztett mű, s nyelvéből ítélve a XVI. század közepéről, a 30—40-es évekből való. A Gyöngy. Szót.-ban a következő fontos adatokat találjuk:

1. «Agapeta: vel: agapetes: lenocinator: *lybeszó*: qui cum mulieribus illicite conuersatur: *Chelchapo*: *ekteleny Nyayaskodo*.»
2. «Ambro: lector: vel, qui bene scit iudicare de sapore ciborum; *Lyboszó*: vel: *Joszagath* (olv. szakács), *ky Jo Iszsw etketh tud fószny*.»
3. «Baratro lector *libezeo* lonocinator.»

A Gyöngy. Szót. *Agapeta* szava PAPIAS vocabulariumából van kiírva (v. ö. PAPIAS: Agapeta uel agapes: lenocinator: et qui cum foeminis illicite conuersatur), *ambro* pedig BALBUS Catholicon-ából (Ambro . . . leccator . . . qui bene scit iudicare de sapore ciborum). A Baratro alatti lonocinator tollhiba a Gyöngy. Szót.-ban lenocinator helyett.

A Gyöngy Szót. adataiból kitűnik, hogy a leccator és lenocinator magyar neve *libezeo* (olv. *libező*), *lyboszó* (olv. *liböző*), *lybeszó* (olv. *libező*) volt.

Említettem, hogy e szótár szerkesztett mű, latin szövege több középkori szótárból van összeillesztve. Ép ezért megesik, hogy egy-egy latin szó kétszer is meg van magyarázva latinul, a szerint a mint a latin-magyar szótár szerkesztője az egyik vagy a másik forrásból írja ki a szótár cikkét. Mind az *ambro*, mind pedig a *baratro* szótárunkban kétszer fordul elő. Az első két esetben, a melyet fentebb közöltem, megtaláltuk a *libező*, *liböző*-t. A másik két cikk ez:

1. Ambro: deuorator: profusus: luxuriosus: glutto: consumptor patrimonij: *zabalo torkos: feslett: Bwya: bēlendős: Joszaganak el pusztityo*.
2. Balatro: onis: clamoro rus ioculator *kyalto, yueolteó, chiuf* vel prodigij et Lectatores, *tykozlo*.

E két cikkre meg kell jegyeznem, hogy az *ambro* PAPIASból való (Ambro: deuorator, profusus, luxuriosus, glutto, consumptor

patrimonii, ganeo, popino), míg ellenben a *balatro* a Catholiconból (Balatro tronis, i. clamorosus: ioculator).

A Gyöngy. Szót. adatai a *leubezes* titokzatos alakját, s hiszem, jelentését is, teljes világításba helyezik. A leccator (lectator) két ízben *libőző*, *libésző*-nek (olvasható *libésző*, *libőző*nek is), egy esetben pedig *tykozló*-nak (olv. *tikozló*) van fordítva, a mely utóbbi jelentés mellé oda tehető a «Jószágának elpusztítója». A harmadik *libésző*-nek (vagy *libésző*-nek) forrásunk szerint lenocinator az egyértékese.

Már most mi következik mind ebből? PELBÁRT a Sermones Quadragesimales idézett helyén azt mondja a többek közt, hogy «secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*.» Ez a Catholicon könyv csakis JOHANNES BALBUS de JANUA Catholicona lehet, a mely 1460-tól 1520-ig körülbelül husz kiadást ért (vö. GRAESSE 3: 451, PANZER 6: 65, HAIN 1: 286). Ilyen könyv nem lehetett ismeretlen a nagytudományú PELBART előtt, a ki fölhasználta valamely kiadását, a minthogy fölhasználták a Gyöngy. Szót. szerkesztői is e Catholiconnak az 1487-diki évi kiadását. PELBART nem ismerhette a Gyöngy. Szótárt már csak azért sem, mert e szótár másik forrása CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadása, a mikor pedig már PELBART rég nem élt († 1504).

Az adatok mérlegelésénél legelső gondolatom az volt, hogy a PELBART adata mégis csak sajtóhiba. Az első kiadás *leubezes*-ebeli s tulajdonkép o helyett áll s PELBART nyomtatás alá adott kéziratában bizonyára *leubezeo* állt. Még jobban megerősített e hitemben a Serm. Quadrag. szövegének idevonatkozó helye, a hol, mint a már fentebb is közölt idézetből látható, ennyi áll: «... scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*», SIMONYI is, SZARVAS is, SZILÁDY is csak a *leccator*-ra gondoltak, s ezért láttak benne melléknevet. Én magam is csak úgy értelmeztem a «vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*»-t, hogy a scurra, leccator-ra, mint a magyar szóhoz legközelebb esőkre gondoltam. Ezért hittem, hogy egy *leccator*nak inkább felelhet meg egy nom. ag. ő-képzővel, mint s-nom. possessoris, mikor a hozzá való alapszó különben is megfejtésre szorult.

Czikkemet meg is írtam ebben az értelemben s igyekeztem hihetővé tenni, hogy PELBART *leubezes*-e tulajdonkép sajtóhiba *leubezeo* helyett. Az így megírt czikket szíves hozzászólás végett

elküldöttem SZILÁDY ÁRON-nak, mint a ki PELBÁRTtal a legbehatóbban foglalkozott s a nyelvészek figyelmét ép e titokzatos szóra reá irányította. SZILÁDY a Gyöngy. Szót. adatainak számbavételével újból átgondolta az egész helyet s lekötelező szivességgel a következőket írta meg: «PELBÁRT a *scurrilitas*-t fordította *leubezes*-nek. A *scurra* csak etymologizálásképp van említve. PELBÁRT ugyanis a hét halálos bűn ötödikéről, a torkosságról beszél s ennek a leányait számlálja elő: 1. ebrietas, 2. verbi multiloquium, 3. leticia inepta, 4. leccacitas. 5. abominanda immundicia. A leccacitas után mondja, hogy ezt N. GERGELY *scurrilitas*-nak írja, a mi egy. A *leubezes* után így folytatja: proinde de hoc confitendum est stb. stb. Ily formán részletezi a torkosság ágazatait a Virginia c. 9. lapja is; a nyelvnek bűnei közt a Nagyszomb. c. 356. lapján sok ide vehető kifejezés fordul elő, — de a *libező*, *libezes* távolról sem».

SZILÁDY ÁRON ez értelmezése nézetem szerint teljesen helyes. Nem kell sajtóhibának vennünk a *leubezes*-t; nem kell a legközelebb eső *leccator*-ra vonatkoztatnunk, hanem úgy kell felfognunk, hogy a *leubezes* a torkosság «quarta filia»-jának, a *leccacitas*-nak a magyar neve. Az eddigi értelmezésnek épen az volt a hibája, hogy egyedül a «*leccator*»-ra gondolt, s nem az egész czikkre, t. i. arra, hogy ez a *leccacitas* neve is lehet.

A Gyöngy. Szót. adatai ezt a nézetet teljesen megerősítik. Ebben a szótárban a *leccator* világosan *libező* (vagy *libező*, *liböző*), tehát nom. agentis. Mindkét szó igei származék; csak az a kérdés, mi volt az ige hangalakja. A Gyöngy. Szót. adatai alapján lehetett **libéz*- és *libőz*-, de lehetett *libéz*-, *liböz*- is. A PELBÁRT szava: *leubezes*. Az *eu* nem olvasható rövid *ö*-nek, mert az *eu* a hosszú *ő* jele a XV. század végén. Másrészt meg az is nagy baj a helyes olvasás megállapításánál, hogy a második szótag zárt közép *ë*-vel van a Gyöngy. Szót.-ban (*libező*, de *liböző*), s ez valószínűvé teszi azt, hogy a PELBÁRT szavának utolsó tagjai — *bézés*-nek olvasandók és semmi összefüggésben sincsenek a *beszéd* szóval.

Figyelembe véve azt, hogy PELBÁRTnál az első szótagban *eu* áll, míg ellenben a Gyöngy. Szótárban *i*, az adatok olvasását így állapíthatjuk meg: PELBÁRT *leubezes*-e = *lőbészés*, a Gyöngy. Szótár *lybeszó*, *lyboszó*, *libezeo* adata pedig *libező*, *liböző*. Ez a két adat azonban azt gyaníttatja velünk, hogy volt egy **lébéz* ige is, a mely-

nek a *lőbész*, *libező*, *libőző* olyan alakváltozatai, a milyen a *főkötő*, *fikető* a *fékötő*-nek (vö. ZOLNAI, Nyelvelméleink 14: *fikető*, *fikető*).

Az eredmény tehát ez: PELBÁRT *leubezes* szava főnév, egy **lőbész*-ni (s nem *lőbészni*) igéből; a Gyöngy. Szótáré pedig ugyanennek a folyócelevést jelentő igeneve. Alakilag a kettő közt ugyanaz a viszony van, a mi a *járás* és *járó* közt. A szó etymológiájáról egyelőre csak azt mondhatom, a mit SZARVAS említett czikkében: «Eredetét teljes homály födi» (Nyr. 20: 289).

MELICH JÁNOS.

Magyar-horvát glosszák. A magyar szókincsnek lehetőleg teljes egybegyűjtése szempontjából nagyon becsesek azok a glosszák is, a melyek egy-egy incunabulumban lapszéli jegyzetek alakjában előfordulnak. Az e fajta glosszák gyűjtéséhez járulok néhány adattal a következő sorokban. A gyöngyösi ferencziek könyvtárában JOHANNES BALBUS de JANUA: 'Summa que vocatur Catholicon' című könyvének 1490—1500 közt megjelent kiadásában a következő bejegyzés olvasható: «1550. Feria tertia in festo sancti dominici confessoris ego Nicolaus plebanus prescripte ecclesie beati dominici ac prefectus castri Zelny hunc codicem concedo fratribus in Remethyncz degentibus, super quibus fidem facio per presentes.» A könyv tehát ugyanazoké a pálosrendű remetinczi (Zágráb m.) barátoké volt, a kiknek kéziratai közül valók a Németujvári Glosszák is. Az ajándékozó NICOLAUS plebanus a Catholicon szótári részében az egyes latin szavak mellé részint magyar, részint magyar és horvát, részint pedig csak horvát glosszákat írt. Egy helyütt (dilutus szónál) 1542 NP-ét írt, a mi világosan bizonyítja, hogy a glosszák ő tőle valók. A magyar-horvát glosszák a következők: 1. Merenda czikk mellett: *osona*: *ywsyn[a]*; 2. Auleum mellett: *Aulea* genus cortinarum Regalium que alio nomine dicitur peripetasma et peristroma wlgo *karpyth*; 3. Cementum mellett: *Mez wapno*; 4. Corbis mellett: *kossaar*; 5. Culponus mellett: *bochkor vel opanek*; 6. Dorsualia tegumenta quibus Equi et Boues teguntur *pokrowz*; 7. Erius mellett: *Zyly dysno yesz*; 8. Tignum wlgo *Zaarufa Rosnyca*; 9. Filatista mellett *prelya fono*. Ezek a szavakon kívül van még 42 horvát szó, a melyek mellett nincs magyar értelmezés. Ezeket más helyütt akarom közzétenni. Az itt közölt glosszák azonban nagyon figyelemre méltók, egyrészt mert Remetincz vidékéről valók (abban a kódexben, a melyben a Németujvári Glosszák vannak, tudvalevőleg ez áll beírva: «Iste liber concessus est loco Remetincz perpetue». FEJÉRPATÁKY, Ném. Gl. 13), másrészt meg azért, mert kétnyelvűek. Ha ezt a kétnyelvűséget vesszük figyelembe, akkor a Németujvári Glosszák ez adatát: *meraz auag morchona* 303 másképp is értelmezhetjük, nemcsak úgy, mint azt eddig tettük (Nyr. 14: 308). De e pár sorral tisztán csak az volt a czélom, hogy a Catholicon gyöngyösi példányának magyar-horvát glosszáit közöljem. Nem a szavak ismeretlen volta, hanem a glosszák kétnyelvűsége a becses az idézett kilencz adatban.

M. J.

A török nyelv idegen elemei.

(Ötödik közlemény.)

Nador, a hódoltság korabeli török nyelvben gyakori szó a magyar *nádor* és *nádorispán* szó átvétele. Előfordul mint *nador-ispan-oghlu* azaz *nádorispán* fia is.

nanaj, a pórias nyelvben nemet jeleut; *mangiz nanaj*, pénz nincs; *šinanaj*, egyáltalában nincs, *hič jok*. Czigány nyelvi átvételnek tartják LUGAT.

nasade, HAMMERNél dunai hajó-féle jelentéssel fordul elő. MIKLOSICH közvetlen magyar átvételnek tartja a *naszád* szóból, mely egyébiránt egyes szláv nyelvekben is megvan.

navi, evezős és vitorlás nagy hajónak a neve; *grand bateau à rames et à voiles*. BARB. az olasz *navi* átvételének tartja. E hajó régebben *karavi* és *meliksa* neveken volt ismeretes.

navlun, hajósműszó; *location d'un navire pour le transport des marchandises* BARB. V. ö. *navlun ile tutmak* hajót kibérelni. Az új-görög *ναῦλον* átvétele.

nemče, *nemse*, német, osztrák; *autrichien et en général allemand*; *nemčeže* németül, *nemse memleketi*, Ausztria. A délszláv alakok mellett a görög illetve bizánczi *νέμτζοι*, *νέμτζης* alakok is tekintetbe veendők.

nemes, a magyar nemes szóval azonos, *gentilhomme* ZEN. Hódoltság korabeli magyar átvétel, mely az egykorú török íróknál gyakrabban fordul elő.

nergiz, nárczis, narcisse. A görög *νάρκισσος* valószínűleg perzsa közvetítéssel került az oszmánliba. Több keleti nyelvben is meg van e kifejezés.

nilufer, lotusz virág, *nénuphar*; *ak nilufer* kék lotusz. Vul-

garis kiejtéssel *ulufer*-nek hangzik. E szót, melylyel néha a szultán-nöket is megezimezik, görög eredetre vezetik vissza.

nota, jel, zene, jegyzék; *signe*, *note de musique*, annotation. Mindhárom jelentésében az olasz *nota* átvételének látszik. Mint diplomáciai jegyzék a francia *note* újabb átvétele.

numero, szám, *numéro*; *gazeta numero*szu, ujság szám; *ev numero*szu, házszám. Ujabb francia átvétel.

Obus, *obus*; *obus topu*, *obusier*. A francia *obus* szó újabb átvétele.

oka, *okka*, mérték, *poids ture* valant 400 dirhems; *okkalik*, egy okkás. Az arabból kölcsönvett szót a görög *οὐγκια*-ból származtatják.

olta, hajósműszó, jelenti a hajónak jobbra-balra való mozgását; *rouilis*, *bordée*; *olta vurma*k, ide-oda járni. BARB. az olasz *volta* átvételének tartja.

ombre, terre d'ombre. Az olasz *ombria* átvétele, mely egyúttal helységnév.

ombrela (*omrela*), napernyő, *parapluie*. JUS. Az olasz *ombrella* újabb átvétele, mely az arab *šemsije*, *šemsije* rovására kezd terjedni.

oraniča, hosszú keskeny dunai hajó ZEN. MIKLOSICH a bolgár *vraniča*, szerb *oranica* szókkal hozza etymologiai összeköttetésbe.

orča poža, l. *orsa*.

ordino, megrendelő lap, *billet à ordre*; arabos kifejezéssel *sipariš tahvili*. Az olasz *ordino* újabb átvételének látszik.

orfan, árva, *orphelin*; *orfane*, cselédleány, fille *servante* BARB. E ritka használatú szó, melynél sokkal szokottabb az *öksüz* és *jetim*, a görög *ὀρφανός* átvétele.

orkinoz, egy hal neve, *poisson du genre dauphin* BARB. AHMED VEFİK pasa Lehčéje az olasz *orsa* görögösített átvételének tartja. Az új-görögben *ὄρκα*-nak hangzik.

orsa, hajós műszó, jelenti a fedélzet egy részét, babord. V. ö. *orsa etmek* *virer de bord sous le vent*; *orsa poža* (*orza poggia*) *louvoyer*, *aller à l'aventure*. Ezen olasz eredetű kifejezésnek a változata az *orča paža* is, mely mint hajósműszó, szintén ugyanazt jelenti BARB. Az olasz *orza* szóból különben még az *orsamalak* ige is képződött, *virer sur babord* jelentéssel.

ortanča, virágnév, hortensia. Ez európai néven kívül *japongülü* vagyis japáni rózsának is nevezik a törökök.

ökse, madárpép, glu; *ökse cibuhu*, gluaux pour attraper les oiseaux. BARB. a görög *lész*-ből származtatja.

Pačuz, halfajta, poisson de la famille de muge. MEYER a görög *πατσός* szóval hozza összefüggésbe.

pagurja, halfajta, crabe de petite saille. Az új-görög *παγορί* többes számú alakjának átvétele; v. ö. ó-görög *πάγορος* egyes számú alakját.

palamar, hajósműszó, amarre, gros câble; *palamar* gözü, l'oeil de l'amarre. BARB. az olasz *paramarre* átvételének tartja. V. ö. BON. szerint ol. *palamara*.

palamud, halfajta, de la famille des scomberoïdes, thon; *cingene palamudu* thon de tzigane. Az új-görög *παλαμίδα* átvétele. — *Palamut*-nak hangzik egy tölgy-féle fa, gland, fruit de chêne, mely szintén idegen eredetű, az új-görög *βελανιδι* átvétele BARB.

palanka, erődítés, petite fortification, palusade. A hódoltság korabeli török nyelvben *palank* alakban is előfordul. A magyar *palánk* átvételének látszik. V. ö. olasz *paranco*.

palanko (*palanka*), hajósműszó, a terhek emelésénél használják, pour enlever des fardeaux. V. ö. francia: *paran*. Az olasz *paranco* átvétele BARB.

palaserte, hajósműszó, madriers, porte-haubans. Az olasz illetve vel. *parasertie* átvétele BARB.

palaska, puskaportartó, poire à poudre; *suvari palaskasi*, a lovasok tüszője. BARB. a magyar *palaczk* átvételének mondja; noha tekintetbe veendők a délszláv nyelvi adalékok is.

palasturpa, hajósműszó, écouvillon. BARB. az olasz *palla stopaccio* átvételének mondja, a nélkül, hogy a hangtani nehézségekről számot tudna adni. Valószíűbb a BON. föltevése, a ki az olasz *palla a stoppa* alakot látja benne.

palatinos, nádor, palatin de Hongrie BIAN. A magyar nyelvi *palatinos*-nak hódoltsághozza átvétele, mely ma már nincs többé használatban.

palatir, ablak, fenêtre. E szót, mely a mai nyelvben ismeretlen, ZENKER a görög *παράθυρον* szótól származtatja.

paljos, tör, kétélű kard, petite épée à deux tranchants, poignard; *paljos gibi ikü jüzlü*, két arczú, mint a tör. MEYER a

magyar *pallos* szótól származtatja, noha a vele összefüggő *pala* szót török eredetűnek ismeri el.

palto, felöltő, surtout, paletot. BARB. a spanyol *paltoque* szóból származtatja, noha sokkal valószínűbb a francia *paletot* átvétele.

panajir, országos vásár, búcsú, assemblées foraines. Eredete a görög πανήγυρις szóra vezethető vissza, míg az új-görög πανορι a török szó visszavételének látszik. A török humor *fena-jer*-nek, azaz rossz helynek is gunyolja.

panaroma, vásári látványosság, panorama. Ujabb francia átvétel.

pandespan, tejes kalács, süteményféle. A francia pain d'Espagne (spanyol kenyér) átvétele.

pandul, zsandár; *pandul başı*, főzsandár. Azonos a magyar *pandur* szóval, mely egyébiránt egyéb balkán nyelvekben is megvan. Hódoltság korabeli átvétel lehetett.

pantalon, széles nadrág, európai salvár, pantalon à l'euro-péenne. BARB. Az olasz *pantalone* átvételének tartja, noha a francia átvétel még valószínűbb.

panukla, pestis, la peste. ZENKER a görög πανοκλα-ból eredeti e szót, mely egyébiránt a mai nyelvben ismeretlen.

panžur, függöny, ablakrostély, persienne, jalousie. A Lehče a francia *abat-jour* átvételét látja e szóban, noha a perzsa *penžere* szó még közelebb áll talán hozzá.

papa, pápa, pape; *rim papa*, római pápa, *papalik*, pápaság. Átvétel az európai nyelvekből.

papadia, növényféle, camomille. Az új-görög παπαδία átvétele. Ugyanígy nevezik még a görög papok feleségeit is.

papafingo, hajósműszó, voile du mât de perroquet. Az olasz illetve vel. *papafigo* átvétele.

papaz (*papas*), pap, szerzetes, prêtre, moine; *papaz-oghlu*, pap fia (szitok szó). A görög πάπας átvétele.

paraçol, hajósműszó, servent à réunir deux autres pièces. BARB. az olasz *bracciuolo* átvételének tartja.

parakan, *parkan*, a török hódoltság nyelvében gyakori használatu szó. Valószínűleg a magyar *párkány* átvételével van dolgunk.

paraket, hajósműszó, eszköz mellyel a hajó gyorsaságát

mérik, loch; *paraket oltasi*. Az olasz *barca* diminutivumának, a *barchetta* szónak az átvétele.

parlamento, parlament; újabb európai átvétel.

parlatorio, vizsgálati terem, *parloir*. Az olasz *parlatorio* átvétele.

parola, paranesszó, *mot d'ordre*, *mot de passe*. Olasz átvétel, mely a régibb török kifejezés rovására használatos.

partita, kereskedelmi műszó, *compte*, *compte-courant*; *partita ačmak*, folyó számlát nyitni. Az olasz *partita* átvétele BARB.

pasaport, útlevél, *passport*; v. ö. a törökösebb és még szintén használatos *jol tezkeresi* (útlevél) szót. Az olasz *passa porto*, fr. *passport* kettős átvétele, v. ö. *pasaporto* alakot is.

paskalja, husvét, *pâques*. V. ö. *bijük paskalja* husvét, *grande pâques*, *küçük paskalja* karácson, *noël*. A görög *πασχαλία* átvétele.

pasta, édességféle, *mélange de farine de certains grains*. Az olasz *pasta* (fr. *pâte*) újabb átvétele.

pastav, egy darab kelme, *pièce de drap à bande étoilée*. BARB. a magyar *posztó* átvételének tartja. V. ö. még a *basta*, *pastal* alakokat is ZENKERNÉL, és a délszláv egyezéseket.*)

pasteka, hajósműszó, *terme de marine*. BARB. az olasz *pastecca* alakot látja benne.

pastirma, sózott és füstölt hús, *viande salée et préparée avec des herbes*. MEYER a görög *πάστωμα* szóból származtatja, és az új-görög *παστουρής* alakot török visszavételnek tartja.

patante, *patent*, okmány, *patente*, *diplôme*, törökösen *berat*; *patenteli*, *pátenses*. Újabb olasz átvétel.

patates (*patate*), krumpli, *pomme de terre*, törökös szóval *jer elmasi*, földi alma. Igen elterjedt európai átvétel. A köznyelvben *potates*-nek hangzik.

patiska, vászonféle, *toile de lin ou de chauvre qui sert à faire des turbans*. Az olasz *batista* (fr. *batiste*) szó átvétele, v. ö. magyar *batiszt*.

patrik, *patriarkha*, a török birodalomban lakó, keresztény felekezetek fejei, *patriarche*; *patrik-hane*, a *patriarkha* lakó-székhelye. Az arab úton jött *batrik* szó kétséggkívül bizanci eredetű.

patrona, *patruna*, régebben *vicze-admiralis*, vagyis *amiral*

*) V. ö. szb. *postav*: linteum.

száni. Az olasz *padrone* átvétele. Ugyanilyen alakja van egy hajós-műszónak is l. BARB.

peče (*beče*), fátyol, voile; *beče parlari*, fátyolkötő ZEN. A délszláv *peča*, *pečija* alakokon kívül MIKLOSICH az olasz *pezza* alakot is számba veszi.

pečeta, törülköző, asztalkendő, serviette de main et de table. BARB. az új-görög πετσέτα átvételének tartja.

pedavra, fazsindely, planchette de chène, petite planche. BARB. a görög πέταρον pluralisa átvételének mondja.

peksemet, kétszersült, biscuit, galette. Nyilván összefügg vele a *simid*, *simit* szó, mely czipót, pereczet jelent és a melyet görög eredetűnek tartanak. A *peksemet* szó az arab nyelv révén jutott a törökbe.

pelanja, planirozásra szolgáló eszköz, outil. BARB. a görög πλάνια szó másának tartja, mely azonban szintén európai átvételnek látszik, v. ö. fr. *plane*.

pelankete, boulet barré ou ramé. Az olasz *planchetta* átvétele.

penez, magyar pénz, petite monnaie hongroise ZEN. Hódolt-ság korabeli magyar és délszláv átvétel.

pentafil, növénynev, pentafileoun. A görög πενταφύλλον átvétele.

perkende, kis kalauzhajó, petit brick des corsaires. BARB. az olasz *brigantino* szó másának tartja, mely valószínűleg arab úton jutott a törökségbe.

pero, ékszer, bijou, diamant en forme de poire; *pero küpe*, gyémánt fülbevaló; törökösebben *armudije*. Az olasz *pera* átvétele.

peruka, paróka, perruque. Ujabb európai átvétel.

piale, edény, csésze, coupe bowl BIAN. E perzsa úton átjött szó eredetét a görög φιάλη szóban keresik.

picin, kis majom, singe de petite taille. Valószínűleg az olasz *piccino* átvétele.

pide (*pite*), lepény, gâteau plat. A magyar *pité*-vel azonos szó. Eredetére nézve v. ö. az új-görög πίτα alakot, melynek ugyanilyen hangzású magyar változata is van.

pijango (*pijanko* Šak.), lutria, loterie. Az olasz *pianco* átvétele, mely nevet a játék olasz feltalálójától BIANCHI-tól vette l. MEY.

pijasa (*pijača*), a *piacz* szóval azonos jelentésű, place, mar-

ché, prix courants. Az olasz *piazza* átvétele. Ujabban főleg kereskedelmi műszóként használatos.

pijata, edény, tál, plat, assiette, törökös szóval *tabak*. Az olasz *piatto* átvétele.

pilaki, hal étel, matelotte de poisson, sorte de bouillabaisse.

BARB. a görög *πλακή* átvételének tartja. V. ö. *papas jahniši*.

piliž, csirke, csibe, poulet. MIKLOSICH európai eredetűnek tartja, noha a délszláv alakok jó része (szerb *pilidž*) török átvételnek látszik.

pines, kagylóféle, espèce de moule, coquillage. BARB. a görög *πίννης* átvételének mondja, mely egy *πίννα* szónak a genitivusa.

pinkošt, a pünkösöd szó török átírása, mely főleg a hódoltsági időkben divatozhatott.

pinte, mérték neme, pinte (measure de liquide) ZEN. A hódoltság idejében volt használatos, a midőn a magyar és délszláv nyelvek révén vált ismeretessé.

pirlanta (*pirlanti* BARB.), brillant, diamant taillé. Az olasz *brillante* átvétele.

pirnal (*pirnar*), faféle, houx, arbuste épineux; *pirnar kömürü*, e fának a szene. MEYER az újböörög *πρινάρι*, *πουρνάρι* átvételel látja benne.

pisi, halféle, turbot ou barbue. Az olasz *pesce*, illetve velencei *pesse* átvétele BARB.

piskopos, püspök, évêque; *piskoposluk*, püspökség. A görög *ἐπίσκοπος* átvétele. — A hódoltság nyelvében *pišbek* alakkal is előfordul e szó; ZENKER szótára egy *pisbog* alakot is említ. V. ö. magyar *püspök*.

pistov, pisztoly, pistolet; *žeb pištovu*, zsebpisztoly. BARB. az olasz *pistoia* átvételének tartja, holott valószínűbb a magyar vagy délszláv alakok átvételi esete.

pořaća, sütemény, gâteau, galette. A Lehče a *bořaća* kifejtést tartja helyesebbnek és a török *bořu* szóból származtatja. Valószínűbb azonban, hogy az olasz *focaccia* változatával van dolgunk, és abból a nyelvből kerülhetett a törökbe, mely a magyar *pogácsát* is közvetítette.

pojraz, északi szél, borée, vent du nord-est; *pojraz jeli*, északi szél. A görög *βορέας* szó mássa.

police, váltó levél, lettre de change; *policeži*, uzsorás. Az olasz *polizza* átvétele.

polis, rendőrség, police; *polis zabiti*, rendőrtiszt. Ujabb francia átvétel, mely a régi *subaši* szót szorította ki.

pomata, hajkenőcs, pomade. Ujabb francia átvétel.

porkolab, a török hódoltság iróinál gyakran olvasható szó, mint a magyar *porkoláb* átvétele.

porslan, porcellán, porcelaine. Ujabb francia átvétel, a régiebb *čini* rovására.

portokal, narancs, orange. Nevét *Portugalia*-tól vette, mely az új-görögben is megvan mint πορτοκάλι. Valószínűleg görög átvétel.

posta (*pošta*), posta, poste, courrier; *šehir postasi*, helyi posta, *posta vaporu*, gyors hajó, *posta-hane*, postahivatal. Olasz átvétel.

postal, papucsféle, minőt a janicsárok viseltek; espèce de pantoufle. MIKLÓSICH a hasonló jelentésű délszláv alakokkal veti egybe, noha a görög és bolgár alakok török kölcsönvételeknek mutatkoznak.

pota, agyagedény, vase en terre. MEYER az olasz *potta* átvételének tartja, v. ö. fr. *pote*.

potur, ránczot vető ruha, vétement large; *potur šalvar*, bugyogó. MIKL. délszláv alakokkal veti egybe, a nélkül, hogy idegen voltát be is bizonyíthatná.

poža, hajósműszó, tribord; *orsa poža*, jobbra-balra, *požalamak*, *poža etmek*. Eredetét illetőleg l. az *orsa* szónál.

prama, kétevezős bárka, barque à deux rames. BARB. a görög πέραμα szót látja benne; v. ö. olasz *prama*, mely azonban másféle hajót jelent.

pranka (*pranga*), gályarabság, chaîne de galériens, galères. BARB. az olasz *branca* szót látja benne.

prasa, póréhagyma, poireau. Az ó-görög πράσον pluralisának átvétele, v. ö. az arab *ferasijun* ugyanilyen eredetű alakját.

pribek, a hódoltság nyelvében fogadott, többnyire keresztény zsoldosokat jelentett. Azonos a magyar *pribék* szóval. Népetymológiai változatban *piri-bek*-nek is hangzik.

prins, herczeg, prince. Ujabb francia átvétel. Népies és egyuttal népetymologikus kiejtése *pirinž*, mely egyuttal rizst is jelent.

protesto, protestation, protêt d'une lettre de change; *protesto kjādi*, acte de protêt. Az olasz *protesto* újabb átvétele. Mint kereskedelmi műszó használatos.

prova, próba, épreuve; *prova etmek*, megpróbálni. Az olasz *prova* újabb átvétele.

puluk, nehéz kocsi, grande et lourde charrue. BARB. a lengyel *plug* mását látja benne.

puntal, hajósműszó, charpente qui entoure le navire. Az olasz *pontuale* átvétele.

punza (*pumza*, *pamza*), pierre-pouce, bimstein. Európai átvételnek látszik, v. ö. fr. *ponce*, ol. *pumice*, orosz *pemza* MEY.

pupa, a hajó hátsó része, arrière du navire. Az olasz *poppa* átvétele.

pupla, pehely, duvet, plumes fines. MEY. a görög πούπουλον szóval hozza összefüggésbe.

pusula, jegyzék, czédula, note, petit cahier; *kajd pusulasi*, anyakönyvi kivonat. Az olasz *bussola* átvételének látszik. Azonos a *boussole* jelentésű szóval is.

pusulan, agyag-féle, terre ferrugineuse. Az olasz *pozzolana* átvétele BARB.

Radikja, cichorium divaricatum. MEYER az új-görög ράδις szónak pluralisát látja benne; v. ö. latin *radix*.

rafadan, lágyra főtt tojás, oeuf à la coque. E szót, mely az arab nyelv útján került a törökbe, az új-görög ρουφιδόν-ból származtatják; v. ö. αβγά ρουφιδά, lágyra főtt tojás.

rampa, hajósműszó, grapins d'abordage; *rampa etmek*, jeter le grapin. BARB. az olasz *rampini* változatának tartja.

raporto, jelentés, compte-rendu. A hivatalos nyelv elfogadott műszava. Újabb olaszosított átvétele a franczia *rapport* szónak.

raspa, ráspoly, brosse en métal; *raspa ile arka kašir*, ráspolylyal vakar hátat (közsm.). Az olasz *raspa* átvétele.

raša, durva szövetkelme, étoffe commune, camelot, serge. BARB. a német *rasch* átvételét látja benne, noha közelebb áll hozzá az olasz *rascia*. V. ö. magyar *rása*.

ratin, résine. Az új-görög ρητίνη mássa, mely arab úton került a törökbe. Ma már alig van használatban.

ražun, ok, bizonyíték, raison, motif. Az olasz *ragione* újabb átvétele BARB.

reçete, orvosi rendelvény, ordonnance de médecin; *reçete-jazmak*, rendelvényt írni. Az olasz *ricetta* újabb átvétele.

reçine, résine, baumharz, matière visqueuse du pin. Eredetere nézve azonos a *ratin* szóval. Szintén arab úton jutott a törökbe. Az új-görög *ρετσίνη* már török visszavételnek látszik.

rezaki, nagyszemű szőlőfaj, espèce de raisin à gros grains. Arab közvetítéssel jutott a törökbe. Eredetét MEYER az európai *rosaceus*-ban keresi.

rezi, dohánymonopolium, a francia *régie* szó átvétele, melyel az idegen kézben levő dohánymonopoliumot jelölik.

rial (*irjal*), spanyol pénznem, réal: *nemçe rial*, tallér, *fransiz riali*, francia pénz. A *real* szó európai átvétele.

riala (*rijala bej*), tengernagy, contre-admiral dans l'ancienne marine ottomane. Az olasz *reale* átvétele.

rif (*irif*), mérték, rőf. Hódoltság korabeli magyar átvétel, mely a mai használatból már kikopott.

rim, Róma, Rome; *rim papa*, római pápa. Főleg ez utóbbi kifejezéssel kapcsolatban használatos, valószínűleg *rim* kiejtéssel, melylyel a *róma* szót a *rum*-tól akarták megkülönböztetni.

ringa, hareng, *ringa tuzlusu*, sózott hering. V. ö. olasz *aringa*, új-görög *ἀρέγγα*, *ῥέγγα* alakokat.

roket, fegyver-nem, fusée à la roquette; *roket fişengi*, fusée de siège. Európai átvétel.

roman, regény, roman. Újabb francia átvétel, az irodalmi műfajjal egyetemben. Régebben a *hikjaje* pótolta.

ruha (*uruba*, *urba*), ruha, vêtements, robe. Az olasz *roba* átvétele. Ugyanezen szónak *ruha* kiejtése magyar, illetve délszláv kiejtésre vall.

Sabun, szappan, savon. Az arab nyelv révén került az európai nyelvekbeli szó a törökbe.

safra, hajósműszó, lest de navire; *safra almak*, prendre du lus. Az olasz *zavorra* szónak arab közvetítéssel átkerült alakja.

safran, sáfrány, épice. Ez európai szó az arab *zayferan* útján került a törökségbe.

saksî, virágedény, vase de terre ou de porcelaine. A Lehče a *Saxe* (szász) szóból származtatja, az *i* arab melléknévképző, tehát *szászországi*.

salam, szalma, paille ZEN. A *saman*-nak e ma már ismeretlen alakját a szlovén *slama*, magyar *szalma* alakokkal veti egybe.

salamon, lazacz, lachs, salm ZEN. Az olasz *salamone* átvétele. Az új-görög *σολομών* török kölcsönzés.

salamura, halféle, saumure, salaisons. BARB. az olasz *salamora* (*salamoja*) átvételének tartja.

salaš (*salaž*), sátor, zelt, hütte ZEN. E ma már használatban nem levő szót MIKLOSICH a magyar *szállás* és a hasonló hangzású délszláv alakokkal hozza összefüggésbe. Hódoltságkorabeli szó.

salata, saláta, salade; *salatalik*, salátaféle JUS. Az olasz *salata* mellett v. ö. új-görög *σαλάτα*.

salča, sauce, ragoût. BARB. az olasz *salza*, görög *σάλτσα* alakokkal hozza összefüggésbe.

salja (*saljar*), salive; *saljali*, bavard, sot. MEYER a görög *σάλιον* pluralisából képzettnek tartja; v. ö. *σαλιάρης* adj.

saljangoz, csiga, schnecke. MEYER az új-görög *σάλιαγκος* szóból származtatja; v. ö. görög *σάλιον*.

salon, terem, salon; törökösen *divan-hane*. Ujabb francia átvétel.

salta, hajósműszó, főleg ezen kifejezésben: *salta-marka*, jaquette de paysan. Az olasz *saltambarco* átvétele.

samovar, theafőző, samovár. A perzsák révén átkerült orosz kifejezés. Rendesen *semaver*-nek ejtik ki, a hogyan a perzsák is nevezik.

sandal, hosszú keskeny csónak, sandale. Nyilván összefügg vele a *sandalije* szó is, mely széket jelent: chaise, fauteuil. BARB. az indus eredetű *santal* fával hozza összefüggésbe, mint a melyből a szék készült.

santur, zeneszerszám, instrument de musique. Az arab *santur*-t, mely kölcsönzője a töröknek, a görög *σαλτήριον*-ra vezeti MEYER vissza.

saparna (*saparine*), orvosi szer, arbuste dont la racine est employée en médecine. BARB. az olasz *salsapariglia* mását látja benne.

saparta, elviselés, supporter, prendre patience. BARB. e ma már használaton kívüli szót az olasz *sopporto* neologismusának tartja.

sardela, sós hal, sardine; törökösen *ateş balığı*, tűzhal.

Az olasz *sardella* átvétele. V. ö. új-görög *σαρδέλλα*. A *sardelja*, mely szintén használatos, az új-görög alak pluralisából (*σαρδέλλα*) való.

sarpa, halféle, espèce de poisson Jus. Az olasz *sarpa* átvétele.

saz, erdélyi szász, Sachsen in Siebenbürgen ZEN. Hódoltság-korabeli átvétele a magyar *szász* szónak.

sedja, gyaloghintó, brancard, chaise à porteur. Az olasz *sedia* átvétele.

sekestro, *sikistro*, foglalás, sequestre; *sekestro etmek* foglalni. Általánosan elfogadott törvénykezési és kereskedelmi műszó. Az olasz *sequestro* átvétele.

semender, salamander. Úgy látszik, hogy valamely keleti nyelv közvetítésével átkerült szó, melynek alapja a görög *σαλαμάνδρα*-ban keresendő.

semer, nyereg, crochet de portefaix, bât; *semerlemek*, felnyergelni, báter. MEX. a görög *σμάρι* szóval hozza etymologiai összefüggésbe.

setre, kabát, vêtement de drap; v. ö. *setri* BARB. A Lehče a francia *surtout* mását látja benne, és megemlíti a hasonló jelentésű *sürtuku* alakot is.

siyorta, biztosítás, garantie, assurance; *siyorta etmek*, biztosítani; *siyortalı mal*, biztosított vagyon. Az olasz *sicurta* átvétele.

sija, hajósműszó, cri de commandement; *sija etmek*, virer. Az olasz *scia* (fr. *scie*) átvétele.

silistra, hajósműszó, sifflet de manoeuvre. BARB. az új-görög *σπίστρα* átvételének tartja.

simit, l. *peksemet*.

simsar, ügynök, censal, courtier. Az arab úton ájtött szó az olasz *censale* kifejezésen alapszik.

sinarit, sorte de requin Jus. A görög *συναργίδα* átvételét látja benne MEX.

sinir, határ, frontière, limite. MEX. a bizanczi *σύνορον* alakot látja benne, noha a *siñir* kiejtést nem tudja belőle magyarázni.

sinjor, európai úr, monsieur. Az olasz *signore* szónak, főleg a spanyol zsidók révén elterjedt használata. Ujabban főleg ezekre alkalmazzák, míg az európaiaknak *mosju* (monsieur) a címök.

sinkunta, népies kiejtése az *isconta* szónak, mely az olasz *sconto* átvétele.

sintina, épületrész, az olasz *sentina* átvétele.

sirto, egy görög táncznak és dallamnak a neve, espèce de danse légère. Uj-görög átvétel, v. ö. σιρτός.

sistra, asztalos kés, espèce de râpe, instrument de menuiserie. BARB, a görög ξόστρα átvételének tartja.

sitara, czitera-féle eszköz, espèce de cithare à trois cordes. Jus. A franczia *cithare* szónak görög közvetítéssel átkerült alakja.

sito, szita, sieb. MIKLOSICH a délszláv *sito*, új-görög σίτα alakokkal veti egybe; v. ö. magyar *szita*. A mai használatból kikopott.

sižil, törvénykezési műszó, registres des tribunaux. Az arab nyelv révén ájtött szót MEYER bizanczi eredetűnek tartja, v. ö. σιγίλλον.

sifir, zérus, nulla, chiffre. Az arab nyelv útján ájtött szó a fr. *chiffre*, magyar *czifra* szókkal azonos eredetre vall.

sinavliz, növényfaj, cynoglosse ZEN. MEYER a görög κυνόγλωσσον szóból magyarázza.

sirma, aranyfonál, hímzés, fil de métal fin; *sirmali*, aranyhímzéses. MEYER a görög σέρμα szóval akarja összefüggésbe hozni.

soba, kályha, poël, fourneau ZEN. A MIKLOSICH említette délszláv alakok valószínűleg török átvételek, noha a szoba szó kétségtelenül idegen eredetű, v. ö. *izba*.

sofu, fanatikus, dévots. BARB. az arab *sof*-ból származtatja, mely biz. kelmét, szövetet jelent, MEY. ellenben a görög σοφός-szal veti egybe.

sofra, asztal, table à manger. Európai eredetűnek látszik.

soltat, jelenti főleg az európai módon felszerelt katonát, les fusiliers des milices. BARB. A franczia *soldat* szót látja benne, noha valószínűbb a német *soldat* átvétele.

sülta, tengeri kagylóféle, petit coquillage de mer. Görög eredetű szónak látszik.

sülügen, zinober, vermillon. MEYER a perzsa nyelv útján ájtott görög szónak (συριχόν) tartja.

sülümen (*sülmen*), higanyból készült festőanyag. MEY. a *sublimatum* szót ismeri fel benne, a nélkül, hogy a közvetített nyelvről számot tudna adni.

sünger, spongya, éponge. MEYER az új-görög σφουγγάρι alak-
kal hozza összefüggésbe.

šajka, sajka, barque en usage chez les riverains du Danube ;
bâtiment à trois mâts. Hódoltságkorabeli átvétele a magyar *sajka*
szónak; v. ö. a megfelelő délszláv alakokat.

šale, kioszk, kastély ; *šale köškü*, a szultán egy kis kastélyának
a neve. Ujabb átvétele a franczia *chalet* szónak.

šampanja, champagnei bor ; *šampanja šarabi*, pezsgő bor.
Ujabb franczia átvétel.

šapka, kalap, sapka ; chapeau européen ; *šapkali*, európai,
vagyis sapkát viselő, ellentétben a *fezli*-vel, azaz fezt viselővel.
MEYER szláv átvételnek tartja.

šantav, sánta (Boszniában használatos). Valószínűleg magyar,
illetve szerb átvétel.

šarampoj (*šaranpol* ŠAK.), sorompó, barrière, palissade. Hó-
doltság korabeli átvétele a magyar *sorompó* szónak. Az *l*-es végű
alak délszláv közvetítésre vall.

šato, kastély, chateau. Ujabb franczia átvétel.

šertunje, keresztény egyházi műszó, imposition des mains
dans la consécration des évêques. ZENKER a görög χειροτονία átvé-
telének tartja.

šifra, titkos írás jele, chiffre ; *šifra ile jazmak*, écrire en
chiffres, *šifralamak*, ugyanazon jelentéssel. BARB. az olasz *cifera*
átvételének tartja.

šik, *šik bej*, divatos, divatos urfi ; *šiklik*, divatosság. Ujabb
igen elterjedt franczia átvétel.

šimindifer, vasút, chemin de fer. Ujabb és használatos átvé-
tele a franczia *chemin de fer*-nek, mely a török *demir jolu* (vasút)
kifejezést majdnem kiszorította.

šindere, zsindely, bardeau. MEYER a németből származtatja,
v. ö. szerb *šindra*, magyar *zsindely*.

šinil, köpönyegféle, sorte de capote à l'européenne. MEY. a
franczia *chenille* szót látja benne.

širinga, locsoló, seringue, clystère. BARB. az olasz *sciringa*
szóból származtatja ; v. ö. görög σφρυγξ.

šose, nagy út, országút, chaussée ; *šose žaddesi* országút.
Ujabb, igen elterjedt átvétele a franczia *chaussée* szónak.

tabaka, dohányzacskó, boîte dans laquelle on conserve la tabac. Az olasz *tabacco* újabb átvétele.

tabla, asztal, table à manger. Az olasz *tavola* átvétele. Ugyancsak olasz eredetű a *tavla*, *taula* nevű kockajáték is, table de damier ou d'échiquier.

taks, ritus, cérémonial chez les chrétiens d'Orient. BARB. a görög *τάξις* átvételének tartja.

talaz, tenger hulláma, vague de la mer; *talazlanmak*, être agité, *talazlık*, tenger hánykódása. BARB. a görög *θάλασσα* átvételének tartja.

talika, kétkerekű kocs, voiture turque. Homályos eredetű átvétel. Úgy látszik, hogy hódoltság korabeli szó; v. ö. a magyar *taliga* és a többi balkán nyelvekbeli alakokat.

talja, befejezett, tökéletes; parfait, complet. BARB. a görög *τέλειος* átvételének mondja.

tanta, vászonsátor, tente, banne; *tanta açmak*, ouvrir la banne. Az olasz *tenda* átvétele.

tapa, dugó, bouchon, tampon; *tapa burgusu*, dugóhúzó Jus. Az olasz *tappo* átvétele MEY.

tarhana, tarhonya, espèce de conserve faite de farine et de lait caillé. V. ö. magyar *tarhonya*, továbbá új-görög *ταρχανα* szót.

tarhun, növénynév, plante aromatique (estragon). BARB. a görög *δρακόντιον* átvételének mondja.

tarım, kupola, édifice à soit rond ou voûté, coupole. MIKL. a görög *τέπερον*, magyar *terem*, ószl. *trēm* szókkal veti egybe.

tavla, l. *tabla*.

tavolun, hajóműszó, madriers, bordages du pont. BARB. az olasz *tavolone* átvételét látja benne.

tavus (*taus*), páva, paon; *taus kusu*, páva madár. Közvetlen a perzsa nyelvből való, eredetileg azonban a görög *ταῦς* szóval függ össze.

telgraf, sürgöny; *telgraf-hane*, sürgönyhivatal; *telgraf çekmek-mek*, sürgönyözni. Mint népetymologiai változat meg van a rövidített *tel* alak is, mely a fonalat jelentő *tel* szóval van összezavarva; v. ö. *tel vurmak*, sürgönyözni.

temel, alap, base, fondement; *temel atmak*, jeter les bases. BARB. a görög *τεμελίον* változatát látja benne.

teransit, kereskedelmi műszó: *teransit resmi*, droit de tran-

sit. A francia *transit* ujjabb átvétele. Használatos még e mellett az olaszos *transito* kifejezés is.

teransport, főleg mint lithografiai műszó használatos. A francia *transport* ujjabb átvétele BARB.

teravers, *travers*, *pièce de bois sur laquelle reposent les rails*. A francia *travers* ujjabb átvétele.

terementin (*tereminti*, *tiriminti* BARB.), *térébenthine*, *arbre de la famille des Ter.*; *tereminti açağı*, *térébinthe*. BARB. a görög *τερμινθος* átvételének mondja.

teren (*tren*), vonat, *train de chemin de fer*. Elterjedt neologismus a törökösebb *katar* (ar.) helyett. Használják még az olaszosított *treno* alakot is; v. ö. fr. *train*.

termometro, időmérő, arabosan *hararet terazisi*, hőség mérője. Ujjabb olasz átvétel.

terpane, halféle, *poisson de la famille des Sélaciens*. BARB. a görög *δρῆπανι* alakból eredteti.

tersane, arsenal. E szót BARB. az olasz *darsina* alak átvételének tartja. Maga az olasz kifejezés azonban nem egyéb, mint az arab *dar-es-sana'a* (a mesterségek kapuja) mása, mely több európai nyelvbe is átment.

tiatoro, színház, *théâtre*; *tiatoro ojunu*, színjáték. Az olasz *teatro* ujjabb átvétele.

tifo, tífuszbetegség, *maladie typhus*. Az olasz *tifo* ujjabb átvétele.

tiranti, *bretelles*. BARB. az olasz *tirante* átvételének tartja.

tirfil, lóhere, *chlee*. MEYER az új-görög *τριφόλλι* átvételének tartja.

tirinket, hajóműszó, *mât de misaine*, *voile de misaine*. Az olasz *trinchetto* átvétele. A *tirinketin*, mely ugyanezen fogalomkörhöz tartozik, a *trinchettina* kölcsönvétele BARB.

tirhos, szardella, *sardelle*. MEYER a görög *τριχός* szóból eredteti, v. ö. ó-gör. *τριχίς*.

tirjak, ópium, *thériaque*. A perzsa *terjak* közvotított átvétele, melyből továbbképzéssel *terjaki*, ópiumélvező, *adonné à l'opium*. A görög *θηριακή* átvétele.

titre, *czédrusfa*, *résine de cédre*. V. ö. *kitre* Jus. A görög *κεδρία* átvétele MEY.

tilisim, talizmán, sortilège, amulette. BARB. a görög τέλεσμα szóból eredeti, mely több keleti nyelvbe is eljutott.

tirajis, espèce de gruaux. BARB. az új-görög τράγος átvételének tartja.

tirapeza, asztal, table à manger. Az új-görög τράπεζα átvétele. Használatos *trapeze* alakban is.

tirpan, vágóeszköz, instrument pour couper l'herbe; *tirpanži*, faucheur; *tirpanlamak*, faucher. A görög δρεπάνι átvétele.

tirtir, borkő, tartre: *tirtiri*, tartrique Jus. Eredetere nézve v. ö. olasz *tartaro*, görög τάρταρος alakokat.

toka, érintés, trinquer; *toka etmek*, kecezintani. Az olasz *toccare* ige imperativusi alakjának átvétele.

tolvaj, rabló, räuber; v. ö. *dulvaj* ZEN. Valószínűleg hódolt-ság korabeli szó, v. ö. magyar *tolvaj*, szlov. *tolovaj* és gör. τούλβα alakokat MIKL.

tomar, göngyöleg, rouleau; *kjād tomari*, registre. BARB. a görög τομάριον (τομάρι) alakot látja benne.

tonilata, tengeri hordó, tonneau de mer. Az olasz *tonnellata* átvétele.

torina, delfin-féle hal, poisson du genre dauphin. Eredetere nézve v. ö. olasz *tonnina*, gör. τουνίνα MEY.

tömbeki, perzsa dohány, melyet a *nargilé*-hoz használnak. BONELLI olasz eredetű szónak vallja, noha a török nyelvbe perzsa révén jutott.

trahonja, halféle, poisson de la famille des Scomberoides. MEYER a görög δράκαινα szóval veti egybe.

tramola, hajósműszó, az olasz *tira molla* átvétele.

trampa, csere, échange, troc; *trampaži*, brocanteur; *trampa etmek* elcsereálni. BARB. az olasz *tramuta* átvételének tartja.

trampet (*trempet*, *tirempet*, *trampeta*), trombita, trompette; *trampetaži*, trombitás; *trempet čalmak*, trombitálni. Az olasz *trombeta* átvétele.

tramve (*tiramve*, *tramva*), lóvasút, tramway. Ujabb európai átvétel; v. ö. *tramve arabasi*, lóvasút kocsija.

transi, bárkaféle, espèce de barque pour la navigation du Danube. BARB. oláh átvételnek tartja.

tugla, téglá, brique cuite. MEY. az új-görög τούβουλον átvéte-

lének tartja, noha tekintetbe veendők a többi európai nyelvű szók is, melyek a török alakkal azonos eredetűeknek látszanak.

tulumba, szivattyú, pompe; *tulumbaži*, tűzoltó, szószerint szivattyús. Bon. olasz eredetű szónak tartja.

turfanda, korai gyümölcs vagy főzelék, primeur en fruits et en légumes. Az új-görög τροφαντό török átvételnek látszik. Közvetlenül perzsa átvétel.

tün, halféle, thunfisch. A görög θύνος szónak arab közvetítéssel átvett alakja.

tünel (*tonel*), alagút. Az angol *tunnel* szónak ujabbkori átvétele.

türvin, törvény, der ungrische reichstag ZEN. Hódoltság korabeli átvétele a magyar *törvény* szónak.

Uşur, szerencsés találkozás, chance favorable; *uşurlar ola*, rövidítve *ûrola*, köszöntés, *uşursuz*, szerencsétlen. A latin *augur* szóval függ nyilván össze.

ulufer, l. *nilufer*.

uniforma (*uniforme*, *üniforme*), egyenruha, uniforme; *büjük* *uniforma*, díszruha ŠAK. Ujabb francia vagy olasz átvétel.

uruba, l. *ruba*.

urus (*rus*), orosz, russe; gyakoribb használatú a *moskov* szó. Ellenben *rusija*, Oroszország, *rusijali*, oroszországi.

uskumru (*skumri*), halféle. Az új-görög σκορπρί átvétele.

ustuliča, zsámoly, tabouret à trois pieds. Hódoltság korabeli szó, a bolgár *stolica* átvétele.

üsküf, süvegfele, bonnet, coiffure ancienne. Eredetere nézve v. ö. olasz *scuffia*, újgör. σκούφια.

Vaftis, keresztelés, baptême; *vaftis etmek*, baptiser. BARB. a görög βάπτισμα átvételének tartja.

vagon, vasúti kocs, *şimindifer vagonu*, vasút vagonja. Ujabbkori francia átvétel.

vakansa, szünidő, vacances ZEN. Az olasz *vacanze* újabb átvétele.

vamži, vámhivatalnok, emin. Hódoltságkori átvétele a magyar *vám* szónak, mely a török melléknévi *şî* képzővel van ellátva.

vapor, gőzhajó, bateau à vapeur; *posta vaporu*, gyorshajó,

paquebot **ŠAK**. A *vapore* olasz átvétele, mely a nép ajkán *papor*, *papur*, *pampur*-nak is hangzik.

varda, vigyázz, prenez-garde. Az olasz *guarda* átvétele. Ugyanez a szó még sok hajósműszóban is szerepel, így p. *varda-sole*, ol. *guarda sole*; *varda-mana*, ol. *guardamani*; *varda-kosta*, olv. *guarda coste*; továbbá: *varda-geri*, *poste-vigie*, *vardaži* *vigie* stb.

vardijan, őr, őrizet, gardien, garde. **BARB.** az olasz *guardiono* újabb átvételének tartja.

varga, mint hódoltságkorabeli magyar átvétel gyakran fordul elő az egykorú iratokban; v. ö. *varga-baši*, *varga-czéhmaster*.

varil, tonna, baril, petite barique; *varil resmi*, droit de tonnage. Eredetere nézve v. ö. olasz *barile*, francia *baril* szót. Ujabb átvétel.

varios, kalapácsféle, marteau à l'usage des casseurs de pierre. **BARB.** a görög *βαρῖος* átvételének tartja.

varoš (*varuš*), város, faubourg fortifié. Hódoltság korabeli átvétele a magyar *város* szónak. **ZENKERNÉL** *baruš* alakban is előfordul.

vatoz, czethalféle, poisson de la famille des Sélaciens. Eredetere nézve v. ö. új-görög *βατος*.

vatur, kocsi, voiture. Ujabbkori átvétele a francia *voiture* szónak, törökösebben: *araba*.

vazo, váza, vase. **BARB.** az olasz *vaso* átvételének tartja.

vedre, mértékféle, baquet pour la traite du lait. **MIKL.** a szláv *vedro*, magy. *veder* szókkal veti egybe.

velence (*velense*), takaróféle, wolldecke **ZEN.** Nem lehetetlen, hogy a magyar *velenczé*-vel azonos szóval van dolgunk.

veranika, növényféle, az olasz *veronica* átvétele; v. ö. görög *βερονίκη*.

videla, fiatal borjú, jeune veau. Jelent borjúbőrt is, cuir pour chaussure. **MEYER** az olasz *vitello*, illetve *velencei* *videlo* átvételének tartja. Az új-görög *βιδέλο* török átvételnek látszik.

višne, meggy, griotte. **MIKL.** a délszláv *višnja* alakokkal veti egybe, melyek azonban török átvételek is lehetnek. V. ö. görög *βυσσινιά* **MEY.**

vizita, *vizite* látogatás, visite, főleg orvosi látogatás; *vizite*

etmek, meglátogatni; *vizite kartasi*, névjegy. Az olasz *visita* újabb átvétele.

vojnak (*vojnuk*, *bojnuuk*), harczos, guerrier. Hódoltság korabeli átvétele a délszláv *vojniki* szónak.

vojvoda, helytartó, vaivode; *vojvodalik*, vajdai méltóság ZEN. Hódoltság korabeli átvétel a balkán nyelvekből.

volkán, tűzhányó hegy, vulcan ZEN. Az olasz *volcano* újabbkori átvétele.

votka, ital. szesz, itál. boisson. Átvétel az orosz nyelvből, de nem közvetlen úton. LUGAT.

Zafra, hajósműszó, lest de navire; *zafra almak*, charger du lest. BARB. az olasz *zavorra* (lat. *saburra*) átvételének tartja.

zaganos, sólyomféle madár, oiseau de chasse. BARB. görög átvételnek tartja. — Ugyanígy hangzik a *čaganos* szó népies kiejtése is.

zargana, halféle, espèce de poisson, congre Jus. V. ö. újgörög *σαργάνος*, *σαργάνη* alakokat.

zernik, méregféle, mélange d'arsenic et de soufre. A perzsa átvétel az *arsenic* szóval van összefüggésben, v. ö. görög *ἀρσενικός*.

zevž, férj, mari; *zevže*, nő, épouse. Az arab *zevž* szót MEYER a görög *ζευγος*-ból származtatja.

zofa, növényféle, hysope, plante officinale. BARB. a görög *ῥωπον* szóból eredtet; v. ö. *zofa šarabi*.

zolota, régi ezüst pénz, ancienne monnaie d'argent. Erdetere nézve v. ö. a délszláv *zolota* alakot, továbbá a hasonló nevű lengyel pénznemet.

zümrüd, smaragd, émeraude. A perzsa átvétel a görög *σμάραγδος*, *σμάραγδα* szókkal függ össze.

zünnar, barátöv, ceinture de moine. BARB. a görög *ζωνάριον* átvételének tartja.

žarrafja, földrajz, géographie. Ujabbkori átvétele a francia *géographie* szónak.

žaket, kabát, jaquet. Ujabbkori francia átvétel, v. ö. *palto*, *setre*, *pantalon*, *manto* szókat.

žandarma, zsandár, gendarme. Ujabb átvétele a francia *gendarme* szónak.

žanfes, selyemszövet, étoffe de soie légère; v. ö. *žanfes salvar*, BONELLI olasz eredetű szónak tartja.

žendere, sajtó, pressoir, cylindre. BARB. a görög κώλυδρος, olasz *cilindro* szókkal veti egybe.

ženeral, tábornok, général; *liva ženeral*, général de brigade. Ujabb francia átvétel. Használatos még a *konsolos ženeral* is, a consul général átvételéképp.

ženeviz, e szó, mint egy törökországi régi nép elnevezése gyakori használatú. Eredetére nézve nem más, mint az olasz *genuese* (génuai) átvétele.

žimnastik, testgyakorlat. Ujabbkori átvétele a francia *gimnastique* szónak.

žirante, kereskedelmi műszó, endosseur. Az olasz *girante* átvétele.

žiro, kereskedelmi műszó, endossement d'un effet de commerce; *žiro etmek*, forgatni, endosser; *žiro ile havale etmek* ŠAK. Az olasz *giro* átvétele.

živata, szegféle, espèce de clou plat. BARB. az olasz *chiavetta* átvételének tartja. V. ö. *živatalik*: bűjük ekter ŠAK.

župpe, hosszú ruhaféle, vêtement long et étroit. Az olasz *giuppa* az arab eredetű *župpe* átvételének látszik.

KÚNOS IGNÁCZ.

Pozsár. A MTsz. legújabb füzeté Szatmár-megyéből a többi közt ezeket közli: «*pozsár*: gazból rakott tűz, a mellyel a tarlót égetik». Ugyanezen mutató szó alatt Szolnok-Doboka megyéből pedig ezt a mondatot olvassuk: «Mind *pozsár* az egisz domb». Nekem úgy tetszik, hogy e mondatban a *pozsár* azt a területet jelenti, a melyet a «gazból rakott tűz» elpusztított. Támogatja e feltevést a szó etymológiája is. BRANDL «Glossarium illustrans bohémico-moravicæ historiæ fontes» című könyvében olvassuk a következőket: *Požár* 1. Der Brand. 2. Die Brandstätte, wo nach dem Brande Fristler angesiedelt wurden: o lhotniky vnově na požáry se osazujíci stb. Az ilyen területre költözködő telepest *požárník*-nak is hívták. A magyar *pozsár*-nak szerintem két jelentése van vagy volt: 1. tűz; 2. tűzpusztította terület. A szó szláv eredetű a magyarban, s etymologiailag egy a *zsarátnok*-kal, a mennyiben mind a két szó a szláv *žer*-gyökérszóból való (v. ö. MIKL. EtymWb. *žer*-, és *zsarátnok* Nyr. 11: 567.).

M. J.

Mondattani tanulmányok.*)

I.

1. Az olyan 'kihagyásos' összetett mondatok, a melyeknek egyik mondatában a közös rész nincs ismételve.

Az afféle összetett mondatok, minők: *Isten mindent tud, tehát még legtitikosabb gondolatainkat is, meg: Úgy él, mint valamely herczeg* (GYURITS nyelvt.) régiebb német nyelvtanokban, és nálunk is egyesekben újabban is, a közönségesen ismert összevont mondatokkal együtt, a legtöbbször minden megkülönböztetés nélkül, szintén összevont mondatokként vannak ismertetve. Illetőleg ha nem is ezzel v. az összevonás kifejezéssel illetve, kihagyásos, rövidített, csonka, hiányos, nem teljes stb. kifejezésekkel különböztetvék meg, a mik ugyanazt jelentenék, mint az összevont mondat kifejezés, csupán egy-egy kevés árnyalatkülönbséget juttathatnának kifejezésre. — Ha ugyan eléjönnek e mondatok és meg is különböztetvék. Mert csak ritkábban jönnek elé (nálunk pl. SIMONYI pár művén kívül inkább csak GYURITS, TORKOS, BODNÁR, KALMÁR nyelvt.), és még ritkábban megkülönböztetve. A németeknél pl. inkább csak WILMANNSnál; nálunk meg pl. TORKOSnál. T. i. ezek és a közönségesen ismert összevont mondat közt, a mely két mondatcsoportot mint különböző csoportokat kell odaállítanunk (és állítottam oda én is mint I. és II. csoportot, még mielőtt pl. WILMANNS és TORKOS különbségtevéseit ismertem volna), sok esetben nem lehet oly éles megkülönböztetést tenni. Ezeket amazoktól tán úgy különböztethetők meg, hogy míg amazoknál általában szorosabban kapcsolódó és többnyire kisebb terjedelmű tagokkal találkozunk; addig ennél a csoportnál önnállóbbaknak érezhető és ejthető tagok kapcsolódnak, a melyek többnyire hosszabbak is. V. ö. pl. az efféléket: *A nappal és éjjel váltakozik*, sőt még tán az effélé-

*) V. ö. szerzőnek *Az összevont mondat* cím alatt e folyóiratban megjelent értekezésével.

ket is: *Nappal is, világosság is van* — az effélékkel: *Nappal van, és világosság*; *Nappal is van, világosság is*. Az utóbbiak ime mintegy mondatértékű mellérendelt tagokkal bíró és természetesebben pótolható mondatok, melyek azért másképp is érzékeltethetők, mint az affélék, az I. csoportba vehetők. Központozásuk is részben más: az és előtt is többször vesszővel.

De ismétlem, ezek is azzal az elmélettel találhatók, mint amazok. Sőt pl. WILMANNS szerint az effélék illethetők összevont mondat névvel az affélékkel szemben: *Letette kalapját és köpenyét* — tehát az I. csoportba vehető összev. mondatokkal szemben. És KERN szerint is már az afféle mondatok, a melyekben verbum finitum hiányzik, mint pl. ez: *Te Párisban voltál vele, én pedig Londonban, v e h e t ő k* összevontaknak, illetőleg rövidítetteknek; így az ilyen hasonlító mondat is: *én nagyobb vagyok, mint te*. (Satzl.² 170 és 123). Nálunk is pl. KALMÁR inkább olyanokat ad összevont mondatként, mint KERN első példája. Hadd lássuk itt is a ténytet!

E mondatok összevont voltának tana ugyanazokra a formális logikai szempontokra vihető vissza, mint az I. csoportbelieké (V. ö. *Az összev. m. II. közl.*) Tulajdonképen ilyen alapon beszélhet nálunk idevonatkozólag pl. már VAJDA PÉTER f o g y a l t m o n d á s ról, ezt mondva: az ily beszélek: *szereti, mint fiát*, két mondat rejtenek magukban, egyet teljeset, egyet fogyaltat: *szereti, mint fiát szereti* (Nyelvtud. 95. l.). Tiszta logikai és lélektani alapon igaz-e itt is az efféle tan? Mondhatjuk-e, hogy ezek a mondatok összevontak, illetőleg kihagyásosak, hiányosak stb?

Ezen mondatok közül már többet természetesebben mondhatni olyan bővebb szerkezettel. Pl. az idézett példákon kívül: *Sírt a király, de még jobban a királyné — de még jobban s í r t a királyné. Hazaért az apja országába, annak is a rezidenciájába — annak is a rezidenciájába ért* (KALMÁR). Ezt pl. igei kiegészítéseknél a laikus is érzi. Így az olyan szerkezetekre, a melyek könnyen és nagyobb értelmi különbség nélkül olyan hosszabb szerkezettel is mondhatók és hallhatók is: inkább mondhatók összevont mondatnak abban az egyszerű értelemben, hogy a helyett, hogy úgy hosszabban és ismétléssel volnának mondva, rövidebb, ismétlés nélküli szerkezetek.

Azonban vajjon miért mondom így és feltételesen? Mert vajjon e mondatcsoportról is érzékeltethetni-e tulajdonképen és mint a legtöbbször tették, csak úgy minden megjegyzés nélkül, hogy olyan teljesebb szerkezetek helyett valók? És tulajdonképen úgy érzékeltethetni-e e mondatokat, mint eddig tették? Beszélhetni-e pl. csak úgy, hogy e mondatok: *ő röviden ír, de értelmesen*; *ő úgy ír, mint Aristoteles*, ilyen két mondat értékűek: *ő röviden ír, de értelmesen*

ír; ő úgy ír, mint Aristoteles ír (VATER)? Vagy nálunk is szintén minden megjegyzés nélkül, pl. GYURITSNÁL: *Isten mindent tud, tehát (Isten tudja) még legtitkosabb gondolatainkat is. Ő ritkán szól de okosan (szól).* *Ugy él, mint valamely hercege (szokott élni).* Vagy pl. IMRE S. is csak egyszerűen formalisan, kihagyottaknak jelezve a zárjelben levő kifejezéseket: *Szép (dolog van), hogy megtartád (te), bár nagy bajjal is (te megtartád) szavadat. István nagyobb, mint Péter (nagy). Oly erős (ő), mint valaha (erős volt).* Ezek a teljes változatok, nemde, ha mai közönséges nyelvérzékünkkel megfigyeljük, itt is vagy csak nyomatékkal volnának úgy mondhatók, esetleg kissé furcsán, és ekkor már más árnyalatuk lenne és tulajdonkép más mondatok volnának; vagy felesleges ismétlés, sőt nehézkes szerkezet lenne bennük; vagy kissé önkényes, sőt épen erőszakolt lenne az az érzékeltetés?!

És valóban mondhatni-e, hogy pl. ez a mondat: *A felhőből foly az áldás, omlik az eső* (HEYSE és WILMANNS) összevont mondat volna? Hiszen mint már KERN megjegyezte, a költőnek nem kellett a második mondatban ismételnie azt, a mit az elsőben mondott, ha nem lehetett kétségben a felől, hogy azt olvasói a másodikba kiegészíthetik (Zur Reform, 41.). De hát mondatrészek szerint nézve mondatainkat, itt a határozó közös. Így pl. itt is: *Ki sírt, ki dühöngött a lealáztatás miatt* (KIRÁLY nyt.). És itt ismételhetők-e azt a határozót? Ugy-e bár csak furcsán, illetőleg nem?! Hát ha az alanyt nézzük, ezekben a mondatokban: *Megörvend a fekete király, s mondja; A király urfi meg is ígerte s azzal elindult hazafelé* tulajdonképen két-két mondat van-e: *Megörvend a fekete király, s mondja a fekete király; A király urfi meg is ígerte, s azzal elindult a király urfi hazafelé* (KALMÁR)? Bizony — nemde? — csak furcsán és esetleg csak figyelemkeltés végett vagy nyomatékkal lehetne így beszélni?! Vagy pl. v. ő. a névmás-alany ismétlődését: *te láttad és te tudod.* Közönséges hanghordozás mellett még a németben is csak névmás áll az afféle mondatok második mondatában vagy semmi (V. ő. KERN: Zust. u. G. 70.); az utóbbi, a névmásalanyval álló szerkezetekben pedig semmi. Amott is a névmás csak formai alany, mint az effélekben: *ich bin.* Aztán formailag is kifejezésre jut az alany az igen, és odaérthető, épen úgy, mint mikor egy olvasmányban a cím mint alany szintén odaérthető s csak újabb figyelemkeltésnél és távolabb ismétlendő, sőt ismételheto. Az állítmányt már inkább ismételhetni, kívált az igei állítmányt. Pl. a már idézett és itt is összevethető példákön kívül a hasonló mellékmondatokban, az effélekben: *én úgy láttam, mint ő; én jobban láttam, mint ő.* Azonban SIMONYI szerint is csak feleslegesen, és csak nyomósság czéljával vagy a beszédbeli numerus vagy a versbeli ritmus kedvéért ismételjük néha az azoneygyigealakot is; pl. *valamint a halak megfogattatnak a gonosz hálóban;*

azonképen megfogattatnak az emberek a gonosznak idején. Különben ilyenkor, sőt nem ritkán oly esetben is, mikor más alakban kellene ismételni (más személyben, módban, időben stb.), ismételnünk kellene-e tulajdonkép; sőt például az első esetben ismételhetnők-e? V. ö. pl. *egészség adaték ő neki, mint az másiknak — adaték; úgy ír neki, valamint egy idegennek ír; bárcsak meg lehetne ifjodni, mint a sasnak (meg lehet ifjodni), ha kígyót eszik. Megverek valakit, vagy engem valaki (megver). Köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem (szólítottál volna annak), egészen bényellek vala.* (V. ö. SIMONYI MKöt. III. 160—163; NyK. 25: 8—). Pedig ezekben az esetekben mintha éreznők is az összehasonlást, persze inkább csak után gondolva és ha tanultunk nyelviant! Aztán a névszó-állítmányt is igével és a «milyen» névmással még ismételhetni, pl. *Ő jobb, mint a milyen jó én vagyok*, ezzel szemben: *Ő jobb, mint én*; de hát az olyan szerkezet is nyomatékosabb. — A tárgyat és a jelzőt pedig már nem is igen ismételhetnők, pl. *Feladatát megcsinálta, de (feladatát) nem mutatta be. Atyám szíve kész az áldozatra, csak (atyám) zsebe nem bírja.* Avagy itt azt vethetnők ellen, hogy a részek azért nem ismételhetők, mert egyik a tárgyas igeragozásnál, másik a birtokos személyragozásnál fogva odaérthető, mint pl. a latin és a német nyelvben a névmásból érthetnők oda, illetőleg a latinban esetleg csak az összefüggésből? De hát hiszen ha tulajdonképen olyan teljesebb szerkezetek helyett állanának, akkor tán úgy is mondhatnók?

Hát az afféle példákkal hogy áll a dolog itt is, a melyekre nézve azt mondják némely nyelvtanirók, hogy bár lehetséges összehasonlásuk, mégis úgy maradnak nyomaték, világosság vagy jó hangzás kedvéért?! Ilyenek idevehetőleg pl. HEYSENél: *Sie hat Unrecht, aber er hat auch Unrecht*, (magyarul mondjuk: annak a nőnek nincs igaza, de annak a férfinak sincs igaza); *Der Mensch ist durch seinen Willen sehend, aber auch durch seinen Willen blind* (Az ember, ha tetszik lát, ha tetszik nem lát). BECKERNél: *Er erinnert Nichts dawieder, er billigt sie also.* (Ő nem említ semmit az ellen, tehát ő helyesli). Bizony ha e szerkezeteket megfigyeljük, mint az I. csoportnál az efféle szerkezetekre láttuk, ezeket sem összehasonlatlan, hanem inkább szétvont szerkezeteknek tekinthetjük, a melyek legalább is kissé más árnyalatúak, mint a rövidebbek volnának: Annak a nőnek nincs igaza, de annak a férfinak sincs; az ember, ha tetszik, lát is, nem is; nem említ semmit az ellen, tehát helyesli. Amazok és az affélék nemde nyomaték, szemléltetés, ritmus következtében vagy egyéb okból, esetleg csak kevésbé jelentős szóismétlés folytán lépnek, persze a legtöbbször önkénytelenül, az egyszerűbb hanghordozás mellett szokásos szerkezetek helyébe?! V. ö. idevonatkozólag pl. ezeket is: mert *te általad* valljuk a Krisztust atyánkfiául, *te általad* valljuk

örökségül a menyországot es; kiktől nemcsak prófétáknak könyvöket *tanulá meg*, de még idvességnek módját es *megtanulá*. Ezek csakugyan rövidebben is mondhatók, de így kissé nyomatékosabbak. Tehát így (v. ö. SIMONYI MKöt. I. 22.) Különben is épen prédikációs kódexekből idézvék, és így szónoki példák! Effélék a nép nyelvében is jönnek elé, még pedig nagy számmal: bizony komám kopó az, még pedig két kopó; nyöszörgést hall, sírást is hall; szép is vagyok, jó is vagyok; a hogy lehet, csak úgy lehet. (MKöt.) Nállunk jó ujság vagyon, de neköd rosz vagyon, Mett Kádár Katának immár vége vagyon. Egyiköt temették ótár eleibe, Másikot temették ótár háta mögi. Elérnek (a báránykák) egy nagy rétre; azon a nagy réten olyan nagy volt a fű (Népm.). Az élibe es van, s a fokába es van (Hszk. Közsm.). Aztán a gyermeknyelvben és stilusban is: Az egyik északra foly, a másik délre foly (II. gymn.). A tanulóknak ismét be kell menniök, és ismét csak el kell kezdeniök a tanulást. Eleinte nehezen megy a tanulás, míg a karácsonyi szünet örömeit elfelejtik, azután könnyebben megy. Vacsora után igen sokáig fennmaradtunk, csak a két kis öcsém feküdt le mindjárt vacsora után. Stb. (V. gymn. dolgozataiban; elég nagy számmal.) De ezek a legtöbbször felesleges ismétlésű szerkezetek a gyermek nyelvérzéke szerint is, és így az ismétlés nélküli szerkezetekkel szemben, a melyek ott is szokásosabbak, amott sem vehetők alapul. Így nem azok sem, a melyekben csakugyan ismétlendő volna a mi nyelvérzékünk szerint ez vagy amaz, — a mi különösen a gyermek és a nép nyelvében szintén eléjön. Különben v. ö. ezekre pl. a Nyrben közölt beszédtörödékeket és népmeséket is; és próbáld sok idevehető példánál mindenüvé betenni azt a közös részt!

De hát olyan szerkezetek is vannak, a melyekben csakugyan ismétlendő volna valami a közönséges nyelvhasználat szerint! Igen, kivált mikor kissé más alakban kellene azt a részt ismételnünk. És itt már inkább szólhatnánk összevonásról a szó értelmében is. (a) Vagy (b) legalább is inkább érezhetnénk affélet pl. a közönségestől eltérő szórend miatt. a) V. ö. az efféléket: Was wir, wussten sie schon lange (HERLING), közönségesen nemde: Was wir wussten, wussten sie . . . ? Er war, weil gut, auch des Lobes werth. Er ist einflussreich, weil Freund des Fürsten. (U. o.) b) Szép, mert virágos a tavasz ruhája (KIRÁLY nyt.) v. ö.: Szép a tavasz ruhája, mert virágos. Ilyen értelemben már inkább beszélhetünk összevont mellékmondatokról az effélékben: én is gyűlölöm azt a férfit, hisz épen örült is volnék, ha nem (gyűlölném) (ARANY). Azon tünődött, hogy ki mászkálhat ott, ha csak maga az öreg nem () (VAS GEREBEN.) Ha valaha (), most érzem magam is. (KAZ.) Hideg éjszaka volt, de én csipősséget ha máskor (éreztem is), de akkor nem éreztem. (VITK.) (MKöt. III. 116.) Ezekben a mellékmondat a közönséges nyelvhasználat szerint nemde úgy kissé bővebben hangzanék?!

V. ö. p. ezt is: Harczoltak az ígért s kétszerezett bérért, Mintha csak a honért vagy az édes bőrért (ARANY.) (MKöt. III. 193.) T. i. harczoltak volna. (De ez csak egyszer s nem kétszer téve oda, mint a hogy SIMONYI egészíti ki!) V. ö. a többi példákat is a most i. h. és láss még másokat is a NyK. 9:10. — De ezek és az effélék általában inkább az írói nyelvben jönnek elő és a közönséges nyelvhasználat szerint szintén csak eltérések.

A kifejezetteket összegezve, ezek a mondatok inkább mondhatók összevontaknak abban az egyszerűbb értelemben, hogy ha nem is mindig azt a tartalmat, s ha többnyire kissé más árnyalattal is, rövidebb alakban juttatják kifejezésre a gondolatot. De ezt itt is csak az olyan mondatokra érzékeltethetni, a melyek bővebb szerkezettel is mondhatók. Mert mint láttuk, nem minden ilyen mondat volna úgy bővebben mondható; itt is csaknem a legtöbb csak furcsán, vagy épen nem. Azért itt sem mondhatnók tulajdonképen, hogy olyan teljesebb szerkezetek helyett valók, s ha olyanokkal érzékeltethetjük, csak azt érzékithetjük némileg, hogy bizonyos mondatrész vagy mondat részlet a két vagy több formailag megkülönböztetett mondathoz közösen tartozik, és így csak egyszer tevődik oda, a más v. a többi mondathoz odaérthető. — Ellenben, minthogy a rövidebb szerkezetek átlag mindig mondhatók, és minthogy azokat érezhetjük természetesebbeknek: tulajdonkép azokat vehetnők alapul és ha bővebb szerkezetek állíthatók oda, akár nyomatékosabbak azok, akár nem, lelki alapon nem annyira összevontatlanságról, mint inkább szétvonásról, illetőleg ismétlésről, nyomatékos v. csak felesleges ismétlésről, és effélékről szólhatunk, és így idevonatkozólag nem annyira összevontatlan, mint inkább szétvont mondatról. Illetőleg a rövidebb szerkezeteket inkább csak negative mondhatnók összevontaknak; csak úgy, hogy ezekben nincs ismétlés, szószaporítás, tehát inkább: szétnevont mondatok. A bővebb szerkezetek pedig ismétlések, alapjában különböző árnyalattal; természetesen nem mindig különbözve értelmileg feltűnően, úgy hogy a két szerkezet egyszerűen egymás mellett is állhat, miután a nyelvben különben sem lehet a legtöbbször olyan szoros értelmű helyettesítésről szó, mint a számtanban, Hogy a bővebb szerkezeteknél inkább szétvonásról lehet szó, érezhetjük az efféle mondatokból is: Ne *menj* mindig görbe léptekben, hanem egyenes irányban *haladj* (latin meséből). T. i. itt bár mintegy az ismétlés elkerülése végett más szóval van kifejezve a menés fogalma a második mondatban, úgy is feleslegesnek érezzük ott, és annak érzi a gyermek is. (Igy pl. egyik tanítványom.) — Azoknál a mondatoknál is, a melyeket a mindennapi nyelvérzékel csakugyan rövidebbeknek érezhetünk, inkább csak negative beszélhetünk összevonásról,

(«nincs odátéve», illetőleg, «nem közönséges a szőrend»!) és természetesen, nem olyan érzéki értelemben ott sem.

Ilyen értelemben csak tudatos mondatcsinálásnál, már ki-gondolt, sőt papírra tett bővebb szerkezet rövidítésénél, vagy for-dításnál, rövidebb szerkezettel való fordításnál lehetne szó. V. ö. p. ezeket: *Manete in me, et ego in vobis manebo: lakozza-tok én bennem, én meg ti bennetek.* Sylvester. (MKöt. I. 83.) *Multæ res uni gratae sunt, alteri ingratae:* Sok dolog egynek kedves, másnak nem. Stb. (II. gymn. dolg.) Persze, ime, ilyenkor is legalább is kissé más árnyalatu mondat jön létre.

Igy kihagyásról, elhagyásról (ellipsisről), közös részek egybevonásáról is csak a vázolt értelemben szól-hatunk, és az efféle kifejezések: ki- v. elhagyjuk, elszoktuk hagyni, valamint a nem teljes mondatkapcsolat (pl. Burghausernél is), a hiányos, illetőleg rövidített mellék-mondat (Kern-nél) kifejezés és az effélék: elhallgatjuk, lappang, hiányzik, sőt a pótlásra, kiegészítésre vonatkozó kifejezések is csak formálisan használhatók, a külön kitett részekkel odaállítható, vagy oda sem állítható bővebb szer-kezetekhez, az u. n. «teljes» mondatokhoz viszonyítva, és nem a szó igazibb értelmében. Mert lelki alapon tulajdonképen a szó ere-deti értelmében nem beszélhetnénk effélékről, és így nem kiha-gyásról, különösen azokra a mondatokra nézve, a melyekbe az a rész nem is képzelhető bele. Itt erről épen úgy nem lehet szó, mint pl. a névszó-állítmánynyal bíró mondatokra nézve nyelvünk-ben csakugyan nem beszélhetni a van *hiányáról, kihagyásáról* stb., a mint erre az utóbbi esetre vonatkozólag csakugyan igazat adhatunk VERESS IGNÁCZNAK BRASSAIVAL szemben is. (V. ö. VERESS: Phil. Közl. II. pótköt., BRASSAI: i. f. 1897.) Ha nem mondhatni oda abban az esetben a van-t, hogy beszélhetni kihagyásáról, még ha 1. és 2. személyben ott van is? Épen így (a mire különben függet-lenül már VERESS cikkének ismerete előtt rájöttem), hogy lehessen beszélni kihagyásról e szerkezetekre is, kivált, ha nem lehet szó be-tehetésről? Arról tulajdonképen csak fordításnál vagy olyan átala-kitásnál lehetne szó. És még az effélékre is: *Csak úgy virág* (t. i. a virág), *ha tarka* — nem kell kihagyásról beszélnünk, BRASSAI-val sem (v. ö. Phil. Közl. 1897. decz.). A nem teljes és a hiá-nyos mondat kifejezéseket meg természetesen csak formálisan érthetjük, mint már ZOLNAI rámutatott (NyK. 23:115), és a mint idevonatkozólag Simonyi is helyesebben szolt csak látszólag hiányos mondatról (NyK. XXV). Csonkulásról még for-málisabban! De így kitevésről sem beszélhetni a szó eredetibb értelmében (mint pl. KALMÁR), hanem csak a kifejez. h. átv. értelemben, és csak úgy, hogy az a rész ott nincs külön kiteve. Kimondásról, csak egyszeri kimondásról

(ugyancsak Kalmár) még kevésbé beszélhetni. Így ismét nem abból a szerkezetből indulhatunk ki, a mely a legtöbbször csak mintegy metaphisikailag volna adható; hanem a rövidebből, a mely adva van és adható, és úgy fejezhetnők ki magunkat, hogy nem ismételjük azt a részt, vagy: ott nincs külön kifejezve (mint SZINNYEI nyt.). Aztán a «kitesz» helyett az «oda tesz» kifejezést használhatnók (grammatikától be nem folyásolt nyelvérvék kifejezéséből; e mondatok érzése után puhatólózva halottam): nincsen oda v. idetéve külön itt is, elég ha egyszerű odateszi stb., mert önkényt odaérthető. Így különösen szó lehet hozzáértésről (SIMONYI, VERESS, BRASSAI, stb.), sőt átértésről is (VERESS J.), meg ráértésről (pl. KULCSÁR E.), és: csak ha a világosság úgy kívánja, vagy éppen felesleges ismétléssel tevődnek oda (de nem: ki!) újból v. olyan más alakban is.

Ezek a kifejezések már minden ilyen mondatra találnának, nem csak azokra, a melyek bővebben is mondhatók. És ezzel tulajdonkép egyszerűsíthetnők e mondatok felfogását, mert amúgy — nemde — több kihagyásról kellene szólni és több kihagyást kellene érzékeltetni, pl. egy mondatban is, ha az halmozottabb volna? Pl. csak ebben is: *Appa, anyja elejébe szaladnak, () nyakába borulnak, () kérdezősködnek* (Kalmár nyt.), nemde a jelölt helyekre ismét és ismét oda volna képzelendő az alany? (V. ö. pl. Kalmár I. 18, 24.) Pedig úgy, nemde, mily furesa volna? Hát még aztán hányszor kellene oda képzelni azt a részt pl. egy szakaszba, vagy éppen egy egész olvasmányba, a mely arról a tárgyról szól és azt csak ritkábban ismétli. Hány helyt kellene kihagyást jelezni, a hol tulajdonkép betehetésről nem lehetne szó vagy csak furesán? Bizony, bizony, így sok kihagyásos mondat volna az én értekezésemben is; pedig inkább bővítéses! Valóban nemde egyszerűbb az adottból és az adhatóból indulni ki!? Aztán mint látni fogjuk, maga az egyszerűbb lélektani felvétel is e mellett szólhat. E mellett a gyermek és a nép nyelvén tehető megfigyelés is; és a nyelv fejlődésével is ez a felfogás, a bővülés, halmozás stb. egyezik meg.

Hát ez hogyan? Minő lelki okon alapulhatnak e mondatok?

JOH. MATTH. GESSNER 18. századi tudós szerint az *ἀπὸ τοῦ νοῦ* nál (így főképp efféle mondatoknál) a beszéd nem tart egyenlő lépést azzal a szárnyas gyorsasággal, melylyel a szemléletek a lélekben előretolulnak (v. ö. ZIEMER: Junggr. Streifz. 49 l.). ZIEMER szerint pedig az ellipsiseknek (így ezeknek a mondatoknak is) a lélektani magyarázó oka a beszéd gyorsaságában keresendő. (I. m. 48 l.) Nálunk pl. SIMONYI úgylátszik, az egyhangúság elkerülésére való törekvést hangsúlyozná (v. ö. NyTK. 25:8). KIRÁLY PÁL is effélet. TÓTH ALBIN a beszéd- és a mondatrövidítésre nézve főképp a takarékoságot hangsúlyozza, a melynélfogva beszédünkben a fölösle-

ges, magától érthető részek elmaradhatnak, ha elmaradásuk nem esik az értelem rovására. Ennélfogva maradhat ki az alany, ha az előzményekből kiérezhetni és ha igen könnyen odaérthető (Nyr. 24:106). — Szerintem az a sietség csak ritkább esetben jöhet tekintetbe. Arra, hogy az egyhangúságot igyekszünk kerülni, így a szép iránt való érzésünkre, már inkább hivatkozhatunk, csak hogy ez inkább csak a tudatos mondatcsinálásra nézve jöhet szóba. A takarékosagra való törekvés meg épen vajmi kevésbé volna hangsúlyozható; hisz mint tapasztalhatni, inkább szószaporítást találhatni mindennapi beszédünkben. Az önkénytelen beszédben, és általában mindig, azon a lelki tényezőn épülnek fel e mondatok, a melyet már mások is éreztek, de nem juttattak eléggé kifejezésre. Ezt a tényezőt a *r á é r t é s* névvel is illelhetném, de inkább *o d a é r t h e t é s* nek, *ö n k é n y t é r t h e t é s* nek nevezem, és azt a lelki sajátságot értem alatta, a melynélfogva beszédünkben azt, a mi több dologra közösen vonatkozik, ha már egyszer kifejezést nyert, vagy ha nem is nyert, de nyer, többször nem, vagy csak ritkábban teszszük oda, minthogy önkényt érthető továbbra is, vagy előre is; csak, ha nyomatékosan ismételni akarjuk, vagy ha öntudatlanul is mintegy szemléltetni kívánunk, vagy ha már mintegy megfedkezünk róla, csak akkor ismételjük. E mellett azok a más tényezők csak másodlagosak szerintem. Ez a főtényező a «beszéd rövidítés»-nél, a «hiányos mondatok»-nál és az itt szóban levő mondatok «összszevont», illetőleg «szét nem vont» szerkezetének felépülésénél.

Ennélfogva egy tárgyhoz, személyhez v. dologhoz egyszerre több szemlélet v. képzet is fűződhetik, a nélkül, hogy azt a tárgyat, személyt v. dolgot többször kellene odaképzelnünk. Viszont egy szemlélet egyszerre két v. több tárgyról, személyről v. dologról is keletkezhetik. Így azt a tárgyat, illetőleg azt a szemléletet kifejezni is csak egyszer fejezzük ki közönséges hanghordozás mellett. Ezekben a mondatokban is ilyen eset van, mint az I. csoportba vehető összevont mondatoknál is. És amint ott ama mondatok is történeti alapon épen az odaértésen épülhettek fel, (pl. a *hanem* kötőszós szerkezetek!) ezek még inkább érzékeltethetők ilyenformán. T. i. annál a lelki lehetőségnél fogva az egyik mondatban kifejezett alanyt, tárgyat, stb. a másik mondatba is odaérthetjük effélékben is: *megnézte a csöp vért s izlelte, hogy édes*: tehát ragos nevekből is (v. ö. ide, ilyen példákra is: Veress I. Phil. Kózl. II. pótk, 153 és XVI. k. 638.). Ez a hozzáérthetés a nyelvérzék alapján adva van, és segítségére jöhet egy-egy kötőszó is (Veress a Pótk.), t. i. azzal, hogy szorosabb összetartozást jelez. Aztán emlékeztethet arra a részre, pl. az alanyra, a személyrag, a névszó-állítmánynál a nembeli egyezés. Sőt ragtalanság esetében maga a ragtalanság is (v. ö. VERESS: Phil. K. XVI. és BRASSAI: Phil. K. 1897. 877.) Így a tárgyra is (v. ö. BRASSAI is i. h. 879) a tárgyas, a birtokos jelzőre is a birtok-

kos személyrag, (pl. abban : Atyám szíve kész az áldozatra, csak zsebe nem bírja). Persze, hogy ha az a szerkezet járja, mert mint tudhatjuk, különböző nyelvekben különbözőképp jut v. nem jut ez a hozzáérthetés, ez az összefüggés kifejezésre s így különbözőképp lehet a mondat értelme biztosítva (V. ö. VERESS és BRASSAI id. helyeit is!) így mintegy formailag is. Csupán az igei állítmány hozzáértésére nem emlékeztet mintegy formailag is semmi, s mivel az állítmány különben is hangsúlyosabb mindig, azért ismételhetni ezt inkább. Aztán az odaérthetés annyival könnyebben történhetik itt is, mivel ha lazábban ejthető tagok kapcsolódnak is, ezek egymással kapcsolatos mondatok (mint SIMONYI is: NyK. 25.). Ennél az odaérthetésnél fogva pedig még önállóbb mondatokban is beszélhetni így. Pl. *Főczélom a ráció volt. A szerkezet értése, a formák aesthetikai elvei.* (T. i. volt főczélom.) *S mindent oly egyszerűen adni (ismét ideérthető), a mint csak lehet.* (Négyesy: M. verst.) Így mivel a beszéd általában összefüggő és a mondat relativ fogalom és nem olyan, a milyenek eddig odaállították, az odaérthetésnél fogva sokszor több soron keresztül sem kell újból meg újból odatennünk azt a dolgot. (Pl. abban az esetben, mikor az olvasmány címében kifejezett dolgot egy darabig nem ismételjük). Különben ennél a lelki oknál fogva olyan külön mondatokba is odaérthetjük, pl. az állítmányt, a minőket VERESS IGNÁCZ a Phil. Közl. II. pótk. 129. l. hoz fel. És ezen épülnek fel azok a SANCTIUS óta divatos ellipticus szerkezetek általában, sőt a szorosabban kapcsolódó mellérendelt és az alárendelt mondatok is, szóval az egész beszéd, a miről majd másutt részletesebben! Ennél a lelki lehetőségénél fogva csak nyomaték, világosság s más efféle okból s csak távolabb ismételhetni azt a részt természetesebben. Persze ez az odaérthetés különböző lehet. Így a léleknek mintegy az emlékező, megtartó képességéhez képest közelebbre vagy távolabbra ható. (Távolabbira ld. pl. GYULAI: Krisztus és a madarak: *Krisztus őket megátkozta; A fürjet . . . A bibiczet. . . stb.*) A gyermek és a nép beszédében és a pongyolább mindennapi nyelvben inkább csak közelebbre ható. Részben innen, hogy itt gyakoribb az ismétlés. Aztán, bár ritkábban, előre is (elől álló mondatba is) odaérthetni azt a közös részt, nemcsak hátra. Pl. TÓTH KÁLMÁN «Előre» című költeményében: *Nem volt abban a halálról* (t. i. szó), *Nem volt abban megadásról* (szintén): *Csak egy szó volt, Hogy előre!* Végül ez az érthetés az egyén és a nyelvek szerint is különböző lehet s ugyanazon nyelv keretén belül is kisebb v. nagyobb, pl. a költői nyelvben. De ezekről s úgy a beszédnek erről az összefűző kapcsáról, a melyet tán nem hiába állithattam oda, itt minek többet?

Ennél a lelki tényezőnél, az odaérthetésnél fogva a történeti nyelvre nézve sem kell azt gondolnunk itt sem, még a

primitívebb korra nézve sem, hogy legalább olyan esetben, a mikor értelemkülönbség nélkül is lehetséges lett volna, olyan összevonatlan, illetőleg ismétléses szerkezetek kellett hogy járják az összevontak helyett. Tehát pl. az efféle szerkezetekre nézve sem kell azt vélnünk: *ez a folyó erre foly, amaz arra*. Ugyanis, mint már érintettem, a gyermek és a nép nyelvében és így az egyszerűbb lelkű ember beszédében többször tevődik oda még egyszer az a rész és így többször ismétlődik; azonban a legtöbbször nem tevődik oda itt sem s ha ott van, tulajdonképen kissé más színezete van a mondatnak, vagy legalább kissé más okra vihetni vissza ezt a szerkezetet, pl. önkénytelen szemléltetésre, felbontásra stb. Aztán ezzel szemben ott is van igazibb összevonás is, a melynél már elhagyásról is beszélhetni,* és az is, meg az ismétlés is már bizonyos fokig magasabb vonás. De meg mindkettővel szemben már az alig pár éves gyermek beszédében is hallhatni efféle szerkezetet, mint a minő itt szóban van, pl. *Ott mēn a vonat, füstöl*. (BALASSA: A gyermek nyelvének fejlődése, NyK. 23:70.) PREYER gyermeke is a 33. hónapban is csak így, egy képeskönyvben levő kakasra: *Das ist der Hahn — komt immer — das ganze Stück fortnehm — von der Hand — und läuft fort*. (Die Seele des Kindes, 1884, 387.) Aztán 389: die Blume...). Saját megfigyeléseim szerint is így, kivált kezdetben, minél kevesebb szóval. Pedig tudom, hogy a gyermeknyelv, ha a nyelv első fejlődésére nem is vonhatunk belőle biztos következtetést (v. ö. a Természettudom. Közl. III. THEWREWK és BRASSAI cikkeit), idevonatkozólag épen tekintetbe veendő a népies nyelvvel együtt. Aztán ugyancsak a természethez közelebb eső gondolatritmusokban is efféle szerkezeteknél csak egyszer van kifejezve az a közös rész, ha nem hangsúlyozódik külön is, s csak ha hangsúlyozódik, akkor ismétlődik. Pl. *Csöpgjön tanításom, mint az eső. S hulljon szeliden, mint harmat, szavam . . .* (Mózes V. Arany J. után, Négyesy verst.) Ellenben: *Megunta két lábam már a követ nyomni. Megunta két kezem már a lánczot húzni . . .* (Nd., Riedl poetikájában). Annyi bizonyos, hogy a műveltek kimértebb beszédében és különösen írásukban nagyobb számmal jönnek elé az u. n. összevont szerkezetek, mint a gyermeki és a népies nyelvben; és az is bizonyos, hogy e mondatok szorosabban csatlakozó alakjukban későbbi nyelvfélődés eredményei. Azonban azért egyszerűbb példák már a történetelőtti korban előjöhetnek, mint még lazábban összefüggő mellerendelt mondatok, és ama lelki tényezőnél fogva, ismétlem, akkor sem kellett olyan külön kitett részekkel birniok.

*) Afféle beszédre célzok, mikor pl. az egyik székely azt kérdi a másiktól: *Mit kér az ökrét, bátya?* — és a másik azt feleli pl. hogy *hatvanat* (két- vagy háromszázhatvanat, azt érteni kell a másiknak!) *igérének érte*. — Az efféle beszédet már sokszor nem értjük meg előre.

És így idevonatkozólag sem állna, hogy eredetileg olyan teljesebb mondatok járták volna helyettük s csak azután vonták volna össze ezeket is. Hisz a mellett, hogy mint meggyőződhattunk, a bővebb szerkezetet sokszor itt sem lehet elképzelni, a kétféle szerkezetnek már kezdettől fogva meg kellett lennie a maga rendeltetésének. Így egyik nem igen volna mondható eredetibbnek a másiknál, vagy akkor is a rövidebb a bővebbel szemben. És ha pl. az efféle összehasonlító szerkezetnek: *ő tőle jobban félek, mintsem atyámtól*, a legegyszerűbb kapcsolata az volna is, a mi pl. a mosquitóban található: *ő tőle jobban félek, atyámtól nem félek* (MKöt. II. 102), és ha így ebben még egyszer ki lenne is téve az ige, nem úgy kellene gondolnunk, hogy idevonatkozólag az efféle volna az eredeti szerkezet. Itt a második ige nyomatéből is állhat ott, nemcsak felesleges ismétlésből. És csakugyan pl. a mi nyelvünk történetében, régi nyelvemlékeinkben is az efféle hasonlítás a legtöbbször ilyen alakban lép föl: *ő tőle jobban félek, hogy nem atyámtól* (MKöt. II. 101.): ismétlés nélkül.

Aztán legalább a mi nyelvünk történetében, a mennyire visszamehetünk, már a H. B.-ben is: *Haragovék Isten és vetévé út ez monkás világbelé, és lőn halálnak és pokolnak fészé és mēnd ű nemének*. (Az elsőben az isten, a másodikban fészé nincs ismételve.) V. ö. továbbá itt is az ellenmondásos, a *hanem* kötőszós szerkezeteket, itt nyelvünkben és a latinban, és itt is abból a szempontból, hogy mint a kötőszó összetétele után indulhatni, ez a kötőszó a nevezett nyelvekben, maga tett ki egy mondatot (SIMONYI) és így a következő mondatok itt sem állottak külön kitett részekből, hanem e (formai módon szólva) «hiányos» mondatnak a tagadásához csak hozzá volt értve, a mit már az első mondat tagadott. Effélék a nép nyelvében ma is: *Mondtam, hogy menjének el, mert ha nem* (ha nem mennek), a kántor megvirgáztatja (MKöt. III. 115), és: *Köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem, egészen bénylelek vala*. (NyK. 25:10.) Aztán v. ö. pl. a MKöt. II. 103. a *hagynem, hogy-nem-mint, hogysem* stb. ktszóval álló szerkezeteket, az a) alatt. Az affélékben: *hamarabb megérnek egy hazug embert, hogysem egy sánta embert* és: *valakinek kevesebb hite vagyon, hogysem az ördögnek, annak kevesebb megigazulása vagyon, hogysem az ördögnek*, az ismétlés afféle okokból, mint fent a MKöt. I. 22-ről idézett példákra jeleztem. Ellenben a latinban is csak így: *ego scirem melius respondere, quam tu*. Ezek mellett a nép nyelvében (tehát az egyszerűbb emberében): *Úgy megesett rajta a szívem, hogy nagyon. Akkorát ütött rá, hogy csak nagyot*. Stb. Stb.

Így ezeknél a mondatoknál is történeti alapon sem volna rövidítés abban az értelemben, hogy tulajdonképp olyan teljesebb mondatok helyett állanának és azokból rövidítetténe meg. Csak annyiban összevontak, hogy nincs bennük ismétlés; tehát csak

nemlegesen. De így csak ilyenformán foghatni fel az efféle szerkezeteket is, s nem úgy, mint pl. az elébbi következményes mondatokra nézve Simonyi formai kifejezése alapján gondolhatnók, hogy ezekben teljesebb mellékmondatokból maradt csak annyi: hogy nagyon, hogy nagyot stb. (V. ö. MKöt. II. 139.) Tehát nem: csak annyi maradt, hanem: csak annyi van oda mondva. Illetőleg itt lelki alapon nem is rövidítést, de bővülést érzékeltethetnénk. T. i. itt az ige határozója hatósság kedvéért mellékmondatba került (v. ö. Lehr, u. o. jegyz.)

De hát hogy is képzelhető e szerkezetek fejlődése a nyelvtörténetben annál az odaérthetésnél fogva? A mellérendelt viszonyú szerkezetekre v. ö. pl. *Kis kunyhó áll az erdő közepén, Falai durva kövekből vannak rakva* — és: *Atyám szíve kész az áldozatra, csak zsebe nem bírja.* (Ugyanúgy, csak összebb ejtve!) Az alárendelt mondatoknál ugyanolyan jelenséggel, mint az előbbieknél: itt is mellérendelt mondatok, de itt sem mind külön kitett részekből állók egy mondatba kerülve. Itt legalább is három, a mennyiben a kötőszók is tulajdonképp mondatoknak vehetők, még pedig kérdő vagy kijelentő mondatoknak. V. ö. ad notam «*csodálkozom, mert nem jön.*»*) *csodálkozom; miért? nem jön*» (Simonyi MKöt.), pl. ezt: *békót tettem kesely lovam lábára, mért nem hallgat a gazdája szavára.* Azoknak a később kötőszóvá vált mondatoknak mondatértéke és ezzel ejtése is megváltozván, az egymás mellett állt mondatok közt, mint a mellékmondatoknál általában, hol kisebb, hol nagyobb összeejtés jöhetett létre. Ez pl. nyelvjárásaink és a köznyelv összevetése alapján is többé-kevésbé szemlélhető és elképzelhető. Pl. az összeforradás még nem történt meg egészen azokban a, hanem-mel állt példákban. (Fennebb: *Mondtam, hogy...*) Mutathatja a vessző! Így ezeknél a szerkezeteknél is a hanghordozás szintén más lehetett kissé az idő folyamán, gyorsabb és egy részüknél abban a tekintetben is változhatott, hogy kérdőből kijelentővé vált. Aztán természetesen az az alapszerkezet létrejövén, inkább az analógia működött, s ha a szó-, illetőleg a mondatrend

*) V. ö. ide SIMONYINAK egyes kötőszókra vonatkozó példáit is és szép fejtegetéseit a MKöt. II. 16, 58 c), 59, 113, 152 és különösen a III. 231—233. l. Azután ZOLNAI Mt. buv. is: NyK. 23: 167, 168, 169. — Természetesen ezeken a helyeken az ide találó szerkezetek nem érintve külön. Aztán ha a hangsúlyozás és az ejtés érintetik is, nincsen külön jelezve, hogy ez mikép változhatott az alapszerkezetben, és így behatódhan a képzelhető el az alárendelt mondatok fejlődése. Úgy hiszem, világosabban állhat előttünk ez, ha azt az ejtészváltozhatást is hangsúlyozzuk, és ha most azt a nevezetes lelki tényezőt — a melynél fogva több nyelvi jelenség lesz megoldható — odaállítjuk és azt is jelezzük, hogy az a rész, a mely a kötőszó után áll, annál az odaérthetésnél fogva ismétlés nélkül pusztán és közvetlenül odatehető volt a később kötőszóvá vált kérdő, illetőleg jelentő mondat után.

változhatott is, alapjában csak olyan ismétlésnélküli mondatokból épülhettek fel e mondataink is. És így nyelvtörténeti alapon is még csak mondatok összeejtésére érthetnők az összevonást itt is.

De tovább menve helybenhagyhatni-e tudományosan az összetettség-re vonatkozó tant is ezeknél a mondatoknál is abban az alakjában, a melyben általában járja!? Mondatokból állanak-e ezek a mondatok is (mint KALMÁR I. 24.) s így mondatkapcsolatok-e, mint a hogy említi őket BURGHAEUSER is? Vagy csak inkább olyanformán szólhatni, mint pl. WILMANN: önállóbban ejtett mondatértékű egynemű tagokról (V. ö. Kern. Zur Reform 40,42 l.)?! Avagy egy újabb magyar-nyelvtanítóval, GULYÁS ISTVÁN-nal (Rendsz. nyt. 175. l.) ezeket is meg kell különböztetnünk a mellérendelt mondatoktól és valójában csak több alanyú és több állítmányú egyszerű mondatoknak kell tekintenünk; rájuk vonatkozólag is csak mondatrészekről, mellérendelt mondatrészekről szólhatunk, mint az I. csoportbelieknél pl. HALÁSZ?

E kérdésekre vonatkozólag (a melyekről már GULYÁS nyelvtanának megjelenése előtt gondolkoztam, és érdekes, olyan forma eredményre jutottam, mint ő) a következőket. Ezek a mondatok mai nyelvérzékünk szerint ismét egységes mondatok. Ha nem is annyira, mint az I. csoportbeliek: de ezek is oly egységesek, hogy pl. a hasonlító mondatokban a mellékmondat elé sokszor nem is teszünk vesszőt. Pedig az ezen csoportba tartozó mondatok is nyelvtörténeti alapon, mint láttuk, tulajdonképp önállóbb mondatokból épültek fel. Azután ha van is különbség ezek és az I. csoportbeli mondatok közt alakilag is meg árnyalat dolgában is, ezek amazokkal meglehetősen érintkeznek, és a közönségesebb nyelvérzék szerint az ezen csoportba vett mondatok még jobban hangzanak I. csoportbeli alakban. (Tanítványaim szerint ez: *az egyik északra foly, a másik délre*, jobb így: *az egyik északra, a másik délre foly*. Már pedig ez csak úgy lehetséges, ha értelem dolgában e mondatok is szorosan összetartoznak magukban. S pedig hogy ez így áll, pl. KERN nyelvérzéke is bizonyíthatja, a ki efféle mondatokban a második gondolatot az elsőhöz tartozónak és magában nem teljesnek jelzi. (Gr. d. d. Satzl.³ 32.) És valóban a mellérendeltek s köztük is az effélék, mint *Aus der Wolke quillt der Segen, strömt der Regen*, meg: *Ki sírt, ki dühöngött a lealáztatás miatt*, annyira egységesek és annyira összetartozó gondolatot foglalnak magukban, hogy részeit egyaránt nézve nem is mondhatnók külön mondatoknak. De meg az effélékben: *Sírt a király, de még jobban a királyné*, a második mondat tanítványaim szerint sem állhatna meg magára. Így itt most már a BURGHAEUSER congruentiája sem számít. Tulajdonképp mondatokról is csak formálisan beszélhetni. Lelki alapon helyesen itt sem ezekről,

hanem vagy csak mondatrészekről szólhatnánk, mint GULYÁS; vagy mondasokról, a mint én szólnék. Így ezek a mondatok is csak mondasokból volnának összetettek, mint a logikában is csak ítéletekből és nem ítéletekből, és így olyan részekből, a melyek viszonylagosan még nem bevégzett egészek, mert velük külön még nem mondtuk meg azt, a mit akartunk. És így itt is, mint különben általában az összes összetett mondatoknál, még a mellérendeltek túlnyomó részénél is, csak olyanformán érzékeltethetők ezeket a részeket, mint, a hogy látom, érzékelteti az összetett mondat részeit NÉGYESY is kitünő és ritka nyelvérzékre valló verstanában. (Ismét utólag látom, és érdekes, itt épen egyezünk.)

De így tulajdonképen még formálisabb az, ha e mondatoknál, arról a mondatról, a mely a formai nyelvtan szerint, nem teljes, mintegy külön beszélünk. Lelki alapon a maguk egészében kell néznünk e mondatokat is, és mai nyelvérzékkel egyszerű mondatoknak is mondhatnók GULYÁS-sal, ha az egyszerű mondatot abban az értelemben vennők, hogy egyes és egységes mondat, és nem abban a ma divatos formai értelemben, hogy ha a mondatban két vagy több alany áll (ha csak formailag szólhatunk is úgy, mint pl. az I. csoportnál), már a mondat összetett mondat. De hát a formális érzékelhetés tekintetéből, és aztán a már látott történeti fejlődés alapján, s mert mégis önállóbbaknak érezzük azokat a részeket: mai nyelvérzékkel is mondhatjuk összetetteknek, csak hogy úgy fogjuk fel őket s ha mondatokról beszélünk, úgy érzékeltessük, mint látók. Így ezeknél már mondatrészeiről is többről szólhatni, tehát több alanyról, több állítmányról stb., és itt ezt lelki alapon is tehetjük.

★

Ha visszatekintünk a kifejtettekre, a) ezek a mondatok inkább volnának összevontaknak mondhatók, azonban csak úgy, a mint láttuk. b) Helyeselhetőbb szempontból olyan összetett mondatok, a melyeknek egyik vagy több egyszerű mondatában (ezt tulajdonképen mondas-nak érteve) az az odaérthető rész nincs újból kifejezve, és így ismételve. Ennek az újabb és tán helyesebb elméletnek megfelelően már csak az eddigi igen formális érzékeltetés elkerülése céljából is új elnevezéssel kellene illetnünk e mondatokat is. És ez szükséges már csak azért is, mert az «összevont mondat», mint tapasztalhattuk, relativ fogalom, így is érthetni, úgy is. Meg aztán nem volna eléggé érzékeltető e csoportra, és mint látni fogjuk, e névvel más mondatokat is illethetnénk, és jogosabban, mint az itt szóban levőket. Körülírás nélküli elnevezést találni kissé nehéz. Az, a mit a csoport élére emlékeztető címként írtam, érzékeltetőbb mint az összevont mondat kifejezés: de hossz-

szadalmas is és részben formai beszéd. A «hiányos», «nem teljes», «csonka» stb. kifejezések nemcsak, hogy igen formaiak, de mondatinkat nem is érzékeltetnék más, szintén efféle névvel található mondatoktól megkülönböztetve. De «mellérendelt mondatrészekkel bírók»-nak sem érzékeltethetnők GULYÁS-sal, már csak azért sem, mivel így nem volnának megkülönböztetve az I. csoportbeliektől. Így inkább úgy érzékíthetnők e mondatokat, hogy összetett mondatok, a melyeknek egyik mondatában az a közös rész nincs ismételve, hanem odaérthető a másik mondatból. Lelki alapon ráértékes vagy odaértékes összetett mondatok volnának, a melyeknél az egyik mondatból a másikba is odaérthető az a rész. (Hogy a tanításban melyik nevet vagy minő kifejezést, arról majd külön.)

A nyelvtanban vagy a mellé- és alárendelt mondatok tárgyalása közben szólhatunk róluk a «teljesek»-kel szembe állítva, vagy pedig külön fejezetben, mintegy átmenetül a stilisztikához.

ERDÉLYI LAJOS.

Soltész : scultetus, libertinus, freigelassener. A mi az erdélyi szászoknál a *grēf* és a *hān* volt, az volt a felsőmagyarországi középnémeteknél a név gyakoriságából ítélve a *schultheiss* (v. ö. KRONES, Zur Geschichte des d. volksthums im Karpathenlande 5. l.). E jogi elnevezés a középnémetektől magával az intézménynyel együtt átment a tótokhoz, a hol *šoltys*-oknak, *šultajs*-oknak gyakran az urasági és egyházközségi vagyonkezelőit is hívták (v. ö. DOBŠINSKY, Prostonárodnie obyčaje 73.). Ez a *soltész* szó megvan a magyar nyelvben is, még családnevekben is. Eredete ez : A kfn. *schultheiſze* gyengüléssel *schulthez*. A magyar alak megfejtésénél ez utóbbiból kell kiindulnunk. A *schulthez* összetett szónak az *u* hangja a középnémet dialektusokban *u* és *o* között változik (v. ö. RÜCKERT Entwurf einer system. Darstellung der schles. Ma. im Mittelalter 38 : *schultiss* ; HÖFER, Hessener Urkunden 3 : 1433 : *scholtesz* ; BUSCH in ZACHERS Z. 10 : 293 : *schoultisse* és WEINHOLD Mhd. Gramm. §. 63, 64, 71.). A Szepességen a tulajdonnév ma *Scholz*, a mi az idézett *scholthez*-re megy vissza. A magyar és a tót alak a maga *o*-jával középnémet területéről, a felsőmagyarországi, valószínűen szepesi nyelvből való. Megemlítem még, hogy ugyane gyökérszóból való a latinizált *Skultetius*, *Skultéty* családnev is.

LUMTZER V. hagyatékából.

Ismeretlen nyelvemlékek

a XVI. század első feléből.

A M. N. Múzeum könyvtárának levéltári anyaga a mult év szeptemberében új beosztás alá kerülván, ezen alkalommal a munkálatot végző tisztársam két magyar nyelvű régi iratra tett figyelmessé. Mind a kettő azonos tartalmú s a királyhoz intézett levél alakjában van szerkesztve, de rajtuk sem évszám, sem névalírás nincs, a miből korukat meg lehetne állapítanunk. Elolvasásuk után azonban rögtön azon meggyőződésre jutottam, hogy a szerencsés véletlen két olyan nyelvemléket szolgáltatott kezeim közé, a mely minden valószínűség szerint a XVI. század első feléből származik. Írásuk — a mennyiben a palaeographia segítségével megállapíthatjuk — szintén ezen század első felére vall.

Azon reményben kutattam tovább, hogy talán még több hasonló régi iratnak jöhetnek nyomára. Az 1501—1530. évi időközre terjedő kutatásom eredménye az lón, hogy még egy nyelvemléket sikerült a nagy anyaghalmból kikeresnem. Ez az 1510. évből származik s egy Boly helységbe¹⁾ (Bolba) való ismeretlennek kára bevallását tartalmazza a leleszi konvent előtt.

Ezt a három nyelvemléket akarom most röviden ismertetni.

Időrend szerint a *Leleszi bevalló levéllel* kezdem, mivel ez a másik kettőnél valamivel régibb. Ez a levél eredetileg félív alakú volt; később azonban keresztben is, hosszában is ketté metszette valamely kiméletlen kéz, s ma csak a két — újabban összeragasztott — felső darabja van meg, az alsó fele pedig hiányzik. Ennek megfelelőleg a szövegnek is csak az eleje és másik oldalán a vége látható. Írása kis folyó latin betűkből (minuscula cursiva) áll, a melyek kemény, vastag papírosra vannak vetve.

Írásbeli sajátosságaiból ki kell emelnem, hogy a magánhangzók közül csak az *e*-nek jelöli meg a hosszúságát, de csupán ezen egy szóban :

*) L. CSÁNKI D. Magyarorsz. tört. földrajza. I. 345. l. — E helységet már 1232-ben említik az oklevelek.

meeges (mégis). Az *ö* és *ő* hang jegye: *o* pl. *gorg, tottem* (1), *ezen* (10), *totték* (14), *ennekom* (15), *zerzók* (21) stb. A *uty* hang jele fölülpon-tozott *t*.

A másik két nyelvemlék szintén kemény, vastag papirosra van írva, s az írásuk is ugyanolyan jellegű, mint az előbbié. Külsőjüket illetőleg az egyik hosszan vágott negyedív alakú, mindkét oldalán sűrűn teleírva, a másik ellenben alacsony félfvnyi nagyságú, s az első oldala egészen, a második pedig csak alig a feléig van beírva. Az írás mindakettőben ugyanegy kézre vall, csakhogy a kisebbikét az idő viszontagságai már egészen megsárgították, a nagyobbiké ellenben még most is elég sötét, de a közbeszúrt javítások ebben is ép olyan sárgultak, mint az előbbinek egész írása. A negyedívalakú tartalmának terjedelmét tekintve is jóval rövidebb a másikonál, s alig van benne néhány szónyi javítás; a félfv alakú azonban tartalmilag is bővebb, tele van törlésekkel és javítgatásokkal, s úgy látszik, valamivel utóbb készült, mint a kisebbik; a tartalma különben mind a kettőnek azonos.

A helyesírás mind a két nyelvemlékben ugyanaz. A hangzók hosszúságát az író rendszeren nem jelöli, csak az *ees* (és, is) szóban találjuk az *e-t* mindig megkettőztetve, s a *dee* (de) és *leen* (lén = lón) szóban egyszer, és a *reegj* (régi) szóban kétszer. Egyéb írásbeli sajátosságai pedig meg-egyeznek az ezen korbeli más nyelvemlékek helyesírásával.

E két nyelvemlékünk kelet nélküli levélfogalmazvány, s így min-denekelőtt azt az időt kell meghatározoznunk, a mikor keletkezhettek. Erre vonatkozólag a második levél szolgál némi útmutatással, s épen ezért koruk meghatározása céljából ki kell emelnem ennek a tartalmá-ból a következőket.

1. E levelet a királyhoz egy névtelen levélíró intézi ura nevében, a ki helyett már más nádor választatott (*loco domini nostri iam alius palatinus praefectus*, B. 15.), s panaszát azon kéréssel kezdi, hogy ne vegye el tőle ő felsége azon pört, a mely egy bizonyos herczeg jószágá miatt ő előtte kezdetett volt meg.

2. Fölemlíti aztán a levél, hogy e volt nádorispánon a hat-vani gyűlésben, mely ő felsége akaratjának és parancsolatjának ellene lön, nagy törvénytelenség és erőszak esett; s hogy ő békességes volt és ellen nem szegült, ezt csak a király biztonsága érdekében cselekedte.

3. A levél további részében erősen hangsúlyozva van, hogy azon egyén, a ki e volt nádorispán helyébe jött, az ő fölsége akaratja ellen összehívott hatvani gyűlésben «nyilvánvaló pártolkodással és erő-szakkal» választatott meg; s a levélíró itt is, meg az első levélben is tiltakozik az ellen, hogy az így választott nádor a «herczeg úr jószágáról való pert» megítélje és bármiféle nádori tisztbe magát beleártsa.

A levélnek e részleteit olvasva lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson WERBŐCZI szereplése és sorsa.

A történelemből eléggé ismeretes, hogy az 1525. év májusában a Rákoson tartott országgyűlés, miután a következő gyűlést keresztelő Sz. János napjára Hatvanba kitűzte, még ugyanazon hó 22-én eredménytelenül oszlott szét. A főnemesek s a gyermek-király gonosz tanácsadói hiába igyekeztek ezen országgyűlésnek útját vágni, a köznemesség tizen-négyezer főnyi számban a kitűzött időre Hatvanba gyülekezett, a hova díszes küldöttséggel hívták meg a királyt. Ennek tanácsosai jónak látták a fegyveres köznemességgel többé nem ellenkezni s a királylyal együtt ők is majdnem mindnyájan megjelentek a gyűlésen. A királyt a köznemesség a legnagyobb tisztelettel fogadta, de midőn július 4-én a gyűlésben tanácsosaival együtt megjelent, ezek ellen rögtön kitört a vihar, s különösen BATHORI ISTVÁN nádort a legkegyetlenebb szavakkal támadták meg, s midőn ÁRTÁNDI PÁL új nádor választására tett indítványt, az egész gyűlés helyeselte, s azt kiáltozták, hogy «BATHORI ISTVÁN menjen ki, az országban visszavonást ne tegyen; ha nem akar menni, szállásán konczoljuk föl».) A nádor csakugyan még azon éjjel elmenekült SÁRKÁNY AMBRUS országbíróval együtt s a következő napon WERBŐCZT választották meg nádorrá, a kit aztán e méltóságában a király is megerősített.

E rövid történeti vázlatból minden kétséget kizárólag az tűnik ki, hogy azon férfiú, a ki Hatvanba «gyülekezést hirdetett», s a ki ezen «ő felsége akarátja ellen lett gyülekezetben nyilvánvaló pártolkodással» nádorrá választatott: WERBŐCZI ISTVÁN volt, s a levelet, jelen nyelvemlékünköt, a volt nádor, a sánta BATHORI ISTVÁN intézte ellene II. Lajos királyhoz, következésképp e nyelvemlékünk minden-esetre a hatvani gyűlés utáni időből származik. Ezzel azonban még csak az egyik időpontot határoztuk meg, a melyen innen nyelvemlékünk nem keletkezhett. De megállapíthatjuk a másik időpontot is.

A levél erősen panaszkodik a miatt is, hogy valami herczeg jószágáról való pörben, a mely a volt nádor előtt indíttatott meg, más (t. i. WERBŐCZI) akar ítélni, holott ennek ahhoz semmi joga nincs, mert a király és hívei között csak a nádorispán tehet törvényt, WERBŐCZI pedig nem törvény szerint, hanem «pártolkodással» lett nádorrá.

Azon pör ez, a melyről CAMPEGGIO biboros és BURGIO pápai követ jelentései szólnak az 1525—26. évekből. UJLAKI LŐRINCZ herczeg ugyanis még fiatal korában kölcsönös örökösödési szerződésre lépett SZAPOLYAI ISTVÁNNAL. Később azonban UJLAKI-t a lázadása miatt jószágvesztésre ítélték s csak azon föltétel alatt kapott kegyelmet, hogy halála után birtokai a

*) A m. nemz. története. IV. 469. l.

koronára szálljanak. 1524-ben magtalanul elhalálozván, birtokait a király a leányági rész kivételével egyes kedveltjeinek ajándékozta el. De a SZAPOLYAIK is előállottak szerződés-biztosította követelésükkel, s az ügyet a kir. törvényszék 1525 tavaszán ezek javára döntötte el. A korona ügyésze azonban porujítással élván, 1526 februárjában WERBÓCZI nádor elnöklete alatt a törvényszék az örökösödési szerződést érvénytelennek nyilvánította s a herceg javait a koronának ítélte oda.

Kétségtől ugyan ezen pörről szól a mi jelen nyelvemlékünk is, mert a történelem ezen időből más hasonló hercegi jószágpörről egyáltalán nem említ, de egyéb körülmények is: a hatvani gyűlés s ezen az új nádor megválasztása és ennek a pörben kifogásolt szereplése, mind azt bizonyítják, hogy nyelvemlékünkben az UJLAKI herceg hagyatékának elintézéséről van szó. BÁTHORI azonban még mit sem tud azon ítéletről, a melyet ez ügyben 1526 februárjában a törvényszék WERBÓCZI elnöklete alatt meghozott, s csak annyit ír, hogy «az herceg vram jozagaról walo perth ky ew elethe kezdetheth wolth, ew felfege maffal akarna elwegezthethny». BÁTHORINAK ezen levele tehát mindenesetre 1526 februárja előtt s azon időtájt keletkezett, mikor a pör tárgyalása másod ízben az új nádor vezetése alatt kezdetét vette s így a legnagyobb valószínűség szerint az 1525. év őszéről származik.

★

Az alábbiakban e három nyelvemlékünket betűszerinti átírásban közlöm s a szokatlanabb alakokhoz és kifejezésekhez néhány magyarázó megjegyzést is csatoltam. Az átíráshoz vonatkozólag felvilágosításul meg kell jegyezmem, hogy a szöveg közé tett pontok (...) a *Leleszi bevalló levél*ben a levágott hiányzó részt, a *II. Lajos*hoz írt *levél*ben pedig az elolvashatatlan helyeket jelzik, míg a gömbölyű rekeszjelbe tett részek (—) a rövidítések feloldását, a szögletes rekeszjelek között levők pedig [—] a levélírótól származó törléseket tartalmazzák. A fölül-pontos t (=ty) helyett a t̃ jelt használok.

1. A leleszi bevalló levél.

fen fent gorg napŷan en tottem*) tvdoma(n)t¹⁾ lelezt²⁾ az ko(n)ventbe, hog ez el mvl̃t eztendobe fent Balint nap taŷan az paezenŷak³⁾ az tŷt-tartok akaratyá val iŷttek vot falvmra es hazamra [hatalmal kezzel] Bolba hatalmokval fegverok (s) kezvel, eg iobagomat el vŷttek, kynek neve zonoky janos, ky nekem tartozot zaz negvenket forintal es tot

*) A szó kezdő t betű helyén molyrágás van.

¹⁾ bizonyágot. — ²⁾ Lelesen. — ³⁾ Szláv szó, pásztor-félét jelent. —

peter fyanak andrafnak dýaval. ezen⁴⁾ nem elegendven, hanem hazamra iovenek, aýtomat feg(v)eref kezvel allottak,⁵⁾ maýor hazamnak⁶⁾ [ablakat letörték] közél allottak, vdvaromrol zekeret es egebet, valamit akartak, mind azt [törték] el výttek, enneköm karomra es bozzvlagomra, kýt en nem akartam vona az adoffagnal kyl es az hatalo(m)nal⁷⁾ kyl ket zaz forintert. Mind ezöket zepeffý espan vram akaraffabol iamborok zerzeflevel,⁸⁾ tvdný mint⁹⁾ Bekeý marton es zemertený crystof zerzeflevel zerzök meg LXXXII forintba, vg hog revýd napon¹⁰⁾ meg aggak, kýt az týztartok zepeffý espan vram akaraffa val napot hattak vona, hog enneköm ez hog neköm telleffegvel meg aggak. akort¹¹⁾ sem allak meg¹²⁾ az zerzelt, mert en kez votam fel vennem az [vtan] fölöl mondot napokon, sent gorg napýan menek lelezze¹³⁾ az vtan nemy dolgom ert, hat ot vagon czekehazý albert es ragaldý mattaf, kenálnak vala engemet az penznek nemý rezevel, az tóbýt kerýk vala sent mýhal napýara, kyt en nem akarek, hadon¹⁴⁾ azert az hagot¹⁵⁾ napok mind ö raytok mvltak el, de mýert¹⁶⁾ en zepeffý espan vramnak [valo] zolgalný akaroc, meeges fel vezem vala, ha mind meg aggak vala, de [az zerzel mind ö raytok] ök nem akarak meg adný, azert az zerzes mind ö raytok mvlekel ez az tvdoman tetel.¹⁷⁾ sent gorg napýan, anno 1510.

2. Báthori István nádor levele II. Lajos királyhoz.

A.

Kegelmes wrwnk the felfegednek a mý wrwnk ezth izený. Emlekezthýk ew felfege, en kegelmes wram, mýnemew hathalom¹⁾ ees therwenthelen walo nýomorwlag effek en raytham ew fel(fege): kýralý melthofaganak ees orzaganak reegý zabadfaganak ellene, mellýeth zenwetthem en az ew felfege feýenek zabadwlafaerth ees meg maradafaerth, kýerth soha nem felthethem wolna, mýkepen maft sem felthenem elethemeth ees el wezthenem, merth sok ýo atthýamfýaýwal ees barathýmal thamazthatham²⁾ wolna en ees az en igaz dolgomath, de mýn³⁾ az ew fel(fege): feýe meg maradafa alloth en elethem, welem wala azth ees, hogh mýwel az maffel⁴⁾ ees ezenn ew fel(fegehez): walv zerethethewl ees hýwfegbowl mýwelne azth, hogh ezen thýzthemben arthana magath, wartham kedýglen, hogh ezth thettemenýewel⁵⁾ ees meg mwthathna,

⁴⁾ Ezzel. — ²⁾ t. i. el. — ⁶⁾ Hibásan -hoz helyett; az utána következő birtokszó kitörése után maradt meg. — ⁷⁾ Erőszak, erőhatalom. — ⁸⁾ Szerződés, egyezés (pactum). — ⁹⁾ Tudniillik. — ¹⁰⁾ Rövid idő alatt. — ¹¹⁾ Akkor. — ¹²⁾ Tarták meg. — ¹³⁾ Leleszre. — ¹⁴⁾ Hanem; tollhiba lehet. — ¹⁵⁾ Meghatározott kitűzött. — ¹⁶⁾ Mert. — ¹⁷⁾ Tanúság-tétel, bizonyság-tétel.

¹⁾ Erőszak. — ²⁾ Támogathattam. — ³⁾ Mindig; a második szótag a tollban maradt. — ⁴⁾ Másik fél. — ⁵⁾ A palócz nyelvjárásban ma is: *vak-*

azaz hogh ennek wthanna az en thyzthemben magath ne bochatha wolna, demaga immar lathom, hogh egyeb okaerth mýwelthewolth, ký igen nýlwan wagyon, merth mýndeben, ký azen thyzthemeth illethý, akarýa magath bochathný, ýelesben maft holoth erthem azth, hogh az herczeg wram jozagarol walo parth, ký en elethem indwlthathoth,⁶⁾ meg akarýa ithelný ees el wegezný. Mýerth⁷⁾ kedýglen mýnden therwen zerenth walo býronak mas býro elewl myndennemew therwenth igaz okall illýk magara zalloythanýa, [en kedýglen] wagh eleýben wenný, en kedýglen ennek semmýnemew okoth nem attham, kýwel ez perth, egýebekethees en elelem ew eleýben wethethne, ha igaz therwen zerenth walo býro wolna ees, de mýwel az, hogh ew fel(fege): en kegýelmes wra(m)nak, kýralý melthofag(a)nak, ees egez orzaganak therwenýeent⁸⁾ walo zokafanak ees zabadfaganak ellen letth, nagýal⁹⁾ inkább ezth igazlag zerenth ezth nem mýwelhethý, merth ammýnth az ewangelýomban wagyon, a ký az aýthon nem megýen be, thwggýa ew fel(fege): en kegýelmes wram, kýchoda az. Azerth thýltthýa ewtheth az mý wrwnk the fel(feged): elewth ees mýnd ez wrak elewth, hogh semmýbe magath ne bochaffa,¹⁰⁾ mýnth ký a the fel(feged): kýralý melthofaganak ees egez orzagodnak therwenýenek, zabadfaganak ees regý zokafanak ellene letth.

B.

Kegýelmes wrwnk, felfeges kýral, a mý wrwnk the felfegednek mýnth alazathos zolgað hýwfeges zolgalatthýath izený, mýnth ke(gyelmes): wranak, the fel(fegednek): leweleth ees kýldewth.

Kegýelmes wrwnk erthwen ezth a mý wrwnk, hogh az herczeg wram jozagarol walo perth, ký ew elethe kezdeheth wolth, the fel(feged): maffal akarna el wegezthethný, azerth kenýereg the fel(fegednek):, hogh the fel(feged): az the kýralý melthofagod zerenth ees igazlagod zerenth, ezzel ne nýomoroythanad, hic si dixerit maiestas sua non posse secus fieri, quia loco domini nostri iam alius palatinus præfectus esset, extunc debet recitari nuntium nobis iniunctum per ista verba.

Kegýelmes wrwnk thowaba amý wrwnk the fel(fegednek): ezth izený. Emlekezhethýk ew fel(fege): en kegýelmes wram az hathwaný ghýwlekezesben, ký ew fel(fege): akaratthý(a)nak ees parancsolatthýanak ellene leen, mýnemew hathalom ees therwenthelen walo nýomorfag effek en raýtham ew fel(fege): kýralý melthofaganak ees orzagod zabadfaganak, therwenýenek ees regý zokaffanak ellen, mellýeth en zenwetthem az ew fel(fege): feýenek zabadwlaffaerth ees meg mara-

merő tételmény = v. tett. — ⁶⁾ Indittatott. — ⁷⁾ Mivel. — ⁸⁾ Törvénye szerint. — ⁹⁾ Sokkal. — ¹⁰⁾ Ne ártsa bele.

daffaerth, kyerth soha nem felthetthem volna, mykepen maft fem felthenem el wezthenem elethemeth ees, merth enees [akoron] sok yo atthyamfyaýwal ees barathymal thamazthhatham volna azon igaz dolgomath, dee en az ew fel(fege): feýe meg maradafaerth bekefegeš woltham, kyth ew fel(fege): jol thwd.

Kegelmes wrwnk nylwan wagyon az ees the fel(feged) elewth: hogh the fel(seged) kewzewth ees orzagodbelý hyweýd kewzeth nadrespannak kell therwenth thenny, az kedýglen, a ky azon thýzthembe a(r)thottha magath, nem [therwen zerenth leth, merth ammynth az ewangelýomba wagyon, walaky az aýthon nem megýen be, azth ew fel(fege): en kegýelmes wram thwggýa kýchoda] orzagodnak therwenye zerenth walo zokaf zerenth leth, merth az ew fel(fege): akarathya ellen leth ghýwlekezethben nylwan walo partholkodaffal¹⁾ walo hathalommal leth, [merth ew neký ez zokasa] jol leheth kegýelmes wram egýeb [okaerth] okall wetthewala fel az en wraýmath ees atthyamfyaýth, az nemefsegnék yo rezeth, hogh walamellýewnknék thýzthýth kýwannya. Thahath otthan ghýwlekezeth hyrdeth, ezth kedýglen mynemew zyn alath zoktha legýen, azth ew maga thwggýa nylwaban, demaga ezth e hathwaný ghýwlekezeth az en wraýmath ees atthyamfyaýth, ez nemefsegnék egh rezeth ewel wethe wolth fel, hogh otth thenne wyonna az magýarok nemefse(geþ ?); ezthees montha otth nylwan, hogh abol az ghýwlekezethbowl ez orzagnak jawa jwene, hogh nem lenne thowaba zykfeg egh haz jobagyw(n)kath ees meg ronwnk [ez] ees ezen felewl hazwnkath ees ezewthel bellenewk meg, azerth amý wrwnk thýltthya ewtheth the fel(feged): elewth ees mynd az wrak elewth, hogh semmybe magath bele ne bochaffa, mynth ky [nadrefpan ky] a the kýralý melthofagodnak ees [ez] egez orzagodnak regý zabadfaganak therwený(en)ek ees zokasanak ellene leth.

Thowaba kedýg kenýereg az my wrwnk the fel(fegednek): hogh az the kýralý melthofagod zerenth, ees orzagodnak regý zabadfaga zerenth, kýnek meg tharthafara felfeged tharthozýk mynthewl kýsfeb nemesember gyermekenek ees ez orzagba, zabadoýcha meg the fel(feged): ewtheth ees az ew reegý yo nemzethfegeth, ky az orzagnak sok hallalokall ees werewk hwllafawal ez orzagnak ne legh felfeges wrwnk a kýral, hogh mondhaffak azth jewendebe the fel(fegednek): a woth a kýral, ky ideýebe az magýarý parazth jobaghfagnak [elý] rendýnek feýe ees eleý, ez nemes thýzth, az nadrefpanfag meg romloth, ne mennýen ew ees az ew koporsoýaba ezzel, hogh ew edeýeben therthenth ez nemes thýzthnek romlassa, merth az my wrwnk semmynek okoth nem adoth.

BARTHA JÓZSEF.

¹⁾ Pártoskodással. — ²⁾ Újjá.

A magyar tagadó.

A tagadó használatának kutatása közben nyelvünknek néhány sajátosságára akadtam, a melyeket meg nem állapítani és nyelvtanosaink figyelmébe nem ajánlani mulasztás volna. Ilyenek a kétszeres és többszörös tagadó használata az egyszerűnek értelmében, az igekötők elválasztása és kitérése a tagadó elől, az egyszavú *nincs* (*sincs*) sajátosságai s még egyebek.

Tapasztalataimat közvetlenül az élő és az írott nyelvből merítettem. S ha nem is bírnának az eredetiség értékével, mégis figyelemre méltók lesznek jövőendő nyelvtanosaink előtt: észre fogják venni ismétlését más jelesebb kutatók hasonló eredményének, a melyet bizonyára értékesebbé tesznek az utánzást kizáró tapasztalataim.

A tagadást, mely egyaránt vonatkozik cselekvésre, szenvedésre úgy mint tulajdonságra, a magyar a *nem* határozó s ennek rokonai segítségével fejezi ki. A *-talan* képző pedig csak tulajdonságneveket képez főnevekből. Míg *nem* egyszerű tagadása az állításnak, a képző (*-talan*) a tulajdonság hiányát jelöli, mely azon fölül tagadott is lehet: *nem* magtalan, *nem* korlátlan, *nem* szintelen.

Nem legközelebbi rokona *sem* egy előző tagadáshoz csatol egy mást; *nincs* a *van* értelmének tagadása, a melyhez *sincs* egy másikat csatol. Tiltólag használatos *ne* és a tiltást tetéző *se*.

A *sem* előtagú határozatlan és általános *) névmások (*senki, sehol, soha* stb.) szereplését a mondatban alább alkalmilag fogjuk tárgyalni.

SIMONYI alapvető munkáiban (A magyar kötőszók, A magyar határozók) terjedelmesen értekezett a szerény értekezésünkbe foglalt határozókról és kötőszókról. Egygyel azonban túlmentünk rajta: hozzá vettük a *nincs* (*sincs*) tagadó igét, mely természetesen sem a kötők, sem a határozók közt e jeles munkákban helyet nem találhatott, ép oly kevésbé, mint jelen értekezésemben a kétszeres tagadásnál hasonlóan számba vett *senki* (*semmi*). Esetleges eltérésekre SIMONYI műveitől külön fogunk a maga helyén figyelmeztetni.

A) *Nem* tagadó használata.

Nem, mint minden határozó, első sorban az állítmányt illeti, de nem idegenkedik a többi mondatrészeketől sem, a minők az alany, a tárgy, a ragviszonyos vagy névutós név s a határozó szó. Kutatni fogjuk

*) L. SZINNYEI, Rendsz. m. nyelvtan ⁵ 56.

helyi viszonyát a mondatrészekkel szemben, hatását más mondatrészekre és jelentését.

I. *Nem* helyi viszonya az állítmányhoz.

E határozó a legszorosabb közelségbe lép az állítmánynyal és közvetlenül előtte foglal helyet. A tagadott állítmány lehet ige, lehet névszó; mind a kettőt megelőzi e tagadó. De minthogy az igének összetett ideje két részből (szóból) áll, a név-állítmány pedig (pl. a multban) igét vesz segítségül, a tagadónak az állítmány előtti helye is e szerint változik. Tekinteni fogjuk tehát a tagadó helyét az igeállítmány előtt, másodsor a névállítmány előtt.

1) *Nem* az igeállítmány előtt. — A tagadó *nem* az ige minden egyszerű ideje elé helyezkedik. Pl. Én itt *nem* látok (*n. láték, n. láttam, n. látnék*) más embert, csak téged.

Az összetett idő részei közül a személyragos elé helyezkedik a *nem* (*ne*), pl. *Nem* fogok (*fogsz, fogunk stb.*) elmenni, látni *nem* fogod (*foglak*), *nem* hallotta volt (*volna*). — Az alanyi ragozásbeli 3. szem. *fog* raghiányos alakjával is maga mellé veszi a tagadót, pl. *Nem* fog jönni.

Összetett időben az igenév elé tenni a *nem*-et tiszta nyelvérzéknek nem felel meg, így: *Nem* látni, csak hallani fogom. Mert az ellentét eléggé ki van fejezve, így is: *Nem* fogom látni, csak hallani, vagy: *Látni* *nem* fogom, csak hallani. — A tagadónak igenév elé helyezése nem népies, csak magyarázó vagy szónokló ember szájában vált szokássá. L. alább is.

Az összetett idők mintájára fogadják az igeneves igék, azaz mindig a személyragos állítmányi igék a *nem* határozót maguk elé, a minők

1. a mozgó igék: megy, jó, indul, jár, rohan, siet (*sétálni, enni stb.*)

2. az óhajtók; akar, óhajt, tetszik, kíván, vágy, remél, szeret, fél, szégyel;

3. az erőt kifejtők: győ, erőtet, bír, mer, enged, hagy;

4. az érzékelők és nyilatkozók: hall, lát, talál, tanít, tanul, tud, vél, felel, tilt;

5. az időt módosítók: kezd, fog, szokott;

6. a személytelen igék: kell, lehet, illik, szabad.

Eltérő az igenév tagadása, ha az igenév *nem* az állítmány kiegészítője, hanem ama név pótlása, melyre ez az állítmány hat. L. alább.

A személytelen igék ragtalanok ugyan, de épen e ragtalansággal lépnek fel az e. 3. személyben mint személytelenek.

A személytelenek szerint viszonyul *nem*-hez a névállítmányos mondat, melyben az igenév az alany. Pl. Kár *nem* beszélned.

Az önálló igenév más igétől függetlenül rendelkezik a tagadóval: *Nem* tudni, hova lett. *Nem* látni itt senkit.

2) *Nem* a névállítmány előtt. — Ilyennek kínálkozik legelőször a melléknév, pl. *Nem* kedves neki minden ajándék. *Nem* bizonyos, milyen lesz az időjárás. *Nem* szabad meghalnod.

Az állítmányi melléknév helyett állhat más név is; így:

a) főnév, pl. Mária földi leány, *nem* angyal. Réz ez a pénz, *nem* arany. Ez *nem* férjem;

b) melléknévi igenév, pl. Az ő kora már nem viruló. Kabátom még nem kopott. Akaratom nem változandó;

c) névmás, pl. Ez nem olyan. Leányod már nem a tied;

d) számnév, pl. kétszer kettő nem öt.

Az állítmányi néven mit sem változtat, ha az általános ige (*van*) jelen időbeli első v. második személye v. valamely más ideje járul a névhez. De változtat a tagadó *nem* helyén, a mennyiben a név előtti helyet elhagyja és az ige elé járul. Pl. ez az ember boldog, tagadva: Ez az ember nem boldog, más időben v. más személyben: Ez az ember boldog nem volt, n. lesz b. Én boldog n. vagyok, valék, voltam, leszek, lehetek stb.). Ez nem volt jó tréfa. — Rossz volna: Ez az ember volt nem boldog, vagy: Ez az ember nem boldog volt. Hallani ugyan: Ez nem jó tréfa volt, e helyett: Ez nem volt jó tréfa. De az ige itt is, mint a melléknévi állítmánynál, a tagadót magának követeli. Csak ha a tagadó a név előtt névbeli ellentétet követel, állhat meg a módosult *van* állítmány fellépése ellenére a név előtt a tagadó. Pl. Toldi György Miklósnak nem öcsese volt, hanem bátyja. Nem is madár dalolása volt ez, hanem szívök dobogása. PETŐFI-nél egyszer így is: Hm, biz a nem tréfa volna.

3) A tagadós név általában. — Az állítmány akár ige, akár név volt, tagadva mindig tevőleges állítást rejt. Ha azt hallom pl. valakiről, hogy nem eszik: ellentétül hozzá képelem a jól lakást; ha azt, hogy nem ül: ellentétül a járást vagy a fekvést; ha nem énekel: a beszélést vagy a hallgatást. Nem szükséges, hogy ezekkel az igebeli tagadásokkal ellentétül egy kizárólagos más igét képzeljek; mert ha nem eszik, lehet, hogy jól lakott, de lehet, hogy iszik; ha nem ül, lehet, hogy jár, fekszik, de lehet, hogy áll; ha nem énekel, lehet, hogy beszél vagy hallgat, de lehet, hogy bög. Ellenben ha névleg fejezem ki a tagadást, annak rendesen egy ellentéte van: ha nem fehér, hát fekete; ha nem jó, hát rossz; ha nem kicsi, hát nagy; ha nem hideg, hát meleg; s így vagyunk még sok névvel, mint: egészséges beteg, szomorú víg, ép csonka stb. A tagadott ige nem sürgeti az állító értelmét vagy, ha igen, ennek több tevőleges értelméből válogathatunk. A nevek tagadva az ellentétet csaknem követelik; ha az alma nem jó, hát rossz; ha a fiu nem szorgalmas, akkor rest; ha az apa nem egészséges, akkor beteg; ha teste nem ép, akkor csonka stb. És ha a tagadott nevet akár ragtalanul (mint alanyt) akár ragozva (mint tárgyat vagy sajátlan határozót) találjuk, ellentétes értelmét vagy mindjárt kiteszszük (ha nem, csak) vagy az ő kizárólagosának hozzá értésére kényszerülünk.

Mint a névvel, úgy állunk a valódi határozószókkal: Nem ma, hanem holnap (v. tegnap); nem most, hanem a jövőben (v. a múltban); nem itt, hanem ott, nem így, hanem úgy. A tagadott ige ellentéte korlátlan, a névé kizárólagos; a tagadott igéé tetszőleges, a névé követelt.

a) A tagadós névszó (főnév, melléknév, névmás) ragtalanul (mint alany) és ragosan (vagy névutósan). Pl. Nem boszu űzi őt, hanem szerelem. Nem te vagy az, ki nekem halált hoz. Te hagytál el, nem én téged. Nem az az, a mit én kívántam. Csak multadat illeti s nem a elent e vád. Nem anyától lettél, rózsafán termettél. Te nem

magadnak születél, de a hazának. Elbúcsuzánk nem szóval, szemünkkel. Nem abban keresi a boldogságot. Nem a szív fölött uralkodik a mester, hanem az ész fölött. Az után, nem az előtt voltam én nálatok.

b) A személyragos névragok és névutók. Pl. Nem nekünk készült ez. Nem velünk harczoltak ők, hanem ellenünk. Nem előtted állt ő, hanem utánad.

c) A tagadós jelző: Nem rút szemében könnyek fakadtak. Szót fogadott a kis bíró, bár nem nagy örömmel. Szél támadt, még pedig nem gyöngé. Szerencséjével nem törődő férfi volt ő. Nem múltó babérokat szerzett. Meg nem ijedt hangon ily módon felelt. Keress nem veszendő kincseket.

d) A tagadó határozó: Nem úgy verik a cigányt. Nem mindig pap sajtja. Atyám nem messze lakik. Lett eső nem soká. Itt lesz ő is nem sokára. Itt voltak ők nem rég. Nem régiben tolongva járt itt a nép. Nem igen sokáig hívták magukat. Gazd' uram nem a legszebben bánt velem. Az út nem nagyon mulatságos. Ő nem ekképen cselekedett velünk. A rendelet nem most jelent meg. Halált nem ismerve élnek boldogságnak. Tekintetem nem lelve gátot, mérföldekre szállt. Nem hallván jól a szót, közelebb mentem hozzá.

Az igenévben pusztá nevet és nem az állítmány kiegészítőjét (l. elébb I, 1) alatt) nézve látjuk el tagadóval, mint az ellentétes nevet. Nem inni, hanem mulatni jövünk ide. A gyűlésben sokan nem szólni, csak hallgatni jelennek meg.

4) A kicsinyítés (litotes). — Viszonylagos melléznevek előtt: mint nagy, kicsi, rég, hosszú, rövid; különösen számjelentők előtt, mint minden, sok, kevés, egy; s határozók előtt, mint: igen, nagyon, sokszor, ritkán, egyszer áll nem kicsinyítő (litotes) értelemben: A szép lány nem minden bokrban terem. Nem sok katoná, állja ki ezt a bajt. Nem egyszer tanácsolta neked a mérséklést. Ők nem igen szeretik egymást.

II. Nem viszonya az igekötős állítmányhoz.

Az igekötő kitér a tagadó vagy tiltó elől és elváltan igéjétől vagy megelőzi, vagy követi.

1. Előtétes igekötő: A fűzér át nem érné szerelmemet. El nem vészett élete. Föl nem tápázkodhatott. A házból ki nem eresztette. Ajkait le nem pecsétli a csodálkozás. A farkastól meg nem ijedt.

2. Utántétes igekötő: Te nem hagyta el őt. Ezt nem felejtí el. Nem kelt föl titeket a szózat. Nem érdemelted meg a dicséretet.

Az igekötőre nagyobb nyomaték esik, ha előtétben áll, mint ha utántétben. L. SIMONYI M. nyelvt. 183. l.

A tagadó *nem* az igekötőt nemcsak írásbelileg választja el igéjétől, hanem az ige elől ki is téríti, hogy magának csináljon ott helyet. Már régi nyelvemlékekben: Soha valamely lelkest meg nem sértés. Leleket meg nem ölhet. Ehr. c. 146. Nem érvük fel elménkkal. P. P. bibl. Ki ezeket teszi, el nem vész. Keszth. c. 23.

A tagadó *nem* tehát háromféle változást mível az igekötős igében :

1. elválasztja az igekötőt az igéjétől, 2. az elválasztott igekötőt előtétbe, 3. utántétbe helyezi. A költőknél azonban így is : Nem megmondtam,

Angyal Bandi? (PET.) Nem kitalálna-e azokból valamit az ember. (JÓKAI.) Nem kiment belőle, benn szorult a pára. (ARANY.) Az igekötő csökönössége a *nem*-mel szemben nem terjedt; és ha költőink mint különösséget el nem sajátítanak, mint nyelvelenest kárhoztatnunk kellene.

A valódi igekötő elválását *nem*-mel követik a sajátlan igekötők, mint észre (vesz), agyon (üt), abban (hagy), bele (köt), neki (megy). Mint a valódiak, úgy állanak ezek is hol előtétben, hol utántétben.

A kérdő mi és ragos alakjai (*miért, mikor*), valamint *hol, (hová, honnan)* és *hogya* szintén makacsul ragaszkodnak az állítmány közelségéhez; de a tagadó elől mindig kitérnek: Mi történt meg ebből? tagadva: Mi nem történt meg ebből? Mit vitt el a tolvaj? tagadva: Mit nem vitt el a tolvaj? Ő mért maradt el a többi? tagadva: Ő mért nem maradt el a többi? — De a költő (PÉTERFI) így is: Miért el nem hagyá kínos helyét? Ő szív, ha kővé válni nem tudsz, miért meg nem hasadsz? Mért élek még? mért meg nem halok?

III. A tagadó hatása más mondatrészekre.

A határozatlan valaki és minden vala-összetételű névmás meg határozó kizárja a tagadást. E határozatlanok tagadó mondatokban a tagadáshoz simulnak, tagadós színt öltenek összhangzásba jutnak a tagadós állítmánnyal, így: senki, semmi, sehol stb. Ebből a következő szabály támadt: A tagadós állítmánynak az alanya is tagadós, tárgya is és egyéb névviszonyítása; hasonlóan tagadós ennek térbeli, időbeli és módbeli határozója, ha eme ragos v. ragtalan név v. határozószó határozatlan. Ennélfogva a tagadós állítmány alanyaként nem a határozatlan valaki v. valami, sem a határozatlan valahol, valaha v. valahogy szerepel, hanem senki, semmi, sehol (sehonnan, sehová), soha és sehogy. Pl. Engem nem lát senki. Ő nem mondott semmit. Ő nem járt sehol. Atyám nem küldött sehová. Ők nem érkeznek sehonnan. Én nem láttam soha.

Hogy e névmások és határozók a tagadós mondatokban a határozatlanoknak felelnek meg, erről könnyen meggyőződünk, ha e tagadó mondatokkal az állító mondatokat állítjuk szembe. Pl. ennek a tagadós mondatnak: Engem nem lát senki, az állítólagosa: Engem lát valaki, és nem: Engem lát mindenki. Hogy nem ez utóbbi, hanem az előbbi a tagadós ellenmása, az kiderül, ha mondatunknak (Engem nem lát senki) kérdéses alakját vetjük fel, mely csak ez lehet: Lát-e engem valaki? Mert erre: Lát-e engem mindenki? a tagadó válasz ez is lehetne: Engem nem lát mindenki, míg ennek: Lát-e engem valaki? tagadó válasza csak ez lehet: Engem nem lát senki. Így vagyunk a többi határozatlanságokkal is, mint: Mondott-e valamit? Ő nem mondott semmit. Járt-e valahol? Ő nem járt sehol. Atyám küldött-e valahová? A. n. k. sehová. Erkeznek-e valahonnan? Ők n. é. sehonnan. Láttad-e valaha? Én nem láttam soha.

A németben keiner ellentéte jeder. Vö. HEYSE A. d. Spr. I. 639. Nem így a magyarban. ZOLNAI (Nyelveml. 105, 82) téved, midőn azt hiszi, hogy pl. semmi a tagadós mondatban ennek felel meg: minden. Helyesen csak ennek: valami, l. u. o. 106, 112.

1. Kéttagadó egyszerű állítmánnyal. — Az így szerkesztett tagadós mondatokból meggyőződünk arról is, hogy a tagadói hatás-

ból a magyar mondatnak két tagadója támad: nem — senki, nem — semmi, nem — sehol (sehová, sehonnan), nem — soha, nem — sehogy, melyek az adott alakban az állítmányt közre fogják olyképen, hogy a tagadás állítmány eléje kerül a tagadás névmásoknak és határozóknak. Tehát: Engem nem lát senki. Ő nem mondott semmit. Ő nem járt sehol. Atyám nem küldött sehová. Ők nem érkeznek sehonnan. Én nem láttam soha.

A németben s a latinban e kettős tagadás lehetetlen. Pl. németül Er glaubt nicht an Nichts, am. Er glaubt an Etwas; latinul Neque meam mentem non domum saepe revocat uxor, am. Meam mentem domum saepe revocat uxor. De lehetséges a kettős tagadás a görögben: *Ὁὐκ εἶπον οὐδέν* és *Ὁὐκ εἶδον οὐδένα*. A görög kettős tagadás a magyar-tól abban különbözik, hogy a görög egy tagadóval is mondhatja: *Ὁὐδέν εἶπεν* és *Ὁὐδένα εἶδον*; a magyar csak a kettőssel, így: Nem mondott semmit és: Nem láttam senkit. L. még SIMONYI MKöt. I. 70.

A németben kein, niemand, niemals (nie), nirgend mellett még egy tagadás (nicht) nem állhat. L. HEYSE i. h. I. 640. 2. j. — A latinban lehetséges az ilyen kettős tagadás: Gallos tanta clade repperunt, ut nunquam postea nec pars nec universi tale genus pugnare temptaverint. Ezt azonban egy tagadóval LIVIUS (VII.) a tisztább nyelvű latin korszakban így írhatta volna: ut nec pars nec universi usquam tale g. p. t.

A magyar kétszeres tagadó használata nem azt jelenti, hogy két tagadó bármilyen alakban kétszerezhető legyen. A kétszerezés szoros szabályok alá esik, quos ultra citraque nequit consistere rectum. Kettős tagadásnak csak olyan egységes mondatokat vehetünk, a melyekben a tagadott (nem v. sem) állítmány viszonyulásai is tagadósak (senki, semmi, sehol, soha, sehogy). Csak az ilyen szerkezetű mondatról mondhatjuk, hogy értelme nem változik és hogy tagadó marad. Ide nem számíthatjuk egymástól függő két mondatnak a két tagadását hogy-gyal, így: Nem hiszem, hogy könnyei nem omlanának. Nem lehet, hogy én még ne szeressek. Ide nem számítjuk továbbá az igeneves mondatok két tagadóját, mint: Nem illik nem nevetni a nevetőkkel. Nem lehet nem utálni a bűnt. Nem jó nem szeretni barátait. Nem kár nem olvasni a rossz könyvet. Nem szabad nem felelni a szülők kérdésére.

Az említett függőségekben (hogy-gyal v. igenévvel) félreértés kikerülése végett a viszonyulások is csak az eredeti határozatlanok s nem a tagadósak, pl. így: Nem hiszem, hogy könnyei nem omlanának valakinek (nem: senkinek). Nem lehet, hogy én valakit még ne szeressek. Nem illik nem nevetni együtt valakivel, a ki szintén nevet. Nem kár, nem olvasni valamit, a minek tartalma ártalmas. Nem szabad nem felelni valahaa a szülők kérdésére. De PÁZMÁNY így is: Nem akarom, hogy én tölem értse senki (NvK. 15: 232).

Senki és semmi főnévi használatához, melyben ezek a második tagadót képezik, számít ugyanezeknek melléknévi használata, mint: És nem talál semmi módot. Tovább nem tett semmi kifogást. Ő ezt nem vette semmi bajnak. A boldogság senki mástól nem kell. Érték hozzá mint senki más.

A jelző semmi képesíti az alanyi főnevet állítmány nélküli szereplésre: Semmi baj! Németül: Dass thut Nichts, Es ist dass kein Uebel.

Szerencséd, hogy sokan voltatok; válasz: Sem mi szerencse; hisz egyedül legyúrtam mindnyáját. Vö. alább Nincs alatt.

A jelző sem mi főnév nélkül is ellehet mint állítmány, pl. Disznó-forró idő! no semmi; legalább ki ott kinn dolgozik, nem hűti meg magát.

2. Két tagadó igekötős állítmánynyal. — A nem-es állítmányú mondatban az a szórend, hogy az állítmányt a határozatlan tagadók követik. Hogy azonban e kettős tagadás fennállhasson, az igekötőnek közbe kell lépnie a határozatlan tagadók és a nem közé. Ezért ha a tagadott állítmány igekötős, a nevezett névmások és határozók meg is előzhetik a tagadott állítmányt, így: Senkit meg nem öltem. Semmitet el nem loptam. Sehonnán ki nem kergettek. Sehová be nem eresztettél. Semmikép el nem bocsátlak. Soha meg nem tudta ezt.

A közben álló igekötő helyett más közömbös szó is közbe vetheti magát a két tagadó közé, így: Senki fia nem parancsol nekem. Semmi baj nem történt. Sehol ennyi nép nem járt, mint itt. Rám soha jó szemet nem vetett.

Ha a tagadott állítmány e közben követelt szó nélkül vagy igekötő nélkül következik, a nem-et sem váltja fel. L. alább Sem alatt.

Kivételesen a közben álló szó v. igekötő nélkül is mondja pl. PETŐFI: Senkit nem gyűlölök, senkit nem szeretek. Ha senki nem lesz is, leszesz te majd velem. Semminem maradt utána. És neki semmi nem alacsony. Kebled értem soha nem hevül. Közöttünk még soha nem ünnepeltetett. Szébbet sehol nem láttam.

A tagadós névmások és határozók a tagadós állítmány mellett tömegesen is felléphetnek. Nem láthatna engem soha senki józanán. Nem hallott erről senki soha sehol semmit. Soha seholsenki még nem látta.

IV. Egyedüli nem.

Egyedüli nem-ről mi csak az állítmánytól elhagyott nem értelmében beszélhetünk; ez esetben a német külön szóval (nein) rendelkezik. Nagyobbára össze is esnek e nein használatának esetei a magyaréival. Bonyolódottabbá teszi a mi egyedüli nem-ünk eseteit épen a hangbeli különbség hiánya, mely miatt a színleges esetekről is be kell számolnunk.

Ugyanis a nem egyedülisége színleges, ha a mondat kihagyásos (elliptikus). T. i.

a) hiányzik a nem mellől az igeállítmány, melyet kiegészíthetünk egy megelőző mondat állítmányával, pl. Hol találám azt, ha nálad nem. Mindent el tudnék beszélni, csak az ő akkori kedvét nem;

b) vagylagos esetekben gyakori e kihagyás, mint: Vagy elmész hozzá, vagy nem, mind a két esetben pórul jársz. Ha akarod, ha nem, én feleségül veszek. Mi okért tette ezt, mi okért nem, arról feleljen ő. Bemehetek-e vagy nem, majd elválik.

Ezekon kívül egyedüli e határozó nem:

1. feleletekben:

a) másnak a kérdésére, pl. Szerelmem- s kezemért pártom közé állasz? Nem, szólt Wesselényi. Ha sírba tesznek, éhezünk-e? nem gyermekem.

b) másnak a követelésére v. kérésére, pl. Végeztess ki, asszonyom!

Nem, nem a vérpadra, kiált fel az asszony. Egy falat kenyeret adjatok ! Nem ! koplaljatok, mond a fősvény.

A követelés v. kérdés rejtett is lehet, pl. ebben : Egy falat kenyeret kér a koldus ; nem, felelt a fősvény. A király erőnek erejével rajt volt, hogy ő is elmegy s a többiekkel harczol ; nem, kegyelmes király, csak maradj te hátra, szólt Kukoricza Jancsi.

2. *Áll nem* egyedül :

Önkiigazításképen elmélkedésekben, p. Mily láрма riasztja az egyház nyugalma? mennydörgés? vagy kásának forrása fazékban? Nem! ott ember hortyog. Elért a mindenség végére tán? nem, a mindenség közepére. Isten hozzád! vagy nem, mondok valamit; ne búcsúzzunk még el.

Ettől különbözik az erdélyies *vagy nem*, melynek ellentéte *vagy igen*. Német utánzás. *Vö. oder nein (ja) és aber nein (ja)*.

V. *Nem* párosulásai.

Ezek számosak, nagyobb részt a kötőszók rovatába valók, melyeket alább betűsorban fogunk felsorolni. Ezeknek rendszeres tárgyalását l. SIMONYI MKöt. III.

1. *Csaknem*, pl. Ez a válasz csak nem egyenlő a tagadással. Csaknem mind itt voltak nálam. Régi használatról l. NySz.

2. *Ha nem* : Ha nem akarod ezt, vedd azt. Ha nem nyelsz kösziklét, mi majd téged nyelünk. Gégém még meggyúl, ha rá boresó nem hull. Ha senki nem lesz is, leszesz te majd velem.

3. *Hanem* : Jó, hogy nem állt János, hanem ült a széken. Az nem volt csárda, hanem zsványok tanyája. Én nemcsak szerettem őt, hanem imádtam is. Pirult, de nem, mivelhogy fájt neki, hanem mert szégyenlő magát. Hanem most már elég! hallja-e kend, anyjuk. No hanem hisz ugyan volt is mit látnia.

4. A kérdőkkel párosuló *nem* felkiáltásokban : Hová nem hordozád őt! Hány év nem kelle nagy gyümölcsnek, a míg megéri! Meny nyit nem akart felelni a beszédre az aggastyán! És ki tudja, még mit össze nem beszélt! Voltam... minem voltam, mivé nem levék!

5. *Míg nem*, pl. Nagy erőlködéssel addig függött rajta, míg nem a felhő a tengerparthoz ére. Küzködtek, míg el nem merültenek. Lärmázott, míg végig nem kefélttem.

6. *Nem ám*, pl. Bámuló szemei oda tapadtanak, de nem ám a patak csillámló habjára.

7. *Nem csak* (hanem előtt, l. ezt) : Nem csak a nap hirdette a vészt, az egész természet elhagyta a régi kerékvágást. Az ember nem csak polgár, egyszersmind ember is.

8. *Nemde*, pl. Szívem műhelyének örök árendása te, nemde vársz epekedve rám. Mondd, ki óva? nemde mellem.

9. *Nem igen*, pl. Nem igen kívánta meg ezt az ebédet. Nem igen sokáig hívatták magukat.

10. *Nem is*, pl. Nem is csoda biz az. Tetejüket János nem is látta. Ha le nem mosta is a foltot. Nem is igen gondolt a zsvány tanyára.

11. *Nem különben*, pl. De az öreg szó nélkül is átallátott szándékán, nem különben a ki ott állt másfelől, a kis lány.

12. *Nem pedig*, pl. Legyen keresztény, nem pedig pogány.

13. *Nem úgy* (így), pl. Az óriás király azt nem úgy mondotta. Nem

úgy akartam én. Nem úgy, jó bátya; úgy nem alkuszunk. Nem így volt, nem így néha napján.

A többi párosulások közül még csak egyre figyelmeztetünk, erre: rég nem. A tagadó hozzájárulása rég-hez, ennek kétféle értelmétől függ. Rég az ige cselekvésének időfolyamát jelentheti, am. rég óta, régi idő óta; s ez esetben a tagadót megveti: Rég veri már a magyart a teremtő, vagy így is: Rég már, hogy veri a magyart a teremtő. Másodszor rég a cselekvésben pillanatnyi jelentésű, egy időpont; s ekkor használjuk ezt: rég nem. Pl. Rég (v. Rég, hogy) nem láttam a királyt Budapesten, és: Rég néztem ezt a kirakatot. Rég nem hallok magyar zenét, és: Rég gyönyörködöm a magyar zenében. (A kicsinyítő nem rég-etl. elébb I, 4) alatt.) — Azért mondhatja valaki a fentebbi példánk helyett: Rég láttam a magyar királyt. De ez esetben azt értjük rajta, hogy: A multban egy bizonyos időn át (rég óta) láttam a magyar királyt.

B) Sem tagadó használata.

I. A toldó sem.

Sem eredeti jelentése és nem. pl. Immár vénséggel megfogyatkoztam, sem vagyok kész házasságnak. Bécs. c. 2.

Ebből fejlődött a *sem* mai értelme: is nem (neque). Nevezzük ezt toldó *sem* nek.

Sem egy megelőző tagadott névhez vagy határozóhoz csatol egy másikat.

Ettől különbözően áll nem is (l. elébb *Nem* alatt V, 10), melylyel egy második állítmányt fűzünk tagadólag egy elébbihez, a mely állító is lehetett, pl. Ő ma itt járt, de nem is nézett rám.

1. Az egyszerű *sem* helye. — A *sem* helye, mint a *nem*-é, az állítmány előtt a toldott név után van, pl. Ő sem értette. Maga sem emlékszik rá. Az erdőben sem énekel már a madár. Tegnap sem érkezett levél.

Ha *sem* nem egy névre, hanem kettőre vonatkozik, t. i. az alanyra s egy ragosra vagy névutósra, akkor a *sem*-et az alany elé s a viszonyított név után helyezzük, pl. Ezt sem ő csinálta. Ennek sem ők az okai.

2. Többszörös tagadó. — Az 1. alatti mondatokban az állítmány elhagyhatja helyét és nem-mel a mondat élére vándorolhat, pl. Nem értette ő sem. Nem emlékszik rá maga sem. Nem énekel már az erdőben sem a madár. Nem érkezett tegnap sem levél.

A *nem*-es mondatokban szereplő határozatlan névmások és határozók *sem* mellett is fellépnek és így a kétszeres tagadáshoz (l. elébb) harmadik járul értelmi változás nélkül, pl. Nem értette senki sem. Nem emlékszik ő sem mire sem. Nem kimél a halál senkit sem. Nem látok hajlékot sehol sem.

E három tagadó közül az utolsó (*sem*) hiányozhatik is, pl. Nem értette senki. Nem emlékszik ő semmire. Nem kimél a halál senkit. Nem látok hajlékot sehol.

E három tagadó közül az első (*nem*) hiányozhatik, ha a vele kapcsolatos állítmányt a *sem* mögé helyezzük, pl. Senki sem értette. Semmire sem emlékszik ő, stb.

A harmadik tagadó (*sem*) hozzájárulása a tagadók tömeges fellépését feleslegesen szaporíthatja, pl. Nem látta soha sehol senki sem.

A kétszeres vagy többszörös tagadású mondatokhoz nem sorolható az oly igeneves mondat, melyben az igenévnek a mondat állítmányától külön tagadója van, pl. Társaságban senkihez sem szólni nem illendő dolog. Nem legjobb-e soh' sem élni?

3. Igeköötös elválasztó *sem*. — Az igeköötőre, a valódira úgy mint a sajátlanra (l. II. alatt) a *sem* is elválasztólag hat és azt hol előtétbe, hol utántétbe helyezi, pl. El sem felelde. Meg sem látta. A hajót oly igen megköté, hogy csak meg sem indíthatá. Tih. c. 344. Miből teremte isten a szívet, hogy annyi bútól sem hasad meg? Észre sem vettek.

4. A feltételes mondat főmondatát kezdő *sem*.

A feltételes mondat mint a főmondat határozója igénybe veszi követőleg a toldó *sem*-et, pl. Ha itt maradsz, sem mondom meg. Ha megkelletendik halnom, sem tagadlak meg. (Müncb. c. 64). Ha nem használ, sem törődöm rajta (MIKES: T. lev. 38).

II. Az osztó *sem*.

1. Név előtt. — *Sem* értelme osztó, ha két vagy több név előtt ismétlődik (Németül: *weder* — *noch*). E mellett a *nem*-mel tagadott állítmány nélkülözhetetlen, akár megelőzi, akár követi az osztó *sem* (Vö. SIMONYI M.Köt. 74). Pl.

a) Sem apja, sem anyja nem él. Sem apjára, sem anyjára nem gondol. Sem ide, sem oda nem néz. Sem té, sem tova nem mene (Érdy c. 339 b.)

b) Nem ragyogott itt az égen sem nap, sem csillag. És hogy ha nem volna sem egyik, sem másik, itt vannak kardjaink. Nem vétettek ők sem a törvénynek, sem tinektek. Nem leszek boldog sem ezen, sem a más világon.

Az osztó *sem* az a) és b) alatti példákban legalább kétszer áll, de állhat többször is, pl. Nem ügyel sem a pénzre, sem a ruhára, sem a könyvekre. Sem ruhái, sem könyvei, sem füzetei nem rendesek.

Többszörös *sem* állhat továbbá, ha *nem* toldó értelmet (*sem*) ölt. pl. «Meg sem nézte sem az anyját, sem az apját.

2. Ige előtt. — *Sem* osztó értelemben igét csak igeköötöst kapcsolhat (vö. SIMONYI M.Köt. 1: 74) pl. El sem olvasta, meg sem nézte.

Igeköötő nélküli ígéhez az osztó *sem* még egy *nem*-et követel, pl. Sem nem sír, sem nem nevet. Se nem dicsérem, se nem feddem (Tarn. Jó él. 125). Jancsinak sem szíve nem vert sebesebben e szókra, sem nem lett halványabb színben.

Az első *sem* nem szópárból a *sem* elmaradhat, pl. Nem sír, sem nem nevet. Mindezekkel ki nem nyílik még a mennyeknek országa, se nem jutnak örök nyugalomra (Fal. 57).

A második szópárból hiányzott régen a *nem*, pl. Soha nem vétkezött, sem volt szűkös érzékenység szerént (Corn. C. 23). Ki nélkül soha senki jól nem élhet, de sem üdvözölhet (Érdy C. 24). Nem hoztának olyan fákat, sem láttanak olyanokat (Kár. B. I. 314).

A puszta *sem* ma csak névallítmány előtt tűrhető, pl. Pénzem nem volt sok, sem kevés. Nem leszen magtalan, sem módó (Horv. c. 68). Ide sorolható az ilyen feltételes mondat is: Ha apámra nem dült, unokámra sem dül.

Mind a két szópárból hiányzott hajdan a *nem* az igeállítmány előtt, pl. Sem irsz, sem izensz (Lev. T. II. 18). Sem szólhat, sem járhat

(Mon. T. M. E. IV. 88). — Egyszer PETŐFI-nél is: A reménység sem gyógyít, sem öl. JÓKAI-nál is: Ott a delej sem vonz, sem taszít (Fekete gyém. 1878. 2: 76). A lelkész sem énekel, sem iszik (Az ar. emb. 1892. 2: 8. Vö. SIMONYI M.Köt. 64 és 67). Továbbá ebben az ismeretes szólásban: Se szól, se beszél.

Ellenben főnévi igeneveket az osztó *sem* igekötő nélkül is párosíthat, pl. Nem akartam sem enni, sem inni.

III. A fosztó sem.

1. Egyszerű tagadás. — Név tagadását jelenti *sem* a név mögött fosztó értelemben (latinul: ne... quidem, németül: nicht einmal). Míg előbb a toldó *sem* egy megelőző tagadás után, az osztó *sem* társas tagadásban lépett fel: a fosztó *sem* viszonytalanul nyomósítja az előtte álló mondatrészt, pl. Ma kenyeret sem árulnak. Hozzája sem nyúlok. A földindulás sem ingathatta volna meg. Három szekér sem bírná el. Híre sem volt többé az egykori zajnak.

A fosztó *sem*-et külön megjelöli a tagadás név jelzője: egy vagy egyetlen-egy, pl. Egy könnyecseppet sem hullatott. Egyetlen-egy fillért sem adok érte.

Külön jelöli meg továbbá a fosztó *sem*-et a *még* szó, pl. Még csak nyomukra sem akadhaték.

Igét ily értelemben csak igekötőt jelölhet a *sem*, pl. Föl sem kelt a nap, s már talpon voltunk. Ésre sem veszi a bajt.

Ellenben a főnévi igenév igekötő nélkül is maga mellé fogadhatja a fosztó *sem*-et, pl. Aludni sem ment mások közelébe. Szólnod sem kell; minek? És ha az ige az igenév elé kerül, ezt *nem*-mel tesszük, pl. Nem ment aludni sem mások közelébe. Nem kell szólnod sem az úgról. Ébren nem meri sejtetni sem, hogy őt imádja.

2. Többszörös tagadás. — Követő általános tagadókkal kétszeresedik a tagadás, pl. Eszébe sem jut senkinek. — Ugyan e tagadókkal háromszorosodik a tagadók száma, pl. El sem fogad senkitől semmit; — sőt négyszeresedik, pl. El sem fogadott soha senkitől semmit.

IV. Sem = nem.

Sem előbbi (toldó, osztó, fosztó) értelemait vesztve egyszerű *nem* értelmében is található, mint: Legkisebbet sem fog ez ártani neked. Ez a szegény vidék egyebet se terem, medvehúst meg fűgét. Van azért jó keresetem, jobb se kell. Vö. SIMONYI M.Köt. 1: 65.

Sem az egyszerű *nem* értelmében állandó e párosulásokban: senki sem, semmi sem, sehol sem stb.

Hasonlóan az egyszerű *nem* értelmével bír *sem* a vagylagos kérdésekben, pl. Tud-e németül, vagy sem? Hogy ért Vesselényi, hogy sem táborába? Kérjek-e ebédet vagy se? Használ-e vagy sem, a kérdések kérdése ez. — E kérdésben: Úgy van-e vagy sem, ez a *sem* tulajdonképp *nincs* helyett áll; teljesen: Úgy van-e vagy nincs úgy? — Ezért lehet a vagylagos kérdés *nem*-mel is: Élek, nem élek, szinte nem tudom. Mit szóltok, mit nem szóltok, semmi gondom.

C) *Nincs, nincsen* használata.

I. *Nincs* egyszerű tagadásban.

Nincs, nincsen a mondatban főnévi alanyt tagad, pl. Büvös háló az, melyből nincs menekvés.

Ha *semmi* az alany jelzője, a mondat *nincs* nélkül is ellehet, pl. Ahhoz neki semmi köze. Az életnek itt semmi nyoma. Oh, felelt a lányka, nekem semmi bajom.

II. *Nincs* a kettős tagadásban.

Megelőző tagadott határozóhoz a *nincs* et toldó *sem* segítségével kapcsoljuk, mely a toldott határozót követi, pl. *Nincs* nyugtatom itt sem.

Ha *nincs* alanya vagy határozója sokszoros, az ismételt név vagy határozó elé az osztó *sem* jó, pl. Most sem kedvem, se alkalmatosságom *nincsen* (Poenit. 14). Az fazekasok bástyája rossz, *sem* ajtaja *sem* vasa *nincsen* (Köl. Tört. 402).

Az osztó *sem*-ek mellől némelykor elmarad a *nincs*, pl. Sem éjem, *sem* nappalom, egyre csak gondolkodom. *Sem* szeretőm, *sem* pénzem, csak bánatom. Az enyém volt a pihentető éj, most *sem* éjem többé, *sem* napom. Se füle, se farka. Se pénz, se posztó. Se hossza, se vége. Se íze, se bűze.

III. *Nincs* többszörös tagadásban.

Nincs névbeli viszonyításai és határozói is tagadások, ha általánosak, pl. Ma fölkelni *nincsen* kedve senkinek. Örömének *nincsen* semmi híja. *Nincs* senkinek semmi baja. *Nincs* sehol *sem* a régi rozsdá. Ott *nincs* soha semmi panasz. Ők *nincsenek* sehogy *sem* megelégedve. *Nincsen* rászorulva senki istápjára.

Ha a *nincs* követi az általános tagadókat, akkor helyette *sincs* használatos (L. alább *Sincs* alatt).

Ellenben *sincs* helyett *nincs* áll, ha e közé és a megelőző tagadások közé bármely szó helyezkedik, pl. Sehol a világon *nincs* annyi pénz. Senki fiával *nincs* annyi bajom.

D) *Sincs, sincsen* használata.

E tagadás állítmány úgy viszonylik a *nincs*-hez, mint a *sem* a *nem*-hez.

Mint hogy a «*sem* van» értelmével egyenlő, a *sincs* ige a *sem* értelmét is feltünteti, és jelenti:

1. Toldó értelemben, a mit a német «ist auch nicht», pl. A sopánkodásnak úgy *sincs* sikere.

2. Osztó értelemben, mint a német *weder — noch*, pl. Elkártyázta mindenét: ma pénze *sincs*, kenyerere *sincs*.

3. Fosztó értelemben, mint a német *nicht einmal*, pl. Elkártyázta mindenét, s ma annyija *sincs*, a min kenyeret vegyen. Tündérországban csak híre *sincs* a télnek.

Sincs is ugyanazon általános névmásokat és határozókat követeli, a melyeket a *sem*, pl. Senki *sincs* velem jobb barátságban, mint bátyád. A kulcs sehol *sincs*. Ő a te tanulásoddal sehoggy *sincs* megelégedve.

Helve e tagadás névmásoknak és határozóknak a *sincs* állítmány előtt van. De ha az állítmány mögé kerülnek, *sincs* helyett *nincs* áll, pl. *Nincs* velem jobb barátságban senki, mint bátyád. *Nincs* a kulcs sehol stb.

Ellenben, ha más határozóval párosul, megtarthatja *sincs* az ő alakját e tagadás névmások és határozók előtt is, pl. Még *sincs* soha pénze. Ma *sincs* sehol egy falevél. A kertekben *sincs* semmi gyümölcs.

E) *Ne* tiltó használata.

A tiltás eszközlésére szánt *ne* kiválóan az ígére, a tiltás másik elemére, van utalva. Míg a *nem*-et a kihagyásos eseteken kívül igétlenül láttuk a beszédben szerepelni, a *ne* csak az igeállítmánnyal egyesülten vagy mint ennek a része gyakorolhat befolyást a mondat többi részeire. Az ige tehát bár különböző időben, de módra folytonosan e kötőszó befolyása alatt áll.

Valamint a fölszólítást a fölszólító móddal, úgy fejezzük ki a tiltást is *ne*-vel és a fölszólító móddal.

I. *Ne* igeviszonya.

1. Tiltó értelménél fogva a *ne* igét a fölszólító jelen időben követeli, és pedig bármely személyében; egyes első személyében csak *hogy*-gyal párosultan (*hog*y *ne*), pl. *Ne lopj, ne adjunk, ne mondd, ne gyűlöljétek.*

Található még az első személy független kérdésben, pl. *Ne zárjam be az ajtót? Ne híjam vissza? Kimondjam-e vagy ne mondjam, a mit gondolok?*

2. *Ne* a föltételes jelennel vagy multtal a kétkedő kérdés vagy állítás kifejezésére, pl. *Az asszony ~~ne~~ látna a férfiak lelkébe? Ne látná, mennyire hatott szépsége? De miért ne egyesülhetnénk mi? Nehezen hiszem, hogy ideje ne lenne elkezdni.* Nem érte Borbálát még az a gyalázat, hogy a kamrában ne sürgött-forgott volna, midőn piros orrát a hajnal föltolta.

Megtoldva vajha- vagy csak-kal nem-óhajtás kifejezésére szolgál, pl. *Csak tégedet ne ismernének! Csak ezt ne láttam volna! Vajha ne szeretnél engemet! Csak soha ne is néztem volna rája!* — Petőfi-nél egyszer a fölszólító multtal is: *Hogy ha nem sajnálnám az úti költséget, ebb' a nyomba visszakergetnék téged, olvasnád levelem ott Pest városába', ne irtam légyen azt ilyen szörnyen hiába.*

3. *Ne* az ige-kötőre elválasztólag hat, mint *nem* és *sem*, s azt hol előtétbe, hol utántétbe helyezi, pl. *At ne lépd e küszöböt, és Ne lépd át e küszöböt. Föl ne gerjeszd mérgem, és Ne gerjeszd föl mérgem. Ki ne bocsásd őt, és Ne bocsásd ki őt.*

Mínthogy a tiltás súlya a mondatban mindig az első szóra esik, ez pedig *ne* szokott lenni, a *ne*-t megelőző ige-kötő a mondat súlyából megköveteli a maga részét, s ezért az előtét ige-kötővel ejtett tiltás erőteljesebb mint az utántétessel, pl. *Ne térj ki, és Ki ne térj* (Vö. SIMONYI M. Köt. 55.)

II. *Ne* névviszonya.

1. Ellentétes fő- és ige-nevek tiltójakép a *ne* nevek előtt áll, pl. *Ne alamizsnát, üdvösséget adj! Légy férfi s ne hitvány, gyöngébáb! Ne izgatni, hanem békíteni menjetek!*

2. A tagadó névmásokat és határozókat, melyeket a *nem*-es és *sem*-es mondatokban két- és többszörös tagadással találtunk, a tiltó mondatokban is alkalmazzuk, még pedig a tiltó állítmány után, pl. *Ne zavarja semmi sem a beteg álmát. Ne halljak felőled semmi rosszat sem. Ne találjon hibát sehol sem.*

Az imitt fölsorolt és ezekhez hasonló példákról tudnunk kell, hogy a) a harmadik tagadó (*sem*) elmaradhat, pl. *Ne zavarja semmi a beteg álmát stb.*

b) a harmadik tagadó *se* alakban is előfordulhat, pl. Ne halljak felőled semmi rosszat *se*.

c) ha a tiltót megelőzik a tagadó névmások és határozók, az nem lehet *ne*, hanem *se*, pl. A beteg álmát semmi *se* zavarja. Hibát sehol *se* találjon.

Találunk azonban *se* helyett *ne*-t is ép úgy, mint *sem* helyett *nem*-met, pl. PETŐFI-nél: Semmit *ne* halljak és semmit *ne* lássak onnét. Könnyre fakadni senki *ne* lássa. Hajdan is: Ma semmit *ne* kételkedjél.

3. A tagadók halmozása a tiltó mondatokban is lehetséges, pl. Ne beszéljen rólad soha senki semmi rosszat. Ne adja szívét soha senki másnak.

III. *Ne* párosulásai.

1. A tiltó *hogy ne* a nyilvánító igék után, pl. Mondtam, hogy *ne* hazudjék.

A kettős tagadású mondatokban követő állítmánynyal *ne* helyett *se*-vel, pl. Azt mondta, hogy erről senkinek *se* beszéljek.

2. A következtető *hogy ne* feltételes jelennel vagy multtal, pl. Nem olyan nehéz, hogy *el ne* lehetne bírni.

3. A célzatos *hogy ne*, pl. Előre tehát, hogy ez alkalom *el ne* sikeljék. Megragadtam kezét, hogy *el ne* tűnjék tőlem.

A célzatos *hogy ne*, megfordítva is: *nehogy*, pl. Alunni sem ment mások közelébe, *nehogy* kimondja álmában, *ne* hogy megsemmisüljön, ha napfényre jön.

4. A felkiáltó *hogyme*, pl. *Hogyme* ne volnék én halovány! *Hogyme* bámult volna! *Hogy ne* örült volna!

5. A felkiáltó *miért ne*, pl. Gondolt minden tarka-barkát, és *miért ne* gondolt volna! E virágot szűzi pirulással én szívemre tűzi, s *miért ne* tűzné!

Ugyanezek ige nélkül is, pl. Iluska is sírva fakadt bútól halmán, hogy *ne*! Be rossz kedvben vagyunk! felelt neki János, hogy *ne*, mikor ez az út olyan posványos. Majd biz itt minden sehonnait befogadni; hát hogy is *ne*! Le is hányt magáról dolmányt, nyakravalót; hogy *ne*, az istenért! De ha kívánjátok megteszem; *miért ne*; Biz isten, az leszek, apád; *miért ne*! Belőle e helyen csárdát építenek; az istenházából csárda, és *miért ne*!

6. *Ne csak*, pl. *Ne csak* istenben bízunk, mint bízánk.

7. *Ne is*, pl. A ki nem dolgozik, *ne is* egyék. *Ne is* sejtthessék, hogy mit akarok. Holtig sírjon, ríjon, mást *ne is* tehessen.

8. *Netalán (tán)*, a feltételes *ha* után, pl. *Ha ne* talán elveszett a tied, itt az enyém. *Ha ne* talán *tán* arcodat a búnak könnye fűrészté.

F) *Se* tiltó használatá.

Se párja a *ne* tiltónak, s ez kényszerített már *ne* alatt czélozni a *se* használatára. De vannak oly sajátságai is, melyek miatt a *se*-t külön kell szóvá tennünk.

Értelmileg a *sem* toldó, osztó és fosztó nemeihez csatlakozik, pl. Ez titkot mind halálig *se* mondjad senkinek (Érdy C. 339). De *nem*, mi vigadtunk minden időben; így hát szomorú a búcsu *se* légyen. De azért dúl a vihar tovább minden félre vert harang daczára; így, barátom, te

se hajts ama jajveszéklő emberek szavára. Ha te nem szeretsz, az isten se szeressen.

Se az igekötőt elválasztva előtétbe helyezi, pl. Föl se vegye kárát gazd' uram. Meg se mondd a társaidnak. El se vidd innen.

Az igekötő nélküli ige elé az osztó *se ne* áll, a hány állítmány, ugyanannyiszor ismételve, pl. Se ne dicsérd, se ne szidd. Se ne könnyen mindent hinni, se ne hirtelen valamit megszeretni (Fal. U. E. 444).

E tiltó szópárból elmaradhat az első *se*, pl. Ne dicsérd, se ne szidd. Ne ítélj kevésből könnyen, se ne légy gyanus (Horv. C. 267).

Régente nemcsak az egyik szópárból, hanem mind a kettőből hiányozhatott a *ne*, pl. Vigyázzanak, hogy el ne essenek, se higgyenek az eretnekségnek (Debr. C. 128). Senki borát ne költse, se tékozzolj (K. Csepr. 1626. D. 8). Se légy teljesen másé, se más a tiéd (Fal. U. E. 494).

Az egyedüli *se* ma csak ismételt nevek előtt járja. Ne esküdjeteK se mennyre, se földre. Ne hajolj jobbra, se balra.

A tagadó általános névmások és határozók a tiltó *se-t* megelőzik, pl. Sem mit se adjatok a háládatlannak. Soh' se búsulj.

VERESS IGNÁCZ.

Háztűznézni. A szólások eredetének felkutatásánál a legszélesebb körű nyelvi és összehasonlító néprajzi vizsgálat szükséges. Ilyen nyelvi adatokat akarok ezúttal a *háztűznézni* szólásra nyújtani, a nélkül, hogy bármiféle következtetést mernék ez adatokból vonni. CzF. szerint a «háztűznézni» annyi mint «a vőlegény házához menni s annak gazdasági állapotát szemügyre venni». De nem csak a menyasszony mehet háztűznézőbe, hanem sokkal inkább használjuk e kifejezést a vőlegényről. Maga a szólásmód részint a megfelelő szokással is kapcsolatban megvan a hazai tótságnál és a morva csehségnél. Az adatok ezek: 1. tót: *obzeranie ohniska*. E kifejezés megvan Hontban, Gömörben és Breznóbánya vidékén (Slovenské Pohľady 15 : 528); 2. morva-cseh: *obhlédání ohnišče*; ezt a kifejezést a morva csehség akkor használja, mikor a vőlegény megnézi jövődöbelije gazdaságát s meggyőződik arról, hogy menyasszonya ért is a gazdasághoz (v. ö. Bartoš F. Morarská svatka). Azt hiszem, a magyar szólások kutatójának ezt a két adatot is tekintetbe kell vennie, ha elfogulatlanul akar itélni s nem tesz majd úgy mint Ipolyi Mythológiájában, a ki kifejezésünket rómainak jelentette ki. M. J.

A Halotti Beszéd szerzője és kora.

A ki valamely kelt nélkül maradt középkori irodalmi emlék korát és keletkezésének körülményeit akarja megállapítani, annak okvetlenül figyelembe kell vennie az időnként változó helyesírási sajátságokat is. Az eddigi kutatók nem szívesen, vagy csak utolsó esetben nyultak az így kínálkozó fogódzók után. Ez nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy a hangzók jelölésének zürzavarában csak az a türelmes Polonius bír valamely rendszert fölfedezni, a ki szem előtt tudja tartani, hogy egyidejűleg igen eltérően ír a hagyományokhoz ragaszkodó öreg és az újabb befolyások alatt álló fiatal, a külföldön iskolázott, királyi kancellárián alkalmazott világi pap és a hazai monostorok czelláiban másoló barát, vagy a vidéki hiteles helyek notáriusa; a ki szem előtt tudja tartani továbbá azt is, hogy a másolat nem mindig egyforma, mert van szolgai utánzat és újító átírás, van tökéletes átírás és olyan félbeli is, mely az érthetlenné vált szókat, hangjelzéseket átveszi, vagy pedig a fölismerhetlenségig eltorzítja. A régi oklevelek hivatalos átírói, mivel a latin szöveg magyar személynéveinek és helynéveinek minden újabb esetben jogi jelentősége volt, az egykorú helyesírást tőlük telhető pontossággal alkalmazták. A könyvmásoló viszont a dolog könnyebb végét fogta s a betűzött szöveg értelmével nem törődött sokat. Középkori krónikáinkban a nevek írásmódja azért változik annyiszor, mert azok, akik időnként kibővítették, vagy több szövegből összerótták, mindig elfelejtették az átvett régi szöveg ódonságait fölfrissíteni. A mit pedig a tudós szerzők és a léha compilerok elmulasztottak, azt ugyan a szegény másoló, kit a szöveg értelme helyett inkább csak a betűk szépsége és sokasága érdekelt, nem pótolta soha.

Ha nem csalogodom, a középkori magyar helyesírásnak eddigelé az ANONYMUS-irodalomban volt a legkényesebb szerepe. A titokzatos kútfő egyetlen kódexe az 1203 körül készült eredetinek csak késői, XIII. századvégi vagy XIV. századeleji másolata ugyan, de mint ilyen annyira hű, hogy a benne előforduló nevek jellemzetes írásmódjából bátran lehet a szerző korára is következtetést vonnunk. Ezt a szempontot először

KATONA ISTVÁN fedezte fel, midőn a *Sunad* (Csunád, Csanád) név jelzéséből azt következtette, hogy a szerzőnek már csak azért is IV. BÉLA kora előtt kellett élnie, mivel az idézett név a XII. század végétől fogva állandóan *Cenad*, *Canad* és *Chenad* alakban fordul elő. Hogy ANONYMUS a *cs* mássalhangzót egyebütt is *s*-sel jelzi, később CORNIDES mutatta ki; de a jelenség korhatározó erejét még az iménti sikerült példa daczára sem tudta észrevenni. A hetvenes évek végén MÁTYÁS FLÓRIÁN szintén ebben az irányban kutatott s a mássalhangzók jelöléséből ő is azt olvasta ki, hogy a szerző csakis III. BÉLA (+ 1196.) jegyzője lehetett. E fejtegetései azonban kiadatlanok maradtak, sőt MARCZALI HENRIK közbejött támadása miatt az ANONYMUS-kiadás kitünő függelékében sem hagytak nyomot. Pedig az ellenfél kifogása ezuttal épen nem elriasztó, mert a garamszentbenedeki apátság 1075-iki alapító-leveléből idézett *Csernigrad* súlylallyal egyáltalán nem bír; ez a hangjelzés ugyanis nem az elveszett eredeti szövegből, hanem egy másodkézből vett és 1217-iki átiratnak hazudott XIII. századi hamisítványból származik. Ebben pedig nem is *Csernigrad*, hanem *cernigradenses* olvasható. Tévesen felhozott példa az is, hogy az 1358-ban irt Bécsi Képes Krónika GÉZA vezér nevét *Geicha*-nak, a királyét pedig *Geisa*-nak írja. Téves pedig azért, mert a királyról szóló rész közelkorú, vagy legalább is SZENT LÁSZLÓ király kanonizációja előtti, míg a vezér korát tárgyaló rész jóval későbbi keletű.

A hálátlannak ismert tárgyat MÁTYÁS FLÓRIÁN könyvének megjelenésével egyidejűleg NAGY GÉZA karoita újból fel és kimutatta, hogy az 1200—1235 közt keletkezett oklevelekben *Sunad* neve *s*-sel 1-szer, *ch*-vel 37-szer, *Zobolsué* *s*-sel 2-szer, *ch*-vel 11-szer, *Bulsué* *s*-sel 11-szer, *ch*-vel 14-szer fordul elő. Később az arány még jobban megváltozik, mert 1235 után *Szabolcs* nevét még 39-szer, *Csádkét* pedig 80-szor találta meg, és csak 5 esetben volt a *ch* helyén más betű. Ma a sok index és újabb oklevéltár még inkább megkönnyebbíti az eligazodást; de a belőlük kivonható tanulság ezután sem fogja tetemesen megváltoztatni a fenti arányszámokat. Sőt a többi nevek helyesírásának megfigyelésével sem bizonyíthatunk mást, mint azt, hogy az *s*-es jelzés a XIII. század első évtizedében rohamosan kiszorul és hogy helyét az a szintén régi *ch*-s változat foglalja el, mely az előző század második felében egy erőtlen társával, a *c*-s változattal még eredménytelenül versenyzett vele.

Igy tehát a helyesírás terén beállott változás is világosan azt bizonyítja, hogy ANONYMUS, a ki Konstantinápoly 1204-ben történt bevételéről és a vele kapcsolatos változásokról már semmit sem tudott, krónikájában a vele egykorú öregebb írástudók módjára még azt a helyesírást alkalmazta, a melyet nálunk az előző század második felében lehetett utoljára zavartalanul elsajátítani.

Ha most ugyanebből a szempontból a közelkorú Halotti Beszédet is vizsgálat alá fogjuk, mit találunk? Azt, hogy benne ép a *cs* mássalhangzó jelzésénél van feltűnő ingadozás. Először *gimilciutul* és *gimilce* olvasható, nyomban utána *gimils*, *gimilstul*, *gimilsben*, *gimilsnec*, ezek után pedig *bulsassa*, *bulsassa* és *keassatuc* következik. Ezek közül egyik sem szerepel nála önálló betű gyanánt. A *c* az előforduló esetben a mai jelzésére (*timnucebelevl*), máskor ismét a szó végén és a szó közepén előforduló *k* jelzésére szolgál. A szó elején csak egyszer (*cuzicun*) fordul elő, máskor mindig *k* helyettesíti. Az *s* a kódex latin helyesírásától eltérőleg egyedül a magyar *s*-nek lett állandó jegye. *Sz*-et csak egyszer jelent (*milostben*) *s* ekkor is a *t*-vel való latinos ligatura idézte elő. Hasonlóképp az *sc*-nek három esetben (*achscin*, *scine*, *scegin*) szintén *sz* jelentése van. Végül megemlítjük, hogy az *sz* hangnak még két jegye van: az *sz* és a *z*, mely utóbbival egyébként a *z* hang is állandóan jelöltetik.

Ennek a sajátságos zavarnak igen érdekes jelentősége van, mert belőle világosan megtudható, hogy a kódex írója a magyar szöveg egyetlen lapján kétségbeesetten kísérletezett. Ez pedig, a másolatok természetét ismerve, egész határozottsággal azt jelenti, hogy a tudós könyvkészítő ezúttal nem másolt, hanem eredetit fogalmazott. Lefordította azt a bőbeszédű latin oratiót, mely nyomban a magyar szöveg után következik s a melyet eddig a tömör magyar beszéd paraphrasisának szoktak tekinteni. A Halotti Beszéd tehát nem volt kézzől-kézre adott régi minta, hanem egy új individuális mű, a latin norma magyar észjárásra valló szűkszavú átdolgozása.

E föltevésnek van más egyéb meggyőző bizonyítéka is. Az első, ha nem is a legerősebb, lehet mindjárt az a körülmény, hogy abban a másik XIII. századi magyar missalében, melyet FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ Németujvárott fölfedezett, szintén vannak latin, még pedig magyar vonatkozású latin oratiók, de nincs magyar szöveg. Sokkal fontosabb bizonyíték ennél az, hogy a Halotti Beszédben a másolásnak legcsekélyebb nyoma sem maradt. Mert ha volna, akkor ez fölöslegessé tette volna a nehéz utánjárással és fejtöréssel járó kísérletezést. A másoló egyszerűen leírta volna, a mit a mintában talált, és akkor mi most nem olyan helyesírási sajátságokat fejtegetnénk, a melyeknek minden íze a XIII. század első évtizedére vall, hanem régebbieket. Ha a beszéd csak egy emberöltővel készült volna korábban, akkor benne ANONYMUS helyesírása hagyott volna nyomot, és akkor a *cs* hangot mindig *s*, az *sz* hangot pedig állandóan *z* jelölné. Elavulásra a szolgálai vagy szerényebb tehetségű másoló sohasem szokott tekintettel lenni. Ezért maradt meg ANONYMUS ódon helyesírása egy száz évvel későbbi kéziratban, s ezért van

annyi archaismusuk a többi krónikák késői keletű kódexeinek is. Sőt a pannonhalmi könyvtár XIII. századi Liber Ruberében az látható, hogy a tömeges oklevélmásolásnál néha még a régi oklevelek palaeographiai sajátságai is megmaradtak.

A kísérletezés valódi jelentőségénél maradva, okvetlenül figyelembe kell vennünk, hogy (mondjuk ezután így) a szerző a *cs* hang jelölésére egyetlen esetben sem alkalmazta a sikerrel hódító *ch* jegyet. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a konyhalatinság ez idegenszerű kettős betűjét a magyar kemény *h* hang jelzésére akarta felhasználni. Mivel a legtöbb esetben tényleg *ch* jegyet alkalmaz (chomuv, chollat, mulchotia stb.), tudósaink sokáig azt hitték s részben még ma is hiszik, hogy itt egy kiveszett régi *χ* hanggal van dolgunk.*) Pedig egyáltalán nincs, mert a szerző itt ismét csak a helyesírással kísérletezett. Hogy a XII. századi gyakorlattal be nem érte, annak tulajdonítható, mert e században a párisi egyetem francziás hangjelzése ép a *h* betű helyesírási értékét zavarta meg. Jellemző példákat erre ismét a közelkorú ANONYMUS nyújt. Nála ugyanis 1203-ban még *anelare*, *ermelinas*, *habundantes*, *habundabat*, *Hoto*, *hismahelite*, *Hung* és *Hunguari* olvasható *anelare*, *hermelinas*, *abundantes*, *abundabat*, *Oto*, *ismaelite*, *Ung* és *Unguari* helyett. A támadható bajok ellensúlyozására szolgált aztán a *ch* jegy, melyet leginkább ott alkalmaztak, a hol a hangok egybefolyásától lehetett tartani (*nichi*, *nichil*, *nichilominus*, etc.). Mivel a magyar *h* hangtani értéke szintén veszélyeztetve lett volna, a figyelmes szerző ugyancsak azt a kisegítő *ch* jegyet volt kénytelen segítségül hívni, a mely az adott körülmények közt annyira keménynek tetszett, hogy vele a *turchucat*, *zumtuchel* és *iochtotnia* *k*-ját is jelezni lehetett. Ennek a törekvésnek pedig korhatározó értéke van. Mert elképzelhető-e ilyen gyökeresen újító kísérlet akkor, midőn ezt a jegyet a magyar *cs* hangzó jelölésére a II. ANDRÁS- és IV. BÉLA-kori helyesírás már végleg lefoglalta? Bizonyára nem. Erre csakis olyan író vállalkozhatott, a ki a betűvetés szeszélyesen változó szabályaival a XII. század végén ismerkedett meg, tudását pedig a XIII. század elején, vagyis akkor érvényesítette, midőn a *cs* régi jelzése már megingott, újabb jelzésére nézve pedig még nem történt végleges megállapodás.

Ha ez a megfigyelés igaz, akkor a kódexben lévő néhány chronologiai adatnak is mellette kell bizonyítani. Ezekről az adatokról FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és BÉKESI EMIL értekezett behatóan. Az első tudós kutató abból, hogy a kódex király-lajstroma az utolsó helyen említett II. And-

*) E felfogás ellen JANCÓ BENEDEK emelt szót a Középiskolai Szemle 1882. évf. 40—50. l.

rást hat éves, azaz 1210-iki, uralkodónak mondja, egyik ifjúkori értekezésében hajlandó azt következtetni, hogy «a Halotti Beszédnek sem lehetett az 1210. év előtt kelnie». ¹⁾ A másik tudós viszont abból, hogy az említett bejegyzés tőszomszédságában olvasható egy másik, mely a deáki egyház 1228-iki fölszenteléséről mint egykoru eseményről tesz említést, azt következteti, hogy a romjaiból fölépített egyház birtokában lévő kódex «nem sokkal 1228 előtt iratott». ²⁾

A két nagyfontosságú adatnak tényleg korhatározó értéke van, csak hogy egészen más értelemben. Az idézett kutatók ugyanis nem vették tekintetbe, illetve nem jól figyelték meg azt, hogy a két adat a kódex írójától, vagy a későbbi tulajdonosoktól származik-e. Pedig a pontos vizsgálat bárkit meggyőzhet arról, hogy a gyűjtéletes kötet törzsöke, a nagy missale s a benne foglalt Halotti Beszéd, továbbá a kérdéses királylajstrom és a deáki egyházra vonatkozó terjedelmes adat három, egymástól élesen megkülönböztethető kézírásra vall. Azon a lapon, a melyen a háromféle kézírás együtt szemlélhető, az alapszöveget a missale írója szolgáltatta. E lap tudniillik abból a nagyobbik husvétmutató táblából való, a mely 1151-el kezdve minden évet felsorol 1300-ig, de a septuagesima vasárnapok vörös festékkel írt első rovata csak 1183-tól 1297-ig, a husvétok második rovata pedig ugyancsak 1183-tól 1282-ig tünteti fel az ünnepnapokat. Elül tehát az első lap nagy részét elfoglaló két rovat eredetileg üresen hagyatott. A második szélesebb rovatba jegyezte aztán valaki bele a királylajstromot, melynek II. András uralkodására vonatkozó állítása pontosan megjelöli az utólagos bejegyzés keltét, vagyis az 1210-ik évet. Annak a második bejegyzőnek, a ki 1228-ban a deáki egyház fölszentelését akarta megörökíteni, a szűkebbik első rovat állott rendelkezésére. Mivel ugyancsak ő volt az, a ki a deáki szomszédos Sukar pozsonyi várjobbágy halálát s feleségének 1241-iki elfogatását is följegyezte, azt kell következtetnünk, hogy a második bejegyző deáki pap volt s hogy a kódex hosszabb ideig volt a deáki egyház tulajdona. Hogy mikor kerülhetett ide, nem állapítható meg; de az 1210-iki első bejegyzésből világosan látjuk, hogy ez időtájban már nem a kódex-író tulajdona volt.

Ha ezen a nyomon tovább kutatunk, még más egyebet is megtudhatunk. A husvétai tábla második lapján, a szűk lapszálen szintén van két följegyzés: az 1192. évnél «Eleuacio S. Ladizlay», az 1203-iknál pedig «Monasterium S. Johannis b. comburitur». Mivel a betűk jellege itt egészen a tábla másolójára vall, azt hihetjük, hogy a missalet kiegészít

¹⁾ FEJÉRPATAKY: Vallásirodalom az Árpádok alatt. Figyelő, 1877. III. köt. 97. l.

²⁾ BÉKESI: A Halotti Beszéd kora és hazája. U. o. 326. l.

szító naptári rész, melyet írója az ünnepek jelzésének kezdetéből következtetve, 1183 körül másolhatott egy régebbi 1151-en kezdődő példányról le, 1203-ban még az első tulajdonos birtokában volt. Ugyancsak tőle származik a missalehoz csatolt szűkszavú Évkönyv a (Pozsonyi Kis-Krónika) is, mely — az utolsó lap kopásából ítélve — valamikor a kötet befejező része lehetett. Bennünket ezuttal csak az Annales vége, érdekel. Az országos események benne az 1186. és 1187. éveknél érnek véget. A rendelkezésre álló utolsó lap beosztásából és az évszámok elvételéből világosan láthatni, hogy itt még másolással van dolgunk. Utána már csupa aprólékosság következik (Dezső apát lefokoztatása 1195-ben, egy Buda nevű pap halála 1199-ben, Dániel pap fölszentelése 1200-ban), a mi mind a másoló utólagos pótlására vall. Ilyen pótlás a legutolsó is, mely arról emlékszik meg, hogy 1203-ban «*Monasterium Johannis B. comburitur iuxta Bulduam situm*». Ugyanez, bár a hely megjelölése nélkül említettett már a husvéti táblában is. Mivel tehát az Évkönyv írása egyenletes, míg a husvéti tábla két marginálisa az alapszövegtől is, és egymástól is elütő, azt kell jó okkal hinnünk, hogy az Évkönyv készült utóbb, azaz a husvéti tábla 1203. évi egykorú bejegyzése után. Sőt mivel ez után az évszám után még csak hét pusztán maradt szám, 1204—1209 és a záradécul hozzáadott 1300 (MCCC, a mi tollhiba is lehet MCCX helyett) olvasható, mást egyáltalán nem képzelhetünk, mint azt, hogy a kódex írója utólagos pótlásul és sebtiben (mert az utolsó előtti harmadik számot szintén elvettette) akkor írta ezeket a befejező számokat, midőn könyvétől meg kellett válnia. Mert ha nem így cselekszik, akkor a naptári részben látható november 27-iki bejegyzést: «*† Daniel sacerdos*», mely az Évkönyv 1200-ban fölszentelt Dániel papjának halálát jelenti, ép úgy átvette volna, mint a hogy az 1199-es évhez annak idején nyugodtan átvette ezt a korábbi keletű február 15-iki bejegyzést: «*Buda †*» (az Évkönyv szerint: «*Buda sacerdos obiit*»). Gyors és végleges lezárásra mutat egyébként az a másik körülmény is, hogy a lap üresen maradt kis helyét, tehát könyve legvégét, az Évkönyv folytatásának minden reménye nélkül holmi születési babonákkal és egy könyvzáradékra alkalmas distichonnal töltötte ki.

Ime, a kódex-másoló Évkönyvének utolsó éve és az első idegen bejegyzés király-lajstromának utolsó éve egészen fődik egymást! Pontosan tudjuk tehát, hogy a kódex 1210-ben került először idegen kézre. Lehet, hogy ugyanezen esemény emlékére készült a kódexhez csatolt s idegen kéztől eredő rituale-töredékének ezen verses bejegyzése is: «*Et fuerint anni completi mille ducenti — Et decies enim post partum virginis alme*». Szóval akár három egyező évszámmal is bizonyítható, hogy a *Halotti Beszéd 1210 előtt keletkezett*. Ha ehhez most már hozzávesszük,

hogy szerzője a már említett nagyobbik husvétii táblán 1183-ban kezdi az ünnepeket jelölni, azt kell gyanítanunk, hogy a legrégebb nyelvemléket rejtő missale is ebben az időközben készülhetett.*) Ámde van okunk hinni, hogy a kódex önállóbb részei, az Évkönyv, a két husvétii tábla a Kálmán-kori törvények másolata, a naptári részek, horoszkopok stb. a missale előtt készültek. Midőn t. i. a szerző ezeket 1183 és 1203 (a boldvai égés) közt magának lemásolta, még nem rendelkezett annyi pergamenttel, mint a testes missale másolásakor. E részeknél a drága anyag még nagyon egyenetlen; egyik lapja darab, a másik úgy van két részből szíjjal összevarrva, a harmadikon pedig már írás is volt, midőn terniová összeállítatott. Sőt igen jellemző, hogy a missale járulékaik közt ép a legutoljára készült Évkönyv az, a melyben szerzőnk egy régebbi szövegdarabot kénytelen átugrani. Ez pedig — ismételjük — már a husvétii tábla 1203-iki hírének későbbi átvétele után történhetett. Ha tehát ehhez hozzávesszük, hogy a sok pergamentet igénylő missale legalább egy-két évig készülhetett, s hogy a magyar szövegre ép a terjedelmes missale legutolsó levelén került rá a sor, akkor minden kétséget kizárólag elfogadjuk, hogy a Halotti Beszédet szerzője a XIII. század első évtizedének második felében, azaz 1205 és 1210 közt készítette.

A chronologiai adatok e szerint ugyanazt bizonyítják, a mit a helyesírásban tapasztalt ingadozás bizonyított. Más időponton a *cs* jelzésével való kísérletezés a régi és új elemeket semmikép sem ölelhette volna fel, sőt a *ch* sajátságos alkalmazása sem volna, különösen a következő évtizedben nem volna elképzelhető.

Végül megemlítjük, hogy a XII. századi hagyományoktól végleg megválni nem tudó derék szerzőnek van egy olyan sajátsága is, a mely világosan azt mutatja, hogy a beszéd megfogalmazása idején még egyáltalán nem tartozott azok közé az öregebb írástudók közé, a kik az újabb változásokkal szemben rendszerint fogékonytalanok. Értjük azt a sajátságos jelenséget, hogy az 1205 és 1210 közt készült magyar szövegben egyetlen tövégi magánhangzót (ú. n. kihangzót) sem alkalmazott.

A tövégi magánhangzók kortani értékével már többen foglalkoztak; de a pontos határt megvonni senkinek sem sikerült, mert az Anjouk idejéig a zavarólag ható szórványos példák elég gyakran kísértének. BALASSA JÓZSEF ujabban a Halotti Beszédre való tekintettel

*) Megjegyzem, hogy a kódexben van egy másik 1171-től 1276-ig terjedő monochrom husvétii tábla is; de mivel ezen az ünnepek eleitől végig meg vannak jelölve, korhatározó értékkel egyáltalán nem bír. Lehet t. i. olyan szó szerinti másolat is, minőnek szerzőnk a nagyobbik tábla másolatánál szintén nekifogott, midőn régebbi mintája után indulva az évszámokat és a mellettük talált ünnepbetűket az 1151. évtől kezdte jegyezni.

azt állította, hogy a tővégi magánhangzó már a XII. század folyamán kivész; de ezt, mivel semmi alapja sincs, ANONYMUS krónikája, a Várad Regestrum és az oklevelek ugyancsak szem elől tévesztett magyar szavai bőségesen megczáfolják. Hasonló sorsban fog részesülni MUNKÁCSI BERNÁT azon föltevése is, hogy a tővégi magánhangzók már a honfoglalás előtti korban elenyésztek, s hogy a XI. századi példák csak szórványosak és csak egyes maradébb nyelvterületek emlékei lehettek. E föltevést több 1067-iki példával véli igazolhatni, jóllehet a másodkézből vett idézetnek semmi bizonyító ereje sincs, mivel nem a híres százdi oklevél eredetijéből, hanem egy 1267-iki átiratából való.

A Halotti Beszéd mellett csak az imént említett két kútfőt kell pontosan szemügyre venni s a kérdésre azonnal világosság derül. III. Béla jegyzője 1203 körül irt s krónikája hemzseg a véghangzós szavaktól. A Várad Regestrum néhány évszáma az 1214—1235 közé eső időt öleli föl, de azért nagyon valószínű, hogy az időrend nélkül összehányt jogi esetek közt vannak régiebbek és fiatalabbak is. Ha a mi szempontunkból vizsgáljuk a hosszú bűnkrónikát, azt találjuk, hogy a jogi esetek egy része véghangzós neveket használ, a másik véghangzótlanokat. E jelenség magyarázata pedig csak az lehet, hogy a véghangzós részek régebbiek, vagy ha nem régebbiek, akkor fiatalabb notáriustól valók. Tökéletesen ez áll az egykorú oklevelek szeszélyes változataira is. Mivel 1235-ön innen a példák szerfelett megritkulnak, joggal föltehetjük, hogy a gyökeres változást III. Béla újja teremtett kancelláriája idézte elő, két nagy műveltségű fiáé, IMRÉÉ és II. ANDRÁSÉ pedig végleg be is fejezte. ANONYMUS, a ki 1185-ben lépett be a királyi kancelláriába, még a régi gárda neveltje volt, valamint azok voltak a várad káptalan öregebb írástudói is. A Halotti Beszéd szerzője, a ki a XIII. század első évtizedében irt, már a fiatalabb nemzedékhez tartozott. Ha idősebb lett volna, akkor a *cs* és *sz* hangok jelölésével jóval kevesebbet kísérletezett volna, sőt — a mi még valószínűbb — okvetlenül nyomot hagytak volna nála azok a véghangzók, a melyek még folyvást tarkították a közelkoru Várad Regestrumot.

A helyesírásból és a chronologiai adatokból tehát elég pontosan meg lehet állapítani, hogy az individuálitás számos jegyét magán viselő Pray-kódex magyar nyelvemléke eredeti szöveg és nem másolat, sőt megállapítható az is, hogy a pompás fordítás, illetőleg tömör átdolgozás egy 1210 előtt élő javakorbéli egyházi írótól származik. Ennek pedig nyelvtörténeti szempontból elég érdekes jelentősége van, mert azon esetben, ha másolattal, kézzől-kézre adott régi és romlott szöveggel volna dolgunk, a nyelvi sajátágok kora, oklevéltani rokonsága, egy szóval pontos nyelvtörténeti értéke sehogy sem volna megállapítható.

SEBESTYÉN GYULA dr.

Könyvészet 1897.

Magyar nyelv.

Akad. Értesítő. Megemlítendő: Volf György. A honfoglaló magyarok műveltsége.

Budapesti Szemle. Megemlítendő: Brassai Sámuel. A magyar helyesírás módosításáról.

Irodalomtört. Közlemények. Megemlítendő: Heyden Sebald Gyermeki beszélgetései 1531-ből. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos dr. Önállóan is megjelent. — Ism. Melich János. Nyelvőr 403—409. l. és Könyvszemle 303—306. l. — Révész Kálmán. Századok 948. l. — cs. Polit. Heti Szemle 41. sz.

Nyelvőr. Megemlítendő: Balogh Péter. A határozók osztályozása. — Horger Antal. Ráskai Lea nyelvjárása. — Joannovics György. Birtokos és dativus. — Schmidt Mariska. Adalékok irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban. — Setälä. Egy történet előtti hangviszony. — Riedl. Német nyelvhibák a magyarban. — Thewrewk: Az udvariasság nyelve.

Gulyás István. A határozók rendszere középiskolai magyar nyelvtanításunkban. Debreczen, 1897. Különnyomat a «Debreczeni Protest. Lapok»-ból.

Kulcsár E. A magyar stilus. II. köt. 1. fele. Debreczen, 1897. (8-r. 142 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 851—856. l.

Philologiai Közlöny. Megemlítendő: Brassai S. Az alanytalan mondatok kérdéséhez. — U. a. Vissza- és körütekintés (Nyelvünk ügyében).

Pongrácz Sándor dr. Tibet-magyar nyelvtanulmányok. I. rész. Tibet nyelvtan és szógyűjtemény. II. rész. A magyarok ősnyelve és őshazája. Turán szógyűjtemény. — Isten. — A cigányok eredete. Térképpel. Budapest, 1897. Pfeifer F. (8-r. X, 167, 8.; XVI, 230 l.) 6 frt.

Szigeti József. Kerüljük a germanizmust! Magyaros szerkesztésre vezető német-magyar betűrendes szólaszgyűjtemény. A nyelvőri irodalom nyomán. Budapest, 1897. Eggenberger. (8-r. 46 l.) 30 kr. — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 563. l. B. J. Magy. Kritika 2. sz. — Harmat Géza. Nyelvőr 221. l.

Szinyei József. Magyar Tájszótár. A m. t. Akadémia megbízásából szerkesztette. — II. köt. 1. 2. füzet (0—Rőt.) Budapest, 1897. Hornyánszky V. (4-r. 1—320 hasáb). Füzetje 1 frt.

Valló A. N. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban. Keszthely, 1897. (8-r.)

Vida Sándor. Szabályos mássalhangzó-megfelelés a magyar és vogul-osztják nyelvekben. Budapest, 1897. (8-r. 23 l.)

Wolff Béla. Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I. kötet. Magyar-német rész. Budapest, 1897. Athenæum. (16-r. 324 l.) 1 frt. — *Ism. Király Miklósné.* Polg. isk. Közl. 353. l. — *f. Magy. Kritika* 2. sz. — *Tolnai Vilmos.* Nyelvőr 507—510. l.

Finn-ugor és más urál-altáji nyelvek.

Ivanovskij, A. O. Mantchjurskaia Khrestomatija. S. Petersburg, 1897. Acad. d. sc. (8-r. XVI, 255 l.)

Jehlitschka, Henr. Türkische Konversations-Grammatik nebst e. Einführung in den türkischen Epistolarstil. Schlüssel. Heidelberg, 1897. J. Groos. (8-r. 123 l.) 3 M.

Kallio, A. H. ja Paasonen, H. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexikon. IV. Vihko. (Jubel-Mässingsvred). Helsingissä, 1897. (8-r. 481—640 l.)

Mémoires de la société néo-philologique à Helsingfors. II. Helsingfors 1897. Tartalma: *Söderhjelm, W.* Introduction: Nos études. — *Pipping, H.* Zur Definition des H-Lautes. — *Uschakoff, I.* Zur Frage von den nasalierten Vocalen. — *Törnudd, A.* Quelques feuilles d'un manuscrit inédit de Sénancour. — *Hagfors, E.* Die Substantivdeklinatation im «Volk-buch vom Doctor Faust». — *Donner, J. O. E.* Ein unbekanntes Gedicht Lady Byrons. — *Palander, H.* Ein deutscher Thiername. — *Söderhjelm, W.* Antoine de La Sale et la légende de Tannhäuser. — *Karsten, T. E.* Beiträge zur Geschichte der alteramni-schen ö-Verba.

Munkácsi Bernát. Vogul népköltési gyűjtemény. Kiadja a m. t. Akadémia. IV. kötet. Életképek. Sors-énekek, vitézi énekek, medve-ünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi aprósá-gok, földrajzi névjegyzék. I. füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Budapest, 1897. Akadémia. (8-r. VIII, 440 l.) 4 frt. *Ism. Kont I. Revue crit.* 19. sz.

Radloff, Dr. W. Proben der Volksliteratur der nördlichen türki-schen Stämme. VII. Theil. Die Mundarten der Krym. St. Petersburg, 1897. (8-r. XVIII, 408 és 507 l.) 18 Mk 75 pf. *Ism. W—r H. Lit. Centr.* Bl. 49. sz.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja. Journal de la société finno-ougrienne. XV. Helsingissä, 1897. (8-r.) — (Tartalma: Genetz Arvid. Ost-permische Sprachstudien. 1—57 l. — Paasonen, H. Die tür-kischen Lehnwörter im Mordwinischen. 1—64 l.)

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut Suoma-laisen Kirjallisuuden Seura. III. Jakso. 14. Osa. Helsingissä, 1897. Tar-talma: *Niemi, A. R.* Kaksi kansanrunokokoelmaa viime vuosisadalta ynnä «Suru-Runot Suomalaiset». — *Kannisto, A.* Aänneopillinen tutki-mus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta.

Winckler, Hugo. Altorientalische Forschungen. I. Bd. VI. Leipzig, 1897. Pfeiffer. (8-r. V, 469—573 l.) 6 Mk.

Szláv nyelvek.

Abicht, Dr. Rud. Die Hauptschwierigkeiten der russischen Sprache. Handbuch f. alle Russisch-Lernenden. 2. 3. Lfrg. Leipzig, 1897. R. Gerhard. (33—96 l.) à 75 pf.

—, *Kurze Formenlehre der russ. Sprache.* Leipzig, 1897. R. Gerhard. (8-r. 72 l.) 1 Mk 80 pf.

Asbóth, O. Venäjän kielioppi. Suomeksi sovittanut Joos. J. Mikkola. Helsinki, 1897. (8-r. IV, 190 l.)

Bogdanov, V. Grammatika russkago jazyka. St. Petersburg, 1897. V. Erikson. (8-r. 368 l.)

Dušek, Vavřinec Josef. Hláskosloví nářečí jihočeských. II. část: Vokalismus. (Rozpravy české Akad. císaře Františka Josefa, etc. Ročn. VI. Třída III. čísloz.) Praha, 1897. (8-r. 69 l.)

Goriaer, N. V. Stravnitelnyi etimologičeskij slovar russkago jazika. Tiflis, 1897. (8-r. 451, XL, LXII l.)

Heygendorff v. Kurzgefasste Grammatik zur Erlernung der russischen Sprache. Leipzig, 1897. Baldamus. (8-r. VI, 152 l.) 2 Mk 50 pf.

Hošek, Ignác. O poměru jazyka písní národních k místnímu nářečí. (Rozpravy české Akad. čís. Františka Josefa etc. Ročn. VI. Třída III. číslo 4.) Praha, 1897. (8-r. 23 l.)

Ivanicki, T. A. Ópit pervonačalnova učebnika russkova jazika dlja aderbejdžanskich tatar. Kazan, 1897. (8-r. 123 l.)

Markow, Dr. Alexis (S. Markos). Der perfecte Russe. Eine Anleitung, ohne Lehrer Russisch richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Mit vollständig beigefügter Aussprache. 4. vollständig umgearb. Aufl. (O. Cray's Sammlung v. Sprachführern. 2.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 223 l.) 1 Mk 50 pf.

Meillet, A. Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. Paris, 1897. Bouillon. (8-r. VIII, 198 l.) — *Ism. Ht. H. Lit. Centr.* Bl. 22. sz.

Miladinoff, Ivan An. Deutsch-bulgarisches und bulgarisch-deutsches Wörterbuch. I. Th. Deutsch-bulgar. Theil. 3. 4. Heft. Sofia, 1897. (8-r. 281—612, III l.) 4 Mk.

Moravsky, P. S. Eko. Det ryska umgångesspråket. Med rysk-svensk-finsk ordbok. Helsingfors, 1897. Edlund. 8-r. 114 és 108 l.) 4 frank.

Morfil, W. E. A short grammar of the Bulgarian language, with reading lessons. London, 1897. Paul. (8-r.) 5 sh.

Palme, Agnes. Leseübungen russischer Handschriften. Berlin, 1897. E. S. Mittler & Sohn. (2-r. VI, 108 és 35 autogr. l.) 5 Mk.

Voelkel, M. J. A. Litausches Elementarbuch. 2. neu bearb. und verm. Aufl. Heidelberg, 1897. Winter. (8-r. XII, 192 l.) 5 Mk.

Voinovich. Vocabolario compendioso della lingua russa. Milano, 1897. U. Hoepli. (16-r. XI, 238 l.)

Volf György. Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. Budapest, 1897. (8-r.) Különnyomat a Nyelvt. Közlem. 27. kötetéből. — *Ism. gr. Kuun Géza.* Századok 715. l. — *Kont I. Revue crit.* 39—40. sz.

Germán nyelvek.

Arent, Wilh. Auf neuen Bahnen. Berlin, 1897. A. Deubner. (8-r. IV, 92 l.) 1 Mk.

Arndt, B. Die Entwicklung vom Mittelhochdeutschen zum Neu-hochdeutschen in der Breslauer Kanzleisprache. I. Th. Vokalismus. Breslau, 1897. (8-r. 40 l.) Diss.

Bardsley, Charles Wareing. English surnames: their sources and significations. 5. ed. With a new preface. London, 1897. Chatto & Windus. (8-r. 640 l.) 7 sh. 6 d.

Barrière, Albert & Leland, Charles G. A dictionary of slang, jargon and cant. Embracing american and anglo-Indian slang, Pidgin english, Gypsies' jargon, and other irregular phraseology. 2 vols. London, 1897. Bell. (8-r.) 15 sh.

Bax, Rich. Der deutschen Sprache e. rein deutsches, einfaches und passendes Kleid! Volksorthographie auf phonet. Grundlage. Strenge Durchführung der Hauptregel: Schreibe, wie du richtig hochdeutsch sprichst! Frankfurt a/M, 1897. Knauer. (8-r. 102 l.) 2 Mk 50 pf.

Behaghel, Otto. Die Syntax des Heliand. Prag, 1897. Tempsky. (8-r. XXV, 382 l.) 18 Mk.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Unter Mitwirk. v. Herm. v. Paul u. W. Braune. Herausg. v. Ed. Sievers. 22. Bd. Halle, 1897. M. Niemeyer. 15 Mk.

Blankenburg, Curt. Studien über die Sprache Abrahams a S. Clara. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Drucksprache im XVII. und XVIII. Jahrhundert. Halle, 1897. Niemeyer. (8-r. IV, 87 l.)

Braune, Wilh. Althochdeutsches Lesebuch, zusammengestellt und mit Glossar versehen. 4. Aufl. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. VIII, 249 l.) 4 Mk 50 pf.

Brynildsen, J. Tysk-norsk (dansk) Ordbog. 1—12. H. (A—M.) Christiania, 1897. Cammermayer. à 35 öre. — Ism. Lit. Centr. Bl. 23. sz.

Cederschiöld, Gustaf. Om svenskan som skriftspråk. Göteborg, 1897. (VIII, 355 l.) 3 Kr. 50 ö.

— Om grundtalens lexikaliska behandling. Göteborg, 1897. (II, 59 l.) 1 Kr. 50 ö.

Chambers, Rob. Etymological dictionary of the English language. New rev. ed. New-York, 1897. Whittaker (12-r. 600 l.) 1 Doll. 25 c.

Chase, Frank H. A bibliographical guide to old English syntax. Leipzig, 1897. G. Fock. (8-r. 27 l.)

Crecelius, Wilh. Oberhessisches Wörterbuch. Auf Grund der Vorarbeiten Weigands, Diefenbachs u. Hainebachs, sowie eigener Materialien bearbeitet im Auftrage des histor. Vereins f. d. Grossherzogth. Hessen. 2. Lfrg. C—H. Darmstadt, 1897. A. Bergsträsser. (8-r. I. Bd. IV, 233—472 l.) 5 Mk.

Dahl, B. T. Omdannelse og overgange i det danske Sprog. Studie. Kjøbenhavn. (8-r. 72 l.) 1 Kr.

Detter, Dr. Ferd. Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1897. Göschen. (8-r. XXIV, 146 l.) 80 pf. — Ism. Liter. Centr. Bl. 42. sz.

Deutschbein, K. Shakespeare-Grammatik für Deutsche oder Übersicht über die grammatischen Abweichungen vom heutigen Sprachgebrauch bei Shakespeare. 2. verbess. Aufl. Cöthen, 1897. Schulze. (8-r.) 1 Mk 80 pf.

Duden, Konr. Vollständiges orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache, mit zahlreichen kurzen Wort- und Sacherklärungen und Verdeutschungen der Fremdwörter. Nach den amtl. Regeln. 5. Aufl. Leipzig, 1897. Bibliogr. Inst. (8-r. XVIII, 350 l.) 1 Mk 50 pf.

Eberhard, J. A. Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache. 15. Aufl. Bearb. v. O. Lyon. Leipzig, 1897. Grieben (8-r.) 12 Mk.

Ellwood, T. Lakeland and Iceland: a glossary of words in the Dialect of Cumberland, Westmoreland, North Lancashire, which seem allied to or identical with Icelandic or Norse. London, 1897. Frowde. (8-r. 96 l.) 5 sh.

Enneccerus, M. Die ältesten deutschen Sprach-Denkmäler. In Lichtdrucken herausgeg. Frankfurt a/M, 1897. F. Enneccerus. (Fol. 18 lap és 3 l. szöveg) 27 Mk. — Ism. Martin E. D. Lit. Ztg. 42. sz.

Erbe, Karl. Der schwäbische Wortschatz. Eine mundartliche Untersuchung. Festschrift der 10. Hauptversamml. des allg. deutschen Sprachvereins. Stuttgart, 1897. A. Bonz & Co. (8-r. 43 l.) 50 pf.

Falk, F. Deutsch-schwedische Gesprächübungen und Beispiele zur Anwendung der Präpositionen; Briefformulare usw., nach May, Dialogues bearbeitet. Für den Gebrauch beider Länder berechnet. Stockholm, 1897. A. Bonnier. (12-r. VI, 154 l.) 1 Mk 60 pf.

Fink, A. Logisches und Grammatisches. Ploen, 1897. (4-r. 18 l.) Progr.

Gebhardt, Aug. Beiträge zur Bedeutungslehre der altwestnordischen Präpositionen mit Berücksichtigung der selbstständigen Adverbia. Leipzig, 1897. (8-r. 122 l. és 1 tábla.) Diss.

Gerbst, E. Die Mundart des Vogtlandes. Leipzig, 1897. (8-r. 75 l.) Diss.

Gombert, Dr. Alb. Beiträge zur Altersbestimmung neuhochdeutscher Wortformen. Progr. Gross-Strehlitz, 1897. (A. Wilpert.) (4-r. 30 l.) 1 Mk 20 pf.

Grimm, Jac. Deutsche Grammatik. IV. Th. Neuer verm. Abdr. 1. Hälfte. Besorgt durch Gust. Roethe u. Edward Schröder. Gütersloh, 1897. C. Bertelsmann. (8-r. 680 l.) 12 Mk.

Grimm Jac. u. Wilh. Deutsches Wörterbuch. Fortgesetzt v. Mor. Heyne, Rud. Hildebrand, Matthias Lexer, Kar. Weigand, Ernst Wülfker u. Herm. Wunderlich. Leipzig, 1897. S. Hirzel. (4-r.) — IV. Bd. 1. Abth. 2. Th. 12. Lfrg. Bearb. v. Dr. H. Wunderlich. (IV l. 4265—4452. has.) 2 Mk. — IX. Bd. 9. Lfrg. Bearb. v. M. Heyne. (1537—1728. has.) 2 Mk.

Grundriss der germanischen Philologie. Herausg. v. Herm. Paul. 2. verb. u. verm. Aufl. 1. Bd. 2. Lfrg. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. 257—512. l.) 4 Mk.

Haggenmacher, O. Wahrnehmungen am Sprachgebrauch der jüngsten literarischen Richtungen. (Mittheilungen d. Gesellsch. f. deutsche Sprache in Zürich. I. 2.) Zürich, 1897. E. Speidel. (8-r. 41 l.) 1 Mk.

Hausding, A. Die Fremdwortfrage für Behörden, Fachwissenschaft und Gewerbe, nebst e. Verdeutschungswörterbuch, enth. über 6000 hiebei

in Betracht komm. Fremdwörter unter Aufzählung derjenigen, f. welche zur Zeit e. gute Verdeutschung nicht bekannt ist. Als Denkschrift bearb. Berlin, 1897. C. Heymann. (8-r. VIII, 194 l.) 1 Mk 60 pf.

Heinsius, J. Klank- en buigingsleer van de taal d. statenbijbels. Amsterdam, 1897. (8-r. 165 l.)

Heintze, Alb. Gut Deutsch. Eine Anleitung zur Vermeidung der häufigsten Verstöße gegen den guten Sprachgebrauch und e. Rathgeber in Fällen schwank. Ausdrucksweise. 8. mehrfach ergänzte Aufl. Berlin, 1897. C. Regenhardt. (8-r. VIII, 200 l.) 1 Mk 50 pf.

Hempl, George. German orthography and phonology. A treatise with a word list. Part I. The treatise. Boston, 1897. Ginn & Co. (8-r. XXXII, 264 l.) 8 Mk. — Ism. V. H. Liter. Centr. Bl. 48. sz.

Hertel, Oskar. Die Sprache Luther's im Sermon von den guten Werken (1520) nach der handschriftlichen Überlieferung. Jena, 1897. (8-r. 42 l.) Diss.

Hetzl, S. Wie der Deutsche spricht. Phraseologie der volkstümlichen Sprache. Ausdrücke, Redensarten, Sprichwörter und Citate, aus dem Volksmunde und den Werken der Volksschriftsteller gesammelt und erläutert. Leipzig, Grunow. (8-r.) 3 Mk.

Höfer, Geo. Die Londoner Vulgärsprache. Marburg, 1897. (8-r. 72 l.) Diss.

Hoppe, O. Svensk-tysk ordbok (Schwedisch-deutsches Wörterbuch). Stockholm, 1897. Norstedt & Söner. (8-r. 421 l.) 3 Kr. 75 ö.

Idiotikon, schweizerisches. Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache. Begonnen von Fr. Staub u. L. Tobler. 33. 34. Heft. (Bd. IV. 20—29. Bogen.) Frauenfeld, 1897. Huber. à 2 franc.

Jakobsen, J. Det norrøne sprag på Shetland. Kopenhagen, 1897. Prior. (8-r. X, 196 l.)

Janssen, Vinc. Frz. Shakespere-Studien. I. Die Prosa in Shakesperes Dramen. 1. Theil: Anwendung. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. X, 105 l.) 2 Mk 50 pf.

Kalkar, O. Ordbog till det aeldre danske Sprog (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifolge Foranledning af Universitets-Jubilaets danske Samfund. 24. Hft. Kjöbenhavn, 1897. Klein Eftf. (8-r. 80 l.) 2 Kr. 50 ö.

Karsten, T. E. Beiträge zur Geschichte d. ē-Verba im Altgerman. Helsingfors, 1897. (8-r.)

Kleinpaul, R. Das Fremdwort im Deutschen. (Sammlung Göschen. 55. Bd.) Leipzig, Göschen. 80 pf.

Kluge, Frdr. Von Luther bis Lessing. Sprachgeschichtliche Aufsätze. 3. Aufl. Strassburg, 1897. Trübner. (8-r. VII, 151 l.) 2 Mk 50 pf.

Kluge, Frdr. Angelsächsisches Lesebuch, zusammengestellt und mit Glossar versehen. 2. Aufl. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. IV, 214 l.) 5 Mk.

Kluge, Frdr. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte. 2. Aufl. m. e. Anhang: Geschichte der got. Sprache. (Aus «Paul's Grundr. d. germ. Phil. 2. Aufl.») Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XIII, 323—528. l.) 4 Mk 50 pf.

Knauth, P. Goethes Sprache und Stil im Alter. Leipzig, 1897. Avenarius. (8-r.) 3 Mk 60 pf.

Kock, Ernst Albin. The english relative pronouns. A critical essay. Lund, 1897. Gleerup. (8-r. 48 l.) 1 Kr. 50 ö. — Ism. Mahrenholtz R. D. L. Ztg. 38. sz.

Kron, R. The Little Londoner. Englische Realien in modernem Englisch, mit Hervorhebung der londoner Verhältnisse. Ein Hilfsmittel zur Weiterbildung in der lebendigen Umgangssprache auf allen Gebieten des täglichen Lebens. Karlsruhe, 1897. Bielefeld. (8-r. IV, 196 l.) 2 Mk 40 pf. — Ism. Regel E. Neu. Sprach. V. 280—283. l.

Krüger, Dr. Gustav. Schwierigkeiten des Englischen. I. Th. Synonymik u. Wortgebrauch. Dresden, 1897. Koch. (8-r. XII, 484 l.) 9 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 17. sz.

Kuhn, E. u. Schnorr v. Carolsfeld, H. Die Transcription fremder Alphabete. Vorschläge zur Lösung der Frage auf Grund des Genfer «Rapport de la commission de transcription» und mit Berücksicht. v. Bibliothekszwecken. Leipzig, 1897. O. Harraschowitz. (8-r. 15 l.) 1 Mk 20 pf. — Ism. S—n. Liter. Centr. Bl. 24. sz.

Kunow, Ewald. Die Flexion im Goth. u. im Slav., besonders Russisch. Stargard. Gröning. (4-r. 16 l.) Progr.

Lange, A. Über die Sprache der Go'tschedin in ihren Briefen. I. Upsala. Dissert.

Lemcke, Dr. Ernst. Textkritische Untersuchungen zu den Liedern Heinrichs v. Morungen. Jena, 1897. O. Russmann. (8-r. 110 l.) 1 Mk 60 pf.

Leszmann, H. Studien zu dem mittellenglischen Life of St. Cuthbert. I. Beiträge zur Erklärung und Textkritik. II Zur Flexion des Verbums. Breslau, 1897. (8-r. 40 l.)

Lexer, Matthias. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 5. Aufl. Leipzig, S. Hirzel. (8-r. VII, 413 l.) 5 Mk.

Lounsbury, T. Raynesford. History of the English language. New edit. Part I. Newyork, 1897. Holt. (12-r. 225 l.) 90 cent.

Lyon, Dr. Otto. Deutsche Grammatik und kurze Geschichte der deutschen Sprache. 3. Aufl. (Sammlung Götschen 20). Leipzig, 1897. G. J. Götschen. (12-r. 144 l.) 80 pf.

Lyth, J. E. Schwedische Grammatik, nebst e. Auswahl prosaischer u. poet. Lesestücke mit erläut. Wörterbuche. 3. verb. u. verm. Aufl. Stockholm, 1897. A. Bonnier. (12-r. VIII, 368 l.) 5 Mk.

Marschall, Osc. Darstellung des Vocalismus in thüringischen u. hessischen Urkunden bis zum J. 1200. Ein Beitrag zur Grammatik der ältesten thüring. u. Hess. Urkundensprache. Göttingen, 1897. (8-r. 47 l.) 1 Mk 20 pf. Diss.

Martin, E. u. Lienhart, H. Wörterbuch der elsässischen Mundarten. Im Auftrage der Landesverwaltg. v. Elsass-Lothringen. 1. 2. Lfrg. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XVI, 304 l.) à 4 Mk. — Ism. nn. Lit. Centr. Bl. 35. sz. — Heusler, A. D. L. Ztg. 50. sz.

Matthias, Dr. Theod. Sprachleben und Sprachschäden. Ein Führer durch die Schwankungen und Schwierigkeiten des deutschen Sprachgebrauchs. 2. Aufl. Leipzig, 1897. F. Brandstetter. (8-r. XIV, 484 l.) 5 Mk 50 pf.

(Folyt. köv.)

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Ismertetések és bírálatok.

Német nyelvtanok.

Friedrich Kauffmann: Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- und Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutschen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Marburg, Elwert, 1895. 108 l. Ára 2 márka 10 fillér.

Oskar Brenner: Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache. Mit einem Anhang: Sprachproben. München, J. Lindauer. 1896. 113 lap. Ára 2 márka 40 fillér.

A német nyelvtant tüzetesen s történeti alapon tárgyaló munka, mely mindenben megfelelne a tudomány mai követelményeinek, még mindig a jámbor óhajtasok közé tartozik. GRIMM grammatikája újabb kiadásában is elmaradt már az ernyedetlenül haladó tudománytól, WILMANN'S nagyobb szabású munkájából pedig eddig még csak a hangtant és szóképzéstant tárgyaló két kötet jelent meg. Az érezhető szükségletnek legjobban megfelelnek még a BRAUNE szerkesztette gyűjteménynek kötetei, melyek az egyes germán nyelveknek tudományos grammatikáit tartalmazzák; a fejlődés menetéről azonban természetesen ezek sem adnak összefüggő és teljes képet, már csak azért sem, minthogy éppen az újfelnémet nyelvnek tudományos tárgyalása hiányzik e gyűjteményben. Ily körülmények között csakugyan hiányt pótolnak az oly kisebb terjedelmű munkák is, mint a KAUFFMANN és BRENNER fentemlített könyvei, a melyek a német nyelv történeti fejlődésének ha nem is éppen részletező, de mégis eléggé teljes képét adják.

KAUFFMANN kieli egyetemi tanár nyelvtana az indogermán ősnyelvnek és a germán alapnyelvnek rövid jellemzése után a hangtani és alaktani jelenségek fejlődését először a gót, majd az ófelnémet, középfelnémet és újfelnémet nyelv körében mutatja be. A könyv épúgy mint KAUFFMANN német metrikája (I. Phil. Közl. XXII. 82. l.), VILMAR egy régebbi munkájának az újabb kutatásoknak megfelelő átdolgozása. A nyelvtan előző kiadása (1888.) még tényleg ama nyelvtan átdolgozásaképen jelent meg, az új kiadás címlapjáról már egészen elmaradt a VILMAR neve. Tulajdonkép már csak az anyagnak főbeosztása a VIL-

MARÉ: igaz, hogy nézetem szerint, ép ez a beosztás nem valami szerencsés örökség. Az új kiadás KAUFFMANN keze alatt még helyesebb alakot öltött s a könyv terjedelmének 32 lappal való növekedése belső gyarapodással is járt. Szembetűnő mindenekelőtt az egyes fejezeteknek az illető kérdésre vonatkozó irodalom repertoriumával való bővülése; egyes fejezetek szövege is megnagyobbodott s a szerző egy pár új szakaszt illesztett be könyvébe. Legyen szabad e változtatásokra egy pillantást vetnünk s ama részletek közül, a melyeknek tárgyalásában a szerző önálló felfogása is kifejezésre jut, néhányat kiemelve, ezek kapcsán egy pár általánosabb érdekű kérdést szóba hoznunk.

KAUFFMANN könyve új kiadásában kellő ügyet vetett a német nyelv fejlődésének alapjául szolgáló idg. és germ. állapotok tárgyalására (6. és köv. §.). Ismerteti az idg. ősnyelv hangrendszerét (feltűnő, hogy csak két gutturális sorról szól), majd a germán ősnyelv hangtörvényeit tárgyalja. Ezek közül nem fogadhatjuk el azt, a mely szerint idg. *a* a germánban *u*-vá lett: ez a főhangsúlyos szótagokra nézve nem áll meg; az esetek túlnyomó száma a régi felfogás mellett szól, hogy t. i. ilyenkor idg. *a*-nek germ. *a* felel meg (l. BRUGMANN, *Grundriss* I. 109. §.), az *u* csak azokban a szótagokban jelenik meg, a melyekben nincs főhangsúly (v. ö. öfn. *zweinzug*).

A tulajdonképi német nyelvtan tárgyalásában érdekesek KAUFFMANNNAK a középfelnémet és újfelnémet nyelvről, ezeknek egymáshoz való viszonyáról és a két korszak határáról szóló fejtegetései. A *középfelnémetről* már könyve bevezetésében (3. §.) helyesen hangsúlyozza, hogy a mit rendesen ezen a néven értenek — a középkori költői műveknek a LACHMANN eljárása szerint normalizált nyelve — éppen nem tekinthető a középkori német nép összességének, hanem csak egy társadalmi osztálynak nyelvül. Hiszen már eme művek kéziratái is feltűntetik a nyelvjárási különbségeket (25. §.), s még inkább szembetűnnek ezek a 13—15. századi okiratokban és a történeti és egyéb prózai munkákban. Ezek a *polgárság nyelvének* emlékei, — közvetlenül ehhez a nyelvhez fűződik az úfn. irodalmi nyelv is. Bizonyos helyi irodalmi nyelvek* (kfn. kifejezéssel *lantsprachen*) kifejlődtek már a középkorban is, s ezek, bár maguk meglehetősen nagy számmal voltak, előkészítették a későbbi egységes nyelvnek alakulását. Ennek az egységes *újfelnémet irodalmi nyelvnek* keletkezését régebben tudvalevőleg általánosan a reformatio eseményéhez s egyenesen LUTHER nevéhez fűzték. Újában, főleg BURDACH kutatásai nyomán, megingott ez a vélemény, s KAUFFMANN könyvében a régebbi nézettel jóformán homlokegyenest ellenkező felfogást találunk. Kimondja, hogy LUTHER grammatikai tekintetben közelebb áll a középfelnémet korszakhoz, mint az

újfelnémethoz, hogy az úfn. nyelv korszakát helyesebben OPITZ-czal kell megkezdeni s hogy e szerint a kfn. korszak 1070-től 1617-ig (!) terjed. Hogy honnan számítjuk az úfn. korszakot, az természetesen attól függ, hogy mely nyelvi jelenségeket tartjuk e korszak lényeges jellemző vonásainak. KAUFFMANN szerint az úfn. irodalmi nyelv lényegesen csak abban különbözik a régi nyelvtől, hogy helyesírása következetes lett, hogy az erős igék praeteritumának egyes és többes száma ugyanazt a tőhangzót tünteti föl s hogy a kfn. *-lîn*, *-lêin* kicsinyítő képzővel szemben a *-chen* képző válik uralkodóvá. Nincsen tehát szó sem a régi hosszú hangzóknak kettős hangzókká válásáról (*i* > *ei*, *û* > *au*, *iu* > *eu*), sem egyes diphthongusoknak egyszerű hosszú hangzókká változásáról (*ie* > *î*, *uo* > *û*, *üe* > *ü*), sem a rövid tőhangzóknak meghosszabbodásáról stb. KAUFFMANN e hangváltozásokat nyilván azért nem tartja a kfn. nyelv általánosan jellemző vonásainak, minthogy valamennyinek első nyomai már meglehetősen régi időben (a XII. században) kimutathatók, másrészt vannak most is vidékek, a melyek a régi sajátságokat (pl. az *i û ü* vocalisokat) változatlanul megőrizték. Csakhogy tudvalevőleg a nyelvbeli változásokkal egyáltalában így vagyunk: nem mennek végbe egy csapásra és a korszakokat nem lehet élesen elválasztani. Hisz pl. a KAUFFMANN említette alnémet eredetű *-kên*, *-ken* (a mai *-chen*) képző szintén régi idők óta terjed lassan-lassan délfelé, míg végre uralomra vergődik (l. e képzőről WILMANNS *Deutsche Grammatik* II. 319. l.: «es ist zu vermuten, dass schon das ganze Mittelalter hindurch das Suffix in den Mundarten am Rhein, Main, in Oberhessen, einem Teile Thüringens und Frankens üblich gewesen ist»). És a praeteritum egyes és többes száma közti kiegyenlítődésről maga KAUFFMANN mondja, hogy az «in der Schlussperiode des mhd. beginnend» (62. §.). Azt KAUFFMANN is elismeri, hogy az *irodalomtörténetben* LUTHER fellépése új korszakot jelent: 1516-ban Miksa császár rendeletéből még elkészül a híres ambrasi kézirat, a mely a kfn. époszokat tartalmazza, de ezentúl megszűnik a középkori költői művek olvasása és terjedése; azt is elismeri, hogy Luther fellépésével annyiban fontos változás áll be, hogy a biblia fordítása a Wittenbergben uralkodó *keleti középnémet nyelvet* egész Németországon elterjesztik; a későbbi biblia-kiadások azután némely délnémet sajátságokat is vesznek föl, s végül Délnémetországban is ezt a módosult keleti középnémet nyelvet fogadják el zsinórmértékül. S ezeket tudva, szabad-e annak a férfúnak, a kinek nevéhez e mozgalom oroszlánrésze fűződik, a nyelv terén való működését mintegy a középfelnémet korszak appendixéül feltüntetni? Pedig a szókincs és syntaxis terén való hatása itt még szóba sem jött! Úgy látszik, a tudományos felfogás ebben a kérdésben is egyik végletből a másikba jut: Luther nyelvtörténeti jelentőségének túlbecsülése után

most a kicsinylés kora következik, — az igazság valószínűleg itt is a középén van. Ez az igazság természetesen csak akkor fog teljesen kiderülni, ha a tudományos kutatás, mely egyrészt a Luther nyelvének sajátos alakját és alakulását, másrészt e nyelvnek a köznyelvre való hatását igyekszik kideríteni, minden részében be lesz fejezve.

A német grammatika részletkérdései közül figyelmet érdemel az *umlaut* tárgyalása. (18. 26. §.). PAUL (*Beitr.* XII. 548., vö. *Phil. Közl.* XIV. 230.) és BÄHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890. 104. s k. l.) fejtegetései után biztosra vehető, hogy az *umlaut*nak két korszakát kell megkülönböztetni: az első áramlat a 8. században, a másik a 10—11. században megy végbe, s e második alkalommal *umlaut*változás éri egyrészt a megmaradt *a*, másrészt a régi *ē* hangokat is, ha t. i. utánok *i* állott; az *a* ekkor *e* (*ä*)-vé, az *ē* ugyancsak *e*-vé lett. Míg az első (ófn.) *umlaut* eredménye zárt *e* volt, addig ez az újabb *e* (*ä*) nyílt volt, az utóbbi rímelt a régi (nyílt) *ē* hanggal, az előbbi nem. Ez az utóbbi körülmény azonban (s ezt nem említi KAUFFMANN) nem bizonyítja még a régi *ē* és az új *umlaut-e* (*ä*) phonetikai azonosságát; BÄHDER (id. h.) kimutatta, hogy a német nyelvjárások tanúsága szerint tulajdonképp három rövid *e* hangot kell megkülönböztetnünk. Ezek szerint tehát pl. a mai német *recht* (ófn. *rēht*) szó *e* hangja régi germ., sőt idg. *e* (v. ö. lat. *rectus*); a *besser* (ófn. *bezziro*) *e*-je az I. *umlaut* eredménye (v. ö. gót *batiza*); a *geschlecht* *e*-je a II. *umlauté* (ófn. még *gislahti*, kfn. *geslehte*). A mai *fels* *e*-je régi: ófn. *fēlis*, az *i* hatása alatt ez is zártabbá lesz: kfn. *vels*. — Újabb felfogás az is, hogy az ófn. *iu* diphthongus egy rákövetkező *i* hatása alatt a 10. században *ū*-vé lett: tehát az *iu*-nak is van *umlautja*: *hiuti* tőhangzója épúgy változik, mint a *hūsir*-é, holott pl. a *hiutu* első szótagjára vonatkozólag ez legalább is kétes. «Hogy hogyan ejtették a kfn. *iu*-t, ha a végszótag *i*-je nem gyakorolt rá *umlautoló* hatást, az — úgymond KAUFFMANN — még nem ismeretes.» Erre vonatkozólag felvilágosítást adhatna a magy. *csűr*, a melynek hosszú *ű*-je ép ilyen kfn. *iu*-nak felel meg (kfn. *schüre*, ófn. *sciura*, tehát nincs *i* a végső szótagban), persze biztosan tudnunk kellene, hogy mikor és mely nyelvjárásból került a szó a magyarba.

KAUFFMANN könyvének alaktani része az új kiadásban alig tüntet fel nevezetesebb változást. Ilyenül legfeljebb azt lehet említeni, hogy a gyöngye igék *präteritum*ának tárgyalásában (59. §.) ahhoz a felfogáshoz (v. ö. KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 438. l.) csatlakozik, a mely szerint ez az időalak egy idg. *aoristus*-alakból fejlődött, míg az erős igék *präterituma* idg. *perfectum*nak, felel meg; legjobban mutatja ezt az úgyn. *verba präterito-praesentia* időképzése: az ófn. *kan*, *mag*, *scal*, *darf* *præsens*ek régi *perfectum*ok, ellenben a *konda*, *mohla*, *scolta*,

dorfta praeteritumok régi aoristusok (v. ö. gör. *δύναται: ἐδυνήθη*). — A szóképzésnek és mondattannak tárgyalása, sajnos, egészen hiányzik KAUFFMANN könyvében.

KAUFFMANN nyelvtanának kétségkívül gyöngye oldala az, hogy nem eléggé áttekinthető; az anyagot nagyon elaprózza s a nyelv fejlődéséről nem ad összefüggő képet.

A KAUFFMANNÉTÓL különböző eljárást követett BRENNER OSZKÁR, würzburgi egyet. tanár főntemlített történeti nyelvtanában, a nélkül, azonban, hogy evvel az ott nélkülözött áttekinthetőségre szert tett volna. Ő nem az indogermán, hanem a *középfelnémet* korszak nyelvi állapotából indul ki, ennek alapján tárgyalja az újfelnémet nyelv jelenségeit s csak alkalmilag, a hol jónak látja, vet egy-egy pillantást az ősnyelv korára. Didaktikai szempontból ennek az eljárásnak is lehetnek jó oldalai; teljesség és rendszeresség dolgában azonban igenis szó fér hozzá: nem a biztos haladásnak, hanem az ide-oda ugrásnak benyomását teszi a tárgyalásnak ez a módja. Míg továbbá KAUFFMANN — kevés kivétellel — azoknak a tényeknek és magyarázatoknak előadására szorítkozik, amelyek a tudomány mai állása szerint annyira a mennyire biztosaknak tekinthetők, BRENNERNél nemcsak kétes értékű, hanem valószínűtlen fejtegetéseket is találunk. KAUFFMANN tartózkodóbb, szárazabb, BRENNER beszédes, szereti a magyarázgatást: míg pl. KAUFFMANN egyszerűen konstatálja, hogy a képzők és ragok magánhangzói a X—XII. században *e*-vé lettek (42. l.), BRENNER e hangfejlődést számos adattal világosítja meg s physiologiai magyarázatát igyekszik adni. E részletezőbb tárgyalás, a melyben sokszor a felfogás önállósága is nyilvánul, természetesen épenséggel nem hibáztatható. Dicsérettel ki kell emelni azt is, hogy BRENNER is nagy gondot fordít a nyelvjárások tanuságainak tárgyalására. — igaz, hogy inkább csak a délnémet dialektusokra vet ügyet, de ezeket azután még nagyobb mértékben vonja be fejtegetései körébe, mint KAUFFMANN.

BRENNER történeti nyelvtana is a hangtan és alaktan szakaszaira szorítkozik, mint a KAUFFMANNÉ. A két rész közül a hangtanit mindenképen sikerültebbnek tartom: itt, főleg a középfelnémet állapotokra vonatkozólag, érdekes új nézetekkel is találkozunk. Azok a magyarázatok azonban, a melyek a nyelv régibb történetére támaszkodnak, nem mindig kielégítők. A kfn. magánhangzó-rendszert pl. csupán az ófn., a gót és a görög rendszerrel veti egybe, — így természetesen több fontos jelenség (pl. az idg. sonantikus liquidák és nasalisok kérdése, az *r* hang fejlődése) szóba sem kerül. Nem helyes az sem, hogy az *umlaut* törvényét a sokkal régibb *ablaut* jelenségei előtt tárgyalja; az sem, hogy az úgynevezett *brechung* eseteit az *ablaut* fejezetében fejtegeti...

Az úfn. hangzók fejlődését részletesen *s* a nyelvjárásokra való folytonos figyelemmel tárgyalja.

E fejezetből csak egy pontot emelek ki: az *u* és *ü* hangoknak nasalis előtt *o*-vá, illetőleg *ö*-vé válását (kfn. *sun* : úfn. *Sohn* ; kfn. *künc* : úfn. *König*). Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a nyelvtudományi kutatást, újabban részletesen tárgyalta BÄHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890., 186. s köv. l.). BÄHDER azt a véleményt fejtette ki, hogy az újabb *o*-s alakok el voltak terjedve az egész középnémet területen, innét az irodalmi nyelvbe kerültek, de újabban ama nyelvterület keleti részén ez alakokban ismét *u* állott be. BRENNER a jelenségnek más magyarázatát adja. Arra utal, hogy az észak-magyarországi és erdélyi német nyelvjárásokban nasalisok előtt *o* és *ö* hangokat találni, már pedig ez a rajnavidéki, a Koblenz és Köln közötti területről [tehát középfrank területről] való gyarmatosok németisége, *s* rajnai frank területen egész Hollandig ma is az *o*, *ö* járja. E körülményekből arra a következtetésekre jut, hogy a középnémet terület keleti részében (északi Csehországban, a felső-szász vidéken és Sziléziában) ugyancsak a rajnavidéki elemek nagyobb súlyának tulajdonítandó a *Sohn*, *Sonne*, *König* stb. alakok terjedése, ezen az úton kerültek ezek az irodalmi nyelvbe is. A népnyelvben később megint elenyésztek a rajnai sajtárságok *s* ezért ott megint *u*, *ü*-s alakokat találunk.

A consonantismus terén BRENNER (épúgy mint KAUFFMANN is) a *b* és *g*-nek nagyobb mértékben tulajdonít spirans-értéket, mint azt régebben elismerték, *s* a délnémet területet illetőleg (főleg intervocalikus és szóvégi helyzetben) e felfogást helyeselnünk is kell. Lehet, hogy némely vidéken intervocalikus *d* is spirans-természetű volt, BRENNER ebből véli magyarázhatónak *e* hangnak gyakori kiesését, valamint *r*-ré válását is.

A középfelnémet 'szóvégi törvényt' BRENNER még époly határozottsággal formulázza, mint a régibb nyelvtanok : «Die lenis wird im auslaut fortis» (28. l.), KAUFFMANN óvatosabban szól : «Inlautende lenis wird vielfach im auslaut zur fortis» (62. l.). Tény, hogy a kéziratokban épen nem általános szabály az, hogy ily esetben a szó végén tenuist irnak, sőt középnémet területen ép a media szokásosabb : ebből tehát az látszik, hogy ama 'törvény'-t nem lehet oly apodiktikus módon fogalmazni. A magyar nyelvből is látni való, hogy az efféle szóvégi hangváltozás épen nem phonetikai szükségszerűség, *s* valószínűleg nem maga a szóvégi helyzet, hanem bizonyos hangsúly-viszonyok (v. ö. SIEVERS, *Phonetik*³ 206. és 275. l.) idézték elő a kfn.-ben ama lenis > fortis-változást. A hol tehát eme hangsúlyviszonyok nem (vagy még nem) forogtak fön, *s* a velök kapcsolatos mássalhangzóváltozás sem állott be.

BRENNER könyvének alaktani része («Beugungslehre») több tekin-

tetben kifogás alá eshetik. Szemet szúr itt először is az a határozottság, hogy ne monojam: merészség, a melylyel a germán ősnyelvi alakokat statuálja: annál feltűnőbb ez, mivel a hangtanban, a mint említettük, épen nem tartotta mindig szükségesnek a régibb nyelvtörténeti fokok feltüntetését. Különösen baj ez, mikor nemcsak kétes, hanem szinte lehetetlen ősgermán alakokat szekeszt; vajjon milyen hangtörvények alapján lehet pl. egy germ. *dagume* többes dativus-alakot szerkeszteni? (megjegyzem, hogy szerzőnk az ily következtetett alakokat sehol sem látja el a szokásos * jellel). Egyéb hiányok is feltűnnek itt; a nőnemű *ō*-tövek paradigmájában egy ősgerm. *aizō* dativussal találkozunk: ez legfeljebb instrumentalis-alak lehetett; a régi dativus képviselője tudvalevőleg a gót *-ai* (*gibai*) alak. Helytelen dolog az is, hogy a gót nyelvi alakokat egész önkényesen phonetikus írással mutatja be, a *hairdeis* szót pl. egyszerűen *hērdīs*-nek írja, az *ugkara* névmási alakot *ungkara*-nak. Még nagyobb baj, hogy a történeti korból való nyelvekben sehol meg nem levő szókat paradigmául végigragoz: a 43. lapon pl. egy gót *aiza* (= ném. *ehre*) szót találunk az egyes és többes szám összes eseteiben bemutatva, pedig ez a szó egyáltalában nem mutatható ki a ránk maradt gót emlékekben! És itt sincs semmi megjegyzés, hogy ez pusztán következtetett alak!

Nem tekintve e nyelvtörténeti magyarázatokat, a melyek a könyv használatánál kétségkívül óvatosságra intenek, BRENNER az alaktani részben is gondosan megállapítja a kfn. és úfn. nyelv viszonyát s itt is (l. pl. az erős igeragozás fejezetét) érdekes adatokat közöl a nyelvjáráсок köréből.

A könyv vége jól megválasztott nyelvemlék-mutatványok teszik; e szövegek közlésénél a szerző főleg annak feltüntetésére törekedett, hogy a hangsúlytalan vocalisok hogyan gyöngülnek és enyésznek el a századok folyamán, de ezenkívül is elég jól visszatükröződik bennük a német nyelvnek az újabb időkig való fejlődése.

PETZ GEDEON.

Gót nyelvészeti irodalom.

Wilhelm Streitberg: Gotisches Elementarbuch (Sammlung von Elementarbüchern der altgermanischen Dialekte II.). Heidelberg, C. Winter, 1897. 200 l.

Friedrich Kluge: Geschichte der gotischen Sprache. (Grundriss der german. Philologie herausg. v. H. Paul. 2. Aufl. V. Abschn. 3.) Strassburg, K. J. Trübner, 1897. 497—517. l.

C. C. Uhlenbeck: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache. Amsterdam, J. Müller, 1896. 174 l.

A gót nyelv tanulmányának három új segédeszközét óhajtom itt röviden bemutatni: az első bevezetőül akar szolgálni e fontos germán

nyelv grammatikai szerkezetének ismeretébe, a második, a mely már föltételezi az alapismereteket, a gót nyelv történeti fejlődését vázolja, a harmadik, mintegy betetőzésül, részletesen megállapítja a gót szókincsnek a többi germán s az indogermán rokon nyelvek szókincséhez való viszonyát.

STREITBERG gót nyelvkönyve szinte megköveteli a BRAUNE ismeretes nyelvtanával (*Gotische Grammatik*, 4. kiad. 1895) való összehasonlítást. Előszavában ő maga is szembeállítja munkáját a gót nyelv ama kipróbált vezérfonalával, azonban a két könyv eljárásának az a jellemzése, a melyet itt találunk, nézetem szerint nem helyes és nem igazságos. «BRAUNE gót grammatikája, úgy mond STREITBERG, mindenütt a betüből indul ki, az én kiindulópontom mindig a hang.» Ez úgy hangzik, mintha BRAUNE a régi nyelvészetnek azt az eljárását követné, a mely az irott betűnek nagyobb fontosságot tulajdonított, mint az eleven hangnak, a mely csak a papiroson levő nyelvi adatokkal foglalkozott s nem gondolt azzal, hogy ezek az adatok csak tökéletlen, halvány képét adják az igazi nyelvnek s e nyelv életének. Hogy ez az állítás, igazabban mondva: ez a vád nem alapos, azt BRAUNENAK nemcsak egész nyelvészeti munkássága, hanem épen az ő szóban levő gót nyelvtana is mutatja. BRAUNE grammatikájában a betű annyiban «kiinduló pont», hogy az egyes fejezetek fölé igenis az egyes betűket írja, de azután nagyon pontosan kutatja s megállapítja phonetikus értéküket, a vocalisokat pedig phonetikai rendszerben is bemutatja. A betüből való kiindulásnak tehát itt semmi elvi jelentősége nincs, sőt a philologus helyesen nem is indulhat ki másból, mint a tényleg adott viszonyokból, csak nem kezdheti meg a gót hangtan tárgyalását egy képzelt vagy rekonstruált hangrendszerrel? Egyébiránt, hogy ily esetben a betüből való kiindulás a legcélszerűbb eljárás, azt legjobban bizonyítja — maga STREITBERG. Miután nyelvtana bevezetésében a gót írást tárgyalta (16. l.), a hangtanra tér át, ennek első fejezete pedig: «Die Aussprache des Gotischen» (19. l.), itt azután tíz lapon ugyancsak a betüből indul ki. A hangtan második fejezete («Orthographische und lautliche Eigenthümlichkeiten in den got. Handschriften») nagyrészt megint csak a betűkkel bibelődik, csak ezután következnek azok a fejezetek, a melyek a gót és ősgermán hangok viszonyát tárgyalják, itt azután már nem a betű, hanem a hang a kiinduló pont. Azt hiszem tehát, hogy a most említett szempontból nincsen lényeges, elvi különbség a BRAUNE gót nyelvtana és STREITBERG nyelvkönyve között.

Azért azonban igenis talállok különbséget a két munka között, sőt egyben-másban haladást is az új könyvben. STREITBERG először is sokkal nagyobb mértékben bevonja tárgyalása körébe az összehasonlító és történeti nyelvtan tételeit, mint BRAUNE. Ez itt persze nem annyira

nyelvészeti, mint inkább didaktikus kérdés: BRAUNE első sorban magába a gót nyelvbe való elmélyedést akarta lehetővé tenni s úgy vélekedett, hogy összehasonlító nyelvtudományi fejtegetések belekeverése a kezdőt zavarná, míg STREITBERG nyilván abból a felfogásból indult ki, hogy a gót nyelv értéke nem önmagában rejlik, nem abban, hogy a gót irodalom kulcsátul szolgál, hanem abban, hogy a germánság körében ép összehasonlító nyelvtudományi szempontból kiegészítő és felvilágosító szerepe van. Így tehát a gót nyelv tanulmányozását kezdetről fogva e tanulmányozás céljára való tekintettel akarta berendezni s így könyvében feles számmal előfordúlnak egyrészt a gót nyelv tulajdonképi körén kívül eső fejtegetések, másrészt a szerző ősgermán nyelvtanára (*Urgermanische Grammatik* 1896) való utalások.

A könyv hangtani részében a szerző ügyet vet az ujabban kifejtett elméletekre. Hogy a *hangsúly* és ezzel kapcsolatban a *szóvégi törvények* tárgyalásában a HANSEN-HIRT-féle elmélet álláspontjára helyezkedik, a mely mellett már előzőleg is ismételve felszólalt, azon azok sem fognak megütközni, a kik ezt az elméletet magát nem helyeslik. A hangtan egyéb specialis kérdéseire, a melyekre nézve a BRAUNE és mások felfogásától eltér, csak röviden rámutatok: ilyenek a *w*, a *h*, a *hw* és a *g* phonetikus értékéről való nézetek. A *p*: *d*, *f*: *b*, *s*: *z* hangoknak bizonyos esetekben való váltakozására vonatkozólag (v. ö.: *waldufni*: *fraistubni*) l. ujabban THURNEISEN magyarázatát (KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 507. l.). — Az *alaktan* nagyjában megegyezik a BRAUNE könyvének megfelelő részével. Itt már gyérebbek a nyelvtörténeti fejtegetések is, a szerző több ízben utal ugyan az ősgermán nyelvtanra, de ezzel nem adja még meg minden esetben a szükséges kapcsolatot és magyarázatot: pl. a névszótövek felosztása és az osztályok elnevezése (65. l.) részben eltér az indogermán és germán ősnyelvi osztályozásától, melyet STREITBERG amaz említett grammatikában kifejtett. Helyeslendő, hogy a gót nyelvbéli idegen szók ragozását bővebben tárgyalja, mint BRAUNE. Az igeragozás tárgyalása nem igen tér el a BRAUNE-félétől. Nem helyes, hogy a gót praeteritumot alkalmilag perfectumnak nevezi (96. l.), ez csak az indogermán ősnyelvi állapotra illik. A gyönge igék osztályainak felsorolásánál (103. l.) elmaradt az *ai*-képzős III. osztály, ez a tévedés a sajtóhibák jegyzékében sincs helyreigazítva. Különös dicséretet érdemel, hogy STREITBERG könyve elég *részletes mondattani részt* is tartalmaz; ennek a STAMM-HEYNE és BERNHARDT gót mondattani vázlatával szemben az a jó oldala van, hogy ügyet vetett az ujabb nézetekre is. A tudomány színvonalán álló, használható kézikönyvet olvasmánygyűjtemény és szójegyzék zárja be.

A fentemlített második munka, a mely a gót nyelv történetét tár-

gyalja, KLUGE FRIGYES tollából való. PAUL nagy kompendiumának (*Grundriss der germ. Philologie*) első kiadásában (1889) ugyane feladatot SIEVERS látta el, az új kiadásban KLUGE dolgozata lepett az övének helyébe. SIEVERS dolgozata tulajdonképen a «klasszikus» gót nyelv jellemző sajátosságainak leírása volt, csak egy rövid fejezete szólt a gót nyelvnek későbbi fejlődéséről. KLUGE a gót nyelv történetének emez új feldolgozásában SIEVERSNél részletesebben tárgyalja egyrészt a gót nyelvnek a többi germán nyelvekkel szemben feltűnő sajátosságait, másrészt a nyelvnek későbbi fejlődését az okiratokban előforduló gót szók és a krimi gótok nyelvének adatai alapján alkothatunk magunknak némi képet.

WULFILA klasszikus nyelvének tárgyalásában legrészletesebb a hangtan szakasza. A szóvégi törvények fejtegetésében (13. §.) KLUGE eltér SIEVERSnek az első kiadásban (413. l.) kifejtett felfogásától s egyuttal STREITBERGnek fentemlített álláspontjától. Ezért azután a szóvégi $\delta > a$ (pl. *giba*, *tawida*) és $di > a$ (pl. *haitada*) változásokat nem tudja megmagyarázni, míg SIEVERS és STREITBERG szerint a szóvégi hosszú magán- és kettőshangzók egész törvényszerűen rövidülnek abban az esetben, ha eredetileg éles (gestossen) hangsúlyozásúak voltak. A *g*-ről KLUGE azt tartja (28. §.), hogy az már a WULFILA előtti időben explosívhang volt (szóközépi *g*-nek ugyanis sohasem felel meg szóvégi spirans), STREITBERG ellenben vocalis utáni helyzetben zöngés spiransnak mondja. Ezzel kapcsolatban van az, hogy KLUGE (BRAUNEval egyezőleg) a *h*-t bizonyos esetekben zöngétlen gutturalis spiransnak tartja (33. §.), míg SIEVERS és STREITBERG szerint valószínű, hogy mindenütt tiszta hehezet volt. A magam részéről már évekkel ezelőtt azt a nézetet fejtettem ki, hogy a *g* WULFILA idejében már általánosan explosívává lett. (*Grimm törvénye* 1888., 39. és 75. l.) — Helyesírási dolog s így látszólag csak külsőség, de nagyon szükségtelen és zavaró újítás KLUGE dolgozatában az, hogy a gót *ei*-t *êi*-vel jelöli. Vajjon mire jó ez? Ezzel csak nem akarja jobban feltüntetni, hogy ennek *î* a phonetikus értéke?

A hangtannál jóval rövidebben tárgyalja KLUGE az alaktant: itt csak azokat az eseteket állította össze, a melyekben a gót nyelv a rokon nyelvektől eltérőleg régiebb alakot tartott fenn, vagy tőlük eltérőleg újat alkotott.

A második szakasz a nápolyi és arezzói okiratok s a naptártöröredék gót nyelvi adatait tárgyalja. Hogy itt a nyelvi fejlődésnek már egy későbbi korszakával van dolgunk, azt nem csak a tulajdonképi gót szóknak, hanem a kölcsönszóknak az alakja is mutatja; érdekes pl. hogy míg a bibliai gótban a lat. *lectio*-nak *laiktjô* felel meg, addig a nápolyi okiratban a lat. *cautio* már *kawtsjô* alakban jelenik meg. KLUGE munkájának harmadik szakasza a krimi gótok nyelvének amaz adatait tárgyalja, me-

lyeket egy XVI. századbeli hollandi utazónak, BUSBECKnek feljegyzéseit tartottak fenn (v. ö. *Phil. Közl.* XV. 212.). Az itt feltűnő hangtani változások egy része abban az irányban mozog, a melynek nyomai már a klasszikus gót nyelvben is felismerhetők ($\hat{e} > \hat{i}$, $\hat{o} > \hat{u}$), más része azonban sajátzerűen egyezik a rokon nyelvekben (nevezetesen a németben) feltűnő változásokkal ($i > e$, $u > o$; az s -nek l és w előtt \acute{s} -sé válása; $sk > \acute{s}$; a nominativusi $-s$ elveszése, a mi már az okiratok nyelvében is előfordúl, stb.) s így ez arra a jelenségre mutat, a melyet, nézetem szerint, még nem méltattak kellő figyelemre, hogy rokon nyelvek egymástól függetlenül, sőt egymástól elszigetelve, egyazon irányban fejlődhetnek.

A mint STREITBERG gót nyelvtana a BRAUNÉVAL szemben lép föl s KLUGE dolgozata a SIEVERSÉT akarja pótolni, úgy a fentemlített harmadik munka, UHLENBECK amsterdami egyet. tanár gót etymologiai szótára is egy régibb kísérlet, a FEIST etymologiai munkája (I. *Phil. Közl.* XIII. 155.) helyébe kíván lépni, s a három közül, azt hiszem, neki fog legjobban sikerülni, hogy elődjét kiszorítsa és elfeledtesse.

UHLENBECK szótárának előzőivel szemben nemcsak az szolgál javára, hogy ő már az újabb és legújabb etymologiai kutatásokat is értékesíthette, hanem az is, hogy elődjeinél egyébként is nagyobb teljességre törekedett, s javára szolgált főképp az az igazán kritikai szellem, melylyel minden nézetet, minden aprólékos kérdés meghányt-vetett: egyes czímzők alatt (pl. *hlaiſs*, *stiuſ*) egész kis etymologiai értekezéseket találunk. Ekkép e szótár, ha nem is mindenütt biztos eredményt, de legalább megbízható nézeteket foglal magában.

Legyen szabad UHLENBECK könyvének egyik-másik cikkéhez egy-két megjegyzést fűznöm.

A g. *ahaks* 'galamb' szót LOEWE (*Indogerm. Forschungen* III. 146.) ugyanabból az összet. *āxsināg* szóból való kölcsönzésnek tartotta, a melylyel SIMONYI a magy. *asszony*-t egyeztette (Ny. K. XXIV. 128.). UHLENBECK megemlíti HOLTHAUSEN véleményét (*Idg. Forsch.* V, 274.), mely szerint a g. *ahaks* a lat. *accipiter*-rel tartozik együvé. Megjegyzem, hogy KLUGE fentemlített munkájában (58. §.) szintén eredeti germánnak tartja a szót s a frank *āk-falla* 'galambducz' szóra utal. Képző-eleme ugyanaz az idg. $-g$ -, germ. $-k$ -, a mely főleg kicsinyítő képzőül (agsz. *Gifeca*, kfn. *Gibeche*) s madárnevek képzőjeként (agsz. *cornuc*, ófn. *habuh* stb.) fordul elő (I. KLUGE, *Nominale Stammbildungslehre* 1886. 29. l.; WILMANN, *Deutsche Grammatik* II. 1896. 284. §.).

Az *aippau*, vagy 'kötőszónál nem említi MERINGER magyarázatát, mely szerint ez = $\star aih-pau$, az $\star aih$ - a lat. *ec*-nek felelne meg (PAUL és BRAUNE-féle *Beiträge* XII, 210.); ez nyitját adja annak a látszólagos szabálytalanságnak is, hogy p előtt *ai*-t találunk (STREITBERG 50. §., KLUGE 7. §.).

Az *alêw* 'olaj' szóval legujabban ZUPITZA E. foglalkozott (*Beiträge* XXII.), a nélkül hogy az itt felmerülő nehézségeket elháríthatta s biztos magyarázatot adhatott volna.

Az *atta* 'atya' szó, UHLENBECK szerint, «ein lallwort ohne geschichte, wie es fast in jeder sprache gibt»; a nem indogermán hasonló hangzású szók sorában megemlíti a magy. *atya* szót is. Megjegyzem, hogy UHLENBECK szerint a g. *atta* csak a lautverschiebung után képződött (minthogy egy germ. **attun*-t őből a gótban **assan*- lett volna), ellenben KLUGE (az ófríz *aththa* és felsőném. *ätti* alakokra való tekintettel) lehetőnek tartja, hogy a gót szó egy ősgerm. **appan*- alakból származott (id. h. 30. §.).

A *fligri* 'rejtekhely' szót UHLENBECK egy **pelek*-gyökből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgeschichte der altgerm. Dialekte*² 1897. 478. l.) ez *fi-ligri*; a *ligri* a *ligrs* és *ga-ligri* szókkal tartozik együvé, — e magyarázatban azonban a *fi*-præfixum megvonta némi bizonyításra szorúl!

A *ga*-præfixumnak a lat. *com*-hoz való viszonya még mindig nines tisztázva. BUGGE a kettőnek azonosságát vitatta (*Beitr.* XII. 413. l. *Phil. Közl.* XIII. 156.), e nézetet helyesli legujabban HIRT is (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* 1896. XXIX. 302.), UHLENBECK — nézetem szerint jogsan — elveti: az idg. szókezdő *k*-nak a germánságban *g*-vé válását nem lehet még bebizonyított dolognak venni. A VERNER-féle törvény hatásával legfeljebb akkor lehet dolgunk, ha az ilyen *k*-val kezdődő tő valamely állandó összetétel második tagjául fordul elő, így UHLENBECK is elfogadja azt az etymológiát, a mely szerint a g. *du-ginna* egy idg. **kenwō* præsensből keletkezett (35. l.).

A *gards* 'kert' szó alatt megemlíti, hogy MÖHL (*Mém. de la soc. de ling.* VII, 405), a finn *kartano* és magy. *kert* szókra hivatkozva, a gótba került kölcsönszónak tartja; UHLENBECK szerint inkább a finn és magy. szók származnak az indogermánságból. *)

*) THOMSEN (Einfluss 141) azt mondja: *kartano* f.; l. *garden* (nach dem f.), liv. *kārand*, *kōrand*, *karn*, aula, area juxta domum, prædium, = an. *garðr*, got. *gards* (st. -i-), *oikos*, *αἶλη*; vgl. got. *garda*, *αἶλη*, stabulum ahd. *garto*; auffallend ist die verlängerte endung im finnischen, die an das nhd. *garten* erinnert; vgl. ital. *giardino*, DIEZ, Et. Wb.² I, 213. » A Berö-ringer-ben (171.) pedig: «f. *kartano* ... vel nærmest udgaar fra germ. St. *garda*.-» — AHLQVIST (Kulturwörter 117) a f. *kartano* szót szintén germán eredetűnek tartja: «Das Original dieses Wortes ist das schw. *gård*, in der älteren und Volkssprache *gard*, an. *garðr*, goth. *gards*, d. *Garten*, mit der angehängten Endung -no, die auch in anderen Wörtern mit örtlicher Bedeutung angetroffen wird.» — A m. *kert*-et BUDENZ (MUSz. 22) eredet

A *haban* 'bírní' igét KLUGE (*Zeitschr. f. vergl. Sprachf.* XXVI. 88.) a lat. *habeo* igével együtt egy idg. **khabh* — gyökérből származtatta; ezt a magyarázatot elfogadta NOREEN is (*Urgerm. Lautl.* 1894. 120. l.) UHLENBECK most különválasztja a két igét, a g. *haban*-t a *hafjan* (l. *capio*) igéhez kapcsolja, míg a l. *habeo* gyökere szerinte a g. *gadiliggs* 'rokon' és g. *gôps* 'jó' szavakban rejlének (alapjelentés: egymáshoz tartozó, illő), — ezt az egyeztetést azonban (a mely, úgy látszik, BEZZENBERGER-től való) éppen a jelentés szempontjából nem tartom meggyőzőnek.

Az *idreiga* 'bánat' szót az óskand. *idrar* 'beleik, bánat' szóval egyezteteti; KLUGE (*Vorgeschichte* 478. és 514. l.) ebben is összetételezt lát, a melynek első része az *ed-*, *id-* praeifixum; az egészet egybeveti az ó ang. *ed-roc* 'kérődzés' szóval.

A *lukarn* 'lámpa' szó UHLENBECK szerint a keltából való kölcsönzés (óír *lócharn*), KLUGE (7. §.) és STREITBERG (38. §.) ellenben a lat. *lucerna* szóban látják eredetijét. E kérdés eldöntésének általánosabb hangtani jelentősége van. Nem rég ugyanis PAUL (*Indogerm. Forsch.* IV. 334.), SAUSSURERE hivatkozva, azt a szabályt állította fel, hogy a gótban a hangsúlytalan *-ēr* nem *-aír-ré*, hanem *-ar-rá* lett; ezt elfogadták KLUGE és STREITBERG is. Ennek segítségével magyarázzák azután a gót *ufar* (v. ö. gör. *ὑπέρο*), *hwaþar* (v. ö. gör. *πότερος*), *fadar* (sing. acc.; gör. *πατέρα*) *-ar-ját*; ezekben a nyelvtudomány eddig egy más ablaut-formát (idg. *-or*) látott. PAUL maga mondja, hogy e hangváltozás legbiztosabb bizonyítékai a g. *lukarn* és *karkara* (l. *carcer*) kölcsönzők. Látnivaló, mennyire meggyöngül e bizonyíték, ha a g. *lukarn* szót nem a l. *lucerna*-ból, hanem a kelta alakból származtatjuk, a mely már maga is *a*-t tüntet fel az *r* előtt! A g. *karkara* szót UHLENBECK is a lat. *carcer*-ből származtatja, de figyelembe veendő, hogy az óírnek itt is van egy *carcar* alakja; nem tartom lehetetlennek, hogy ez volt a közvetítő a latin és a gót alak között. Egy szóval az *ēr* > *ar*-féle gót hangváltozást még nem tarthatjuk kétségtelenül bebizonyítotttnak.

A *papa* szó jelentése UHLENBECK szerint «vater, bischof». Ez az

szónak tarlja. Számba veendők még. vogB. *kārt* udvar (SZILASI, VogSzj.) *kārtā* kert, mezőkerítés (MUNKÁCSI, Ethn. 5 : 172), *karda* hof (AHLQV.), osztB. *karta-gār* hof, hofplatz, *kartiŋ* zum hof gehöriq (AHLQV.), zürj. *karta* hof, viehhof, viehburg (WIED.), mordE. *kardas* udvar, mordE. *kardó*, mordM. *kardā* (ez utóbbiakat THOMSEN, Beröringer 170. hajlandó litván eredetűeknek magyarázni). Nem szabad figyelmen kívül hagyni a csuvas *kardā* 'umzäunung, umzäunter ort' szót sem, a melyet THOMSEN (Einfl. 141. Berör. 171.) és BUDENZ (NyK. 10 : 103) indogermán eredetűnek tart; és figyelmet érdemel az összet. *k'art* 'hof' (ROSEN) és *kārt* 'udvar' (NyK. 25 : 383) szó is.

A szerk.

állítás, nézetem szerint, legalább is kétes; a szó jelentése valószínűleg csak 'pap' (= ófn. *pfaffo*). WULFILANÁL nem fordul elő, csak a gót naptár-töredékben: *bi Verekan papan* (BERNHARDT kisebb kiad., 200. l.), és a nápolyi okirathban: *papa Ufitahari* (BERNHARDT 216. l.). Ez a g. *papa*, a mint UHLENBECK is említi, a gör. *παππός*-ból való, holott a 'pontifex' jelentésű lat. *pāpa* szó a katolikus nyugati egyház révén került a germán nyelvekbe (agsz. *pāpa* stb.; l. KLUGE *Etym. Wb.* s. v. *Papst* és *Vorgeschichte der altgerm. Dial.*² 359. l.)

A *raþjō* 'szám, számítás' szót UHLENBECK a lat. *ratio*-val együtt egy idg. **rē*-gyökérből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgesch.* 343. l.) maga ez a latin szó került mint kölcsönszó a gótba, a hol az eredeti g. *raþjan* (*garapjan*) ige hangalakja szerint módosult.

A *sabbatō* szónál, a mely természetesen a gör. *σάββατον*, megjegyzem, hogy KLUGE (*Vorgesch.* 360. l.) valószínűnek tartja, hogy a WULFILA használta emez irodalmi alak mellett volt egy inkább népnyelvi g. **sambatō*, **sambat* alak is, a mely egy görög **σάμβατον* mellékalakból volna magyarázandó; ehhez tartoznak azután az ószl. *sqbota*, magy. *szombat* és az ófn. *sambaþ-tac* is.

A *peihs* 'idő' szónak a lat. *tempus* szóval való egyeztetését, mint a hangtörvényekkel meg nem egyezőt, UHLENBECK elveti; KLUGE ragaszkodik hozzá és a feltételezett idg. **ténqos* alakhoz (*Vorgesch.* 505. l.). HÍER az itt felmerülő hangtani nehézséget (az idg. *q*-nak itt lat. *p* felelnie meg) újabban azzal a föltevessel próbálja elhárítani, hogy a *tempus* szó talán az umbriai-oszk nyelvből került a latinba (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* XXIX. 298. l.).

A *weihs* 'szent' szót újabban a lat. *victima* szóval is vetik egybe (*Idg. Forsch.* VI. 39).

Magától értetődik, hogy UHLENBECK kellő figyelemmel van a gót (illetőleg germán) és a szláv nyelvekbeli szóegyezésekre is. Itt néha különösen nehéz annak eldöntése, vajjon ősnyelvi örökséggel vagy kölcsönzéssel van-e dolgunk. Néha kétségtelennek látszik a viszony, pl. germán eredetűek az ószl. *mīci* (g. *mēkeis* 'kard') s az ószl. *ocitū* (g. *akeit* 'eczet'; ez meg a latin *acētum*). Más esetekben eltérhetnek a vélemények. Így UHLENBECK a germánságból való kölcsönzésnek tartja az ószl. *mlēko* (g. *miluks* 'tej') és *chlēbū* (g. *hlaiþs* 'kenyér') szokat, a miket egyes szlavisták ősnyelvi szóknak mondanak. Viszont ősi rokonságot tesz föl a g. *hairda* 'nyáj' és ószl. *crēda* között, holott pl. KLUGE szerint a szláv szó a germánságból került (*Vorgesch.* 362. l.). A g. *plinsjan* 'táncolni' ige KLUGE szerint (id. h.) a germánságból került a szlávásba (ószl. *plēsati*), UHLENBECK szerint a kölcsönzés útja az ellenkező. Nem emlékezik meg a g. *mēs*: ószl. *misa*, g. *sakkus*: ószl. *sakū*, g. *unkja*: ószl. *ungija*

viszonyáról; lehet, hogy itt is a germánság volt a közvetítő a latin és a szláv között (KLUGE id. h.).

Kevesebb ügyet vetett UHLENBECK a gót és a finn nyelv szóegyeztéseire, a melyek pedig a germán nyelvtörténetre nézve legalább is oly fontosak, mint a finn nyelvtörténetre vonatkozólag. Úgy látom, hogy csak a g. *mēkeis*: f. *niekka* és a g. *gulf*: f. *kulta* viszonyáról emlékszik meg, holott még számos eset van, a melyekben a finn nyelv épen a góttal mutat közelebb egyezést, pl.: g. *ahana*: f. *akana*, g. *áirus*: f. *airut*, g. *ans*: f. *ansas*, g. *arms*: f. *armas*, g. *ga-nagljan*: f. *nakla*, g. *hansa*: f. *kansa*, g. *lamb*: f. *lammas*, g. *maþa*: f. *mato*, g. *mulda*: f. *multa*, g. *nēpla*: f. *niekla*, g. *paida*: f. *paita*, g. *rūna*: f. *runo*, g. *sama*: f. *sama*. g. *wargs*: f. *varas*.

UHLENBECK könyve, szintűgy a KLUGE és STREITBERG munkái tanúságot tesznek arról, hogy a gót nyelvre vonatkozó tudományos kutatás, a mely egy ideig mintha szünetelt volna, újabban ismét örvendetes módon föllendült.

PETZ GEDEON.

Archiv für slavische Philologie. XX. Band. Erstes Heft.

JAGIĆ folyóiratából ezúttal egyszerű füzet jelent meg, a mi már nagyon rég nem történt; a könyvészeti rész ezúttal is elmaradt, — a szerző a következő kettős füzet számára bő pótlását igéri. Az előttünk fekvő füzetben ennél fogva a nem-szlavista kevesebbet talál, a mi érdekelhetné, mint rendesen.

A magyar olvasó figyelmét első sorban JIREČEK czikke fogja megragadni: «*Dr. Miletič über die Siebenbürger Bulgaren*», hiszen MIKLOSICH kalandos állítása, hogy az erdélyi bolgárok nyelve inkább «dákó-szlovén»-nek mondandó, még csak tavaly is visszhangra talált nyelvészeti irodalmunkban (I. MUNKÁCSI, *A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei*. Ethnographia VIII. évf. 15. l.).

PASTRNEK ismertetését: *Zur Charakteristik der mährischen Dialekte* azok figyelmébe ajánlom, a kik nálunk olyan érthetetlen idegességgel veszik PASTRNEK buzgalmát, a melylyel a tót nyelvjárásokat kutatja; — ha cseh nyelvésznek nem szabad az anyanyelvével olyan közel rokon tót nyelv iránt érdeklődnie, akkor ugyan ki érdeklődjék iránta? Vagy csak azért nem szabad vele foglalkoznia, mert a tótok már nem Ausztriában laknak, hanem Magyarországon? Hát a morva nyelvjárásokkal, a melyek a két nyelv közt való átmenetet tüntetik föl, ki foglalkozzék? Tót embernek, magyar embernek is szabad vele foglalkoznia, már hogy is ne, de a dolog természeténél fogva mindig sokkal több cseh tudós fog mind e szorosan egymással összefüggő kérdésekkel foglalkozni, mint akár tót, akár magyar. Nekünk azért nincs mit búsulnunk. — A ki különben egé-

szen rövid tájékozást keres arról, hogy miben áll tulajdonkép a különbség a cseh és a tót nyelv közt, az olvassa el JAGIĆ találó fejtegetéseit a 39 s köv. lapon.

De JAGIĆ nem csak e két nyelv egymáshoz való viszonyáról beszél, hanem igen behatóan foglalkozik *Verwandschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen* cz. hosszabb cikkében, 13—48. l., a szláv nyelvek kölcsönös rokonságával, különösen gyakran rámutat a szomszédos nyelvek lassú egymásba való átmenetére, a földrajzi érintkezés hatására, a részletes fejtegetések előtt pedig az egész kérdésnek rövid történetét is adja. E cikk két kisebb cikk közt foglal helyet és mind a három *Einige Streitfragen* közös főcím alatt van összefoglalva. A harmadik cikk *Zur ort-, ert-, und tort-, tert-Formel*, 48—53. l., tulajdonképen csak az előbb említett főkérdésnek egy részletével foglalkozik, ránk nézve azonban azért különösen érdekes, mert az ide tartozó szláv szók specziális magyar hangtani törvények szerint elég tarka fejlődésen mentek keresztül, a mi sok félreértésre adott okot. MELICH azt hitte, hogy a *szarka* szót «valamely orosz dialektusból kaptuk» (l. NyK. 26: 125. s köv.; v. ö. feleletemet u. o. 334—336), MUNKÁCSI már annyira megy, hogy a *szereda* meg a *szerda* alakot «külön szláv nyelvekből (orosz és oláh-szlovén)» származtatja. Igaz, hogy MUNKÁCSI az ő theoriája kedvéért még a *Zuluga-geur* (= mai Szolgagyőr) és a *Zulga-geur* közt is tagadja a történeti kapcsolatot és a *Zulga* mai *szolga* alakot «keletről hozott régi alak»-nak mondja, a mely hangátvetés által keletkezett szláv *sluga*-ból, a középkori okiratok *Zuluga* alakját pedig «a délszlávból (szerb, bolgár, újszlovén *sluga*)» ujonnan . . . a szokásos módon t. i. a kezdő mássalhangzó-csoport szétbontásával idomított»-nak tekinti! (i. h. 22. l. jegyz.)

JAGIĆ első cikkében : *Zur Provenienz der kijever glagol. Blätter*, 1—13. l., az ószlovén nyelvvel foglalkozik, a melyről a középső főcikében is röviden szól, 36—38. l., és csak a tudomány mai álláspontját jelzi, mikor a következő kijelentést teszi : «Allein ich halte die pannonische Theorie Kopitar-Miklosich's, wenigstens soweit es sich um Unterkunft des Altkirchenslavischen in dem westlichen Theil Pannoniens, mit Plattensee als Centrum handelt, jetzt schon für abgethan», l. 7. l. Ehhez haddidézzek egy pozitív állítást is a második cikkből : «Ich glaube nicht fehl zu gehen, wenn ich sage, dass es nur zwei Möglichkeiten gibt. Das Kirchenslavische muss zur bulgaro-slovenischen Dialectengruppe entweder nach Osten hin, in eine gewisse Nähe zum Russischen, versetzt oder nach Südwesten in die Nähe des Serbo-kroatischen gerückt werden», l. 36. l. Tudvalevő, hogy JAGIĆ e két lehetőség közül az utóbbi felé hajlik, a mi a 38. l. olvasható fejtegetéseiből is kitűnik.

ASBÓTH OSZKÁR.

Török jövevényszavak a mordvinban.

H. Paasonen: *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen.* (Journal de la Société Finno-Ougrienne XV₂) Helsingfors. Druckerei der Finnischen Litteratur-gesellschaft. 64. l. Ára 3 Fmk.

Mindenesetre fontos dolog, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy a finn-ugor nyelvek szókincsében mi ősi, s mi későbbi átvétel. Hogy addig, a míg az összes jövevényszavak pontos egybeállítása el nem készül, a nyelvhasonlítás a legnagyobb elővigyázat és körültekintés mellett is folytonos botlásoknak, tévedéseknek van kitéve, nem szorul bizonyításra. Így csak örömmel üdvözölhetjük PAASONEN dolgozatát, mely bár a finn-ugor nyelvek török elemeinek kimutatásában nem is az első kísérlet (l. BUDENZ és MUNKÁCSI idevágó dolgozatait NyK. III., XVIII.), pontosság és lelkiismeretesség dolgában bizonyára nem áll elődei mögött.

P. munkájának nagy érdeme a hangtani kritériumok szigorú számbavétele, mely végre is minden nyelvhasonlításnak egyedül biztos alapja. A jövevényszavak illetén összeállítása azután nem csak eszköz, mely a nyelvhasonlítás céljait szolgálja, hanem mind az átvevő, mind az átadó nyelv hangtanának több részletére világot vethet.

A szerző három csoportba osztja a md. nyelv török jövevényszavait: 1. a csuvas, 2. a tatár, 3. azok a török jövevényszavak, a melyeknek eredetét nem lehet biztossággal megállapítani. Legkönnyebben felismerhetők a csuvas eredetű szavak, a mely nyelv tudvalevőleg több tekintetben élesen elüt a köztörök typustól. (Ktör. szóvégi és szóközépi $z \sim$ csuv. r ; vö. mM. *ajra, ajara, kalt, kühl* [vom wetter]: csuv. *ojar*, helles wetter: tat. *ajaz*, heiter, wolkenlos. Ktör. szókezdő $j \sim$ csuv. s ; vö. mM. *širak*, mE. *širt*, esche, ulme: csuv. *širik*, erle: kaz. tat. *jirek*, miš. *jerek* id. A tőszótag *a-ja*, mely csaknem az összes török nyelvekben változatlanul marad meg, a csuvasban gyakran szűkebb ejtésű hangzóvá válik; vö. mE. *keñdal*, mM. *kelda*, wanze: csuv. *χintla* id.: tat. *kandala* id. Ktör. szóvégi k a csuvasban elveszett; vö. mM. *komla*, mE. *komla*, hopfen: csuv. *χumla* id.: tat. *kolmak, kumlak* id. 5. l.)

A csuvas szavakon kívül a md. nyelvnek minden más török jövevényszava volgai tatár eredetű. 600 évig éltek a mordvinok a tatárok szomszédságában s még ma is vannak tatár telepítvények a mordvinok lakta földön. Hangtani, de meg történeti bizonyítékok is a mellett tanúskodnak, hogy a tatár jövevényszavak nem a kazáni tatárból, hanem az úgynevezett mišárek nyelvéből erednek, kik körülbelül ugyanazon a területen laktak, a mely még csak száz év előtt is a mordvinok kizárólagos tartózkodása helye volt, s hol a nép zöme még ma is lakik.

A jövevényszavak legnagyobb része természetesen kultúrszó. Házi állatok, gazdaság, élelmi szerek, ásványok, házi eszközök, ruházat, kereskedés, család, rokonság, vallás: ime a főbb csoportok, a melyekbe az átvételeket osztani lehet. A szavak nagy része olyan, mely több más finn-ugor nyelvben is megvan; a magyarban a csuvasból, oszmanliból, esetleg délszláv közvetítéssel, a többi finn-ugor nyelvben valamely északi török nyelvből, gyakran orosz révén.

Hadd álljon itt mutatóba néhány szó, a finn-ugorságban való elterjedésének föltüntetésével.

11. mM. *akša* (gen. -*sü*), mE *ašo*, weiss, rein, das weisse im augen, im ei; mM. *akšänä* (demin) silber (PAAS. 27).

v. ö. kirk. *akša*, weisslich; geld, osm. *akča*, weiss; mis. *akca*. Kaz. alt. kirk. kún *akča*, münze, geld.

v. ö. votj. *ukšo*, geld (NyK. 18 : 86); cser. *oksa* pénz (NyK. 3 : 403); vogk. *oxšä*, pénz 365. vogP. *oxšä* id. 10. vogk. *ohšä* 373. vogT. *akhsä*, pénz (3 : 345); magy. *akcsa* (NySz.).

13. mord. *alaša*, pferd, kastirtes pferd (PAAS. 28).

tat. *alaša*, kastirtes pferd, oszm. *alaša*, cheval de fatigue. L. T. Lastpferd (ZENKER).

v. ö. votj. *ulošo*, wallach, eunuch (NyK. 18 : 125); vog. *ölis* Wallach (AHLQ. Wog. wört 35).

32. mM. *är*, *jär* (im. gouv. Tambow.), *ar*, jeder, mE. *er-vejke*, jeder, *er-ki*, jeder mann (PAAS. 32).

tat. *är*, jeder, csuv. *çar-ber*, jeder (ZOL. 91), oszm. *her* jedes, alles, *her-bir*, chaque, chacun (ZENK. 939 II.), alt. *ar*. id. (ZOL. 91). < perzsa *her* id.

vog. *är* (adj.), minden, *är-üt*, minden éjjel, *är-khqr* (subst.) id. T. 167. *är-pom*, mindig vT. 317; votj. *ar*, *är* id. (NyK. 18 : 135).

71. mM. *komtä*, *kombtä*, mE. *komula*, *komola*, *komla*, hopfen (PAAS. 37).

v. ö. csuv. *χumla* id. (ZOLOTN. 98); kaz. tat. *kolmak* id. (BÁL. 61), alt. *kumdak* id.

v. ö. cser. *umula*, *omala*, *omla* id.; f. *humala*; lp. *hombel*; vogT. *khumlqx*: osztj. *khondak*; magy. *komló* (vö. Nyv. 24 : 465).

85. mM. (AHLQV.) *maχmara*, rausch (PAAS. 40).

v. ö. miš. *makmir*, unwohlsein nach vielem essen; csuv. *muχmur* (ZOLOTN. 44), katzenjammer; alt. *пакмыр* id. (ZOLOTN. 44), < arab *maχmur* (ZENK. 829I.).

v. ö. vT. 160. *poχmor*, mámor. 321. *paχmēr* id.; cser. *mokmur*, *moχmur* id. (ZOL. 44). magy. *mámor* (délszláv révén); f. *poh-melo*, mámor, részegség utáni fejfájás (or. *похмелье*).

86. m. Pšen. *matēr*, hübsches aussehen, hübsche gestalt (PAAS. 41).

v. ö. kaz. tat. *matir*, *matur* (BÁL. 169), szép, kitünő, | schön, vortrefflich; bask. *matur*, szép (NyK. 18 : 119).

v. ö. votj. *motor*, schön, lieblich (NyK. 18 : 119): zürj. *motor* id. (GENETZ: Ostperm. Spr.)

108. mE. *bazar*, mM. *pazar*, *bazar*, markt (platz) (PAAS. 43). tat. *bazar* id. (BÁL.); kirg. *bazar* id.; csuv. *pazar*, *bazar* id.; csag. *bazar* id.; jak. *basār* (Bacāp) id. (BÖTHL. 131) < perzsa *bāsār*, *pasar* id. (ZENK. 162₂).

v. ö. vogK. *posér*, vásár (NyK. 9 : 168); osztj. *pozar* id. (NyK. 11 : 149); cser. *pazar*; votj. *bazar* id. [vö. még or. базаръ id.]

132. mM. *šepä*, *čepä* (gen. -*añ*) mE. *sepe*, *žepe*, tasche (PAAS. 46).

v. ö. oszm. *šeb*, tasche, sack (ZENK. 347₂) < arab *šejb*, busen (des kleides) (ZENK. 377₃).

v. ö. vogB. I: 17. *šep*, zseb; votj. *šep* id.; zürj. *šep* (NyK. 18); magy. *zseb*. — V. ö. még. jur. szam. *seap*, tasche (CASTR. 31).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kámpol: lingua porrecta insulto (verspotten). V. ö. GRIMM, Wb. 5: 138. mitteldeutsch *kampeln*, *sich kampeln* = sich zanken, streiten. A szó köznépietemet eredetű. Hasonlításul kínálkozik (v. ö. Die Leibitzer Ma. PBB. 19. §. 110.) *kampl* = kámpe, mely szó itt egy régebbi, de mostanában a használatból már kiveszett *kämpen*-t tételez fel; a manapság helyette használt *känfu*, *kämfen* = kämpfen, streiten, zanken az úfn. irodalmi nyelvből került a dialektusba, mely *mf*-et nem ismer; annak vagy helyesebben írva *mpf*-nek megfelel a nevezett dialektusban az alnémet és részben köznépietemet *mp*.

LUMTZER V. hagyatékából.

Kisebb közlések.

A vogul infinitivus. Tudtommal eddig még senki sem kísérlte meg a vogul infinitivus alaki magyarázatát. BUDENZ UA. a deverbális névszóképzőket tárgyalva, meg sem említi ezt az alakot, melyet akkor a csekély számú s nem is az összes nyelvjárásokra kiterjedő szövegközlések alapján magyarázni úgyis bajos lett volna. Ma, midőn e részben MUNKÁCSI gyűjtései folytán kedvezőbb helyzetben vagyunk, a nyelvjárási alakok pontosabb egybevetésével ha nem is bizonyos, de mindenesetre tetszetős magyarázatra juthatunk.

Lássuk mindenek előtt magukat az alakokat. α) I. *-uŋkwē*, *-uŋkwä*: B. *āluŋkwē*: élni (*āli*) | *minuŋkwē*: menni (*mini*) | *kinsuŋkwē*: keresni (*kinsi*) || *sa'iruŋkwä*: vágni (*sa'iri*) I: 70 | *vāruŋkwä*: készíteni (*vāri*) I: 70 | *nēruŋkwä*: kötni (*nēŋ*-).

II. *-uŋw*; *-āŋw*; *-ōŋw*: KL. *joŋmuŋw*: járni | *minuŋw*: menni || K. *rētāŋw*: csúffá lenni (*rētti*) I: 168 | *šoritāŋw*: veszekedni (*šoriti*) I: 168 || P. *ōnkwšōŋw*: (bört) lehúzni a medvéről | *kām-lēm-tōŋw* lágyítani.

III. *-uŋ*; *-oŋ*: KL. *joŋmuŋ*: járni | *minuŋ*: menni | *pimēntuŋ*: üzeni || AL. *rātuŋ*, *minuŋ*, *āluŋ*. || P. *ōŋwtuŋ*: (kérges) lehúzni | *kāmlemuŋ*: lágyulni. || K. *ālkātoŋ*: verekedni II: 226 | *khōŋkhaŋ*: mászni II: 225.

β) *-oŋ*, *-eŋ* (csupán a tavidai nyelvjárásban, hangzóilleszkedéssel): *kātoŋ*: találni | *ŋawqloŋ*: egybegyűjteni | *minēŋ*: menni | *kēnšēŋ*: keresni.

Látnivaló, hogy mint rendesen, úgy itt is az északi vogul őrizte meg a legteljesebb alakot (*-uŋkwē*). Induljunk ki ebből.

A képző első eleme nyilván az *-n* deverbális névszóképző, mely egyszerű (*-nē*, *-n*) alakjában járatos magában a vogulságban is. Pl. B. *entēptanē*: körülövezés (*entēpti*) | *alēntēn*: hordó (*alēnti*) || KL. *voŋrnē*: cselekedet || K. (gyéresebb használatú): *tēnē*: étel | *pārtnēn*: mángorló || P. *minnē*: menő || T. *luŋkutnē*: kopogó.

A cseremisiz is képez *-n* képzővel igenevet, mely a létigével szerkesztett praeteritumban is szerepel. Pl. cserS. *kūn*: érett (*kū*:

érni) | *lin* : lett, geworden (*li*- lenni) | cserM. *jün* (*jü*- inni) ; præteritumban *tolon-am* e h. *tolon-ulam*. Akad nyoma a mordvinban is -*n*-es part. præt.-nak : *pekstañ* verschlossen (*peksta*-).

Ezt a képzőt vehetjük fel (demin. utóképzővel társulva) a finn -*nut* -*nyt* part. præt. képzőben is (BUDENZ ez *n*-ben az *m* momentan képző változatát látja. V. ö. UA. 300—302.).

Magyarázatra szorul másodszor a *k* (χ) elem, mely a tavdait kivéve valamennyi nyelvjárás alakjában előfordúl. Több ok kényszerít arra, hogy ebben a finn-ugor -*g* lativ ragot lássuk. Igaz ugyan, hogy ennek leggyakrabban -*i* felel meg a vogulságban, pl. *χūtūi*‘, mögé, *viti*‘, vízzé, *χasāi*‘, sokáig; de a -*k* megmaradását megmagyarázná itt az a körülmény, hogy nasalis után phonetikai helyzete egészen más volt, mint más consonans, pl. explosiva, vagy liquida, avagy magánhangzó után. A nasalis konzerváló hatását mutatja a *nunk*, *nānχ* «föl» szó is, mely a *num*, *nəm*, *nom* «felső rész» szó lativusa.

A KL., AL., K. és P. nyelvjárásokban a deverb. névszóképző elem lappangásba jutott. Az északi vogul -*unχ/we*] ~ K. -*oχ* megfelelés ép olyan, mint: B. *nānχ* : K. *nəkh* (igekötői alak). Némileg elütő a többtől a tavidai alak, hol a lativ elem lekopott s nyomát csak a gutturalis nasalis mutatja.

A megfelelés olyan, mint

B. *nānχ* ~ T. *nun* (igekötői alak).

B. *punχ* ~ T. *pən* (fej).

P. *ranχhé*, külön ~ T. *ran*, kívül.

A -*wé*, -*w* (lásd I. II.) értelmet nem igen módosító utóképző (v. ö. -*k* dim. képzővel társulva (-*kwé*) *pī*‘ : *pīkwé* : fucska. Ezen elemzés szerint már most a vogul infinitivusvégzet ízről-ízre megfelel a zürj.-votj. -*ni*-végzet s a magy. -*ni* infinitivus-végzetnek.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMCÁJA.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1898.

TARTALOM.

	Lap
<i>Kalmár Elek.</i> Állítmány és alany. (I.) —	129
<i>Gombocz Zoltán.</i> A vogul nyelv idegen elemei. (I.)	148
<i>Erdélyi Lajos.</i> Mondattani tanulmányok (II.)	185
<i>Petz Gedeon.</i> Szótárírás és szótáriróadalom	199
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1897. (II.)	217

Ismertetések és bírálatok.

<i>Gedeon Alajos.</i> Magyar nyelvtisztító törekvések. (Bárdos Remig: A magyar nyelvtisztító törekvések története.)	234
<i>Gombocz Zoltán.</i> Egy jelentéstani kísérlet. (Bréal, Michel: Essai de sémantique)	236

Kisebb közlések.

<i>Sz. J. Minta</i>	184
— Magyar és finn észjárásbeli találkozás	216
<i>Simonyi Zsigmond.</i> Hold	198
<i>M. J. Pöröly</i>	233
— Magyar jövevények az erdélyi századok nyelvében	239

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

Állítmány és alany.

Akadémiai fölolvasás.

Első közlemény.

Beszéd, nyelv, mondat.

Az utóbbi években sokan tették vizsgáldásuk tárgyává a mondatot és ennek «két fő részét», az alanyt és az állítmányt, a mi azt mutatja, hogy ezeknek eddigi magyarázataival nem lehetünk megelégedve többé, hanem mai nyelvészeti gondolkodásunknak megfelelőbb magyarázat után kell néznünk. Én az állítmánynak és az alanynak mondattani alapon való magyarázatát keresve arra a meggyőződésre jutottam, hogy az összes mondatrészek igazi alapját a lélektan segítségével a *beszélő látástani* (optikai) *szemléletében* találjuk meg.

Egyelőre az állítmányra és az alanyra nézve fejtem ki ezt a meggyőződésemet. Azonban mielőtt e fejtegetéshez hozzáfoghatnék, elő kell adnom, hogy mit értek én a beszéd és a mondat alatt, mert nézeteim főkép az állítmány kérdésében nagy részt e két fogalom értelmére támaszkodnak.

Míg a mondat legjobb meghatározása az volt, hogy ez gondolatainknak szavakban való kifejezése, addig a beszéd is a gondolatoknak tagolt hangokkal való kifejezése volt. Ámde a mondat meghatározását épen azért kezdték megváltoztatni, mert ki akarták vetni belőle a «gondolat» szót. (BALOGH PÉTER: A mondat definíciója, Nyr. 19:291). Ugyanis újabban (mondja BALOGH) a lélektan és a logika a *gondolat* szót átengedte a közhasználatnak és helyette a *képzet*, *fogalom*, *ítélet* *szókat alkalmazza*, a közhasználat pedig a fantázia képzeleteit érti a *gondolaton*; e szerint a gondolat lelkünkben megy végbe és ellentéte a ténynek. Pedig a mondatban tények is vannak kifejezve. Legfőbb ok pedig, mely miatt a *gon-*

dolat szó a mondat meghatározására *használhatatlan*, az, hogy a kívánó és kérdő mondatok nem gondolatok kifejezései, pedig ezek is csak mondatok. KERN is épen ezek miatt mondja (Die Deutsche Satzlehre. 1883. 24—25. l.), hogy a *gondolat* szó helyett *geistiger Vorgangot*, lelki működést lehet tenni a meghatározásba.

Épen e szerint határoznom meg én is nem ugyan a mondatot, hanem a *beszédet*. Hogy t. i. a beszéd (sermo) lelkünk három működésének hangunk (azaz egyszerűen emberi hang, nem pedig «tagolt», azaz artikulált hang) útján való közlése. Tehát emberi hangon való közlése annak, hogy valamit tudunk (észrevettünk), valami érzelmet érzünk, vagy valamit akarunk.

A beszéd eredete lelkünk eseményében, célja és eredménye pedig a közlésben van. A míg lelkünk eseményeit önkéntelenül és közlő szándék nélkül fejezzük ki, pl. önkéntelenül szisszenünk fel, sirunk, vagy tombolunk, addig az eredet nem vezet eredményre, a természetes hang olyan élettelen, mint a közönséges szekérszörgés, melyből pedig szintén megértjük, hogy egy szekér jön, vagy megállott. Ez a szörgés nem beszéd, mert nem szándékos, nem valami célért történik. Hasonlókép ha a sirásból, vagy tombolásból megértjük, hogy az illető búsul, vagy örül, ez csak a mi okoskodásunk következése, nem az illető műve, mert neki ez nem volt célja. A beszéd akkor kezdődik, mikor tudjuk, hogy meg fognak érteni, vagy épen akarjuk is, hogy megértsenek. Ekkor pedig minden megnyilatkozásunkat, a mely hangunk segítségével történik, élő beszédnek kell venni, ellentétben a némajátékkal és jelbeszéddel. Legkezeletlegesebb alakja az élő beszédnek, midőn a gyerek azért sír, hogy megértsék, hogy baja van. Ekkor a természetes hangot minden változtatás nélkül alkalmazza, őszintén sír, de e hangnak már célja van: a közlés.

Ebből kettő következik.

Először, hogy a beszéd nem áll csupa tagolt hangmozgásokból, mint általában szokás tanítani (így WEGENER is: Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens, 1885. 63. l.). Az indultszók nem ízelt hangok, rendesen más hangtörvények alá esnek, mint a többi szók, pedig a beszéd részei közé számítjuk őket. Nem ismerek nyelvet, mely a levegőt a szók kiejtése közben befelé szívna, de a csodálkozást jelentő magyar *c-c-c-t* befelé szívott levegővel ejtjük, a *hm-hm*-ben, *pszt*-ben semmi hangzó nincs, *rrripsz*-ben

hosszú mássalhangzóval kezdődik a szó, *brrr*-ben ajkunkkal ejtjük a *r*-t: csupa tagolatlan szók, melyeket a magyar hangtörvényektől eltérőleg ejtünk ki s melyek a magyar beszédben aránylag annyi-szor fordulnak elő, a hány-szor akármely más szó. Nem ismerek tudóst, vagy nyelvtant, mely azt tanítná, hogy mikor indulatszót mondunk, akkor nem beszélünk. Ha pedig elfogadjuk, hogy ezekkel a tagolatlan hangokkal is beszélünk, akkor a még fejletlenebb sírást is beszédnek kell elismernünk, mihielyt közlő szándékkal történik. WEGENER (64. l.) azt mondja, hogy a köhögés, sírás, fájdalomkiáltás nem igazi beszéd, ellenben az indulatszók: *o*, *ach* stb. a beszédhez tartoznak. Ámde sokszor azért köhögünk, hogy társunkat valamire figyelmeztessük, vagy gúnyolódásunkat fejezzük ki. Az előbb mondottak után ilyenkor a köhögést is bátran beszédnek vehetjük. Viszont néha fájdalomunkban nem felszisszenünk, hanem *jaj*-t mondunk, pedig senki sincs a közelünkben. Ekkor meg az indulatszó sem okvetlenül beszéd, monológ, hanem talán csak természetes hang.

Ne kérdezzük hát, hogy tagolt hangja van-e a szónak. Ezt csak akkor kötötték ki, midőn az indulatszót, mivel nem jelent fogalmat, ki kellett zárni a szavak közül s hogy ez hangtanilag is sikerüljön, ráfogták, hogy nem tagolt szó. A hang tagoltsága alatt azt lehet érteni, hogy bizonyos szájmozdulatokkal szabályosan képezzük, de egy indulat- vagy hangutánzószót is mindig egyformán, ugyanazon szájmozdulatokkal, tehát szabályosan, azaz tagolt hangokkal ejtünk. Az eltérés csak annyi, hogy egy indulatszóban néha oly hangsoportot is mondunk, mely a nyelvben egyedül áll, pl. a *hm-hm* hangsoport semmi más szóban nem ismétlődik, vagy mikor fel akarjuk használni, akkor szétbontjuk: *himez-hámoz*. Ezt a szétbontást egyszerűen hangváltozásnak lehet minősíteni.

A tagolt hangokkal ma különben, úgy látszik, nem is szokás nagyon törődni, a minthogy nem is érdemes, ha minden közlésre szolgáló hang a maga szempontjából tagolva van. Legalább BALASSA JÓZSEF sem a «Phonetika elemei»-ben (Budapest, 1886.), sem a SIMONYI Tüzetes magyar nyelvtanában (U. o. 1895.) nem említi ezt a nevet, pedig ő az indulat- és hangutánzó szók különösebb hangjaival nem is foglalkozik, ezeket meg sem említi.

Ha pedig valaki úgy értené a beszéd és a szók tagolt hangjait, hogy ezek nem csak szabályosan vannak képezve, hanem szó-

tagot is tesznek, szintén tévedne, mert az indulatszókön kívül is van minden nyelvben szó, mely nem tesz ki egy egész szótagot. Ilyenek a magyarban a *s* kötőszó (*és* helyett), a németben a *'s* névmás *es* helyett, a *'n* névelő *den* helyett, a francziában *j'* *je* helyett, *l'* *le* vagy *la* helyett stb. Hogy ezeknek valaha volt hangzójuk s idővel bizonyára össze fognak olvadni a szomszéd szavakkal, az nem változtat a dolgon semmit; tény, hogy most nem szótagok és mégis szók.

A másik dolog, a mi abból következik, hogy a gyermekcsírás már beszéd, ha a gyermek közlő szándékkal sir, az, hogy a cél-talan beszéd, a monológ, melyet némelyek (így WEGENER 64. l.) kiindulópontnak tekintenek, másodrendű fejleménye a beszédnek; előbb van közlés, vagyis párbeszéd, azután monológ. Monológ csak akkor lehetséges, midőn már úgy hozzá szoktunk a beszédhez, hogy önkéntelenül is beszélünk. A *Gott, Donnerwetter*-féle felkiáltások párbeszédi szókból keletkeztek, mondja maga WEGENER, és mint indulatszók már céltalan beszédben szerepelnek. Az önkényes beszédből átmegyünk az önkéntelenhez, mint a tanult táncmozdulatokból a reflex mozgáshoz. (WEGENER 65. l.)

A beszéd ennél fogva nemcsak egyszerűen kifejezése belső eseményeinknek, hanem közlése is; innen van, hogy nemcsak a beszélő jön tekintetbe a beszédben, hanem a hallgató is. Midőn lelkünk eseményét kifejezzük, egyúttal azon külső eseményeket is közöljük, melyek belsőnkre hatottak, hisz az inger mindig kívülről jön lelkünkre. Ebben a tekintetben külső világnak számít testünk, sőt, ha kell, egész énünk is, valamint azok az események, melyek csak képzeletünkben vannak meg. Ezeket is künt fekvőknek képzeljük, mintha csak tényleg szemlélnők őket. (V. ö. KERN, Die d. S. 71 l.) A közleni való külső eseményt a szók teste tartalmazza, a belső eseményt a hangoztatás fejezi ki: az értesítés, kérdés hangja, az érzelem különböző árnyéklatainak rezgései, mondhatnók a hang színe. E tényezőket WEGENER is igen melegen ajánlja a nyelvészet figyelmébe.

Igy a beszéd fogalmát tulajdonképen tágabb körre terjesztjük ki, mint a régi logikai alapon álló nyelvészet, mely az indulatszót kirekesztette a beszéd igaz részeiből. Tartalma lelkünk és a külvilág eseményei, célja a közlés; de ez nagy gyakorlottságunk következtében fényüzésből a monológig is fejlődhetik.

Az emberi beszédnek vannak különféle alakjai, fajai: az egyes *nyelvek* (lingua); pl. a magyar nyelv, német nyelv nem egyéb, mint a beszéd magyar, illetőleg német alakja.

A *mondatra* nézve (sententia) én egy nagyon régi tételt fogok méltó helyére emelni.

Ez idő szerint a mondatnak hét-nyolczféle meghatározása járatos, melyekből hetet BALOGH PÉTER közöl «A mondat definíciója» című értekezésében. (Nyr. 19:289 k. 1.) 1. A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése; vagy: olyan íze a beszédnek, mely valamely gondolatot fejez ki; 2. A kimondott szóknak bizonyos értelmet kifejező s egymással szorosan összekapcsolt öszvege; «assemblage des mots formants un sens complet»; 3. Szóbeli ítélet: «ein durch worte ausgedrücktes urtheil»; 4. Oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt, vagy állapotot gondolat, a többi pedig e cselekvénynek, vagy állapotnak körülményeit; 5. Igével kifejezett gondolat; «ein mit hülfe eines finiten verbums ausgedrückter gedanke»; 6. A mondat valamely ténynek a kijelentése, kívánása, kérdezése; 7. Annak a közlése, hogy valamely tapasztalt, vagy gondolt tényt tudunk, akarunk, vagy érzünk.

Én legfigyelemreméltóbbnak azt a felfogást tartom, mely szerint minden mondatban megvan egyike ama három lelki működésnek, melyeknek kifejezésére a beszéd szolgál, hogy t. i. a mondat vagy tudomásunk, vagy érzelmünk, vagy akaratunk kifejezése; a hogy BALOGH és az ő nyomán SZINNYEI JÓZSEF mondja. «A mondat a beszédnek olyan szakasza, melylyel valamit kijelentünk, kívánunk, vagy kérdezünk». (SZINNYEI «A mondat meghatározása», Nyr. 21:109. l.) Csakhogy ekkor a mondat meghatározása alig különbözik a beszédétől. Jobb volna egy olyan meghatározás, mely ezt a hármat összefoglalja — és ez is megvan már régen. Ide s tova 40 éve, hogy BRASSAI néhány más külföldi tudóssal egyidőben megmondta, hogy a nyelvbeli egyén a mondat; csak nem így, a fokára kell fektetni, hanem megfordítva az élére állítani s kész a tétel, hogy *a mondat a nyelvbeli egyén*, vagy az előbb említett meghatározással összeegyeztetve: *a mondat beszédünknek oly szakasza, mely a beszédnek különváló egyedé, mértékegységét teszi*. A minthogy maga BRASSAI is megfordította már tételét (A mondat dualizmusa 36. l.) «a mondatok a beszéd egyénei».

BRASSAI «A magyar mondat» című 500 lapnál nagyobb munkájában (Magy. akad. értesítő 1860 stb.) a 299—304. lapokon fejti ki, hogy a nyelvnek vannak egyénei és ezek a mondatok. Azt mondja, hogy az egyén «egy határozott alakú egész, mely maga nem szükségképi része semminek, de melynek részei rá nézve szükségképiek és csak érte léteznek». A természetrajznak azért van oly tökéletes rendszere, mert igen határozott egyéneket tud megkülönböztetni, így az egyénekből lefelé elemzéssel, felfelé családositással a legarányosabb épülete emelkedik a tudományos tárgyalásnak. «Ha kimutatjuk a nyelvben, a beszédben az egyént, le van téve vele a nyelvészet architektonikájának is szegletköve.» A nyelvbéli egyén pedig a mondat. A mondat részei a szók, de ezek a világon csak a beszédben fordulnak elő, tehát a mondat részei és érette léteznek. A szók, vagy akár szerves szócsoporthoz is, ha nincsenek mondat alakjában, csonka értelműek. Ha ilyeneket hallunk, hiányt érzünk, ellenben ha a szó már magában is mondat, semmi hiányt nem érzünk; a szócsoporthoz is, ha egy mondat alakjában jelenik meg, már egésznek benyomását teszi, teljesen kielégít. Ha valaki a szobánkba lép s ámbár talán derült is az ég, azt mondja: dörög, az égi háború jut eszünkbe s akár meg is ijedünk tőle. Ekkor a *dörög* mondat. «Ismét ha ezt hallom: «a zöld erdő», már várom, hogy mi lesz belőle, és ime mondati rendben és alakban «az erdő zöld», már eleget tesz az egész, az egyén fogalmának, már nincs jogom többet várni hozzaja». A mondatokból csoportosulhat egy felsőbb nemű egyén, mint a fákból erdő, juhokból nyáj, házakból helység, de ez a csoportosulás nem nélkülözhetetlen, azért a mondat ép úgy nem veszti el egyéniségét, mint nem a juh a nyájban stb. Megfordítva a szó pl. a szótáríró kezében nyerhet bizonyos factitius, csinált egyéniséget, de ez olyan, mint a hasábfa a faraktárban, vagy a bárányszőke a mézszárszéken, a zár a vasas boltban. S valamint nem engedhetjük meg a boltosnak, hogy áru egyéniségét az illető egészek egyéniségénél előbbre valónak tartsa, ép úgy nem engedhetjük az etymologusnak, hogy a szót a mondatok rovására tegye egyéniségekké.

Ehhez hozzá tehetem, hogy nincs fontosabb tudni való a mondatról, mint hogy az a beszéd különvált egésze; az egyéniség a mondat legfontosabb jellemvonása, tehát ez a mondat mivolta. «Valamint nincs olyan ember, mondja egy más író, ki testi szemei-

vel két egymástól külön álló dolgot egyszerre tisztán tudna meg nézni, ép úgy lelki szemeivel se szemlélhet egyszerre egyforma tökéletességgel különböző, egymástól külön álló dolgokat semmiféle halandó. Épen ezért, valamint a testi látásnál, úgy a lelki szemlélés alatt is valamikép *egyesíteni* iparkodik tudatunk a külön álló szemléleti dolgokat . . . Akárhány különböző szemlélettel dolgozzék is tudatunk, mindig csak egyetlenegy középponttal bír.» (SIMON JÓZS. SÁNDOR: «Mi hát a mondat?» Nyr. 21: 154.) Azért a lelki szemlélet, ha összetevőnek képzeljük is, egyéneket alakít. De még jobban kifejezi ezt WUNDT felfogása, ki szerint nem külön fogalmakat egyesítünk, hanem mindig összetett fogalmakat veszünk észre és ezeket kell részekre bontanunk. Ez az «összetett fogalom» a nyelvtani szemlélet, melyből két-három részt bontunk ki, a többit elhallgatván, de többnyire 5—6 részt, sőt többet is kibontunk. Akárhány rész álljon is a mondatban, mindenik egyszerre tárult szemeink elé, valamint a természetrajzi egyedet is egészében veszszük észre és csak részletesebb elemzéssel különböztetjük meg egyes tagjait és más tulajdonságait.

Azért én inkább a WUNDT-féle kifejtő felfogáshoz csatlakozom. PAUL is, ki különben (Principien der Sprachgeschichte² 1886. 99. l.) a képzetek összekötésének nevezi a mondatot, azt mondja, hogy a tagadó mondatban inkább szétválasztás, nem összekötés történik (107. l.). Ha minden bővítést felbontással magyarázunk, a tagadó mondat igen jól beleillik az elméletbe: az állító mondat a szemléletből kibont valamit, a tagadó egészen messzire vet belőle egy részt. Mint látni fogjuk, a szemlélt körülmények kölcsönös közel, vagy távol helyzete igen nagy szerepet játszik a nyelvben. Egyelőre csak a közelre vagy távolra mutató névmások éles megkülönböztetésére hivatkozom.

Az élő látás alapján a mondat annyit tesz ki, a mennyit szemünk tovább mozdítása, vagy a jelenet eltűnése nélkül egyszerre szemlélhetünk. «A mókus leesik a fáról a földre»: ezt főképp kellő távolságból szemünk mozdítása nélkül szemlélhetjük végig, azért ez egy mondat. «A mókus leesik a fáról és egy ágon megakad»: itt az első jelenet eltűnik a szemünk elől, azért ez két mondat. Az egyes szemléleteknek azonban lehetnek többeseik: az összetett mondatok, midőn oly áttekintésünk van a jelenetek fölött, hogy ezeket egy nagyobb egységbe foglalhatjuk össze; de

törtteik is vannak a beszéd egyedeinek, ezek a hiányos mondatok. A teljes egyed, az ideális egyszerű bővített mondat az volna, melyben minden mondatrész megvolna, még pedig a határozók teljes csoportjukkal, mind a három irányú hely-, mind a három irányú idő- s minden körülményhatározó előfordulna. De valamint fa nincsen úgy, hogy egyszerre minden alkatrésze, virága és gyümölcse megvolna, állatot nem látunk úgy, hogy külsejét s belsejét is szemlélhessük, úgy mondat sem lehet olyan, melyben az eseménynek minden körülménye érdekelne bennünket. Tehát mondataink mindig többé-kevésbé hiányosak. A kihagyott körülményeket vagy odaérthetjük s ekkor nyelvtanilag is hiányosnak hívjuk a mondatot, vagy annyira nem érdekelnek, hogy ki sem tudnók tenni a mondatban, ha valaki megkérdezne felőlük. E körülményeknek a hiányát a nyelvtan nem veszi figyelembe s ezek felől teljesnek, hiánytalannak lehet venni a mondatot. Tehát az alanytalan és tagolatlan mondatokat, mikor a bennök levő hiányt nem is tudnók pótolni, pl. az ilyenekben: *nyilallik a szivemben*, ezeket mondom, nem szükséges a hiányos, csonka mondatok közé sorolni.

A «szakasz», az «egység», az «egyén» szók csak alakilag magyaráznak, de csak az alak közös valamennyi mondat között, a mondat forma (vö. BALOGH P. Nyr. 17: 296 k. l.), melynek tartalmát a beszéd meghatározása tünteti előnkbe. A mondatnak tartalma szerinti nevei az értesítés, kérdés, felszólítás, illetőleg a kijelentés, feltételezés stb.

Lehet, hogy a szemlélet, melyet a mondat kifejez, nincs szemünk előtt, hanem a hátunk megett, vagy talán éppen csak a lelkünkben van meg, de képzeletünk mindig az előttünk játszó jelek analogiáját követi, ezek szerint alakul, s így a mondat tagolódása mindig egyforma.

2. A mondatrészek száma.

A régiebb nyelvtanok tulajdonképen csak két mondatrészt ismertek: az alanyt és az állítmányt; minden egyebet nem közvetlenül a mondat részéül, hanem az egyes beszédrészek kiegészítésének tekintettek, s ezek közt a jelző, értelmező, tárgy neve fordult elő alkalomadtán következetesebben. De az önállóan képzett határozószók, adverbiumok, idővel a határozó mondatrész külön

választására vezettek s BECKER KÁR. FERDINÁND, *Der Organism. der Sprache* cz. munkájának megjelenése óta (1827) megkülönböztetünk határozó mondatrészeket is.

Nálunk pl. SZVORÉNYI nyelvtana és abban az időben (a hatvanas években) a többiek is a következő öt mondatrészt különböztették meg: 1. alany, 2. állítmány, 3. jelző, 4. kiegészítő (*kít ? kinek ?* stb. kérdésre) 5. határozó. SIMONYI (1876.) más öt mondatrészt állít fel: 1. alany, 2. állítmány, 3. tárgy (egyedül *kít ?* kérdésre), 4. határozó, 5. jelző. Ezekhez rendszeres Magyar Nyelvtanában (1879) hatodikul az 'állítmánykiegészítő alanyeset' járult, a melyet később 'állítmányi névszó'-nak nevezett. SZINNYEI-nél ugyanezek a mondatrészek; az 'állítmánykiegészítő alanyeset' nála előbb (1884) ezen a néven, később 'kiegészítő alanyeset', 1888 óta pedig egyszerűen 'kiegészítő' néven szerepel. (Én is bevettem iskolai nyelvtanom második kiadásába, 1897.)

Az *ausztriai* nyelvtanok öt mondatrészt különböztetnek meg: 1. alany, 2. állítmány (ezek főrészek) s aztán mellékrészeket: 3. jelző, 4. tárgy («Objekt» még pedig Accusativ-, Dativ-, Genetiv-, Propositional-Object), 5. határozó (hely-, idő-, mód-, okhatározó). (F. KUMMER: *Deutsche Schulgrammatik*², Prag 1886. 108—140. l.).

Hasonlóak a *németországi* nyelvtanok: alany, állítmány, kiegészítők, határozók, jelző. (O. LYON: *Handbuch der Deutschen Sprache*⁶, Leipzig, 1897. 88—98. l.).

A *franciaországi* nyelvtanok három főrésztől beszélnek: 1. alany, 2. ige, 3. állítmány (ez a mi állítmánykiegészítő névszónknak felel meg) «*Troute proposition renferme trois termes: le sujet, le verbe et l'attribut*»; de megkülönböztetnek egy negyedik részt is: a kiegészítőt (*complément*), mely az alanyhoz, vagy állítmányhoz járul, hogy ennek értelmét kiegészítse. (BRACHET et DUSSOUCHET: *Grammaire française, cours supérieur*², Paris, 1889. 277. l.). LAROUSSE (*Gramm. sup.*¹⁴ 232., 242., 244. l.) külön tárgyalja az értelmezőt (*apposition*) és a megszólítást (*apostrophe*) is.

Angolországban ipariskolákban használnak még olyan nyelvtant is, mely mondatrészeket nem különböztet meg, csak igét és eseteket, meg elöljárókat. (W. COBBET, *A Grammar of the English language in a series of letters*, London). SWEET nyelvtanának (*A new English Grammar, Part I.* Oxford 1892.) mondattani része még nincsen meg, azért szám szerint nem állapíthatom meg, hány

mondatrészt különböztet meg. Ugy látszik a németországi rendszeren alapúl, van nála az alanyon és állítmányon kívül *direct* és *indirect object case* (accus. dative), *adverb case* (instrumental, locative), *adjective case* (genit.) (50. k. l.). *assumptive* és *predicative adjective* (jelzői és állítmányi melléknév) (68. l.), *prepositional complement*: *think of that* (rá gondol) (91. l.). De előfordul azonkívül *sentence case* (vocativus) (50. l.), *adverbial objects*: *to run a mile* «egy mértföldet futni» *cognate object*: *sleep the sleep of the just* «az igazak álmát aluszsza», belső tárgy (91. l.), *inverted object* (a passivum nominativusa) *inverted subject* (a passivum határozója), *retained object*: *three questions were asked me by the examiner* «me» accus. a pass. ige mellett retained obj. (a vizsgáló három kérdést kérdett tőlem) (113. l.) v. ö. *pacem te poscimus*; *object complement*: *királylyá tették* (*king* accus.) (96. l.).

Az amerikai *Egyesült-Államokból* MAXWELL angol nyelvtana van kezemben. (Advanced Lessons in English Grammar. New-York. Cincinnati. Chicago. 1891.). Megkülönböztet nyolcz mondatrészt (222. l. táblázat), 1. alany, 2. állítmány, «predicate» («minden mondatban»); nem minden mondatban: 3. kiegészítő («complements», ide tartozik a névszó-állítmány: «predicate» és a tárgy: «objective»), 4. pótlék («supplements», péld.: erőssé tesz), 5. jelző («adjective modifiers»), 6. határozó («adverbial modifiers»), 7. független elemek (megszólítás, indulatszó, közbeszúrt szók és mondatok), 8. kapcsoló részek («connectives»). Így a funkció szerepe («office») tekintetében, szerkezet (structure) tekintetében a mondatban szók, kitételek és mellékmondatok vannak.

3. Az állítmány.

Vélemények az állítmányról.

Az állítmánynak tulajdonképen igen kevés magyarázata van, a tudomány alapját bolygatta volna, a ki a hagyománytól eltérően fejezte volna ki nézetét. Azért most, midőn a logikai alap helyett mondattani és szemléleti alapon kell az állítmány mivoltát megmagyaráznom, élenken érzem vállalatom nehézségeit s a régi biztos talaj elvesz lábaim alatt.

Pedig az állítmány logikai, vagy logikain épülő lélektani meghatározása a nyelvtudományban többé fönn nem tartható. Már

számtalan sokan hangoztatták, hogy az állítmány a mondat legfontosabb része, hogy állítmány nélkül nincs mondat; s ha ez igaz, akkor hogyan lehetne helyes az a meghatározás, hogy az állítmány az, a mit az alanyról mondunk, mikor így az alany tűnik föl legfontosabb mondatrésznek.

Ennek a meghatározásnak vannak ugyan különféle fogalmazásai, de alapjában mindenik csak ugyanazt az egyet fejezi ki. Így PAUL (Principen stb. 100. l.) szerint a nyelvtani alany és állítmány ugyan nem esik mindig egybe a lélektanival, de azért mégis csak a lélektani alanyon alapúl a nyelvtani. A lélektani állítmány pedig az, a mi a beszélő lelkében már meglevő képzettömeghez (vorstellungsmasse), vagyis a lélektani alanyhoz hozzájárul, az az alany a felfogó, az állítmány a felfogott, még pedig a hallgató szempontjából.

Hasonlókép WEGENER szerint a körülmények leírása és a helyzet megvilágítása (expositio) arra szolgál, hogy a «logikai» állítmányt megérthessük (21. l.). A logikai állítmány tartalmazza az újat, az érdekest, vagy még jobban mondva az értékest a közlésben, s ezt a hangsúlyozzással fejezzük ki, de szeretjük nyelvtani állítmánynya is tenni az illető részt (29—31. l.).

GABELENTZ-nél (*Die Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1891.) az állítmány az, a mi a dologhoz hozzájárul (434. l.).

Ilyen állásponton van KICSKA EMIL is, ki «Alany és állítmány» cz. dolgozatában (Nyr. XXV. 109. 433.) nyolcz jelét sorolja el az állítmánynak: hogy 1. személyben és 2. számban alkalmazkodik az alanyhoz, hogy 3. az a tagja a mondatnak, a mit az alanyról mondunk, hogy 4. az igét foglalja magában, hogy 5. határozó (mert hangsúlyos) tagja a mondatnak*), hogy 6. vagy általános, vagy különös kérdésre felel (mije van a gyermeknek? van-e könyve a gyermeknek?), hogy 7. állítóvá, vagy tagadóvá teszi a mondatot, hogy 8. tágabb fogalom az alanynál. — KICSKA kimutatja, hogy az állítmány nem lehet egyszerűen az, a mit az alanyról mondunk, mert sokszor az, a mit valamiről megmondunk, a nyelvtannak nem

*) Ugyanis minden mondat határozandó (alany) és határozó (állítmány) részre oszlik, minden rész újra meg újra erre a két részre bontható fel az utolsó ragos szóig, melyben a tő és a rag teszi ezt a két részt, mint PAUL-nál is 236. l.

állítmány, se nem állítmánykiegészítő alanyeset, hanem bármely más mondatrész formájában is megjelenhet, sőt néha épen a nyelvtani alany az, pl. Jánost | a légy csípte meg; Hanem a tört | én adtam neki (Arany). Ennélfogva arra a végeredményre jut, hogy az állítmány, vagyis az, a mit az alanyról mondunk, nem az egyetlen igében van, hanem az egész mondatfélben, melyet erősebb hangsúlylyal ejtünk.

Ez az eredmény a legjobb úton van arra, hogy elfogadják és elterjedjen. «Újabban a nyelvtanban a teljes állítmány nem csak egy szó, hanem mindaz, a mit az alanyról mondunk, az igét is ebbe a részbe értve bele, ha van», mondja ERDÉLYI LAJOS (Ny. K. 27 : 304.). Azonban e magyarázat kettős okból elégtelen a mondatrészek megkülönböztetésére.

Először, mert ha akárhány szóból áll is az a rész, a mit az alanyról mondunk, végelemzésben az állítmánynak mégis csak az egyik szóban kell gyökereznie. KICSKA maga tanítja, hogy az igében van az állítmány-alkotó elem, a «vis prædicativa» (Nyr. 25 : 247.). «A gramatikai ige ahhoz a szóláshoz csatlakozik, melyet igésíteni, állítmánynya akarunk tenni», a névszónak épen erre a predikátum-alkotó elemre van szüksége, hogy predikátummá lehessen» s «e miatt vonja magához a gramatikai igét» (248. l.). A nyelvtani elemzés mindig legalább is a legutolsó szóig nyomul be a mondatba, le kell tehát fejteni az állítmánnyi résztől a kevésbbé lényeges szokat s addig haladni, míg az «állítmánnyi erejű» szóig jutottunk s ekkor meg kell tudni mondani, hogy honnan van ez az állítmány-alkotó erő. Ezt pedig a KICSKA magyarázata meg nem engedi, de meg sem bírja.

Másodszor így az alanyon és állítmányon kívül semmi mondatrész sincsen, és a nyelvtani alakokat sem az igén, sem a többi szókon sehogy sem tudjuk megmagyarázni, mert az alakok különbözők akkor is, midőn a szók szerepe egyenlő. KICSKA csupán «az illető nyelv szellemét» meri erre nézve odavetni. Hisz épen ezt az illető nyelv sajátos szellemét kikutatni feladata a nyelvtudománynak ellentétben a logikával, mely csak a beszéddel, nem ennek különféle alakjaival törődik. A logikai állítmány a nyelvtudománynak fényűzési czikk, melyet czélszerűen semmire sem használhat fel.

Különben végzetes lépés volt a hangsúlyos állítmány sorsát

még az igéhez is hozzáköttni. Így még a logikai állítmánynyal sem esik össze mindig az ilyen «logikai» állítmány. Az ige néha a gyengébben hangsúlyozott, vagyis alanyi, a lelkünkben már meglevő dolgot tartalmazó részben van, «Voltam én már | *kocsis* is». («Örvendsz, hogy ilyen nagy urat vittél?») Vittem én már | *nagyobb* urat is».

Van egy másik felfogás is az állítmány felől, mely hol az előbbenihez simul, hol élesebben elválík tőle. Ez az elmélet *egyszerűen az igét teszi a mondat főrészévé*, mint pl. a régi nyelvtanok, midőn az igéből indulnak ki a vonzatok magyarázatára és a mostanig ama régi alapon maradt francziaországi nyelvtanok, melyekben, mint láttuk, a mondatnak három főrésze van: alany, állítmány és ige. Az a mondatrész tehát, melylyel én itt foglalkozni akarok, náluk egyszerűen ígének van nevezve, ámbár ők a másik elméletet is ugyancsak nagy buzgalommal szolgálják, mert minden igét tulajdonkép állítmányra (*attribut*) és *être* igére bontanak fel, hogy a három rész mindig kikerüljön (BRACHET i. m. 563. §.). Úgy, hogy náluk az «ige» tulajdonkép csak kötőige («Il n'y a qu'un verbe, le verbe *être*» u. o.).

Nagy nehézséget okozhat a tanulókkal begyakorolni, hogy minden józan értelmű igét ilyen értelmetlen szerkezetre bontsanak fel, továbbá megszoktatni őket, hogy a mit a szótanban ígének neveztek, azt most ne tekintsék ígének, s a mit a szótanban az ige vonzott (BRACHET 353—354. §.), azt a mondatban a participium vonzza (564. §.). Így tulajdonképen a melléknévet is ígének lehetne nevezni, csak az lenne a különbség, hogy ez már fel is van bontva *attribut*-re és *être* igére a mondatban. Inkább a következetességen ejtenék erőszakot, mint a nyelven, de elkerülhetetlen az ilyen összeütközés, ha a logikát és a nyelvtudományt is szolgálni akarjuk.

Az ígés elméletéhez csatlakozik SIMONYI is. «A mondat egyik lényeges része az ige, mely magát az eseményt, vagy cselekvést fejezi ki» s melyet «állítmánynak nevezünk» (A magyar nyelv 1889. II. 299. l.). «A szorosabb értelemben vett állítmány mindig ige (Rövid magyar mondat 1897. 9. l.).

Jobban elszakad az állítmányos elmélettől BRASSAI, ki azt mondja «a mondat igéből és hozzája tartozó igehatározókból áll». (A magyar mondat. 1860. Akad. ért. 332. l.) és KERN, ki szerint

az ige nem mondatrész, legalább nem olyan, mint a tárgy, vagy az alany, hanem az ige maga a mondat legegyszerűbb alakjában, melyhez minden egyéb határozóképek csatlakoznak (i. m. 65. l.). A hogy a fatörzshöz csatlakoznak a fő- és mellékágak és levelek, úgy fűződik minden rész a mondatban a határozott igehez (101). Állítmánynak csak a határozott igét szabad tekinteni, nem pedig ezt bővüléseivel együtt (104. l.).

A nyelvtani állítmány.

Ha csak a két elmélet között lehetne választani, én is az igés elméletet találnám jobbnak a logikainál. A nyelvtani szabályokat világosabban meg lehet magyarázni az ige alapján, mint a mondás segítségével. De azért ez is elégtelen az egyes mondatrészek végleges megkülönböztetésére. Nem csak az igének, hanem az ige-neveknek és igéből származó főneveknek is van alanyuk, helyhatározójuk s mindenféle más mondatrészük. Ezeknek alanya talán néha más alakú, mint az igéké (pl. az «ablativus absolutus»-ban), de a helyhatározó mindenütt egyforma: *A fán függ a gyümölcs, A fán függő gyümölcs érik.*

Egyébiránt sem helyes az egyik mondatrészt a beszédrészek alapján határozni meg, a többit valamely másféle jelentés alapján. Nem lehet azt mondani, hogy az állítmány ige, az alany nevező (alak), vagy cselekvő, illetőleg szenvedő (személy) stb. Az osztó alapnak közösnek kell lennie, tehát ha az állítmányt egyszerűen igének nevezzük, akkor helyesen az alanyt is csak főnévnek, a határozót csak határozószónak kell mondanunk. Mivel pedig ez utóbbi elnevezések elégtelenek és rosszak volnának, az első is az.

De nem csak a többi mondatrészek megkülönböztetésére elégtelen, ha az állítmányt igének nevezzük, hanem magát a mondat legfőbb részét sem meríti ki az ige fogalma. A mi van, annak része is kell, hogy legyen; a hol mondat van, ottan mondatrésznek is kell lenni, s ha jól vettük észre, hogy az állítmány a mondatnak legfontosabb része, mely nélkül nincs mondat, akkor a legegyszerűbb indulatszóban és felkiáltásban is a meglevő mondatrésznek állítmánynak kell lennie, mert semmi sincs kihagyva belőlük, hogy az ige lappanghatna. Pedig ezeket a szókat a beszédből ki nem tagadhatjuk, tehát a mondatok közül sem rekeszthetjük ki s mondatrészüktől sem foszthatjuk meg.

Azzal sem elégedhetünk meg, a mivel PAUL elüti a nyelvtani állítmány kérdését, hogy t. i. a nyelvtani és lélektani állítmány nem esnek ugyan egybe, de a nyelvtani állítmánynak a lélektanin kell alapulnia. Meg kell találni akkor is a nyelvtani állítmány értelmét és a különbözős okát, mikor nem esik egybe a másikkal. Valami különbségnek kell lenni a kettő közt, ha el tudnak válni egymástól.

Ha a beszédet jól magyaráztuk meg azzal, hogy lelki működéseinknek hangunkkal való közlése, és ha ennek természetes folyománya az, hogy a mondat egy egységes lelki mozzanatot, a beszédben egymásután sorakozó lelki hullámoknak egyik egyede, akkor az állítmány sem jelenthet, vagy tartalmazhat többet, mint a mondat, sőt inkább kevesebbet, mert hisz az állítmány csak egy része a mondatnak.

Vegyük föl e mondatokat: *Ahol fojtogatja a medve a tehenet! Jaj, épen oda tart a medve!* A mondat az első helyen csak 6 szó után lesz érthető, a másodikban határozatlanul már az első szó után, de határozott értelméhez a többi 5 szó is mind szükséges. Melyik ezek közül az állítmány? Ezt az egyet sem a logika, sem a pusztá belső lelki esemény ki nem választja, csak a *látástani szemlélet*. Láthatnám én a jelenetet úgy, hogy nem tudnám, fojtogatja-e a tehenet a medve, vagy marczangolia, vagy nem látnám, hogy a tehenet fojtogatja-e, vagy más állatot, illetőleg, hogy a medve fojtogatja-e, vagy a farkas. Mind ez esetekben nem volnék alkalmas néző ponton. Minden jelenetnek meg van a maga veleje, mit csak alkalmas néző pontról lehet észlelni; a ki nincsen alkalmas helyütt, az inkább más részleteket lát, nem a dolog velejét. Az ilyen nehezebben érti meg a dolog lényegét. A szobor is, mely egy jelenetet ábrázol, bizonyos néző pontról ábrázolja ezt legvilágosabban; egy szobor, vagy egy festmény csak alakokat ad, mégis eseményt rajzol, sőt mindig az esemény a legfő dolog bennük, de az eseményt csak ki kell látni, ki kell olvasni belőlük. Az esemény tehát ezen alakoknak ha nem középpontja (mert most az ilyen egyarányos festőiskola idejét multa), de minden esetre főpontjuk.

Az állítmány is a szemlélt jelenet főpontja.

Mikor oly alkalmas helyről látjuk a jelenetet, hogy épen az eseményt látjuk és azt közöljük, akkor az állítmány hangsúlyos és főszó; mikor más tényező esik jobban szemünk elé, akár hely-

zetünk, akár érdeklődésünk következtében, ez lesz hangsúlyos és közlendő. A beszédbeli esemény azonban nem csak főpontja a jelenetnek, hanem a teljes bővített mondatban igazi középpontja is; a mondatbeli jelenet nincs alávetve a festőiskolák divatjának. Ha szabad azt mondanunk, hogy a mondat annyit tartalmaz, a mennyit egy tekintettel tovább, vagy félrepillantás nélkül áttekinthetünk, vagyis egy egyede a szemléletek sokaságának, a jelenetek csoportjainak, akkor az állítmány egy ily szemlélet középpontja, az egyénnek szíve, vérkeringésének fészke. A jelenet szemünk vonalába esik. Ha sok tényezője van, a közepén az esemény játszik, de lehet oly jelenet is, hogy csak egyetlenegy tényezője van, akkor szemvonalam ezen a tényezőn megyen át, ez egyuttal középpontja is a szemléletemnek. Csak ne felejtjük el, hogy ha egy tényezőt úgy látok, hogy a helyzetét is szemlelhetem, akkor már két dolgot látok, mert az esemény körülményei a viszonyuknak megfelelő helyzetben esnek a szemlélet elé, s a helyzetből következtethetem a cselekvést is. Ha azt mondom: *ide-ide!* ez nem okvetlenül állítmány, vagy középpont, mert a hallgató a mutatott helyen kívül azt is megérti, hogy oda kell mennie, tehát ezt is «látja», a «jó napot» mellett a «kívánok» épen azért nincs kitéve, mert így is bizonyosan tudja a hallgató, hogy ez is lelki szemem előtt van, rámutat erre a -t rag.

Hanem van olyan eset, mikor igazán csak egy tényezőt fog fel a hallgató, sőt a beszélő is. Ha ijedten azt kiáltom *brum-brum!* a hangomon megértik, hogy lelkem eseménye az ijedség s a szótöven, mondhatni a szó testén, hogy az esemény külső okozója a medve, csak az marad határozatlan, hogy mit csinál a medve, jön-e, vagy már pusztít, minden esetre bajt csinál. Ha már várjuk a medvét, mert többször járt felénk, akkor ez a *brum-brum* nem azt jelenti, hogy «medve», hanem azt, hogy *jön*, vagy pusztít. Ez a szó és a belőle álló mondat valóban határozatlan, egyszer egyet, máskor mást jelenthet. Ha a *brum-brum* helyett azt kiáltom ugyanolyan ijedten: *medve!* a beszédem mindössze abban fog különbözni az előbbi felkiáltástól, hogy csak a lelki eseményt érti meg minden ember, a külsőt csak az, ki magyarul tud (ámbar az előbbi hangutánzó szót sem igen értené meg az, a kinek nyelvében nem szokásos). Az ily mondatokban határozott a név, határozatlan a cselekvés még a jelenlevőkre és a beszélőre nézve is, ha pl. nem

érek rá, vagy nem tudom megfigyelni azt. Tekintetem és figyelmem ebben az esetben oly tökéletlen, hogy csak egy tényezőt fog fel, természetes, hogy ez magában hordja a középpontot. Tehát állítmány.

Ha viszont azt kiáltom, hogy *ég!* a mondatom semmivel sem lesz tökéletesebb az előbbinél; a szóhoz határozottabb cselekvés képe fűződik ugyan, de viszont határozatlanabb az égő tárgy. Valami ég a messzeségben, vagy közel, nem érek rá, vagy nem bírom megtudni, hogy mi az; de megértene, tehát beszédem egész, mondat, a szó magában hordja középpontját, ámbár határozatlan állítmány. Szükségesnek tartom a határozatlan mondat és állítmány megkülönböztetését a határozottaktól. Ha a névszók közt oly fontos a határozatlanság, hogy külön névmást alkotott rá a nyelv, a mondat középpontjából sem lehet az végkép kizárva. Mindegy, hogy mi határozatlan, egy név, vagy egy cselekvés, vannak az észlelnek embriói, csirái úgy az egyiktől, mint a másiktól, ha ezek különválnak a többi beszédűtől, mondatok s mivel középpontiaknak tekinthetjük, állítmányok. KERN (45. l.) azt mondja, hogy nem ismerünk dolgot, melyről valami cselekvést ne mondhatnánk, de ismerünk sokszor cselekvést, melynek dolgát, a mihez fűződik (an dem sie haften), azaz alanyát nem tudjuk; ennél fogva a mondatunk sokszor lesz főnév nélkül, de soha ige nélkül. Pedig hányszor kérdezzük, hogy mint csinál X? pld. hány mesterembernek tudjuk a nevét, címét, de nem tudjuk, mit szokott dolgozni, hány szerszámról nem tudjuk, mit csinálnak vele. Így a mondatban is lehet, mint láttuk, egy név a felkiáltásban, ha nem tudjuk még, mit csinál az illető észrevett dolog.

Nem szükséges tehát, hogy mindig okvetlenül cselekvés, ige legyen az állítmány, lehet ez főnév, indulatszó, hangutánzó szó, vagy bármiféle szó is ily korlátolt szemléletek alkalmával. Bővült szemléletnek persze mindig a cselekvés szolgál középpontjául, azért az állítmány ilyenkor mindig ige, a cselekvés körül részvevő tényezők az ige bővítmenyei: alanyok, határozók stb. Ha pedig egy ily bővítmeny igéből származó főnév, igenév stb. és ennek is vannak határozói, ezt úgy magyarázhatjuk meg, hogy ez a főnévi cselekvés ugyan főpontja a maga határozóinak, de melléktényezője a mondat középpontjának. Az állítmány a *mondat középpontja*, a főnév és igenév egy kifejezése.

Azt hiszem, a bővítmények fejtegetése mind jobban igazolni fogja, hogy ebben van az állítmány lényege, mely egyfelől a mondattól, másfelől a többi mondatrészekről is élesen megkülönbözteti; sem a logika szabálya, sem a lélektan másnemű észleletei nem találják el olyan helyesen az állítmány mivoltát. A kifejezést lehet változtatni, tagolatlan mondatban a beszélő szemléletének középpontja, teljes mondatban a szemlélt jelenet középpontja, hiányos mondatban, hol egyik-másik szélső tényezővel nem törődünk s a cselekvés mintegy legszélről esik, a jelenet főpontja az állítmány, de mindez tulajdonképpen egyre megy s azt jelenti, hogy nyelvtanilag az állítmány a mondat közép-, vagy főpontja.

Bizonyára ez lebegett azoknak szeme előtt is, kik azt mondták, hogy az állítmány a mondat mikrokozmosza, állítmány nélkül nincs mondat, ahány állítmány van, annyi a mondat s főképp BRASSAI előtt, ki úgy fejezte ki magát, hogy az állítmány a mondat lelke.

Ezt a meghatározást az *iskola számára* is könnyű értékesíteni, csak kissé szokottabb alakba kell öltöztetni. A nyelvészetben lélekről, vagy középpontokról nem szoktunk beszélni; a középpontot könnyű volna ugyan használatba fogni, de lehet helyette azt mondani, hogy az állítmány a mondat lényege, *a mondat töve*, vagy olyan alsó osztályokban, hol még a szók tövéről nem tanulhattak, azt, hogy az állítmány teszi a mondatot mondatná, mert hisz ez teszi beszédünket, helyesebben annak egy szakaszát különálló egyénné. A fáról vett hasonlatot folytathatjuk is, de nem kétágú fáról beszélnék, mint KERN, hanem csak egy egy-tövről, melyből több ág nyúlik szét.

WEGENER (54. l.) igen szépen fejti ki, hogy előbb volt meg a *nyelvben* a «logikai» állítmány, mint a logikai alany, de a tárgyalásban ő mégis az alanyból indul ki. Szerintem ez az eljárás nem felel meg a természetességnek, mert az állítmány nem fejlődött az alanyból, hanem megfordítva, az alany az állítmányból. WEGENER azt mondja, hogy az alany meg van a lelkünkben és ehhez járul az állítmány. T. i. meg van az alany azokban, a miket látunk, a mikre visszaemlékezünk, a mit tudunk, a mi hangulatunkban, a világnézetben, a közéletben foglaltatik; ezekből kiveszünk valamit és állítmányt mondunk róla, még pedig úgy, hogy a rövid beszédben ki sem teszszük az illető dolog nevét, hanem csak az állítmányt mondjuk ki.

De én azt hiszem, ez az alany épen csak az állítmány által lesz azzá; az állítmány irányozza rá a figyelmet, ez emeli ki a lelkünkben szunnyadozó millió dolog közül, a kimondott szó rántja fel a beszédbe a külső világot; míg az állítmányt ki nem mondtuk, addig a lelkünkben meglevő dolgok közül még egyik sem alany. Ha a legrövidebb beszédben is megmaradó szót teszszük is állítmánynyá, akkor is ez a kimondott szó a legeredetibb tényezője a beszédnek, nem az «alanya». De sokszor nemcsak az alanyt lehet elhallgatni, hanem az állítmányt is, ha a helyzet világos. Mint WEGENER mondja, a némajátékos minden beszéd nélkül is tud előadni. Már pedig ez nem játszhatik csupa alanyokat, hanem állítmányokat is ad értésünkre, különben nem érdekelné a játéka. Ámde mivel ő ezeket is elhallgatja, nem is keletkezik oly beszéde, mely nyelvi alakot öltene s a nyelvtudomány tárgya lehetne. Szóval a ki nem mondott dolgok, bármily erősen vannak is meg lelkünkben, nem tényezői a beszédnek, míg egy kimondott szó be nem vezeti őket ebbe s így a beszéd legelső, legősibb tényezője ezen a lélektani és logikai alapon is az állítmány.

Egyébiránt a WEGENER eljárását csupán annak tulajdonítom, hogy nem tudott, vagy nem kívánt megszabadulni a szokásos nyelvtanok sorrendjétől, mert pl. a szót is előbb tárgyalja, mint a mondatot, ámbár kimondja, hogy előbb volt mondat és ebből származott a szó; továbbá hasonlóképen a nyelvtanok példájára előbb tárgyalja az állítmányi kiegészítőt és azután a többi határozókat (114—118. l.), holott nagyon helyesen a határozóknak is csak olyan szerepet tulajdonít, mint a kiegészítőnek, mert a határozókról is épen úgy hirdeti, mint az alanyról, és kiegészítőről, hogy felkeltik a várakozást az állítmány iránt.

Az én felfogásom mellett, hogy t. i. az állítmány vonja maga után a logikai alany észrevevődését, igen természetes lesz az, a mit WEGENER csodálkozva tapasztal, hogy az értelmezőben (appositio), relativ mellékmondatban, a ragos igében (hol a rag az alanyt fejezi ki) az «expositio», vagyis alany, az állítmány után következik. WEGENER szerint ez ellenmondásnak látszik, hisz az expositióból indul ki az állítmány, azt kellene előbb előterjeszteni; szerintem pedig épen természetes, hogy az állítmány, mint a horog, mely a halat kirántja a vízből, előbb jár, mint a mit kihúz.

KALMÁR ELEK.

A vogul nyelv idegen elemei.

I. Török jövevényszók a vogulban.

Ismeretes dolog, hogy a vogulok több ízben is érintkeztek törökfajú népekkel, s ezek az érintkezések természetesen nem mehettek végbe a nélkül, hogy a nyelvben is nyomokat ne hagytak volna. A vogul nyelv török elemei két ilyen érintkezésről tanúskodnak: az első nagyon régi időkbe, valószínűleg még a vogulosztják nyelvegység korába esik. Hatása leginkább a halászat, vadászat, tehát a kezdetlegesebb műveltségi fokon álló nép foglalkozásainak műszavain látszik meg. A második érintkezés a XV. század vége felé történt. Az oroszok szibériai hódításai előtt körülbelül egy századdal (1480 körül) tatárok telepedtek le a Tavda folyó vidékén, s azt a nagy hatást, a melyet ez a nép a vogulokra gyakorolt, leginkább a tavidai nyelvjárás mutatja, mely telve van tatár elemekkel, sőt ugyancsak tatár hatás alatt eredeti hangsúlyát is elvesztette s hanganyaga is részben megváltozott (l. MUNKÁCSI B. A tavidai nyelvj. Ugor füz. 11.). Az átvett szó hangalakja legtöbb esetben arra mutat, hogy a közvetlen átvevő a tavidai nyelvjárás volt (mely egyszersmind leghívebben megőrizte a tatár szó eredeti alakját), s azután közvetítőként szerepelt a többi nyelvjárásokkal szemben.

E második érintkezés korában átvett szavak szorosabban az u. n. kultúrszavak közé tartoznak, s közülök nem egy a tatárban is arab vagy perzsa jövevényszó. A főbb csoportok, a melyekbe ezeket a szavakat osztani lehet:

I. Hit, vallás: *šajtan* sátán; *äsrä'il'* ördög, sárkány; *oxër-sömen* végítélet; *okhesem* imádság stb.

II. Család, társadalom: *χqn* fejedelem; *qtém* ember; *aki* nagyatyja; *palts* sógorasszony; *pōś* sógor stb.

III. Kereskedés, ipar: *äsätku* kölcsön; *oxsä* pénz; *älten* arany; *japäk* selyem; *namët* nemez stb.

IV. Földmívelés, termények: *puti* búza; *qšlëχ*

árpa; *küpän* kepe; asztag; *čalkhan* répa; *khumlax* komló; *kuošm* retek stb.

V. Ételek, italok: *itmäx* kenyér; *nañ* kenyér; *sara* sör; *qraqhwe* pálinka; *pusä* sör; *šaj* tea stb.

VI. Házi szerek: *älék* szita; *χamši* ostor; *maltax* fegyver; *čiläx* kád; *čumläx* fazék; *qraq* szekér; *taxtultap* tiló stb.

VII. Házi állatok: *kurka* tyúk; *puxqn* bika; *mišäx* macska stb.

VIII. Öltözet: *pašmäk* faczipő; *čupräk* rongy; *taxlä* sipka stb.

IX. Írás: *khät* papiros; *nēpek* írás stb.

Az ilyen átvételek természetesen hangtani tekintetben nem olyan fontosak; egyik nép átadja őket a másiknak, a szükséglet vagy a műveltség terjedése szerint, a nélkül hogy az illető nyelv szervezetében mélyebb nyomokat hagynának.

Az alább közölt táblázat feltünteti az eredeti tatár szavak és a vogul nyelvbeli alakjuk magánhangzóinak megfelelését (a tö szótag hangzójára szorítkozva):

Tatár	Tavdai	Kondai	Eszaki
<i>a</i>	<i>q</i>	<i>o</i> (ritk. <i>q</i>)	<i>q</i>
<i>ä</i>	<i>ä, a</i>	<i>o, q</i>	<i>a</i>
<i>e</i>	<i>e, i</i>	<i>ä, ö</i>	<i>e, a</i>
<i>i</i>	<i>q</i>	<i>q</i>	
<i>i</i>	<i>i, e</i>	<i>e, a</i>	<i>a, q</i>
<i>o</i>	<i>o</i>	<i>u</i>	<i>u</i>

A mássalhangzóknál természetesen végbementek mindazok a változások, a melyeket a specziális vogul hangviszonyok megköveteltek.

Tudvalévő dolog, hogy a vogulban nincsenek zöngés explosívák, ennélfogva a tatár *d, b* hangokat a vogul a megfelelő zöngétlenekkel helyettesítette, pl. tat. *ädäm* > vog. *qtem, ätäm*; tat. *ambar* > vog. *ampër*.

Tatár szókezdő *k* mélyhangok (*a, o, u, i*) előtt *χ*-vá változott a vogulban, különösen a régi átvételekben, a miből arra lehet következtetni, hogy az első átvételek ideje abba a korba esik, a mikor a *k > χ* hangváltozás a vogulban még nem szűnt meg; pl. csuv. *karš* > vog. *χarš*; tat. *kajin* > vog. *χäl', khöl'*; tat. *karak* > vog. *χareχ-si*; csag. tat. *kirkaul* > vog. *qrxei*; — de magas hangok előtt megmaradt a *k*, pl. alt. *kep* > vog. *kép(-él)*; tat. *kesä* > vog. *käs*.

A tatár *č*-ből a vogulban *š* vagy *ś* lett, csak a tavdai nyelv-járás tartotta meg a *č*-t.

Az egyes különösebb esetekben maga a szójegyzék nyújt felvilágosítást.

A szójegyzékbe fel vannak véve azok a szavak is, a melyeknek török eredetére már mások is rámutattak (vö. különösen MUNKÁCSI B. A fémnevek őstörténeti vallomásai. A magyar népies halászat műnyelve (Ethn. IV., V.).

A szójegyzékben használt rövidítések a következők: f.: finn (suomi) | lp.: lapp | md. M.: moksa mordvin; md. E.: erza mordvin; md. Pšen.: moksa mordvin Pšenevo faluból | votj.: votják | zürj.: zürjén | osztj.: osztják; É.: északi, Irt.: irtisi, Szurg.: szurguti, D.: déli | vog.: vogul; É.: északi, AL.: alsólozvai, KL.: közeplozvai, P.: pelimi, T.: tavdai nyelvjárás | magy.: magyar || kaz. tat.: kazáni tatár | csuv.: csuvas | miš.: mišeri tatár | kirg.: kirgiz | kojb. kar.: kojbál-karagasz | krm.: krimi | leb.: lebediai | tel.: teleuti | tar.: taranči | bask.: baskir | azerb.: azerbajdsáni | csag.: csagataj | sag.: sagai | bar.: baraba nyelvjárás | oszm.: oszmanli | alt.: altai | soj.: sojoni tatár | tob. tat.: tobolszki tatár | jak.: jakut || ar.: arab || mong.: mongol | burj.: burját || szam.: szamojéd | szam. K.: kamaszini szamojéd | szam. O.: osztják szamojéd || or.: orosz.

A vogul példa után következő egyszerű szám az illető nyelv-járás nyelvtanára vonatkozik; a római szám MUNKÁCSI «*Vogul népköltési gyűjtemény*»-ének illető kötetét jelöli. AHLQV. Wog. W. = Wogulisches Wörterverzeichnis von AUGUST AHLQVIST 1891 (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia II.) | AHLQV. Nord. O. = Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken, von AUGUST AHLQVIST. 1880 | PAAS. = Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen, von H. PAASONEN. 1897. (Journal de la Société Finno-Ougrienne XV.) | GENETZ Ostperm. Spr. = Ostpermische Sprachstudien von ARVID GENETZ 1897. | BÁL. II. vagy III. = Kazáni tatár nyelvtanulmányok. II. Kazáni tatár szótár. III. Kazáni tatár nyelvtan. Irta SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR. Budapest 1876. | OSTR. = Н. Остроумова Татарско-русскій словарь. Казань 1892. | ZOL. = Корневой чувашско-русскій словарь, stb. составленъ н. и. Золотницкимъ. Казань. 1875. | Altgr. = Грамматика алтайскаго языка составлена членами алтайской миссии. Казань 1869. |

RADL. Ph. = Phonetik der nördlichen Türksprachen von Dr. W. RADLOFF. Leipzig 1882. | RADL. W. = Versuch eines Wörterbuches der türk. Dialekte von Dr. W. RADLOFF. 1888. St. Petersburg. | CASTR. Sam. W. = ALEXANDER CASTRÉN's Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen. Bearbeitet von ANTON SCHIEFNER. St. Petersburg 1855. | BUDAG. = Сравнительный словарь турецко-татарскихъ нарѣчій, составилъ Лазарь Будаговъ. Санкт-петербургъ 1871. | BÖHTL. = Ueber die Sprache der Jakuten von OTTO BÖHTLINGK. St. Petersburg 1851. | BL. = Dictionnaire turc-français par T. X. BIANCHI ET J. D. KIEFFER. Paris 1850. | ZENK. = Dictionnaire turc-arab-persan par J. TH. ZENKER. Leipzig 1876.

1. vog.: É. *a'ir* örvény; wasserstrudel II. 391.

vö. csag. *ägir* drehen, wenden | *ägrik*, *ägrim* wasserwirbel (RADL. W. 705.) | tar. *agir* drehen | azerb. *ägir* id. | oszm. *ägir* id. (RADL. W. 705.)

Talán ide tartozik osztj.: D. *eghërne* язь (jászkeszeg) | *ägerna* id. (NyK. 26 : 16.)

2. vog.: AL. *ažšerix* pók; spinne | *oauk-šerix* id. (AHLQV. Wog. W. 35.)

A vogul szó első elemével nyilván azonos sor. *agži* наукъ; spinne | sor. leb. sag. *ag* háló; netz (RADL. W. 141.) *agči* hálócsináló | leb. *agžibak* spinne (RADL. W. 182.).

3. vog.: É. *akër* házi eb; haushund | L. *qkër* id. | P. *oqkër* id. (Ethn. 5 : 73.) | É. *gri* agár; windspiel III. 259. | szigvai *āri* nöstény eb (Ethn. 5 : 73.).

vö. kirk. *igär* (VÁMB.) | bar. *igär* jagdhund (RADL. W. 1425.) tel. *āyär* jagdhund, hühnerhund (RADL.) — összet. *igär*, *yegar* jagdhund | avar *eger* id. (Ethn. 5 : 73.)

osztj.: É. *akar* russischer hund mit langen ohren (AHLQV. Nord. O. 64.) | magy. *agár*.

MUNKÁCSI (Ethn. 5 : 73.) a vogul *akër* szót ősiráni átvételnek tartja, nem véve figyelembe VÁMBÉRY adatát (kirk. *igär*), mert nincsen meg BUDAGOV szótárában. De RADLOFF más két nyelvből is közli, s így a vogul *akër* mégis csak török jövevényszó lesz.

4. vog.: É. *aki* nagyatya; grossvater I. 34. bácsi; vetter II. 127. | K. *āk* nagyapó.

kaz. tat. *ayai* brüderchen, onkelchen (anrede). (RADL. W. 445.) (*aya* deminutivuma) | tel. *ayai* onkel (RADL. W. 145.), *akki* älterer bruder (PAAS. 27.) | alt. *akki* id. | csuv. *akka* старшая сестра, néne (ZOL. 3.).

osztj.: É. *aki*, *agi* onkel, oheim (AHLQV. Nord. O. 64.) | md. *aka* ältere schwester (a csuvasból) (PAAS. 27.) Talán ősrégi egyezés?

5. vog.: K. *amel* 1 mód, kép; art u. weise, bild. 2. dolog; sache. 3. tehetség, bölcsesség, csuda; talent, weisheit, wunder; 4. példabeszéd; gleichniss (NyK. 9 : 17. AHLQV. Wog. W. 2.); *amelin* gondos, álnok (NyK. 10 : 262.); *ogmel* mód I. 168. | P. *ogmel* id. 21. II. 225. — Deminutiv utóképzővel: K. *ogmelés* találós mese; räthsel IV. 395. | *ämälés* id. 153. *omälis* mese; märchen IV. 401. *omälci-omälci* mese-mese-meskete IV. 401. | É. *amis* találós mese (NyK. 24 : 153.) (AHLQV.-nál *ames*, *oames*, *ämils* räthsel 2.). — É. *ämpsi* valamiről találós mesét mondani IV. 393. *ämpsili* találós mesét megfejtteni (AHLQV. Wog. W. *ämés*lam räthsel aufgeben). — P. *qmilti* megmond; sagen 19. | KL. *qmilti* beszél; reden 18. | T. *qmältäli* szól; sprechen IV. 351. *puru-qmältilem* kiengesztelem (tkp. visszabeszélem), versöhnen. 308. *amältqxtälep* beszélő IV. 408.

kaz. tat. *ämäl* mód, eszköz, ravaszság; mittel, art u. weise, arglist (BÁL. II. 16.) | tar. krm. azerb. *ämäl* id. (RADL. W. 950.) | csuv. *amał* mittel, hülfsmittel (средство) heilmittel (лекарство) (ZOL. 4.) | kirk. *amal* hülfsmittel, list, schlaueit (RADL. W. 546.) | oszm. *amāl* oeuvre, action (az arabból) (Bt. I. 132.).

osztj.: É. *omal* eszköz, csuda (NyK. 11 : 23.), *omalın* erstaunlich, sonderbar (AHLQV. Nord. O. 115.) | votj. *amul* list, klugheit, verblünte rede, gleichniss; *amalo* listig, schlau (NyK. 18 : 126.) | cser. *amäl* példa, minta (NyK. IV. 338.).

Érdekes példa a fokozatos jelentésfejlődésre. MUNKÁCSI (NyK. 25 : 274. Ethn. 4 : 254.) a vogul *amis* szót a magyar *mesé*-vel egyeztetti. A török eredetet, azt hiszem, nem lehet kétségbe vonni.

6. vog.: É. *ämpér* hombár; kornboden.

kaz. tat. *ambar* id. (BÁL. II. 9.) | vö. csag. *ambar* id. (RADL. W. 653.) | leb. *anmar* id. | alt. *anbar* id. | krm. *ambar* id. (RADL. W. 652.) | oszm. *ambar*, *hambar*, reservoir, magasin, grenier (ZENK. 99. b.).

osztj.: É. *ambar* id. (NyK. 11 : 179.) | cser. *ambar* id. (NyK.

IV. 338.) | votj. *ambar* id. (NyK. 18 : 135.) | magy. *hambár* id. Megvan az oroszban is (амбаръ), s esetleg onnan kerülhetett a vogulba.

7. vog.: É. *as* nyílás, rés; öffnung, spalt. I. 12. lyuk; loch.

vö. sor. leb. *ags* (wenn keine vocalisch anlautende endung an dieses wort tritt, so wird meist *ās* gesprochen) mund, öffnung (RADL. W. 178.). | csag. *agz* mund, mündung, öffnung (RADL. W. 179.). | oszm. *agz* id. | vö. még a köztörök *as-* *aç-* 'kinyitni' igét.

8. vog.: T. *ašätku* kölesön (tatár dativ. *-ka -kä* raggal).

kaz. tat. *äžät* anleihe, darlehen; *äžätkä almak* auf schuld nehmen, leihen (RADL. W. 866.) < arab حاجت.

9. vog.: É. *āsek* vérsavó hurka; eine art blutwurst IV. 402.

kaz. tat. *ecäge, iček* bélhurka; darm. (BÁL. II. 18.) | csag. *ičäk* eingeweide, darm. | krm. *ičägä* id. (RADL. W. 1515.)

10. vog.: K. *asraj* ördög; teufel (NyK. 9 : 13.), *asrai* id. (AHLQV. Wog. W. 3.) | T. *äsrä'il* sárkány; drache IV. 352., 353., 355.

vö. kirk. *äzrä'il* der todesengel (RADL. W. 899.). | jak. *ažarai* kleiner teufel (BÖHTL. 6.).

11. vog.: P. (*peļ-*)*ošiti* megsavanyodik; sauer werden | T. *āšte* id. 307.

kaz. tat. *āce* savanyú, csípös; sauer, beissend; *āce* savanyodni; sauer werden (BÁL. II. 15.) | vö. krm. *açi* sauer, sauer werden (RADL. W. 503.) | jak. *asi* sauer, bitter *asii* sauer werden (BÖHTL. 12.) | alt. tel. krm. *ačit* durchsäuern, säuern (RADL. W. 508.).

12. vog.: É. *atēm* ember; mensch I. 203. III. 231. | T. *ätäm, äitäm* id. 107., 166. | É. *qtom* Ádám | K. *oqtēm, oätēm* id. II. 223., 376.

kaz. tat. *ädäm* ember; mensch (BÁL. II. 16.) *ädäm* id. (OSTR. 3.) | vö. csuv. *adam* id. | krm. *adam* | azerb. *adam* id. | tob. *adam* id. (RADL. W. 486.) | kirk. *ädäm* id. (RADL. W. 853.) | tar. *adäm* id. (RADL. W. 486.) | oszm. *ādam, adem* homme (ZENK. 21. a.) | (az arabból).

cser. *edem, ajdeme* id. (NyK. 3 : 398.) | votj. *ađami* id. (NyK. 18 : 125.)

13. vog.: KL. *älék* szita; sieb IV. 398. *mokê-älextäw* liszt-szitalás (*älexti* szitalni) | K. *elëx* szita. 377.

kaz. tat. *iläk* szita, rosta, kosár; sieb, reuter, korb (BÁL. II. 26.) | vö. tob. *iläk* szita (RADL. W. 1479.) | csag. krm. sor. *äläk* id. (RADL. W. 811.).

14. vog.: T. *är* minden; jeder IV. 344. *är-üt* minden éjjel; *är-pom* mindig; immer 317. *är-khar* (subst.) minden 167.

kaz. tat. *är* minden; jeder (BÁL. II. 16.) | vö. kirg. *är* jeder, ein jeder (RADL. W. 754.) | alt. *ar* id. (ZOL. 91.) | tel. *ar* id. (RADL. W. 243.) | csuv. *zar-ber* каждый (ZOL. 91.) | oszm. *her*, *her-bir* chaque, chacun (ZENK. 939b.) (a perzsából).

md. M. *är*, jár E. *er-vejke* jeder, *er-ki* jedermann (PAAS. 32.) | votj. *är*, *ar* id. (NyK. 18 : 135.)

15. vog.: T. *äricäx* karó; stange, pfahl.

Talán összefügg vele a kirg. *äris*, *äriš* die obere seitenstange am wagenkorbe, feinerstange | alt. tel. sor. leb. *ariš* id. (RADL. W. 278.); vagy talán or. пычаръ emelő-rúd.

16. vog.: KL. *äres-wüt* kvász; kwass.

? vö. kaz. tat. *ariš* rozs; roggén (BÁL. II. 10.) | alt. tel. sor. *ariš* rozs. (RADL. W. 278.); kojb.-kar. sag. *aris* id. (Radl. W. 277.)

17. vog.: K. *ačel* halál; tod (NyK. 9 : 11) *äčel*, *oašel* id. (AHLQV. Wog. W. 3.) | P. *oašel* halál 15. | T. *äčäl* id. 330. IV. 351.

kaz. tat. *äžel* halál, tod | vö. krm. *äžäl* todesstunde (RADL. W. 865.) | azerb. *äžäl* id. | oszm. *ežel* bestimmte zeit, stunde, todesstunde (ZENK.) *äžäl* causes, motifs, raisons, terme fatal, mort (BL. I. 21.).

votj. *ežel* schicksal, geschick, tod, todesstunde (NyK. 18 : 129.).

18. vog.: T. *äši*, *äci* nagyatya; grossvater 156. 164.

vö. jak. *äsä* grossvater, oheim (BÖHTL. 19.) | csag. *asi* älterer bruder, grossmutter (RADL. W. 509.); — a jelentésfejlődésre nézve v. ö. tel. *akki* älterer bruder ~ csuv. *akka* старшая сестра | seld. *äsi* besitzer, wirth, herr (RADL. W. 875.).

szam.: B. *ača* jüngerer oheim (CASTR. Sam. W. 258.).

19. vog.: É. *ëlëm* enyv; leim | AL. *jilem* id. | KL. *ülem* id. P. *olëm* id. | K. *elëm* id. (Ethn. 4 : 198.) | T. *ülëm* id. *elëmti* ragaszt 308.

kaz. tat. *jilem* enyv; leim (BÁL. II. 84.) | tob. *jälém*, *jilim* id. (BUDAG. II. 364.) | csuv. *silem* id. (Ethn. IV. 198.) | jak. *silim* leim (BÖHTL. 168.) | oszm. *jelim* harz, fischleim, vogelleim.

osztj.: É. *ajim* id. | Irt. *ajem* id. | Szurg. *ejem* id. (Ethn. 6 : 137.) | cser. *silem* (a csuvasból) (Ethn. 4 : 198.).

20. vog.: K. *inyk* sógorasszony; schwägerin II. 225. *iniki* szolgáló, komorna; dienstmädchen, zofe. | É. *enykaj* id. I. 62. 165. | Talán ide tartozik még P. *jengi* szolgál; diener 8.

kaz. tat. *jijä* ángy, a bátyának a felesége; schwägerin (BÁL. II. 82.) | vö. csuv. *inge* idősbík meny (NyK. 3 : 404.).

cser. *iengä* amita (NyK. 3 : 404.).

21. vog.: É. *eri* ének; gesang I. 4. *erryi* énekel; singen | K. *eri* id. | T. *eru* id. 319. | KL. *jëri* ének III. 202. *jërri* énekel 45.

? vö. kaz. tat. *jir* dal, ének; lied, gesang (BÁL. II. 81.) | csag. *jir* id. (BUDAG. II. 388.) | kirg. *žir* lied (BUDAGOV II. 388.) | koib. kar. *er* id. | csuv. *jora* id. (ZOL. 17.) | oszm. *ir* id. (ZENK. 22b.)

votj. *jirči* sänger.

Kétségesse teszi az egyeztetést az, hogy a vogul alakok világosan kitetsző töve *erry-*, a mi tatár **jirek*-nek felelne meg; vö. 22.

22. vog.: É. *eri* kell; sollen, müssen | alkalmasnak lenni; geeignet sein. II. 6. *nanj erkén* a te kedvedért; dir zu liebe | K. *erkélqwe* kényszerítettetik; gezwungen werden 398. | tö: **erk-*.

kaz. tat. *irek* kény, akarat, szabadság, jog; wille, freiheit, recht | *irekser-* kényszerült (BÁL. II. 26.) | vö. csag. *ärik* kraft, gewalt (RADL. W. 762.) | kirg. *erik* kraft, gewalt, wille, freier wille (RADL. W. 763.).

cser. *erik* akarat, szabadság (NyK. 4 : 341.) | votj. *erik*, *irek* id. (NyK. 18 : 103.)

23. vog.: K. *áš* dolog, munka; arbeit, beschäftigung; *ášelti* dolgozik; arbeiten | KL. *esälti* id. 17. | AL. *esältetti* id. | T. *esél* dolog; arbeit IV : 364. *isläti* dolgozni; arbeiten 325.

kaz. tat. *ész* dolog, ügy, munka; sache, arbeit, beschäftigung. *eslä-* dolgozni (BÁL. II. 19.) | alt. krm. *is-* arbeit (RADL. W. 1546.) | bar. *áš* id. (RADL. W. 905.) | azerb. *islä-* dolgozni (RADL. W. 1557.) | tar. *islä* id. | oszm. *islemek* travailler (Br. I. 107.).

24. vog.: K. *esep* gondolat, vélemény; gedanke, meinung | T. *isäp* helyett, gyanánt (mintegy valakinek a számába) 322. *säptel* mód nélkül, szerfölött; ausserordentlich (tatár *isäb* + *täl* vogul fosztó képző) (MUNKÁCSI) 322.

kaz. tat. *isäb* szám, számolás, czél, tanács, szándék; zahl, rechnung, absicht, rat (BÁL. II. 24.) (RADL. W. 1525.) | kirk. *isäp* id. | tel. *äzäp* meinung, rechnung, zahl (RADL. W. 894.) | bask. *eseble* emlékezni; sich erinnern (NyK. 17 : 372.) | csuv. *χizeb* время, благовременность (ZOL. 92.) | oszm. *hisäb* action de calculer, calcul, compte (ZENK. 387a.) (az arabból).

csér. *ežaplas* tisztelni; ehren; *žep* számadás; rechnung (NyK. 3 : 400.) | votj. *esep* rechnung (NyK. 18 : 128.).

25. vog.: É. *χāηχei* sás; rietgras II. 320. III. 205. | KL. *khōηkh* id. (Ethn. 4 : 298.) | T. *khokhq* nád (MUNKÁCSI).

vö. kaz. tat. *kaki*, *kuki* ribiszkefaj; eine art johannisbeere (BÁL. II. 68.) | alt. *kogo* káka | kirk. *koga* id. (BUDAG. II. 85.) | csuv. *χox* káka (BUDAG. II. 85.) | oszm. *kova* binsen (ZENK.).

magy. *káka* id.

26. vog.: É. *χar* tér; platz.

kaz. tat. *kīr* mezőség, fennsík (BÁL. II. 54.) | vö. csuv. *χīr* feld, steppe (ZOL. 93.).

osztj.: É. *χar* mező, üres hely (NyK. 17 : 44.) (AHLQV. Nord. O. 70.).

27. vog.: É. *χar*: *χarēs takwēs* vékony havú ősz; die herbstzeit, wenn der schnee noch dünn liegt II. 46. *χariη sās* téli nyírhéj; die birkenrinde in winterszeit II. 52.

kaz. tat. *kar* hó; schnee (BÁL. II. 45.) | vö. jak. *χār* schnee (BÖHTL. 80.) | csuv. *jur* id. (RADL. Ph. 137.).

28. vog.: É. *χars* haris; wachtelkönig.

csuv. *karš*: *деграчь* (ZOL. 32.) *karēš* id. (NyK. 20 : 473.) | csag. *karča*, *karčan* eine gattung kleiner schwarzer falken *птица* (BUDAG. II. 9.) | kaz. tat. *karačaj* bizonyos fajta madár (BÁL. II. 45.).

csér. *kārš*, *kārič* *деграчь* (ZOL. 32.) | magy. *haris* wachtelkönig. A vogul *χars* úgy látszik a csuvasból került, legalább hangalakilag ehhez áll legközelebb. Vö. még 38.

29. vog.: É. *χiñ*, *laj-χiñ* alvilági vész; die unterwelts-pest II. 282. 350. *pit-χiñ* járványvész; pest II. 282.

csag. *kin* kín, baj (NyK. 10 : 85.).

osztj.: É. *χèn* scheuche, pest. D. *kin*, *ette-kin* himlő; blattern (NyK. 26 : 23.). Feltűnő a vogulban az *n* palatalizálása.

30. vog.: É. *χāl'* nyírfa; birke II. 381. | KL. *khōl'* id. III. 483. | AL. *khōl'* id. 77. | P. *khōl'* id. 17. | T. *khōl'* id. 161. | É. *χālūši* nyírfa-erdő; birkenwald II. 381.

kaz. tat. *kajin* nyírfa; birke (BÁL. II. 40.) | vö. alt. *kauin* bepeza; birke (Altgr. 3.).

A tatár *kajin* úgy viszonylik kopott végű vogul másához, mint vog.: L. *kuosm* ~ csuv. *kušman* rettig, K. (*oxér*)-som ~ arab *âxér-zemân* (világ vége). — vö. még szam. K. *küjü* birke (CASTR. Sam. W. 182.).

31. vog.: K. *χoloχ* nép; volk (NyK. 9 : 62.) *khōlēχ* id. 322. | T. *khqlēχ* nép IV. 408.

kaz. tat. *kalik* nép; volk (BÁL. II. 47.) | kirk. *kalk* nép (BUDAG. I. 537.). Több török nyelvben előfordul. Oszm. *χalk* menschen, erschaffung, das erschaffene (ZENK.) (az arabból).

cser. *χalak* nép; volk | votj. *kalik* id. (NyK. 18 : 130.)

32. vog.: É. *khqmer* természet; der männliche samen. II. 223.

? kaz. tat. *χumer* élet; leben (BÁL. II. 71.) | oszm. *ömr* âge, la vie (ZENK.) (az arabból).

votj. *gumir* id. (NyK. 18 : 129.)

33. vog.: É. *χqmsi* ostor; peitsche I. 16. II. 318. | P. *khqm-semti* ütöget; schlagen III. 539.

kaz. tat. *kamçi* hasított, lapos szíjú rövid korbács; kurze peitsche mit gespaltenen enden (BÁL. II. 44.) | jak. *kīmnī* peitsche (BÖHTL. 64.).

osztj.: É. *χomsa*, *χomsi* peitsche (AHLQV. Nord. O. 72.) | D. *ñur-kamçif* szíjostor, melylyel a lovat hajtják (NyK. 26 : 21.) — vö. még szam. K. *kamđu* peitsche (CASTR. Szam. W. 258.).

34. vog.: É. *χqn* fejedelem; fürst I. 8. IV. 338.

kaz. tat. *zan* id. (BÁL. II. 72.) | jak. *zan* gross, bedeutend, prinz (BÖHTL. 77.). Sok török nyelvben előfordul.

md. *kan* id. (PAAS. 36.) | votj. *kun* herr, regent (NyK. 18 : 83.) | zürj. *kan* császár | osztj. : D. *kan* id. (NyK. 26 : 21.) — szam. K. *kan* kaiser (CASTR. Sam. W. 239.).

35. vog. : É. *χᾱρέχσι* rabló; räuber. Tatár -*či* képzővel. *χoroxš* räuber (AHLQV. Wog. W. 13.).

kaz. tat. *karak* rablás; raub, räuberei. *karakči* rabló; räuber (BÁL. II. 177.) | kirg. *karakši* räuber (NyK. 18 : 106.) | csag. *karak* räubern, plündern (VÁMB. Cag. Sprachstud.)

osztj. : É. *χaraxsi* räuber (AHLQV. Nord. O. 70.) | votj. *kurok* id. (NyK. 18 : 106.)

36. vog. : *χᾱρχει* harkály; specht III. 293. | *qōrqī* specht (AHLQV. Wog. W. 22.).

vö. csag. tat. *kirkaul* фазанъ. (BUDAG. II. 102.)

magy. *harkály* specht. — vö. kaz. tat. *kirgi* karvaly (BÁL. II. 54.).

37. vog. : T. *kharaqte* néz; schauen 160., 309. *kharaqulātē* ör-ködik; wachen 316., 331. *kharaülē* ör; wache.

kaz. tat. *kara-* néz, schauen | *karquilla* őrizni, bewachen *karauil* őrizet; wache (BÁL. II. 45.) | vö. jak. *kör*, *köröbün* sehen, die aufsicht über jemand haben (BÖHTL. 59.).

osztj. : É. *karaul* őrizés (NyK. 11 : 185.) | zürj. *karaol*, *karaul* wache (NyK. 18 : 109.) | votj. *karaul* id. | cser. *uroul*, *orol* (NyK. 4 : 346.).

38. vog. : T. *kharšün* ölyv; habicht IV. 403.

vö. kaz. tat. *karčiga* id. (BÁL. II. 46.) | krm. tel. *karčiga* id. (PAAS. 36.) | csuv. *χorčka* id. (ZOL. 97.)

md. M. *karšagan*, md. E. *karšagan* id. (PAAS. 36.) — vö. még mongol *χarcaγaj* ölyv, héja (NyK. 21 : 316.).

Ha idetartozik, mindenesetre régibb átvétel vog. : É. *χᾱrtχᾱn* II. 42. *χᾱrtχén* I. 7. ölyv, habicht. | K. *khartkhän* id. II. 224.

39. vog. : K. *kōsnēs* ablak; fenster III. 126. | P. *kušnās* 18. | K. *kwōsnēs* id. I. 231.

?vö. alt. *kōzinek* око (Altgr. 69.).

szam. K. *kōzenäk* fenster (CASTR. Sam. W. 181.).

40. vog.: T. *khq̄s̄ex* szűk, eng.

v. ö. alt. *kizik* eng (сѣлькѣ) (Altgr. 202.).

cser. *küçük* rövid; brevis (NyK. 4 : 366.) | votj. *kisik* eng.

41. vog.: K. *χosnā* kincstár, schatzkammer (NyK. 11 : 50.).

kaz. tat. *kazna* id. (BÁL. II. 43.) | csuv. *χisna* id. (ZOL. 100.)

oszm. *χazna* schatz < arab *χazīne* (ZENK. 407b.).

osztj. *χosna* (NyK. 11 : 50.), *χasna* schatz, schatzkammer, krone, regierung (AHLQV. Nord. O. 70.) | zürj. votj. *kazna* id. kasse (NyK. 18 : 137.) | md. *kazna* vergrabener schatz (PAAS. 36.).

Megvan az oroszban is (казна); esetleg innen került a vogulba.

42. vog.: T. *khq̄t* papiros (308.) írás; schrift 159. | *khq̄t̄i* írástudó; schriftgelehrte 159., IV. 403.

kaz. tat. *kat* levél; brief (BÁL. II. 41.) | csuv. *χot* id. (ZOL. 97.) | csag. *χatt* brief, schrift (VÁMB. Čag. Sprachstud.) | kirg. *kat* schrift, zeichen (BUDAG. I. 534.) | alt. *kat* papiros (ZOL. 97.) | oszm. *χatt* linie, strich (ZENK. 409a.) (az arabból).

votj. *kat* recht, gesetz (NyK. 18.).

43. vog.: É. *χq̄tāy* hattyú; schwan | T. *khutāy* id. (Ethn. 4 : 294.).

vö. csag. *kotan* storch, pelikan (BUDAG. II. 85.) | jak. *kütān* ein besonderer landvogel von der grösse des kranichs (BÖHTL. 73.) | oszm. *kotan* storch || mandzsú *kutan* pelikán (NyK. 20 : 152.) | mong. *χutan* pelikan (NyK. 20 : 152.).

osztj.: É. *χotan*, *χotēy* | Szurg. *kottēy* | Irt. *χotēy* (NyK. 20 : 152) hattyú | magy. *hattyú*.

44. vog.: P. *khōtu* szeg; nagel | K. *khotou* id. | T. *khq̄tq̄x* id. (Ethn. 4 : 175.)

kaz. tat. *kadak* szeg, font; nagel, pfund (BÁL. II. 42.) | csag. *kadag* id. szajon. tat. *kadaχ* id. (Ethn. 4 : 174.) | alt. *khadu* id.

magy. *katka* több horog, vasmacska alakba kötve (MUNKÁCSI Ethn. IV : 174.); — vö. még sham. K. *kata* nagel, huf, klaue (CASTR. Sam. W. 178.).

45. vog.: T. *khumlq̄x* komló, hopfen 315.

kaz. tat. *kulmak*, *kumlak*, *kolmak* id. (BÁL. II. 61.) | csuv. *χumla* id. (ZOL. 98.) | alt. *kumdak* хмѣль (Altgr. 200.).

md. M. *komlä*, md. Sel. *komblä*, md. E. *komla* id. (PAAS. 37.) | cser. *umala* id. (NyK. 3 : 406.) | f. *humala* id. | lp. *hombel* | — vö. még or. *хмбл* id.

46. vog.: É. *χüntel* hód; bieber IV. 207. *χüntel* vakondok; maulwurf IV. 428. | AL. *khuntel* hód (Ethn. 4 : 293.) | T. *khontel* id.

vö. kaz. tat. *kondiz* hód; bieber (BÁL. II. 60.) | alt. *kumdu*s id. (Altgr. 200.)

osztj.: É. *χundel* maulwurf | magy. *hód*.

47. vog.: É. *χuri* félénk; furchtsam II. 223. | *χurayli* félni; sich fürchten.

kaz. tat. *kurik-*, *kurk-* félni, sich fürchten, *kurkiu* félés, félelem; furcht (BÁL. II. 66.).

48. vog.: K. *iël* év, jahr; idő, zeit I. 166.

vö. kaz. tat. *jil* év; jahr (BÁL. II : 82.) | oszm. *ijil* année, *jyl* année (ZENK. 155c.).

49. vog.: T. *ikäli* lovat befogni; pferde einspannen IV. 347.

vö. kaz. tat. *jik-* befogni a lovat (BÁL. II. 82.).

50. vog.: É. *iy* még, már; noch, schon II. 103. csak most; nur jetzt I. 20. *iy* fokozó értelemben: *iy* *χajtéläsét*, *iy* *šqpiläsét* a leánykérést tárgyalták, nagyban rendezkedtek II. 95.

kaz. tat. *iy* sehr, höchst (RADL. 1431.) | vö. kirg. *ey* id. (PAAS. 33.)

md. M. *in* superlativusképző particula (PAAS. 33.).

51. vog.: É. *inär* nyereg; sattel I. 45.

csuv. *inër* id. (NyK. 3 : 402.) | vö. kaz. tat. *ijär* sattel (RADL. W. 1579.); *ijirčak* hámpárna, kummetpolster (BÁL. II. 20.) | tar. *ägär* sattel (RADL. W. 695.). Hangmegfelelésre l. 3.

cser. *enër* id. (NyK. 3 : 340.) | votj. *ener* id. (NyK. 18 : 80.) | osztj. *inar* id.

A vogul szó, mint a nasalis mutatja, valószínűleg a csuvasból került.

52. vog.: AL. *jēs* ész, verstand 77. | KL. *ūs* id. 19. | T. *īs* id. 159.

kaz. tat. *is* emlékezet, ész; gedächtniss, sinn, verstand (BÁL.

II. 23.) | csag. *es* verstand (VÁMB. Čag. Sprachstud.) | oszm. *is* esprit, intelligence (ZENK. 35. c.).

magy. *ész*. Talán ősrégi egyezés? (vö. MUSz. 801.)

53. vog.: T. *itmäx* kenyér; brod.

kaz. tat. *ikmäk* kenyér (BÁL. II. 22.) | krm. *ätmäk* id. | oszm. *etmek* id. (RADL. W. 847.)

54. vog.: É. *jakän* gyékénytakaró; *jakän-pum* gyékénykáka (Ethn. IV. 298.).

kaz. tat. *jikän* gyékénykáka (BÁL. II. 82.) | csag. *jeken*, *jiken* rohmatte, die binsen, aus welchen matten gemacht werden (VÁMB. Čag. Sprachstud.).

osztj.: Irt. *jegan* schilfmatte | votj. *jelgin* id. schilf (NyK. 18: 115.) | magy. *gyékény*.

55. vog.: É. *janäs* külön; zur seite.

kaz. tat. *jan* oldal; seite (BÁL. II. 55.) | csag. *jan* id. (PAAS. 34.) | oszm. *jan* id. (ZENK. 955b.)

votj. *pallän* (< *pal-jan*) bal; link (MUNKÁCSI Votj. Sz.). | md. *E. jan* seite (PAAS. 34.).

56. vog.: É. *jarmak* selyem; seide.

? vö. csag. *jarmag* silber, geld (VÁMB.) | oszm. *jarmak* argent, or (ZENK. 949. a.).

md. *jarmak* geld, münze (PAAS. 34.) | osztj. *E. jermög*, *jermak* seide (AHLQV. Nord. O. 80.) | D. *jermak* selyem (NyK. 26: 29.). Az átmeneti fogalom esetleg a «fényes szövet» lehetett.

57. vog.: É. *japäk* selyem; seide I. 96. | KL. *jäpek* id. III. 203. | K. *jöpök* szoknya; weiberrock.

kaz. tat. *jepäk* selyem; seide (BÁL. II. 36.) | csag. *jipek* id. (NyK. 17: 375.) | bask. *žifek*, *jifek* selyem (NyK. 17: 375., 379.) | oszm. *ipek* soie (Bt. I. 10.).

58. vog.: T. 309. *jimläti* gyógyít; heilen | *jimlätehti* gyógyul; geheilt werden 309.

kaz. tat. *im* orvosság; arznei (BÁL. II. 25.); *imlä* mit sympathie heilen, eine krankheit besprechen (RADL. W. 1577.) | csag. *ämlä* heilen (RADL. W. 963. | uig. *ämlä* лечить; heilen (RADL. W. 963.) — mongol *em* orvosság, *emči* orvos (NyK. 21: 313.).

votj. *emjal* zärtlich behandeln (NyK. 18: 79.).

59. vog.: É. *jis* kor; zeitraum; *ti jist* ezen korban, mai világban; in der heutigen welt; 2. öskor; urzeit.

?kaz. tat. *jäs* kor; zeitraum (BÁL. II. 79.).

60. vog.: K. *jol* haszon; nutzen 13.

kaz. tat. *jal* bér, fizetés; lohn, belohnung (BÁL. II. 78.).

61. vog.: K. *jqlém* gyalom (Ethn. IV. 198.) | T. *jqlém* id. 259.

kaz. tat. *jilim* gyalom (259.).

osztj. D. *jadam* нѣвод (Ethn. 4 : 198.) | magy. *gyalom*.

62. vog.: K. *jqrli* alkalmas, geeignet.

kaz. tat. *jarauli* alkalmas, tetsző, kedves; gut, tauglich, lieb (BÁL. II. 77.) | csuv. *joralla*, *joralle* alkalmas vmire (NyK. III. 412.).

md. M. *jaraštams* taugen, tauglich sein (PAAS. 34.) | cser. *jorem* érnei, valamire való lenni; *jorale* valamire való (NyK. 4 : 371.).

63. vog.: K. *jorli* szegény, arm I. 166. *jqrli* árva, waise; *jorlilax* szegénység, armuth (tatár -lek, -lik főnévképzővel; lásd BÁL. Kazáni tat. nyelvt. 29.) | T. *jqrlo* szegény, arm IV. 369. *jqlé-jörli* leszegényedik, verarmen 311., 375.

kaz. tat. *jarli* szegény, nyomorult, gyarló; arm, armselig; *jorlilan* elszegényedni; verarmen (BÁL. II. 77.).

cser. 'orluk nyomorúság; miseria (NyK. 4 : 346.).

64. vog.: K. *jqrli* tisztel; ehren 396. | 2. áldoz, opfern; megvendégel, bewirthen.

Talán összefügg vele kaz. tat. *jara*-jónak, alkalmasnak, használhatónak lenni, tetszeni; taugen, gefallen; *jarat*-kedvelni, szeretni; lieben, gern haben (BÁL. II. 77.).

vö. cser. *joratem* szerelem; liebe (NyK. 4 : 371.).

65. vog.: T. (*kučä*)-*jarmä* darabos dara; grober gries. IV. 322.

kaz. tat. *jarma* korpa, kása; kleie, grütze, *dögö-jarmasi* rizskása, reis; *jarma-kar* hódara, schneegrütze (BÁL. II. 77.).

66. vog.: É. *juri* szándékosan, absichtlich (NyK. 24 : 21.) | P. *jorél* id. | T. *jörél* szándékosan 320.

kaz. tat. *juri* нарочно, нарочито, напрасно akarva, szánt-

szándékkal, készakarva (ZOL. 18.) | tob. tat. *jurli* id. | csuv. *jori* id. (ZOL. 18.)

cser. *jori'* különösen, épen azért (NyK. 4 : 371.).

67. vog.: É. *jurt* társ; genosse III. 379. barát; freund II. 47. | K. *jort* id. II. 223. | T. *jort* id.

kaz. tat. *jort*, *šort* ház, gazdaság; haus, haushalt (BÁL. II. 86.) | vö. oszm. *jurt* wohnung.

md. M. *jurt* md. E. *jur^ata* wohnplatz.

68. vog.: É. *kaxér* kebel, vágy; busen, verlangen III. 55. *kakér* kebel, méh; busen, gebärmutter | KL. *kuxr* kebel III. 487. | K. *käxr* has, bauch II. 235. méh; gebärmutter II. 226. | T. *kixr* has 160.

? vö. kaz. tat. *kükräk* mell, brust (BÁL. II. 167.). — BUDENZ (MUSz. 874.) ugor eredetűnek tartja, s a magyar *üres*-sel egyezteteli.

69. vog.: T. *ti'p-käpän* gabona-asztag; getreide-schober.

kaz. tat. *kaban* heuschober (Ethn. 4 : 177.); *kübä* kis rakás széna; kleiner heu-haufen (BÁL. II. 69.).

osztj. *keban* heuschober (Ethn. 4 : 177.) | cser. *kavan*, *kävän* asztag; *šurno kavan* gabonaasztag | magy. *kepe*, *kéve* — vö. még or. *kona* haufen, schober.

70. vog.: K. *käs* zseb; tasche I. 169.

kaz. tat. *kesä* zseb; tasche (BÁL. II. 49.) | oszm. *kese*, *kise* beutel) ZENK. 75c.).

cser. *küse* zseb (NyK. 4 : 366.) | votj. *kisě* id. (Ethn. 4 : 199.)

71. vog.: É. *kēm* mód, mennyiség; art u. weise, quantität; *kēmel* módon, formán (NyK. 21 : 329.) | *kemij* elmés II. 170. *kēm-jeli* elmélkedik; sinnen II. 170.

vö. jak. *kām* maas, zeit (BÖHTL. 53.) | oszm. *kem* combien, (subst.) la quantité (Br. II. 633.) (az arabból).

72. vog.: P. *kēņēš* ügy, tanács; sache, rat III. 521. *kēņēšti* tanácskozik; sich beratschlagen. | K. *keneš* tanács; rat (NyK. 9 : 45.).

kaz. tat. *kiņāš* tanács; rat (BÁL. II. 55.) | csag. *kenges* rat (NyK. 18 : 100.) | csuv. *kanaš* договоръ, условіе, согласіе; szer-

zödés, egyezkedés, föltétel, értekezés (ZOL. 31.) | kirg. *kenes* совѣтъ, совѣщаніе, tanács, tanácskozás (ZOL. 31.).

cser. *kängäs* tanács, rat | votj. *kenes* id. (NyK. 18 : 100.)

73. vog.: B. *kēpēl* képen, -ként; gleich 346. | *χulax kēpēl* holló alakjában II. 295. *kēpēl*—*kēpēl* úgy — mint; so — wie I. 151.

vö. alt. *kep* vorbild, muster, modell (NyK. 18 : 116.). | jak. *kiāb* form, gestalt (BÖHTL. 66.) | ujj. *keb* bild, form (Kud. B. 215.) | oszm. *gibi* -ként.

magy. *kép* bild; -*képpen*.

74. vog.: T. *kérpiš* téglá; ziegel.

kaz. tat. *kirpič*, *kirbeč* téglá, cserép; ziegel, backstein (BÁL. II. 58.) (a perzsából).

osztj.: É. *kirpiš* backstein (АНЛQV. Nord. O. 90.). Megvan az oroszban is, mint tatár jövevényszó (кирпичъ), de nem valószínű, hogy onnan került a vogulba.

75. vog.: É. *vīt-keš* vizi manó (tkp. vizi ember); wasserfex III. 337.

kaz. tat. *keši*, *kiši* ember, más, idegen | mann, anderer, fremder (BÁL. II. 49.).

osztj.: D. *kāssi*, *kesi* ember (человѣкъ); *khqnta-kesi* osztják ember (NyK. 26 : 21.) — vö. még sam. K. *kuza* mensch (CASTR. Sam. W. 182.).

76. vog.: É. *koqrēx* kell; sollen, müssen I. 169. *nē-koqrēx* mi végett; um was, warum | AL. *mār-kāqrēx* id. 62. | K. *koqrkāi jemti* szükséges, es ist nöthig | P. *mān-kāqrēx* mi czélból, wozu 23. | T. *kerāx* kell, es ist nöthig IV. 363.

kaz. tat. *kirāk* kell, szükséges | nöthig (BÁL. II. 57.) — vö. mongol *kerek* szükség, ügy, dolog (NyK. 21 : 315.).

cser. *kerä'l* kellő, szükséges (NyK. 4 : 356.) — vö. kam. sam. *kherä'* szükséges, nothwendig (CASTR. Sam. W. 257.).

77. vog.: T. *kuipūx* hab; schaum IV. 403.

kaz. tat. *kübek* hab, tajték, buborék; schaum, wasserblase (BÁL. II. 69.) | oszm. *köpük* der schaum.

78. vog.: K. *kuorēn* könyv, buch (Ethn. 4 : 33.).

arab *korān* könyv. Mindenesetre tatár közvetítéssel (MUNKÁCSI).

79. vog.: L. *kuošm*, *kašm* zwiebel, waldknoblauch (*allium ursinum*) (NyK. 20 : 474.). P. *khqšēm* hagyma 9. Az alakra nézve vö. 31.

vö. csuv. *kušman* рѣдька; retek (ZOL. 38.).

md. M. *kušma'ni* (AHLQVIST), *kušma* meerrettig хренъ. md. E. *kšuman* rettich рѣдька (РААS. 39.) | zürj. votj. *kušman* retek (NyK. 20 : 474.) | cser. *ušman*, *ušmen* retek; *jokšar-ušman* vörös répa (NyK. 4 : 349.).

80. vog.: É. *kurka-nól* bárka; barke (tkp. = tyúkorrr; vö. «a tyúkorrrú jeles hajót vissza irányítom») (Ethn. 4 : 36.).

kaz. tat. *kurka* pulyka, truthuhn (BÁL. II. 66.) | csag. *kurk* bruthenne | csuv. *kurka* индюшка (ZOL. 38.).

votj. *kureg*, *kurega* henne, *nemič k.* truthenne (NyK. 18 : 118.) | zürj. *kurok* henne (WIEDEM. Syrj. W. 128.) | permi *kuróg* henne (GENETZ Ostperm. Sp. 22.) | md. *kurka*, gólya (NyK. 5 : 182.). — Megvan az oroszban is курка (dem.), куръ hahn, куроъ flintenhahn.

81. vog.: KL. *kuš* merőkanál; schöpfkelle 14.

Úgy látszik, a kaz. tat. *kašik* kanál; löffel kopott mása. A végzetre nézve vö. 44. Vagy talán orosz ковшъ-sal függ össze?

82. vog.: É. *kūšāj* gazda (AHLQV. Wog. W. 17. *kosäin* hauswirth = or. хозяинъ id.).

vö. kaz. tat. *χozü* gazda; wirth BÁL. II. 72. | csuv. *χoža* kaufmann, wirth | csag. *koža*, *koča* alt, gross, überreif, wirth | oszm. *χoža* meister, herr (a perzsából).

osztj.: É. *kušai* hausherr, hauswirth (AHLQV. Nord. O. 92.) | cser. *χoza* gazdag, reich; *oza* kereskedő, házigazda NyK. 4 : 344. | md. *kožä* id.

83. vog.: K. *khwōrēχ* csóka, dohle. Talán ide tartozik É. *χulax* holló, rabe K. *khwōlēχ* id. II. 226.

vö. csuv. *korak* воронъ (*corvus corax*) | alt. kirg. *karia* ворона | jak. *turax* id. (ZOL. 36.)

cser. *korak*, *karak* varjú, Krähe (NyK. 4 : 360.).

84. vog.: É. *lē'in*, *lēn*, *līn* evet, pénz.

kaz. tat. *tejen* evet, kopéka | eichhörnchen, kopeke (BÁL. II. 111.) | ujj. *tejiŋ* io. | koib. kar. *tīn* id. | alt. *tiŋ*, *tīn* id.

85. vog.: É. *mańśik* rén farka; schweif des rennthiers II. 52.
 vö. jak. *mančik* vagy *mančik taba*, ein solches zahmes rennthier, das schwer von einem wilden zu unterscheiden ist und daher auf der jagd als anlocker gebraucht wird (BÖRTL. 147.) (? a tunguzból, vö. Kow. 1975b.).

86. vog.: T. *mišäx* macska; katze IV. 351. | K. *mäsëx* id.
 vö. kaz. tat. *mäče* macska, katze (BÁL. II. 169.) | csag. *möšük* id.

87. vog.: É. *moxsëŋ* moksun lazacz; moksun lachs I. 134.; *moxsun* id. (Ethn. 4 : 182.) | P. *muksën* id.

vö. jak. *muksun* varietas salmonis eperlani (BÖRTL. 150.) | oszm. *muksun* id. (Ethn. 4 : 182.)

osztj.: É. *muksan*, *muksen* coregonus moksun (halfaj) (Ethn. 4 : 182.) — vö. or. *моксунъ* id.

88. vog.: T. *mqltqχ* fegyver; waffe | *moltëx* id. 159. IV. 359.
 kaz. tat. *miltik* puska; flinte | *miltikci* vadász, jäger (BÁL. II. 171.).

osztj. D. *mqttaχ* fegyver; waffe (NyK. 26 : 60.). *pistonnoj mataχ* puska, flinte [(NyK. 26 : 51.) — vö. kam. szam. K. *maltak* flinte (CASTR. Sam. W. 192.).

89. vog.: É. *ńań* kenyér; brod II. 87. | KL. *ńań* id. 6. | K. *ńań* (NyK. 9 : 109.) *ńoqń*, *ńań* kenyér, tészta, teig IV. 420. | *ńań*, *ńań*, *năn* (AHLQV. Wog. W. 31.) id.

kaz. tat. *nan* pfannkuchen | kirk. *nan* id. (BUDAG. II. 279.) | oszm. *nan* pain (Br. II. 1089.) (a perzsából).

osztj.: É. *ńań* kenyér (NyK. 11 : 95.) | D. *ńań* id. (NyK. 26 : 45.) *ter-ńeń* лепешка, lepény (NyK. 26 : 36) | votj. *ńań* id. — jur. szam. *năn* brot (CASTR. Sam. W. 19.).

90. vog.: É. *nëpek* irás; schrift | KL. *nëpek* papiros, papier 3. | K. *nëpëx* levél, papiros; brief, papier IV. 396.

vö. oszm. *nebk*, *nybk*, *nebyk* fruit de lotus; 2. écriture (ZENK. 906. b. Br. II. 1081.) (arab-perzsa).

osztj.: É. *nepāk*, *nepëk* papier, buch | *nepākın* papierner (AHLQV. Nord. O. 109.); *kitta-nepëk* brief (gesandtes papier) id. 90. | D. *nipix* papier; *nëbek*, *nëbak* | S. *nipek* id. (NyK. 26 : 44.) | zürj. *nebög* id. (AHLQV. N. O. 109.)

91. vog.: É. *namét* nemez harisnya (Ethn. 5 : 9.) | K. *nément* id. (Ethn. 5 : 139.) | T. *niment* nemez; filz IV. 402.

vö. oszm. *nemed* vêtement d'étoffe grossière, feutre (Br. II. 1137.) < perzsa *nemed* feutre, étoffe grossière, tapis (ZENK. 919c.).
osztj.: É. *nāmīl* filz (AHLQV. Nord. O. 107.) | magy. *nemez* filz.

92. vog.: É. *nīs* tejes hal | KL. *nīns* id. | AL. *nīs* id. | P. *nīns* id. | K. *nīns* id. | T. *nānši* id.

tob. tat. *jinēi* id. (BUDAG. II. 360.) (MUNKÁCSI.)

93. vog.: T. *q̄yēl* ész; vernunft 158. | Talán ide tartozik *ākēl'* kegyes, fromm IV. 121.

kaz. tat. *akīl* verstand, geist, geistige anlage rath, rathschlag (RADL. W. 102.) | vö. krm. *akīl* id. | kirg. *akīl* id. | oszm. 'akl esprit, intelligence (Br. II. 272.) < arab *hakīl* (RADL. W. 102.).

94. vog.: K. *ōyer-sômēy* végitélet napja, tag des jüngsten gerichtes (Ethn. 4 : 33.) | *ōyer-som* világ vége (Máté Ev. 13 : 40.).

vö. arab *āḡer zemān* az idők vége. Mindenesetre tatár közvetítéssel (MUNKÁCSI) (ZENK. 481b.).

md. Pšen. *ak̄er* schlecht, verdorben (PAAS. 28.) md. Pšen. *samana* zeit (PAAS. 45.).

95. vog.: K. *ōkhērti* megátkoz, verfluchen III. 129.

kaz. tat. *akīr* brüllen, schreien, zanken, schimpfen; kiabálni, ordítani, veszekedni, szidni (RADL. : W. 100.) | kirg. *akīr* id. | krm. *akīr* id. (RADL. W. 100.)

A vogul ige -ti végzetére vö. köz. tör. *alda* ~ vog.: T. *qltqtē* | kaz. tat. *imlā* ~ vog.: T. *jimlāti* (59.).

96. vog.: T. *ōkhēšēm* imádság; gebet 259.

kaz. tat. *aḡšam* die zeit des abendgebetes (RADL. W. 139.); *aḡšam namazi* esti ima; abendgebet (BÁL.) | csag. *aḡšam* zeit des abendgebetes | oszm. *aḡšam* abend, nacht (ZENK. 18c.) *aḡšam namāzi* quatrième prière, faite vingt minutes après le coucher du soleil (Br. II. 1135.) (az arabból).

97. vog.: K. *ōxšes* kulcs; schlüssel (NyK. 9 : 28.) | T. *q̄šxēs* kulcs, schlüssel 162.; *q̄škhūs* id. IV. 349. | ? *ošmes* schlüssel (AHLQV. Wog. W. 36.).

kaz. tat. *ačkīč* kulcs, schlüssel (BÁL. II. 5.) | krm. *ačkīč* id.

(RADL. W. 513.) | bar. kom. *ažkiž* ключъ (RADL. W. 529.). Alapszava a köz. tör. *ač-*, *as-* nyitni, öffnen ige (l. RADL. W. 497.).

98. vog.: P. *oxšā* pénz; geld 10. | K. *oxšā* id. 365. *okhšē* id. 373. | T. *qkhšā* pénz IV. 345. — Valószínűleg idetartozik É. *qxsā* darab; stück, mely jelentés a pénz fogalmából nagyon könnyen keletkezhett. BUD. (MUSZ. 843.) ugor eredetűnek tartja s a magyar *oszol-* családjához veszi.

kaz. tat. *akča* pénz; münze, geld (BÁL. II. 2.) | leb. sag. kirk. *akča* id. (RADL. W. 121.) | alt. *akča* id. (RADL. Ph. 141.) | krm. *akča* id. | oszm. *akča* id.

cser. *oksa* pénz (NyK. III.) | votj. *ukso* geld (NyK. 18 : 86.) | md. M. *akša* md. E. *ašo* id. (PAAS. 38.) | magy. *akcsa* (Münc. C. 21 : 158.) «kis pénz». A mordvin alakra nézve l. PAASONEN fejtegetését (38. l.) — vö. még kam. szam. *akta* geld, münze (CASTR. Sam. W. 253.).

99. vog.: É. *ālā* szín; farbe.

? vö. kaz. tat. *ala* tarka, bunt | csuv. *ola* пестрый (ZOL. 19.). Nagyon sok török nyelvben előfordúl. Kétséggessé teszi az egyeztetést a jésített l. — Vö. még kam. szam. *ala* scheckig (vom Pferde) (CASTR. Sam. W. 270.).

100. *ālš* wallach (AHLQV. Wog. W. 35.).

kaz. tat. *alaša* herélt ló; castrirtes pferd (BÁL.).

krm. *alaša* wallach (RADL. W. 366.) | oszm. *alaša* ein pferd oder ein anderes lastthier, das an den sattel oder packsattel gewöhnt ist (RADL.), dos, cheval de fatigue (ZENK.).

cser. *olaša* equus castratus (NyK. 4 : 347.) | votj. *ulašo* wallach, eunuch (NyK. 18.) — tat. *aloša at*: herélt ló átment az oroszba is лошадь alakban.

101. vog.: T. *ālp* 159. *ālep* IV. 363. hős; held.

kaz. tat. *alīb* óriás; riese (BÁL. II. 13.) | csag. *alp* der held (RADL. W. 430.) | alt. tel. leb. sor. soj. sag. kojib.-kar. kirk. *alip* held (RADL. W. 384.) | oszm. *alp* brave, fort, courageux (ZENK. 85. c.).

vö. kam. szam. *ālap* held (CASTR. Sam. W. 178.).

102. vog.: T. *qłtātē* csalogat 326.

kaz. tat. *alda-* megcsal (BÁL.) *aldat* betrügen lassen (RADL.

W. 416.) | krm. *aldat* id. | kirk. *aldat* (RADL. W. 416.) | oszm. *aldat* betrügen | csuv. *oldalas* csalás (ZOL. 19.). A -*té* végzetre nézve vö. 59, 95.

votj. *oldalaš* megcsal; betrügen (NyK. 18.).

103. vog.: É. *āltēn* arany; gold | T. *q̄ltēn* id. IV. 354.

kaz. tat. *altin* arany; gold (BÁL. II. 13.) | jak. *altan* kupfer, gold (BÖHTL. 41.). Nagyon sok nyelvben előfordul, oszm. *altun*, *altēn* or, or pur (ZENK. 87b.) — mong. *altan* (SCHMIDT 13.); burját *altey*, *altan* (CASTR.).

votj. *altin* arany; *altinnat*- megaranyozni; vergolden (NyK. 18 : 70.) — kam. szam. *althen*, *alten*, *altan* gold (CASTR. Sam. W. 178.) vö. még or. алтынъ három kopéka értékű pénz, алтынникъ régi pénz. RADLOFF szerint (Wört. 408.) алтын nem arany, hanem алты тин hat evet, hat félkopéka összevonása. Átment a finnbe is *alttina* régi három kopékás pénz.

104. vog.: É. *ōpi-nāj* nénédasszony III. 204. *ūp* nagynéne, *ūpukwē* dem. II. 20. III. 84.

csuv. *appaj*, *appa* néne | kaz. tat. *aba* néne | kirk. *apa*, *āpe* id. (ZOL. 133.)

osztj.: É. *ōpi* schwester (ältere) tante (АНЛQV. Nord. O. 115.) | votj. *apaj* nagynéne; tante (NyK. 18 : 94.).

105. vog.: KL. *q̄raqhwē* pálinka, branntwein 5. | P. *q̄raqhw* id. 8. | K. *ōrokh*, *ōrékh* II. 234. id. | T. *q̄raq* 320.

kaz. tat. *araki* pálinka; branntwein | kirk. *arak* id. | alt. *araki* id. | oszm. *raki* < arab *araki* eau de vie (ZENK. 23. b.).

votj. *arak*, *araki* id. (NyK. 18 : 126.) | cser. *araka* id. (NyK. III : 403.) — vö. szam. K. *arga*, *araga* branntwein (CASTR. Sam. W. 178.) | or. аракъ.

106. vog.: T. *q̄ram* haszontalanúl, hiába; nutzlos, umsonst (322.).

kaz. tat. *äräm* haszontalanság (BÁL.) | kirk. *haram* von schlechter abstammung | < arab *haram* gesetzlich verboten (ZENK.).

votj. *aram*- umkommen, zugrunde gehen.

107. vog.: T. *q̄raq* szekér, terhesszekér; lastwagen (308.).

kaz. tat. *arba* szekér; wagen (BÁL. II. 11.) | vö. kirk. *arba*

id. | krm. *arba* id. (RADL. W. 355.) | oszm. *araba roue, chaise roulante, voiture* (ZENK. 23a.).

votj. *urobo* szekér; wagen | cser. *araba, arava* szekér, wagen (NyK. 18 : 135.) — vö. or. *arāa* id.

108. vog.: K. *as, ase* hiába, czéltalanul; nutzlos, umsonst, ohne zweck 384.

vö. *as, az* wenig, unbedeutend, gering. Csaknem minden török nyelvben megvan (RADL. W. 531., 555.).

109. vog.: KL. *asä, takwi asä* ő maga; er selbst 9.

vö. tar. kirm. *öz* selbst; maga | ujj. *ös* maga, selbst: persönlichkeit (RADL. W. 1290., 1298.).

zürj. *ácim* ich selbst (Genetz Ostperm. Sp. 8.). Vö. MUSz. 596. *maga*.

110. vog.: É. *osāl-ñaurēm* fattyu gyerek; uneheliches kind.

? kaz. tat. *osal* schlecht, elend, böse (BÁL. II. 34.). Feltűnő a vogul *s* a tatár *s*-szel szemben.

md. M. *osal* schlecht, elend (PAAS. 41.) | cser. *osal* id.

111. vog.: AL. *qšēx* kedves; lieb, lieblich.

vö. krm. *ášik* szerelem; liebe; szenvedély; Leidenschaft | *ášik* szerelmes; verliebt (RADL. W. 592.) | tar. *ášik* szerelmes, szerelemre gyuladt; verliebt, von liebe entbrannt | csag. *ášik* id. | oszm. *ášik* id. (RADL. W. 596.) (az arabból).

112. vog.: K. *oši* harag; zorn 387. | É. *qšti* haragszik, zürnen II. 81. | P. *ošiti* id. III. 539. | T. *qšte* id. 325. | AL. *ošetqlenti* id. 77.

kaz. tat. *ačū* 1. savanyú, keserű, sós; sauer, bitter, salzig; 2. nehéz, heves, schwer, heftig; 3. sértő, haragos, izgatott; beleidend, zornig, erregt; 4. gond, fájdalom; kummer, das leiden; 5. harag; zorn (RADL. W. 511.) | alt. tel. kirm. *ačū* id. | krm. *ači* savanyú; sauer, gond, fájdalom; kummer, schmerz (RADL. W. 504.) | tar. csag. *ačik* (*ači-k*) zorn, zornig; гнѣвъ сердитый (RADL. W. 510.) | oszm. azerb. *aži* bitter; herb; schmerz. — De vö. MUSz. 715.

113. vog.: *ošitos* alaun; timsó (AHLQV. Wog. W. 36.).

kaz. tat. *aču taš* timsó; alaun (BÁL. II. 5.).

114. vog.: AL. *ašlëx* árpa; gerste.

kaz. tat. *ašlik* getreide | tob. *ašlik* árpa; gerste | krm. *ašlik* getreide, gerste (RADL. W. 603.).

115. vog.: T. *atlam* lépés; schritt 162.

kaz. tat. *atla* lépni; schreiten | *atlam* lépés; schritt, *adim* id. (BÁL. II. 7.) | csag. *atim* id.

116. vog.: É. *pāši* rénborjú; rennkalb | KL. *pāši* rénborjú | *daši*, *pasiq* id. (AHLQV. Wog. W.)

kaz. tat. *bizau* borjú; kalb (BÁL. II. 159.) | csuv. *poro* (Ethn. 5 : 22.) | alt. *puza* id. | csag. *bozagu* id. | oszm. *buzagu*, *buzagi* kalb, lamm, junges von rothwild; veau (Br. I. 1401.).

osztj.: É. *peži*, *pažox* borju (NyK. 11 : 140., 144.). Meg vannak megfelelői az iráni nyelvekben is (vö. MUNK. Ethn. 5 : 22.).

117. vog.: KL. *pārēš* jégtörő vas; IV. 395.

kaz. tat. *bār* verni; schlagen. A vogul szó egy kaz. tat. **bār-eč* deverbális főnévre («verő») mutat (vö. BÁL. III. 26.).

118. vog.: T. *pëx* nagyon, erősen; sehr, stark.

kaz. tat. *bik* nagyon, erősen; sehr, stark (BÁL. II. 160.) | csag. *bik*, *bek* id. | oszm. *pek* id.

md. M. *pāk* | md. E. *pëk* id. (PAAS.)

119. vog.: T. 160. *piški* átfúr; durchbohren.

? vö. kaz. tat. *pički* fűrész; säge.

120. vog.: T. *poxmor* mámor; rausch 160. | *paxmër* id. 321.

vö. miš. *makmîr* unwohlsein nach vielem essen (PAAS.) | csuv. *muymur* похмѣлье (ZOL. 44.) | alt. *pakpîr* id. (ZOL. 44.) < arab *maymûr* grisé, enivré; *maxmurluk* étourdissement résultant de l'ivresse (ZENK. 829a.).

md. M. *maxmara* rausch (PAAS.) | votj. *makmîr* katzenjammer (NyK. 18 : 132.) | cser. *mokmur*, *maxmur* id. (ZOL. 44.) | magy. *mámor* rausch (délszláv közvetítéssel).

121. vog.: KL. *poj* gazdag; reich | K. *poj* id. III. 353., II. 376. | *pojlach* gazdagság, reichthum (NyK. 9 : 166.).

kaz. tat. *baj* gazdag, gazda; reich, wirth, hausherr (BÁL. II. 151.) | jak. *bāj* id. (BÖHTL. 126.) | kirg. ujg. csag. oszm. *baj* reich | csuv. *pojan* id.

votj. *baj reich* (NyK. 18 : 86.) | cser. *pojan id.* (NyK. 4 : 408.) —
szam. K. *bai reich* (CASTR. Sam. W. 121.).

122. vog. : *poirim* feiertag, fest, ostern (AHLQV. Wog. W. 43.).
tat. *bajram* bajramünnep.

123. vog. : *poitel, poital* stute (AHLQV. Wog. W. 43.).
kaz. tat. *bajtal* kanca; stute (BÁL. II. 152.).

124. vog. : L. *poll, pql* méz, honig (NyK. 16 : 481.).
kaz. tat. *bal* méz; honig (BÁL. II. 155.) | oszm. *bal id.*

125. vog. : T. *palts* sógorasszony; schwägerin 162.
kaz. tat. *baldiz id.* (BÁL. II. 155.) | vö. csuv. *poldir* меньмиѣ
шуринѣ (ZOL. 50.) | oszm. *baldiz* schwägerin.

votj. *bultir* sógorasszony (csuvasos alak) (Votj. Szót. 635.) |
md. E. *balduş, balduz* | md. M. *paldəs id.* (PAAS.)

126. vog. : É. *por-nē* boszorkány; hexe II. 307.
vö. kaz. tat. *pārej* rossz szellem (BÁL. II. 148.) < perzsa *perī*.
votj. *peri* böser geist (NyK. 18 : 141.).

127. vog. : *poriš* bors, pfeffer (AHLQV. Wog. W. 44.).
kaz. tat. *boroč* bors, pfeffer (BÁL. II. 162.) | csuv. *purš* перещъ
(ZOL. 53.) | alt. *purč, murs* (ZOL. 53.).

AHLQVIST a vogul *poriš*-t orosz átvételnek tartja; azonban a
tatár alak közelebb áll.

128. vog. : K. *pōš* sógor; schwager II. 228.
kaz. tat. *baža* sógor; schwager (BÁL. II. 152.) | miš. *baža*
sógor (PAAS.) | csuv. *pošana* своякъ (ZOL. 49.).
md. *pašä, bašä id.* (PAAS.) | cser. *posana* sógor. NyK. IV. 409.

129. vog. : T. *(il)-pošatē* kiürít; ausleeren 307.
kaz. tat. *buš* leer, üres; *bušat-* kiürít, ausleeren (BÁL. II.
166.) | kirg. *bos id.* | csag. *boš id.*
votj. *buš* leer, geräumig; üres, tágas (NyK. 18.).

130. vog. : É. *pqšmäk* czipő, schuh III. 396. | K. *posmēx id.*
kaz. tat. *bašmak id.* (BÁL. III. 153.) | oszm. *bašmak* sandale,
pantoffel.

osztj. É. *pušmek* faczipő (NyK. 11 : 214.) | md. *bašmak id.*
(PAAS.) | zürj. *bašmak id.* (WIED.)

131. vog.: K. *poser* vásár, markt (NyK. 9 : 168.).

kaz. tat. *bazar* vásártér, piac; markt, marktplatz (BÁL. II. 154.) | kirk. csag. *bazar* id. | jak. *basār* id. (BÖHTL. 131.) | oszm. *bāzār*, *pazar* markt (ZENK. 162b.) (a perzsából).

votj. *bazar* markt (NyK. 18 : 136.) | cser. *pazar* id. (ZOL. 46.) | osztj. *pozar* id. (NyK. 11 : 149.) | magy. *vásár*. Megvan az oroszban is: базаръ.

132. vog. *poter* stark; erős (AHLQV. Wog. W. 44.).

kaz. tat. *batır* hős, bátor, held, muthig (BÁL. II. 152.) | kirk. *butur* held | tel. *patty* id. | alt. *matyr* id. (RADL. Ph. 152.)

osztj. D. *mator* hős, held; *katten mator* tatár (NyK. 26 : 22.) | cser. *motor* bátor (NyK. 4 : 421.) | magy. *bátor* id.

Valószínűleg ugyanezen szócsaládba tartozik még kaz. tat. *matur* szép, kitünő; schön, vortrefflich (BÁL. II. 169.) | bask. *matur* szép (NyK. 18 : 119.) — md. Pšen. *mator* hübsches aussehen (PAAS. 40.) | zürj. *bedor* id. (GENETZ Ostp. Sp.) | votj. *motor* schön, lieblich (NyK. 18 : 119.) vö. RADLOFF, Phon. 152. l.

AHLQVIST feltevése (vog. *poter* < or. бодрый) nem valószínű.

133. vog. T. *pūḡan* bika; stier 311.

vö. csuv. *buka*, *buga* id. (NyK. 10 : 78.) | koib. kar. *puga* stier (RADL. Ph. 131.) | oszm. *buk* id.

md. *bika*, *buka* id. (NyK. 16 : 404.) | magy. *bika* (délszláv közvetítéssel) stier; *buga* (egyenesen a törökségből) kisszarvu marha, szarvatlan kos, vagy tehén (Nyr. 13 : 259.). Megvan számos szláv nyelvben is (or. бикъ).

134. vog.: K. *pujou* festő-fű IV : 291.

kaz. tat. *buja* festeni, malen; *bujau* festék, festés; farbe, das malen | csag. *bojag* szín, festék NyK. 17 : 374. | bask. *bojao* szín, festék (NyK. 17 : 374.).

votj. *bujol* festék, máz (Votj. Szót. 631.).

135. vog.: T. *purä* ár; pfriemen.

csuv. *purä* fűró | kaz. tat. *borou* fűró; bohrer (BÁL. II. 162.); *burau* id. (MUSz. 543.)

osztj. *por*, *par* fűró | cser. *puró* fűró (NyK. 4 : 412.) | f. *pura* fűró, nagy ár (vö. MUSz. 543.).

136. vog.: K. *puršékén* borsós | *puršex*, *puršag*, *poršex* erbsen (AHLQV. Wog. W. 45.).

kaz. tat. *borčak*, *burčak* borsó, erbsen (BÁL. II. 163.) | vö. csag. *burčak*, *buržak* id. (NyK. 10 : 78.) | csuv. *purža* id. (ZOL. 53.) | alt. *mircak* id. (ZOL. 53.)

cser. *pursa* (ZOL. 53.) id. | magy. *borsó* id.

137. vog.: É. *pusä* sűrű sör; dickes bier | AL. *pusa* id. 55. | K. *posé* id.

kaz. tat. *busa* (MACHMUDOV 38.) родъ кваса. | vö. oszm. *buza*, *boza* ein getränk, das aus hirse bereitet wird, in manchen gegenden auch aus mais, buchwaizen od. hafermehl ZENK. 217c.) | csag. *boza* ital tevetejből (PAAS. 45.).

md. *poza* halbbier; квасъ, бѣра (PAAS. 44.) | magy. *boza*.

138. vog.: K. *puti* buza; waizen (NyK. 9 : 173.) *püti* id. (AHLQV. Wog. W. 46.)

kaz. tat. *bodaj* buza (BÁL. II. 162.) | oszm. *bogdaj* id.

139. vog.: É. *šaj* tea, thee I : 15.; IV. 327. | K. *šoj* id.

kaz. tat. *čaj* tea, thee (BÁL. II. 90.) | vö. jak. *cai* thee (BÖHTL. 119.) < perzsa *čaj* tea (ZENK. 347a.).

osztj.: É. *šaj* tea (NyK. 11 : 115. AHLQV. Nord. O. 138.) Meg van az oroszban is чай thee, grüner thee.

140. vog.: É. *šajik* fagyos, hűvös; frostig, kühl III. 256.

kaz. tat. *sauik* hideg; kalt; die kälte (BÁL. II. 130.) | ? vö. perzsa-oszm. *sāje* schatten, schutz (ZENK.).

votj. *šaj* schatten, kühlung (NyK. 18 : 141.)

141. vog.: É. *šajtan* sátán, teuffel IV : 204.

kaz. tat. *šajtan* teufel (BÁL. II. 100.) | csuv. *šajtan* id. | oszm. *šejtān* satan, teufel, dämon (ZENK. 556a.) (az arabból).

md. M. *šajtan* | md. E. *šajtan* id. (PAAS.) | votj. *šajtan* teufel (NyK. 18 : 134.) | cser. *šajtan* id. | magy. *sátán*.

142. vog.: É. *šāk* sulyok; hammer III : 500. | K. *šakhi* kalapál; hammern 396.

kaz. tat. *čak*, *ut čak* tüzet ütni (BÁL. II. 89.) *čükeč* kalapács; hammer (BÁL. II. 98.) | oszm. *čakmak* frapper, *čak* battoir; schläger, klopper (ZENK. 349b.).

osztj.: É. *šāk* hammer (AHLQV. Nord. O. 129.) | D. *čekqč* kalapács (deverbalis képzés).

143. vog.: É. *sakūti* megront; verderben III. 397.

kaz. tat. *čak* hitvány, rossz; schlecht, übel (OSTR. 223.).

144. vog.: É. *sakwalix* szarka; [†]elster II. 111. | K. *sakweläx* id. I. 172.

kaz. tat. *čäüka* elster; szarka (NyK. 18 : 113.) | tob. tat. *čöngä* id. | csuv. *čana* id. (ZOL. 101.)

145. vog.: K. *čam* gyertya, kertze (NyK. 9 : 116.) | T. *šäm* id. IV. 366. | *šam* licht (AHLQV. Wog. W. 48.).

kaz. tat. *šäm* gyertya; kertze (BÁL. II. 101.) | < arab-perzsa *šäm* cire, bougie, chandelle, flambeau lumière (ZENK. 550c.).

146. vog.: E. *sān* csésze; schale II. 300. nyírhéjdoboz; schachtel aus birkenrinde II. 53. | *sānkwe* (dem.) II. 79.

kaz. tat. *čan* kád, nagyobb dézsa; wanne, grössere balge (BÁL. II. 90.) | vö. jak. *čan* ein grossmächtiger kessel (BÖHTL. 119.).
osztj.: É. *šan* kád, véka, köböl (NyK. 11 : 113.)

147. vog.: É. *sānkwēlti* penget (húrt); die saite schlagen III. 380. | *sānkwēltēp* hármonika (deverb. főnév) NyK. 24 : 331. | T. *čäyēltq̄p* id. 331.

vö. oszm. *čenk* harpon, espèce de harpe persane (Bt. I. 652.)
< perzsa *čenk* sorte de harpe, courbé, crochu; *čengi* joueur ou joueuse de harpe (ZENK. 368b.); *čengel*, *žengel* croc, crochet (ZENK. 368b.). E szerint *sānkwēlti* már denominális ige. (-elti képzővel.)

MUNKÁCSI (Nyr. 19 : 149.) finn-ugor eredetűnek tartja s a magyar *hegedű*-vel egyezteti.

148. vog.: T. *santal* szék; stuhl 314.

kaz. tat. *sandal* üllő; amboss (BÁL. II. 132.) | kirg. *sandal* id. | csuv. *sondal* amboss (ZOL. 62.) < arab *sandal* szék.
cser. *sandale* üllővas; amboss (Ethn. V : 5.).

149. vog.: É. *saptān pāl* gyékényes ágy; bett mit bastmatte III. 528. | *sapta* teppich von schilf (AHLQV. Wog. W. 48.).

kaz. tat. *čiptä* gyékény, matte (BÁL. II. 178.).

150. vog. *siper* besen, egge; seprű, borona; *sipertam* eggen boronálni (AHLQV. Wog. W. 52.) | K. *séperti* boronál | P. *siperti* id.

kaz. tat. *seber-* seperni; kehren; *seberke* seprű; besen (BÁL. II. 135.).

151. vog. *sisa* weberschiffchen (AHLQV. Wog. W. 52.).

kaz. tat. *susa* vetélő; weberschiffchen (BÁL. II. 143.). (AHLQV.)

152. vog.: *sōpen* seife; szappan (AHLQV. Wog. W. 53.).

kaz. tat. *sapīn* szappan (BÁL. II. 143.).

magy. *szappan* (iráni eredetű?).

153. vog.: É. *sor-vit* pálinka; branntwein | AL. *sara* ritka sör: dünnbier 55. IV. 59. | *sore* bier (AHLQV. Wog. W.).

kaz. tat. *sīrā* sör (BÁL. II. 138.) | kajb. *sera* id. | alt. *sīra* id. (iráni átvétel?)

cser. *sera* id. | votj. *sur* id. | zürj. *sur* id. (GEN. Ostp. Sp. 22.) | magy. *sör*.

154. vog.: T. *šäika* veder; eimer IV. 401.

tob. tat. *šaiğa* wassergeschirr um wasser zu schöpfen, milch-eimer (BUDAG. I. 664.) | oszm. *šajka* schaike, eine art fahrzeug (ZENK.).

magy. *sajka* (délszláv réven) — or. *шайка* wassergeschirr um wasser zu schöpfen oder tragen. Megvan még több szláv nyelven is, bolgárban, szerbben, uj-szlovénban (MIKL.).

155. vog.: AL. *säir* tehén, kuh 78. *sair* id. | K. *sqor* id. II. 378., 300. | P. *sä'ir* id. 15. | T. *sqor* id. (NyK. 24 : 27.) *sqor-voqut* tehén-csorda IV. 377.

kaz. tat. *siğir* tehén; kuh (BÁL. II. 137.) | azerb. *siğir* bika; stier (NyK. 24 : 207.) | oszm. *siğir* bœuf (Br. II. 108.).

magy. *söre* | osztj.: Irt. *sāgar* kuh | votj. *sikal*, *iskal* | cser. *uškal* tehén (MUNK. NyK. 24 : 407.) — vö. még sham. K. *sygar* | *syr* kuh (CASTR. Sam. W. 244.).

156. vog.: L. *šäkwän* kannamosó zsurló | K. *soxwënt* id. (Ethn. 4 : 298.).

A tatár *jikän* (gyékény) szó csuvasos alakjára mutat vissza. votj. *šakan* bastmatte (NyK. 18 : 121.).

157. vog.: É. *šänsi* veréb; sperling II. 187. | T. *cānci* id.

? vö. kaz. tat. *čäpčëk* kis póling; *čipčëk* veréb, sperling (BÁL. II. 94.).

158. vog. : É. *sép* zseb ; tasche I. 17.

vö. oszm. *žeb* poche, sac, bourse (ZENK. 347b.). < arab *žejb*, vulg. *žeb* busen des kleides (ZENK. 377c.) | vö. kaz. tat. *čabu* az öltöny egymásra boruló részei ; die schösse des kleides.

osztj. *sep*, *sép* (NyK. 11 : 103.; AHLQV. Nord. O. 132.) id. | md. M. *šépä*, *čépä* (gen. -*ən*) | md. E. *šepe*, *žepe* id. (PAAS. 46.) | zürj. *žep* id. | votj. *žep* id. (NyK. 18.) | magy. *zseb*. — Vö. még jur. szam. *seap* tasche, O. *sép* id. NP. *sepa* id. MO. *seppa* id. (CASTR. Sam. W. 31. 289.)

159. vog. : P. *šeten* kerítés ; zaun, geländer 22. | T. *čitän* id. 163. IV. 401.

kaz. tat. *čitän* font kerítés ; geflochtener zaun (BÁL. II. 96.) | bašk. *četen* sövény, kerítés (NyK. 17 : 375.).

vö. még kam. szam. *šeden* stelle, hof ; *šedenertun* umzäunen (CASTR. Sam. W. 183.).

160. vog. : K. *šéləx* hordó ; fass 377. | T. *čiläx* kádacska, veder ; kleine wanne, eimer 155., 388.

kaz. tat. *čiläk* veder, eimer (BÁL. II. 96.).

osztj. : D. *tetek* kádacska (NyK. 26 : 39.).

161. vog. : É. *širä* sirály ; möve II. 53. *sirrä* II. 85. id. | K. *šorē*, *šorē* id. | T. *čara* sirály (Ethn. IV. 295.).

kaz. tat. *čarлак* sirály ; möve (BÁL. II. 91.) | csuv. *čarlan* gém (ZOL. 102.).

zürj. *čirak* sirály (Ethn. 4 : 295.) | cser. *čarlan* id. (ZOL. 102.) | magy. *sirály*.

162. vog. : T. *šujäli* szeret ; lieben 326. *šujäləxtle* id. 165.

kaz. tat. *šöj-* szeretni ; lieben (BÁL. II. 140.).

163. vog. : KL. *šalem* szalma, szalmaszár ; stroh IV. 100.

kaz. tat. *šalam* szalma, szalmaszár ; stroh, strohhahn (BÁL. II. 134.).

164. vog. : T. *čalkħan* répa ; rübe 333.

kaz. tat. *šalkan* répa ; rübe (BÁL. II. 100.). MUNKÁCSI szerint (Ethn. 4 : 174.) idetartozik a magy. *csalán* is.

165. vog. : T. *čalyo* kasza ; sense 163.

kaz. tat. *čalyi* kasza ; sense (BÁL. II. 91.).

166. vog. : É. *şqlwé* kasza ; sense IV. 417.

? vö. csuv. *şava* kasza | cser. *sava* id. (NyK. III. 417.)

167. vog. : É. *şqn* eszmélet ; besinnung ; *şqnēñ nē şqnēmne ti jojtāsēm* eszméletes nő im eszméletemre jutottam III. 425. | P. *sonēti* észrevesz ; wahrnehmen 21.

vö. oszm. *şan* âme, vie (Bt. I. 594.) < perzsa *şan* âme, esprit (ZENK. 345c.).

cser. *çon* lélek ; anima, *şonem* gondolni, denken (NyK. IV.).

168. vog. : FL. *şayli* csendül ; klirren IV. 39. *şayka* harang ; glocke IV. 68. | T. *çay* harang, glocke IV. 403. *çoyi* zúg, sausen 313. *çonti* csörget, klirren machen 327.

kaz. tat. *çay* harang ; glocke *çay kakmak* harangozni, läuten (BÁL. II. 90.) | csuv. *çan* harang ; колоколъ (ZOL. 101.) | alt. *şay* id. (ZOL. 101.) | oszm. *çāy* cloche (Bt. I. 587.).

osztj. : É. *şaykan* glocke ; *şaykan-şot* glockthurm (AHLQV. Nord. O. 138.) | cser. *çang* harang, glocke *çankarem* harangozni, läuten (NyK. IV. 373.) | zürj. *şynjan* id. (AHLQV. 138.)

169. vog. : KL. *şuntēş* láda ; kisten 46. | T. *şantqş* láda, szek-rény ; kisten, kasten IV. 362. *şantqşh* IV. 361. id.

kaz. tat. *sandik* (BÁL. II. 132.) láda ; kiste, koffer | csuv. *sonday* id. (ZOL. 62.) | oszm. *sandik* id. (az arabból.)

cser. *sindik* (NyK. 4 : 381.) | md. *sunduk* | zürj. *sunduk* id. | votj. *sandik* (NyK. 18 : 134.). — Megvan az oroszban is : сундукъ id.

170. vog. : AL. *şqrt* csuka ; hecht | *sart*, *särt*, *sört* (AHLQV. Wog. W. 49.). A végzetre nézve vö. 31, 79, 94.

kaz. tat. *çurtan* csuka ; hecht (BÁL. II. 99.) | csuv. *şurtan* id. (Ethn. 4 : 181.) | jak. *sordon* id.

osztj. : É. *sört* D. *şqrt* id. (NyK. 26 : 40.) | votj. *çurtan* (Votj. Szót. 330.) — vö. még sham. K. *şortan* hecht (AHLQV. Sam. W. 183.).

171. vog. : L. *şortä* fenyő-szilánk, gyertya | K. *şqrte* (*şoarta* AHLQV.) id. (Ethn. 4 : 175.) | T. *çqrta* id.

csuv. *şorda* gyertya (Ethn. 4 : 175.).

cser. *sorta*, *sarta* (NyK. IV.) | magy. *gyertya*.

172. vog.: T. *šqu*, *šqu* egészséges, ép; gesund | AT. *šqlén qlantén* egészséges vagy (köszönési forma); bist gesund 321.

kaz. tat. *sau* ép, egészséges, gesund (BÁL. II. 130.) | bask. *sav* egészséges (NyK. 17 : 376.) | oszm. *sag*, *saa* id.

173. vog.: É. *sqwét* bödöny; bottig III. 21. | KL. *saut* id. III. 485.

kaz. tat. *sauit* edény, tartó; geschirr, hälter (BÁL. II. 130.) | csag. *saut* gefäss.

votj. *savit* id. (NyK. 18 : 120.)

174. vog.: É. *sül*, *süli* ősz; grau II. 325. | *süliti* II. 299. megőszül: grau werden | T. *cöl* ősz; *cölné ujusem* megőszültem 321.

kaz. tat. *čala* őszbe csavarodott; gräulich (BÁL. II. 91.) | baks *sal* szürke, fehéres szürke (NyK. 17 : 376.) | oszm. *čal* tête grise, grisâtre, vieillard (ZENK. 343b.).

cser. *čal* ősz; grau (NyK. IV.).

175. vog.: T. *čumláx* fazék; topf IV. 356. *čumláx* 258. id. | ? É. *sūmjēx* éléskamra, pajta; speisekammer III. 299. *sōmjēx* III. 80. *sūmlēx* II. 397. id. | K. *šomlīx* id. *šomlēx* I. 166.

kaz. tat. *čümläk* fazék; topf (BÁL. II. 98.) | azerb. *cömläk* id. A metathesisre nézve vö. 45.

176. vog. É. *sun* szán; schlitten | L. *šun* id. | K. *šon*, *šun* id. | T. *šun* id.

kaz. tat. *čāna* szán (BÁL. II. 90.).

magy. *szán* id.

177. vog.: T. *čuprāk* rongy; fetzen 309.

kaz. tat. *čüprāk* id. (BÁL. II. 98.)

178. vog.: T. *čuraxai* kis csuka; kleiner hecht (Ethn. 4 : 176.

alt. *čaraγan xapiγcъ* (salmo thymallus) tomolykó-hal; aesche (Altgr. 289.) — mong. *caraxaj* csuka (Ethn. 4 : 176.) | tunguz *curukai* (NyK. 21 : 125.) id. | burj. *surxai*, *curxai* id. (NyK. 21 : 125.)

votj. *čorīg*, *šorīg* (hal) | magy. *sőreg*.

179. vog.: T. *čuškhq* disznó; schwein IV. 403.

kaz. tat. *čučka* disznó; schwein (BÁL. II. 97.).

koib. kaz. *šoišqa* (RADL. Ph. 131.) | csuv. *sisna* id. (Ethn. 4 : 179.).

cser. *sisna* id. (NyK. 4 : 398.) — vö. szam. K. *šoska* schwein (CASTR. Sam. W. 183.).

180. vog.: É. *tāmpēx* tabak; dohány (AHLQV. Wog. W. 57.) | K. *tāmpēx* burnót IV. 291.

vö. oszm. *tumbeki* sorte de tabac à fumer, que l'on fume dans le narguilé (Br. I. 546.) < perzsa *tembagu* (ZENK.) | kaz. tat. *tāmāke* dohány (BÁL. II. 110.).

osztj. D. *tanibak* id. (NyK. 26 : 34.)

181. vog.: *tār, toar* schiesspulver (AHLQV. Wog. W. 57.).

kaz. tat. *dari* löpor (a perzsából).

votj. *dari* (NyK. 18 : 137.) | cser. *tar* id.

182. vog.: K. *tās* tál; schüssel III. 357. *toqs* id. II. 229.

kaz. tat. *tas* mosdómedencze; waschbecken (BÁL. II. 106.) | oszm. *tās* coupe, tasse (ZENK. 246a.) < arab-perzsa *tās* écuelle, coupe, vase, tasse (ZENK. 389c.).

183. vog.: T. *tārās* ablak, fenster 309.

kaz. tat. *tārāzā* ablak (BÁL. II. 110.) | vö. bask. *tereze* ablak (NyK. 17 : 374.) (a perzsából).

osztj. D. *terede* оконница (ablakráma, ablak) (NyK. 26.).

184. vog. É. (*majt-*)*tērpi* (máj)-pép IV. 419.

vö. oszm. *terbije* lé, mártás; sauce.

185. vog.: T. *tikēs* egyenesen; gerade 322.

kaz. tat. *tigez* egyenlő, gleichmässig, gleich (BÁL. II. 115.) | csag. *tiges* id. | csuv. *tigis* eben, gleich, glatt (РОВНЫЙ) (ZOL. 81.).

votj. *tegis* steil, gerade, gleichmässig (NyK. 18 : 108.).

186. vog.: T. *tx̣ḷq̣* mütze; sapka 321.

mis. tat. *takja* käppchen (PAAS. 53.) | kaz. tat. *takja* vállszalag; a vereshagymának magot termő dudvás szára; achselband; rohrstengel des zwiebel (BÁL. II. 104. МАЧМ. 41.) | csuv. *toxja* дѣвичья шапочка | oszm. *takije* haube, mütze (ZENK. 247b.) < arab *tākiat* vulg. *takja* kleine mütze (ZENK. 592a.).

md. Sel. *takjä* mütze (PAAS. 53.).

187. vog.: T. *tq̄xúltq̄p* tiló; flachsbrecher IV. 402.
kaz. tat. *talki* tiló; hanfbrecher; *talki* tilolni, hanf brechen
(BÁL. II. 109.) | csuv. *tili* tiló (Ethn. 5 : 32.).
magy. *tiló*, *tilolni*.
188. vog.: É. *tā̄ηχ*: *jāmés lūw-tā̄ηχpānēl* jeles lópatás voltában
I. 63. | K. *lō-tā̄ηkh-pāt-sōpēkēt* lópata-patkók.
kaz. tat. *tijak*, *tojak* lókörm, pata (BÁL. II. 118.) | csag.
tujnak, *tijak* BUDAG. I. 410. | alt. *tujgak* id. (NyK. 18 : 85.) | jak.
tyjax (körülbelül *tuñax*; *j* = orron keresztül ejtett *j*) hufen
(BÖHTL. 108.) | oszm. *tinak* huf; klaue.
votj. *jijak* huf (NyK. 18 : 85.).
189. vog. *tonux*, *tonuq* (AHLQV. Wog. W. 60.) tanú; zeuge.
kaz. tat. *tanik*, *tanikēi* tanú; zeuge (BÁL. II. 106.) | csag.
tanuk id.
osztj. D. *tana* tanú (NyK. 26 : 34.) | votj. *tanis* tanú (Votj.
Sz. 343.) | cser. *tanik* id. (NyK. IV.) | magy. *tanú*.
190. vog.: E. *tā̄ri* darú; kranich | KL. *tēri* id. | T. *tāru* id.
szoj. tat. *tura* id. | jak. *turuja* darú (BÖHTL. 109.).
osztj. É. *tāra* kranich (AHLQV. Nord. O. 146.) | D. *tarax*, *tarēx*
id. (NyK. 26 : 35.) | votj. *tari* id. | magy. *darú*.
szam. K. *turna*, *tura* id. (CASTR. Sam. W. 181.)
Úgy látszik ugyanazon szónak más korbeli átvétele vog.:
É. *turuj* sas, turuj; eine art adler II. 299. | KL. IV. 315. *turi* id. |
P. *turi* III. 533. | vö. magy. *turul*.
191. vog.: KL. *tōs* tiszta; rein 18.
kaz. tat. *taza* tiszta (BÁL. II. 106.) | csuv. *taza* id. (ZOL. 79.)
< perzsa *tāze* frisch, grün, jung (ZENK. 245c.).
md. M. *taza* rein (PAAS. 54.) | cser. *taza* id. | votj. *tazar* sich
reinigen (NyK. 18.).
192. vog.: T. *tas* tar, kopasz.
kaz. tat. *taz* id. (BÁL. II. 106.) | oszm. *taz* chauve (ZENK.
589 c.).
md. *taz* id. (PAAS. 54.) | votj. *taz* (NyK. 18.) | magy. *tar*.
193. vog.: É. *tōtēr* tatár IV. 425.
kaz. tat. *tatar* tatár (BÁL. II. 105.).

194. vog.: T. *tqux* tyúk, huhn; *tqux-pou* csirke 308.

kaz. tat. *tauik* tyúk (BÁL. II. 104.) | oszm. *tauk*.

magy. *tyúk*.

195. vog.: É. *tumrä* tambura IV. 153. *tumranli* tamburázik III. 379.

kaz. tat. *dumbra* három hangú czitere; dreisaitige zither (BÁL. II. 130.). (? az oroszról.)

196. vog.: P. (*jel-*) *türti* kifog (lovat).

kaz. tat. *tuar-* kifogni (befogott marhát); ausspannen, losspannen (BÁL. II. 125.) | csuv. *tuvaras* id.

cser. *torta* rúd, szekérrúd; *tuaraš* kifogni a lovat (NyK. 4 : 411.).

197. vog.: K. *tuselaht* sózódik (NyK. 11 : 307.).

Alapszava a kaz. tat. *toz* só; salz (BÁL. II. 118.) | jak. *tūs* salz (BÖHTL. 110.) | oszm. *tus* id.

szam. K. *thus* salz (CASTR. Sam. W. 187.).

198. vog.: T. *tus* egyenesen, jól, biztosan; gerade, gut, sicher adv.) 322. (*il-*)*tusäti* kiegyenget, egyenlővé tesz, tapos; glatt machen, gleich machen 310.

kaz. tat. *töz* egyenes, igaz, becsületes, függőleges derék; gerade, senkrecht, gerecht, rechtschaffen | *töz-*, *tözä-* egyenesíteni, igazítani, rendezni, szerkeszteni; gerade machen, zurecht machen, in ordnung bringen, ordnen (BÁL. II. 122.) | ujj. *tüz*, *töz* sima, sík; glatt, eben | csag. *töz*, *tüz* id. | csuv. *türe* sima, egyenes | oszm. *döz*, *düz* sík, sima.

cser. *tör*, *török*, *török* egyenes, igaz (NyK. 4 : 392.) (a csuvasból) | votj. *tözö* : *tözötem* ohne ordnung, uneingerichtet, ungeordnet (NyK. 18 : 107.).

199. vog.: P. *tusjēx* por; staub 13. | AL. *tusjēx* id. 77. (Talán tátár *-lek* képzővel?)

Alapszava oszm. azerb. *toz* staub.

votj. *tuzon* staub (NyK. 18 : 125.).

200. vog.: K. *tušmēn* ellenség; feind IV. 117.

kaz. tat. *došman* ellenség; feund (BÁL. II. 129.) | csuv. *tuš-*
man id. (ZOL. 87.) | kirg. *dušpan* (ZOL. 87.) | alt. *tušman* (Altgr. 276.) | oszm. *düşmen*, *düşmān* id. (ZENK. 429. b.) (a perzsából).

md. *dušman* böser zauberer, hexenmeister (PAAS. 57.) | votj. *dušmon*, *tušmon*, *tišmon* hass feindschaft (NyK. 18 : 138.) | cser. *tušman* rossz szellem; böser geist (NyK. 3 : 399.).

201. vog.: T. *uilaqlēp* gondolkozó; denker.

kaz. tat. *aĵla-* gondolkozni, eszmélni; denken, sinnen (BÁL. II. 33.).

202. vog.: L. *uli* előfogat; подвода | K. *volow* id. | P. *vulu* id. (Ethn. 5 : 166.) (MUNKÁCSI.)

köz. tör. *olak*, *ulak*, *ulau* teherhordó állat, fogat, előfogat (VÁMB.). — cser. *úla* előfogat, fris ló (NyK. 4 : 351.)

203. vog.: É. *ūr* tolvaj; dieb II. 70.

vö. kaz. tat. *urla-* lopni, stehlen (BÁL. II. 35.).

magy. *or-* (*orozni*) id. — de vö. *or.* воръ tolvaj.

204. vog.: T. *urgle* arat; mähen 167. *vqrlayti* aratni | *urelenä* ernte; aratás; *urelap* schnitter; arató (AHLQV. 63.) *vorex* sarló K. 352.

kaz. tat. *ur-* aratni, ernten; *urĵala-* aratgatni, öfters (hie u. da) ernten (BÁL. II. 35.); *urak* sarló; sense.

? magy. *arat-* (MUSz. 751.).

205. vog.: T. *uĉāx* tűzhely; herd.

kaz. tat. *uĉak* tűzhely; herd (BÁL. II. 33.) | csag. *uĉak* id. (VÁMB. Stud.) | csuv. *voĉax* горнъ (ZOL. 28.) | krm. leb. *oĉak*, kamin, ofen, herd (RADL. W. 1136.) | bask. *osag* tűzhely (NyK. 17 : 373.).

cser. *vacak* id. (NyK. 4 : 417.), *vozak*, *vocak* id. (ZOL. 28.)
votj. *uĉog*, *ucog* herd (NyK. 18 : 93.).

206. vog.: T. *usakhēl* lassan, langsam.

kaz. tat. *ozak* sokáig tartó, huzamos; langwährend, andauernd. A vog. szó -l módhatározó ragot mutat.

207. vog.: T. *uteš* : *ūtēšēn jūtšēm* olcsón vásároltam; ich habe billig gekauft.

kaz. tat. *oĵoz* olcsó | billig, wohlfeil (BÁL. II. 28.).

208. vog.: *vōntēr* vidra; otter, flussotter; *vqntért* id. 191. | P. *vqntért* id. III. 521. *vandért* id. (NyK. 23 : 424.) | T. *vqntérat*

id. 162. — osztj.: É. *vondir, ondir* otter (AHLQV. Nord. O. 157.);
D. *vqnter* vidra (NyK. 26 : 56.).

A vogul és osztják alakok alkalmasan csuvas jövevényszóknak vehetők fel; vö. csuv. *udur xundur* боберъ (ZOL. 22 : 99.) (vö. 194.). Evvel szemben vog. *xuntél'* (l. 47.) más török nyelvből került volna (vö. NyK. 23 : 434.; 24 : 77.; 24 : 498.; 24 : 207.; 25 : 57. Ethn. 4 : 178.).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Minta. Tudvalevő dolog, hogy ezt a lapp eredetű szavunkat SAJNOVICSNAK köszönhetjük. «Nuper — írja Demonstratiójában (Tyrn. 80. 83) — dum Posonii apud R. Patrem FALUDI versarer, eique mea manuscripta obiter inspicienda porrigerem, primo intuitu in vocem latinam *forma, exemplar, modulus* incidit. Ungari id vocant, a latinis mutuato vocabulo *Forma*, sed Lappones dicunt *Minta*, magis certe Ungarice quam nos, *modulus* enim ab Ungaris rectissime diceretur *Minta*, seu: *sicut illud* . . . Hæc et similia in augmentum linguæ patriæ insigniter servient». És a lapp *minta* szó csakugyan meghonosodott a magyarban. De még érdekesebbé teszi a dolgot az, hogy a lapp *minta*, *mynta* szónak nem is «muster», hanem «moneta, münze» a jelentése (l. FRIIS szót.); előfordul *münt* alakban is (l. QVIGSTAD, Nord. Lehnw. 236), és nem egyéb mint a svéd-norvég *mynt* (= ném. *münze*, lat. *moneta*) szó átvétele. A tévedésért azonban nem SAJNOVICSOT kell okolnunk; ő a szót valószínűleg a saját hallomása után jegyezte föl, de a jelentését nem tudván, LEEM szótárából kereste ki. Ebben pedig (1 : 843) ezt találta: «*Mynt*, et *Monster* at giøre noget efter, en Model, *forma, exemplar*.» Ez az értelmezés pedig hibás, s a hiba úgy eshetett meg, hogy a szótár szedője a *mynt* előtt álló «muster» jelentésű *mynstar* (*münstar, minstar*) értelmezését találta a *mynt* mellé szedni, amazt a szót pedig kihagyta. (Erre az vezetett rá, hogy FRIIS szótárában *minta* előtt közvetlenül *mynstar*.) Ez a mi *minta* szavunk története.

Sz. J.

Mondattani tanulmányok.*)

II.

2. Az olyan 'többszörösen összetett mondatok', a melyekben több egyenrangú mellékmondat áll egy főmondat mellett; vagy megfordítva: egy mellékmondat több mellérendelt főmondathoz tartozik közösen.

Régebben az efféle mondatokat is összevont mondatoknak érzékeltették. Azt mondták, hogy pl. ez a mondat: *Hogy elutazását halogatta, önöknek kedves volt, nekünk azonban kellemetlen összevont, ezekből a mondatokból (illetőleg ezek helyett): Hogy elutazását halogatta, önöknek kedves volt; hogy elutazását halogatta, nekünk kellemetlen volt.* (HEYSE). Viszont, hogy pl. ez: *Félre kell ismerned minket, mivel barátaidnak semmit, ellenségeidnek mindent hiszel* e két ítélet összekapcsolásából állott elé: *Félre kell ismerned minket, mivel barátaidnak semmit sem hiszel, és Félre kell ismerned minket, mivel ellenségeidnek mindent hiszel.* (HEYSE gr., 1827.)

Mint a kifejezésből is láthatjuk, formális logikai elemzésen alapul e mondatok ilyen érzékeltetése is. Olyan, mint I. és II. csoportbeli mondatainké volt. Csak az a különbség, hogy itt az a közös rész, illetőleg az a két v. több mellérendelt fogalomnév ítéletek, alárendelt ítéletek alakjában, prädikativ formában van kifejezve. Nyelvtanilag szólva: az a közös rész, illetőleg a mellérendelt mondatrészek mondatok alakjában jelennek meg.

De már a csoport rokonsága következtében sem hagyható szó nélkül az összevonás tana itt sem abban a formában; nemcsak logikailag, de nyelvtanilag sem.

Az az első példa HEYSE szerint annyi mint ez: *Utazásának halogatása önöknek kedves vala, nekünk pedig kellemetlen.* Azaz, hogy ha a mellékmondatot ú. n. rövidítéssel be-

*) V. ö. e közleményt is szerzőnek az Összevont mondat cím alatt megjelent értekezésével, a melynek ez itt befejező folytatásaként tekintendő.

olvasztjuk: az így létre jött mondatlall egyértékű az a többszörösen összetett mondat. Így pl. HALÁSZ szerint is: *Ha nézlek és ha hallak, szívem elvész bánatában* = *Szívem nézésedben és hallásodban elvész bánatában*. (Nyr. VI.) E rövidített mondatok, ha megfigyeljük, I. és II. csoportunkba vehetők s mint ilyeneknél az a közös rész (HEYSE példájában: *utazásának halogatása... vala*, a HALÁSZ-éban: *szívem... elvész bánatában*) csak furcsán vagy csak nyomatékosabb szerkezetben volna ismételheto. Így természetesen mellékmondatos alakjában is, tehát a többszörösen összetett változatban is. — S valóban pl. az a mondat: *Hogy elutazását halogatta*, stb. állhatna-e e helyett is: *Hogy elutazását halogatta. önöknek örömet szerzett; nekünk pedig nem lehetett kellemes, hogy elutazását halogatta?* Bizony csak furcsán! Mert nemde egyebet várnánk a második mondatban? Viszont ez is: *Hogy a hold világít, de (hogy a hold) nem melegít, azt mindenki tudja* [GYURITS] olyan kiegészített változatban nem lenne-e furcsa? Bizony! Hát pl. SCHILLER e mondata: *Der Mensch ist nicht dazu bestimmt, einzeln sittliche Handlungen zu verrichten, sondern ein sittliches Wesen zu sein* úgy kiegészítve mint HEYSE-nél látható: *sondern er ist dazu bestimmt, ein sittliches Wesen zu sein* ugyanolyan árnyalatú maradna-e vagy legalább kissé nem lenne nyomatékosabb? Talán! V. ö. minél több példánál e kétféle szerkezetet! Azután az efféle szerkezetek: *ha leteszik is, sir*; *ha felveszik is, sir*, itt is nem összevonatlanok, hanem szétvontak, költői parallelismusok, szemléltetés meg más okból. Épen úgy, mint a mellékmondatok beolvasztásával odaállítható változatok (itt: *letételekor is sir, felvételekor is sir*) azokkal a rövidebbekkel szemben, a melyek a mindennapi életben szokottabbak. (Itt: *letételekor is, felvételekor is sir*).

Igy lelki alapon az a bővebb szerkezet, ha adható, itt is szétvont; illetőleg ismétléses, s nem annyira összevonatlan. A rövidebb szerkezet pedig itt is csak negative volna összevonatnak mondható, úgy t. i. hogy nem ismétléses, ha ugyan lehetne az.

És a dolog csak így állhat itt is a történeti nyelvre is, a melyre nálunk lásd már a HB. és KT. és az azután következő nyelvmélekeket. (Példák HALÁSZ id. értekezésében is.) És nem is állhat másként itt sem, mert e mondatok is azon az odaérthetesen épülnek föl. Annál fogva pedig előjöhetnek a népies nyelvben is, és kettőnél több mondat is fűződhetik egyhez annak az egynek ismétlése nélkül is, kivált az írói nyelvben. (Lásd pl. BAJZA Apotheosisa 3, 4, 5. versszakát.) De sőt az is megtörténhetik, hogyha összetett vagy 'összevont' főmondat-hoz azonegy mellékmondat kétszer és kétféle függésben áll is, mint pl. ezekben: *azt akarom, és [azon] kérlek és [arra] intelek*

titeket, hogy az erősség megmaradjon. Virg. c. mi tartottunk [tőle] és gondolhattuk [azt], hogy itt is lehet zenebona. Mikes (v. ö. M. Köt. II. 25.) nemcsak hogy a mellékmondatot egyszer teszszük oda; sokszor a névmásnak sem kell olyan formálisan kiegészíthető más meg más változatát odatenni: elég csak egy alakját mondani. Történeti alapon még összebbejtésre is érthetnők az összevonást itt is, hogy t. i. ezekben a mondatokban is összebejtés történhetett az idő folyamán. Meg itt arra is érthetnők, hogyha nyomaték vagy világosság okából nem szükséges egyik vagy másik mondatban a kötőszó, azt sem teszszük oda újból. (Tulajdonképen csak így, itt is, és nem úgy, hogy 'kihagyjuk'!) Pl. már a H. B.-ben: *Es vímódjok mēnd szentököt, hogy legyenek ... hogy Isten ű vímádságok miá bolcsássa ű bűnēt és () szabadúha ű t... és () vezessē űt ... és () adjon ...* Újabb odatevés csak nyomaték vagy világosság okából itt is, a formálisták szerint is. (V. ö. pl. HEYSET is.)

★

De így olyan formálisan egyáltalában nem érzékeltethetjük e mondatokat sem, és nem is szükséges az az erőltetett érzéket itt sem. Ezek a mondatok csak többszörösen összetett mondatoknak mondandók; azok közt érinthetők. És akkor is csak úgy különböztetve meg, ha külön is érintjük, mint pl. újabb nyelvtanainkban található. (Lásd pl. a HALÁSZ-ét.) Csak tudományos tárgyalásuknál férhetne még pár szó hozzájuk, a miről majd másutt.

3. A rövidített vagy kurtított mondat.

E néven, illetőleg az idevonatkozólag található más kifejezések alatt általában igeneves és értelmezős szerkezetek jönnek elé. Még pedig amazok közt általában mindháromféle, főnévi, melléknévi és határozó igeneves, emezek közt meg úgy főnévi, mint melléknévi értelmezős mondatok. Így a) a németben *zu, um — zu, ohne — zu* stb.-vel álló infinitivusos szerkezetek; nálunk meg effélék: *Maga a természet parancsolja könnyeznünk* (v. ö. hogy könnyezzünk) *az emberi nyomor felett. A jeles férfiak megérdemlik emlékek fennmaradását* (v. ö. hogy emlékek fennmaradjon). Aztán nálunk a *hogy* egyszerű kihagyásával álló példák is itt, minő: *Azt gondolom, (hogy) eső esik.* Nd. b) A németben elválasztatlan participiummal, a magyarban ennek megfelelőleg melléknévi és határozó igenévvel álló szerkezetek, minők pl. α) *A felkelő napot* (v. ö. A napot, midőn felkelt) *ájtatos imával fogadták őseink. A letűnt ifjuság* (v. ö. Az ifjuság, hogyha letűnt) *többé vissza nem tér. β) Imádkozván* (Midőn imádkozunk) *Istennel társalgunk. Tudva* (Ha előre tudnók) *sohasem vallanánk kárt.* c) Értel-

mezős szerkezetek: *Becsüld őt, az érted fáradozót* (v. ö. ki érted fáradoz). *Dávid megkímélte Saul, az ő halálos ellenségét* (v. ö. a ki az ő halálos ellensége vala). Mindezeknek régibb nyelvtanokban még többféle változata, s ott ezek mellett még számos szerkezet, — köztük az ú. n. független (absolut), önállóbb határozós mondatok is, — a melyekre nézve szintén inkább rövidítésről, illetőleg feloldhatásról van szó. (V. ö. mindezekre pl. a németeknél HEYSET és VERNALEKEN-t, nálunk pl. SZVORÉNYI nyelvtanait.) Aztán az újabb nyelvtanokban a mellékmondatok rövidítése, „átalakítása” stb. kifejezés alatt még más mondatok is, mint: *Meg se állt estig*, v. ö. *meg se állt addig, míg este nem lett*. Azonban itt ezek egyszerűen csak mint emez adott és adható összetett mondatok meg-rövidíthetőségei, átalakíthatósági szerepelnek. Azért ezekről itt nem is kell szólnunk; hanem csak azokról az igeneves, illetőleg a „hogy” egyszerű kihagyásával álló, és az értelmezős szerkezetekről.

T. i. kivált régibb nyelvtanokban és főképp az igeneves szerkezetekre nézve, ha különböző fejezetek alatt és különböző menetű tárgyalásokban is (pl. a latin mondanokban az inf., acc. c. inf. stb. név alatt), általában afféle összevonási elmélettel találkozhatni idevonatkozólag is. Pl. SZVORÉNYI szerint *az olyan mondat, a melyben részesülő s még egy állítmány van, két mondatból vagy on egybe-rövidítve, a melyeket a ki, mely, mi v. midőn, miután stb. szócskák-kal és határozott módú igével oldhatni fel*. Így a -văn, -vên, képzős határozóban is mindig valamely mellékmondat *lappang*, *a melyre azt feloldhatni*. (U. ö.) Stb. A participiális és az infinitivusos mondatok pl. GRIMM szerint is úgy látszik, olyan feloldható mondatokból folytak össze v. rövidültek. És ezért bonthatók fel gyakran olyanokra VERNALEKEN szerint is (v. ö. Deutsche Syntax 481. l.). A mult században pedig, legalább az első felében, úgy látszik, közönségesen azt hitték, hogy az inf. praesense és többi ideje a verbum finitum jelentő módú megfelelő idejétől származik, a mely helyett használják. Pl. PERIZONIUS szerint is a görögben épen így, a 3. személyű alakokból: τῶνται: τῶνταιν; τέτοψε: τετοψέναι; τῶψαι: τῶψαιν, etc. (Lásd SANCTIUS: Minerva, 1733, 107. l. jegyz.) Így a partic. praes. is az indicativi perfectumtól: *amabam — amans*, stb. (U. o. 741. l. jegyz.) Ehhez hasonlóan a régibb grammatikus iskola is az acc. és a nom. c. infinitivot így prolepsissel, illet. ellipsissel magyarázta, mellékmondatos szerkezetből. Sőt az újgrammatikus irány jeles syntaxistája ZIEMER, és nálunk PECZ VILMOS is olyanformán, szintén mellékmondatos szerkezetből indultak ki az efféle szerkezetek keletkezésének magyarázásánál. Csak kevesen szóltak helyesebben. A nagyobb rész, kivált egyes iskolai nyelvtan-írók, itt is félreértették a dolgot; a rövidített mondatot mai nyelv-érzékünkkel, a mely a mellékmondatos szerkezetet érzi természetesebbnek, szószerinti értelemben vették, és olyan összevonást érzé-

keltettek, az egyszerűbb igeneves szerkezetekben, s az igenevekben magukban is. V. ö. pl. SZVORÉNYI-nél: *dicsekvő*, feloldva: *ki dicsekszik*. Stb. Inkább csak újabb nyelvtanírók értették e szerkezeteket is csak úgy egyszerűen, hogy velük adott összetett mondatok megkönnyíthetők. És csak egyesek szóltak másként és megkülönböztetéssel. A németeknél KERN, és bizonyos szerkezetekre, az acc. és a nom. cum inf.-ra, az újgramm. iskola egyes tagjai, BRUGMANN és mások; nálunk INCZE BÉNI (Phil. K. XVII, XVIII.). Jobban eltalálta e csoport tárgyalását is BRASSAI az Okszerű Vezérben.

KERN inkább az ellen a kifejezés ellen szól, a mely azokat az igeneves szókapcsolatokat is, bár nincs bennük verbum finitum, mondatként állítja oda.

Szerinte a »rövidített mondat« olyan kifejezés, a mely a grammatikai világosságot egészen elhomályosítja. Az u. n. rövidített mondatok nem is rövidítettek, de először is egyáltalában nem is mondatok, hanem csak határozók. (Bestimmungen, de itt tágabb értelemben — mondatrészek. Megjegyzendő, hogy ő mint mindjárt láthatni, nem is az egész mondatot látja rövidített mondatnak mondva, hanem már azokat az igeneves stb. szókapcsolatokat is, és ezekre értendő, a mit mond!). A ki e szavakat »um geld zu erwerben« (pénzt szerezni) mondatnak mondja, annak különös képzele lehet a mondatról... A verbum finitum nélkül álló szerkezetet, így a főnévi igenevet tiz határozóval is, valamint az ehhez hasonló többi szerkezeteket is, mondatnak nevezni, alaptalan összezavarás, mely az oktatásban a mondat fogalmára nézve csak szójátékokra vezetne. Ez is a grammatikai formának a gondolat tartalommal való összezavarásából származik. Mivel egy határozó egyszerű mondatba fűzve történetesen ugyanazt jelenti, mint egy főmondathoz kapcsolt mellékmondat, a nagyon is felületes gondolkodás azt a határozót is mondatnak jelzi... És hol volna itt a határ arra nézve, hogy mit jelölhetnénk rövidített mellékmondatnak. Ebben a mondatban: »A földnek nap körüli forgása ma minden tudományosan képzett ember előtt kétségbevonhatatlan igazságként áll« legalább is három olyan kérdéses jelenség volna megállapítható, pl. így: »Hogy a föld a nap körül forog, ma mindazok előtt, a kik tudományosan képzettek, olyan igazságként áll, a melyben senki sem kételkedik.« Igen, akkor ezeket a határozószókat is: »itt« és »most« rövidített mellékmondatnak vehetnők, a melyek ebből állottak elő: »a hol vagyunk« és »mialatt beszélünk«.

Nagyobb joggal a mellékmondatokat nyújtott v. bővített határozóknak jelezhetjük; mert hát természetesebb is, hogy az összetett mondatot gondoljuk az egyszerűből előállottnak, mint hogy a fordított viszonyt vegyük fel. A fa a törzsből ágazik el, az egységes törzs nem az ágak összefogásából áll elő...

Szavak, ha nincs köztük vagy nem pótolható középük egészen bizonyosan verbum finitum, s ha így nincs bennük közlés, sohasem tekinthetők mondatnak, még nem teljesnek sem. — Hogy az oktatásban mellékmondatokat hasonló tartalmu mondatrészekké változtattatunk, és néha fordítva is, bizonyára czélszerű, hogy a tanulókat a gondolat vilá-

gos ismeretében és a beszédügyességben gyakoroljuk; de miért zavarnók össze a nyelvtani fogalmakat? . . .

Rövidített mellékmondatokról joggal csak ott beszélhetünk, a hol az előttünk levő szóhoz verbum finitum alak egészítendő ki, tehát pl. hasonlító mondatokban, mint «nagyobb vagyok, mint te». Erre azoknál az um-zu-val álló infinitivusoknál távolról sem kell gondolni. . . . (Satzl.² 120—124.)

A rövidített mondat kifejezés azért is szerencsétlen, mivel a tanulóban egészen felforgatott képzetet kelt fel a határozóknak a mellékmondatokhoz való viszonyára vonatkozólag. T. i. arra a hiedelemre vezérli, hogy egy eredetileg szavakban gazdagabb kifejezés a nyelv fejlődésében lassanként szűkebb alakra hozatott, holott tényleg a mellékmondatok állanak elő azáltal, hogy egy egyszerű mondat számára már igen nagy számú képzet csatlakozik a mondatalkotó részhez, a verbum finitumhoz (I. m. 155—156.)

Ilyen alapon KERN azokat az igeneves kapcsolatokat nyelvtani kézi könyvében (a *Grundriss d. d. Satzlehre*ben) csak *Satzbestimmungok*-nak veszi; ezeket állítja oda, mint átváltoztathatókat s nem a mellékmondatos szerkezeteket (i. m.³ 35. l.), és a zu, um-zu, ohne-zu-val álló főnévi igeneves, meg a hátultett vagy az elválasztottabb participiumos kapcsolatokat csak mellékmondatértékieknek jelzi (i. m. 62.), s nem mellékmondatoknak, és így nem mondatoknak.

Énszerintem a szóban levő szerkezeteknél ismét inkább lehet szó összevonásról és rövidítésről KERN-nel szemben is, mai nyelvérzékünk alapján, a mely mellék- vagy mellérendelt mondatos és így bővebb szerkezetet szeret. Azonban természetesen itt is csak olyan mondatokra érve ezt, a melyeket mondhatnánk bővebb szerkezettel is, sőt mai nyelvérzékünkkel közönségesen úgy mondanók. Aztán itt ismét csak abban az egyszerűbb értelemben szólva összevont, illetőleg rövidített mondatról, hogy a helyett, hogy úgy bővebb szerkezettel volna kifejezve a gondolat, így rövidebb alakban jut kifejezésre. De természetesen nem rövidítettben, és úgy bővebből rövidítettben, mint a hogy az érzékitésekből és a rövidített m. névből következnek. És megjegyzendő az is, hogy a gondolat önkénytelen kifejezését értem és nem a mondat formális gyártását vagy átalakítását a papíron.

Abban az egyszerűbb értelemben nemde itt már inkább mondhatnók összevontaknak az olyan igeneves szerkezeteket, melyek ma inkább idegenek vagy régiesek, minők: *Erzem enyhülni fájdalمام.* (V. ö. hogy enyhül fájdalمام.) *A parancsolgató rendszerint rosszul engedelmeskedő.* (V. ö. Az olyan, a ki parancsolgat.) *Hizelkedvén, hazug tükröt tartunk mások elé.* (Ha hizelgünk, v. Hogyha hizelgünk!) *Ki ne álmélkodnék az alkotó hatalmán, szemlélgetvén* (ha szemlélgeti) *a csillagos eget? Sándor levettvén gyűrűjét* (levetette és) *Perdikának adta. A mitsem tevő gyermek* (Az olyan gyermek, a ki mit sem tesz) *rosszat tanul.*

Mindenkinek érdekében áll tudni (hogyan tudja) kötelességét. Előre tudva (Ha előre tudnók) sohasem vallanánk kárt. *Vevén botját, útnak eredt.* (SZVORÉNYI és mások nyelvtanából.) Aztán vedd össze az afféle mondatjelzős szerkezeteket, minők: Keze-megaszott ember stb. ZOLNAI Mt. buv.

Ezek helyett puhatolózásaim szerint a mai közönségesebb nyelvérzék olyan mellék- vagy mellérendelt szerkezetű mondatot használna, a minőket a zárójelekben jeleztem, és így ő is érez bennünk bizonyos összevonást, különösen a hol hosszabb és nehezebb az igeneves kapcsolat.

Aztán, ha erőltettek is, nemde rövidítetteknek érezhetnők az efféléket is: *Mielőbb meg foglak keresni, teljesítendő kötelességemet. Heraklest a zsarnok halálós merényekre küldötte ki, veszély helyett örök díszt hozókra.* (SZVOR.) *Odament, megtudandó, vajjon úgy van-e. Lél, Tas fia, s Bulcsu, Bogát fia, az előcsapatban harczolandók, megindulának* (PÉTER J. Az igenevek használata). Vagy, ha más megfelelővel is, nem érezhetnők-e rövidítettnek esetleg az efféle mondatot is: *Az ártatlanul vádolt ember könnyen védi magát?* (Szvorényinél, e h.: Az ember, hogyha... Azonban nemde inkább e h.: Az olyan ember, a ki ártatlanul van vádolva...?!)

De hisz KERN szerint is az egyszerű mondatba fűzött határozó, illetőleg az egyszerűbb mondatrész, nem egyszer ugyanazt jelenti, mint egy mellékmondat. Így is, de meg a halmozás miatt is, épen nem mondhatnók-e összevontnak az efféle mondatot, melyet ő is elfogadna olyannak: *En tegnap fiutestvéremmel, nagy hidegben, rosszullétem daczára, vonaton Berlinbe utaztam, egy sürgős meghívásnak eleget teendő.* (Satzl.² 128.) V. ö. továbbá az efféléket is: *A falvakban a leányok és a legények mesemondás mellett vígan töltik el a télnek, különösen falun unalmas estéit. Csak durva kóró födi a kevéssel előbb bársonyos pázsítot.* (V. g. o. dolgozatokból.) Aztán különösen azokat a hivatalos és tudományos irányban előforduló igeneves és általában névszós szerkezeteket az igések helyett!

De tovább menve, mai, hogy' os nyelvérzékünkkel csakugyan nem érezünk-e valamelyes összevonást az ilyen, hogy' nélkül álló mondatokban is: *Úgy tetszik, (hogy) a szű öröl. Azt se tudja, (hogy) hová lesz buvában.*

Hát az értelmezős szerkezetek közt az effélékben is: *Sz. Istvánt, nemzetünk első királyát és apostolát, hálaünneppel tiszteli a magyar.* V. ö. ezzel: Sz. Istvánt, a ki nemzetünk első királya és apostola volt... *Nem könyörölsz rajtam, az érted szenvedőn?* — ki éredt szenvedek. (SZVOR.) Aztán épen az effélékben: *Legszebb a versnek az ötödik szakasza; felkiáltás* (ma inkább: — a mely, v. ez felkiáltás. V. gymn. t. dolgozatából)!

Igy nemde nem érezünk e rövidítést némelykor a kettőspont-

nál és a pontosvesszőnél is, a melyek sokszor mintegy szóértékűek, pl. a kettőspont a latinban — idézeteknél. — Stb. Stb. Mindezek kivált az írói nyelvekben, főleg pl. a latinban és görögben nagy számmal!

A z o n b a n hangsúlyozom, az összevonást és rövidítést csak afféle mondatokra értem, a melyekre mintegy érezhetjük, és csak úgy értem, mint látok.

Mert érezhetnénk-e összevonást, rövidítést s így mai nyelv-érzéssel is beszélhetnénk-e rövidített mondatról az effélékben: *Nehéz megfajteni; könnyű kitalálni. Ki veszni indul. annak a szél is megárt. Zabolatlan lovat nehéz megtartani. Lelkem megpihenni nem tud. Bejárom a mezőt, a zugó patakot. Te vagy az, te szeretett leánya. Nyitva áll az ajtó; látszik a György ágya.* Stb. Sőt beszélhetnénk-e összevonásról efféléknél is: *A becsület megtakarított kincs a jövőendő vénségre.* (V. ö. ezzel: Olyan kincs, mely meg van takarítva a jövőendő vénségre.) *Az ifju szépsége jégre metszett kép.* (V. ö.: olyan kép, mely jégre van metszve.) *Hamar munka nem állandó.* (Nyelvtanokból és Péter érték.) Hát a v á n - o s szerkezetben mellékmondat l a p p a n g a n a - e mai nyelv-érzéssel is az effélékben: *Te kénodban én ne legyek megutálván.* RMK. Pedig — mint láttuk — legalább az igeneves szerkezeteket némelyek általában rövidített v. összevont mondatokként érzékel-tették, jóllehet egyes nyelvtanok szerint is valamely mondatrészek csak úgy lehet pótlója mellékmondat, ha azt a mondatrészt ki akarjuk emelni (IHÁSZ-BARB.²⁹), és — tegyük hozzá — ha kiemelhetjük mellékmondatban. Mert ime itt sem minden mondat mondható mellékmondatos szerkezettel is. Ezekre nézve, ha bővebb szerkezetről nem szólhatunk, nemde rövidítésről sem beszélhetünk, s még kevésbé feloldásról?! Az ilyenek tanítványaink nyelvérzéke szerint is csak egyszerű mondatok.

Ime, itt volna a határ arra nézve, hogy mit jelölhetnénk rövidített mellékmondatnak. (V. ö. KERN fennebbi nyilatkozatával!) Azokat az *itt* és *most* határozókat pedig ama nyelvtanírók tana szerint sem vehetnők rövidített mellékmondatnak, ezekből rövidülteknek: *a hol vagyunk* és *a mi alatt beszélünk.* Mert ezekben a KERN-től jelzett mellékmondatokban azok a határozók nem vol-nának benne. Már pedig a rövidítés ama nyelvtanírók érzékitése szerint is a lehetőleg abból a szókészletből történik.

Hanem igenis ismételtem, hogy — azt a rövidítést itt sem ért-hetnők abban az érzékibb értelemben, a mint a nyelvtanok e mon-datok létrejövését érzékitik. Vagy pedig csak ritkább esetre, inkább az írói nyelvre, mondatátalakításnál vagy fordításnál. Mert adott és önkénytelenül képzett mondatra természetesen, itt sem beszél-hetni úgy, mint pl. SÁRFFY ALADÁR, hogy *ebből a mondatból*: Miután a parancs kiadatott stb. *Livius így szerkeszt rövidebbet*: Editó

imperio... Az efféle csak félreérthető érzékités. Helyesebben tán: a helyett, hogy úgy bővebb szerkezettel mondaná azt a gondolatot, így mondja rövidebben!

Aztán itt is egyes mondatoknál arra a bővebb szerkezetre (ha ugyan lehetséges!) mint nyújtott v. bővített szerkezetről lehet szó mai nyelvérzéssel is. T. i. az a bővebb szerkezet sokszor itt is inkább nyomaték vagy világosság okából, vagy csak szokatlanabbul állhat: V. ö. pl. az efféleket: *Gondolkozva beszélj!* és: *Gondolkozzál és úgy beszélj! Jobb lett volna nekem otthon lakásom, mint idegen földön a vándorlásom.* (Nd.): *Jobb lett volna nekem, ha otthon laktam volna v. lakom. Kérlek, tedd meg értem: Arra kérlek, hogy tedd meg értem. Hol Mátyás, az igazságos?: a ki igazságos volt? Zrínyi, a költő, jeles hadvezér volt: (Az a) Zrínyi, a ki költő vala, jeles hadvezér volt. Adok érte száz jó forintot: Adok érte jó forintot, százat.* Itt az utolsó példákban és az effélékben nemde épen jól érezhető bővítés az az értelmezős szerkezet, benne nyomaték okából kerül hátra a jelző és ragozódik ő is.

És természetes logikai, meg nyelvtörténeti alapon a mellékmondatos szerkezeteknél épen nyújtott vagy bővített határozókról beszélhetünk nagyobb joggal. Az egyszerű mondatrészeknek a mellékmondatokhoz való viszonyára vonatkozólag csakugyan épen ellenkezőleg áll a dolog, mint a rövidített mondat kifejezés alapján gondolhatnók és, mint láttuk, gondolták is egyesek. T. i. történeti alapon nem azok a mondatos szerkezetek az eredetibbek, hanem a rövidebb, az igeneves szerkezetek; a mellék- vagy a mellérendelt mondatnál állók a későbbiek és azok álltak elő az igeneves szerkezetek helyett, illetőleg mellett, abból az okból, a melyből KERN hangsúlyozta. Erre nézve v. ö. saját nyelvünk történetét is, melyben régen nagyobb számmal fordultak elő a főnévi igeneves szerkezetek, olyan helyt is, a hol ma inkább mellékmondatnál élénk. Pl. a H. B. *Mondane ki élnie.* Ma: *mondá neki, hogy éljen...*! hogy birságnap jutva mend ü szentii és önöttei közikön jou felől jokatnia íleszje út. Ma inkább: *hogy minden szentjei és önöttei között úgy éleszsze őt, hogy jobbfelől jusson.* Stb. (Lásd pl. IMRE S. nyt.⁴ 70. l. SÁRFFY érték. és ZOLNAI: Nyelveml.)

Az effélék latin vagy más idegen nyelvi szerkezetek szolgai fordítása következtében is; de más részről azok szerint sem csak ilyen okból, a kik egyszerűen rövidítésről szólnak. Mert szerintük sem állíthatni, hogy régi írástudóink ama kezdetleges fordításoknál is teljesen elvesztették volna nyelvérzéküket és mindig szolgai módon a latin mintájára fűzték volna mondataikat. Ezt tán épen hangsúlyozhatni az olyan igeneves kapcsolatoknál, melyeknek megfelelően a latinban mellékmondat állna, vagy ott épen az áll az eredetiben. Vagy ha olyan igenév is mint a

magyarban, az itt személyragos és nem esetben egyeztetett, mint a latinban. Vagy más szerkezetűs így más észjárásra vall. Pedig effélék is nagy számmal vannak. — Így melléknévi és határozó igeneves szerkezetek is. A melléknéviéek pl. IMRE S. szerint is (Ld. *A magyar ny. és nytud. tört.*) nem idegenesen, pedig ige helyett is, azaz olyan helyt is állnak, a hol ma határozott módu ige szerkezetet használnánk; és gyakran név nélkül is jönnek elé. Határozó igenévvel pedig effélék is: *bírságnap jutva* H. B. (= mikor a bírság nap eljut, eljön); sőt ezek az igenevek is személyragozva és olyankor is, mikor a latin eredetiben mellékmondat állna. Pl. *Ti gonoszok valvátok* (az eredetiben: cum sitis mali = bár gonoszok vagytok) *tudtok jó adományokat adnotok* MünchC. Így, mint a latinban participium relativum és abl. absolutusként is (V. ö. IMRE i. m.), de egészen magyarosan is. Aztán, mint tudjuk, ilyen személyragos szerkezetek is: *Meglátjátok embernek fiát jövette* (= jönni, a mint jön) *mennynek ködiben*; *Ur anygala megőrizett engemet innét elmenettem* (= elmentemben). — V. ö. különben a népnél ma is az ilyeneket: *úgy mondvá* (= hogy úgy mondjam), *felelvé* (= felelnék, hogy) stb. Hszk; és általában a névszós kifejezéseket mellékmondat helyett, az irod. nyelvben is. (Mint pl. *jövet, menet, elmentemben*.)

Így mindezek a latin nélkül, a természetes nyelvfejlődésben is így nálunk is. És itt is, valamint különben a latinban megmásutt is, egészen természetesen, mivel a primitívebb ember kevesebb szavu fordulattal fejezhetett ki többet is, és ez lehetséges volt itt is, annál az odáért hétésnél fogva, meg mivel a mondat a maga összefüggésében úgy, primitívebb alakban is érthető volt. Így mintegy még az ősi, az izoláltabb nyelvallapokra emlékeztetve, egyszerűbb egymás mellé tehetéssel és csak igenévvvel is természetesen mondhatta a magyar: *Mondá neki élnie*; meg természetesen használhatta ő is a melléknévi igeneves szerkezeteket is. Aztán míg pl. a latin mintegy utójelzővel úgy mondhatta: *a kakas álló alszik* (azaz, mint álló); addig ő így fejezhette ki magát határozóval: *a kakas állva alszik*, a hol az *állva* eredetileg = *állással, állás mellett*; így az egész szerkezet = *a kakas állás mellett alszik* (azaz: *úgy alszik, hogy áll*). — És így tovább.

De így ime e mondatok eredetileg egyszerűbb mondatrészekkel, igenevekkel álló mondatok, melyekben az igenevek eredetileg mintegy puszta mellérendeléssel, még pedig utójelző vagy egyszerűbb határozóként álltak, nálunk személyragozva is. És ez — mint tudjuk — többé kevésbé ma is így van pl. az ural-altaji nyelvcsaládba tartozó nyelvek nagyobb részében, a melyek későbbi fejlődésű stadiumon vannak, a melyekben a mellékmondatos szerkezet még nincs kifejlődve, vagy csak kevésbé. Így a mongol, mandsu, török-tatár stb. nyelvekben. (A mire v. ö. pl. BÁLINT G., BUDENZ, GABELENTZ, WINKLER és mások műveit.)

Ama igeneves szerkezetek helyett csak később az a mellék- v. mellérendelt, mondatos szerkezet, és így történeti alapon ez állott elé azok helyett és nem megfordítva. Persze a KERNTŐL hangsúlyozott képzet szaporodáson kívül nyomaték, világosság stb. okából. Mégpedig úgy, hogy az igenév helyébe fejlettebb, határozottabb ige fogalom, határozott igealak lépett és ezzel mellérendelt szerkezet alakult olyan helyt is, a hol ma mellékmondat áll; az aztán azon az uton, a melyet

a 'kihagyásos' mondatoknál *) láttunk, mellékmondattá vált. — Persze önkénytelenül és csak az alapszerkezetekben, mert aztán az analogia itt is nagy szerepet játszott.

Ilyen alapon az acc. és nom. cum infinitivos mondatok is csakugyan nem kihagyással magyarázhatók, hanem eredetileg is csak infinitivusszal álló mondatok, a melyek később váltak mintegy fő- és mellékmondat értékűvé. Persze ezek is csak öntudatlanul és nagyjából per analogiam. (V. ö. INCZE BÉNI: Nom. c. inf. és acc. c. inf. Thukydidesnél. Phil. K. 17:102.) A határozott módú igével álló mellékmondatos szerkezetek a nyelv későbbi korában keletkeztek (V. ö. u. o. 104.) És így INCZÉVEL helyesen szólva, tulajdonképen nem úgy mondhatjuk, hogy ez és ez a kötőszó infinitivusszal áll némely esetben határozott módú igealak helyett, hanem megfordítva, hogy az inf. helyett állhatnának a határozott módú igei alakjai. (V. ö. i. h. 106.) Illetőleg, ha úgy fejezzük ki magunkat, hogy az inf. mellékmondat helyett áll, akkor úgy beszéljünk, hogy a későbbi ilyen meg ilyen mellékm. helyett. (V. ö. INCZE: Nom. c. inf. és acc. c. inf. az Iliasban és Odyss. Phil. K. 18: 138.) Így mellesleg szólva, nem fogadhatnám el ama két tekintélynek, ZIEMERNEK és PECZ VILMOSNAK idevonatkozó fejtegetését sem, a kik új alapon és mellékmondatos szerkezetből magyarázták az acc. cum inf.-nak, illetőleg Pecz a nom. cum inf.-nak is a létrejövését, mégpedig meglehetősen komplikált fejlődéssel, a mi lelki alapon nézve már csak annál fogva sem lehetne valószínű úgy, a mint Pecz magyarázta a Phil. K. VI, 638—639. Ellenben helyesen szolt INCZE, BRASSAI pedig azért találta el inkább az efféle és a többi igeneves bővítések tárgyalását is, mert csak egyszerűen mint bővített mondatokat érintette és nem reflektált rövidített vagy nem rövidített voltukra, a mi, mint láttuk, a legtöbbször nyelvtörténeti anachroniára vezetett. T. i. a legtöbbször tévesen a mai fejlettebb nyelvallapotot vitték át a fejletlenebb multra is.

De így épen úgy állhat a dolog a főnévi értelmezés szerkezetekre nézve is. Ezek is annál a mondatbeli érthetésnél fogva alapjában pusztá odatehetéssel épülhettek föl. Annál fogva pl. a latinban effélék is: *Cicero consul* (Cicero — consul — azaz: mint consul) *Catilineae coniurationem oppressit. Cato senex . . . Hoc mihi puero . . .* stb. A bővített vagy épen mellékmondatos szerkezetek itt is csak később!

És ilyen alapon itt is a hogy egyszerű elhagyásánál is (mint pl. Ugy érzem, nem sokáig élek) tulajdonképen nem úgy szólhatunk, hogy a hogy ki van hagyva, hanem, hogy odatéve nincsen Hisz ez a hogy nélküli szerkezet a régi nyelvben szintén gyakori olyan helyt is, a hol ma a hogy-ot odatennők. V. ö. pl. a H. B. -ben *Látjátok, feleim, szömtőkkel, () mik vagymok . . . gye monda-i neki, () mérett nöm énnék.* Aztán v. ö. pl. azokat az állandó kifejezéseket a M. Köt. II. 128, 130 l., azokat a *hiszen, lám, hadd* stb. indulatszókkal és más szavakkal álló mondatokat, a melyek eredetileg szintén ilyen szerkezetek, mégpedig mintegy megkövültek. T. i. pl. ez: *hiszen az lehetetlenség!* ered. =

*) A II. csoportnál, az alárendelt szerkezetek fejlődésénél!

hiszem, az lehetetlenség! Mint látjuk h o g y nélkül. Ezek épen igazolhatják állításomat. V. ö. különben az ám, talán, tudniillik, jöllerhet stb. szókkal álló szerkezeteket is ZOLNAI Mt. buvárlataiban Ny. K. 23: 152—155. Aztán a gyermekbeszédben ma is: *Anyika mondta, () szabad.* (Ny. K. 23: 60.) Nyelvjárásokban is bár egyes más szerkezetekben több a h o g y mint a köznyelvben, effélék gyakran. (Pl. Hszken.) V. ö. azt is, hogy több idevehető szerkezet ma sem igen mondható h o g y-gyal, pl. az effélék: *kérlek, ne bosszants!* A németben is úgy, mint PREYER gyermeke: *Bitte, liebe Mama, gib mir mehr Suppe.* (I. m. 384.) Így tulajdonképen történeti alapon itt is bővülésről és nem rövidítésről lehetne szö. Úgy csak mai nyelvézzékkel és csak másodlagosan szólhatunk, a hol szólhatunk.

Igy, úgy hiszem, most másként érthetők azok a SIMONYITÓL felhozott h o g y nélküli szerkezetek, a melyek a M. Köt. II. 127. idevehető; és inkább érthetni, hogy pl. nyomatékosabb főmondat után miért nem hagyható el a kötőszó. Így. úgy gondolom, inkább érthetjük az efféle szerkezetek létrejövését is: *úgy megijedtem, hogy nagyon* (e helyett: nagyon megijedtem. V. ö. a M. Köt. id. h. 139. l. jegyz.) Sőt érthetni pl. azt is, hogy az a nevezetes kell ige is, a melyről annyit írtak, hogy állhat mellékmondatos szerkezettel is, és hogy így föllépésének okát csakugyan nem szükséges idegen hatásban keresnünk, stb. A miről majd másutt. — De így pl. azok a ZOLNAITÓL behatóbban tárgyalt mondatnani fejlődések is, mikor valóságos mondatok vannak mondatrészlül használva, tulajdonképen még másként nézhetők annál az odaérthetésnél, illetőleg a mondatban való érthetésnél fogva, a melyet ismét nem hangsúlyozhatok eléggé. Ennél fogva az efféle időhatározói kifejezésmódok is: *négy napja halt meg* nem kihagyásosaks plane effélékből: *négy napja (annak), hogy meghalt.* Hanem e szerkezetek eredetileg legfennebb csak így hangozhattak: *négy napja, meghalt.* Csak később nyomatékosabban állhattak úgy, h o g y-gyai is, meg névmással is. A h o g y-gyal már csak annál fogva is később, mivel ez a kötőszó mint eredetileg határozó tulajdonképen módhatározó névmásnak felelt meg a főmondatban. T. i. e. kötőszó keletkezésére és változatos használatainak kifejlődésére nézve szerintem annál a tulajdonképeni viszonyulhatásnál és annál az odaérthetésnél fogva Simonyival szemben nem a tárgyi v. az alanyi, hanem a módhatározós mondatokból kell kiindulnunk. Így ha az efféle szerkezet: *csodálkozom, miért nem jön*, így jöhetett létre: *csodálkozom; mért? nem jön*, akkor pl. ez: *úgy megerősíti, hogy helyt áll* így állhatott elő: *úgy megerősíti, hogy? (=hogyan?) helyt áll* (azaz úgy hogy helyt áll!) Csak azután az effélék analogiájára kerülhetett be a h o g y más mellékmondatokba is. És így az effélékbe is: *négy napja, hogy meghalt.* De így történeti alapon annál a h o g y nélküli szerkezetnél nem kihagyásos, hanem bővítetlen szerkezettel van dolgunk itt is, és az a változat, a melyben az a n n a k névmás is ott van, mint még kifejezőbb és nyomatékosabb, tán még későbbi. És így az indító ok az afféle időhatározói kifejezéseknél is: *négy napja, öt éve* stb. nem a kihagyásban keresendő leginkább, mint a hogy ZOLNAI állítja és nem is abban, hanem hogy a mondat úgy izoláltabban, kötés nélkül is érthető volt és nem olyan nyomatékos. Az ilyen kevésbé nyomatékos szerkezetekben csak szórendi változás történhetett.

Igy lelki és történeti alapon általában másként beszélhetnénk a rövidített mondatoknál is, mint a hogy sok nyelvtanító és mások értették és érzékítették a dolgot, itt is inkább csak egyszerűen formálisan, és régebben többször itt is formális logikailag is. (V. ö. pl. nálunk is: KEMPELEN nyt. IV. 91.)

Azonban az iskolában első sorban és jóformán csak a mai nyelvérzékre alapíthatunk. E nyelvérzék alapján pedig, mint tan sikerült kimutatnom, itt már KERN-nel szemben is beszélhetni rövidített mondatról, olyan mondatoknál, a minőkre láttuk, és olyan értelemben, a mint hangsúlyoztam. Sőt itt összevont mondatról is szólhatni, kivált az olyan tömörebb meg nehezebb mondatoknál. Az efféléket a mindennapi nyelvben is, önkénytelenül is, épen ezzel a kifejezéssel illetjük s így itt a közérzés is helyeselhetné a nevet. (V. ö. ezt az Összevont m. III. közleményében, e folyóirat mult évfolyamának 412. és 415. lapján tett nyilatkozataimmal is.)

Aztán az efféle mondatoknál is ugyancsak KERNnel szemben a legtöbbször mellékmondatról is beszélhetünk, — sőt mint olyanról kell beszélünk az olyan igeneves és értelmezős kapcsolatról, sokszor az egymagában álló igenévről és értelmezőről is. V. ö. ugyanis, hogy maga KERN is az efféle mondatokra: *ihn so ohne alle Hülfe zu lassen, ist unmenschlich* (őt így minden segítség nélkül hagyni, embertelenség), meg: *segítség-mre számítva, elmulasztottad az igazi időt a megmenekülésre* — mellékmondat értékű mondatrészeknek jelzi azokat az igeneves kapcsolatokat. (Pedig nincs bennük verbum finitum!) A magam és tanítványaim nyelvérzéke szerint pedig, és úgy hiszem, mások érzése szerint is az effélékben: *Hizelkedvén, hazug tükröt tartunk mások elé* BRASSAI-val szemben is (V. ö. a Magy. m. III. 403) önállóbb határozónak érezhetjük az igenevet, olyannak, mint SZVORÉNYI tanította. Sőt nemde az effélékben is: Már aludt, de fölkel, *hallva*, hogy vendég van. Ar.?! Meg aztán az effélékben az értelmezőt mondatfélének: Itt van immár a had, Laczfi nádor hada. Csak pl. *álmellékmondatról* ne szóljunk, a mi metaphysikaibb fogalom volna. — Így ilyenkor az érzés és a kiejtés alapján *összetett* mondatoknak állíthatjuk oda és kell is odaállítanunk az ilyen mondatokat; míg pl. az olyan szerkezetek, mint *Nevetve utasította el őket* természetesen csak egyszerűek.

A névhez még annyit, hogy a latin és görög nyelvtanokban különleges nevekként továbbra is kifejezőbbek lehetnek azok az eddig is inkább használt kifejezések; az igeneves szerkezetekre az acc. v. nom. c. inf., abl. abs. stb., az értelmezős szerkezeteknél az értelmező, a hogy nélküli szerkezeteknél meg a puszta

coniunctivus. Persze mindezek olyan értelemben, a mint kifejtettük.

Tárgyalni is ott tárgyalhatjuk e mondatokat, a hol szokták: az alárendelt mondatok után v. kapesán. Azonban az olyan szerkezeteket, a melyekben mondatfélének és nem csak egyszerű mondatrésznek érezhető értelmező van, a minők: *Itt van immár a had, Laczfi nádor hada, Vett is a mit kívánt: paizst, kardot, szépet* — megelőzőleg a magyarázó mondatoknál érinthetők. Ez már egy kis újítás volna, valamint az olyan nehezebb szerkezetű mondatnak itt már csakugyan összevont mondatként való odaállítása is. De kísérletezésem szerint a tanítást nem nehezitené; a központosításra való utalás tekintetéből pedig, meg stilisztikailag éppen értékesíthető lenne.*)

ERDÉLYI LAJOS.

Hold ,reggel'. Ilyen cím alatt fejtettem ki NyK. 25:69, hogy a magyar *hold* szó valaha reggelt is jelenthetett, mert a *hold föld* nyilván a német *Morgen* vagy a szláv *jutro* szó szerinti fordítása volt. Az igazságnak tartozom annak a kijelentésével, hogy — mint most veszem észre — ez a felfedezésem nem volt új, mert hasonló fejtegetést közölt már Steuer János nyolcz évvel ezelőtt, PhK. 11:412. Azonban úgy hiszem, hogy én is önállóan, illetőleg a német *Morgen* útmutatása által jutottam föltevéséhez, és az eredmény egyezése megerősíti mindkettőnk magyarázatát.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Grammatikai tekintetben, meg a didaxis szempontjából (v. ö. a folyóirat 1896. 285. l.), értem: további grammatikai tárgyalásuk s az új tannak az iskolába való bevitele tekintetében, e csoportra is, meg a többi, előző csoportokra is csak másutt reflektálhatok. ez értekezés különlenyomatának a végén. Egyebekről, köztük olyanokról is, a mikre megelőzőleg hivatkoztam, de aztán itt nem reflektálhattam, szintén csak ott, a különlenyomatban. Itt még csak néhány olyan feltűnőbb sajtóhiba pótló-javítását, a melyek az *Összevont m. II.* közl. óta eléjőttek s esetleg az értelmet zavarják. Így az *Összev. m. III.* közl., a folyóirat m. évf. 448. l., felülről a 19. sorban: *Péter és Pál hajba kapnak*, javítsd: *Péter és Pál hajba kapnak*. U. o. a 426. l. felül 1. sor: *a hét esetben*, jav. *a két esetben*. 15. sorban: *De aztán*, jav.: *De azt tán . . .* 427. fel. 13: *fellátásánál*, olv.: *feldíltásánál*. A kihagyásos m-ről szóló fejtegetésemben a folyóirat idei évf. 60. lapján a 8. sorban: *A kifejezeteket* helyett olv.: *A kifejtetteket*. Stb.

Szótárírás és szótárirodalom.

A német szótárirodalom hosszú története érdekesen és tanulságosan visszatükrözi azt a fejlődést, mely a nyelvtudomány egész körében és minden részében végbement s még most is egyre tart. A szótárírás történetéből is kitűnik, hogyan válik az eredetileg gyakorlati célú működés mindinkább tisztán tudományos irányúvá: míg a kétnyelvű szótár eleinte csupán segédeszköz ismeretlen szövegek megértése vagy idegen nyelvek tanulása ügyében, idővel, egy nyelvre szorítkozva, önálló becsű nyelvészeti munkává lesz; a módszertelen, ötletszerű etymologizálás helyébe (a mely a német szótárirodalomban már a XVI. században kezdődik) lassanként a nyelvtörténeti kutatás szigorú módszere lép; s míg a szótár régebben jóformán csak a szóalakok összeállítására és jelentésüknek egyszerű közlésére szorítkozott, addig újabban, a jelentéstan tudományának szellemében, itt is mindinkább előtérbe lép a jelentések fejlődésének kimutatása s a jelentések kapcsolatainak vizsgálata.

Szélesebb körökben is tudva van, hogy a német szótárirodalom fejlődésének, a mely több évszázadra terjed (latin-német vocabulariumok már a VIII. századtól kezdve voltak, l. PAUL, *Grundriss der germ. Philol.* I, 22.), mintegy betetőzése a GRIMM JAKAB és VILMOSTól megindított nagy német szótár (*Deutsches Wörterbuch*, 1852-től kezdve; még befejezetlen). Nagynevű megalapítóinak s későbbi szerkesztőinek (HILDEBRAND, WEIGAND, LEXER, HEYNE stb.) neve nagy tekintélyt adott a munkának, a mely teljesség és tudományos feldolgozás tekintetében csakugyan korszakos jelentőségű volt. A szigorúbb bírálat azonban nemsokára talált benne kifogásolni valót s s újabban ugyancsak tekintélyes oldalról kimutatták, hogy a GRIMM-szótár, főleg jelentéstani szempontból, nem felel meg egészen a követelményeknek.

A germán philologia egyik elsőrendű művelője PAUL Hermann nem rég a müncheni tudom. akadémia színe előtt fejtegette a tudományos szótárírás feladatait s ez alkalommal alaposan rámutatott a GRIMM-

szótár hiányaira.¹⁾ Minthogy újabban minálunk is új erővel megindult a szótári munkálkodás, ép időszerű lesz, ha a PAUL fejtegette elveket e helyen megbeszélés tárgyává tesszük, hisz ily alkalommal szinte kötelességünké válik, hogy tudomást vegyünk a külföld hasonló irányú mozgalmairól s hogy azt, a mi bennök tanulságos, a magunk javára felhasználjuk. Legyen szabad ez alkalommal mindjárt két, nemrég befejeződött német szótárt is ismertetnem s amaz általános elvek szempontjából megbeszélnem: az egyik a HEYNE,²⁾ a másik a PAUL³⁾ német kézi szótára. A kettő némileg ellentétes irányú, de ép azért kiegészíti egymást: HEYNE, a GRIMM-szótár említett szerkesztőinek egyike, tiltakozik ugyan ama felfogás ellen, mintha könyve csupán csak «kis Grimm» volna, de nagyjában mégis csak a régibb nyomokon jár, azonban előnyére válik a nagyobb teljesség, — PAUL viszont inkább lemondott a teljességről, hogy nagyobb mértékben érvényesíthesse különösen a jelentéstani szempontjából hangoztatott újabb elveket.

*

Mint minden philologiai munkásságnak, a szótárírásnak is a *forrásokból* kell kiindulnia. Minthogy pedig igazán tudományos «nagy szótár»-nak a nyelvanyag lehető teljességét kell magában foglalnia, természetesen az előkészítő munkásságnak is a források lehető nagy számát kell felölelnie s e forrásokat alaposan és rendszeresen feldolgoznia. Hogy ily forrásokul első sorban a tulajdonképi *irodalmi emlékek* jönnek számba, azt a régibb szótárirodalom sem tévesztette szem elől: inkább az volt a baj, hogy csakis ezeknek a forrásoknak tulajdonítván értéket, csupán ő rájuk szorítkozott. PAUL szerint is a szótárírás első követelménye «eine genügende Ausnutzung der Quellen», de megjegyzi, hogy e kellő kiaknázáson épen nem a lehető sok íróból vett lehető sok idézetnek felhasználását kell érteni. Tudományos szótárnál más a főfeladat: «Für den Aufbau einer wirklichen Wortgeschichte muss eine möglichst genaue Abgrenzung der Sphäre des Gebrauchs für jedes Wort und jede Verwendungsweise desselben gefordert werden». (54. l.)

¹⁾ *Über die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie mit besonderer Rücksicht auf das Deutsche Wörterbuch.* Sitzungsber. der philos.-histor. Cl. der k. Akademie der Wissenschaften. München, 1894. 53—91. l.

²⁾ *Deutsches Wörterbuch* von MORIZ HEYNE, Dr., ord. Prof. an der Universität Göttingen. Leipzig, S. Hirzel. I. Band: A—G. 1890. 1282 hasáb. II. Band: H—Q. 1892. 1238 hasáb. III. Band: R—Z. 1895. 1464 hasáb.

³⁾ *Deutsches Wörterbuch* von HERMANN PAUL, Prof. der deutschen Philologie an der Universität München. Halle a. S., M. Niemeyer 1897. 576 lap.

A most említett szempontból, a feldolgozott irodalmi források számát s a nyelvi anyag teljességét tekintve, a HEYNE szótára, a mint már említettem, felülmúlja a PAULÉ. A Heyne II. kötete elején levő forrásjegyzékből alig hiányzik a német irodalomnak egy nevesebb műve. Igaz, hogy a felsorolt írók nincsenek mind a legapróbb részletekig feldolgozva: próbaképen MOSCHEROSCHNAK *Gesichte Philanders von Sittewald* című művét vettem kezemhez (az 1677-iki kiadásban) s az I. kötetnek csak első 7 lapján is egy egész csomó szót találtam, a melyek nincsenek bent a HEYNE szótárában (*Weltwesen, unvergreiflich, Gefröst, Wildbert, Kisslingstein, erschallert, Spielbötlein, Vermisch, Einbeiss, ermuthet, ungleichlich, Benehmung, balckicht*). Az effélék azonban rendkívül ritka szók, a melyeknek hiánya nagyon keveset von le egy kéziszótár értékéből. E tekintetben sokkal több, még pedig egészen közönséges szó hiányzik a PAUL szótárában: egyáltalában nincsenek benne pl. a *Bier, Kaffee, Kahn, Kalk, kalt, Reh* címűszók. PAUL t. i. az amúgy is érthető dolgokat elvből nem veszi föl s inkább arra vet ügyet, a mi a rendes használattól eltér. Az effélékből azután alkalmilag többet is ad, mint a különben teljesebb HEYNE. Az *erfrostet* kifejezés pl. nincsen meg emennél, míg PAUL megemlíti, hogy e szó, a mely a. m. «vor Frost erstarrt», egy ízben előfordul GOETHENÉL s alkalmasint az ő hatása alatt PLATENNÉL is.

Az irodalmi emlékekben használatos szókincsen kívül teljes szótárnak természetesen a nyelvtananyag egyéb elemeire is kell ügyet vetnie. PAUL a nyelvtörténet elveiről szóló ismeretes munkájában (*Principien der Sprachgeschichte*² 356. l.) a *köznyelvnek* (Gemeinsprache) két változatát különböztette meg: az *irodalmi nyelvet* (Schriftsprache, újabb értekezésében: Literatursprache) és a mindennapi *társalgás nyelvét* (Umgangssprache) és kiemelte, hogy a kettő épen nem azonos, hogy hangtani tekintetben, szókincs és szerkezetek dolgában nagyon lényeges különbségeket tüntetnek föl. Magától értetődik, hogy az irodalmi nyelv szókincse mellett, eme társalgási nyelvét is fel kell ölelnie a teljes szótárnak. Ez a «mai nyelv» az igazi élő nyelv. Természetes, hogy ennek nemcsak az irodalmi nyelvtől eltérő szóalakjait kell felvenni, hanem eltérő jelentésváltozatait is. Megjegyzendő, hogy egy-egy nagyobb nyelvterületen ez a mindennapi nyelv távolról sem oly egységes, mint az irodalmi nyelv: Németországban pl. lényegesen eltérő az északi német és a délnémet társalgási nyelv, sőt ezeknek határain belül is van még számos változat. PAUL értekezésében (63. l.) rámutat, hogy erre a nyelvre a GRIMM-szótár nincsen kellő figyelemmel. Ismeretes, hogy Németországban ép az utolsó években vetették szorgosabb vizsgálat alá azokat az eltéréseket, a melyeket a köznapi beszéd az irodalmi nyelvvél szemben feltüntet, — igaz, hogy inkább azzal a törekvéssel, hogy az irodalmi nyelvnek

ama hajtásait, a melyek nem gyökereztek az élő nyelv talajában, megnyessék. SCHRÖDER OTTÓ mutatott rá nyomatékosan a «papiros-stilus»-nak efféle kinövéseire (*Vom papiernen Stil*,³ 1892), majd WUSTMANN GUSZTÁV keltett nagyobb feltűnést *Allerhand Sprachdummheiten* című harczias iratával (? 1892), a melyben azonban kétségkívül nagyon sokszor elvetette a sulykot. A szóban levő két szótár is kellő ügyet vet a köznyelv sajátságaira, szavait és fordulatait nemcsak fölveszi, hanem külön meg is jelöli őket e mindennapi nyelv elemeiül. A *kriegen* 'kapni' igéről pl. HEYNE is megjegyzi, hogy «Wort der täglichen Rede geworden und von der gehobenen Sprache zu Gunsten von *bekommen* zurückgesetzt», PAUL is megmondja, hogy «gehört der gewöhnlichen Umgangssprache an und ist aus der höheren Sprache verbannt». Természetes, hogy ép így meg kell jelölni az irodalmi nyelv sajátos szavait is, pl. az *ersterer* és *letzterer* alakokra vonatkozólag, a melyek ellen SCHRÖDER és követői mint a «papiros-nyelv» formái ellen heves harczot indítottak, sem HEYNE-nél, sem PAUL-nál nem találni ily értelmű megjegyzést.

A köznyelv szókincsének egy sajátos részét teszik a *vidékiességek* (*provincialismusok*), a melyek részben a nyelvjárásban gyökereznek, de a műveltebbek nyelvébe, sőt az illető nyelvterület irodalmi nyelvébe is behatoltak, részben magában emez irodalmi nyelvben képződtek. PAUL nem szól ezekről értekezésében, de nagy szótárban kétségkívül ezeknek is helyet kell foglalniok. Így pl. nálunk is ismeretesek az *austriacismusok*, a melyek részint a német társalgás nyelvében, részint az irodalomban (pl. a német nyelvű sajtóban) meghonosultak. Ide tartoznak pl. a *Faun* 'hab' (kfn. *vām*) és *Kren* 'torma' (szláv eredetű, kfn. *krên*) szók, a melyeket sem HEYNE, sem PAUL nem említ szótárában. A *Nockertl*, *Obers*, *Wampe* alakokat PAUL megemlíti, HEYNE nem. Vidékiesség mutatkozhatik a főnevek genusának használatában: pl. a *Zwiebel* szó a mai német irodalmi nyelvben nőnemű, régebben azonban hímnemű volt; ezt megmondják HEYNE és PAUL (az utóbbi SCHILLER-ből is idéz egy helyet: *den herben Zwiebel*), azt azonban nem említik, hogy a bajor-osztrák területen ma is el van terjedve a hímnemű használat. Egyéb austriacismusok inkább az irodalmi nyelv sajátságai; hangtani tekintetben ide tartozik pl. a *beanständet* alak (umlaut-tal); jelentéstan dolgában a *beiläufig* (ungefähr' értelmében), a *nachdem* okhatározó kötőszóul használva; szóképzés tekintetében a *weilers*, *fernens* stb. alakok; jelentésre és képzésre nézve az *unterfertigen*, *der Gefertigte* szók; a szokásos és helyes használattól eltérő mondat szerkezetek, mint pl. *vergessen an etwas és auf etwas, sich auf etwas erinnern, über Antrag, in Vormerkung bringen* stb. PAUL ezek közül egyet-kettőt említ (*weilers, auf etw. vergessen*), HEYNE egyet sem.

Az irodalmi nyelvvel szembe szokták állítani a *nyelvjárásokat*. PAUL értekezésében nem mondja meg határozottan, vajjon a contemplált teljes szótárba az összes tájszókát felveendőknék tartja-e vagy nem. Első tekintetre ez feleslegesnek is látszik már csak azért is, minthogy ezek számára úgysis külön tájszótárak szoktak készülni. Nézetem szerint azonban igenis kívánatos a tájszóknak a «nagy szótár»-ba való felvétele (akárcsak egyszerű utalással az illető tájszótárra). Avagy az a körülmény, hogy egy ily szűkebb körre szorítkozó szóval valamely író, talán csak elvétve, nyomtatott munkában is élt, már más természetűvé változtatta-e azt a szót, a nyelvkincsnek értékesebb elemévé tette-e? Az irodalmilag nem használt, de a nép ajkán élő szó épúgy eleme a szókincsnek, mint az irodalomban használatos bármely más szó. Hisz akárhány példa van rá, hogy egyes szóalakok évszázadokon át lappangnak (lappangnak t. i. az irodalmi nyelv szempontjából), nem kell-e kapnunk az alkalmon, ha az ilyeneket az első forrásból, egyenesen a népnyelvből, vehetjük be a teljes szótárba? PAUL értekezésében (58. l.) szintén említi példáit annak, hogy egyes német szók csak egy pár száz évvel keletkezésük után kerültek az irodalmi nyelvbe. A *hübsch* szó pl. (eredetileg 'udvari' jelentéssel) a XII. század előtt nem mutatható ki az irodalomban, pedig hangalakja arra mutat, hogy a szónak meg kellett lennie már a germán ősnyelvben. A *Ricke*, 'öztehen' szó meg éppen csak a XVIII. században fordul elő először, pedig ennek szintén a VERNER-féle törvény beállta előtti időben, tehát legalább is a germán őskorban kellett képződni.

A tájszók nemcsak hogy teljesség szempontjából kiegészítik a szótár anyagát, hanem szükséges magyarázatul is szolgálhatnak, homályos pontokat földeríthetnek. Ezzel természetesen éppen nem válnak fölöslegessé a tulajdonképi tájszótárak: ezek ép oly fontos és becses alapvető munkái a nagy szótárnak, mint pl. az egyes korok vagy írók nyelvét részletesen feldolgozó szótárak. Inkább még teljesebbé kellene válniok e tájszótári munkáknak is: PAUL helyesen rámutat egy rendes hiányukra. A meglevő tájszótárak, t. i. az illető nyelvjárásnak vagy nyelvjárásoknak rendszerint nem *összes* szókészletét adják, hanem csupán a szűkebb értelemben vett 'tájszók' anyagát, mintegy a curiosumokat, ezeken kívül legfőjebb még az irodalmiaktól hangtani tekintetben eltérő alakokat. Pedig az volna a feladatuk, hogy a nyelvjárás összes szókincsét, tehát ennek általános használatú elemeit is, állítsák össze, így aztán összehasonlítás útján kitűnnék, hogy mely szók közös használatúak az irodalom és a nép nyelvében, mily jelentésbeli eltérések tűnnek fel ezekben, hol használ a nép más kifejezést, s csakis ezen az úton lehetne kimutatni azt is, hogy az irodalmi nyelv anyaga mely nyelvjárások anyagából alakult.

A tudományos nagy szótár tökéletessége szempontjából azonban még nem elegendő, ha a szókincs az említett forrásokból lehető teljességgel össze van állítva. Fontos feladat még az, hogy *pontosan megállapítsuk az egyes szók használatának körét* s e tekintetben lehető élesen megvonjuk a határokat. Az időbeli határokra a német szótárak eddig is tekintettel voltak, rendesen megmondták, a nyelvnek melyik korszakában használatos valamely szó, mikor vész el stb. De természetesen ügyet kell vetni egyéb határokra is, a melyek egy-egy korszakon belül az egyes szók használata körében mutatkoznak. Meg kell állapítani, hogy mely szók az irodalmi nyelv elemei, melyek a társalgási nyelvői, a tájszók mily dialektusokra terjednek; meg kell jelölni a csak egyes osztályok körében (diák-nyelv stb.) használatos kifejezéseket, a mesterségek, művészetek és tudományok műszavait. Még e kisebb körökön belül is vannak ismét külön elhatárolandó használatkörök: az irodalmi nyelvet tekintve pl. a költött és kötetlen beszéd szókincse épen nem azonos. E különféle használatkörök elkülönítése természetesen leginkább a jelen nyelvében lehetséges, a melynek szótári fontosságáról már feljebb szóltunk. E tekintetben még egy fontos tényezőre utal PAUL, a szótár egy forrására, a melyet az újabb nyelvtudomány sokszor kevésre becsül: a *nyelvérzékre*. Eme forrás felhasználásától, úgymond, alkalmasint az a philologiai megszokás tart vissza, hogy csak annak tulajdonítsunk értéket, a mi írott adatokkal van támogatva. Pedig a nyelvérzék sem önkényes valami, hanem történeti feltételek közt keletkezett s olyasmi, a mi ép ezért sok más ember nyelvérzékével megegyezik. A szótáríró már az adatok megértésénél és megbírálásánál is használja. PAUL még ezenfelül is a nyelvérzék tartalmának egész következetes és rendszeres kiaknázását követeli. Egyik előnye, úgymond, az, hogy míg az írott nyelvben a szavaknak és szókapcsolatoknak csak alkalmi használata (*occasionelle Verwendung*) található, addig a nyelvérzékben adva van szokásos jelentésük (*usuelle Bedeutung*) is. Nyelvérzékünkkel kísérletezhetünk is; azonkívül az ő segítségével legkönnyebben meggyőződhetünk arról, hogyan csoportosulnak nyelvi képzeteink. Természetes, hogy a nyelvérzék tanúságainak felhasználásánál kellő óvatossággal kell eljárjunk s az elhamarkodott általánosításoktól tartózkodjunk.

PAUL nem szól arról, hogy az *idegen eredetű szók* mily mértékben veendők fel a teljes szótárba. Azt az elvet: «a mennyiben meghonosultak», — könnyebb felállítani, mint következetesen alkalmazni. A meghonosultságnak annyiféle foka és árnyalata van, hogy biztos kriteriumokról nem beszélhetünk. Nézetem szerint e részben inkább többet mint kevesebbet kell adnunk. HEYNE és PAUL szótáraikban, azt hiszem, kelleténél kevesebb idegen szóra szorítkoztak. Csak a *C* betűre

utalok, a melyen kezdődő idegen szók igen nagy számmal vannak a német nyelvben. HEYNE ezek közül csak a következőket és származékaikat vette fel: *Ceder, Ceremonie, Champagner, Charakter, Chor, Christ, Chronik, Cigarre, Cypresse*; PAUL meg épen csak e hármat: *Charakter, Chor, Christ*.

Nézzük már most, hogy a szótári anyag mikép dolgozandó fel, hogy mint szerkesztendő az egyes címsszókon kezdődő cikkek.

Első feladat a címsszó *értelmezése*: az illető szónak jelentését meg kell határozni akár más nyelvre való fordítás segítségével, akár az illető nyelven adott definitióval. A kétnyelvű szótárakban természetesen az első eljárás a szokásos: »das älteste und roheste Verfahren«, a mint PAUL mondja. Ez eljárás tökéletlen volta főképp abban az esetben szembetűnő, mikor az illető szónak a másik nyelvben több jelentés felel meg. Ilyenkor, úgymond PAUL, e többféle fordítást egyszerűen egymás mellé szokták állítani s a szótárt használóra bízzák, hogy azt a jelentést válogassa ki magának, a mely legjobban beleillik a szóbanlevő szövegbeli összefüggésbe. Minthogy az idegen nyelvű szók igen gyakran nem felelnek meg jelentésük egész körére nézve az illető szó jelentésének, ennél fogva ez utóbbinak körére nézve ily módon nem kapunk kellő felvilágosítást. PAUL joggal hibáztatja, hogy az értelmezésnek ezzel a módjával alkalomadtán a GRIMM-szótárban is éltek: néha egész általánosan elterjedt szók latin fordítással vannak ellátva, pedig ama szótárt úgy sem használja más, csak a ki németül alaposan tud. Ily latin nyelvű magyarázat, úgymond csak akkor helyén való, ha véletlenül egyformán hangzó szókat gyorsan meg akarunk különböztetni.

GRIMM elődje, ADELUNG, nem így járt el: ő az egyes címsszók után részletes, német nyelvű definitiókat adott. Ebben, úgymond PAUL, helyes érzék vezette őt. A puszta glosszálással a szótáríró *a jelentés elemzésének* fáradsága alól menti fel magát, pedig: »es ist zweifellos eine der ersten Pflichten des Lexikographen, sich den *Vorstellungsinhalt, der die Bedeutung eines Wortes ausmacht, in allen seinen einzelnen Momenten klar zu machen.*« PAUL kíváncsnak tartja, hogy a szótáríró az emez egyes mozzanatokra nézve nyert belátást olvasóival is közölje, e részben azonban több rendbeli nehézséget lát. Vannak szók, a melyeknek jelentését nem is lehet más szavakkal körülírni s megértetni, pl. azok, a melyek egyszerű képzetek kifejezői (*piros, kék, édes, keserű*). Állat- és növényneveket a megfelelő természetrajzi meghatározással szokás értelmezni, csakhogy ezek a tudományos szempontból egészen helyes definitiók sokszor épen nem fejezik ki azt a képzetet, a mely a néptudatban az illető fogalomhoz fűződik, pedig valójában ez az, a mi a szónak jelentését teszi. Minthogy a nyelvet ismerőre nézve sok esetben egészen felesleges is a

szó jelentésének körülírása, PAUL azt tartja, hogy a ki pl. német szótárt ír a németek számára, az bátran ismeretesen feltételezheti a jelenben szokásos nyelvhazsnálatot, az ne is vesződjék az efféle szók: *rot, süß, Affe, Hand, schreiben*, jelentésének körülírásával; a magyarázat szüksége csak akkor kezdődik, ha olyasmiről van szó, a mi nem általánosan szokásos, a hol tehát a rendestől eltérő jelentéssel van dolgunk: ilyenkor aztán igenis egész pontosan meg kell jelölni az eltérés mivoltát.

Ezek után s ezek alapján vessünk egy pillantást a szóban levő két szótárra. HEYNE az egyes szók értelmezésénél nagyjában az ADELUNG-féle *definiáló* eljárást követi, csakhogy e tekintetben lehető rövidsége törekszik, pl.: *«Bruder, männlicher Abkömmling von gleichen Eltern»*; *«Brücke, Bauwerk zum Uebergang über Wasser oder Tiefe»*; *«Farbe, das durch verschiedenartige Schwingungen des Lichtes bedingte Aussehen eines Gegenstandes»*. Igen gyakoriak nála az *idem per idem*-féle meghatározások, pl.: *«Erbe, der da erbt»*; *«Gefecht, das Fechten»*; *«Gefühl, das Fühlen»*. Néha szó férhet definitiói helyességéhez, pl. *«Schwere, Eigenschaft wonach etwas schwer ist»*, *schwer* pedig: *«erhebliches Gewicht habend»*. Igen sokszor egyáltalában nem ad meghatározást, hanem a tárgynak ismert voltára utal (PAUL is megjegyzi, hogy az efféléből senkinek semmi haszna), pl.: *«Aal, der bekannte Fisch»*; *«Blatt, der bekannte flache seitliche Teil einer Pflanze»*; *«Brot, das bekannte aus Mehlteig bereitete Gebäck»*; *«Katze, Name des bekannten Haustieres»* stb. Előfordúl elvétve latin nyelvű magyarázat is: *«Barsch, ein Raubfisch, lat. perca»*.

PAUL elvei értelmében az általánosan ismert szóknál nem ad semmiféle jelentésmagyarázatot. Pl. az *Aal, Brot, Brücke, Bruder, Erbe* szóknál nem találunk semmiféle meghatározást; a kevésbbé általános *Barsch* szónál megjegyzi: *«eine Raubfischart»*; a *Blatt* szónál mindjárt a származott jelentések fejtegetésére tér rá: *«Blatt. Zur Bezeichnung für Papier- oder Pergamentblatt ist es im Anschluss an lat. folium geworden. Es wird auch sonst für dünne, flache Gegenstände gebraucht, so für verschiedene Teile des menschlichen Körpers, vgl. Schulterblatt»* stb. A *Katze* szónál mindjárt a szólásokban való előfordultát említi: *«Katze in vielen sprichwörtlichen Wendungen, die sich meist von selbst verstehen. Das ist für die Katze»*, stb. Sokszor szinte úgy látszik, mintha egyenesen kerülné a főjelentés megnevezését, pl.: *«Brief = mhd. brief aus mlat. breve bezeichnet ursprünglich ein offizielles Schriftstück, so namentlich eine „Urkunde“, noch jetzt in B. und Siegel und in Zusammensetzungen: Adelsb., Lehnb., Meisterb., Kaufb., Schuldb. (dafür einfach Brief, Luther); Wechselb.; (dazu verbrieften); ferner „Erlass“, noch in Ablassb., Steckb. Auch die jetzt herrschende Bedeutung ist schon alt. B. bezeich-*

net auch zusammengefaltetes Papier mit einem bestimmten Quantum von einer Ware.» — Látnivaló, hogy PAUL a szónak mindenféle régi és új jelentését fejtegeti, de a «jetzt herrschende Bedeutung»-ot nem tartja szükségesnek megmondani.

Az értelmezésnek (vagy inkább a nem értelmezésnek) ez a módja helyén való lehet oly szótári munkában, mely első sorban a ritkább, a félreeső, a magyarázatra szoruló szóhasználatokra vet ügyet, tudományos nagy szótárban azonban nem tartom követendőnek. Itt mégis szem előtt kell tartani azt a követelményt, a mit PAUL elvben maga is hangoztat, de a gyakorlatban nem tart keresztülvihetőnek, hogy a szótárfírónak az illető szó jelentésének egész körét, tartalmának minden egyes momentumát meg kell világosítania önmaga előtt, de olvasói előtt is. A főjelentés vagy a szokásos jelentés pedig mégis csak sokkal fontosabb momentum, semhogyzt egészen el lehetne hallgatni; világos kifejtésére szükség van már csak azért is, mivel, a mint még látni fogjuk, meg kell állapítani azt a viszonyt, a melyben az egyes jelentések egymáshoz vannak. Olykor maga PAUL is érezhette ennek szükségét: szótárában itt-ott eltér attól a szabályától, hogy az általánosan használt szók jelentéseit nem kell körülírni. Így pl. meglehetősen részletesen szól az ugyancsak eléggé használatos *schwer* szó jelentéséről:

«Man nennt einen Gegenstand *sch.* zunächst nach der subjektiven Empfindung des Druckes, den er verursacht, wenn er getragen wird, oder auch nach dem Widerstande, den er dem Aufheben entgegenstellt, dazu tritt dann die genauere Messung durch die Wage. Das Adj. gehört zu denjenigen, die relativ (= ein gewisses Gewicht habend) und absolut (= ein grosses Gewicht habend, dann Gegensatz zu *leicht*) gebraucht werden (s. *alt*), ersteres nur in Verbindung mit einer näheren Bestimmung; *drei Pfund sch.*, *so sch. wie*. Zuweilen schliesst sich der Nebensinn des Langsambeweglichen, Unbehülflichen an: *er tanzt sch.*, *hat eine sch. Zunge*; auf Geistiges gewendet *ein schwerer Kopf*; *sch. von Begriffen*. Uneigentlich wird *sch.* gebraucht nach der Analogie des Empfindungseindrucks ähnlich wie *drückend*, *lästig*, vgl. *sch. Arbeit*, *Schuld*, *Verbindlichkeit*, *Pflicht*, *Schaden*, *Strafe*, *Zeit*, *Bedenken*, *Verdacht*; mit *schwerem* (belasteten) *Herzen*, *Schwermut*; *etwas sch. empfinden*, *bereuen* etc. Zuweilen gerade in volkstümlicher Rede ist es = ‚stark‘, ‚bedeutend‘, ohne dass zugleich die Vorstellung des Unangenehmen darin liegt, vgl. *schweres Geld*, *ein schwerer Wein*, *eine schwere Menge*, *sch. reich*. Aus dem Sinne ‚unangenehm drückend‘, auf die Ausübung einer Thätigkeit bezogen, entwickelt sich der Sinn ‚der Ausführung Hindernisse entgegenstellend‘, ‚schwierig‘. Dazu *Schwere*, *schwerlich*, *be-*, *erschweren*.»

Ebből a cikkből (a melyet egész terjedelmében ide iktattam, mivel valóban mintaszerű példája annak, mikép kell a szótárban egy szó jelentését kifejteni, s mivel e fejtegetés jórészt ráillik a magy. *nehéz* szóra

és jelentésére is) látni való, hogy egy-egy szó jelentése éppen nem azonos a megfelelő fogalom tudományos (itt pl. physikai) definitiójával, de látszik az is, hogy PAULnak nincs igaza, mikor a közhasználatu szók főjelentését amúgy is mindenki előtt ismeretesnek s ennél fogva a szótárban mellőzhetőnek mondja. A szótárírónak, nézetem szerint, ép az volna egyik feladata, hogy a szó főjelentéséhez tartozó mozzanatokat, a melyek a köztudatban élnek, lehetőleg mind kifejtse s egybefoglalja, — kifejtésekre pedig a származék-jelentések adnak bizonyos alapot. Ott van pl. a *Vater* szó: HEYNE melléje teszi, hogy «Erzeuger der Kinder»; PAUL egy szóval sem szól a hozzáfűződő főjelentésről, *Principien der Sprachgeschichte* című munkájában azonban ugyanerről nagyon helyesen megjegyezte a következőket: «Die Vorstellung von dem Verhalten eines Vaters zu seinem Kinde setzt sich aus einer Reihe von Momenten zusammen, die nicht immer beisammen sind, wo das Wort *Vater* angewendet wird. Man kann eine Definition des Wortes aufstellen, die physisch und juristisch vollkommen ausreicht, aber gerade das, was nach dieser Definition das Wesen der Vaterschaft ausmacht, ist in dem Vorstellungscomplexe, den ein kleines Kind damit verbindet, gar nicht enthalten.» (2 83. l.). Már most, ha pl. a *Vater* szónak a PAUL szótárában felsorolt származék-jelentéseit vizsgáljuk, arra jutunk, hogy az itt nyilvánuló mozzanatok egyáltalában nem a physikai vagy jogi definitióra utalnak bennünket, hanem kétségkívül sokkal inkább avval a felfogással egyeznek meg, a mely a gyermekben az apa nevéhez fűződik. A „nemző” fogalma alig van e származék jelentésekben képviselve, hanem e helyett úgy tűnik fel, mint a gondoskodó (*Stiefvater, Pflegevater*), a közösség vezetője, feje (*Hausvater, Landesvater, Stadtvater, heiliger Vater*), a tiszteletreméltó öregebb ember (papok czímében, továbbá: *Vater Gleim, Blücher*), a szeretett lény (*Vater Rhein*), s e jegyek egyesülhetnek is (*Himmelsvater, Vaterunser*). Azt hiszem, ilyformán, ily adatok alapján kellene egy-egy szónak a köztudatban élő főjelentését kifejtteni és összeállítani. A szó főjelentésének teljes elhallgatását azonban, ismétlem, nem helyeselhetem.

Tudjuk, hogy egy-egy szónak rendesen több jelentése van s hogy e jelentések bizonyos történetileg fejlődött viszonyban vannak egymással. E különböző jelentéseket a szótárírónak természetesen mind fel kell sorolnia. A jelentések elkülönítése azonban, úgymond PAUL szóban levő értekezésében, ne logikai kategóriák szerint történjék: a szótárban úgy kell e jelentéseket elkülöníteni, a hogy a *nyelvérzék* különíti el őket. Hiba, ha elmulasztjuk ez elkülönítést akkor, a mikor a nyelvben tényleg megvan, de ugyancsak hiba, hogyha logikai szempontokból kiindulva több jelentést különítünk el, mint a menynyt a nyelvérzék önálló jelentéseknek érez. Pl. a *gehen* ige jelentésére nézve nem jár semmi külömb-

séggel akár emberekről, akár állatokról használjuk, de igenis eltérés van az alapjelentéstől, ha azt mondjuk: *der Eisenbahnzug geht nach Berlin*, mivel itt a lábbal való mozgás képzetéből a pusztá mozgásé maradt csak meg. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy ebből a példából is meglátszik, mennyire szükséges az alap-, illetőleg főjelentésnek a szótárban külön megállapítása; csakis ennek alapján lehet azután a jelentésbeli eltéréseket pontosan megmagyarázni.)

Ügyelni kell arra is, hogy az egyes jelentések az alapjelentéssel szemben mily fokú *önállóságra* tettek szert: az egyik származékjelentésben az alapjelentéssel való összefüggést élenkebben érezhetjük, mint a másokban. Az iskolai stilisztikából is ismeretes, hogy pl. a metaphora használatában e tekintetben sokféle fokozat lehetséges: nagyon sok árnyalat van amaz eset között, mikor valamely költő tisztán *alkalmilag* él valamely metaphorával és a között, mikor ez egészen elkopott képpé, szokásos szólássá lett. Az első esetben jóval csekélyebb fokú jelentésbeli önállósággal van dolgunk, mint a másodikban: ha pl. *rikító* szinekről beszélünk, nem gondolunk már a szónak eredeti jelentésére, az új jelentés mintegy elvált a régitől, önállóvá lett. Az ilyen jelentés természetesen a szótárban is külön megemlíthető. PAUL finom megfigyelőtehetségére vall, mikor az ily önállósulásnak egy becses kriteriumára mutat rá: ez a szerkezet megváltozása. Már a szerkezetbeli különbségből is kitűnik, hogy pl. az *Abneigung von ihm* kifejezésben (MILLER, *Siegmund*) a jelentésbeli önállósulás még nem érte el azt a fokot, mint az *Abneigung gegen ihn* kifejezésben, amott a szerkezet még egészen megfelel az alapul szolgáló érzéki képzetnek. Hasonló fejlődést találhatni azután szavak kapcsolataiban, phrasisekben is.

A szótár egyik feladata, hogy a szók *különböző jelentéseinek történeti fejlődését megállapítsa*. Kiindulópontul itt természetesen az etymologia szolgál; a fejlődés lehető menetét analog esetek világosíthatják meg. Az egyik jelentéstől a másikhoz sokszor átmeneti fokok vezetnek: ez átmeneteket olykor adatokkal is meg lehet állapítani (az effélékre azért már az adatgyűjtésnél ügyelni kell), olykor valószínűség szerint, analógiákra támaszkodva, kell őket kifejtetni. PAUL külön rámutat egy pár főszempontra. I. A jelentésváltozásnak egyik főfaja, a mely abban áll, hogy a jelentés körébe valamely *új elem* jut bele (*dass ein neues Moment in die Bedeutung eintritt*), oly esetekből indul ki, a melyekben ez az elem csak mint alkalmi fordult elő s tulajdonképen nincsen az illető szóval kifejezve. II. A másik főfaj abban áll, hogy a régibb jelentésben meglevő bizonyos *elemek elenyésznek* (*dass gewisse Momente, die in der älteren Bedeutung vorhanden sind, schwinden*): ez a jelentésváltozás vagy 1) képes alkalmazásból indul ki, vagy pedig 2) oly esetekből a melyekre a

szó régiebb jelentésében is mindenképen alkalmazható ugyan, azonban a beszélőre és hallgatóra nézve ama régi jelentés elemeinek *csak egy része lényeges*, a többi pedig lényegtelen. Néha a jelentésváltozás ama két módja (I. és II.) egymásután is beáll. PAUL a *weil* jelentésváltozását említi például: eredetileg csupán időhatározó, még pedig egyidejűséget kifejező kötőszó (= *dieweil*, „addig míg”), még SCHILLERNél: „das Eisen muss geschmiedet werden *weil* es glüht”. A dolog természetében rejlik, hogy az időbeli kapcsolattal gyakran oksági kapcsolat is jár s így a *weil* egy darabig idő- és okhatározó kötőszó volt (itt tehát beállott az I. eset: a jelentés körébe új elem került). E kapcsolatban idővel az oksági viszonyt kezdték lényegesnek érezni, az egyidejűség eleme mindinkább kiszorult a jelentés köréből (II. eset) s most már a *weil*-t az időre való minden tekintet nélkül használják tisztán okhatározó kötőszóul. Más példa a *fertig* jelentésváltozása. Eredeti értelme „útra készen”, hisz a *Fahrt* főnévből van képezve. Ebben az értelemben használható még most is (*ich werde mich sogleich fertig machen*), de a jelentés lényeges eleme nem az többé, hogy az illető az útra készült el, hanem (a jelentésváltozás II. 2. esetének beálltával) maga az *elkészültség*. Legyen szabad még egy magyar nyelvbeli példára utalnom: „a nagy frank király nevéből lett állítólag a szláv *král*, a magyar *király*” (SIMONYI, *A jelentéstan alapjai* 46. l.). Itt is az I. és II. eset egymásután beálltával van dolgunk. A *Karl* tulajdonnév eredetileg csak a személyt jelöli, Pipin fiát. Az uralkodói méltóság birtokával új elem csatlakozik a név jelentéséhez, a mely elem azonban egyáltalában nincsen az illető szóval kifejezve (I. eset). Idővel azután ép ezt a járulék-elemet kezdik lényegesnek tekinteni, s a személynév a méltóság nevévé lesz (II. eset). Ép ilyen az átmenet a *Cae-sar*—*császár* szó jelentései körében stb.

Gyakori eset az is, hogy valamely jelentésváltozás először csak egy bizonyos kapcsolatban megy végbe s innen azután átvitetik más kapcsolatokra is. Jórészt így magyarázódnak azok az esetek, mikor *egy-egy szónak jelentése ép ellenkezőjére változik*. Az «ellenkező-értelműség»-nek e jelensége minálunk is többször szóba került (l. pl. MÜLLER MIKSA újabb felol. a nyelvtudományról, ford. SIMONYI Zs. 267. l.), legbehatóbban P. THEWBREWK EMIL foglalkozott vele egy 1886-ban tartott beszédében (*Elnöki beszédei* 129 s köv. l.). Megemlíti ott a *szörnyű jó*-féle kitételeket, a német *furchtbar nett, bitter schön, ein arg gut's G'sichtl*, és *sehr* kifejezéseket stb. THEWBREWK szerint a dolog magyarázata a következő: «A mi rendkívüli, ismeretlen, meglepi az embert, félelmes, a mennyiben még nem tudjuk a hatását. Innét van, hogy a nyelv félelmet jelentő szóval olykor a rendkívüliséget is kifejezi» (id. h. 133. l.). Ennél nemcsak egyszerűbbnek, hanem nyelvtörténetileg is jobban igazolhatónak tartom azt a magyará-

zatot, melyet PAULnál találunk. Az *arg* szó, tudjuk, tulajdonképp annyit tesz, hogy 'rossz, gonosz' s így oly szókhöz szokott járulni, a melyek már magukban véve is valami rosszat jelentenek (*ein arges Unwetter, ein arger Sünder* stb.) De éppen azért, mivel a rossznak képzete már e jelzett szókbán is bennök rejlik, az *arg* szót csupán erősítő kifejezésnek kezdték érezni, s idővel (legalább vidékenként) ez a funkciója önállóvá is vált, háttérbe szorítva a jelentésnek eredetileg lényeges elemét. Innét van, hogy délnémet területen a jó vagy a kellemes képzetének erősítésére is szolgálhat, pl. *es hat mich arg gefreut*, vagy a THEWREWK példájában: *ein arg gut's G'sichtl*. Hasonló a *sehr* jelentésének fejlődése: e határozószó eredeti jelentése 'fájdalmasan' (a régibb nyelvben melléknév is: ófn. *sêr*, 'fájós', és főnév: g. *sair*, ófn. *sêr* seb, fájdalom). HEYNE szótárának példái világosan feltüntetik a PAUL magyarázatának helyességét: OFFRID-nél még egészen eredeti jelentésében fordul elő a szó (*sie stechent unsih sêro*), a kfn.-ben más 'fájdalmas, sebes' jelentésű kifejezéssel együtt: *si lügen ê beide sêre wunt* (Hartmann v. Aue), de ugyane korszakban már pusztán mint nyomatékosító szó is: *ob er sô sêre minnet*, s az úfn. nyelvben ez a használat az általános. A *schlecht* (eredetileg 'egyeses, egyszerű') jelentésváltozásának magyarázatánál is afféle kapcsolatokból kell kiindulnunk, mint: *ein schlechter geringer Bürgersmann* (SCHILLERNél, id. PAUL szótárában), itt már az egész fogalom bizonyos ellentétben van az előkelővel, a jelessel; ebből fejlődött azután a normalison alúl levőnek, majd a csekély értékűnek s végül az erkölcsileg rossznak a képzete.

Az említetthez hasonló és tőle mégis különböző jelenség az, ha valamely szó oly jelentést, a mely eredetileg csak *egy másik szóval való kapcsolatban* illeti meg, *e másik szónak elmaradása esetén is megtart.* Ilyen a német *kein* esete. Mellőzzük itt e szócskának a régibb *nechein* és *dehein*-ből való keletkezésének fejtegetését, a mely PAUL szótárában részletesen megtalálható, csak azt említjük, hogy az egyszerű *kein*-t voltaképp csak a 'valamely' jelentés illette meg és csak egy másik tagadószócskával (kfn. *ne*, *en*) együtt volt 'semmi, semmilyen' jelentése, később azonban a tulajdonképi tagadó szó elmaradása után is megtartotta tagadó jelentését. Tudvalevőleg hasonló jelentésváltozás ment végbe a francia *pas*, *point*, *rien* eseteiben is.

Az egyes szók jelentéseinek egymáshoz való *viszonya* idővel módosulhat («sekundäre Verschiebungen in dem Verhältnis der Bedeutungen eines Wortes zu einander») s e körülménynek azután hatása lehet a jelentés megváltozására. Itt a népetymológiához hasonló eljárást tapasztalhatunk: itt is megvan az a törekvés, hogy a magában állót valami nagyobb körhöz kapcsoljuk. PAUL a *Hülle und Fülle* példáját említi: ez eredetileg a. m. *Hüllung und Füllung*, azaz ruházat és táplálék, tehát

egyszerűen az, a mire az élet fentartása végett szükség van; LUTHER-nél pl. — a ,bőség'-gel való egyenes ellentétül használva — ezt olvassuk: »des wir nicht überleng [= überflüssig] haben, sondern nur *Hülle und Fülle*«. Idővel azonban a *Fülle* kapcsolatba került a szónak ma általános jelentésével: valaminek a bősége, özöne' s így az egész phrasis azt a jelentést kapta, hogy ,bőségben'; e phrasis első részéhez, a *Hülle* szóhoz ma már nem is fűződik semmi határozott képzet.

Megváltozhatik a szónak *alapjelentése és főjelentése között levő viszony* is. Főjelentésnek (Hauptbedeutung) nevezi PAUL a szónak több jelentése közül azt, a mely a szónak az összefüggésen kívül való előfordultakor a hallgatónak teljesen közömbös dispositiója mellett elsőnek lép a tudatba. Ez a főjelentés rendszerint azonos az alapjelentéssel, de mégsem minden esetben. Lehetséges már most, hogy az alapjelentés idővel mind ritkábbá lesz, sőt már csak bizonyos szólásokban marad meg: ilyenkor gyakori az az eset, hogy a régi alapjelentés az újabb keletű főjelentéshez támaszkodik, ennek rendelődik alá (és nem megfordítva). Pl. a *Kopf* szó alapjelentése ,gömbölyű edény, csésze' s ez a jelentés megvan még ebben az összetételben: *Pfeifenkopf*. Az egyszerű *Kopf* szónak azonban idővel ,fej' lett a főjelentése s most a beszélők már a *Pfeifenkopf* második részében is ezt az újabb jelentést érzik: az alapjelentést ott is kiszorítja a főjelentés, a hol voltaképp amaz a jogosult.

A szótárnak hagyományos berendezése könnyen arra csábítja a szótáríró, hogy az egyes szókat magukban, mintegy elszigetelve tárgyalja. PAUL ezt az eljárást a GRIMM-féle szótárnál is megrója s elvül mondja ki, hogy az egyes szókat nem szabad elszigetelve tárgyalni: a hol a fejlődésben bárminő kapcsolatok vannak, ezeket a kapcsolatokat pontosan fel kell tüntetni. Először is szóba jöhet az *etymologikus összefüggés*. Ennek kellő feltüntetését persze már a *betürend szerinti sorrend* hátráltatja; ismeretes, hogy egyes tudományos szótárak ép ezért a gyökök szerinti elrendezést alkalmazták. GRIMM JAKAB ellene volt a gyökök szerinti sorrendnek, egyrészt azért, mivel ez a szavak felkeresését megnehezíti, másrészt, minthogy az etymologikus felfogás idővel módosul s akkor a sorrend is elavul. PAUL a használhatóság szempontjából szintén nem ellenzi, hogy a szótáríró a *betürendes* sorrendet kövesse, csak hogy emellett utalások segítségével az etymologikus összefüggést is fel kell tüntetnie. Egyazon szónak pusztán tájnyelvi vagy épen helyesírásbeli változatait egy helyen és együtt kell tárgyalni s az egyes változásokat feltüntető címszóknál ama főhelyre utalni; hiba pl. az, hogy a GRIMM-szótárban az *Erbse* szó hat helyen van tárgyalva (*Arbeiss, Erbeiss, Erbes, Erbis, Erbse* és *Erweiss* címszók alatt). PAUL ezenkívül azt is kívánatosnak tartja, hogy az etymologiailag együvé tartozó, az egyazon gyökből képzett

szók is együtt, egy alapszó alatt tárgyalassanak: ez azonban, úgy hiszem, kisebb terjedelmű (pl. pusztán etymologikus) szótárban végrehajtható, de a ,nagy szótár'-ban a melyben minden egyes szónál részletesen, számos adattal támogatva kell fejtegetni az alakra és jelentésre vonatkozó kérdéseket, nehézségekkel járna s inkább elhomályosítaná, mintsem kelőleg megvilágítaná a kapcsolatokat. PAUL egyébként szótárában maga sem követte az ajánlotta eljárást: ő is (épúgy mint HEYNE) külön-külön, a más eredetű szóktól félbeszakítva tárgyalja pl. az egy gyökből származott *Stall*, *Stand*, *Statt*, *stehen*, *stellen* szókat, azonban e mellett nem mulasztja el kiemelni etymologikus egybetartozásukat. Az összetételeket az összetétel első részét tevő szó alatt tárgyalja, tehát pl. *Stand* után a *Standort*, *Standrede* szókat), értekezésében megkívánja ugyan, hogy az ily összetételek a második alkotórész tárgyalásánál is megemlítsendők, de pl. az imént említett összetételeket nem találjuk nála megemlítve sem az *Ort*, sem a *Rede* cikkekben; viszont a fentebb említett *Pfeifenkopf*-ról csak a *Kopf* cikkekben van szó. Nagy szótárban e tekintetben természetesen szigorú következetesség szükséges.

Nem elég azonban, úgymond PAUL értekezésében, hogy a szótár az együvé tartozónak áttekintését előmozdítsa: magának a tárgyalásnak is összefüggőnek kell lennie. Az ily tárgyalásból ki kell tűnnie, hogy pl. a származékszók használatának módja miben egyezik, miben tér el az alapszóétól. Ily módon jobban szembetűnik a történeti fejlődés s a tárgyalás is egyszerűbbé válik, a mennyiben azt, a mi több rokon szóban közös, csak egyszer kell fejtegetni s az ismétlések helyett erre az egy helyre lehet utalni. Ez az összefüggő tárgyalás különösen az összetételekben előforduló szókra nézve fontos és szükséges. Ilyenek első sorban a partikulák; ezeknek és efféléknek tárgyalásánál ügyet kell vetni sok oly viszonyra, a melyek az egyszerű szóknál elő sem fordulnak. Ezekre a (meglehetősen részletesen kidolgozott) szófejtegetésekre nézve PAUL szótára igazán mintául szolgálhat. I. pl. az *ab*, *an*, *auf*, *aus*, *be*-, *bei*, *durch*, *ein*-, *er*-, *ge*-, *her*, *hin*, *hinter* stb. cikkeket; e tekintetben nagyon föltűnő a nálánál különben részletesebb HEYNE-féle szótárt (v. ö. pl. az *ein* tárgyalását a két szótárban!), nagyon ajánlatos volna e cikkek alapján összevetni a megfelelő magyar szócskák használatát. PAUL a szótárban tárgyalandónak tartja a képzők és képzésmódok jelentésfejlődését is, különösen akkor, ha a szótáríró nem támaszkodhatik teljesen kifejlett szóképzéstanra. Ő szótárában tényleg külön-külön cikkekben tárgyalja pl. a *-heit*, *-lei*, *-lich*, *-sam*, *-schaft*, *-tum* képzőket, tehát azokat, a melyeknek önálló szóból való eredetét ki lehet mutatni; más képzők azonban (pl. *-chen*, *-lein*, *-ing*, *-ling*, *-ung* stb.) ő nála sincsenek tárgyalva. Megjegyzem, hogy HEYNE az előbb említetteket sem vette föl szótárába.

Leginkább eltér azonban PAUL az eddig követett szótári gyakorlattól, mikor azt kívánja, hogy a szavaknak nemcsak a hangtani, hanem a fogalmi elemén alapuló kapcsolatokat is fel kell deríteni, az egyes szók feldolgozásánál ügyet kell vetni azokra, a melyek velük valami fogalmi viszonyban vannak. Tudjuk, hogy gyakran több szónak azonos vagy legáltalább rokon az érteleme; a szótárban pontosan meg kell állapítani, hogy mily határokig fődözi egymást e szók jelentésének köre. A jelentésnek ily teljes vagy részleges egyezése érdekes jelenségekkel szokott jární a történeti fejlődés folyamán: az ily nyelvbeli fényűzés nem szokott tartós lenni, az egyik kifejezésmód lassanként visszaszorítja, egészen ki is szorítja a másikat; olykor két szó kölcsönösen kiszorítja egymást közös functiójuk egy részéből s így jelentés-megoszlás (Bedeutungsdifferenzierung) áll be. PAUL értekezésében nem ad erre példát, a szótár azonban többet is szolgáltat. Ilyen a ném. *Knabe* és *Knappe* szók viszonya: eredetileg mind a kettő „fiú“-t jelent s mind a kettő jelenthet „apród“-ot is (HARTMANN V. AUENÁL: *daz er fünf knaben zuo im nam, der ieglich fuorte driu sper*, id. HEYNE „*Knabe*“ alatt), most azonban a két szó e tágabb jelentéskörnek már csak egyik részére, még pedig mindegyik más-más részére szorítkozik. Hasonló folyamatot látunk a *Rabe*: *Rappe*, *Reiter*: *Ritter* szópárok jelentésének fejlődésében is. A kifejezések és jelentések efféle megszorítását és kiszorítását a szótárban kellő összefüggésben kell tárgyalni, „sonst fehlt ein ganz wesentliches Moment für die Erkenntnis des Kausalzusammenhanges in der Wortgeschichte“, mondja PAUL.

De figyelemben kell részesíteni a jelentések terén nemcsak a meg egyezést, hanem bizonyos megfelelést is, a mely nem rokon szók közt épúgy előfordúlhat, mint rokon alakok között. A grammatika együtt tárgyalja az olyan különböző tövű, de jelentés dolgában egymást kiegészítő alakokat, mint: *er-sie, ich-mich-wir, bin-ist-war, gut-besser*, a szótár se szakítsa őket széjjel külön cikkek alakjában. Ezeken kívül is vannak még nagy számmal egyéb szók, a melyeknek jelentésében bizonyos rokonság s ennél fogva használatukban, jelentésük fejlődésében is bizonyos párhuzamosság tűnik fel: ezt a fogalmi kapcsolatot a szótárnak is fel kell tüntetnie. Ilyenek pl. *Mann* és *Leute*, másrészt *Mann* és *Frau* vagy *Weib*, ismét más fogalmi viszony van *Mann* és *Kind* között; *Vater* és *Mutter*, *Sohn-Tochter*, *Bruder-Schwester*. A *Tod* főnév mintegy a *sterben* igéhez tartozó nomen actionis. Miként a *legen* causativum a *liegen*-hez, úgy viszonylik (tisztán jelentés dolgában) *stellen* a *stehen*-hez, *machen* a *sein* és *werden*-hez, *töten* a *sterben*-hez.

Figyelemmel kell lenni a bizonyos szópárookban mutatkozó ellentétre; valamely szóval jelentésének egyik oldalára nézve az egyik, más oldalára nézve egy másik szó lehet ellentétben, pl. az *alt*-tal szemben egy-

felöl *neu*, másfelől *jung*; a *hoch*-chal egyfelől *niedrig*, másfelől *tief*. Nagyon tanulságos pl. e tekintetben a PAUL-féle szótár *stehen* czikke. Kifejti, hogy alapjelentésc „a lábra támaszkodva egy helyen maradni”, e jelentésben ellentéte egyrészt *gehen* és egyéb mozgást jelentő igék, másrészt *sitzen*, *liegen*, *hangen*. Majd élettelen tárgyakra vonatkoztatva oly helyzetről használják, a mely az emberek vagy állatok álló helyzetéhez hasonló: *ein Tisch, ein Stuhl, eine Säule, ein Baum steht* (itt a *liegen*-nel forog fenn ellentét). Ebből fejlődik az efféle használat: *das Essen*, v. *der Wein steht auf dem Tische*. Pusztán a mozgással való ellentétül használják pl. az imperativusban: *steh!*, és a dativussal járó „helyt állni” jelentésű szerkezetben (*ich stehe dem Feinde*); ebből fejlődik az a használat, a melynél a mozgás hiányának képzete a lényeges: *die Uhr steht, die Mühle steht, stehendes Wasser*; az ezen állapotba való jutást, tehát a megállást, a *stehen bleiben* fejezi ki: *die Uhr blieb stehn*. Még inkább elhalaványúl az eredeti jelentés, mikor a mozgás ellentétére való tekintet nélkül pusztán a valamely helyben lételt fejezi ki: *die Sonne steht am Himmel, das steht in diesem Buche*. Még általánosabban valamely állapotban létel kifejezésére szolgál: *er steht bei uns in gutem Andenken, ich stehe mit ihm in Verbindung*; ehhez csatlakoznak az effélék: *etwas steht einem gut*, stb. Kétségtől tanulságos és fontos feladat volna, hogy a magyar nyelvhasználatot ily irányban, pontról-pontra egybevevessük a némettel (ez ép a készülő «nagy szótár»-nak lehetne egyik feladata); tüzetesen meg kellene állapítani, hogy a két nyelv az egyes szók jelentése dolgában mily határokig halad párhuzamosan s hol és miben tér el egymástól. Így lehetne csak tudományosan meghatározni és megokolni egyes kifejezések idegenszerűségét is: az *állni* igét pl. helyesen használhatjuk a német *stehen*-nek megfelelőleg mindenütt, a hol a mozgással való ellentétre gondolunk, ellenben a németben előforduló amaz általánosabb, mintegy halványabb jelentések, ahol amaz ellentét gondolata teljesen hiányzik, a magyar *állni* ige használatában *nem* fejlődtek ki s ezért germanismus, ha azt mondják, hogy «valami a könyvben áll», vagy hogy «valaki mással összeköttetésben áll» vagy hogy «a ruha jól áll rajta» stb.

Vannak a szavaknak nagyobb, részben meglehetősen terjedelmes csoportjai, mondja PAUL, a melyeknek *functiójában van valami párhuzamosság, bizonyos közös vonások*. Egy pár ily csoport a nyelvtanból ismeretes, pl. a mutató, vonatkozó, kérdő, határozatlan névmások sorai. Az ilyenek használatában mutatkozó közös tulajdonságokat azonban a szótárban is meg kellene említeni. Ily közös vonásaik vannak pl. azoknak a melléneveknek, a melyek mennyiség-meghatározással járnak: fentebb említettük már a *schwer* példájánál az ilyenek relatív (pl. *drei*

Pfund schwer) és absolut, azaz általában valami tetemes súlyt kifejező használatát; épígy használhatók *alt, gross, lang, hoch, tief* stb. (PAUL e mellékneveknek közös vonásait szótárában az *alt* czímszó alatt foglalja össze). A képzők és képzésmódok functióiban is vannak tudvalevőleg ily közös vonások. PAUL megjegyzi, hogy a szóképzéstan ezeket eddigelé még nem fejtette ki teljes mértékben (a szóképzéstan feladatairól újabban részletesen is szólott *Über die Aufgaben der Wortbildungslehre* című értekezésében *Sitzungsber. der philos.-philol. und der histor. Classe der k. Akad. der Wissenschaften*, München 1896. 4. füz.), a szótárnak ezekre is lehetőleg ügyet kell vetnie.

Azt hiszem, ha egyes részletkérdésekre nézve eltérők is lehetnek a vélemények, nagyjában mégis csak helyeselhetjük azt a szellemet, mely az újabb szótárirodalom imént ismertetett termékeiben nyilvánul s igenis kívánatosnak mondhatjuk, hogy a szótárírás külföldön is, nálunk is ebben az irányban haladjon és fejlődjék. Így aztán a szótár, mely régebben csak mankóul szolgált az ismeretlen szövegek megértésénél, mindinkább önálló becű tudományos munkává válik: a szótárírás így lesz a nyelvtudomány hatalmas törzsének igazán gyümölcsöző ágává.

PETZ GEDEON.

Magyar és finn észjárásbeli találkozás. A finn a vmi foglalkozásban levést némelykor a foglalkozás tárgyának inessivusával fejezi ki, pl. *Hän on kalassa, mansikassa, heinässä* szó szerint: 'ő halban, eperben, szénában van' = 'halászni, eprészni, szénát gyűjteni'. — Egy tájszógyűjtőm, BUTYKA BOLDIZSÁR közlése szerint Háromszék m.-ben, Kovásznán a finnhez hasonlóan mondják: *sósdiba* (= sóskában) voltam, *eperbe, málnába, szederbe, mogyoróba* jártam = sóskát stb. szedni. Sz. J.

Könyvészet 1897.

(Befejező közlemény.)

Mätzner, Ed. u. Bieling, Hugo. Altenglische Sprachproben nebst einem Wörterbuche. II. Bd.: Wörterbuch. 12. Lfrg. Berlin, 1897. Weidmann. (4-r.) 8 Mk.

Mentz, Rich. Französisches im meklenburgischen Platt und in den Nachbardialekten. I. Th. Delitsch-i 1897. isk. progr. (4-r. 27 l.)

Meurer, Dr. Karl. Sachlich geordnetes englisches Vokabularium mit besonderer Berücksichtigung der Konversation nebst Phraseologie und Sprechübungen üb. Vorkommnisse des täglichen Lebens. Anleitung zum englisch Sprechen. Nach den Forderungen der neuen preuss. Lehrpläne f. höhere Lehranstalten bearbeitet. Berlin, 1897. F. A. Herbig. (8-r. VIII, 176 l.) 1 Mk 50 pf.

Meyer, Wilh. Die Buchstaben-Verbindungen der sogenannten gothischen Schrift. (Abhandl. d. kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Kl. N. Folg. Bd. 1. Nr. 6.) Berlin, 1897. Weidmann. (4-r. 124 l. 5 táb.)

Minde-Pouet, Dr. Geo. Heinrich von Kleist. Seine Sprache und sein Stil. Weimar, 1897. Felber. (8-r. VIII, 302 l.) 6 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 3. sz. — Walzel O. Euphorion IV. 680 s kv. l.

Morris, E. E. Austral English Dictionary of Australasian words, phrases, usages, aboriginal-Australian and Maori words which have become incorporated in the language, scientific words that have had their origin in Australia. London, Macmillan. (8-r. 550 l.) 16 sh.

Mourek, Dr. V. E. Zur Syntax des althochdeutschen Tatian. (Aus: «Sitzungsber. d. k. böhm. Gesellsch. d. Wiss.» Prag, 1897. Rivnac. (8-r. 142 l.) 2 Mk.

Müller, Rich. Die Sprache in Grimmelhäusen's Simplicissimus. Eisenberg-i gymn. progr. 1897. (4-r. 13 l.)

Murray, A. H. A new English Dictionary, on historical principles. Founded mainly on the materials collected by the Philological Society. Edited by —. Oxford, 1897. Clarendon Press. — Vol. III. (Disobst—Dziggetai.) (4-r. 473—740. l.) — Vol. IV. (Flexuosity—Foister.) (4-r. 321—384 l.)

Neufeld's Sprachführer f. Haus, Reise. Englisch. Enthalt. e. kurzgefasste Grammatik, sowie e. reiche Sammlung von nützl. Gesprächen, nebst eingeordnetem systemat. Vokabular u. durchweg beigefügter Aussprachebezeichnung. 4. verm. u. verb. Aufl., besorgt von Dr. G. Glanz. Berlin, 1897. Neufeld u. Henius. (16-r. VIII, XV, 275 l.) 1 Mk.

Neufeld's Neue fremdsprachliche Taschenwörterbücher. Englisch-Deutsch, u. Deutsch-Englisch. Mit Bezeichnung der Aussprache in beiden Teilen. Von Dr. Bernh. Klein. 7. Aufl. Berlin, 1897. Neufeld u. Henius. (16-r. IV l. 684 és 660 hasáb.) 2 Mk.

Der Nibelunge Nôt in Auswahl und mittelhochdeutsche Grammatik mit kurzem Wörterbuch von Dr. W. Golther. 4. Aufl. (Sammlung Göschen. 10.) Leipzig, 1897. G. J. Göschen. (12-r. 192 l.) 80 pf.

Noreen, Adolf. Altnordische Grammatik. II. Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen. 1. Lfrg. (Einleitung, Sonaten). (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. VIII.) Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. 173 l.) 3 Mk 60 pf.

Noreen, Ad. Svenska etymologier. Upsala, 1897. (8-r. 76 l.)

Ölinger, Albert. Die deutsche Grammatik des —. Herausg. v. Willy Scheel. Halle, 1897. Niemeyer. (8 r. LXII, 128 l.) 5 Mk. — Ism. Roediger M. D. L. Ztg. 31. sz.

Ordbok öfver svenska Språket, utgifven of Svenska Akademien. Häft 7. Lund, Gleerup, 1897. (4-r. 2 lev. 913—1073. hasáb.)

Paul, Herm. Geschichte der germanischen Philologie. 2. Aufl. (Aus «Grundr. d. german. Philol.») Strassburg, 1897. Trübner (8-r. III, 158 és 23 l.) 4 Mk.

Paul, Herm. Methodenlehre der germanischen Philologie. (Aus «Grundr. d. german. Philol.») Strassburg, 1897. Trübner. (8-r. III, 159—247 l.) 2 Mk.

Paul, H. Deutsches Wörterbuch. Halle, 1897. Niemeyer. (8-r. VIII, 576 l.) 8 Mk. — Ism. Bahder. Indogerm. Forschg. VIII. (Anzeiger) 78. l.

Pegge, S. Two collections of Derbicisms, containing words and phrases in great measure peculiar to the natives and inhabitants of the county of Derby. Ed. with two introductions by W. W. Skeat & Thomas Hallam. London, 1897. Frowde. (8-r. 162 l.) 12 sh. 6 d.

Ploetz, Dr. Gust. English vocabulary. Methodische Anleitung zum englisch Sprechen mit durchgeh. Bezeichnung der Aussprache. 4. Aufl. Berlin, 1897. F. A. Herbig. (8-r. VIII, 304 l.) 2 Mk. 25 pf.

Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs u. seiner Kronländer. Herausg. v. J. Hirn u. J. E. Wackernell. I. Wackernell, J. E. Altdutsche Passionsspiele aus Tirol. Mit Abhandlg. ü. ihre Entwicklung, Composition, Quellen, Aufführungen und literarhistor. Stellung. Graz, 1897. Styria. (8-r. VIII, CCCXIV, 551 l.) 13 Mk 50 pf.

Regenhardt, C. Die deutschen Mundarten. Auserlesenes aus den Werken der besten Dichter alter und neuer Zeit. II. Bd. Mitteldeutsch. Berlin, 1897. Regenhardt. (8-r. XVI, 409 l.) 2 Mk.

Reichel, Dr. Walth. Sprachpsychologische Studien. Vier Abhandlungen über Wortstellung, u. Betonung des Deutschen in der Gegenwart. Sparsamkeit, Begründung der Normalsprache. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. V, 337 l.) 8 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 41. sz.

Rodhe, Emil. Transitivity in modern English. Part. I. Akad. afhandl. Stockholm, Fritze. (8-r. 2 lev. 117 l.)

Ruhfus, Wilh. Die Stellung des Verbums im althochdeutschen Tatian. Heidelberg, 1897. (8-r. 78 l.) Diss.

Schatz, Jos. Die Mundart von Imst. Laut- u. Flexionslehre. Mit

Unterstützung der k. Akademie d. Wiss. in Wien. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XIII, 179 l.) 4 Mk 50 pf. — Ism. Lit. Centr. Bl. 14. sz. — Jellinek M. H. D. L. Ztg. 38. sz.

Scheffler, Karl. Das etymologische Bewusstsein mit besonderer Rücksicht auf die neuhochdeutsche Schriftsprache. 1. Th. Braunschweig. (Gymn. progr.) (4-r. 25 l.)

Schleyer, Joh. Mart. A complete english dictionary of the roots of the world-language volapük compiled and translated by J. Arnold Scherzinger. Konstanz, 1897. (16-r. VI, 155 l.) 1 Mk 50 pf.

Schmeckebeier, O. Abriss der deutschen Wort- und Satzlehre. Zum Gebrauch beim Unterricht. Berlin, 1897. Gsellius. — Ism. Speyer Fr. Arch. f. Stud. der neu. Spr. 99. köt. 220 l.

Schrader, Dr. Herm. Scherz u. Ernst in der Sprache. Vorträge im allgemeinen deutschen Sprachverein. Weimar, 1897. E. Felber. (8-r. VII, 162 l.) 2 Mk.

Schrader, Dr. O. Vom neuen Reich. («Deutsches Reich u. Deutscher Kaiser». «Die Deutschen u. das Meer».) Zwei sprachlich-geschichtliche Vorträge. (Neudruck.) Berlin, 1897. A. d. Sprachver. (8-r. 52 l.) 60 pf.

Schultze, Mart. Grammatik der altpreuussischen Sprache. Versuch e. Wiederherstellung ihrer Formen mit Berücksichtigung des Sanskrit, des Lateinischen und anderer verwandter Sprachen. Leipzig, 1897. J. Scholtze. (8-r. IV, 67 l.) 1 Mk 60 pf.

Söderwall, K. F. Ordbok öfver svenska medeltiasspråket. 16. 17. Hft. Stockholm, 1897. (4-r. 409—568 l.) à 5 Kr.

Spies, Heinr. Studien zur Geschichte des englischen Pronomens im XV. u. XVI. Jahrhundert. (Flexionslehre und Syntax). Göttingen, 1897. (8-r. 41 l.)

Stodte, H. Über die Sprache und Heimath der «Katherine-Gruppe». Ein Beitrag zur mittellenglischen Dialektkunde. Göttingen, 1897. (8-r. 791.)

Streitberg, Dr. W. Gotisches Elementarbuch. (Sammlung von Elementarbüchern der altgerm. Dialekte, II. Bd.) Heidelberg, 1897. Winter. (8-r. XII, 200 l.) 3 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 4. sz. — Zupitza E. D. Lit. Ztg. 11. sz.

Studien zur englischen Philologie, herausg. v. Lor. Morsbach. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r.) I. Heft: Spies, Dr. Heinr. Studien zur Geschichte des englischen Pronomens im XV. u. XVI. Jahrh. (Flexionslehre u. Syntax.) (XIX, 311 l.) 8 Mk.

Sweet, H. The Student's dictionary of Anglo-Saxon. Oxford, 1897. Clarendon Press. (4-r.) 8 sh. 6 d. — Ism. V. W. Lit. Centr. Bl. 49. sz.

Tamm, Fredr. Om Avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst. Upsala, 1897. Almqvist & Wiksell. (8-r. 93 l.)

Tamson, G. J. Über Wortbedeutung im Englischen. Göttingen, 1897. (8-r. 32 l.)

Thistlethwaite, Geo. Über die Sprache in Tennyson's idylls of the king in ihrem Verhältniss zur Bibel u. zu Shakespeare. Halle. (8-r. 54 l.)

Urban, Karl. Landwirtschaftliche Volksausdrücke. Ein Beitrag z. deutsch. Dialektenforschung. Neustadt progr. (16 l.)

Vaagd, Dr. W. van. De perfecte Hollander. Der perfecte Holländer. Eine Anleitung, ohne Lehrer Holländisch richtig lesen, schreiben

und sprechen zu lernen. Mit beigefügter vollständiger Aussprache-Bezeichnung. (O. Cray's Sammlung von Sprachführern 4.) Schweidnitz, 1897. C. Lesch. (16-r. 111 l.) 75 pf.

Vendell, H. Bidrag till kannedomen om alliterationer och rim i skandinaviskt lagspråk. Helsingfors, 1897. Hagelstam. (8-r. VIII, 286 l.) — Ism. gk. Lit. Centr. Bl. 43. sz.

Viator, Wilh. Kleine Phonetik des Deutschen, Englischen und Französischen. Nach der III. Aufl. der Orig.-Ausg. Leipzig, 1897. Reisland. (8-r. XV, 132 l.) 2 Mk 40 pf.

Viator, W. The teachers manual. I. The sounds of English. II. The teachers method with copious word lists. (Soame's phonetic method for learning to read.) London, 1897. Swan Sonnenschein. Egy-egy 2 sh. 6 d.

Wellwood, Will. The perfect Englishman. I. Der perfekte Engländer. Eine Anleitung ohne Lehrer English richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. I. Theil. Anhang: «Der Verkäufer». Mit vollständig beigefügter Aussprache. (Cray's O. Sammlung v. Sprachführern. Nr. 1.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 170 l.) 75 pf.

Wilmanns, W. Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. 1. Abth. Lautlehre. 2. Aufl. Strassburg, 1897. Trübner. 8 Mk.

Wright, Jos. The English dialect dictionary. Part II. Ballow-Blare. Oxford, 1897. Clarendon Press. (4-r.) 15 sh.

Wülffing, J. Ernst. Die Syntax in den Werken Alfred's des Grossen. II. Th. 1. H. Zeitwort. Bonn, 1897. Hanstein. (8-r.) 8 Mk.

Wyatt, A. J. An elementary Old English grammar. (Early West Saxon.) Cambridge, Univ. Press. (8-r. IX, 160 l.) 4 sh. 6 d.

Zarth, Jakob. Deutsche Lehnwörter. Saarbrücken. 1897. gym. progr. (63 l.)

Zupitza, Julius. Einführung in das Studium des Mittelhochdeutschen. 5. verb. Aufl., besorgt von Dr. Franz Nobiling. Berlin, 1897. Gronau. (8-r.) 2 Mk 50 pf. — Ism. Rosenhagen G. Z. Deutsch. Phil. 30. Bd. 270 l.

Román nyelvek.

Aldrey, Cayet. A. Ortografia fonética y justificación de la usual española. Buenos-Aires, 1896. (8-r. 168 l.)

Angiolini, Fr. Vocabolario milanese-italiano, coi segni per la pronuncia, preceduto da una breve grammatica del dialetto e seguito dal repertorio italiano-milanese. Torino, G. B. Paravia. 1897. (8-r. XXXVIII, 1053 l.) 6 f. 50 c.

Anglade, J. Le patois de Lézignan. (Aude, dialecte Narbonnais.) Phonétique. Montpellier, 1897. Coulet. (8-r. 100 l.)

Arana. Lecciones de ortografía del euskera bizkaino, por Arana eta Goiri'tař Sabín. I. ed. Bilbao 1896/7. tip. de Amorrortu (8-r. 308 l.) 30 pes.

Arghirobarb. Reflexiuni fugitive la cap. I. din cartea D. lui Dr. Réthi László intitulata «Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» scrisse de. — Gherl' a 1897. (8-r. 132 l.)

Bacmeister, E. Die Flexion des rumänischen Substantivums im Singular. Leipzig, 1897. (8-r. 81 l.) Diss.

Barra, Ed. de la. Ortografía. Para el cuarto congreso científico de Chile. Santiago de Chile. (8-r. 82 l.)

Barra, Ed. de la. La reforma ortográfica, su historia i su alcance. Santiago de Chile. (8-r. 79 l.)

Barrón, Lope. Frases populares. 1. ed. Málaga. (8-r. 467 l.) 4 y 4,50 pes.

Beyer, Frz. Französische Phonetik für Lehrer und Studierende. 2. verb. Aufl. Cöthen, 1897. Schulze. (8-r. XVI, 222 l.) 4 Mk 80 pf. — Ism. W. V. Lit. Centr. Bl. 45. sz.

Blanco y Sánchez, Ruf. Lengua castellana. Arte de la lectura (teoría). 2. ed. Madrid. (4-r. VIII, 416 l.) 3 y 3,50 pes.

Bohemann, Maur. Om bruket af konjunktiven hos Gonzalo de Berceo. Ett bidrag till kännedomen om spanska språkets historiska syntax. Akad. afhand. Stockholm, Marcus. (8-r. IV, 112 l.)

Brand, Jos. Studien zur Geschichte von inlautendem qu in Nordfrankreich, im besonderen zur Lautgeschichte von nfr. suivre und eau. Münster, 1897. (8-r. 63 l.) Diss.

Campo, Dr. G. del. Il perfetto Italiano. Der perfekte Italiener. Eine Anleitung ohne Lehrer Italienisch richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Mit beigefügter vollständiger Aussprache-Bezeichnung. (O. Cray's Sammlung von Sprachführern. 5.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 182 l.) 80 pf.

Chevaldin, L. E. La grammaire appliquée ou série synoptique de thèmes grecs et latins sur un chapitre de Montesquieu. Paris, Klincksieck. (8-r.) 2 f. 50 c.

Dan, George. Theoretisch-praktisches Lehrbuch der rumänischen Sprache f. öffentl., Privat- u. Selbstunterricht. Wien, 1897. M. Perles. (8-r. IV, 240 l.) 4 Mk. — Ism. Gartner T. D. Lt. Ztg. 44. sz.

Darmesteter, Arsène. Cours de grammaire historique de la langue française. IV. part.: Syntaxe, publ. par les soins de Léop. Sudre. Paris, 1897. Delagrave. (8-r. IX, 238 l.)

Degen, W. Das Patois von Crémone. (Kt. Bern.) Basel, 1897. (8-r. 35 l.) Thèse.

Domét, P. Recherches sur l'étymologie des noms de lieux de l'ancienne forêt d'Orléans, 1897. Herluison. (8-r. 97 l.)

Dresch, J. Nouveau dictionnaire classique français-allemand. Paris, 1897. Delalain. (8-r. XII, 792 l.) 3 f. 75 c.

Dumbrava, V. Ortografia română în actuala sa stare de dezvoltare. Beiuş, 1897. (8-r. 58 l.) 40 kr.

Erdmannsdörfer, Dr. E. Reimwörterbuch der Trobadors. Mit e. Einleitung über altprovenzal. Doppelformen. (Romanische Studien. 2.) Berlin, 1897. E. Ebering. (8-r. VII, 199 l.) 5 Mk.

Friesland, Carl. Wegweiser durch das dem Studium der französischen Sprache und Literatur dienende bibliographische Material. Ein Hilfsbuch für Neuphilologen. Göttingen, 1897. Horstmann. (8-r. VII, 37 l.) Ism. Lit. Centr. Bl. 20. sz. — Heuckenkamp J. D. L. Ztg. 24. sz. — Schulze, Alfr. Arch. f. Neu. Spr. 99. köt. 212—214. l.

Gassner, Dr. Armin. Das altspanische Verbum. Halle, 1897. M.

Niemeyer. (8-r. VIII, 208 l.) 5 Mk. — *Ism. Fr. P. Lit. Centr. Bl.* 34. sz.
— Keller, A. *D. Lit. Ztg.* 16. sz.

Ghignone, A. Sulla origine della lingua italiana. Torino, 1897.
C. Clausen. (52 l.) — *Ism. V(almaggi.) Bollett. di filol. Class. III*, 9.
216—217. l.)

Glöde, Dr. O. Die französische interpunktionslehre. Die wichtigsten regeln über die französ. satz- oder lesezeichen und die redestriche, dargestellt und durch beispiele erläutert. (Aus «Die neueren Sprachen».) Marburg, 1897. N. G. Elwert. (8-r. XII, 47 l.) 80 pf.

Godefroy, Fréd. Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle, composée d'après le dépouillement de tous les plus importants documents manuscrits ou imprimés qui se trouvent dans les grands bibliothèques de la France et de l'Europe et dans les principales archives départementales, municipales, hospitalières ou privées. Fasc. 86. 87. (Doblement-Estendre.) Paris, 1897. Bouillon. (4-r. 401—560 l.)

Gómez, Arca (L.) El vocabulario castellano: estudio metódico y progresivo de las palabras de lenguaje usual. Barcelona, A. J. Bastinos. (8-r. 144 l.)

Gorra, Egidio. Lingua e letteratura spagnuola dalle origini. Milano, 1897. U. Hoepli. (8-r. XVII, 430 l.) 6 lira.

Gruner, Fr. Anmerkungen für die französische Composition zur 1. Abth. der deutschen Musterstücke. 8. Aufl. Stuttgart, 1897. J. B. Metzler. (8-r. 121 l.) 1 Mk.

Hatzfeld, A., Darmesteter, A., Thomas, A. Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIe siècle jusqu'à nos jours. Fasc. XX. Paris, 1897. Delagrave. (8-r. 1505—1584. l.) 1 f.

Hauer, R. Conjugateur portatif. 13. Aufl. Lithog. (Auf Mappe.) Mit Text auf der Rückseite. Berlin, 1897. F. A. Herbig. (8-r. 8 l.) 40 pf.

Hecker, O. Die italienische Umgangssprache in systematischer Anordnung und mit Aussprachehilfen dargestellt. Braunschweig, 1897. Westermann. (8-r. XII, 312 l.) 4 Mk. — *Ism. Schneegans, H. D. Lt. Ztg.* 49. sz.

Helmer, Gilbert. Zur Syntax Hugo's von Montfort. Das Verbum. Pilseni gym. ért. 1897. (8-r. 36 l.)

Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900, ornée de planches hors texte en noir et en couleur, publiée sous la direction de L. Petit de Julleville. Paris, 1897. Colin. — *Ism. II. Moyen âge (des origines à 1500.) II. part. fasc. 3—13.* (8-r. 1—560 l.) — *Ism. III. XVIIe siècle. fasc. 14—17.* (8-r. 1—320 l.) — A II. köt. *ism. Lit. Centr. Bl.* 36. sz.

Hosch, Dr. Siegf. Französische Flickwörter. Ein Beitrag zur französischen Lexikographie. III. Th. (Progr.) Berlin, 1897. R. Gaertner. (4-r. 33 l.) 1 Mk.

Hüllweck, A. Adverbiale Bestimmungen zwischen Subject und Prädicat im Französischen. Zerst-i gymn. ért. 1897. (4-r. 17 l.)

Isaza, Emil. Diccionario de la conjugacion castellana. Paris, 1897. (8-r. XV, 349 l.)

Kirsch, W. Zur Geschichte des consonantischen Stammlautes im Präsens und den davon abgeleiteten Zeiten im Altfranzösischen. Heidelberg, 1897. (8-r. 87 l.) Diss.

Knigge. Über die Auswahl einer französischen Grammatik für das Gymnasium. Jever-i gym. progr. 1897. (8-r. 49 l.)

Koch Wilh. Beiträge zur Textkritik der «Auzels Cassadors» von Daude de Pradas. Münster, 1897. Diss.

Koschwitz, Ed. Anleitung zum Studium der französischen Philologie für Studierende, Lehrer und Lehrerinnen. Marburg, 1897. Elwert. (8-r. VIII, 148 l.) 2 Mk 50 pf. — Ism. Lit. Centr. Bl. 30. sz.

Kraft, Phil. Vocalangleichung im französischen Verbalstamm in der Zeit von 1500—1800. (Nach den Zeugnissen von Grammatikern.) Hamburg, 1897. realisk. ért. (4-r. 30 l.)

Kurth, G. La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France. I. Bruxelles, 1897. Soc. belge de libr. (12-r. 588 l.) 5 fr.

Lagez, Dr. G. de. Il perfecto Español. Der perfekte Spanier. Eine Anleitung ohne Lehrer richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Mit beigefügter vollständiger Aussprache-Bezeichnung. 3. verb. Auflage. (O. Cray's Sammlung von Sprachführern. 6.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 178 l.) 80 pf.

Lanchetas, R. Morfologia del verbo castellano, ó explicación del verbo castellano actual, según los principios y el método de la gramática comparada é histórica. Madrid, Bailly-Baillière. (4-r. XXVIII, 212 l.)

Langenscheidt, G. Konjugations-Muster f. alle Verben der französischen Sprache, regelmässige wie unregelmässige. Mit Angabe der Aussprache jeder aufgeführten Zeitform und Person. 4. Aufl. Berlin, 1897. Langenscheidt. (8-r. 54 l.) 1 Mk.

Lesuisse, P. Conjugations-Tabelle der schwierigsten Verben der französ. Sprache. Berlin, 1897. Zolki. 80 pf.

Livet, Ch. L. Lexique de la langue de Molière. III. Tom. M—Z. Paris, 1897. Impr. nat. (8-r. IV, 824 l.)

Loewe, Dr. Heinr. Unterrichtsbriefe zur schnellen und leichten Erlernung fremder Sprachen nach neuer natürlicher Methode. Spanisch. Unter Mitwirkung v. Ed. H. Echenagucia, herausg. v. Dr. Adf. Krestner. 2. vielfach verb. Aufl. In 10 Lfrgen. Berlin, 1897. C. Regenhartdt. à 50 pf.

Marial, W. L'étage prélatin de la langue française, filiation directe du sanscrit dans le français populaire. Oran, 1897. imp. Quilès. (8-r. 68 l.)

Mariette, A. French and english idioms and proverbs. With critical and historical notes. Vol. III. London, 1897. Hachette. (8-r. 230 l.) 3 sh. 6 p.

Matzke, John E. A primer of french pronunciation. Newyork, 1897. H. Holt. (12-r. VI, 73 l.) Ism. ier. Lit. Centr. Bl. 38. sz.

Maxeiner, Th. Beiträge zur Geschichte der französischen Wörter im Mittelhochdeutschen. Marburg, 1897. (8-r. 79 l.) Diss.

Michaelis, H. & Passy, Dr. P. Dictionnaire phonétique de la langue française. Complément nécessaire de tout dictionnaire français. Avec préface de Gaston Paris. (Bibliothek phonetischer Wörterbücher. I.) Hannover, 1897. C. Meyer. (8-r. XVI, 319 l.) 4 Mk.

Möllmann, Joh. Der homonyme Reim im Französischen. Münster, 1897. Diss.

Monaci, Ern. Crestomazia italiana dei primi secoli, con prospetto delle flessioni grammaticali e glossario. II. Citta di Castello. S. Lapi. (8-r. 185—520 l.)

Morville, Dr. Eug. Le parfait Français. I. Der perfekte Franzose. 1. Theil. Eine Anleitung ohne Lehrer richtig lesen, schreiben u. sprechen zu lernen. Mit vollständig beigefügter Aussprache. (O. Cray's Sammlung von Sprachführern. 3.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 188 l.) 80 pf.

Mussafia, Adf. Zur Kritik und Interpretation romanischer Texte. 2. u. 3. Beitrag. (Aus «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.» Wien, 1897. Gerold. (8-r. 72, 48 l.) 2 Mk 90 pf.

Neufeld's Sprachführer f. Haus, Reise. Italienisch. Enthalt. e. kurzgefasste Grammatik, sowie e. reiche Sammlung von nützl. Gesprächen, nebst eingeordneten systemat. Vokabular. 4. verm. u. verb. Aufl., besorgt von Dr. H. Roskoschny. Berlin, Neufeld u. Henius. (16-r. XXXIX, 240 l.) 1 Mk.

Passy, Dr. Paul. Abrégé de prononciation française (phonétique et orthoépique) avec un glossaire des mots contenus dans le Français parlé. Leipzig, 1897. O. R. Reisland. (8-r. 51 l.) 1 Mk.

Page, Fred. M. Los payadores Gauchos. The descendants of the Juglars of old Spain in La Plata a contribution to the folk-lore and language of the Argentine Gaucho. Heidelberg, 1897. (8-r. 88 l.)

Philippide, Alex. Gramatica elementara a limbii romine. Jassy, Kuppermann. (8-r. 284 l.)

Plan, Mme Ph. Choid de gallicismes et expressions figurées du français parlé. Paris, 1897. Fischbacher. (8-r. II, 244 l.)

Plattner, Ph. Zur Lehre vom Artikel im Französischen. Progr. Berlin, 1897. R. Gaertner. (4-r. 31 l.) 1 Mk.

Plattner, Ph. Lehrgang der französischen Sprache. I. Th. 10. unveränd. Aufl. Karlsruhe, 1897. J. Bielefeld. (8-r. VIII, 304 l.) 2 Mk 40 pf.

Porebowicz, Ed. Revision de la loi des voyelles finales en Espagnol. Paris, 1897. Bouillon. 1 f. 50 c.

Röttgers, Benno. Die altfranzösischen Lautgesetze in Tabellen. Zur Ergänzung der altfranzös. Grammatik. Leipzig, 1897. Renger. (8-r. 31 l.) 1 Mk 20 pf. — Ism. Cohn G. Arch. f. St. d. neu. Spr. 99. köt. 210--212. l.

Rübner, Rud. Syntaktische Studien zu Bonaventure des Périers. Ein Beitrag zur historischen Grammatik der französischen Sprache. Leipzig, 1897. (8-r. 58 l.) Diss.

Schayer, Dr. Siegb. Zur Lehre vom Gebrauch des unbestimmten Artikels und des Teilungsartikels im Altfranzösischen und im Neufanzösischen. (Berliner Beiträge z. germ. u. roman. Philologie. 7.) Berlin, 1897. E. Ebering. (8-r. VIII, 152 l.) 4 Mk.

Schwan, Dr. Ed. Grammatik des Altfranzösischen. 3. Aufl. neu bearb. von Dr. Dietr. Behrens. II. Theil. Die Formenlehre. Leipzig, 1897. O. R. Reisland. (8-r. VIII. 121--271. l.) 3 Mk.

Shepard, W. P. A contribution to the history of the unaccented vowels in Old French. Heidelberg, 1897. (8-r. 104 l.)

Sola y Uriel. Compendio de gramática castellana, según los preceptos de la Real Academia Española. Madrid. (8-r. 152 l.) 1 y 1,25 pes.

Steffler, Gust. Die wichtigsten Regeln der französischen Grammatik. Emden-i réalisk. 1897. értes. (8-r. 54 l.)

Stier, Georg. Französische Syntax. Mit Berücksichtigung der älteren Sprachen. Wolfenbüttel, 1897. Zwissler. (8-r.) 16 Mk.

Subak, Jul. Die Conjugation im Neapolitanischen. Bécsi I. ker. reálisk. ért. 1897. (8-r. 22 l.)

Tiktin, H. Rumänisch-Deutsches Wörterbuch. II. Lfr. Bukarest. (8-r.) 1 Mk 60 pf.

Vocabolario (Nuovo) della lingua italiana. Disp. 48. Firenze, 1897. M. Cellini. (8-r. 505—536 l.)

Weigand, Dr. Gust. Körösch- u. Marosch-Dialekte. (Aus: 4. Jahresbericht d. Instituts f. rumän. Sprache zu Leipzig.) Leipzig, 1897. A. Barth. (8-r. V, 87 l.) 2 Mk.

Wohlfahrt, Th. Über die offene oder geschlossene Aussprache der Vocale E und O im Italienischen. München, 1897. gymn. progr. (8-r. 35 l.)

Ximénez de Embum y Val. (T.). Lengua española en el siglo de oro de su literatura, cambios notables que ha sufrido, diferencias principales que la distinguen de como ahora comunmente se usa. Zaragoza, Ramon y Miedes. (8-r. 304 l.)

Latin és görög nyelv.

Azelius, Joan. Ericus. De assimilatione syntactica apud Sophoclem Commentatio academica. Upsaliæ, 1897. (8-r. IV, 99 l.)

Begemann, Dr. Heinr. Bemerkungen zu altsprachlichen Lehrbüchern. Progr. Berlin, 1897. F. Dümmler. (4-r. 24 l.) 1 Mk.

Berdolt, W. Der Folgesatz bei Plato mit historisch-gramm. Einleitung: der Consecutivsatz in der älteren griech. Literatur. Erlangen, 1897. (8-r. 104 l.)

Bergmüller, Ludw. Ueber die Latinität der Briefe des L. Munatius Plancus an Cicero. Erlangen u. Leipzig, 1897. A. Deichert. (8-r. VIII, X. és 102 l.) 2 Mk 25 pf. — Ism. Stangl Th. D. Lt. Ztg. 25. sz. Arch. lat. Lexikogr. X. 298. l.

Bos, A. Livre de lecture latine, faisant suite au Petit Traité de prononciation latine. Paris, 1897. Maisonneuve. (8-r. XVI, 576 l.)

Brock, Arth. Quæstionum grammaticarum capita duo. Jurievi. 1897. (Leipzig, K. F. Koehler.) (8-r. 184 l.) 3 Mk. — Ism. Arch. f. lat. Lex. X. 455. l.

Byhan, W. Arth. Die Entwicklung von e vor Nasalen in den lateinischen Elementen des Rumänischen. Leipzig, 1897. (8-r. 70 l.) Diss.

Carruthers, G. T. The ancient use of the greek accents in reading and chanting, with some newly restored greek melodies. London, 1897. (8-r. 76 l.)

Ceppi, Marcellus. Syntaxis Terentiana. Pars I. (De casuum usu.) Labrone, 1897. J. Meucci. (8-r. 97 l.)

Chabert, S. De latinitate Marcelli in libro de medicamentis. Paris, 1897. Lecène. Oudin & Cie. (8-r. 140 p.) Thèse.

Chabert, S. L'Atticisme de Lucien. Paris, 1897. Lecène, Oudin & Cie. (8-r. 239 l.) Thèse.

Chaux, Gust. de la. Der Gebrauch der Verba und ihrer Ableitungen bei Nepos. Gumbinnen-i isk. ért. 1897. (4-r. 17 l.)

Chevin. Dictionnaire latin-français des noms propres de lieux ayant une certaine notoriété, principalement au point de vue ecclésiastique et monastique. Bar-le-Duc, 1897. (VI, 358 l.)

Cinquini, A. Il dialetto omerico. Livorno, 1897. R. Giusti. (32-r. 80 l.) 50 cent.

Conway, R. S. The italic dialects. Edited, with a grammar and glossary. 2 vol. Cambridge, 1897. University Press. (8-r. XXVI, 456, 530 l.) 30 sh.

Dittmar, Arm. Studien zur lateinischen Moduslehre. Leipzig, 1897. Teubner. (8-r. XI, 346 l.) 8 Mk. Ism. W—e. Lit. Centr. Bl. 45 sz.

Drakoules, E. Neohellenic language and literature. Three lectures delivered at Oxford in June 1897. Oxford, Blackwell. (8-r. VIII, 70 l.) 1 sh. 6 d.

Edelbluth, Th. De coniunctionum usu Lucretiano quæstiones selectæ. Münster i/W., 1897. (8-r. 79 l.) — Ism. L(ejaj). Rev. crit. 29. sz.

Forman, Dr. Lud. Index Andocideus, Lycurgeus, Dinarcheus. Oxford, 1897. Clarendon Press. (8-r. VII, 91. l.) 7 Mk 50 pf.

Franchina, S. Una nota di sintassi latina. Sul primo tipo di periodo ipotetico. Palermo, 1897. 50 cent.

Froelich, G. Quatenus in nominibus hominum Doricorum propriis historici Græci formis dialecticis usi vel Atticam dialectum secuti sint. Pars II. Insterburgi gymn. progr. 1897. (4-r. 16 l.)

Fumagalli, C. Corrigenda. Nuovo metodo di esercizi per rinfrancare e ripetere le cognizioni di grammatica latina e controllare il profitto degli allievi. Milano, 1897. Albrighi. (80 l.)

Geijer, P. A. Historisk öfverblick af latinets qui och qualis, fort-satta som relativpronomina i de romanska språken. Upsala, 1897. Almqvist & Wiksell. (8-r. 31 l.)

Gerber, A. & Greef, A. Lexicon Taciteum. XIII. fasc. Edidit A. Greef. Lipsiæ, 1897. Teubner. (8-r. 1377—1488 l.) 3 Mk 60 pf.

Gloeckner, Dr. Ferd. Homerische Partikeln mit neuen Bedeutungen. Beiträge zur Lexikographie und zur Interpretation der homer. Gedichte. 1. Hft. : KE. Leipzig, 1897. B. G. Teubner. (8-r. III, 58 l.) 1 Mk 60 pf. Ism. Lit. Centr. Bl. 35. sz.

Haberlandt, O. De figuræ quæ vocatur etymologicæ usu Sophocleo. Freienwaldl-i gymn. ért. 1897. (4-r. 33 l.)

Henry, V. Études de syntaxe comparée. II. La relation locative dans les langues italiques. Paris, 1897. Maisonneuve. (8-r. 33 l.)

Hinsdale, E. Über die Wiedergabe des lateinischen Futurums bei den althochdeutschen Übersetzern des VIII—X. Jahrhunderts. Göttingen, 1897. (8-r. 40 l.)

Jannaris, A. N. An historical greek grammar, chiefly of the attic dialect as written and spoken from classical antiquity down to the present time, founded upon the ancient texts, inscriptions, papyri and present popular greek. London, 1897. Macmillan. (8-r.) 25 sh.

Jaspar, W. Overzicht van het homerische Dialect. Kerkrade, 1897. N. Alberts. (8-r. 75 l.)

Joost, Arth. Der griech. Vocabelschatz, festgestellt n. d. Sprachgebrauch d. Schulschriftstellerei und vertheilt auf d. Mittel- u. Oberstufe. I. Lötzen, progr. 1897. (15 l.)

Jungius, Dr. C. L. De vocabulis antiquæ comœdiæ atticæ quæ apud solos comicos aut omnino inveniuntur aut peculiari notione præ-

dita securreunt. Amsterdam, 1897. J. Müller. (8-r. XXIV, 358 és 6 l.) 10 Mark.

Krohn, Friedr. Quæstiones Vitruvianæ. Particula I. De M. Ceti Faventini epitoma. Berlin, Mayer & Müller. (8-r. 43 l.) Diss. 1 Mk 20 pf.

Lessing, Car. Historiæ Augustæ lexicon. Fasc. I. Berlin, 1897. Progr. (4-r. 24 l.) — *Ism. Arch. f. lat. Lexikogr.* X. köt. 452. l.

Lindsay, W. M. Die lateinische Sprache. Ihre Laute, Stämme u. Flexionen in sprachgeschichtl. Darstellung. Übers. v. Hans Nohl. Leipzig, 1897. S. Hirzel. (8-r. XVI, 747 l.) 14 Mk.

Meyer, G. Griechische Grammatik. 3. Aufl. (Bibliothek indogerm. Grammatiken. III. Bd.) Leipzig, 1897. Breitkopf & Härtel. (8-r. VIII, 715 l.) 13 Mk. — *Ism. Kretschmer. Berl. Philol. Woch.* 22. sz. — *Bartholomae. Wochenschr. f. klass. Phil.* 23. sz.

Miller, Walter. Scientific names of latin and greek derivation. (Proceeding of the California Academy of Sciences. Vol. I. Nr. 3.) San Francisco, 1897. (8-r. 113—143 l.)

Müller, Dr. Friedr. Beiträge zur etymologischen Erklärung der griechischen Sprache. Wien, 1897. C. Gerold. (8-r. 40 l.)

Neue, Friedr. Formenlehre der lateinischen Sprache. III. Bd.: Das Verbum. 3. sehr verm. Aufl. v. C. Wagener. 10. u. 11. Lfr. Berlin, S. Calvary. 1897. (8-r. II, 577—664 l.) 2 Mk. 40 pf.

Niedermann, Max. ē und ī im Lateinischen. Ein Beitrag zur Geschichte des lateinischen Vocalismus. Basel. (8-r. VIII, 126 l.) Diss.

Olschewsky, S. La langue et la métrique d'Herondas. Leipzig, 1897. Kittler. (8-r.)

Paues, Axel V. De digamma Hesiodæ quæstiones. Commentatio academica. Holmiae, 1897. (8-r. IV, 49 l.)

Pavanello, A. F. I verbi latini di forma particolare nel perfetto e nel supino, con indice alfabetico di dette forme. Milano, 1897. U. Hoepli. (8-r. VI, 215 l.) 1 Mk 50 pf. — *Ism. V(almaggi.) Boll. di filol. class.* III. 234 l. — *Thomas E. Rev. crit.* 20. sz.

Pernot, H. Grammaire grecque moderne. Avec une introduction et des index. Paris, 1897. Garnier frères. (8-r. XXXI, 262 l.) — *Ism. K(rumbacher) K. Byzant. Zeitschr.* VI. 616 l.

Pescatori, G. Tavole per lo studio e per la ripetizione della grammatica greca (morfologia). Livorno, 1896. R. Giusti. (8-r. VI, 223 l.) — *Ism. V(almaggi.) Bollett. di filol. class.* III, 9. 200 l.

Petraris, K. Taschenwörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprache. Leipzig, 1897. O. Holtze. (16-r.) 7 Mk 60 pf. I. Th. Neugriechisch-deutsch (IV, 430 l.) II. Th. Deutsch-neugriechisch (II. 553 l.) — *Ism. Thumb A. D. L. Ztg.* 34. sz.

Planta, Rob. v. Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte. II. Bd. Formenlehre, Syntax, Samml. der Inschriften u. Glossen, Anhang, Glossar. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XV, 772 l.) 20 Mk. — *Ism. Bgm. Lit. Centr. Bl.* 9. sz. — *Pauli C. Deutsch. Lit. Ztg.* 20. sz.

Reissinger, Karl. Ueber Bedeutung und Verwendung der Präpositionen ob und propter im älteren Latein. Eine lexikalisch-semasiologische Untersuchung. Landau, 1897. (8-r. 81 l.) Diss.

Reitzenstein, Rich. Geschichte der griechischen Etymologika. Ein Beitrag zur Geschichte der Philologie in Alexandria und Byzanz. Leipz.,

1897. B. G. Teubner. (8-r. IX, 408 l.) 18 Mk. — Ism. H. A. Lit. Centr. Bl. 38. sz. — Cohn D. L. Ztg. 36. sz.

Schmid, Wilh. Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysius von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratus dargestellt. Register. Stuttgart, 1897. Kohlhammer. (8-r.) 6 Mk.

Stedman, T. L. Modern greek mastery: a short road to ancient greek. Newyork & London, 1897. 6 sh. 6 d.

Teichmüller, F. Grundbegriff und Gebrauch von auctor und auctoritas. I. Theil: Auctor. Wittstock, 1897. (Progr.) (4-r. 28 l.) — Ism. Seuffert L. Archiv f. Lat. Lexik. X. 453. l.

Teppe, A. Mémoire sur l'accentuation du latin, présenté à l'Institut de France et publié dans le Néochorisme. Châtillon-sur-Chalaronne. (8-r. 63 l.) 2 f.

Thomsen, Chr. Glossarium til niende Sang of Odysseen, saerlig for IV. Klasse. Kjöbenhavn, 1897. Gyldendal. (8-r. 50 l.)

Tossani, A. Regole e frasi latine. Firenze, 1897. B. Seeber. (8-r. IX, 101 l.) 1 lir. 50 cent.

Vandaele, H. L'optatif grec. Essai de syntaxe historique. Thèse. Paris, 1897. Bouillon. (8-r. XXV, 260 l.) 6 f.

Wahlin, Lars. De usu modorum Theocriteo. (Aus: «Göteborgs högskolas årsskrift») Gothenburg, 1897. (8-r. IV, 44 l.) 1 Mk 10 pf.

Weissenfels, Dr. O. Syntaxe latine suivie d'un résumé de la versification latine. 2. éd. Berlin, 1897. Weidmann. (8-r. VI, 214 l.) 3 Mk 50 pf.

Weisweiler, Jos. Die Consecutio temporum. Ein Kapitel d. latein. Schulgrammatik. Tremessen, 1897. (12 l.) gymn. progr.

Wiedel. Satzreihen zu übersichtlichen Wiederholungen aus dem Gebiete der lateinischen Syntax. Köln-i gymn. ért. 1897. (8-r. 48 l.)

Witkowski, Stanisł. Prodrömus grammaticæ papyrorum græcarum ætatis Lagidarum. Krakau, 1897. (8-r. 65 l.) 3 Mk.

Ziegel, H. De is et hic pronominebus quatenus confusa sint apud antiquos. Marburg, 1897. (8-r. 67 l.) Diss.

Zimmermann, E. R. Die Geschichte des lateinischen Suffixes -arius in den romanischen Sprachen. Leipzig, 1897. G. Fock. (8-r. VI, 95 l.) 6 Mk.

Más indogermán nyelvek. Indogermán nyelvhasonlítás.

Asadi's neupersisches Wörterbuch Lughat-i Furs nach der einzigen vaticanischen Handschrift herausg. v. Paul Horn. (Abhandl. d. kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Kl. N. F. Bd. I. Nr. 8.) Berlin, 1897. Weidmann. (4-r. 37, 133 l.) 18 Mk.

Brugmann, Karl u. Delbrück, Berth. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen u. Altperischen), Altarmenischen, Altgriechischen, Albanesischen, Lateinischen, Oskisch-Umbrischen, Altirischen, Gothischen, Althochdeutschen, Litauischen u. Altkirchenslavischen. I. Bd.: Einleitung u. Lautlehre. 1. Hälfte. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XLVII, 622 l.) 16 Mk. — IV. Bd. Delbrück, B. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen

II. Th. Strassburg, 1897. Trübner. (8-r. XVII, 560 l.) 15 Mk. — Ism. Str. W. Lit. Centr. Bl. 46. sz.

Brugmann, K. Elements of comparative grammar of indo-germanic languages. Translated by J. Wright, R. S. Conway & W. H. G. Rouse. Vol. V. London, 1897. Nutt. (8-r. 260 l.) 8 sh. 6 d.

Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde (Encyclopedia of Indo-Aryan research.) Herausg. v. Geo. Bühler. Strassburg, K. J. Trübner. 1897. (8-r.) — I. Bd. 3. Heft. Zachariae, Theod. Die indischen Wörterbücher (Kośa). (42 l.) 2 Mk 50. — III. Bd. 1. Heft. Macdonell, A. A. Vedic mythology. (176 l.) 9 Mk. — III. Bd. 2. Heft. Hillebrandt, Alfr. Ritual-Literatur. Vedische Opfer u. Zauber. (189 l.) 9 Mk 50 pf. — Az utóbbi ism. H—y. Lit. Centr. Bl. 23. sz.

Hertel, Joh. Ueber Text und Verfasser der Hitopadesa. Leipzig, 1897. (8-r. 40 l.)

Hogan, Edmund. The Irish phrase book. Illustrating the various meanings and uses of verbs and prepositions combined. London, 1897. Simpkin. (8-r. 146 l.) 1 sh. 6 d.

Holder, Alfr. Alt-celtischer Sprachschatz. 9. Lfr. Leipzig, 1897. B. G. Teubner. (8-r. 1—256 hasáb.) 8 Mk.

Hübschmann, H. Armenische Grammatik. I. Theil. Armenische Etymologie, II. Abth. Die syrischen und griechischen Lehnwörter im altarmenischen und die echtarmenischen Wörter. (Indogerman. Grammatiken. Bd. VI.) Leipzig, 1897. Breitkopf u. Härtel. (8-r. XXII, 281—575 l.) — Ism. Bthl. Lit. Centr. Bl. 39. sz.

Hüsing, Geo. Die iranischen Eigennamen in den Achämenideninschriften. Königsberg, 1897. (8-r. 46 l.)

Jacobi, Herm. Compositum und Nebensatz. Studien über die indogerman. Sprachentwicklung. Bonn, 1897. F. Cohen. (8-r. X, 127 l.) 3 Mark.

Johannsson, K. F. Bidrag till Rigvedas tolkning. Upsala, 1897. Almqvist & Wiksell. (8-r. 38 l.)

Limbrandi, Vinc. Grammatica albanese, con le poesie rare di Variboba. Milano, 1897. U. Hoepli. (16-r. XV, 198 l.) — Ism. W. G. Lit. Centr. Bl. 46. sz.

Ludwig, A. Ueber die absoluten Verbalformen des Sanskrit und des Prädicatsausdruck im Allgemeinen. Prag, 1897. F. Rivač. (8-r. 92 l.)

Das Mānava-Grhya-Sūtra nebst Commentar in kurzer Fassung herausgegeben von Dr. Friedrich Knauer. St. Pétersburg, 1897. Akad. (4-r. 8, LIV, 191 l.) 5 Mk.

Meillet, A. De indo-europea radice. *men. «Mente agitare». Paris, 1897. F. Bouillon. (8-r. 61 l.) 2 Mk 40 pf.

Meringer, Dr. Rud. Indogermanische Sprachwissenschaft. (Sammlung Götschen. 59.) Leipzig, 1897. G. J. Göschen. (12-r. 136 l.) 80 pf. — Ism. Streitberg. Lit. Centr. Bl. 25. sz. — Petz Gedeon. Philol. Közl. 859. l.

Pedersen, H. Aspirationen i Irisk. En sproghistorisk undersøgelse. I. del. Med et tillæg. Thesen til den indoeuropæisk sproghistorie. Leipzig, 1897. Spirgatis. (8-r. IV, 200 l.) — Ism. Zupitza E. D. L. Ztg. 29. szám.

Pizzi, Italo. Grammatica elementare dell' antico iranico (zendo e

persiano antico). con antologia e vocabolario. Torino, 1897. C. Clausen. (8-r. VII, 86 l.) 2 lira 50 c.

Sowa, Rudolf v. Die Mundart der catalonischen Zigeuner. Brünn, 1897. (8-r.)

Temple, G. A glossary of Indian Terms relating to religion, customs, government, land; and other terms and words in common use. London, 1897. Luzac. (8-r. 332 l.) 7 sh. 6 d. — *Ism. Jolly J. D. Lt. Ztg.* 47. sz.

Trombelli, Dr. Alfredo. Indogermanische und semitische Forschungen. Vorläufige Mittheilungen. Bologna, 1897. Fratelli Treves. (8-r. VII, 78 l.) 3 Mk 20 pf.

Weber, Albr. Vedische Beiträge. Berlin, 1897. G. Reimer. (8-r. 13 l.) 50 pf. Különnyomat a berlini Akad. Sitzungsber.-jébdől.

Zubatij, Jos. Ueber gewisse Genitivendungen des Lettischen, Slavischen u. Altindischen. Prag, 1897. F. Rávnac. (8-r. 27 l.) 20 pf.

Sémi nyelvek.

Actes du Xe congrès international des Orientalistes, Session de Genève. 1894. 3. 4. partie. Leiden, E. J. Brill. — 3. Section. 2. Langues sémitiques. Sect. III. Langues musulmanes. 1896. (VI, 133 u. 130 l.) 8 Mk. — 4. Section. IV. Egypte et langues africaines. Section V. Extrême-Orient. Sect. VI. Grèce et Orient. Sect. VII. Géographie et ethnographie orientales. (VI. 192, 184, 33 és 81 l.) 16 Mk.

Aegyptiaca. Festschrift f. Georg Ebers zum 1. III. 1897. Leipzig, W. Engelmann. (8-r. VII, 152 l.) 20 Mk.

Bauer, Leonh. Lehrbuch zur praktischen Erlernung der arabischen Sprache (Schrift- u. Vulgar-arabisch). Jerusalem u. Leipzig, H. G. Wallmann Komm. (8-r. XII, 288 l.) Hozzá Kulcs. (IV, 50 l.) 6 Mk 80 pf.

Bibliothek, assyriologische. Herausg. v. Friedr. Delitzsch u. Paul Haupt. — XIII. Bd. 2. Heft *Craig, James.* Assyrian and Babylonian religious texts being prayers, oracles, hymns, etc. Copied from the original tablets preserved in the British museum and autographed. Vol. II. With corrections to Vol. I. Leipzig, 1897. J. Hinrichs. (4-r. XI l. és 21 lev.) 7 Mk.

Brünnow, Dr. Rud. E. A classified list of all simple and compound cuneiform ideographs occurring in the texts hitherto published, with their Assyro-Babylonian equivalents, phonetic values, etc. Indices. Leiden, 1897. E. J. Brill. (4-r. VIII, 344 l.) 25 Mk.

Dörwald, Dr. Paul. Die Formenbildungsgesetze des Hebräischen. Ein Hilfsbuch f. Lehrer des Hebräischen an Gymnasien. Berlin, 1897. Mayer & Müller. (8-r. VII, 123 l.) 2 Mk 40 pf.

Goldenberg, H. Or Chadasch. 9. Heft. Philologischen Inhalts. Drohobycz, 1897. (Wien. Ch. D. Lippe.) (8-r. 48 l.) 1 Mk. Héber nyelven.

Gregorii Abulfaragii Bar-Hebraei scholia in libros Samuelis, ex IV. codicibus Horrei mysteriorum in Germania asservatis edita ab Aemil. Schlesinger. Breslau, 1897. (8-r. VI, 33 l.) 1 Mk 20 pf. Diss.

Hayyûg. The weak and geminative verbs in Hebrew by Abû Zakaryyâ Yahyâ ibn Dâvud of Fez, known at H. The Arabic text now published for the first time by Prof. Dr. Morris Jastrow. Leiden, 1897. Brill. (8-r. LXXXV, 271 l.) 10 Mk.

Judäo-Persica nach St. Petersburger Handschriften mitgeteilt von Carl Salzmann. I. Chudaïdât. Ein jüdisch-buchârisches Gedicht. (Mémoires de l'Acad. d. Sc. Vol. XLII. Nr. 14.) St. Pétersburg, 1897. (4-r. VIII, 56 l.) 4 Mk. — Ism. Nöldeke Th. ZDMG. 548. s köv. II.

König, Fr. Ed. Historisch-comparative Syntax der hebräischen Sprache. Schlusstheil d. histor.-krit. Lehrgebäudes des Hebräischen. Leipzig, 1897. Hinrichs. (8-r.) 18 Mk.

Künstlinger, Dr. Dav. Die Theorie der Zahlwörter in den semitischen Sprachen. Berlin, 1897. Calvary. (8-r. 32 l.) 1 Mk.

Levi, Isaia. Grammatica ed esercizi pratici della lingua ebraica. Milano, 1897. Hoepli. (8-r. 191 l.)

Lindberg, O. E. Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen. 1. Lautlehre. A. Konsonantismus. (Aus: «Göteborgs högskolas årsskrift»). Gothenburg, 1897. (8-r. XI, 160 l.) 8 Mk 35 pf.

Maspero, G. A travers la vocalisation égyptienne. Paris, Bouillon. (4-r. 37 l.)

Mordtmann, J. H. Beiträge zur minäischen Epigraphik. (Semitische Studien, herausg. v. C. Bezold. 12.) Weimar, 1897. E. Felber. (8-r. XIV, 127 l.) 12 Mk.

Müller, Dr. Friedr. Beiträge zur Textkritik und Erklärung des Kárnâmak i Artayšir i Pâpakân. Wien, 1897. Gerold. (8-r. 25 l.)

Müller, Friedr. Die semitischen Elemente der Pahlawi-Sprache. Wien, 1897. Gerold. (8-r. 12 l.)

Muss-Arnold, W. A concise dictionary of the Assyrian language (Assyrian-English-German). Part 6. Berlin, 1897. Reuther & Reichard. (8-r. 321—384 l.) 5 Mk.

Oestrup, Dr. J. Contes de Damas recueillis et traduits avec une introduction et une esquisse de grammaire. Leyden, 1897. Brill. (8-r. VIII, 163 l.) — Ism. N. E. Lit. Centr. Bl. 31. sz.

Praetorius, Franz. Über den rückweichenden Accent im Hebräischen. Halle, 1897. Waisenhaus. (8-r. V, 69 l.) 4 Mk.

Sachs, H. Die Partikeln der Mischna. Giessen, 1897. Diss. (8-r. 51 l.) 1 Mk 50 pf.

Schwab, M. Vocabulaire de l'angélologie d'après les manuscrits hébreux de la bibliothèque nationale. Paris, 1897. Klincksieck. (4-r.) 12 franc.

Sibawaihi's Buch über die Grammatik. Nach der Ausgabe v. H. Derenbourg und dem Commentar des Sirâfi übersetzt und erklärt und mit Auszügen aus Sirâfi und anderen Commentaren versehen von Dr. G. Jahn. 16. 17. Lfr. Berlin, 1897. Reuther u. Reichard. (8-r. II. Bd. 305—416 u. 177—208 l.) à 4 Mk.

Smith, J. P. A compendious Syriac dictionary. I. London, Frawde. (4-r. 136 l.)

Steinschneider, Mor. Die arabischen Uebersetzungen aus dem Griechischen. Gekrönte Preisschrift der «Académie des Inscriptions». Leipzig, 1897. O. Harraschowitz. (8 r.) 20 Mk.

Strack, Dr. Herm. L. Grammatik des biblischen Aramäisch mit den nach Handschriften berichtigten Texten und ein Wörterbuch. 2. grösstentheils Neubearb. Aufl. Leipzig, 1897. J. C. Hinrichs. (8-r. 38, 47 l.) 1 Mk 80 pf.

Strack, Herm. Hebräisches Vokabularium (in grammatischer und sachlicher Ordnung). 5. Aufl. München, 1897. C.H. Beck. (8-r. 56 l.) 80pf.

Studia Sinaitica Nr. VI. A Palestinian Syriac lectionary containing lessons from the Pentateuch, Job, Proverbs, Prophets, Acts and Epistles edited by Agnes Smith Lewis with critical notes by E. Nestle and a glossary by Marg. Gibson. London, 1897. Clay & Sons. (CXLI, 139 l.)

Studies semitic in memory of Rev. Dr. Alexander Kohut. Ed. by Geo. Alex. Kohut. With portrait and memoir. Berlin, 1897. C. Calvary. (8-r. XXXV. 615 l.) 20 Mk.

Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie. Neue Folge. Herausgegeben u. erklärt von D. Chwolson. St. Petersburg, 1897. Akad. (4-r. 62 l. 4 táblával) 6 Mk.

Winer, G. Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms. 8. Aufl. v. P. W. Schmiedel. II. Th. Syntax. 1. Heft. Göttingen, 1897. Vandenhoeck u. Ruprecht. (8-r. 145—208 l.) 1 Mk. — *Ism. K. K. Lit. Centr. Bl.* 44. sz.

Zimmern, Heinr. Kurze vergleichende Grammatik der semit. Sprachen. Elemente der Laut- und Formenlehre. Berlin, 1897. Reuther und Reichard. (8-r. XII, 194 l.) 5 Mk 50 pf.

Általános nyelvészet.

Bréal, Michel. Essai de Sémantique. Paris, 1897. Hachette. (8-r. III, 319. l.) — *Ism. Lit. Centr. Bl.* 44. sz. — *Zupitza E. D. Lit. Ztg.* 46. sz.

Breymann, Herm. Die phonetische Literatur von 1876—1895. Eine bibliographisch-kritische Uebersicht. Leipzig, 1897. A. Deichert Nachf. (8-r. III, 170 l.) 3 Mk 50 pf. — *Ism. V. W. Lit. Centr. Bl.* 20. sz. — *Viotor W. D. Lit. Ztg.* 23. sz.

Hilbe, Ferd. Kurze Grammatik und Wörterbuch der Zahlensprache. Deutsch-weltsprachl. Th. Innsbruck, 1897. (8-r. VII, 57 l.) 85 pf.

Hilbe, Ferd. Die Zahlensprache. Neue Weltsprache auf Grund des Zahlensystems mit e. selbständ., von allen anderen Sprachen unabhäng. Wortschatze m. Millionen festgeformter, unveränderl. Grundwörter. Innsbruck, 1897. (8-r. XXXI. l.) 75 pf.

Jespersen, Otto. Fonetik en systematisk fremstilling of laeren om sproglyd. H. 1.: fonetikens almindelige del. Kjøbenhavn, 1897. Schubothe. (8-r. 168 l.)

Kiliaan, H. N. Madoereesche Spraakkunst. I. Stuk. Inleiding en Klankleer. Batavia, 1897.

Klinghardt, H. Artikulations- und Hörübungen. Praktisches Hilfsbuch der Phonetik für Studierende u. Lehrer. Cöthen, 1897. Schulze. (8-r. VIII, 256 l.) 5 Mk 50 pf. — *Ism. V. W. Lit. Centr. Bl.* 17. sz. — *Viotor, H. D. Lit. Ztg.* 13. sz.

Lange, Dr. Rud. Einführung in die japanische Schrift. (Lehrbücher d. Seminars f. orient. Sprachen zu Berlin. XV.) Berlin, 1897. W. Spemann. (8-r. XVI, 162 l.) 8 Mk.

Masqueray, E. Observations grammaticales sur la grammaire Touareg et textes de la Tamahaqu des Taïtoq. Publiés par R. Basset & Gaudefroy-Demombynes. Fasc. 1. Paris, 1897. Leroux. (8-r. II, 96 l.)

Puchner, J. Gramatica di Nuove-Roman, lingua universal. Linz (8-r.) 1 Mk 70 pf.

Richert, Dr. Paul. Sprache und Schrift. (Ein erkenntnistheoret. Essay). (Progr.) Berlin, 1897. R. Gaertner. (4-r. 28 l.) 1 Mk.

Rousselot, Abbé. Principes de phonétique expérimentale. I. patrie. Paris, 1897. Welter. (8-r.) 15 f.

Rozwadowski, Joh. Quæstiones grammaticæ et etymologicæ. Krakau, 1897. (8-r. 46 l.) 1 Mk 60.

Said, A. Une première année de langue kabyle, dialecte zaouaoua. Alger, 1897. Jourdan. (8-r. VII, 237 l.) 3 f. 50 c.

Sprichwörter und bildliche Ausdrücke der japan. Sprache. Gesam-melt, übersetzt und erklärt von G. Ehmann. I. Th. (A—G). Tokyo, 1897.

Viehe, G. Grammatik des Otjiherero, nebst Wörterbuch. (Lehr-bücher des Seminars f. orient. Sprachen zu Berlin. XVI.) Berlin, 1897. W. Speemann. (8-r. XII, 140 l.) 12 Mk.

Volger, H. Die Einheitlichkeit d. Satzlehre f. alle Schulsprachen Ratzeburg, 1897. (42 l.) gymn. progr.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Pöröly. Általánosan elfogadott nézet, hogy a *pöröly* (a népnyelvben *pörö* is, MTsz.) a ném. *prell*(hammer) átvétele. Ez olvasható a Nyr. 7: 243; 9: 553; 24: 354; és Ethnogr. 5: 4. lapján. JACOBI GYULA a német jövevényszókról írt dolgozatomban ismertetésében (Korrespondenzblatt 19: 55) a *pöröly* szóról ezt jegyezte meg: «zu *pöröly*, welches auch bei MELICH in unzulänglicher Weise von *prell*(hammer) abgeleitet wird, vgl. s.-s. *píral* grosser hammer.» Ez a megjegyzés teljesen helyes, s nekem csak a következő hozzáadni valóim vannak: A *píral* szó középnémet dialektikus szó; a hazai német nyelvjárások közül megvan az erdélyi és a szepesi szászoknál. Az erdélyi szászokból előttem a következő adatok ismeretese: SCHULLER Beiträge 51: *píral*; HALTRICH, Plan 88: *pírl*: dicker schmiedehammer und ein grosser hölzerner schlägel (Sächs. Regen). A szepesi szászokból a következő adatom van: LUMTZER, Leib. Ma. 100. §: *pêral* grosser ambosshammer. LUMTZER kitűnő értekezése arról is ad fölvilágosítást, hogy ez a *píral*, *pírl*, *pêral* az ófn. *berjan*, szep. szász *pê-raen* származéka, a melynek «schlagen, klopfen» a jelentése (§. 221. ann. 6.). A *pêral* tehát annyi, mint a m. *verő*. Még csak azt kell megemlítenem, hogy a m. *pöröly* (bizonyára a *hámor*, *kohó* szavakkal egyetemben) a felsőmagyarországi középnémet nyelvjárások valamelyikéből való; ezt bizonyítja főleg az a körülmény, hogy a bányavárosok nyelvéből a szó nemcsak a magyarba, hanem a tótba is behatolt; v. ö. tót *per-lík*, *perljik*: malleus, hammer zum schlagen (BERNOLÁK, JANCOSVICS). A tót *perlík* és a m. *pöröly* etymologiai összefüggését észrevette DANKOVSKY és LIESCHKA is; a magyar szót mind a kettő tót jövevénynek állítja. A tót alak azonban ép úgy egyenesen a németből került, a mint hogy onnan való a magyar is.

M. J.

Ismertetések és bírálatok.

Magyar nyelvtisztító törekvések.

Bárdos Remig: A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896.
8-r. 224 l.

A szerző ebben a munkájában lehetőleg világos és áttekinthető képet akarja nyújtani a magyar nyelvtisztító törekvéseknek a legrégibb időktől kezdve nagjainkig.

A könyv 15 fejezetből áll. Az első a bevezetés, a második a purizmus történetét adja az idegen nemzeteknél, az utolsó az idegen szavak írásáról szól; a többi fejezet a magyar nyelvtisztító törekvésekkel foglalkozik.

A bevezetésben a szerző általánosan ismert dolgokat mond el; különösen az idegen szavak átvételéről és a nyelvhez való alkalmazkodásukról szól. A jövevényszókat három csoportra osztja, ú. m. : 1. kölcsönzött szavak (*korrektor*, *derivál*), 2. meghonosodott szavak (*barát*, *ablak*) és 3. a modern műveltség szavai. A purizmus csírái ugyan már az ókorban is mutatkoznak, de teljes erejében csak az újabb nemzeteknél jelentkezik, nevezetesen a francziáknál, az angoloknál, de különösen a németeknél. A XVII. században Németországban egész társulatok keletkeztek, a melyeknek tagjai a nyelvet jó fordításokkal akarták javítani. Ezek ismertetése után a szerző áttér tulajdonképeni tárgyára, a magyar purizmus történetének tárgyalására.

Könyvének főfoglatkozása az, hogy pusztán csak ismerteti a nyelvészek purista törekvéseit. Ennek az eljárásnak megvan ugyan az a jó oldala, hogy az olvasó világos képet nyer egyesek nyelvtisztító törekvéseiről, de hogy mennyiben jártak puristáink helyes úton és mennyiben nem, azt már nem fejtegeti a szerző. A munka részletekben gazdag; az adatok szorgalmas gyűjtésről tanúskodnak, de nincs közöttük összekötő kapocs; az olvasó általános áttekintést nem kap. A szerző nem ad számot arról, hogy az irodalmi és a tudományos nyelv mit nyert, és mennyiben fejlődött a puristák buzgólkodása következtében. Nem ártott volna

megemlíteni azt is, hogy miféle okok következtében adták magukat, különösen újabb nyelvészeink, a purizmusra, hogy honnan merítették elveiket. Az irodalmi nyelvet mellőzi, csak a tudományos nyelvre vet ügyet.

Minthogy BÁRDOS csupán egy jelenségnek a történetét adja, munkájában olyan nyelvészek neveivel is találkozunk, a kik inkább csak hírből ismeretesek, mint műveik után, de mivel ők is puristák voltak, részletesen foglalkozik velük.

A tárgyalás időrendi; kezdi a kódexekkel és legrégibb nyelvészeinkkel; röviden vázolja mindegyiknek a felfogását a purizmusról, álláspontjukat példákkal és nagyszámú idézetekkel világítja meg. Már kódexeink írói között akadunk puristákra; a bécsi és a müncheni kódexben megtaláljuk a szócsinálás nyomait. SYLVESTER JÁNOS a hónapokat és az idegen városokat magyar névvel akarja megjelölni. MOLNÁR ALBERT körülírással törekszik az idegen kifejezéseket visszaadni.

Már ebben az időben hirdette GELEJI KATONA ISTVÁN a nyelvújítás szabadságát, de már ő hangoztatta, hogy csak akkor kell új szót alkotni, ha az illető fogalomra a nyelvben nincs kifejezés. A magyar nyelv fejletlensége okozta, hogy régi nyelvészeink nem egyszer körülírással voltak kénytelenek az idegen szavakat a magyarban visszaadni. Ezen körülírás ellen kelt ki GELEJI K. ISTVÁN. HALLER JÁNOS hazafiui buzgóságában megtámadja ROSNYAINAK latin szavakkal telt stílusát. HALLER felfogása szerint a magyar nyelv elég gazdag arra, hogy vele mindent világosan kifejezzünk. A XVIII. században MARÓTHY GYÖRGY, MISKOLCZI FERENCZ, KOVÁCS JÁNOS és BERTALANFI a különböző szaktudományok nyelvét akarják magyarrá tenni.

A szerző a nyelvészeknek egész sorát említi, a kik a közélet nyelvet akarták az idegen kifejezésektől megtisztítani, vagy a kik a némettel szemben a magyar nyelv védelmére keltek. A hazafias buzgóság ösztönözte régi nyelvészeinket, hogy a magyar nyelvet az idegen elemektől megtisztítsák, de buzgóságukban túlméntek a kellő határon és minden idegen szónak, akár meghonosodott volt, akár nem, pusztulnia kellett; úgyhogy BOD PÉTER aggodalmát fejezi ki, hogy a magyar nyelv a végromláshoz közeledik.

A Debreczeni Grammatika megjelenését BÁRDOS a purizmus történetében forduló pontnak veszi, mert eddig csak az idegen szavak kiküszöbölésére gondoltak, a Debreczeni Grammatika pedig már az idegenszerű mondat szerkezeteket, szófüzéseket is megtámadja. Ebből kifolyólag a munka anyaga két részre oszlik: a purizmus a Debreczeni Grammatika előtt és a purizmus a Debreczeni Grammatikától kezdve. Szerzőnk nézete szerint föltétlenül el kell ítélnünk azokat a szavakat, a

melyek a mult század végén és a jelen század elején részint természetrajzi és orvosi, részint pedig egyéb szaktudományi munkákban napfényre kerültek. Ezek a szavak rosszak, érthetetlenek, önkényes alkotások. DIÓSZEGI SÁMUEL, KOVÁTS MIHÁLY és VAJDA PÉTER tüntették ki magukat leginkább a rossz szavak gyártásával.

A nyelvújítással a szerző nem foglalkozik olyan részletesen, mint az előzmények után várnók. Módszerétől itt sem tér el, a mennyiben a nyelvújítási harc áttekinthető képét nem adja, hanem úgy mint eddig, pusztán részletekbe bocsátkozik. Avval sem számol be, hogy miféle okok hozták létre a nyelvújítási mozgalmat, hogy ez a fontos mozgalom mennyiben járult hozzá a nyelv fejlődéséhez, hogy mi volt benne a jó és mi a rossz, hogy mi maradt meg és mi nem.

A purizmus a jelen század második felében józanabb lesz. ARANY JÁNOS és SZARVAS GÁBOR a népnyelvre figyelmeztették a puristákat. Rámutattak az eddigi purizmus hibájára. Az ő felfogásuk szerint a purizmusnak a saját nyelvünkől kell kiindulnia, nem pedig idegen nyelvből. Az akadémia is erélyesen fellép, sürgeti a purizmus kérdésének tisztázását; a «Magyar Nyelvőr» bírálataival, nyelvtörténeti adataival, szógyűjtéseivel szintén jótékonyan hatott.

Ez fővonásaiban a BÁRDOS könyvének tartalma, a melyet már csak azért is nehéz röviden összefoglalni, mert az egyes részek között nincs összefüggés; vezérgondolatot, a mely az egészbe egységet hozna, nem lehet találni; bármely részt ki lehetne szakítani a nélkül, hogy a munka megcsonkulna.

GEDEON ALAJOS.

Egy jelentéstani kísérlet.

Michel Bréal. Essai de sémantique (Science des significations.) Paris. 1897. Librairie Hachette et Cie. 349 lap.

Senki sem fogja tagadni, hogy a hangtan, mint az a tudomány, a mely a beszéddel mint fizikai termékkel foglalkozik, alárendeltebb jelentőségű a nyelvészet másik részénél, a mely a képzetekkel s azoknak egymáshoz való viszonyával foglalkozik, a melyek a hangalakokhoz társulnak. És mégis a hangtani munkákkal szemben, a melyeket az újabb nyelvészeti irány létrehozott, a jelentéstaniak száma aránytalanul csekély.

E körülmény okát, azt hiszem, magában a dolog természetében kell keresnünk. Míg a hangtanban az élettan a kutatásnak biztos alapot nyújt, megkönnyíti a jelenségek rendszerbe foglalását s többé-kevésbé biztos eredményre vezet vagy legalább vezethet, addig a jelentésstanban — különösen mivel az újabb kutatás a logikai szempont helytelenségét kimutatta — a világos rendszerezés nagyon nehéz.

Ilyen körülmények között mindenesetre nagy érdeklődéssel vesszünk kezünkbe egy nagyobb, e téren mozgó elméleti munkát, különösen ha az író neve, mint BRÉALÉ, jogos várakozásokat kelt bennünk.

Mindenekelőtt, hogy minden félreértést kikerüljünk, jó lesz előre bocsátani, hogy a mit BRÉAL *sémantique*-nak nevez,*^{*)} korántsem azonos azzal, a mit mi jelentéstanon értünk. A *sémantique* szó inkább megfelelne annak, a mit a németek a nyelv belső formájának (innere sprachform) neveznek HUMBOLDT óta. Tisztán jelentéstanai kérdésekkel e munkának csak kisebb része foglalkozik.

A könyv három részre oszlik: I. *A nyelv belső törvényei.* (Les lois intellectuelles du langage.) II. *Hogyan állapodott meg a szavak jelentése?* (Comment s'est fixé le sens des mots?) III. *Hogyan keletkezett a mondat?* (Comment s'est formée la syntaxe?) Függetlenül három munka bírálata van csatolva. (NOREEN: Om språkriktighet. DARMESTETER: La vie des mots. H. PAUL: Prinzipien der sprachgeschichte.)

A nyelvtörténelem folyamán olyan változások tűnnek elénk, a melyek bizonyos tekintetben egyformaságot mutatnak. Azt az állandó viszonyt, a mely a nyelvi tünetmények bizonyos sorozatában észlelhető, nyelvi törvénynek nevezzük, de a melynek természetesen semmi köze a matematika vagy a fizika törvényeivel. A nyelv fejlődésének ezen általános irányjaival foglalkozik a *Sémantique* első része. Egymás után tárgyalja a specialitás törvényét (loi de la spécialité) azaz a nyelv, vagy pontosabban a beszélő ember azon törekvését, hogy azonos fogalmat vagy viszonyt azonos hangalakokkal fejezzen ki; a jelentés elkülönödést (répartition), a hamis conceptiókat, az analogiát stb. Érdekes és sok tekintetben új dolgokat tartalmaz az irradiáció-ról szóló fejezet.

Erre a jelenségre először LUDWIG irányította a figyelmet s fejtette ki fontosságát (adaptation név alatt). Illusztrálásul csak egy példát említek. A latin *-sco* végű igéket rendszeren inchoativ igéknek nevezik, bár eredetileg a *-sco* végzetnek nincs meg ez a jelentése. Ez az értelemárnyalat *adolesco*, *senesco*, *floresco*-féle igékből, tehát melyek alapjelentésük szerint lassú cselekvést fejeznek ki, terjedt át a többiekre s később úgy tűnt fel, mintha a fokozatos cselekvés kifejezője a *-sco* képző volna. Az inchoativ értelem szétsugárzott.

A második rész jelentéstanai kérdéseket tárgyal, a jelentésváltozások rendes osztályozása szerint.

*) *Sémantique* neologus szó. Francziásított alakja a görög *σημαντική τέχνη*-nek (*σημαίνω*). A könyv néhány részlete már másutt is megjelent. (L. L'annuaire de l'Association des études grecques. Mémoires de la société de linguistique. Journal des savants.)

Beszél a szerző jelentésszükületről, tágulásról, metaphorás átvitelekéről, összetett szavakról jelentés szempontjából stb., mindenütt a legérdekesebb példákat hozva fel. A harmadik rész végre a grammatikai kategóriák keletkezésével, a szórenddel, a nyelv subjectív oldalával, a nyelv logikájával foglalkozik.

Azt hiszem, a ki ezt a könyvet végigolvasta, különösen, ha rendszeres elméleti munkát várt, némileg csalódva teszi le. Francia szellemmel, könnyedséggel megírt munka ez, majd a görög-latin, majd a román, majd a germán nyelvészetből vett érdekesnél-érdekesebb példákkal, de hiányzik belőle az elvek rendszeresebb elméleti tárgyalása lélektani alapon, a mit a szerző úgy látszik tárgyán kívül állónak tartott. Egy dolog első pillanatra szembeötlő: a könyv némi tekintetben visszahatás az újgrammatikus iskola ellen, azon elv ellen, hogy a nyelvi jelenségekben igen nagy, sőt talán legnagyobb szerepe van azoknak a képzeteknek, a melyek az eszméletből kiesve emlékezetkép alakjában maradnak és hatnak az eszméleten kívül.

BRÉAL a nyelvi változások végokát az emberi értelemben és akaratban keresi. Hogy az akaratnak van szerepe a nyelvi jelenségek körül (természetesen akaraton nem annak legmagasabb fokát értve, hanem valami ösztönszerű törekvést), az kétséget nem szenved, bár egyetlen oknak tüntetni fel bizonyára túlság. De hogy az értelem mennyiben szerepel a normális nyelvváltozásokban, azt nem igen tudom megérteni.

Vegyünk szemügyre csak úgy találomra egy jelentéstani tüneményt, pl. a jelentésselkülönödést. BRÉAL felfogása szerint a jelentésselkülönödés az emberi értelem műve, logikai funkció. A gondolkodás szüksége első indító oka a jelentésselkülönödésnek (37. l.)

Először néhány élesebb szellem teszi meg a megkülönböztetést, azután ez a köznek tulajdona lesz (41). Nem akarom mondani, hogy ilyen jelentésselkülönítés nem fordul elő, de az bizonyos, hogy nem tartozik a rendes nyelvi jelenségek közé.

A jelentésselkülönödés nem logikai, hanem lélektani folyamat; forrása nem az értelem, hanem a lelki associáció-viszonyok.

A nyelv élete hozza magával, hogy az analogia hatása alatt vagy convergens jelentésfejlődés folytán ugyanazon szónak vagy kifejezésnek több alakja keletkezik, a melyek mindegyikéhez több jelentés fűződik. Eredetileg mindegyik hangalakkal egyként társul mindegyik jelentés. Ilyenkor a jelentésselkülönödés magától meginduló természetes folyamat. Az egyensúlyállapot sokáig nem tarthat. Minthogy minden új egyén a szó jelentését egyes esetekben tanulja meg, könnyen megtörténhetik, hogy egyik alak többször társul az egyik képzetel, mint a másikkal, s így köztük a társulási viszony erősebb lesz. Ha egyszer így meg-

indult a jelentésszétválasztás, a fejlődés tovább folyik, annál is inkább, mert az associatio így kevesebb munkával megy végbe.

Bár BRÉAL könyve methodikailag hagy hátra kívánni valót, az az érdeme tagadhatatlan, hogy élvezetes olvasmány, úgy hogy még az is, a ki nem foglalkozik szakszerűen a nyelvészettel, érdeklődéssel olvashatja.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kisebb közlések.

Magyar jövevények az erdélyi szászok nyelvében. A «Verein für siebenbürgische Landeskunde» 49-dik évi nagygyűlését (1897-ben) Beszterczén tartotta meg. Ezen alkalommal «Festgabe der Stadt Bistritz» című füzet jelent meg, a mely három jeles szász író tollából közöl értekezéseket. Ez értekezések: 1. KISCH GUSZTÁVTÓL: Bistritzer Familiennamen; 2. KEINTZEL GYÖRGYTŐL: Nösner Idiotismen; 3. BERGER ALBERTTŐL: Verzeichniss der Bistritzer Oberrichter. E három értekezés közül minket a KEINTZEL tájszógyűjteménye érdekel legjobban, a ki e munkájával kiegészíti a KRAMER s részben HALTRICH hasonló irányú kutatásait. Ha valamely szóról KEINTZELnek az a nézete, hogy a német szókincsnek nem eredeti sajátja, rendesen odateszi, melyik nyelv gazdagította a Besztercze-vidéki nyelvjárást az illető szóval. Tájszógyűjteményében találunk néhány olyan magyar jövevényt is, a melyek JACOBI ismert értekezésében (Magy. Lehnwörter im Sieb.-Sächsischen) nincsenek meg. Ezek a következők:

1. *hizeln*: «sich pflegen, so dass man fett wird, sich mästen» (Szász-Régen); KEINTZEL szerint < m. *hizlal*.

2. *kqrlqt*: geländer vor schmieden zum beschlagen der pferde; KEINTZEL szerint < m. *korlát*.

3. *lärmás*: lärmmacher; KEINTZEL szerint «aus dem frz.; doch unmittelbar aus magy. *lármás*.

4. *purzlich*: verwirrt, zerzaust von den haaren; KEINTZEL szerint összevetendő a m. *borzas*-sal.

5. *šurgeln*: reiben, herumschlappen, Szász-Régenben *šurjäl*n; összevetendő a m. *súrol* igével.

6. *tisthæder*: gutsverwalter (Szász-Régen); v. ö. m. *tisztartó*.

KEINTZEL szógyűjteménye mindössze hattal szerzi meg az eddig ismert magyar jövevények számát. Egyiknek-másiknak magyar eredete

pedig még bizonyításra is szorul. Maga a tájszógyűjtemény azonban sok tanulságot rejt magában.

Így pl. nagyon fontos, milyen nagy területen használatos a szász-régeni és beszterczei *fəlpas, fəlfəs* (geflochtener korb) szó, a mely azonos a szep. szászságnál és a hazai tótság egy részénél használt *filpas, fylpas* (takarmányhordó kas, kosár) szóval. A szónak *fəlwe + vas* etymológiája nem egészen bizonyos. Minthogy a szó gazdasági kifejezés, nem lehetséges-e, hogy a szászság Erdélybe való vonulása közben vette föl vagy adta át a tótoknak is? Ez természetesen csak conjectura, a mely csupán akkor bizonyítana, ha a szónak biztos volna a szláv eredete (a szókezdet miatt nem az), s mindenek előtt, ha több hasonló gazdasági kifejezés találkoznék teszem a vágvölgyi tótság és az egész erdélyi szászság nyelvében. Egy másik érdekes adata KEINTZEL gyűjteményének ez: *gārtsəln* «einen bitteren beigeschmack haben; junger wein *gārtselt*». Érdekes volna kikutatni, minő viszony van a *gārtseln* és a mi *karcosunk* közt. Úgyszintén kutatásra szorul a m. *hant* és erd. szász *hqntoš* (dicke erdscholle, wie sie beim ackern entsteht) viszonya is. De nem sorolhatom itt fel az összes magyar nyelvi szempontból is érdekes szavakat. Csak annyit jegyzek meg, hogy nagyon ajánlatos volna az erdélyi szászok nyelvészeti működését figyelemmel kísérni s a mi nyelvünket érdeklő megállapításaikat fölhasználni. Továbbá azt hiszem, az erdélyi szász szókincset abból a szempontból is át kellene vizsgálni, vajjon vannak-e benne olyan hangtani tekintetben jellemző szláv jövevények, a melyek nem az oláh nyelv révén jutottak bele, s a melyeket a szászok csakis itt, mostani hazájuk földjén vettek föl nyelvükbe. S itt megint nagyon finom megkülönböztetésekre van szükség, s meg kell állapítani, vajjon az esetleges szláv jövevénytörzsek nem pusztán és egyedül az erdélyi bolgárok nyelvéből valók-e. Hisz e bolgárokról tudjuk, hogy a szászok térítették át őket a protestáns vallásra (l. e bolgárokról nézve: Archiv f. slav. Phil. XIX. és XX. kötetében JIREČEK ismertetéseit); e bolgárok pedig IV. Béla ideje óta lakják hazánkat. Ennek a kérdésnek a vizsgálata magyar nyelvi szempontból, még pedig a székelység szláv jövevényei szempontjából feltétlenül szükséges. Lehet, sőt valószínű, hogy e kutatás csak negatív eredménynyel fog járni, de a tudományos kutatásoknál a negatív eredmények is fontosak.

M. J.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1898.

TARTALOM.

<i>Munkácsi Bernát.</i> Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. (I.)	241
<i>Kalmár Elek.</i> Állítmány és alany. (II.)	280
<i>Melich János.</i> A gyöngyösi glosszák	304

Ismertetések és bírálatok.

<i>Fetz Gedeon.</i> Indogermán nyelvészeti folyóirat. (Indogerm. Forschungen)	325
<i>Balassa József.</i> Elváltozások a francia nyelvben. (Deschanel É. Les déformations de la langue française)	352

Kisebb közlések.

<i>M. J. Rákos</i>	357
— A Schlägli és a Besztercei Szójegyzék	358
— Vakol	360

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.

BEVEZETÉS.

A tudományszakok története gyakran mutatja, hogy vannak viszontagságos sorsú kérdések és igazságok, melyeknek kisebb-nagyobb tárgyköre hosszú időközön, esetleg századokon át foglalkoztatta különösebb eredmény nélkül a kutató elméket, alapja volt a legképtelenebb félreértéseknek s elkeseredett kritikai küzdelmeknek elannyira, hogy ezek következtében problémája már-már végkép leszorúltak tetszett a komoly vizsgálódás teréről: midőn valamely merőben más szempontból kiindult bűvárlat rájött váratlanul a rejtelen nyitjára, fölfedezte kapcsolatait s a tökéletesebb eszközökkel most újra megkisérlett nyomozás soha nem remélt nagybecsű kincseket hozott felszínre az eddigelé értéktelennek képzelt területen. Ilyenek összehasonlító nyelvtudományunk terén az árja és kaukázusi nyelvekkel való érintkezés kérdései. Ki hitte volna, hogy azon csaknem megsemmisítő ítéletek után, melyekkel JERNEY és HUNFALVY PÁL az ide vonatkozó munkálatoikat sujtották, még vissza kelljen térnünk a bennük foglalt tévelygésekhez, sőt elismeréssel lesz kötelességünk kiemelni, hogy számos és nagy hibáik közepett vannak maradandó becsű megfigyelések is?! Valóban a győzedelmes irány tudományos vitákban sem oszt mindig föltétlen igazságot a legyőzött részére; az önmérséklés hiánya gyakran rombolja le itt is a gyöngébb ellenfél álláspontjában az értékes elemet együtt az értéktelennel. Nagy kárára nyelvtudományunk és őstörténetünk fejlődésének ez történt az árja és kaukázusi nyelvrokonság téves eszméi ellen vívott harcokban is, melyekben az érdemes úttörők a szükséges határon túlterjedt buzgalommal kiirtották a gyommal együtt a hasznos plántát s nem

méltatták figyelemre, hogy a leczáfolt fejtegetésekben voltak mégis félre nem ismerhető, biztos tények, elfogadható tételek, melyek ép úgy megérdemelték volna szakértői gondozásukat, mint később a török-magyar nyelvrokonság hibás tanítása kapcsán fölhozott helyes és helytelen adatok. Egész emberöltőn át heverték parlagon ez egyoldalúság következtében a kutatás jelzett feladatkörei s kiváló tanulságaiktól talán most is el volna zárva tekintetünk, ha a külföldi tudomány az indogermán őstörténeti vizsgálódások révén azokat véletlenül föl nem fedezi s útmutatást nem nyújt, hogy e kincses bányákban vannak nekünk is keresni valóink.

A finn-magyar nyelvrokonság eszméje még úgyszólván derengésének korszakát éli, midőn már észreveszik, hogy a magyar nyelv szókincsében árja eredetű elemek is találhatók. FISCHER JÁNOS EBERHARD 1756-ban írott *«De origine Ungrorum»* című kis értekezésében találjuk ennek első említését, mely kimutatván a magyar számneveknek a legközelebbi rokon nyelvekével való szoros egyezését a következő — egyszersmind a magyar mythologiai kutatások történetét érdeklő — megjegyzéssel egészíti ki közlését: *«Deprehendi et Indica, vel si mavis Persica, in hoc idiomate vocabula, qualia sunt: unus: ungrice ekj (így!), decem: tiz, mille: ezer; indice et persice: ik, dösf, hezar. Sed ante omnia nomen Dei, quod Ungri Isten efferunt, admodum memorabile est. Versavit mentem diu ea cogitatio, undenam illud nomen Europæis auribus tam inusitatum, quidque denotaret? Tandem revocavi in memoriam, esse illud nomen, quod Persæ ignicolæ tribunt Deo. [Persæ ignicolæ Deum nominant: Yezd; vid. d'HERBELOT: Bibl. Orient. art. Fars.] Qua ratione et originem ipsius vocabuli mihi cernere visus sum: est enim ea appellatio ab igne, qui Chaldæis (et a Chaldæis cultum ignis acceperunt Persæ) Eschta dicitur... Fortasse ipsi aliquando Jugri superstitione magorum imbuti fuerant: sane in plurimis Sibiriae populis religionem veterum Persarum deprehendisse mihi visus sum.»* *) Hasonlóképpen nyilatkozik éleslátású történetírónk *«Sibirische Geschichte»* (St. Peters-

*) L. FISCHERnek *«Quæstiones Petropolitanae»* (Gottingæ, 1770) cím alatt SCHLÖZERTől kiadott értekezés-gyűjteményében: 37. lap.

burg, 1768) című híres művében, hol szintén kapcsolatban a magyar nyelv rokonsági körének tárgyalásával így ír: «Man kann aber nicht läugnen, dass viele Tatarischewörter, ja auch spuren von der *alten Persischen sprache* unter ihnen angetroffen werden, als unter den zahlen ist *tiz* ‚zehen‘, *száz* ‚hundert‘ und *ezer* ‚tausend‘ persisch. Und in dem namen ‚Gott‘, den die Ungarn in ihrer sprache *Isten* nennen, kommen sie mit keinem einzigen unter allen Tschudischen völkern, aber wol mit den alten Persern überein, bei welchen *Jisdan* der name der ‚guten Gottheit‘ ist. Und hieraus könnte man einiger massen schliessen nicht nur, dass in den alten zeiten die Jugri näher gegen Persien zu müssen gewohnet haben, sondern auch dass sie der Magischen religion zugehan gewesen, welches ich auch aus andern spuren wahrscheinlich machen könnte» (I: 133—134. ll.). Csaknem ugyane szavakat ismétli SCHLÖZER (Aug. Ludwig) «*Allgemeine Nordische Geschichte*» (Halle, 1771) művében (422. l.), mi a fölfogás érdemének nem csekély elismerését jelenti, tudván azt, hogy SCHLÖZER korának egyik legszigorúbb történetkritikusa volt, ki kiméletlenül tudta sujtani a félszeg irányokat és tévedéseket.

Hazai irodalmunk terén KALMÁR GYÖRGY «*Prodromos idiomatis scythico-mogorico-chorvno- (seu Hunno-) Avarici, sive Adparatus Criticus* (Posonii, 1770)» művében találkozunk először magyar-perzsa egybevetésekkel. Ezek többnyire minden kritika nélkül a szavak egyes hangelemeinek találkozására vannak alapítva (pl. «*gazdag*, diues, opulentus‘ a persico *ghazdar*, thesaurum possidens, divitias habens‘; *társ* a persico *das*, socius‘; *tűz* a persico *ates*, ignis‘; *köz* a persico *kőfe*, angulus‘» 35. l.); néha azonban — bár rosszúl értelmezve — helyes megfigyeléseket is tartalmaznak, minő pl. az, hogy az újperzsa *b* szókezdővel magyar megfelelőiben *v* állhat szemközt («*nostri Maiores aliquando sonuerunt v* [t. i. *b* helyett]: hinc a persico *bar*, et scythico *bazár*, petierunt: *vár*, arx‘ et *vásár*, mercatus‘» ; 13. l.), vagy hogy magyar szóvégi *z* újperzsa *h*-nak lehet egyértékese («*Maiores nostri finale h mutauerunt in z aliquando*; ex. c. *téz*, *tiz* a persico *deh*, decem‘» ; 24. l.); FISCHER-nek azon fentebb említett észrevételét, hogy a magyar *isten* szónak a régi perzsák nyelvében akad egyező mása, ezen előzményről való tudomás nélkül bővebben fejtegeti s a régi magyarok vallási fogal-

mainak egyéb közösségeivel hozza kapcsolatba CORNIDES DÁNIEL az ő «*Commentatio de Religione veterum Hungarorum*» című 1785-ben írt s ENGEL KERESZTÉLYTől 1791-ben (Bécsben) kiadott értekezésében. «Sicut Persæ veteres» — írja e helyt (25. l.) — «Deum sua lingua vocarunt *Iisdan*, ut THOMAS HYDE in *historia religionis veterum Persarum*, aliique docuerunt: ita Hungari nomen Dei patrio sermone etiamnum *Isten* efferunt, apellatione procul dubio ab *igne*, qui Chaldæis אֵשׁ־אֵל dicitur, accersita»; alább pedig (29. l.) hozzátveti: «Neque vel impius, vel absurdus fuero, si veteribus Hungaris easdem prorsus de Deo notiones adscribam, quas jam et Persæ olim de summo Numine conceperunt animis. Certe enim priscis Hungaris cum Persarum gente et vicinitas finitima et magnus semper usus fuit, quod planum facere facile possem, si ferret hoc institutum meum. Ipsum adeo nomen Dei *Isten*, a Persis, ut vidimus, mutuati sunt Hungari, Deum sub symbolo ignis peræque ac Persæ venerati. Quin et cærimonias sacras ex Persarum instituto obire soliti, equos perinde ac Persæ, in sacrificiis suis immolarunt. Huc et illud retuleris, quod Persæ Deo sub dio et in editis montibus sacrificaverint docentibus BARNABA BRISSONIO et RAD. CUDWORTHÓ; idem autem a Hungaris quoque factitatum esse ex ANONYMI Belæ R. Notarii (cap. 16.) constet.»

Szélesebb körben tette a magyar nyelv árja elemeit tanulmánya tárgyává BEREKSZÁSZI PÁL, kinek idevágó művei: «*Parallelon inter linguam Persicam atque Hungaricam* (Erlangæ, 1794)» és «*Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig, 1796).» Mult századbeli nyelvtudományi törekvéseink eme kiváló alakja nem részesült eddigelé azon méltatásban, mely őt kutatásai érdeménél fogva megilleti.*) Ennek

*) Különösen SCHLÖZER támadta rendkívül élesen BEREKSZÁSZI nyelvhasznító törekvéseit. Ez utóbbi maga közli ellenfele egyik magánlevelének következő helyét (Ähnlichk. d. hung. Spr.: Einleit. V. l.): «Linguam hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Lapponum dialecto Finnica evidenter monstravit P. SAJNOVITS, et nuperrime I. HAGER. Talia legere debuisse ante quam vel gry, saltem de Hebraica, Syr. Arabica adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse

főoka különösen híressé vált utóbbi művének a tudományos világban már ekkor közelismerésre jutott finn-magyar nyelvrokonsági eszme ellen támadó czélzata, melylyel szemben t. i. szerzőnk azt akarta bebizonyítani, hogy nyelvünk igazi keleti nyelv, nem pedig éjszaki. «Ich glaube entdeckt zu haben» — írja könyve bevezeté-

potest.» Másutt ugyancsak SCHLÖZER «álmadozásoknak és említésre sem méltók»-nak («Träumereyen u. keiner Erwähnung wert») ítéli BERECSZÁSZI eszméit (Nestor III: 119). Ezzel szemben elismeréssel nyilatkozik róla kortársai közül GYARMATHI SÁMUEL, kinek «Affinitas linguae Hungaricae» műve következőket írja előszavában (XI. l.): «In publicum edidit P. Beregszászi Professor collegii ref. in Sárospatak, vir literaturae orientalis peritissimus, mihiq; amicissimus, opus magno eruditionis apparatu elaboratum, ex quo lector cognoscere poterit, in quibus lingua hungarica cum orientalibus convenit. Magna assiduitate scrutatus est vir diligentissimus linguas orientales sequentes: Hebraicam, Chaldaicam, Syriacam, Aethiopicam, Arabicam, Persicam, Turcicam, Curdicam, Zendicam, Pehlvicam, Kalmuckicam, Zingaricam, Hindostanicam, Indicam, Manschuricam, Tataricam, Sinensem, Armenicam, Grusinicam, Georgianam; praeterea linguas occidentales: Valachicam, Bohemicam, Germanicam, Latinam, Italicam, Gallicam, Albanicam, etc. et quid-quid in his labore diuturno detegere potuit, vocabula undique plurima notando, et Syntaxin earum linguarum subtiliter rimando, consequenter illa, quae hungarico aliquid affine habebant sollicitè congerendo; in unum corpus redegit, atque ita literaturae hungaricae amatoribus thesaurum maxime aestimabilem contexit, qui ex eo multa admodum adhuc incognita, in linguae patriae naturam investigandam pertinentia, et nexum ejus cum omnibus his linguis demonstrantia maxima cum voluptate haurire possunt, quo omnes boni patriae cives, tam hodierni, quam posterì, magna huius viro de republica literaria optime merito, gratitudine devincti sunt, eruntque.» RÉVAY is elismeréssel nyilatkozik BERECSZÁSZI keleti hasonlatairól: «Multa horum egregie iam sunt probata a Beregszászio, quem honoris causa iterum nomino» (Elab. Gramm. 50. lap). HUNFALVY szerint (Akad. Ért. 1855. évf. 103—104. ll.): «BEREGSZÁSZI nem ismerte még a nyelvtudomány eljárását. Összehasonlítani a magyar nyelvet keletiekkel, azaz sémiekkal, indogermánokkal annyi, mint határozatlanná tenni a feladatot; mert keleten, vagyis Ázsiában mindenféle nyelv van, rokon és nem rokon. De az nem egészen BERECSZÁSZI hibája, kora még nem volt megérve a valódi nyelvhasználatra.» Hibázik itt HUNFALVY abban, midőn azt véli, hogy csak rokonítás kedvéért lehet és kell hasonlítani: a jövővenyszók eredete is csak hasonlítás révén derül ki.

sében (1. l.) — «dass die Hungarische Sprache eine ächt morgenländische Geburt, mithin den Semitischen sowohl, als auch den Japhetischen Sprachen in vielem ähnlich, oder um es mit einem wort zu sagen, fast mit allen bekannten Asiatischen Sprachen, der Hebräischen, Chald., Syr., Aethiop., Arab., Mongol., Pers., Curdischen, Grusinischen u. Türkischen, mehr oder weniger verwandt sey, wovon jedoch die gelehrte Welt wenig, oder gar nichts weiss.» Ha tekintetbe vesszük, hogy a mult század végén még nem voltak tisztázva a nyelvi egyezések ősi rokonságból s külső érintkezésből eredő tényeinek elválasztó kritériumai, valamint hogy a magyarnak a sémi nyelvekkel való egyes, különösen grammatikai hasonmásai megkétszerezte a nagy Révának is ítéletét, valóban nem vehető súlyos vétség számba BEREKSZÁSZINAK ama kifejezésbeli túlzása, melylyel a «rokon» szót alkalmazza e nyelvek viszonyára, annál kevésbbé, minthogy egyébként elég óvatosan és helyesen kifejti, hogy e nevezeten csak «hasonlóságot» ért («in vielem *ähnlich*»; a czimben is: «*ähnlichkeit*», nem: «*verwandtschaft*»). Azt sem vehetjük nagyon zokon a fájára büszke magyar írónak, hogy fölzúdul érzése HAGER amaz állítására, mely szerint a magyarok Lapponiából származnának.*) Ezekkel szemben rendkívül széleskörű ismeretre és éleslátásra vall BEREKSZÁSZINAK azon fölfedezése, hogy a magyar nyelv szókincsében igen jelentékeny számban vannak olyan elemek, melyeknek kapcsolatai — vagy mint ma értjük, külső nyelvi hatások-

*) Igen talpraesetten idézi BEREKSZÁSZI ellenfele művének («Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern; Wien, 1794») ezen tényleg botor következtetésére egy bírálójának következő észrevételét: «Ist die Ungarische Sprache wirklich mit der Lappländischen verwandt (welches noch nicht bewiesen ist) so folgt daraus nicht, dass die Hungarn aus Lappland herkommen; sondern vielmehr, dass beyde vor Alters einen gemeinschaftlichen Stammvater und Wohnort in irgend einem wärmern Clima Asiens hatten, woraus die Lappländer gegen Norden hin, die Türken gegen Mittag, und die Hungarn gegen Abend herzogen. Dass Lappland je so volkreich gewesen, davon scheint weder die Geschichte, noch die Lage und physische Beschaffenheit desselben Beweise zu enthalten» (Aehn. 189. l.).

ból eredő összefüggései — messze szétágazódnak a kelet csak-
 nem összes népeinek nyelveiben. Ő mutatott ki először
 nagyobb számban egyezéseket a török, tatár, mongol és mandsu
 nyelvekkel, előkészítvén ily módon az altaji nyelv rokonság
 eszméjének csak négy évtizeddel később bekövetkezett kialakulását.
 E helyt közelebbről érdekelnek bennünket az árja nyelvek egyező
 elemeire való utalásai, melyek között sok ma is föntartható, becses
 adat is található, mint pl. magy. vár: ujp. *baru*, pehl. *war*
 «schloss, festung» (98, 122. l.) | m. ár «pretium»: ujp. *arz* «wert»
 (98.) | m. hús: ujp. *kusch* «fleisch» (103.) | m. gulya: ujp. *gāla*
 «ochsenheerde» (103.) | m. isten: ujp. *jezdan*, *izdan* «gott»
 (109.); m. vá: ujp. *wam* «schuld; zoll» (109.) | m. kincs: ujp.
kendsch «thesaurus» (110.) | m. hét: ujp. *heft* «sieben» (110.) | m.
 száz: ujp. *sad* «hundert» (111.) | m. ezer: ujp. *hezar* «tausend»
 (111.) | m. kutya: ind *kutta* «hund» (133.). BEREKSZÁSZI volt az
 első, ki kaukázusi nyelvet (a grúzt) vont magyar hasonlításai
 körébe (Aehn. 72.); sőt később megismerkedvén a szanszkrittal
 magyar-indus szók közlését is igéri (I. Tudományos Gyűjte-
 mény 1821. VIII. 90. l.). Nem merőben tanulság nélkül valók a
 sémi nyelvekre való hivatkozásai sem, melyek között szintén
 akad néhány kétségtelenül egybetartozó, azaz valamely közös vég-
 forrásban találkozó adat, pl. m. izsó: héber *אִיסוֹ* «hyssop» (86.) |
 m. kincs: héb. *נֶזֶק* «schatz» (87.) | m. szombat: héb. *שַׁבָּת*
 (88.) | m. kaszabol: héb. *קָצַב* «hauen» (88.) | m. zsák: héber
שַׁק (88.) | m. palota: chald *פַּלְמִין* «palast» (91.) | m. terjék
 «theriaca»: chald *תְּרִיק* «thariak» (91.) | m. kávé: ar. *قهوة* «kaffee»
 (95.) | m. kömény: ar. *كُمُون* «kümmel» (94.) | m. ibrik: ar. *إبريق*
 «kaffeetopf» (95.) | m. lombik «vas destillatorium»: ar. *النبيك*
 «retorte». Midőn ma a magy. *kaszab* «disznóölő, hentes» (MTsz.)
 eredetét kutatjuk s rájövünk bolgár *kasap*, *kasapin*, szerb *kasapin*
 «fleischer», illetőleg (honnan ez utóbbiak valók) oszmanli *kasab*
 id. egyezéseire, szintén megjegyeznők, hogy emez ismét az arab
قصاب mása, mely mint fent idézett héber megfelelője mutatja,
 törzsökös sémi szó; s hasonlóképen kiemeljük, midőn a magy. *szom-*
bat-ot közvetlenül az ószlovén *šabota* átvételének magyarázzuk,
 hogy emez ismét többrendű közvetéssel a héber *šabbāt*-ra vezet-
 hető vissza. Jól tudjuk, hogy idegen eredetű szók vizsgálataiban

vajmi nehéz sokszor a közvető nyelvterületek megállapítása mai eszközeinkkel is s nem csodálkozhatunk rajta, hogy ilyenekre nézve BEREGSZÁSZINÁL nem találunk helyes fölfogást, ki egyébként ezen, valamint más módszerbeli tévedéseiben nem áll alantabb kora színvonalánál.

Valamint a finn-magyar nyelvrokonság eszméje SCHLÖZER-ben és nálunk PRAYban, úgy találunk BEREGSZÁSZI kutatásai a történetírók közt követőt FESSLERben (Ignatz Aurelius), kinek «*Die geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* (Leipzig, 1815)» műve a magyarokat éjszaki Indiából kivándorlott török eredetű népnek tartja (I: 186. l.) sezzel véli megmagyarázhatónak a benne előforduló «ind, pehlevi, perzsa és szanszkrit szavakat» is (I: 185. l.), minők a művének első kötetéhez csatolt finn-magyar összehasonlító szótáblázatok jegyzetei szerint: magy. k ö n y ö k : indostani bengali *kunji*, decani *kunji* | h ú s : bengali *gus*, decani *goscht*, perzsa *guscht* | t e j : bengali, decani *dud*, multani *djud* | t í z : bengali *des*, *das*, decani *dos* | s z á z : per. *sjad*, ben. *sav*, dec. *sou* | e z e r : beng., dec. *hazar*, per., kurd *hazar*. V. ö. ugyanitt még: c s o n t : abassini *tschont*.*)

Uj világot derített a keleti nyelvek rokonsági és érintkezési kapcsolataira KLAPROTH GYULÁnak kiváló nevezetességű kaukázusi útleírása,**) melynek függeléke («*Kaukasische Sprachen: Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien*») legelsőben nyújt az európai tudományosság részére bővebb tájékoztatást a kaukázusi nyelvekről. Itt találjuk legrégibb említését annak, hogy a Chunzag-i avarok THEOPHYLACTUS *Ogor*-jaival, illetőleg az e népfajból kiszakadt *Oóóp*-okkal lehetnek azonosak, mit KLAPROTH avval is igazolhatónak vél, hogy több hunn történeti név a kaukázusi avarok közt is föltalálható. Erre vonatkozó adatai (12. l.): hunn *Uld*, *Uldin*, *Uldes*: avar *Uldin* «eine awarische familie» | h. *Attila*: av. *Addilla* «ein häufiger mannsname» | h. *Bleda*, *Budach*: av. *Bu-*

*) L. FESSLER szóhasonlatainak bírálatát HUNFALVY PÁL részéről: Magy. Nyelvészet III: 79—84 ll.

**) «Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der Kais. Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der Kaukasischen Länder und ihrer Bewohner, von JULIUS von KLAPROTH. I—II. Halle und Berlin, 1814.

dach «familiennamen; *Budach Ssultan*» | h. *Ellak*: av. *Ellak* «lesg-jischer mannsname» | h. *Dingizik*: av. *Dingazik* «familiennamen» | h. *Ескап*. «tochter des Attila»: av. *Eska* «ein jetzt veralteter weibernamen» | h. *Balamir*: av. *Balamir* «mannsname» || magy. *Almus*, *Zolta*, *Leel*, *Geisa*, *Sarolta*: av. *Armuss*, *Leel*, *Ssolta*, *Gaissa*, *Sarolta*. Nyelvészeti szempontból még nevezetesebb következő megjegyzése: «Eben so merkwürdig ist die bedeutende Ähnlichkeit der auarischen wurzelwörter mit den der samojedischen, ostjakischen und andersibirischen sprachen, die ein grosses licht über den ursprung dieses volkes verbreitet; noch ist es indessen zu früh auf diese data hypotesen und conjecturen zu bauen» (12. l.). Álljon itt pár példa azon kaukázusi és finn-magyar egyeztetések közül, melyekkel KLAPROTH ez észrevételét támogatja: (14. l.) avar *uassa*, *vaass*, *uschi* «knabe» (ERCKERTNÉL: avar *vas*, *vacj*, dido *uži*): vogul *uass*, *uss*, *usch*, *uiss* (u. *kum*) «knabe» (helyesen *wűs*, *uš* «klein», *uš khum* «knabe») | (16. l.) andi *chutscha* «haut» (ERCKERTNÉL: karata *χhuči* «fell»): zürjén *kutschik* (*kučik* «fell, haut, leder») | (16. l.) akuša *likka* «knochen» (ERCKERTNÉL: kaitach *likha*, akuša *liga*, varkun, kubacsi *liχha* «knochen»): osztják *луу*, *luch* (ÉO. *lū*, SO. *louχ* «knochen») | (17. l.) avar *tza*, *tzoa* «stern» (ERCKERTNÉL: *tca*, *tcoa*, *tcua*, karata *coa* id.): vog. *ssowwa*, *ssowy*, *ssou* (helyesen: *sqw*) id. | (21. l.) avar *hetco*, *itzo*, andi *hintzo* (ERCKERTNÉL: av. *hetco*, *jötc*, andi *χinco*, karata *anča*) «stein»: zürj., votj. *is'* (*iz*) id. | (21. l.) chunzagi *bochor*, andi *perkol* (ERCKERTNÉL: av. *borox* «schlange»): vogul *bjerko*, *perk* (*pērek* «wurm»), magy. *b o g á r* (!) | (21. l.) avar *oss*, dido *iss* (ERCKERTNÉL: av. *ocj*, dido *is*) «ochs»: vog. *oschka* (*uškä*), votjak *osch* (*oš*) id. | (22. l.) avar *keto*, *geto*, andi *cheto*, *gedu* (ERCKERTNÉL: av. *khetha*, andi *gedu*) «katze»: vog. *kate* (helyesen: *kāti*), osztj. *kyti* (ÉO. *kati*, *kiti*) id. Hasonló egyeztetések találkoznak KLAPROTHnak egyéb kaukázusi nyelvekből közölt szójegyzékeiben is, minők pl. (147. l.) csecsencz *kok* «fuss» (ERCK.: *qog*, *quag*): zürj. *kok* id. | (157. l.) csecsencz *ischa*, avar *iass* (ERCK.: csecs. *žiša*, avar *jac*, andi *ece*, karata *jaci*) «schwester»: vogul *iss*, *ischa* (*ās* «jüngere schwester») | (157. l.) csecsencz *maar* «ehemann» (ERCK.: *mār*,: *majra*): cserem. *mara* (*mári*) id. | 163. l.) csecsencz *lua*, inguši *loo*, *la* (ERCK.: csecs. *luo*, *lo*) «schnee»: mord. *lou*, *lov* id. || (199. l.) osszét *waad* «wind»,

pehl. *vād*, kurd *bah*, ujper. *bad* «wind» (HÜBSCHMANN-nál: ossz. *wād*, *vād*, av. *vāta*): vog., osztj. *wot*, *uāta* (vog. *vōt*, *vuot*, ÉO. *vāt*, *vōt*) id. | (210. l.) osszét *khart* «hof» (helyesen: *kharth*, *kārt*): zürj. *karta* id. | (211. l.) osszét *tcach*, *teauche* «salz» (helyesen: *caχ*, *cāχ*, *cañχa*): vogul *sjak*, *ssech*, szamojéd *schak*, *ssak* (LV. *šāχ*, *šāk*), osztj. *schok* id. A cserkesz nyelvről külön is kiemeli KLAPROTH (228. l.), hogy egyes szavai a finn, s főképp a vogul és osztják nyelvekével egyeznek, így: cserk. *schug* «salz» (ERCK.: kabardin *šugh*, šapszugi *šugu*): vog. *ssech*, osztják *schak* | cserk. *kaf* «schiff»: vog. *kaba*, *kap*, *chap* (helyesen: *χāp*), osztj. *chap* (ÉO. *χāp*, *χōp*) | cserk. *jin*, *in* «gross» (ERCK.: abadzech *jine*, kabardin *jīn*, šapszugi *ine*): vogul *jeni* (helyesen: *jāni*), osztj. *on*, *unno* (ÉO. *ōn*). Az effélékből kissé hamarosan levont következtetése (229. l.): «Diese Aehnlichkeiten leiten auf den schluss, dass die Tscherkessen zu einem stamme mit den Wogulen und Ostiaken gehört haben, der sich aber schon in sehr alten zeiten in verschiedene zweige geteilt hat, deren einer wahrscheinlich die Hunnen waren».

A finn-magyar nyelvek szókincsének kaukázusi, különösen osszét elemeihez sok becses adatot közöl KLAPROTHnak másik híres műve, az «*Asia Polyglotta*» is, melynek első kiadása Párisban 1823-ban, másodika 1831-ben látott napvilágot. Itt találjuk többek közt először említve a következőket (88—97. ll.): osszét *marg* «gift»: finn *myrkky* id. | osszét *awsist*, *azuesta* «silber» (helyesen: *ävzist*, *avžeste*): votj. *aswes* (hely.: *azves*) id. | osszét *andun* «stahl»: votj. *andan* id. | osszét *suchsarine* «gold» (hely.: *sužzarine*): votj. *šarne* (hely.: *zarūi*) id. | osszét *ški*, *šuski*, *šiškin* «hafer», akuša *susul*, inguš *šujus*: votj. *sese* (hely.: *šezi*) id. | osszét *gal*, perzsa *gaw* «ochse»: votj. *skall* (hely. *iskal*, *skal*) id. || (198. l.) akuša *kere* «blatt»: zürj. *kore* (hely.: *kor*, votj. *kwar*) | (198. l.) andi *misa*, kubicai *musa* «erde» (ERCK. varkun *musa*, grúz *mitca*): votj. *musiem* id. (hely.: *mužem*; v. ö. *muzä* «auf die erde», *muzis* «von der erde») | (198. l.) georgiai *t'it'i* «finger» (ERCK.: *thithi*): zürj. *tjute* id. (hely.: *čün*); v. ö. lapp *čute*, vog. *tulä* id. | (198. l.) thuš *čare*, *čari* «fisch» zürj. *čeri* id. | (201. l.) georgiai *kwa* «stein» (ERCK.: grúz *khua*, *khva*): vog. *kow* «stein» (hely.: *kāw*, *kaw*): v. ö. magy. *kova*. Ugyane műben jelentkezik először annak észrevétele, hogy a magyarral rokon nyelvekben nemcsak osszét, hanem egyéb íránságbeli szavak is találhatók, így: (198. l.) zürj. *nän* «brot» (hely.: *nan*): perzsa *nān*

[(199. l.) permi *šior* «horn» (hely.: *šur*): perzsa *šora*, zd. *šreono* (hely.: per. *suru*, zd. *sru, srva*) | (199. l.) votják *gulen* «kehle» (hely.: *gulon*): parszi *gulu* | (200. l.) permi *mort*, votj. *murt* «mensch»: perzsa, pahl. *mard, merd*, zd. *merete* (hely.: *marēta*) id. | (201. l.) permi *kul* «teufel» (hely.: *kuł*): per. *g'ul* | (68. l.) finn *piim* «milch» (hely.: *piimä* «geronnene milch»): pahl. *pim* (zd. *paēman* «milch») | zürj., votj. *dās* «zehn» (hely.: *das*): osszét *des* (hely.: *des, dās*), örmeny *dasn* id. | mord. *syre* «alt» (hely.: *šīre*): per. *ser* (hely.: *zar*), zd. *seorue* (hely.: *zaurura*), osszét *sarond, serind* (hely.: *zarond, zäronđ*).

KLAPROTH művei nagy hatással voltak hazánkban a magyar ethnologiai kutatásokra. Ama fölfedezés, hogy a kaukázusi avaroknál hunn és régi magyar tulajdonnevek vannak divatban, igen jól illett a BIBORBANSZÜLETETT császár ama tudósításához, hogy az Etelközből keletre fordult magyar töredék PERSIS tájékán telepedett meg, hol mint az őshaza emléke ismeretes volt a kumamelléki *Madzsar* város is, még pedig fönmaradt romjainak nemcsak BÜSCHING, LERCHE, GMELIN, PALLAS és Klaproth külföldi tudósoktól eredő tüzetes leírásai révén, hanem ezeket megelőzőleg TURKAI SÁMUEL — vagy, mint BEREGSZÁSZI idézi (Aehn. d. hung. Spr. 4. l. jegyz.): TURKOLI S. — orosz hadi szolgálatban állott magyar embernek 1725-ben Asztrachánból szikszai rokonaihoz küldött levele nyomán.*) Hozzájárult mindezekhez, hogy Klaproth kaukázusi

*) L. e levél egész szövegét s adatai hitelességének bírálatát: Ethnogr. VIII, 459—463. ll. Régebben JERNEY foglalkozott történetével s a krimi magyarokra vonatkozó tudósításának helyreigazításával (Keleti Utazás: 148—151. ll.) A szorosan ide tartozó rész így szól: «Mivel az Históriák írják, hogy a Magyarok, Hunnusk Scythiából jötenek Európában: Én ezen Országban tudakoztam, hol laktanak. Azon Magyarok lakóhelyére reá akadtam: Lakások volt a Volga vize mellett igen fövényes és erdőtlen helyen A Magyarok királya pedig lakott Kuma nevű folyóvíz mellett, mellynek Palotái jóllehet rongyosak, de még ma is fenn állanak, és azon helyet ma is hívják Pogány nyelven Magyaroknak. Magyar nyelven pedig sehol sem beszélnek, sem magyar faluk nintsenek. A mint pd. a Kalendárium írja, hogy Anno 445 a Magyarok visszatértek Scythiába, azon Magyarok letelepedtenek a Crimi Tatárok között, most is Crimben a Tatár Chán protectiója alatt 7 Magyar Faluk vagynak, mellyekben voltam én is. Ezen 7 Falukban Magya-

szójegyzékeiben, valamint a rokon nyelvekkel, észrevehetők voltak hasonlatok a magyarral is, melyeknek tanulságát egybevetve a történeti adatokéval DANKOVSKY GERGELY «*A Magyar Nemzet maradéki az ősi lakóhelyekben*» (Pozsony, 1826)» című művecskéjében nem habozik annak hirdetésével, hogy «*szerencsésen feltalálta a Magyarok maradékait* ugyanazon lakóhelyeikben, a melyekbe KONSTANTIN Császár a Magyar Nemzetnek otthonn maradt részét tette», vagyis a Kaukázusban (l. az előszót). Nyelvi egyeztetései közül álljon itt mutatoul pár példa: magy. *k a c s ó* «kaukázusúl: *ketschi, kaschu* «nanus» (ERCK.: avar *ghež*, andi *χhažu* id.) | *k ö*: *kauk. kou* «lapis» (ERCK.: grúz *khua*, ingiloi *khuvaj*, láz *khua*, tabasz-szaráni *kaχ*) | *g a t y a*: *kauk. chat'si* «caligae» (ERCK.: csecsencz *χač'i*, lák *jaltu-χχhažag*,) || *t a r c h a n* «olim judex (vide: Corpus Juris Hungarici): *kauk. tarchoni* «judicium» (ERCK.: varkun, lák *talqan*, akuša *talγkan* «fürst»; osszét *tharchon* «gericht, schiedsgericht; richter»; l. Nyör 26: 363.) | *h í d*: *kauk. chid* «pons» (osszét *χīd*, *χēd*)* | *m é r e g*: *kauk. marg* «venenum» (osszét *marg* id.) | *e z e r*: *kauk. asyr* «mille» (ERCK.: csecsencz *ezir*, *ezer*, kaitach *azir*, dzsek *azar* a perzsából). «Kaukázusi» gyanánt szerepel nála sok török egyezés is, mint pl. az *oroszlán*, *csizma*, *béka*, *szakál*, *balta*, *bicsak*, *csiger*, *kapu*, *ökör*, *teve*, *tyúk*, *kék*, *homok*, *gyümölcs*, *kényeső* (*kauk. geneszu* = kún *konessu*, Cod. Cuman.; RADLOFF olvasásában: *könäsü*), *sárga*, *ser* (*kauk. sira* = tat. *sira* id.) stb. szavaké. DANKOVSKY útmutatását követve írta meg ERDÉLYI JÓZSEF pozsonyi mérnök «*Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen* (Ausgehoben] aus JULIUS von KLAPROTH's Reise in den Kaukasus und dessen Beschreibung des östlichen Kaukasus; Pressburg, 1826)» című kis füzetkáját, melynek magyar-kaukázusi (illetve magyar-iráni és magyar-török) egybevetései között szintén találkozok néhány figyelemre méltó újabb adat, minők: magy. *ravasz* «fuchs»: *kauk. ruvasz* (osszét *ruwas* «fuchs») | *g a z*: *kauk. gasz* «heu» (örm. *gaz* «dornengewächs»), ujper. *gaz* «tama-

rul beszéltenek, ezen az 7 Falun és a mi Magyar Országunkon kívül nintsen több».

*) A zárjelben mellékelt alakok újabb forrásokban található megfelelők.

riske») | ü r ü : kauk. *urek, ur* «lamm» (összét: dig. *ur, urek, tag. wärig* id.) | ü r e g : kauk. *urik, uru* «loch» (ERCK.: csecsenez 'urig, uar, uort «loch, vertiefung») | h ú r : kauk. *churr* «sehne» (?) | g a z d a g : kauk. *khezdig* «reich» (összét *ghazdug, tag. khäzdig* id.) | b a j u s z : kauk. *mautz* «mund» (ERCK.: chinnaug *mac*, tabasszaráni *mučmuč* «mund»; v. ö. avar *mejež* «bart» stb.) | s ó : kauk. *sug, sok* «salz» (ERCK.: kabardin *šugh, šapszugi šugu* id.) | t ö r v é n y : kauk. *tarchon* «gericht» (l. fentebb: *tarchan*) | b á r s o n y : kauk. *barsina* «seide» (ujp. *berēšem* id.) | k o n d á s z : kauk. *chunda* «schwein» (ERCK.: andi *χunta* id.) | t ö r : kauk. *tur* «schwert» (ERCK.: örm., lák, kubacsi, rutuli *tur* «säbel») | t a p l ó : kauk. *taphana, taplo* «feuerschwamm» (BESSE JÁNOSNÁL is: *abadzech tapló* id.) | r é s z e g : kauk. *raszeg* «betrunken» (összét *rasig khanin* «sich betrinken»; *khanin* «tun, machen»).

A messzemenő ethnologiai következtetések, melyeket az utóbb említett kutatók főképp a kaukázusi nyelvek szókinszbeli egyezéseire építettek, JERNEY JÁNOSBAN akadtak hivatott bírálóra, ki «*Világosítás Asiában a Kaukaszus hegyén lakozó Avarok és Kúnságiak nyelvének magyartalansága iránt*» (Szeged, 1829) című értekezésében korának viszonyai között valóban bámulatos elfogulatlansággal és belátással határozza meg a tárgyalt észleletekből okszerűen levonható tanulságokat. Ő nem tagadja a nyelvi hasonlatok tényeit; de ítélete szerint mindez még egyes történeti adatok hozzácsatolásával sem elegendő bizonyíték az «atyafiság» (s ez alatt ő nem rokonságot, hanem nyelvi és faji azonosságot ért) fölvételére. «Oly Nemzetet vállalhat csak el a Magyar igaz Atyafiának», — írja e művében (13. l.) — «mely nyelvében, akár mi dialektusbeli különbség mellett is elannyira hasonlít hozzá, hogy a beszéd szolgálattinál fogva annak gondolatait s érzéseit felfoghassa; legyen bár szokásában s ruházatában különböző amazétól. *A nemzeti azonosság-nak s vér szerinti atyafiságnak* ha ezen csalhatatlan próbakövén vizsgálja a kritikus olvasó DANKOVSKY és ERDÉLYI urak összevetett vállakkal egy célra intézett munkáit, lehetetlen nem tapasztalnia, hogy a pályát, mellyen indultak, kezdetinél tévesztve, nagy fontosságú állításaikat a történeti bizonyosság szégyenére a lehetőség lépcsőjéig sem emelték fel ez érdemes Írók. Az első némelly régi historiai datumokat KLAPROTH Udvari Tanácsnok Utazási leírásával egybe vetvén, ebből húzott hibás magyarázatoknál fogva az

Avarokat és Karacsaiakat tartja Magyaroknak. Kereken kimondva: egy-két szónak, névnek magyar hangzata s jelentése a győző fegyver, melylyel egy ívnyi futó írásocskában kivívottnak képzelia nehéz kérdést, feltaláltaknak a Magyar maradékokat. Magasabb polczán áll Nemzetünk a Historia és Philologia kritikai ösmeretének, hogy sem egynehány szó hasonlatosságára épitené származási történetét és DANKOVSKY Úr értekezéseinek általa hiún reménylett fogamatosságot engedne. Mennyi atyafi Nemzetekre, mi temérdek Magyarokra találhatnók a vérség illetén próbáinál fogva e kerek földön?!» Az avar nyelvben, folytatja más helyütt (19. l.) szerzőnk, «találtatnak ugyan, valamint más ottani népeknél is mienkével közös szavak; de azokból atyafiságot, szoros vérséget határozni nagy inconsequentia volna. Túl vagyunk már azon, hogy a Török Nemzet Magyar származásáról s atyafiságáról vagy csak kérdést tennék: mégis csekély szorgalommal mintegy 300 magyar értelmű török szónál többet találtam én. Így van a dolog más keleti nyelvekkel, különösen a Kaukázsiakkal; egész napkeletet azért Magyarok régi hazájának, népeit magyar maradékoknak állítani türhettelen, de egyszersmind nevetéses vakmerőség volna. Ez régen ösmert igazság, melyet most sem tagadhat senki, ha csak az Emberi nemzet történetének fonalát balgatagúl szétszaggatni nem törekszik». Hogy miként kell mégis magyaráznunk a kaukázusi hasonlatokat, arra nézve JERNEY így vélekedik (25. l.): «Midőn a kaukasziai nyelvek ösmeretének vezérsillaga KLAPROTH következő itéletét nyilatkoztatja ki: „Obgleich die Sprachen der Kaukasischen Völkerstämme unter sich bedeutend von einander abweichen, und auf den ersten blick gänzlich von einander verschieden erscheinen, so findet man doch bei genauer Untersuchung eine gewisse Familienähnlichkeit und Berührungspunkte unter ihnen. Besonders merkwürdig aber ist die grosse Menge ähnlicher Wörter, die sich mit nördlichen, vorzüglich Finnischen und Samojedischen Sprachen gemein haben (Asia Polyglotta, pag. 133.)» és példákkal is támogatja állítását: megnyílik előttünk azonláthatár, mellyben a Kaukasziai nyelveknek miénkkel mennyire lehető rokonságát, s azon rokonságnak okát a Történetek világossága után élesebb szemekkel láthatjuk. SAJNOVICSzal egyértelemben levő egész Tudós Sereg nyomós bebizonyításai szerint ingadoz-

hatlanul hisszük nyelvünknek a Finnuséval némi nemű közelebbi rokonságát a nélkül, hogy eredetünket azoktól hoznánk le, vagy azokat Árpád elmaradt felekezetének lenni megengednők. KLAPROTH maga Finnek közé helyezi a Magyarokat nyelvök hasonlósága miatt (Sprach-Atlas XII—XXIV); annyi tehát mintha Magyar nyelvben Kaukaszus népeinek temérdek szavait feltaláltatóknak mondaná». Röviden kifejezve JERNEY szerint a kaukázusi-magyar egyezések a rokon nyelvekkel közösségben történt régi átvételek lehetnek.

Természetes, hogy e fejtegetések nem voltak elegendők ama vérmes remények eloszlatására, melyek hazánkban a keleti magyarok föltalálhatására vonatkozólag a kaukázusi *avar*, *varkun*, *kabardin*, *karacsaj* népnevek, a hunn és régi magyar személynevek s a *Mažar*, *Hunság* (más olvasattal: *Kúnság*; helyesen: *Xúnzay*) helynevek hírvétele nyomán támadtak. Elvégre JERNEY sem vonhatta kétségbe azon teljes hitelt érdemlő történeti tudósításokat, melyek szerint a Kaukázus táján lakott valamikor magyarság; legfeljebb azt vélhette e néptörédekről, hogy «a Mongolok győzedelme okozta Népek költözködése alatt, minek utánna polgári lételét elvesztette, többféle s különösen Mongol meg Tatár népekkel össze keveredvén, nyelvét és nemzetiségét annyira elveszté, hogy keverék maradványinál csak némely helynek nevezete s néhány szóbeli hasonlatosság maradna fenn; eredeti magyarságuk pedig örökre megszűnt» (27. l.). De a Kaukázus akkori ismerete mellett, ki tudhatta, hogy csakugyan így áll e dolog s nem találkozik-e még a hegyek rejtett zugaiban valamely föl nem fedezett törzs, mely eredeti magyarsága nyomait hivebben megőrizte? Ezen sok hazafi képzelmét izgató kérdésnek tisztázása leginkább magyar kutatótól volt remélhető s úgyszólván nemzeti közóhajnak felelt meg ÓGYALLAI BESSE JÁNOS, midőn erre vállalkozva 1829-ben a Kaukázusba indult, hogy annak egész területét bejárva biztos tudósítást hozhasson a tényállásról. Mint a józanabbak előre látták, fáradozása nem vezetett a kívánt eredményhez, minek következtében csak nagy küzdelemmel adhatta ki egy évtized múlva (1838-ban) Párisban «*Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830, pour servir à l'histoire de Hongrie*» című művét, mely különben inkább népszerű útleírás, mint rendszeres tudományos munka elannyira, hogy maga a tanulmány-

útnak czélba vett feladata is csak igen rövid méltatásban részesül benne (77—85. és 339—345. ll.). Ez főképpen a már ismert történeti és nyelvi adatokat idézi újra, melyhez eredeti észrevétel gyanánt csak néhány kétes értékű névhasonlítás és szóegyeztetés csatlakozik (l. Ethnographia VIII: 467).

Századunk második évtizedében ismerik föl Németországban különösen Bopp korszakalkotó munkássága révén a szanszkritnak kiváló jelentőségét az indo-germán nyelvhasznításban s jól érthetjük, hogy amaz élénk érdeklődés, mely ezen korban a magyarok keleti maradványainak föltalálására irányult, kutatását kiterjesztette ezen tárgyra is. SZABÓ JÓZSEF foglalkozik ezzel a Tudományos Gyűjtemény 1826. évfolyamában (VI. és XI. füzet) megjelent *«A Magyar név s Eredet méltóságának kivívása»*, továbbá *«A Sanscrit»* czímű értekezéseiben, melyekben a magyarokat Indiából származtatja s bizonyoságul szanszkrit verseket idéz, melyeket olyformán hoz párhuzamba a magyarral, mint az éleczlapok régiségleteiben, vagy műfordításaiban szokás, hogy t. i. a szanszkrit szavakat szétvagdalja, szükség esetén össze nem tartozó részeket egybeköt s így mitsem törődve az értelmi egyezéssel e hangtörédekekből magyaros hangzású szavakat farag. Fejtegetéseinek ilykép kihozott végeredménye: *«Ha a Sanscrit nem volna is az igazi régi magyarság, már azzal is sokat nyertünk, hogy abban több valószínűségi Magyar szavakra találunk, mint amennyit valamennyi holt s élő Európai nyelvek abból kölcsönözhetnek»*. Komoly igazolását e tételnek, úgy látszik, ő is inkább a jövőtől reméli. *«Vajha felséges igyekezetű Körösmiket»* — írja utóbb említett közleménye befejezésében — *«a kit az Isten javunkra mindeddig megtartott, erre figyelmessé tehetnénk! Ő éppen ott lévén, magából a tiszta forrásból meríthetne. De talán úgy is észreveszi a könnyen esmerhető hasonlatosságot s atyafiságot. Vajha nagy szívű, lelkű Nagyaink s Tudósaink figyelmét érdemekép magára vonná ezen nevezetes tárgy s köztörekedéssel előmozdítanák Hazánk, Nyelvünk s Eredetünk dicsőségét!»* KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR tényleg meg is felelt e várakozásnak; 1832. április 10-ikén Calcuttaból küldött levelében (l. Tud. Gyűjt. 1833. évf. I: 96. l.) t. i. ezeket írja: *«Hungari Literati postquam ubiores literaturæ sanscriticæ aquisiverint notitias, mirabuntur quanta sit affinitas huius antiquae linguae cum nostra vernacula»* s alább (97. l.): *«Analogiam ingentem esse cum lingua*

Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica magna cum voluptate didici»; de hogy valahol közzé is tette volna e rendbeli tapasztalatait, arról nincs tudomásom. SZABÓ JÓZSEF éretlen nyelvészkedésére DANKOVSKY GERGELY alkalmazott kritikát «*Der Völker ungarischer Zunge und insbesondere der sieben Völkerschaften, von welchen die heutigen Magyaren unmittelbar abstammen, Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christi Geburt* (Pressburg, 1827)» című füzetkéjében, hol (22. l.) a következőleg ír róla: «Wenn man die deutsche Uebersetzung der sanskritischen Verse mit seiner ungrischen derselben Verse vergleicht, so sieht man, dass der Hr. Prof. zwar ungrische Wörter aus dem Sanskrit herausdrechselte, zugleich aber einen von der deutschen Uebersetzung ganz verschiedenen Sinn heraus brachte. Auf diese Art kann man in allen Sprachen gleichlautende Wörter finden, allein ob sie auch dasselbe bedeuten, ist eine andere Frage; z. B. die ungrischen Wörter: *hang, szál, bár, vár*, sind mit den deutschen: *Hang, Saal, baar, wahr*, gleichlautend, bedeuten aber etwas ganz verschiedenes. So ist der slavische Satz: *sedlakova cera, propila nos, a ma viset*, dem Laute nach ganz gleich dem Lateinischen: *sed lac ova cera pro pila nos amavisset*; doch der Bedeutung nach ganz verschieden. So beiläufig hat Hr. Prof. SZABÓ das Sanscrit ungrisch gedeutet, und stracks die Ungarn zu Indiern gemacht». Figyelemre méltó megjegyzés, melyet DANKOVSKY magához a magyar-szanszkrit szóegyezések eszméjéhez fűz: «Indess, wenn es indische Wörter in der ungrischen Sprache gibt, was jedoch Hr. SZABÓ keineswegs bewiesen, so könnte man diese Erscheinung auf dem historischen Wege erläutern, ohne deshalb die Ungarn für ursprüngliche Indier zu halten. STRABO erzählt (XI: 5), dass die über dem Kaukasus nördlichen Völker indische und babylonische Waaren auf Kameelen verführen, die sie von den Armeniern und Meder überbekommen. *Folglich standen die Armenier und Meder mit Indien im Handelsverkehr, folglich auch die Ungarn, die einst in Armenien und Medien wohnten*. Auch über das Kaspische Meer wurden die indischen Waaren nach Albanien und von Albanien auf dem Cyrusflusse weiter nach dem Schwarzen Meere geschafft (STRABO, XI: 7.)». — A KÖRÖSI CSOMA leveléhez fűzött reményeket PECZ LEOPOLDNAK «*A Szanszkrit és Török nyelvnek a Magyararral vélt*

rokonságáról» című értekezése mérsékelte (Tud. Gyűjt. 1833. évf. III: 85 – 112. ll.), mely kimutatja, «hogy a szanszkrit nyelvnek a magyarhoz éppen semmi köze sincs» s kijelölni igyekszik, «azt a csekély hasonlatosságot, a mely a török és magyar közt fönforog». E mű kora színvonalán áll s teljesen tárgyilagos; nem zárkózik pl. annak beismerésétől, hogy a «szkr. *eka* 'egy', *zat* 'száz', *szahaszra* 'ezer' a magyarhoz látszik közelíteni» (90. l.) s hogy a szkr. *tenu* (helyesen: *dhēnū* «milchkuh») és magy. *tinó* közt is lehet összefüggés (94. l.; v. ö. NyK. 24: 406. l.).

Érdekes találkozás, hogy egyidejűleg ezen honi tudományos mozgalmainkkal, KLAPROTH műveinek hatása alatt a rokon és z t nyelv szempontjából is vizsgálat tárgyai a kaukázusi és árja hasonlatok. PARROT J. L. württembergi koronauradalmi igazgatónak «*Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten mit Hinblick auf einige benachbarte Ostsee-Völker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums* (Stuttgart, 1828)» című műve foglalalkozik ilyféle egyeztetésekkel kapcsolatban ama képtelen vezéreszmével, hogy az összes indogermán, altaji és kaukázusi nyelvek és népek a k e l t ának származékai. Sorra vizsgál-gatja e bő készütségű, de rendkívül gyarló módszerű és itéletű szerző kedvelt tétele érdekében az említett nyelvcsoporthoz rendelkezésre állott anyagát s bámulatos könnyedséggel fedez fel mindenfelé különösen kelta és észti elemeket. Természetes, hogy tömérédek értéktelen hasonlítása közt akad itt-ott egy-egy tetszetős, illetőleg elfogadhatónak bizonyuló észrevétel is, főképen azon táblázatokban, melyekben a finn-magyar, kaukázusi és árja nyelvek észti egyezéseit állítja össze. Ime az utóbbiak köréből pár példa: (27. sz. függelék) leszgh *zaat*, *zad*, *zat* «regen» (ERCK.: avar *tead* id.): észti *saddo* id. (finn *satee*-, nom. *sade*) | leszgh *dshaka*, *dshaga* «schwein» (ERCK.: kubacsi *džika*, kaitach *džaka*, varkun *žaka*, avar *cuka* id.): észti *sigga* (finn *sika* id.; v. ö. AHLQVIST: Kulturw. 17. l.) || (28. sz. függ.) osszét *märg* «gift» (hely.: *marg*): észti *mürk* (finn *myrkky* id.) | osszét *mit*, *mud* «honig» (hely.: *mut*, *mid*, *mid*): észti *messo* id. (helyesen: *mesi*; finn *mete*-, nom. *mesi*) | osszét *uass*, *wass* «kalb» (hely.: *väss*): észti *wassik* id. (hely.: *vasik*, finn *vasa* «rentierkalb») | osszét *kchuds* «hund» (hely.: *khuž*): észti *kutsik* «junger hund» (hely.: *kuts*, *kutsik*) | osszét *nom* «name» (hely.:

nöm, nām, nām) : ész *nimmi* id. (hely. *nimi*, gen. *nime*) | osszét *ma* (?) «ort, gegend» : ész *ma* «land» (hely. : *mā*) || (33. sz. függ.) perzsa *rubah* «fuchs» (hely. : *rōbah, rūbah*) : ész *rebbane* (hely. : *rebase*, nom. *rebane*) id. | per. *sad* «hundert» : ész *sadda* (hely. : *sada*) id. || (34. sz. függ.) szkr. *madhu* «honig» : ész *messi* id. (hely. : *mesi*).

A következő csaknem teljes két évtizeden át szünetel a finn-magyar nyelvek árja és kaukázusi érintkezéseinek kutatása. Összehasonlító nyelvtudományunk állapota ez időszakban hasonlít az épülethez, melynek alapjait az egész vonalon lerakták; de aztán az építők az anyag hiánya miatt abbanhagyni voltak kénytelenek művüket. Az immár százados múltú kutatás végkép tisztázta és megállapította a finn-magyar nyelvcsoporthoz rokonságkörét; világosan fölismerték már a nagyobb szabású idegen hatásokat is az egyes nyelvekben, jelesen a finnség germán, valamint a keleti nyelvek (köztük a magyar) szláv és török szókincs-rétegét, sőt egyesek számba vették az árja elemeket is: *) de mind e munkaterek tüzetesebb művelése lehetetlen volt, nem állván kellő bőségben megbízható nyelvanyag rendelkezésre. Ennek megszerzése volt most az első és legsürgősebb feladat; CASTRÉN és REGULY tanulmányútjai a negyvenes években ennek szolgálatában állanak, míg a nyelvhasználat maga általában háttérbe szorult. Ily módon az árja kérdés is csak CASSEL SELIG 1848-ban megjelent «*Magyarische Altertümer* (Berlin)» című művében kerül ismét napirendre. A magyar ősiség ezen érdemes kutatója egész nagy fejezetet szentel a faji eredet kérdésében eddigelé szerepelt nyelvészeti bizonyítékoknak, **) melyeknek birálatában azon tényre helyezi a fősúlyt, hogy az anthropologiai viszonyok a magyart nem a finnséghez és rokonaihoz, hanem az *indogermán* népekhez csatolják. Ezen minden

*) Így SJÖGREN, ki «Zur Metallkunde der alten Finnen und anderer Tschudischer Völker» 1842-ben megjelent tanulmányában utal a mordv. *širnie*, cser. *šörtne*, zürjén, votják *zarñi*, vog. *sorñi*, osztják *sarni*, magy. *arany* «gold» szónak zend *zaranya*, szanszkrit *hiranya* másaira s a finn *hopia*, ész *hoppe*, *hobbe* «silber» szót a perzsa *sepid* «weiss» szóval veti egybe (l. Gesammelte Schriften, 1861 : 632. és 634. ll.).

**) II. Cap. «Die linguistischen Untersuchungen über den Ursprung der Magyaren» (71—120 ll.).

tüzetesebb vizsgálat nélkül csupán a mai külső benyomásra alapított nézetéhez képest azt teszi föl, hogy a magyar nyelvnek is eredetileg indogermán félének kellett lennie, melynek őselemei («indogermanische *priore* elemente»: 169. l.) szerinte a finnség elborító rétege alól is felismerhetők. «Wir halten» — írja könyvében (84. l.) — «eine verwandtschaft ursprünglich magyarischer redeweise mit den indogermanischen sprachen für wahrscheinlich, schon weil diese so vortrefflich mit der körperlichen beschaffenheit der nationen übereinstimmt» s más helyütt (170. l.): «Aus nicht finnischen elementen bestand die sprache der Magyaren vorder vereinigung (t. i. finn törzsekkel) ... Eine genauere bestimmung derselben ist uns wenigstens unmöglich; sie schienen dem indogermanischen stamme, teilweise dem semitischen anzugehören.» Az indogermánság körében legnagyobb valószínűséggel az árja csoporthoz véli sorozhatónak az ősi magyar fajt s nyelvet; miért is kiváló becsüeknek és nagy jelentőségüknek tartja BEREGSZÁSZINAK ily irányban értékesíthető perzsa egyeztetéseit (96. l.) a nélkül, hogy egyszersmind elfogadná emennek abbeli nagy tévedését, mely szerint a mai magyar nyelv nem a finn rokonság körébe tartoznék. A mit e pontban csupán kiemelendőnek tart, az, hogy a nyelvi befolyás nem változtatta a magyarokat fajilag is finnekké. Azon kérdést, hogy mikor s minő történeti események kapcsolatában történhetett a tőle fölvev nyelvi változás, a kozár beolvadással gondolja tisztázhatónak. «Die sprache der Chazaren» — hangzanak erre vonatkozó szavai (169. l.) — «vermischt sich mit der der Magyaren, und sie wird so ein hauptelement der sprache der letzteren, welche aus zwei elementen besteht. Diese beiden elemente sind: das *Indogermanische* und das *Finnische*; von beiden mussten nun die Chazaren etwas an sich getragen haben. Dass sie keine Indogermanen waren, dagegen spricht eben so alles, wie dafür, dass sie finnischen stämmen angehörten.» Mindez természetesen kellő alappal nem bizonyítható s a mi értékes adatot CASSEL nézeteinek igazolására a nyelvi tények sorából fölhoz, voltaképen csak az indogermán népekkel, különösen az árjasággal való különböző korbeli külső érintkezésnek jelenségei.

Mind az eddigieknél szélesebb alapon bizonyítja a keleti ma-

gyaroknak történeti és műveltségi kapcsolatait a perzsákkal JERNEY JÁNOS «*Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.*» (Pest, 1851.) művének «*Parthiai kutatás*» című utolsó szakasza (163—315. ll.), melyben a nagy számban egybehalmozott becsesnél becsesb történeti, földrajzi, összehasonlító néprajzi és nyelvészeti adatok értékét legkevésbé sem csökkenti ama belőlük levont hibás következtetés, hogy «*a magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép ivadéka, melly egykor Rómával a világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, s Ázsia széles tartományainak hatalmas ura vala*» (163. l.). Ezen már előbb megpendített s némileg vitatott tétel helyességét JERNEY avval véli igazolhatónak, hogy egyes külföldi írók a magyarokat, valamint később a kúnokat *parthusoknak* nevezik (164, 165, 298. ll.), hogy hasonlatosságok vannak magyar és parthus személy- és helynevek közt (168—175), hogy «*pezség nyelvünkben az egykor Persiában virágzott zoroaszteri, vagyis parzi vallás sajátzerű műszavai halmaza*» (175—179), hogy nagy számban találhatók szókincsünkben egyéb perzsa hasonlatok is (180), hogy CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS és a nemzeti krónika *Persis* táját jelzik a magyarok ősi lakóhelyének (186—187), hogy ezen vidékre helyezhető THEOPHYLACTUSNAK «*Ματζάρων ὀπποῖον* (oppidulum Mazarorum)»-ja, a melyen *Mazar*, *Mizar*, *Modzar*, *Mezar*, *Mazzur*, *Mayar*, *Madar* s több más hasonló helynevek *) is találhatók (196—205.) s a hol a régi *Madzsar* város romjai állanak (280.). Bizonyító körülmények továbbá szerinte, hogy a parthus birodalom számos helyneve hasonló hangzásban megtalálható földünkön (207—222.), hogy a *barkó*-val egyezik Baktria *Barcae* népének neve, úgymint a *tahó*-val a *Dahá*-ké s a *matyó*-val a *Matian*-oké (222—226), melyek nyomán megtalálja a *szittyá* nevet is a rimaszombat-vidéki *szittyó*-kéban (303.). Rendkívül tanulságosak JERNEY fejtegetései a szabirokra (241—245) s a keleti magyarok Σαβαρτοίσφαλοι nevére vonatkozólag, mely utóbbinak elő részét a

*) JERNEY tudja és számba veszi, hogy a törökben *mezar* (= arab *mezār*, török *mazar*) «gödör, verem, sir» értelmű (201. l.); de e hangalaki találkozást nem tartja elégségesnek arra, hogy az efféle helyneveknek a magyarokra való vonatkozását kétségesnek vegyük.

persepolisi ékiratok *Sapard* tartomány nevében ismeri föl (227—234, 253. ll.). Szintígy kiemelendők a parthus rokonság bizonyítására alkalmazott «közös jellemek párhuzamai» (ezekben: nyilazás előre és hátra, hadi öltözet, népöltözet, hajviselés, lovaglás, kardviselés alkotmányi szerkezet, hitvallás, frigykötési és szövetségi szertartás, családi élet, étel, ital, táncz, bőrkészítés: 262—298. ll.), melyek a néprajzot először szerepeltetik nagyobb arányban ethnológiánk kútforrásai között. Nyelvi hasonlításai közül érdekesebb mutatóványok: ország = *arsak* «a parthus királyok általános cím- és hatalomneve» (az uralkodóház alapítójának, *Arsak*-nak neve után úgy mint a latin *caesar*, ném. *kaiser*, szláv-magyar *király* = *Caesar*, *Kral*). A föltett «uralkodó» alapjelentés tekintetében hivatkozik az *országol*-képzés «regnat, dominat» értelmére (v. ö. *ács*, *kovács*: *ácsol*-, *kovácsol*-) s az *országút*, *országbiró* összetételekre, melyeknek hű fordítása szerinte: «via regia», «judex curiae regiae» (166, 167. ll.) | *Iguz* a perzsa krónikákban több parthus király mellékneve, melyet JERNEY a legtöbb pénzen előforduló ΔΙΚΑΙΟΥ (= «*Justi*») királyjelzővel egyeztet (tehát annyi volna, mint: «*igaz*, igazságos»; 169. l.) || *Almas*: «Falu Perzsiában, Adzerbajdzsán tartományban, Ardebil városán alúl» (208. l.) = *Almás* | *Chun*: «Helység a Kurdok földén Palu városán alúl», *Chun-Dagh*: «a Tauris hegylanczolat egyik ága» (211, 212. ll.) = *Kún*, *Kún-hegy* | *Keve*: «Folyam Persiában Kaszbin és Teheran városok között délnek» (214) = *Keve* «hely és személynév» | *Samara*, *Samrah*: «Tigris folyónál fekvő város» (220) = *Zemera* magyar nemzetségnév, *Szemere* helynév | *Tariana*: «Ptolomæusnál Susiana tartomány városa» (220.) = *Tarján* helynév | *Tape*: «Város Parthiában» = *Tápé* helynév | *Zalku*: «Város Georgiában» = *Szalka*, *Szalk-Szent-Márton* || *dew* a j: perzsa «*dew* a gonosz szellemek neve, kik *Ármány* (= *Aherman*, *Ahriman*) világának lakói s az izedek, vagyis jó nemtők ellen harcolnak» (176.) | *esperest*: «Tüzimádó pap, *Magi* a Persis *Aetes-perest* (quod proprie ignicolam significat) dicuntur» (idévezve B. JENISCH: «*Historia priorum Regum Persarum*» műve nyomán: 86. l.). «*Atesch-pereszt* «feueranbeter»» (POSSART: *Gramm. d. persischen Spr.* művéből: 245. l.) *) | *m e n n y*: «*mino*, *minu*, *Asmann*,

*) Már BESSE JÁNOS fönt idézett könyvében (87. l.) található: «persan *perest* «adulateur»; de là en allem. *priester*, angl. *priest*»

von *esmene* ‚der Himmel‘ (KLEUKER: ‚Anhang zum Zend Avesta‘ I, 146; 176. l.) | ö r d ö n g, *ördög*: KHONDEMIR perzsa írónak JENISCH fordításában adott szövegéből a következő helylyel egybevetve (178. l.); «Hæc postquam asseclis suis deprædicaret (Manes), in prædictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici *Ertenki mani* dixere» (MENINSKI, Lexicon Arab-Pers.-Turc: I. pag. LVII.) | ölyü: perzsa *alve* (180. l.) | ü n n e p (rég: *id-nap*): perzsa *id*, *eid* (u. o.) | teg-nap: perzsa *dih* (u. o.) | k é s: perzsa *kez* (u. o.) A parszi ritusból eredőnek tartja JERNEY a «napáldozat» és «rossz fát tett a tűzre» kifejezéseket is (178. l.).

Nagyérdemű keleti utazónk itt tárgyalt művének megjelenésekor már derengeni kezdett összehasonlító nyelvtudományunk egén a kellő nap hajnala. HUNFALVY PÁL az 1851-ik év január havában kezdi meg amaz akadémiai értekezéseinek sorozatát, mely hosszú és erős küzdelem után hazánkban is érvényt szerez a külföldi tudományos világ ama közmeggyőződésének, hogy a magyar nyelv az altaji nyelvcsalád u. n. «finn-ugor», vagy «finn-magyar» csoportjának egyik tagja, melyben minden egyéb nyelvkörből való elemek csak külső, azaz történeti, vagy műveltségi hatás révén került idegen jövevények. Ez eszme tárgyalása kapcsán párhuzamot von nagynevű tudósunk a sémi, indogermán és altaji nyelvfajok közt, kimutatja azok különbségeit s egyszersmind közösségeit. Az utóbbiakra nézve megjegyzi (Akad. Értesítő 1855. évf., 135. l.), hogy az említett nyelvfajok «bizonyosan egyezők sok tekintetből, mivel mind Ázsiában keletkeztek, mely földirati egység, s mivel azon források, melyből a szóanyag eredhetett, közösek. Minthogy pedig a nyelv-idom is azonos eredetű a szóanyaggal: *legkisebb habozás nélkül állíthatjuk, hogy a három nyelvfaj nemcsak anyagban, hanem idomban is nagy közösséggel bír*». Némi mutatványul fölhoz HUNFALVY nemcsak névmásokat, hanem egyéb szókat is, pl. szkr. *amma*: finn *emä*, *anya* | szkr. *akka*: finn *akka*, magy. *ak-szin*, *ah szin*, *asszony* | szkr. *madu*: magy. *méz*, f. *mesi* | szkr. *nam*, lat. *nomen*, gör. *ὄνομα*: magy. *név*, finn *nimi*. Megjegyzi azonban az effélékhez (136. l.), hogy «az altaji nyelvű népek legrégibb időtől fogva többféle érintkezésben voltak az indogermán népekkel; az eredeti szóanyagon kívül tehát, mely közös, bizonyosan sok elkölesznözt szó van a

nyelvekben. Ezen szókat többnyire meg lehet ismerni; de van sok olyan szó is, melynek eredetiségét nem szabad mindjárt kétségbe vonni; mert más nyelvben is előfordúl.» Bár ily módon HUNFALVY magyar nyelvtudományi feladataink határvonalainak kijelölésében megteszi az indogermánság részére az okszerűen tehető engedményeket: ez korántsem volt elegendő azon népszerűtlenség eloszlatására melylyel a finn-magyar rokonság esz méje nálunk kezdettől fogva, találkozott s mely főoka volt, hogy SAJNOVICS, GYARMATHI és RÉVAY úttörő munkái után csaknem félszázadig nem akadt honfiaink között művelőre. Ezen ép oly okadatlan, mint sajnálatos érzelmi tényező útjában áll most is a mindinkább tért hódító iránynak s különösen az árja nyelvhasonlatok szembeállításával ad alkalmat heves harczokra.

Ezeknek szerény bevezetése MÁTYÁS FLÓRIÁNNAK a «Magyar Nyelvészet» 1856-ik (I.) évfolyamában (234—252. ll.) közölt «*Magyar-árja nyelvhasonlatok*» című tanulmánya. Egész tárgyilagos-sággal emeli itt ki tudósunk, hogy «magyar nemzetünk művelődési multjára s nyelve jelen alakultára *idegen befolyásokat* kénytelen elismerni; a történelem őt görög, szláv és német szomszédságban találja, érintkezésben latin térítőkkel; az előtt hol volt, mint volt, mély hallgatás; Persia említettik csak.» «Csalatkoznék azonban» — így folytatja fejtegetését — «ki csupán az említett népek nyelvéből minden különzebb nyelvtüneményeinket megfejtetni vélné; *történhetett már azelőtt, sőt történt is nemzetünknek keveredése műveltebb és műveletlenebb népfajokkal*, mi harczias szokásaiból önként következik. . . . Eddig nyelvkutatóink, úgy látszik, csak *rokonságot* vadásztak. Többet szándékolt a Magyar Tudós Társaság 1847-iki óriási jutalomkérdésével, midőn a magyar nyelv viszonyát kívánja feltüntetni az indo-európai, sémi, ural-altáji s az egytagú nyelvtörzsekhez, melyre meg is kíséreltetett a felelet. Ily munkának kellő, teljes kivitele meghaladja az egyes ember erejét, ha igaz, hogy a hasonlítandó nyelveknek felületes, szótári kutatása nem elegendő. Valamint a kézi, úgy a szellemi munkaosztás is előbb és könnyebben vezet célhoz. De azt, hogy mennyire lesz ez elérve, vagy csak megközelítve is, több illő készültségű szakférfiak szorgos búvárlatai után, majd egy távol utókor ítélheti meg.» Ezen felfogáshoz képest «avatottabb és kitartóbb szellemekre hagyván a *faj-rokonság* tűzetes tárgyalását» MÁTYÁS vázlatában csupán «hason-

latokat emel ki a magyar s az emlékeinek mind régisége, mind belbecsénél fogva tekintélyes árja nyelv között.» Bár látnivaló, hogy szerzőnk e szavaiban korának tudományos viszonyai között elismerésre méltó józansággal és óvatossággal határozza meg feladatkorét s mérlegeli a belőlük levonható tanulságokat; bár adataiból távolról sem kíván akár nyelvi, akár fajrokonságra következtetni, sőt épen az «idegen befolyás» lehetőségét hangoztatja: HUNFALVY PÁL szerkesztő azokat mégis némi bizalmatlansággal fogadja, s hozzájuk fűzött, nagyobbbrészt mindenestre jogos ellenvetései közt, egyes oly tényeket is tagadóba vesz, melyekben az elfogulatlan kritika ellenfelének hajlandó inkább elfogadni álláspontját. Azt írja pl. egyik jegyzetében (239. l.), hogy MÁTVÁS szóhasonlatai «legkisebb nyomát sem mutatják annak, hogy az árja népektől akár *vallási*, akár *országlati műveltség* jutott volna a magyarokhoz»; pedig — akár jól, akár rosszúl egyeztetve — ott vannak mégis az *ármány*, *bűn*, *bán*, *tiszt*, *falu* szók s illő jóindulat mellett számba vehető lett volna, hogy már a régiek kimutatták az *isten*, *manó*, *menny*, *vár*, *vám*, *vásár*, *kincs* stb. e fogalomkörökre vonható szók iráni hasonlatait, sőt CORNIDES és JERNEY a hit és országlat közösségeit egyéb nyomokkal is igazolták a történeti kapcsolatban állott két népfaj között. MÁTVÁS, mint már az előző kutatók több ízben rámutattak, utal a magyar *hét*, *tíz*, *száz*, *ezer* számnevek árja másaira: HUNF. szerint a szkr. *sapta* «külömbözik a *hét*-től s ennek rokonnyelvű társaitól»; pedig ott van az utóbbiak között a vog. *sāt*, osztják *tābēt*, *lābēt* (<**sāpet*), melyek egész pontosan egyeznek. A szkr. *daça* «tíz» számnévről elismeri ugyan, hogy a zürjén-votják *das* «tíz» s evvel együt a magy. *tíz* alakjához «közelít»; de ellenveti, hogy amott a *ç* eredetibb *k*-ból való (görög *δέκα*), holott MÁTVÁS a magyar szót nem az *indo-germán* ősalakkal, hanem egész helyesen pusztán az *árjaságéval* (szkr. *daça*, parszi *dah*, ujper. *deh*, hindi *dis*) veti egybe, melyben pedig az *indo-germán* eredetibb *k* mindenütt következetesen sziszegő (ill. belőle fejelett *h*). Hasonló nehézséget talál HUNF. a magy. *száz* és szkr. *çata* egyeztetésében, hivatkozván a görög *ἐκατόν*-ra (mely = szkr. *eka çata* «egy száz»), mi mellett kérdőleg veti oda: «nem biztosabb-e elfogadni, hogy a számnevek, névmások és több más anyagszók a sémi, ind-germán és altaji nyelvek közös ősi sajátosságából származnak?» (244. l.). Ily messze menő föl-

vételre a finn-magyar «száz» számnévnek egyezése az árjaság egy töredékének megfelelő szavával (összét *sade, sädä*, ujper. *sad*) bizony föl nem jogosíthat, különösen minthogy — MÁTYÁSNAK helyes megjegyzése szerint — az árja alakoknál «távolabb állanak a magy. száz-tól a görög *ἑκατόν*, latin *centum*, szláv *сто*; a német meg sem közelíti» (241. l.).

Az efféle megjegyzések indítják MÁTYÁST arra, hogy ugyan-csak «*Magyar-árja nyelvhasonlatok*» czímen tanulmányát újabb adatokkal és az ellennézetek czáfolataival gyarapítva külön füzetben is kiadja (Pécs, 1858.) s egyszersmind állásfoglalását a finn-magyar nyelvrokonítással szemben világosabban kifejtse. Bár mindenestre helytelenül alkalmazott nemzeti büszkeség s elfogultság, mik MÁTYÁST ezen s későbbi vitáirataiban vezérlik, eszméi — különösen koruk viszonyait tartva szem előtt — korántsem oly dőreségek, a minőknek nyelvészeink körében rendesen tekintik. Teljes joggal írhatta ő (Előszó: X—XI. ll.), hogy «*nyelvünkben még nincsenek elválasztva a tiszta magyar gyökök az idegentől; nem tudjuk, mikor és kitől vett a nemzet vallási és polgárzati kifejezéseket, melyek pusztá elemzés által nem hagyják magukat megértetni. Nemcsak a külföld példája s egyetemes érdekek, hanem honi nyelvészeti és történelmi hasznok is, ösztönözhetnének tehát egy-két tehetős magyar, a tudományosság ezen kellékeivel bővebben megismerkedni. Kisebb körre lehetne ekkor szorítani a nyelvészetünkben áradozó conjecturalis szószármaztatást s alapost lehetne mondani őstörténelmünknek Persiát, vagy Parthiát illető, mindeddig csak elutasított, szakértőleg nem tárgyalt kérdéséről. . . . A nemzet Tudós Társaságának programmjából a keleti nyelvek művelése, tanulmányozásának serkentése s támogatása hiányoznak. Főczélja ugyan a honi nyelvművelés; de tévedés azon hiedelem, hogy e sokat vándorlott, szövetkezett nemzetnek nyelve, csupán önmagából, vagy csak finn-tatár hasonlatok által kielégítőleg elemezhető s eredeti tisztaságában felfogható. A belekeveredett idegen elemek ázsiai származásuak is lehetnek; s többeket épen az érdekelne leginkább, mily érintkezésben állhattak hajdan őseink s mely szomszédokkal; s erre nyelvhasonlításra kívül, minden más eszköz elégtelen.*» Ily irányban tekinti MÁTYÁS kísérletnek árja szóhasonlatait, melyekből ide iktatjuk a figyelemre méltóbbakat:

I. Számnevek: hét = szkr. *sapta*, zd. *hapta*, parszi *haft*, ujp. *heft* (3. l.) | tíz = szkr. *daça*, parszi *dah*, ujp. *deh* (4.) | száz: szkr., zd. *çata*, ujp. *sad*. («Hogy az osztyák *sat*, finn *sata* s észti *sadda* is hasonlít hozzá, ez nem csökkenti a magyar árja hasonlatot,» 5. l.) | ezer: = szkr. *sahasra*, zd. *hazanra*, parszi *hazar*, ujp. *hezar*, örmény *hazar*, horvát *jezero* | eszten: «Páriz-Pápainál: *eszten ez nap* = ,octavo ab hinc die'; tehát *nyolczat* tenne s hasonlata: szkr. *aštan*, per. *hest* (6. l.)» — II. Vallási szók: isten: «Legkielégítőbb Révai véleménye: ,Cum nostro Dei nomine *Isten* pulchre convenit et persica Dei appellatio *Isdan*, de eadem ut mihi videtur origine.' Parszi iratokban *jazd-an* (többsben) Hormezd alatt álló menyei szellemeket jelent; az Avesztában *jazata* (tisztelendő, imádandó) személyesítve fordul elő (minden tiszta jazatat imádunk») (8. l.) | menny: = parszi *máin*, *máinjô*, ,mennyei, égi' (10.) | barkó úgy segéljen! («Molnár és PP.-nál előforduló esküforma: sub voce *Pol*) az ujp. *barchoda* ,isten' szóra emlékeztet.» (10.) — III. Polgárzatiak: bán = ,ujp. *ban*, szkr. *van*, *vanah*, szláv *pan* ,birtokos, úr, vezér'; összetétek végén: ,ör', pl. *bagh-ban* ,kertör', *derban* ,ajtónálló'» | vár = ,ujp. *bár* v. *báru*; a zd.-ben *vara* ,kerített hely'; Firduszínál (Krisztus után 940—1020): *der bár bereftend* ,a várba mentek'. (10.) | falu = ,ujp. *pahlu*, *pahlaw*, innen arabosan: *fahlu*; ,város' Firduszínál» (11.) | viskó = szkr. *viça* ,ház' (11.) | vásár = ujp. *bázár* ,adás-vevés', *bázár zeden* ,vásárt ütni'; *vasár-nap* = török *bazar günü* ,vásár napja, vasárnap'; örm. *vadšar* ,vásár' (11.) | kincs = ujp. *kenč*, *genč*, örm. *kamc* (12.). — IV. Eszközök, készítmények: sátor: = ujp. *čadir* (külső takaró, fátyol, függöny'), szkr. *chatra* (napernyő'), *čhad-* (takarni, fődözni') gyökből; *čadir zeden* = ,sátort ütni' (12.) | kard = ujp. *kard* ,kés, vágó eszköz' (12.) | dob = ujp. *dap* ,kézi dob' (12.) | tál = ujp. *tál* ,arany-, ezüst- vagy réztál' (13.) | bürü = pehl. *puar*, ujp. *purd*, *pul* szkr. *prthu*, zd. *peretu* ,hid' (13.) | üveg = ujp. *abgine* (vízszinű'); Petrarca lexiconában: *aoygina*, Ducangenál: *αὐγοῖον* (14.). — V. Ember, állat, növény, természetiek: árva: = szkr. *arbha* ,kiskorú, gyámolt', gör. *ὄρφανος*, lat. *orbus*, örm. *orp* (14.) | tehátn = szkr. *dhenu*, zd. *daēna* (15.) | berke, birka = ujp. *bara*, *bere* (15.) | róka = ujp. *rābah* ,róka', tkp. ,lopó' (per. *robuden* ,lopni': (16. l. — *babuk* = ujp. *bobek* ,upupa, epops' (16.) | béka = ujp.

bek, szkr. *bhēkah* (16.) | *fűz*-(fa) = szk. *vetas*, ujp. *bid*, pehl. *vith*, *salix* (16.) | *köles* = ujp. *gaures* (16.) | *tárkony* = ujp. *tar-kon*, *dracunculus hortensis* (16.) | *csira* = ujp. *čihra*, zd. *čithra*, *germen* (17.) | *vidék* = szkr. *videca*, *idegen föld* (17.) | *bércz* = zd. *berezat*, szkr. *brhat*, *magas*; zd. *berezanh*, *magasság*; ujp. *berz*: *ez berzi koh* a hegy *bérczéről*, *magasságáról* (17.) | *mező* = szkr. *mahī*, *föld* (Naighantuka I, 1.); «*a h* átmehet *z-re*, mint: *sahasra*: zd. *hazanra*» (17.) | *agyag* = ujp. *ažak* (*adsak*; 17.) | *hús* = ujp. *kūšt*, *gūšt* (17.) | *felleg* = szkr. *phaligah* (Naigh. I: 10.), *germ. wolke* (17.) | *jég* = ujp. *jekh*, *jakh* (17.) | *arany* = szkr. *hīranjah*, zd. *zaranja*, *zara*; ujp. *zer* (17.) | *réz* = kurd nyelven *resas* «*ölm*» (17.) | *vas* = szkr. *ajasz*, kurd *hasin* (17.). — VI. Egyéb fogalomkörökből való k: *ápol* = szkr. *áp*, *taplálni* (18.) | *betyár* = ujp. *be-kjár*, *bi-kjár*, *dologtalan*, *heverő* (*bi*, *nélkül*, *kjár*, *munka*), mely a hindusztánban is ily értelemben használtatik (19.) | *bűn* = parszi *vinah*, ujp. *gunah* (19.) | *csat*-(a n g-) = szkr. *čātati*, *megy, jár* (19.) | *csal* = szkr. *čhala*, ujp. *žual*, *csalás* (19.) | *érdem* = ujp. *erdem*, *meritum* (21.) | *ész* = szkr. *asu*, zd. *uç*, *uça*, *uçi* (21.) | *fény* = szk. *bhānu*; *bhanas*, *fényes* (21.) | *gaz* = parszi *gaz* (*ista*), *legrosszabb*, *gazabb* (21.) | *gazdag*, *kazdag* = parszi *qasta*, *vagyon*, *jószág* (21.) | *irígy* = szkr. *iršja*, *iršā*, *irígység*, *iršu*, *irígy*; ujp. *erček*, zd. *araçkô*, *irígység* (22.) | *kar* = szkr. *karah*, *kéz* (22.) | *lép*- = szkr. *lêp*, *menni*, *lépni* (22.) | *lop* = szkr. *lûp*; ujp. *robuden* («*l és r* csere»; 22.) | *okos* = pehl. *akah*, ujp. *agah*, *figyelmes*, *tudós*, *okos* (22.) | *pajzán* = ujp. *pajzen*, *leno* (22.) | *pará*(nyí) = ujp. *par*, *para*, *részecke* (22.) | *peszme*g = ujp. *pesmek*, *nyalánkság*, *édesség* (23.) | *podva* = ujp. *pod*, *puda*, *poda*, *rohadt fa*, *tapló* (23.) | *pajtás* = ujp. *pajtaš*, *padaš* (23.) | *rém* = ujp. *rem*, *félelem*, *remán*, *félénk* (23.) | *szegény* = ujp. *žikan* (23.) | *szekér* = szkr. *čakata* (23.) | *szer* = ujp. *zere* (23.) | *szép*, *szíp* = ujp. *zib*, *ziba*; szkr. *çilpa* (Naigh. III, 7.) | *tart* = parszi *dared*, *tenet* (23.) | *tegnap* = ujp. *deg*, *dej* (24.) | *vágy* = szkr. *vānchā*, zd. *vaç* (24.) | *zsugori* = ujp. *žakor*, *fősvény* (24.).

«Zárszavában» Mátyás még egyszer kiemeli, hogy árja hasonlataival épenséggel nem keresi a magyarnak az árja népekkel való «*rokonságát*», nem fölvételét az indogermán nyelvcsaládba. «*A magyarnak*» — véleménye szerint — «*minden anyagi*

és idomi hasonlósága mellett is az árjákhöz, nyelvszelleme a maga sajátyszerű eljárásában, gondolatai szerkezete és menete, annyira idegen és megkülömböztetett az indogermán családétól, mint a finn-török, vagy mint nevezni szeretik ural-altajától » (25.). A mit munkálatával elérni akar, az annak kimutatása, hogy a finnséggel való összehasonlítás «bármely aprólékos s a szörszál-hasogatásig pontos volt is, még eddig mind hiányos mert egy oldalú» (26.); a «származati rokonság» ezek alapján elhamarkodottan lett kimondva. Épen annyi s ép oly fontos anyagi s idombeli (nyelvtani) közösségeket lehet kimutatni az árja nyelvekkel is; de azért ebből sem következik egyéb, mint a finn-magyar hasonlatokból, vagyis hogy «mind e nyelveket beszélő népek valaha érintkezésben lehettek egymással». Ha amazok közt «nyelvhasonlatoknál fogva rokonság igényeltetik, úgy azon alapon, ugyanoly-nemű rokonság tétethetik fel a magyarok és árják közt is».

Nem lehet tagadnunk, hogy a fejlettségnek azon fokán, melyen összehasonlító nyelvtudományunk 1857-ben állott, midőn szerte vitatták, hogy a törökség is ép oly, vagy még közelebbi rokonságban áll a magyarhoz, mint a finnség, midőn az összehasonlítás anyagából még hiányoztak a legfontosabb nyelvek (pl. a vogul és osztják) s a módszer is rendkívül ingatag volt: MÁTYÁS ellenvetéseinek megvolt a maguk jogosultsága. Hiszen tényleg annyi egyezést, mint a törökség, fölmutathatott az árjaság is, melylyel szemben még a nyelvtani alakok és kezdetleges műveltségbeli szók viszonyára sem igen lehetett hivatkozni, midőn maga HUNFALVY is elismerte, hogy a névmások, igei és névszói személyragok s egyes rokonságnevek közösek az árjasággal; MÁTYÁS pedig kimutatta, hogy a «sarkszámnevek», t. i. a *hét, tíz, száz, ezer* (s ezekhez számítja ő az *egy*-et is, melyet mint már mások is régebben a «szkr. *eka*, parszi *ik, i*, *é*, hindusztáni *ek*, egy») szóval vet egybe) szintén az árjasághoz szitanak. Hol MÁTYÁS átlépi a határt, melyen túl az elfogulatlan kritika méltánylása már nem kísérheti, az harmadik vitaműve, melynek címe: «*A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében* (Pécs, 1857.)». Itt már leplezetlenül tárul föl, hogy nem a pusztá — egyéni érzelmeinek akár kedvező, akár kedvezőtlen — igazság fölismerése, minek vágya harczaiban izgatja; hanem azon

előre megállapított ítélet, hogy ellenfeleinek nem lehet igaza, nézetüknek nem szabad érvényesülnie; mert ez nemzetünk és nyelvünk gyalázata volna. Az a MÁTYÁS, ki még előbbi művében dicséretre méltó józansággal hirdette, hogy *«nyelvészetnél s általában tisztán tudományos foglalkozásnál, nincs helye politikának; ha a magyar nyelv valóban származási rokonságban áll a finnhez, s az állítás minden oldalról megvitattás után, tudományos bizonyosságra emeltetett: igaz marad az, akár tetszik valakinek e rokonság, akár nem; pusztá tagadás, gúny, ellenkező nem okadatolt állítmányok, semmit nem változtatnak az ügy állapotán»* (26.) — ugyanaz most a következő nyilatkozatokkal jut ellenkezésbe önnönmagával: *«Azon következtetésre, hogy ősi nyelvünk jelenleg csak finn, fájdalomosan felsőhajtunk! Méltó büntetése ez a hanyagságnak, mely a magyar-finnítést elnézte s a nemtudommi-ségnek, mely azt folyton pártolja»* (Előszó. VII. l.) . . . «Magyar embertől megérdemelné őseitől öröklött egyetlen kincse, hogy eredetének és benső mivoltának félreismerőit tudományos módon igyekezzék helyreigazítani s ne sajnálja költségét és fáradságát, más műveltebb nyelvek megtanulására, vagy az azokkal foglalkozók biztatására, pártolására fordítani; hogy *ellencink szenvedélyes piszkolódásait* ne csak elutasíthassa, hanem okszerű bírálat által valódi értékekre is szállíthassa» (u. o. XI. l.). . . «Természetes, hogy a tévedést csak az szüntetheti meg, ki az ügy melletti lelkesedésen kívül a magyar nyelvet *anyatejével* szopta» (XII. l.). . . «A finnezés honunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni, egyetlen nyelvészeti intézetünkön uralg; segélyeztetik. Fölösleges gondoskodás! *Megjutalmazná azt a sokkal gazdagabb orosz kormány is; hisz e törekvés az ő alattvalóit közelebből érdekli»* (XIV. l.). . . «Édes anyanyelvünknek, sok más veszteségek után mai napiglan el nem vitázhatott osztatlan birtokunknak, áldozatkész kegyelettel tartozunk s a róla terjesztett álhireket *nem csak szóval, hanem tetteges közbenjárással is* megcáfolni kötelességünk» (XVI. l.). . . «Tehetősb honfiainkat, valamint a magyar akadémia magyar irányú nyelvész tagjait *édes anyanyelvünk becsületére* kérem, legyenek segédkezésemre, ezen *nemzeti, sőt európai ügyben* s fordítsanak kis részt anyagi, vagy nyelvismereti kincsökből, a felőle terjengő balvélemények megszüntetésére!» (66. l.).

Szomorú kornak érthető tévedései ezek, melyek bármily

szenvedélyes kifakadásokban jutottak is kifejezésre, nyelvtudományunk fejlődését legkevesebbé sem gátolták, sőt inkább elősegítették; mert általuk a magyar nyelv árja elemeinek még néhány adata válik ismeretessé s alkalom nyílik a két nyelvkör egymáshoz való viszonyának tüzetesebb kifejtésére. MÁTYÁSNAK e művében közölt újabb hasonlító észrevételei: *manó* = szkr. *manas*, viszonyítva: *manô*; továbbá *Manu* mithoszi személy» (19. l.) | *Bozorg* személynév (Præinstaldus *Bozorg* de genere *Boszlig*, 1231-ből) = ujp. *buzurg* 'jeles, böles, vallásos' (20) | *hambár*: «valódi ó perzsa alakú szó; zd. *ham-baraiti* 'összehordani'; ujp. *ambar* 'tele, megtölt'» (20) | *kincs*: «ujp. *genč*; az első magyar nyomtatványban, 1482-ről: «*draagha genche neepunknec*» (20) | *ár* = szkr. *ára*, 'subula, vargaár' (20) | *bőr* = ujp. *par* 'kikészített bőr' (21) | *kés* = ujp. *khîš* 'dens, seu culter aratri' (21) | *kard* = «ujp. *kard* 'kés'; magyarul is hajdan azt jelentett: gladium vel cultellum, quod vulgariter dicitur *Hord* (hibásan e h. *Kord*) 1278-iki oklevélben» (21) | *párna* = szkr. *barhana*, *upa-barhana*, 'pulvinar, lodix' (21) | *sátor* = ujp. *čatar*, *šatar*, 'tentorium altum' (21) | *szék* = ujp. *seku*, 'sedile' (21) | *szoba* = szkr. *sabhâ*, 'domus'; *sabhâ-madje*, 'szoba közepén'; *Bopp* casa-val fordítja: 'in casæ medio' (21) | *húg* = parszi *khuh*, ujp. *khû*, 'soror' (22) | *öcs* = szkr. *anuža* (*anudsa*) 'frater minor natu' (22) | *özvegy*: szkr. *vidhava*, lat. *vidua*, germ. *witwe*, szláv *vdova* (22) | *hal* = szkr. *kalaka*, 'hal neme' (23) | *golya* = ujp. *kolang*, 'ciconia' (23) | *sas* = ujp. *žaža* (*dsadsa*) 'aquila' (23) | *köd* = szkr. *kuhedi*, 'nebula' (24) | *dél* = ujp. *dili-râz*, 'meridies (nap szive-közepe; 26) | *főz* = ujp. *pez*, *pôz*, 'coquere' (26) | *has* = szkr. *kauksa*, *kaksi*, 'venter' (26) | *ím* = szkr. *îma*, 'ez' (27) | *koponya* = szkr. *kapâla*, 'cranium' (27) | *ki* = ujp. *ki*, szkr. *kim* (27) | *könyök* = szkr. *kona*, 'angulus', hind *kunji*, 'könyök' (27) | *méreg*, *mirigy* = zd. *mahrka*, 'venenum', szkr. *marka* (28) | *rideg* = szkr. *ridhak*, 'magánosan, seorsim. separatim' (29) | *taré* = ujp. *tarek*, 'vertex capitis' (29) | *tér* = ujp. *tîr*, 'planities' (29) | *tö(bb)* = vedai *tuvi*, 'sok'; gyökere: *tu-*, 'crescere, augeri' (29). — A finn-magyar 'idomi hasonlatoknak» magyar-árjakkal való «ellensúlyozásában» MÁTYÁS hivatkozik a szkr. masc. és fem. plur. *-ah ragra*, mely a tőhangzóval egyesülve úgy alakul, mint a magyarban: *gata*: plur. *gatóh*, mint *alma*: *almák*; *vadhâ*: plur. *vadvah*, mint: *darú*: *darvak*

(53). A szkr. «köznmű többesi *i* rag (pl. *javijas-i* ,ifjabba-k')» egyezik szerinte a magy. *-i* plur. képzővel (házaim, házai). Egyeznek különösen a birtokragok: perzsa *gevher-em* ,gyökere-m', *gevher-et* ,gyökere-d' (54). A magy. *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzővel egybevetethető a szkr. *-ka* (pl. *alpa* ,kiesi', *alpa-ka* ,kiesi-ke'); valamint a *-csa*, *-cse*-vel a perzsa *-če* (pl. *khân* ,szálloda': *khânče* ,kis sz.'). Ép úgy mint a magyarban képződnek az ujperzsában is *-i* képzővel denom. melléknevek s ugyanitt a magy. *-an*, *-en* határozóraggal is találkozunk (pl. *dilir* ,hősies': *dilir-âne* ,hősiesen'; 57. l.).

HUNFALVY PÁL a «Magyar Nyelvészet» III. évfolyamában (1858) adja meg válaszáat a töle fölkarolt bűvárlati irány ellen intézett támadásokra. Tüzetes bírálat alá fogja «MÁTYÁS FLÓRIÁN *hasonlító nyelvtudománybeli működéseit*» (67—107. ll.) s rámutat, hogy ezekben a tudománykodás két alapföltétele az *alapi önzetlenség* és *tárgyi tájékozottság* merőben hiányzik. Ellenfele nem elfogulatlan szemmel tekinti ítéletének tárgyát s dönt fölötte a nélkül, hogy vele közelebről megismerkedett volna. Hogy az altaji és árja (indo-germán) nyelvek között vannak bizonyos idomi és szóanyagai egyezések azt maga is elismeri, tárgyalta már előbb (l. fentebb) s újból ismétli; de az ily közösségek, melyek többnyire kimutathatólag a származat szerint különböző nyelveknek egymásra való hatásából eredtek, nem lehetnek irányadók a *nyelvajok* megállapításában. Itt az idomon kívül «azon nyelvyanyagra kell legnagyobb súlyt helyezniünk, mely ismeretlen kűtföből eredvén, a fajok sajátjának látszik»; tehát nem arra a mi pl. a magyarban hangalakjával, képzésével, vagy egyéb szerkezetével különösen perzsa, szláv vagy német bélyeget mutat. Erre MÁTYÁS semmi ügyet nem vet s képes nyilvánvalóan németből, vagy szlávból eredt szókat (pl. *istáp*, *táncz*, *billikom*; *szent*, *pénz*, *abroncs*, *pohár*, *vacsora*, *kulcs*, *szilva* stb.) az árjából származtatni, sőt elvül fölállítani, hogy «mindazon szláv szó, melynek» — a rokonság révén többször természetes — «hasonlata az árja nyelvekben felmutatható s nyelvünkben is talál-tatik, magyar-árja hasonlat.» Egyébként is vannak MÁTYÁS hasonlatainak fogyatékoságai; hol az alak, hol a jelentés nagyon is eltérő. Idomi hasonlításoknál is több esetben csak látszatos az egyezés; külömbiség van ennek mértékében pl. a magy. *-k* és *-i* többes-képzők s egyrészt a lapp *-ah*, finn *-i*, másrészt a MÁTYÁSTÓL idézett árja megfelelők közt; mert emitt «a nominativus többes

ragja a többi esetekben nem tűnik elő: ellenben a finn és magyar többes jellem megmarad valamennyi viszonyragokkal együtt.» Mindezen, valamint kevés kivétellel egyéb észrevételeiben, HUNFALVYNak igazsága kétségbevonhatatlan; de egy lényeges pontban hibáztatható az ő eljárása is, abban t. i. hogy valamint ellenfele a finn-magyar, viszont ő az árja-magyar hasonlatokkal szemben esik az elfogultság vétségébe. Ő MÁTYÁS műveiben csak hibákat lát s nem hajlandó észrevenni, hogy bizony van azokban sok becses anyag is, melynek bővítése és további kutatása inkább buzdítást érdemelt volna, mint gúnyt és visszariasztást. Joggal mondhatjuk, hogy nyelvtudományunk nagyérdemű úttörőjének ezen egyoldalúsága sokkal súlyosabb volt következményeiben, mint MÁTYÁSnak finn gyűlölete; mert utját szegte a kutatás egy irányának, melytől — mint ezt ma van módunkban látni — nemesak a mi nyelvünk és népünk, hanem az összes altaji, különösen pedig a finn-magyar nyelvek és népek őstörténete sok becses útbaigazítást várhat.

Az igazság érdekében tartozunk különben annak megjegyzésével, hogy HUNFALVYNak ezen eljárása hozzátartozott nyelvtudományi törekvéseinek akkori «politikájához.» Előtte állott azon sorsnak képe, mely a finn-magyar nyelvhasznítást RÉVAI halála után érte, a midőn HORVÁT ISTVÁN tudománykodása «úgy hatott, mint árvíz, mely a folyók ágyait megtölti, a dülők és szántóföldek mesgyéit elhordja s mindenütt a zavar egyenlőségét hozza vissza, mely a mivelés kora előtt volt meg» (Magy. Nyelv. III: 70). «Hogy hasonló eset ne forduljon megint elő» — írja ő (u. o. 71) — «vigyázunk míg élünk.» S volt is erre oka. MÁTYÁS föllépését, ép úgy mint a hasonló irányúakat régebben s ma is, nagy rokonérzéssel fogadták tudományosságunk irányadó köreiben; sőt akadtak nyelv kutatók is, kik több-kevesebb óvatossággal vele egy nyomon haladtak. Ilyen volt PODHORSZKY LAJOS, ki «*Az ujjperzsa nyelv föltet-sző idomai*» című értekezésében (Magy. Nyelv. II: 30—36. ll.) a nagyobbára már eddig is kimutatott nyelvtani hasonlóságok alapján «majdnem megezáfolthatatlan bizonyság»-nak hirdeti, hogy «*a perzsa nyelv árja származata mellett az altaji nyelvfajnak oly meg-rögzött hatását mutatja, hogy azt sem a szanszkrit műveltség, sem az arab hit, sem a rongáló idő meg nem szüntethető*» (36. l.). FOGARASI JÁNOS is kimondta egyik akadémiai ülésben, «hogy szerinte

a perzsa nyelv nagyon közel áll a magyarhoz, mit legott az igének személyi ragjaival be is akara bizonyítani» (Magy. Nyelv. IV: 43). Az izgatottságra, mit az efféle nyilatkozatok a finn-magyar nyelv-rokonság hívei közt támaszthattak, igen találóan alkalmazza IMRE SÁNDOR — ki «*az ember nevének némely árja nyelvekben*» való kutatása közben szintén «*rokon hangzatokra*» akadt — következő észrevételét (Magy. Nyelv. III: 392.): «*Megütődjünk-e azoknak törekvésén, kik a magyar töket árja szóelemekkel vetegetik össze? Épen nem. Hadd folytassa MÁTYÁS F. úr magyar-árja nyelvhasonlatait; csak hogy ne buzgólkodjék elfogultan a sokkal gyümölcsözőbb finn nyelvhasonlítás ellen. A kettő közt különbséget tenni s elhatározkodni úgy sem nehéz. Ott az épületekővek lehetnek imitt-amott egy anyagból valók; itt maga az építésmód, az arány, az alkotás, az izlés is. A két munka sem áll egymással ellentétben; sőt egymást kiegészíti. Érdekes, sőt kell tudnunk, mely tőink közösek az árja és sémi nyelvekkel. Vannak ilyenek az árja és sémi nyelvek közt is. Hányszor talál s ereszkedik ki ezekre nyelvkutatásai közben BOPP, vagy BENFEY, POTT-ot nem is említvén, ki ezeket tüzetesen tanulmányozta. Hányszor az árja nyelvekre nézve első tekintélyű Zeitschrift? RENAN E., a francia Institut egyik legkitünőbb s e szakban már-már első tagja némely görög hangok kimondásának kulcsát a sémi nyelvekben kereste. Ugyanez tárgyalta a sémi és árja nyelvek közös tőit. — Tehát hadd jöjjünk tisztába, mit birunk más nyelvi ágakkal közöst (bár itt-ott utoljára a természettel, természetösztönnel lesz számvetésünk), s mi eredetileg saját magunké. Hogy jól állunk, még jobban ki fog tűnni, ha adósságainkat leszámítjuk.*»

A szíves fogadtatás, melylyel eddigi művei találkoztak, csak éleszti MÁTYÁSUNK harci kedvét. 1858-ban kiadja negyedik vita-iratát, melynek czíme: «*Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok*» (Pest). «*Minden lehető lenézések, megrovások daczára, állitassanak meg még egyszer finnező ellenfeleink sebes haladásukban!*» — kiált föl előszavában — «*Nem magánérdek, hanem egy hajdan dicső, s ma sem finn keverék, vagy korcs nemzet ügye forog itt fönn.*» Műve első részében CSENGERY ANTAL ellen fordul, ki az altaji-magyar hasonlítást a mythologia terére is átvitte «*Az altaji népek ősvallása*» című tanulmányában. Közelebbről érdekel e helyt

bennünket a harmadik rész, melynek újabb magyar-árja egyeztetései közül kiemeljük itt a következőket: falu: «biztos hasonlat perzsa *pahlu*-hoz. A „Ferahangi dsihángiri” szótár világosan „város” értelménre utal: *Pehlevi, zebani šehri est; či pahlu bemaani šehr niz amede est* (pehlevi, annyi mint: „városi nyelv”, mert *pahlu* „város” értelménnyel is bír»; 48. l.) | sör = ujp. *sor*, hind. *sora* „potus ex oryza paratus” (50) | bar(om) = ujp. *bara* „jumentum”; szkr. *vāra* „grex boum, ovium” (50) | kuty a = hind. *kutta* (51) | sül, szil, sün (-disznó) = szkr. *çalja* „erinaceus” (51) | szárcsa = ujp. *sārče* „madárfaj” (51) | nedű = szkr. *nadi* „viz, nedv, folyó” (52) | beteg = «ujp. *beteng ameden* „afflictus esse”; hajdan *beteg* „szorongatottat, szenvedőt” jelentett, még Pázmánnal is: *kór-beteg* „morbo afflictus” (52) | béna, kinek valami tagja hiányzik = szkr. *vīna* „sine, mancus” (52) | bódog = szkr. *bhand-* „boldognak, szerencsésnek lenni” (*bhadra* „bódog”) (52) | bűd(ös), bűz = szkr. *pūti* „foetor” (52) | ösztövé r = ujp. *ostovār* „szívós, húzós, szilárd” (55) | rossz = ujp. *ros* „malus” (56) | szérdék „lac coagulatum” = ujp. *sirdág* „tejnemű eledel” (56) | szer(et) = «ujp. *ser* „amor”; a bécsi codexben *szerkedni* = „szerelmeskedni” (57) | szer «sor» = ujp. *zere*, lat. *series* (57) | szürke = ujp. *sirk* „fucus, ruber et albus”, *sur* „equus, mulus, vel asinus coloris cinerei in nigrum vergentis” (57) | test = zd. *taš* „formálni, alkotni”; ebből part. *tāšta* „alakított”; szkr. *takš-* „csinálni”, part. *tašta* „alkotmány, figmentum” (58). Érdekes a „Végző” (60. l.), melyben Mátyás kijelenti, hogy az «*eddig fölhozott hasonlatok nem igénylik előre is a helyességet*; bíraltassanak, ha érdemesnek tartatnak rá, s a helytelenek töröltessenek ki»; továbbá hogy «*a finn-magyar hasonlatok, sok helytelen közt kétségtelen helyest is tartalmaznak*; csak kritikátlanul ne halmoztassanak, hanem józanon vizsgálta ssanak meg s a bírálatot kiállottakról tétessék föl, hogy: 1. Azok ép úgy jöhettek finnból, vagy rokonból hozzánk, mint tölünk azokba. 2. A közlés kereskedelmi, országlati, szomszédsági viszonyokból eredhetett; miután abból, mennyit most felölök tudunk, fajrokonságra józan észszel nem következtethetni.» Ezzel «búcsút vesz magyar nyelvészetünket pártoló lelkes olvasóitól, várva készületebb tehetséget, ki a megkezdett vitát folytassa s dicsérettel befejezze», míg ő — saját szavai szerint — «földi hivatását más téren igyekszik betölteni.»

Bár e «búcsuszavában» Mátyás még «alázatos bocsánatot» is kér ellenfeleitől, ha «a vitatkozás hevében a mérséklet korlátain túl talált volna lépni» (61. l.) s «támadása mentségeül azt hozza föl, hogy ő *magyarnak született*, mi isteni gondviselés műve, s bűnül neki csak az volna tulajdonítható, hogy nevezetéhez (*nem finn-magyar*) kelletén túl is hű akart maradni» (Előszó: VI. l.): még egy ötödik, mind az eddigieknél élesebb kirohanástól nem tartóztathatta magát. A M. T. Akadémia tagjai közé választatván, ezt székfoglaló értekezésében («*A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára*»: Akad. Értesítő, 1859. évf., 99—115. ll.) azon «érzület és törekvés helyeslésének tekinti, mely nyelvészeti értekezéseiben nyilatkozik.» «Örülök e méltánylaton» — úgymond — «mert e társulat körében emelt szó a *Nyelvbecsületért* sokkal nyomatosb lesz, s az eljárás nyelvész elleneink *rokon-sági álmai* megszüntetésére könnyítve van.» Még egyszer tiltakozik kétségbeesetten a «rokonítás» ellen; mert a «*nyelv becsülete a nemzet becsülete*» (115). Csak a «*hasonítás*» van megengedve, de nem a «rokonítás.» «Ne mondják» — szól ostromozó szava — «hogy az *uralaltaji koldus nyelvek magyar rokonok*; mert erre elegendő tudományos adatok által jogosítva nincsenek. Elégedjenek meg a talált és találandó hasonlatokkal, míg képzetesebb utódaik, a minden oldalról bevégzett hasonlítás után a rokonsági ügyet is végleg elintézhetik. Jelen követelményünk: *Becsüljék nemes sajátosságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válaszzanak műveltebb nyelvet; ne kössenek a legnyomorultabbakhoz, mert e szándékos megaláztatást méltán tekinthetjük sérelemnek.* Elemezzenek finnet, mordvint, osztjákat, törököt, tatárt, mandsut stb.; de a 'velünk rokon' jogtalan kifejezést hagyják el: s megszününk *nyelvbecsületet* emlegetni s némán fogjuk bámulni tudományos búvárlataik *bizarr* eredményeit.» Mind az efféle szertelenségek mellett Mátyásnak e művében is, mint a többiben, találunk nemcsak korában, hanem ma is megszívlelhető eszméket, minő pl. az, hogy nyelvészeti, vagy történeti következtetéseink alapjául ne vegyünk kétes szöveggyeztetéseket, hanem csak olyanokat, melyeknek hitele minden bizonytalanságot kizár. Szintilyen azon még napjainkban is függő kérdés: Létezik-e valóban rokonság az úgynevezett uralaltaji nyelvek között, s ha igen, olyan-e az, melyből őstörténeti együttlétre következtethetni, vagy nem egyéb, mint rendszeresítési

phrasis? *) (115. l.). — Ezt az értekezését is, mint az előbbieket szükségesnek tartotta MÁTYÁS *«Magyar Nyelvtudomány»* (Pécs, 1860) cz. műve függelékében külön is kiadni s még néhány erős vágással (pl. hogy «lassú felfogást, vagy *melléktekinteteket* kénytelen föltenni» a finnistáknál) fűszerezni.

HUNFALVY a már ekkor megindult *«Nyelvtud. Közlemények»*-ben (II: 292—296. ll.) adta meg MÁTYÁSNAK a megérdemelt választ, melylyel nemcsak az ádáz harcz nyert befejezést, hanem — nyelvtudományunk fejlődésének nagy kárára — az árja érintkezés kérdése iránt való érdeklődés is. A győzedelmesen kibontakozott *altaji*, későbbi finn-magyar nyelvhasznítás oly mélységesen megfeledezett nyelvtudományunk ezen fontos feladata köréről, hogy még csak létezése is kiveszett honi nyelvészeink köztudatából. A *Nyelvtud. Közlem.* III—XXIII. s a *Magy. Nyelvőr* I—XXIV. kötetekben tudtommal nincs egyetlen jelentősebb közlemény, mely valamely magyar, vagy rokon nyelvi szónak közvetetlen árja alapon való magyarázását kísérlené s a kaukázusi nyelvekkel való érintkezés lehetősége is csak egyszer alkalmilag van jelezve (NyK. 23: 119. l.). Még az oly kétségtelen árja egyezések is mint pl. a magy. *arany, ezüst, tíz, száz, ravasz, tehén* szóké, teljesen feledésbe mentek s BUDENZ Magyar-Ugor Szótára a hol ilyenekbe ütközik, vagy merő hallgatással mellőzi az árja megfelelőket, vagy inkább (mint pl. a *száz* esetében) szlávból való ősi átvételnek tekinti az

*) Hasonló megjegyzés THOMSENTŐL: «Von den meisten gelehrtten wird diese (finnisch-ungarische) sprachfamilie wiederum mit mehreren andern, namentlich der samojedischen, tatarischen, mongolischen und tungusischen zu einem grossen stamme zusammengestellt, dem ural-altaischen (turanischen); indessen kann diese verwandtschaft keineswegs als eine ausgemachte tatsache betrachtet werden, sondern höchstens als etwas mehr, oder weniger wahrscheinlich; denn die strengern beweiße mangeln noch und werden nicht eher geliefert werden können, als bis jede einzelne der genannten familien in sprachhistorischer hinsicht innerhalb ihres engeren gebietes genauer untersucht ist. Es hat daher auch nicht an solchen gefehlt, welche die richtigkeit dieser annahme leugneten, oder bezweifelten, und die ihrerseits die finnischen sprachen näher zu den indogermanischen stellen wollten» (Einfl. d. germ. Spr. 1. l.).

ugor alakot. Általában az volt a hit, hogy a mennyiben a magyarban és a vele rokon nyelvekben iráni elemek vannak, azok csakis utjabban a törökség révén kerülhettek, nem gondolva meg, hogy ezeknek tetemes része a törökség területén sehol használatosnak nem igazolható.

Másként áll a dolog a külföldi nyelvészeknél, kik ettől fogva egyre növekvő érdeklődéssel kísérik a finn-magyar nyelveknek árja, illetőleg indogermán hasonlatait s bőven értékesítik különösen az indogermán ős- és műveltség történet munkálataiban. Egész sora a hírneves íróknak magyarázza az idetartozó jelenségek tetemes részét a két nyelvcsalád ősrégi érintkezéséből, illetőleg az indogermánságnak a finn-magyar nyelvek összes rétegeit s alkatszerveit átható befolyásából. Így STEINTHAL, ki *«Charakteristik der hauptsächlichsten typen des sprachbaues»* (Berlin, 1860) művében a következőket írja (329. l.): *«(Es) scheint ein einfluss der indo-europäischen sprachen auf die grammatik der finnischen obgewaltet zu haben. Denn obwohl die declination echt altaisch ist, so bietet die conjugation der verba so viel aehnlichkeiten mit den sanskritischen formen, dass SCHWARTZE deswegen das Ungarische für eine zum Sanskritstamme gehörende sprache erklären zu dürfen meinte, was freilich sehr falsch war. Hier könnte also das seltsame problem einer dualität in der grammatik vorliegen, einer dualität, deren möglichkeit bisher aus guten gründen bezweifelt worden ist.»* Kevésbé határozott DIEFENBACH LÖRINCZ állásfoglalása e kérdést illetőleg, ki *«Origines Europaeae. Die alten Völker Europas mit ihren Sippen u. Nachbarn»* (Frankfurt am Main, 1861) cím alatt kiadott tanulmányainak egyik helyén (209—210. ll.) így ír: *«Trotz ihrer isolierung, tragen die sprachen der finnischen völker den charakter einer familie zur schau. Grenznachbarschaft und kulturgeschichte haben von frühe her viele lehnwörter aus germanischen, litu-slavischen, iranischen (vielleicht altskythischen), türkischen und anderen sprachen angeführt, und oft so tief herein, dass entlehnung und urverwandtschaft schwer zu scheiden ist. So z. b. ist der arische martya, mard u. s. w. ‚homo‘ so eingebürgert in den sprachen der asiati-*

schen Finnen, dass er wahrscheinlich auch zum volksnamen (der *Mordwinen*) geworden ist.... Dazu kommen noch vielfache berührungen des finnischen wort-vorrates mit den der kaukasischen sprachen, bis in die iranischen osseten hinein»; másutt meg hajlandó a hasonlatok viszonyát inkább ösrokonságnak tekinteni. Az utóbbira vonatkozó nyilatkozata (211. l.): «Aber die erweiterung auch der (lexicalischen) urverwandschaft der finnischen sprachen (mit einander) in den arisch-europäischen abgekehrter richtung sucht sich nun geltend zu machen. Wir meinen hier nicht bloss die grosse aehnlichkeit der zur conjugation verwendeten person-fürwörter, sondern auch vieler andern wurzeln, wie sie namentlich in zeitwörtern auftreten, worauf wir mehr gewicht legen, als auf die immerhin mitunter bei blosser entlehnung seltene verwandtschaft von apellativen.... Aber wir dürften gegen die möglichkeit der geschichtlichen verwandtschaft zwischen Finnen und Indogermanen nicht eine praestabilierte beschränkung derselben auf den von uns als familie bezeichneten kreis aufstellen. Vielmehr bleibt uns die annahme verschiedener grade der blutsverwandschaft unversehrt.» Hogy azonban habozó ítélete inkább az előbbi nézet helyességét véli igazolhatónak, mutatja emitt idézett szavaihoz csatolt következő megjegyzése: «Wenn wir indessen an die stelle der urverwandschaft zwischen Finnen und arisch-europäischen sprachen entlehnung treten lassen: so bedarf das erklärende wiederum in hohem grade der erklärungs- und begründung.»

MUNKÁCSI BERNÁT.

Állítmány és alany.

Akadémiai fölolvasás.

Második közlemény.

Az állítmány alakjai.

A mondatról alaki meghatározást adtam; az állítmány meghatározása, mely annak csak folytatása, szintén csupán alaki lehet. De azért tudjuk a mondat *jelentését* is, hogy t. i. a lehetséges három lelki művelet egyikét fejezi ki, ennél fogva az állítmány is belsők műveletét, eseményét fejezi ki, a külvilágból azonban nem csak eseményt, hanem más dolgokat, pl. tárgyat vagy állatot is jelezhet. Eseményt ebben: *ég!* állatot ebben: *medve!* Főntebb kifogásképp hánytam fel Kicskának, hogy az ő alanya és állítmánya mellett a nyelvtani alakokat nem lehet megmagyarázni, s most én is meggyaráztam az állítmányt a nélkül, hogy csak egy nyelvtani alakra is szükségem lett volna. De ezért különbség van a kettőnk magyarázata között, mert az én felfogásom szerint ha nem szükségesek is az ige különböző alakjai, legalább lehetségesek.

A ragok és mindennemű járulékok kétfélek: egy részük pusztán a beszéd-től függ, vagyis egyenest és csupán a beszélő szemléletétől származik, más részük valamelyik más mondatrészszel is összefügg; az elsőik közé tartozik pl. a többes szám jele, mely azt jelenti, hogy a beszélő az illető dologból többet lát, az utóbbiak egyike pl. a helyrag, mely egy cselekvés meglétét is jelzi, vagy az egyeztetés (concordantia) esetei, melyek két mondatrész kölcsönös viszonyára vonatkoznak.

a) Hadd lássuk tehát az állítmány alakjait, még pedig először *ha az állítmány ige.*

Van az igének *módja*. A módok a beszélő lelki működéseit fejezik ki és mind a három lelki tevékenységre kiterjednek, vagyis a tudásra, akaratra és érzelemre. A hallgatóra nézve a beszélő lelki művelete helyett a beszélő előadása, kijelentése van meg a módban, ha a beszélő azt mondja, hogy tud valamit, a hallgató nem állapíthatja meg, hogy a beszélő ezt miféle szemlélet folytán tudja, valóban látta, hallotta, vagy csak teremtette magának a szemléletet. Mert míg a külső esemény csak akkor válik állítmánynyá, ha el is mondjuk, addig a beszélő alkothat magának képzeletében akárhány eseményt, akarattal, vagy önkéntelenül. Akarattal, ha költ, kohol, hazudik; akarata nélkül, ha parancsol vagy óhajt valamit. De az akaratlanul költött eseményről a hallgató felismeri ezt a körülményt, akár felszólítás, vagy óhajtás, akár feltétel az; csupán a szándékos költést, a hazugságot nem lehet fölismeri. Szóval a mód mindenik esetben csupán a beszédttől, beszélő szemléletétől függ.

A *mód* szó ma már alkalmatlan műszó nekünk, mert kifejezés-telen; azt kívánnók mondani: *ír* (*scribit*) oly alakja az igének, melylyel észrevételét (tudomását), *írjon* (*scribe, scribat*) oly alak, melylyel akaratát (esetleg óhajtását), *írna* (*scriberet*) oly alak, melylyel óhajtását (esetleg akaratát vagy feltételes észrevételét) jelenti ki a beszélő; vagyis, mint mondtam, ezeket a beszélő szempontjából a *lelki működés alakjainak* kellene nevezni, a hallgató szempontjából pedig a *kijelentés*, vagy *állítás alakjainak*, s e helyett azt szokás mondani, hogy ezek «a módok alakjai», vagy hogy mégis némi világossággal szóljunk: a kijelentés módjai, az állítás módjai. Pedig ha a személynek és számnak vannak alakjai, az időnek vannak alakjai, a cselekvés folyó vagy más állapotának (*actio*) vannak alakjai, akkor a kijelentésnek is csak *alakjai*, nem «módjai» vannak. Azonban épen mivel a «mód» nem jelent semmi különöset, megtarthatjuk a «kijelentés alakjai» értelmében.

A külső világ (a harmadik személy) szempontjából a módok a valóság vagy nem-valóság kérdését döntik el. A nem-valóság ebben az értelemben a születni készülő valóság ilyen, vagy olyan *alakja*: akarat, feltétel, óhajtás.

SWEET (A new English Grammar 1892. 105. l.) a módokat oly nyelvtani alakoknak mondja, melyek az alany és állítmány között különböző viszonyokat fejeznek ki, de ezeket a viszonyokat

nem sikerült kifejtenie, hanem az ő szabályai is úgy világosabbak, ha a módokat a kijelentés alakjainak értelmezzük (v. ö. 111. l. 308. §.).

Helyesebb, bár igen tág, a MAXWELL szabálya (146. l.), mely szerint a mód oly alakja, vagy használata az igének, mely kifejezi, hogy mily módban (manner) levőnek kell tekintenünk a cselekvést vagy állapotot, ténynek, parancsnak, gondoltnak, névbelinek (infinitivus).

Még tágabb és határozatlanabb BRACHET (188. l.): azon mód (manière), a hogy az ige kifejezi azt az állapotot, vagy cselekvést, a mit jelent.

PAUL (232. l.) azt mondja, hogy az idő és mód magukban véve nem mondattani dolgok; de ez csak annyiban igaz, hogy nem két mondatrésről szólnak, mint egy esetrag, mely a tőszóról és az állítmányról is elárul valamit. A mód csak az állítmányról szól, mert a másik tényező, a melyre vonatkozik, a beszélő s így a mondatrészeken kívül esik. De ha a módot és időt kivetjük a mondatból, akkor a kérdést és tagadást sem szabad a mondattan körében hagyni.

A módok száma egyes nyelvekben különböző, de ez csak stilistikai, finomsági különbséget tesz. Az udvariasabb nyelvnek többféle alakja van pl. a felszólításra, a logikusabbnak a feltételezésre stb. különben is meg szoktuk szaporítani a módok árnyéklatait körülírásokkal, kötő- és határozószók (coniunctiók, adverbiumok) használatával.

A módok jelei azonban nem ős eredetiek. A magyar -ná -né feltételes és -j felszólító jel ugyan a többi finn-ugor nyelvekben is módjel már (vö. BUDENZ UgA. 357—362), de az indogermán «coniunctivus» és «optativus» az ősnyelvben, vagy a különböző testvéryelvekben az «indicativus»-ban is szerepelnek (BRUGMANN, Vergl. Gramm. II. 1279. l.). És ma is használjuk pl. felszólításul az összes módokat: teszem a latinban az imperativust, coniunctivust, indicativum futurumot; hasonlóképen a feltételben is bármely mód szerepelhet. A jelentő mód, sőt az indogermán nyelvekben az imperativus is egészen jeltelen. Ezeket alapl módoknak kell tekintenünk, de föl kell vennünk egy időt, mikor vagy más ragjai voltak az igés állítmánynak, vagy külső szóval, körülírással, esetleg minden jel nélkül hordta magában a mód értelmét. Minden

nyelvtani viszony előfordul jeltelenül is és nincs mért tartózkodni annak a föltevésétől, hogy talán valaha, illetőleg most is némely körülmények között jel nélkül is meg lehet érteni, hogy észrevételét, vagy akaratát adja elő a beszélő. Csak az a kérdés, hogy lehet-e állítmány a lelki működés szemlélete nélkül. Ez pedig, azt hiszem, lehetetlen: hisz épen az a beszéd célja, hogy kifejezzük, hogy egy működés, egy esemény ment végbe lelkünkben. A világban talán nem történt esemény, de lelkünkben igen; egy észrevétel, egy vágy, egy érzelem megtörtént bennünk. És épen arra szolgál az állítmány, hogy ezt a lelki eseményt eseményül adja elő, ne csak megnevezze. Ezt pedig a legtokéletlenebb állítmány is ki tudja fejezni: az indulatszó, hogy érzelmet érzünk, vagy akarunk valamit; a hangutánzó szó, hogy észrevettünk, vagy akarunk valamit, a megszólítás, hogy akarunk valamit, vagy valami érzelmet érzünk. Azért a módnak szemléletét az állítmány lényeges alkotórészének merem ugyan venni; nincs és nem lehet állítmány eme jelentés nélkül, de hogy ennek külön testből álló jele is legyen, az nem föltétlenül szükséges. A lelki eseményt igen gazdagon jelezhetjük a *hanghordozás* végtelen hajlékonyságával. A ragokkal csak határozottabbá lesz a lelki művelet kifejezése, nagyobb lesz a pleonazmus; ezek tehát használnak az állítmányban, de nem lényegesek; mondhatjuk, csak gazdagság jelei. Innen van, hogy ámbár az igének van módjele, az indulatszónak pedig nincsen, mind a kettő bátran lehet állítmány.

A módjelekhez hasonló neve van egy bővítménynek, a *módhatározónak* is, de a kettő közt én nem látok olyan összefüggést, mint pl. a személyragok és az alany közt. Van ugyan egynéhány módhatározószó, mely nem a cselekvés, hanem az állítás módját fejezi ki, tehát a lelki eseményre vonatkozik: *bizony, nem, bezzeg* stb.; de a módhatározók legnagyobb része tulajdonkép más alapon viseli ezt a nevet.

Külön kifejezi az ige a *cselekvés állapotát* (actio) is. Ez is egyenest a beszélő szemléletét fejezi ki. A cselekvés logikailag mindig egyforma, de a beszélő egyszer a kezdődést, máskor a folyamatot szemléli, vagy képzei el, újra máskor egy befejezett cselekvés következményeit látja. A cselekvés állapota minden előttem ismert nyelvben, mint látszik, régebben jutott kifejezésre az időviszonynál, sőt oly régi, hogy pl. mi a magyarban már kezdjük el is felejtetni

az igében s mintha már csak az igenevekre szorítanók. De éppen mivel az igenevekben is szerepel, nem lehet az állítmánynak lényege, megkülönböztető jele, az ő ott léte, vagy ott nemléte nem jelent az állítmányra, mint mondatrészre nézve semmit; úgyhogy pl. az indulat- és hangutánzószók ellen ezen az alapon sem lehet kifogást tenni. Én különben azt tartom, hogy a befejezett igét külön szónak kell venni, éppen úgy, mint a gyakorító, vagy mozzanatos stb. igét, ez egyszerűen csak képzett szó, annyival inkább, mert az igeneveken csakugyan képzőnek tekintjük a cselekvés állapotát kifejező járulékot.

A mi az *időt* (tempus) illeti, az időképzés egészen másodlagos nálunk is és az indg. nyelvekben is, pl. a személyragozás más a befejezett cselekvésben, mint a folyamatosban (actio infecta), de nem más a multban, mint a jelenben. Nálunk a multat kifejező *vala* külön szó, a görögben a «præsens»-, az erős és σ-s «aoristos»- és a «futurum»-tövek, sőt a «perfectum» is csak lassanként nyerték jelentésüket, legalább képzőik a többi indogermán nyelvekben össze-vissza minden időben előfordulnak s nem különböznek a «præsens-tő» képzőjétől (BRUGMANN, Vergl. Gramm. der indg. Spr. II. 872. és 951. l.), sőt a héber nyelvben egyáltalában nem fejezik ki az időt, csak a cselekvés állapotát (GOSSRAU, Lat. Sprl.² 155. l.). Ezért GOSSRAU is azt állítja, hogy az idő nem okvetlenül szükséges Eine Sprache kann auch, muss aber nicht, das Verhältnis angeben, in dem der Zeit nach der Darstellende zur dargestellten Handlung steht (U. o.). Más kérdés azonban, hogy ott, a hol az idő jele hiányzik, hiányzik-e a képzete, a szemlélete is. A jelen időnek többnyire nincs jele, mint a jelentő módnak és folyó cselekvésnek, de azért az idő szemlélete a jelen alakokban is megvan és bizonyára már sok ideje megvolt akkor, midőn a gyakorító, vagy mozzanatos, kezdő, vagy ki tudja miféle jelentésű képző az idő jelentését át kezdte venni; sőt most már megvan e képzet a mellékmondatokban és a felszólító vagy chajtó módban is, a hol jele még mindig nincsen. Bizonyítják e képzet meglétét iskolai nyelvtanaink is, melyek a felszólító mód multjáról tanítanak. Fölvehetünk egy oly korszakot, akár a szédületes régiségbe eső ősnyelvben, akár ennek ki tudja mily régen feloszlott, ki tudja hányadik ősnyelvében, midőn az időnek semmi jele nem volt az igen, de az idő szemlélete már megvolt a beszélőben. De ha már ez a kérdés oly messze vezet

bennünket, annál nehezebben dönthetjük el, hogy volt-e oly korszak, melyben az időnek még a szemlélete is hiányzott a beszélő lelkében. Én ez iránt dönteni nem akarok. Egy cselekvést épen azáltal fejezünk ki valónak, hogy időbe helyezzük, az időt tehát igen fontos tényezőnek kell vennünk; de másrészt sokszor fejezünk ki cselekvést, mely nem való, csak óhajtjuk, vagy parancsoljuk, és ha lehetnek oly nyelvek, melyekben egyáltalában nem fejezt ki az időjelzés, azt hiszem, szabad abban állapodnunk meg, hogy az időviszony ugyan fontos, de a jelzése nem lényeges feltétele az állítmánynak.

WEGENER (14. l.) igen nagy fontosságot tulajdonít az időviszonynak és igen korán teszi fel a gyermeki lélekben az idő megkülönböztetését; pedig ez egyike a legkésőbb fejlődő ítéleteknek, sokszor 4—5 éves gyermekek még nem tudják megkülönböztetni a tegnapot a holnaptól s legfeljebb a *most* szót értik helyesen. Az időt módunkban van külön mondatrészszel is jelezni: az *időhatározóval*. De a nyelv elemzésében eddig nem láttunk az időhatározó és az ige ideje közt oly szoros összefüggést, mint az alany és az ige közt, pedig valamint az alany és az ige személyragjai, úgy az időhatározó és az ige időragjai közt összefüggés, rokonság van. Azt hiszem, előbb volt külön időhatározó, mint az igének idő-jele, valószínűleg épen az időhatározóból fejlődött az ige multja és jelene stb. Ez hihetetlennek látszik ugyan, mert az időhatározó minden igeidővel egyformán összeegyeztethető: «ma olvasok», «ma olvastam», «ma fogok olvasni», azonban az alanyi ragok is mind a háromféle alanyt egyformán jelzik: a cselekvőt, a szenvedőt, a műveltetőt: esem, üttetem, ezt az embert megvertem.

Hogy egyik-másik nyelv gazdagabb időalakokban a többenél, ez megint csak stilisztikai finomság s a nép elbeszélő kedvének jele.

Bármilyen eredete van az időjelnek, az állítmány időviszonya csupán a beszédétől függ, a beszéd ideje a jelen, a beszéd előtt ér véget a mult és utána következik a jövő, szóval az időjel is a beszélő szemléletéről fejez ki egyet-mást, tekintet nélkül más mondatrészeire.

További járuléka az igének a *személyrag*. Az indg. nyelvekben a személyrag alapján különböztetik meg az ígét, a verbum finitum-ot az igenevektől, melyeknek ott személyragjuk nem lehet; KERN egészen erre építette állítmányi elméletét, mivel a személyragos

igében az esemény és az alany is szervesen ki van fejezve, sőt ki kell fejezve lennie. «Dazu gehört (t. i. egy mondatához) unumgänglich, dass die Thätigkeit durch die Verbalendung als an dem redenden, angeredeten, oder einer dritten Person (in grammatischem Sinne) haftend bezeichnet wird. (Das geschieht bekanntlich durch keinen Infinitiv.)» (92. l.) Ez azonban nem áll, mert minden nyelvben vannak ragtalan igealakok, a latinban és általán az indg. nyelvekben az imperativus egyes második személye, a magyarban ugyanez és azonkívül a jelentő mód egyes harmadik személye, s ezeket a felszólító, illetőleg jelentő mód alapszemélyeinek vehetjük; mindenesetre ezek leggyakoribbak az illető módokban. S nem nagyon szerves ez a jelzés, ha pl. a németben összehasonlítjuk ezeket az alakokat: *reden* (wir), *reden* (sie), *reden* (infin.); *rede*, *rede* (ich), *rede* (er), *schrieb* (ich), *schrieb* (er); az utóbbi alakokban épen semmi személyrag sincs; a francziában az egész egyes, az angolban az egész többes szám egyformán hangzik, a helyesírási különbség csak reminiscencia, semmi nagyobb jelentősége nincs. Hogy ezek a személyek történeti fejlődés útján lettek egyformák, vagy elvesztették ragjukat, az mindegy; a ragos alakot is megelőzhette egy ragtalan, névmásos rendszerű, tehát szervetlenebb vagy épen egy ragtalan és névmástalan korszak, melynek nyoma csak az imperativusban sejthető már. Akármilyen is volt a kinyomozhatatlan történet, tény, hogy *most* sok igealak van, melynek személyragja nincsen, ha a személyrag oly szerves része volna az igének, ez elő nem fordulhatna. KERN-t erre a nézetre hiányos inductio vezette: nem ismert olyan infinitivust, melynek személyragja van (l. 92. l.), de nálunk az infinitivusnak és főnévnek is van személyragja, pedig ezek épen oly rossz állítmányok nálunk, mint az indg. nyelvekben. HUMBOLDT és utána PAUL azt mondja, hogy a gazdagság is homályosságot okozhat a beszédben, a nyelvnek is annyi alakja legyen, a mennyit a logikai világosság megkíván. Pedig egy nyelv szülöttjének az anyanyelvben semmi sem homályos sem a hosszadalmas, sem a rövid kifejezés. Az mindegy, hogy alakokban, vagy szavakban vagyunk-e gazdagok, hosszadalmasak, vagy szegények, és rövidek. A magyarban három szó kell ehhez a kérdéshez: *ki miben bűnös?* a görögben négy: τίς τίς αἰτιός ἐστιν; a francziában tíz: quel est le coupable, et de

quoi est-il coupable? (CHASSANG: Grammaire Grecque 250. l.), de mindenik egyformán világos a maga népének.

KERN egyéb tekintetben is többre becsüli a személyragokat más ragoknál. Szerinte egy kiszakított genitivus, vagy dativus nem jelent semmit, mert hiányzik az, a mire vonatkoznék, ellenben az ige világosan kifejezi, hogy egy állapot egy létezőhöz fűződik, jelent tehát egy igealak szerinte 1. egy állapotot, 2. valamit, a mihez ez fűződik, 3. épen ezt a fűződést (77. l.). Pedig ilyen általánosságban a genitivus és dativus is épen ezt a háromféle dolgot jelenti: 1. a megnevezett dolgot, 2. hogy ez a dolog egy másikkal valamelyik genitivusi viszonyban van, jelzi 3. hogy az a dolog a másikhoz okvetlenül hozzáfűződik. Ha a kötőige oda gondolható, a mikor hiányzik, a genitivushoz is oda gondolható a másik dolog és viszont is, ha el van hallgatva.

Másik erőssége KERN-nek arra, hogy a személyrag föltétlenül szükséges, a személytelen igék harmadik személyű ragja. Azt mondja (31. l.), hogy ha a személytelen igékben a személyrag csak meg lenne kövülve, akkor ezek az igék azt jelentenék, a mit az infinitivus. De miért nem gondoljuk hát a német imperativusról, vagy præteritumról, hogy azt jelenti, a mit az infinitivus? Az inf. nem alap-, vagy ős-alak, hisz többnyire elég terjedelmes képzője van. A személyrag a személytelen igékre analogia útján került s többnyire a mód és idő jelzésére szolgál, közvetett feladatot teljesít, oly nyelvekben, a hol a ragtalan igealak imperativus. Az indicativusnak és præsensnek időjele nem lévén, a személyraggal kell jelezni, hogy nem imperativust mondunk.

Mind ebből az következik, hogy a személyrag nem nagyobb rangú, mint pl. az idő-, vagy módrag, s valamint az alap-időnek, módnak nincs semmi ragja, úgy személy tekintetében is vannak, mint említettem, alap-igealakok, végre hogy, ha az ige idő- és módjele nem kívánja meg, hogy külön mód-, vagy időhatározó legyen a mondatban, akkor a személyrag sem von maga után (pl. a latinban és magyarban) okvetlenül külön szóval kitett alanyt. Az összehasonlítást tovább is folytathatom: az időrag az időhatározóból fejlődött, ennek névmási párja lehet, a módrag az állítás módját jelentő névmási elem lehet: a személyragot is már régóta az alany névmási ismétléséből magyarázzuk.

Logikailag véve *egy esemény nem is lehet első, vagy második*

személy, a történet személytelen, a mellette megjelölt személyrag más valaki, nem a történet maga, e személyragnak kívülről kellett az igére tapadnia. A személyragozás keletkezésére nézve egészen a PAUL nézetéhez csatlakozom (261. l. és SIMONYI, A magyar nyelv II. 228—229. l.), hogy t. i. a személyrag az alany pleonasztikus kitételéből származott. Kétszer tették ki az alanyt, mint most a francziában: *je le sais moi*, vagy a bajorban: *wir hammer* = wir haben wir stb., az osztrák németben: *seit's da?* A személyragnak az igéhez semmi köze, épen olyan jogtalanul áll ott, mint ezekben a német kifejezésekben, melyeket GABELENTZ idéz, a köztöszón: *obst du gehst, obben wir gehen* stb. Így ragadt rá a finn-ugor nyelvekben a főnévre is a személyragozás és így készül az olasz és francia népnyelvben is a főneveknek a magyarhoz hasonló személyragozása: *fratello* fitestvér, *fratello* testvérem, *fratello* testvéred (*fratello mio, tuo*); franczia *amie*: *mamie* (m'amie barátném) (SIMONYI, TMNy. 1 : 707.).

Azonban ha mindezekben a fejtegetésekben tévedek, még akkor sem szabad az igének kiváló érdemül tudni be, hogy a személyeket megkülönbözteti, hisz a többi mondatrészek is mind lehetnek akármilyen személyűek, még pedig első és második személyek bizonyára több jogon, mint az ige.

A személyrag a beszélő szemléletén kívül egy második mondatrésztől is függ: az alanytól, ennek a képviselője az igen és a történeti fejlődés, mely alatt az igéhez került, még sejthető. Annál jobban megerősíti azt az állításomat, hogy az állítmány ragjai a nyelv gazdagságának jelei ugyan, de nem föltétlenül szükségesek. Minden értelem, a mit jelentenek, nélkülök is világos lehet a beszéd megfelelő körülményei közt.

A személyraggal együtt esik el a *szám* ragja is, ez is az alanyról szól és tőle is ered.

Igy az ige összes jeleit lefejtettük s egyiket sem találtuk föltétlenül szükségesnek, de a nyelv gazdagságának szempontjából mindeniket igen jól meg lehetett magyarázni.

Ebből a szempontból még több jelt is találhatunk.

Igy az állítmányhoz is tartozhatik a *köztöszó*. Ez annyiban is különbözik az eddigi jelektől, hogy nemcsak az értelme, hanem az alakja is egyforma, akár az állítmányhoz, akár más mondatrészekhez tartozik: *jár és kel; apa és fiú; gyümölcsöt adott, de*

éretlent ; jár, de lassan. Viszont annyiban hasonlít e jel a többiekhez, hogy szintén csak gazdagság jele, az értelme megvan a mondatban, akár kiteszszük, akár «asyndeton»-nal élünk. A kötőszó, mint a személyrag, a beszélő szemléletétől függ ugyan, de két mondatrésztre vonatkozik, melyek néha egyenlő mondatrészek, de néha nem, ez utóbbi esetben vonatkozó (relatív) névmásnak hívjuk.

Egészen hasonló marad, akár az állítmányra (igére), akár más mondatrésztre essék, a *hangszínezés*, a kérdés, felszólítás, sajnálkozás, vagy közömbös értesítés és sok egyéb érzelem-árnyéklat számtalan színű hangoztatása. A hangszínezés oly nyelvtani jel, melyet írásban feltüntetni nem lehet. Ez a módragokhoz hasonló értelmű, de sokkal gazdagabb náluk. A beszélőre vonatkozik, az ő tudását, akaratát, vagy érzelmeit jelzi, miket az illető szó ébreszt benne. Akármelyik mondatrészt látjuk el a hangszínezéssel, ez megmarad ugyanannak a mondatrésztnek, a mi különben volna, de a mondatot értesítővé, kérdővé, felkiáltóvá, gúnyossá, csipkedővé, haragossá, csodálkozóvá vagy ezer más árnyéklatot kifejezővé teszi. A hangszínezés tanulmányát WEGENER igen melegen ajánlja a nyelvészek figyelmébe.

A hangszínezéssel testvér a *hangsúly*. Ez is egyenlő, akár az igére, akár más mondatrésztre esik és ez is testetlen beszédjel. De míg a hangszínezés tisztán a beszélőre mutat, a hangsúly a megszólítotthoz van mérve. A mi a megszólított előtt új, az hangsúlyos.

A hangsúlyt régebben vették be a nyelvtan jelei közé, mint a hangszínezést, nagy irodalom fejlődött ki annak a bebizonyítására, hogy az állítmány egyedüli és legesalhatatlanabb jele a hangsúly, ott az állítmány, a hol a hangsúly. Ez áll is a logikai és lélektani állítmányra, ha jól vigyázunk, hogy az ige ne legyen mellékes feltétele az állítmánynak, de a nyelvtani állítmányra nem áll, ha pedig minden további megszorítás nélkül az igét tekintjük állítmánynak, akkor még kevésbé igaz. Sokszor, mint pl. ebben : *Fölfelé megy borban a gyöngy*, legsúlytalanabb szó az ige, azért úgy is elemezzük a nyelvet, hogy az ige átveti a hangsúlyát az előtte álló bővítményre, de még így is találunk akárhány mondatot, melyben az ige a súlytalanabbik szakaszban van : *Kívánsz | nagy jutalmat | zsák aranyat | sok pénzt. Gallia | est divisa | in partes tres.*

Annak, hogy a hangsúlyos rész legyen az állítmány, létföl-tétele a dualizmus, pedig sokszor épen a nyelvtani alany és állítmány esik egy hangsúly alá s másnemű mondatrészek kerülnek az alanyi szakaszba: (*Bárczy Benőt én meg nem öltöm*). *Hanem a tört || én adtam neki*. Tessék itten az *én* és az *adtam* szót a dualizmus követelményei szerint elválasztani egymástól.

A hangsúlyos elmélet a «mondás» elméletéből származott. WEGENER (29. s köv. ll.) és KICSKA megegyezhetetlenül kimutatták, hogy azt «mondjuk», a mi hangsúlyos, legyen az különben nyelvtanilag akármilyen mondatrész, s KICSKA, hogy az ígét mégis megnyerhesse magának, az egész hangsúlyos szólamot teszi állítmánynyá. *Kit láttál? Pétert*: ebben az állítmány *Pétert* (*láttam*), de mivel a nyelvtan az elemzésben mindig az utolsó izecskéig halad, végre oda kell jutnunk, hogy *Pétert* az állítmány, mert ez hangsúlyos és ezt mondjuk.

Nyelvészek ezzel az állásponttal soha sem fognak boldogulni. Én hiszem és vallom, hogy a hangsúly az állítmánytól származik. A legősbibb, legegyszerűbb mondatban, mikor nem is volt több része a mondatnak, természetesen csak rá eshetett a hangsúly, most is míg a hangsúlyhoz nem érkezünk, addig beszéd és mondat nincsen, a hebegő, vagy készületlen ember akárhányszor ismételve magát, ezt a hangsúlyt csak akkor ejti ki, mikor mondata végre sikerül. És úgy tetszik, mintha a hangsúlyról vennők észre, hogy midőn azt feleljük *Péterrel*, nem pusztá szót, hanem mondatot mondtunk, s igen hajlandók vagyunk e hangsúlyt mondathangsúlynak nevezni. De ha vigyázunk, hogy a mondathangsúlyszó meg ne tántorítson, rájövünk, hogy a hangsúly nem jelent mondat, vagy ellenmondat, csak egybe esik velök. A hangsúly olyas valamit jelent, a mi közös a mondással és kérdéssel, ráillik mind a kettőre. Ilyen pedig a közlés. Akár mondunk, akár kérdünk valamit, közöljük lelkünk eseményét a hallgatóval, s a közlés jele a hangsúly. Ezt a jelt látnám én a magyar kérdőmondat utolsó előtti szótagjában: *Péterrel talál-koztál?* (V. ö. BALASSA J., A fonetika elemei 104. l. 144. § 1.) A melyik mondatrész a közlés tekintetében főszó, az megőrzi hangsúlyát, bármilyen szerepe van is a szemlélet tekintetében, akár középpontja ennek, akár környező tényezője. Oly pont, melyet a hallgató nem lát, vagy rosszul lát, melyet tehát a hangsúlylyal kiemelni lehet, de a középre tolni

aligha. Lehet a hangsúlyos szó állítmánya a közlésnek, de nem állítmánya a mondatnak, befolyhat a szók rendjére és számára, de nem az alakjukra, az alakot nem hogy okozná, de még meg sem magyarázza, szóval nem nyelvtani állítmány.

A nyelvben sok tényező játéka bonyolódik össze, így többi közt az is, hogy az események és körülményeik részben ismertek, részben közölni valók, ebből származik a mondatnak az a dualizmus, mely szerint az egyik félről valamit mondhatunk, mert azt már ismerjük: ez a logika alanya, STEINTHAL, BRASSAI és GABLENTZ pszichológiai alanya, WEGENER expositiója, KICSKA szerint logikai, pszichológiai és nyelvtani alany egyaránt. KICSKA igen helyesen beszél, mert ha a logikán kívül más tudomány is azt tartja, hogy alany az, a miről valamit mondunk, akkor ebben a tudományban is ép oly közömbös kell, hogy legyen az alany nevezői, vagy határozói alakja, a milyen mindegy ez a logikában. Ama dualizmus értelmében a mondat másik fele az állítmány, a mit az alanyról mondunk. KICSKA erre nézve is igen következetesen főtartja, hogy mondani azt mondjuk, a mi hangsúlyos, tehát ez az állítmány, akármilyen alakja legyen és akármiféle beszédrészhez tartozzék.

A mennyiben a beszéd közlés, annyiban a mondatokon belül más törvényei, más tagjai vannak, mint az úgynevezett nyelvtani mondatrészek, és e törvények szabályozzák a szórendet, e tagok teszik a szólamokat és a hangsúlytalan alanyt, hangsúlyos állítmányt, e szókat a KICSKA felfogása értelmében használván. A mennyiben pedig a beszéd lelki működéseinket tartalmazza, annyiban a nyelvtani állítmány és alany, szóval az 5 ismert mondatrész lép fel, melyeket most egy hatodikkal: a kiegészítő állítmánynyal szaporítottunk.

A testetlen jelekkel is végeztem, egyik sem kizárólagos sajátja az igének, hanem akármilyen szón is előfordulhatnak. S ha tekintetbe vesszük, hogy némely ember, pl. a színész több érzelmet tud önteni beszédébe, változatosabb hangsúlyozással tudja szavait világosabbá tenni, más szintelenebbül és egyhangúbban, tehát szegényesebben beszél, a testetlen jelekből is azt a bizonyosságot meríthetjük, hogy az igének minden jele csak gazdagító elem, de egyik sem teszi állítmánynyá. *Állítmánynyá az teszi, hogy az ige egy jelenet közepében foglal helyet, mely a beszélő szemvonalába esik, nyelvtanilag szólva, hogy az ige a mondat középpontja.*

b) Ha e felfogás jól magyarázza meg az állítmányt, mikor ige, már meg lehetek fáradozásom eredményével elégedve, de azt hiszem, a felfogásom még azt is megengedi, hogy az *igén kívül egyebet is állítmánynak magyarázhassak*.

Igy mindenek előtt az *indulatszót* (interjectio). Ezt már BRASSAI bevette a mondatok közé (A magyar mondatról) és SIMONYI azzal bizonyítja mondat voltukat, hogy vannak indulatszók, melyek egész mondatokból fejlődtek: *ni* ebből: nézd, *la* ebből: lásd. (Mondattani vázlatok NyK. 25:1. l.) A mondatot itt is ép oly egésznek és kerekdednek érezzük, és ép oly teljesen megértjük, mint ha sok szóból állana, illetőleg mikor nem értenők meg oly jól, akkor egy tagolt mondat van melléje téve értelmezőül (appositio): Hű — mi fürge! (PET.) Már pedig az értelmező mindig olyan mondatrész, mint az értelmezett: Kél a hold, az éj lovagja (PET.), akár a hold, akár az éj lovagja egyaránt lehet alany. Nem feledjük Mátyást, az igazságost: már a rag is mutatja, hogy az értelmező szintén tárgy. A *minek* tehát az értelmezője mondat, az *maga is mondat kell hogy legyen*.

PAUL (120. s k. l.) azt fejtegeti, hogy egy névnek, vagy névmásnak, határozó szónak is lehet egy egész mondat az értelmezője, de a példái mind olyanok, hogy az értelmező az egész illető mondatra vonatkozik: «*E szavakat mondta: Ezt én soha sem teszem meg*», a második mondat nemcsak néhány «szó», hanem «mondás» is, itt tehát nemcsak a tárgynak, hanem az igének is van értelmezője; «*Biztos ez: nem fogja merészelni*», hogy az illető «nem merészel», az nemcsak mutatott dolog («ez»), hanem «biztos» is; «*Es ist besser, du gehst*, a «du gehst» nemcsak «es», hanem «besser ist» is; «*Er hat die gewohnheit: er erwidert nie einen brief*, a «nem válaszolás» nemcsak «szokás», hanem a szokásnak «megtartása» (haben) is.

S ha elfogadjuk, hogy az indulatszó mondat, el kell fogadnunk azt is, hogy állítmány, mert nem rajta kívül van az a szó, mely különváló egészszé teszi. Valamely mondatrésznek kell lennie, de egyikül sem magyarázhatjuk oly egyszerűen, mint fölállított meghatározásunk szerint való állítmányul. Az ily szó csak önmagának a középpontja, nem számos környező tényezőé.

KERN ugyan (23. s k. l.) nem tartja helyesnek a tagolatlan mondatokat is mondatnak nevezni, de másrészt a *ja* és *nein* szók-

ról ő is azt mondja, hogy teljes mondatok, mert semmit sem lehet, vagy kell kiegészíteni hozzájuk. Tehát ő sem tud ellenni az ily kezdetleges mondatok nélkül.

Az ily tagolatlan mondatok közé számítom én a *hangutánzó szót* is (vox imitandi), mert ha az indulatszónak megadjuk azt az elismerést, hogy mondat és állítmány, akkor a hangutánzó szótól sem vonhatjuk ezt meg többé. Míg a mondat ítélet és az állítmány mondás volt, addig az indulatszó sem lehetett mondat vagy beszéd-rész, számúzva volt a beszéd igaz, nemes elemeiből, mert sem helyes ítéleti formája nincs, sem fogalmat nem jelöl. De most már többen fölveték a mondatok közé s ha ez helyes volt, s ha a mondat egyed, akkor a hangutánzónak is mellette van helye. Ez is oly teljesen érthető, ennek is mondat az értelmezője s ez is oly kerek, különváló egész, mint az indulatszós mondat. A különbség kettejük között az, hogy az indulatszóval érzelmeinket vagy akaratunkat fejezzük ki, tehát az ige módjeleit pótoljuk és az indulatszó mindig a beszéd idejére vonatkozik: jaj (= de fáj most); a hangutánzó szóval pedig észrevételeinket közöljük, tehát azt, hogy valami rajtunk kívül történik s az eseményt folyamatos állapotában a beszéd idejébe, vagy a múltba tesszük: «zsupsz»: valami esik, vagy leesett, «tik-tak»: az óra ketyeg, «puf-puf»: ütnek, «miau»: ez macska, «egyszer csak, krikksz, eltört». Az indulatszót támogatta a nyelvtörténet: sok közülök igéből keletkezett; a hangutánzó szót is támogatja a nyelvtörténet: sok ige keletkezett hangutánzó szóból. Ez pedig nem történhetett volna, ha a hangutánzó szó a mondat körén kívül állott volna, ha nem lett volna amaz eredeti mondatokban ő az állítmány. A hangutánzó szó névszói ragozása mitsem dönt: az igét is használjuk névszó gyanánt, pl. A nagy félsznek fele is sok (Közmondás).

A hangutánzó szó a második olyan beszéd-rész (pars orationis), mely nem ige, és mégis állítmány.

Külön mondatoknak vehetjük a *megszólítást* (vocativus) is. (V. ö. SIMONYI i. h.) A megszólítás már lehet bármiféle névszó, de mondat, az esemény tekintetében úgyszólván határozatlan mondat: «Károly!» a. m. hallod-e, vagy veled akarok beszélni, vagy: hogy tehetsz ilyet? «te jóság!» (itt a «jóság» a «te» értelmezője); «esztelen!» e megszólításban nem hiányzik semmi a mondatból, semmit se lehet hozzá tenni, a mi szerves összefüggésben volna

vele, legfeljebb magyarázni, értelmezni lehet a szót; az ily megszólítások határvonalon vannak a megszólítás és felkiáltás között, a felkiáltástól az indulatszóig csak egy lépés. Nem lévén semmi ezekben kihagyva, nem lehet mondani, hogy ez, vagy az a kihagyott rész, teszi beszédünket különváló egészszé, hanem világos, hogy csak a használt szó teszi azzá, tehát ennek kell állítmánynak lennie.

KERN is elismeri (65. l.), hogy a megszólítás nemcsak a pusztá fogalmat, hanem az akaratot is jelzi; ez pedig nem egyéb, mint a beszélővel való egyenes összeköttetés, mely a szót mondati szerepbe helyezi.

SIMONYI (i. h.) a tagolatlan mondatok közé sorolja a meglepetésünkben használt *felkiáltásokat* is: Segítség! Egy éger! Ide tartozik a *nem* is, mikor nagyon sok gondolatra vonatkozik egyszerre, pl. De nem, te nem vagy bűnös (VÖRÖSMARTY). Ezek ép oly állítmányok, mint az indulatszó.

Az ilyen összetett mondatok *előrsze* (SIMONYI i. h.): Pillanat, s odabenn van! Egy rángás, s vége volt: a kötőszó bizonyosága szerint külön mondat, de kérdés, oly hiányos mondat-e, melyből a *kell* vagy más állítmány ki van hagyva, vagy pedig egészen tagolatlan mondat. Azt hiszem, lehet tagolatlan mondat is.

Ily módon kiderül, hogy *lehet a névszó is, illetőleg minden szó magában véve is állítmány*, ha egyedül ez a szemlélet középontja. De ilyenkor a beszéd kezdetlegesebb, bővítések ritkábban fordulnak elő. Az indulat- és a hangutánzószó mellett, melyek szintén cselekvést fejeznek ki, mint az ige, előfordul egy-két bővítmény: *jaj nekem! vae victis! zsupsz a földre!* a névszóknak lehet jelzőjük, vagy értelmezőjük: *én bolond! vén bolond! te jószág!*

c) Eddig folyton az *egyszerű mondatot* tartottam szem előtt, melyben csak egy állítmány van, de legyen szabad röviden a többi mondatokra is kiterjeszkednem.

Az *összetett mondatot* úgy szokás meghatározni, hogy ebben több alany és több állítmány van, de nézetem szerint az ilyen is összetett mondat: «[Megy a nap lefelé, Ballag a rét felé.] Ballag ez a legény A babája felé. Bemegyén a házba, Leül a diványra, Ráhajtja bús fejét Babája vállára.» Ebben ugyan mindig ugyanaz a személy az alany, és az csak egyszer van kitéve, de még sem volna helyes azt mondani, hogy az igéknek közös alanyuk van, mert ezeknek külön-külön alanyuk van, ámbár mindig újra meg

újra ugyanaz a személy fordul elő. Az illető személy azonban ez ismétlődés mellett is mindig önálló alanyyná lesz s a nevét csak azért hallgatjuk el, mert ha másféle mondatrészben bukkanna is fel újra, szintén kihagynók: (Egy orvos érkezett az udvarba.) «Mindjárt behívjátok [], ha meggyógyítja [] az én drága fiamat, mindent megadok *neki*, a mit csak a [] szíve kíván.» Itt nem azért van kihagyva az orvos neve, mert közös mondatrész, hanem csak azért, mert általában mindig ugyanaz a szó. A kihagyás tekintetében nem dönt, hogy miféle mondatrészben ismétlődnék a már egyszer előfordult szó, a mondatrész tehát mindig újnak számít, csak a szótó régiségét vesszük figyelembe s kihagyjuk mindaddig, míg a világosság engedi.

Az összetett mondat meghatározását tehát meg kell változtatni és azt kell mondani, hogy *több külön állítmánya van*, vagy ha ragaszkodunk a régihez, bár gyöngeségét látjuk, akkor úgy kell magyarázni az eddigi szabályt, hogy minden állítmánynak külön alanya van ugyan, de ismétlődhetik mellettök újra meg újra ugyanaz a szó.

Az ilyen *mellérendelt összetett mondatokat* úgy foghatjuk föl, hogy a szemünk nyugodtan egy helyre néz és a jelenetek időben egymás után fűződnek, az összekötést az emlékezetünk végzi s addig tart a mondatok összefűzése, míg ezt érezni tudjuk, bizonyos idő múlva szemhőjünkkel pillantani kell, ezután új mondat sor következik. Vagy pedig olyanok a mellérendelt mondatok, hogy szemünkkel inkább a térben fogjuk föl egyszerre az eseményeket, összefüggésüket látjuk és értjük.

A mellérendelt mondatok ugyanolyan helyi viszonyban állnak egymáshoz, mint a bővítő mondatrészek az állítmányhoz. A kapcsoló, választó és ellentétes (copulativæ, disiunctivæ, advertativæ) egymáshoz közel folyó eseményeket tartalmaznak, a magyarázó és következtető (explicativæ, consecutivæ) mondatok távolabb esnek egymástól. A közelség viszonya gazdagabb, háromféle mondat van benne és ezeknek is vannak fokozataik, melyeket a különféle kötőszók tüntetnek föl; a távolabbi viszony szegényebb. A közelségi viszonyban levő mondatok úgy viszonylanak a távol-sági viszonyban levőkhöz, mint a *hol* kérdésre felelő helyhatározók a *honnán* és *hová* kérdésre felelőkhöz, úgyhogy nemcsak a közel és távol viszony, hanem a határozók hármias iránya is megvan már

a főmondatok kölcsönös viszonyában, ha kissé másnemű is a mondatok helyzete, mint a mondatrészeké.

A hány mondatot összeszünk, az mind egyszerre tűnt szemünkbe. Azt mondja WEGENER is (44. l.), hogy ebben: *et Caesar et Pompeius* már az első *et*-tel megtörtént a beszélőben az összeadás, kész az összeg; ebben: *nagyobb mint te* az összehasonlítás már végre van hajtva az első szóval. Valóban így van a dolog s úgy látszik, a főmondatok állítmányai közül is egyet a többiek alapjának kell tekintenünk s ez adja meg a mondat sorozatnak az egységet. Ha a többi előre van bocsátva, már azalatt is tudjuk, hogy az illető dolog be fog következni, míg a többi mondatok folynak, ha utána következnek, emlékezetünkben, úgyszólván szemünkben tartjuk még a fődolgot, melytől a többiek függnek s így támad az egység a sorozatban. Ha az illető állítmányhoz kiteszszük a kötőszót, a vonzása világos lenne, még ha szavainkat félbe is szakítanók.

A *mellékmondatok* állítmányai már oly közel vannak a főmondatokhoz, hogy bizonyos mondatrész helyzetében is feltűnnek s ennek következtében alája rendelődnek. (V. ö. PAUL 121. s k. l.) A határvonalak itt persze összefolynak, a magyarázó és okhatározó, az ellentétes és megengedő, a következtető és következményes mondatok közt csak finom különbségek vannak, sőt némely igeneves szerkezetet is hajlandók vagyunk, mint a mondatokat, vesszővel választani el; a latin ablativus absolutus-t, accusativus cum infinitivo-t majdnem mellékmondatnak lehet nevezni, alig van különbség az *appropinquo* közt ezekben: *sol appropinquat, fugit nox*; *quum sol appropinquat, fugit nox*; *sole appropinquante fugit nox*; *sol appropinquando fugat noctem*; *sol appropinquans fugat noctem*; *solis appropinquo fugat noctem*.

A mellékmondatok nem különböznek olyan élesen a főmondatoktól, mint általában hiszszük, s a hol meglehetősen nagy is köztük a különbség, mint pl. a latinban és a németben, ott sem terjed ki az eltérés minden mellékmondatra, hanem számos mellékmondat több tekintetben nem a főmondattól, hanem egyenest a beszéd-től függ, így pl. az olyan jelzői (relatív) latin mellékmondat, melyben a «consecutio temporum» laza. De a jobban megkülönböztett mellékmondatokat is tekinthetjük annak, a minek teszem a

ragozás gazdagságát: stilisztikai, beszédbeli finomságnak, mely a beszéd alaptörvényeit nem érinti.

Az igeneves szerkezetek kissé még közelebbi helyzetben vannak az állítmányhoz, talán már többé nem az emlékezet, vagy előrelátás, hanem az élő tekintet fűzi őket egy egységbe az igével; az igéből képzett főnévre még inkább állhat ez, itt már bekövetkezik a teljes közelség. Így jutunk vissza az egyszerű mondat bővítő részeihez, melyeknek konstellációját, kölcsönös és az igehez való helyzetét feltárni dolgozatom alábbi szakaszainak feladata lesz. Itt csak azt bocsátom előre, hogy, mint WEGENER mondja, eredetileg a helyhatározó is oly önálló mondat lehetett, mint az indulatszó, egy felkiáltás, egy ige a tagolatlan mondatban: *Jaj! medve! ég! ott!* stb. Két-három, sőt több ily mondatot, szemléleti középpontot a hosszas gyakorlat segítségével a legközepra eső szemlélettel, vagy a logikai középponttal összeolvasztottak, ennek mind jobban alája rendelték.

Ha minden mondat csak ige lehetett volna, a hogy eddig szokás volt föltenni (V. ö. MÜLLER MIKSA Felolv. a nyelvtud. 247. l.), akkor bizonyára sokkal nehezebben fejlődött volna ki a nyelv. Minden cselekvésből először cselekvőt s ezen át másodlagosan szenvedőt, eszközt, helyet kellett volna képezni, a mily értelmekkel használjuk is a magyar jelen idejű melléknévi igenevet (participium infectum). Legrégibb bővítés lenne az alany és legújabb a helyhatározó, mert ennek jelei legvilágosabbak, legkevésbé kopottak még, holott tulajdonkép minden más bővítő rész már a helyhatározók analógiáját árulja el. Ellenben, ha tárgyak és cselekvések megnevezése egyaránt lehetett oly kezdetleges mondat, akkor könnyebben léphetett mai szerepébe a tárgyakat megnevező szótó a cselekvést megnevező ige mellett. Hogy az ige egy más ige mellett a tárgyakat megnevező szó szerepébe jusson, ennek analógiáját kövesse, képzőkre, igenévi és főnévi toldalékokra van szüksége. Mennyivel később fejtett volna ki a nyelv mai szervezete, ha minden szót ily mesterségesen kellett volna képesíteni arra, hogy helyhatározó, vagy alany lehessen.

PAUL (119. l.) azt mondja, hogy nem származhatott minden mondatrész mellérendelt mondatokból, mert a legegyszerűbb nyelvekben is megvannak már a bővítő részek; de tekintetbe kell vennünk, hogy a legegyszerűbb nyelvek is sok ezer évesek, vagy

sok ezer éves nyelvekből alakulnak és ugyanilyenek a legősibb nyelvek is. Ősi lehet a bővítő részekben előforduló szók jelentése, s a bővítő részek közti különbség, mint látni fogjuk, épen ezen alapul, de már inkább másodlagos a közelség és távolság, valamint a hármas csoportra oszló helyzet az egyes mondatok között, melyet már a főmondatok közt is megkülönböztethetünk s mely az összes bővítő részekben ismétlődik. Ez ugyan a látás törvényein alapul, de világos, hogy egy tömondat eredetibb, mint két összekötött mondat. Az a szoros alárendelés pedig, melyben a bővítő részeket az állítmány iránt találjuk, bizonyára még utóbb fejlődött ki, még pedig először a névszói természetű mondatok és az ige közt. Ezek a névszók természetesen bővítetlenek voltak. Midőn hosszú idő múlva a bővített mondat rendszere gépiessé lett, minden bővítésével együtt is oly közel viszonyba hozhatták az egyik mondatot a másikkal, mint az ősidőben a tagolatlan mondatokat. Még későbbi fejlődésnek tartom azt az időt, mikor az egyik alárendelt mondat állítmányát képző segítségével még jobban alárendelik az igének s igeneves szerkezetévé változtatják. Valamint az egyszerű magánéneket akárki is élvezheti, a kardal különböző hangjait egyszerre átérteni ellenben már nagyobb zenei képzés kell, s valamint egyes tárgyakat szemügyre venni könnyebb, mint egy összeséget áttekinteni: úgy valószínű, hogy a kezdetleges ember előbb mintegy minden tárgyra külön szegezte rá a szemét s csak azután volt képes több-több tényezőjét egy jelenetnek egységesen áttekinteni. Még pedig valószínű, hogy először a névszói természetű mondatokat egyesítette az igével.

Most már több jelenetet is összefogunk egy áttekintésbe az összetett mondatokban és igeneves szerkezetekben, de e mellett még ma is élnek a kezdetleges formák is. Az indulat-, vagy hangutánzó szóból, vagy akár egy magános főnévből álló mondatok ily szűk terjedelmű tekintetből származnak, ily mellékpontok nélküli középpontok, sőt a megszólítás ma sem olvadt össze a parancsoló igével alanynyá, hanem külön mondat maradt mellette, mit a helyesírással is pontosan jelzünk. Pedig logikailag és lélektani szemléletünk szerint is a megszólított épen olyan igazi alany, mint a többi mondatok alanyai.

Szóval, nem lehet azt állítani, hogy az ige, vagy akármelyik más beszédrész lenne legeredetibb, legősibb. Egyszerre többféle:

mutató elem, indulatszó, tárgyat és cselekvést jelentő hangutánzó szó lehetett a beszédben, mielőtt még igazi nyelvnek lehetett volna ezt nevezni.

Az egyszerű és összetett mondatok között állnak az úgynevezett *összevont mondatok*, melyeket ma helyesebben *halmozó mondatoknak* hívunk (v. ö. ERDÉLYI LAJOS, Az összetett mondat modern szempontból, NyK. XXVI. és XXVII. köt.), melyekben t. i. egy alanyhoz több állítmány tartozik (vagy egy állítmányhoz több határozó stb.). A fentebbiek után (294. l.) nem kell hosszasan fejtegetnem, hogy én csak akkor tekintem a mondatot halmozónak, ha az állítmányok egy szorosabb egységet tesznek, úgy hogy a két ige könnyen számíthasson egy állítmánynak: *Megy, fut, rohan a száműzött; A nap világít és melegít; Ha látta s hallotta volna; Darius comprehensus et vulneratus est* (ERDÉLYI L., Nyk. 27: 425). Ezeket a szemünk egyszerre tekinti át, a menetel nem szűnik meg a rohanásban, a világítás nem tűnik el a melegítésben, a látás a halláskor, az elfogás a megsebzés alkalmával még szemléletünk alá esik.

A kötőige (copula).

Még csak azzal az állítmánynyal kell foglalkoznom, melyet kötőigének (copulának) neveznek. A kötőigét különösen PAUL védi (246. l.), azt mondja, hogy csak azért akarjuk kiküszöbölni a kötőigét, mert egyoldalúan csak a nyelvtani alak vezet bennünket és elhanyagoljuk a functio értékét, hogy azután a logikát a nyelvtantól elválasszuk. Úgy véli, hogy a kötőige nélküli mondatok: *träume, schäume* eredetibbek és csak idővel szorította ki ezeket a kötőigés szerkezet. Továbbá nehézségnek találja, hogy ha az *ist*-nek önállósága volna a főnévi és melléknévi predikátummal szemben, akkor minden kötőigés mondat «létmondat» (existentialsatz) lenne, a mi a nyelvérzék ellen van, mert furcsa volna ezt a mondatot: *das ist unmöglich* így fogni fel: *das existiert als etwas unmögliches*.

Hát a mi azt illeti, hogy a nyelvtant a logikától el akarjuk választani, ez igaz, de ez a törekvés jogosult, ha a kellő határokon túl nem megy; a többi kifogások közül azonban csak az első fontos. Az igének csakugyan kell hogy legyen valami functiója, mely az alakokat létrehozta, de ez a functio, mint talán eléggé kimutattam,

nem összekötés, hanem a középponti helyzet elfoglalása, s csak annyiban lehet *összekötésnek* nevezni, a mennyiben a középpont összeköttetésben van a környezettel. A többi kifogások lényegtelenekek. A hogy a kötőige elvesztette önállóságát, úgy veszti el minden ige erős hangsúlyú bővítménye mellett, illetőleg ha már nagyon ismeretes a beszélők előtt; a kötőige kimaradása nem sokat tesz, mert csak a jelen idejű mondatokban történhetik meg, ott is csak a harmadik személyben; az *unmöglich* tagadása, mint a lét egyik módjának, pl. hiányának tagadása, épen úgy lehetséges analogia útján, mint bárminek a tagadása. S ha a beszédben logikai ellensmondásokat akarunk keresni, bizony nagy könyvet tölthetnénk meg példákkal.

Különben magát PAUL-t is mocsárba viszi a copula-elmélet, mert kénytelen minden szót, mely a két hangsúlyos rész, vagyis az ismert alany és az új állítmány között van, kopulának, *bindeglied*-nek tenni meg, melyek a kapcsolás módját határozzák meg, mint az *ist*: *Marie hat zahnschmerzen*: *Marie* alany, *zahnschmerzen* állítmány, *hat* «bindeglied». E kapcsoló tagos elmélet vezetett arra, hogy most már a *segédigének* se szeri, se száma. SWEET-nél vannak *linkverbs*-ek és *half link-verbs*-ek (94—95. l.) A kötőige után következett a segédige, LYON (186. l.) azt mondja, hogy nemcsak a melléknévi és főnévi állítmányok bonthatók szét copulára és *prædicativum*-ra, hanem az igei állítmányok is, pl. *hat geblüht, wird blühen*, ezután felbukkantak a módok segédigéi: *können, wollen, dürfen* stb. (u. o.), tehát az *akarat* nem külön cselekvés, ha enni akarok, nem az evés tárgya az akaratomnak, hanem az akarat csak egy módja az evésnek; aztán már a *bleiben, heissen* stb. is «copula» (u. o.), azaz, ha én valakit vérengzőnek nevezek, ez nem az én cselekvésem, hanem az illető tulajdonságának egy módja.

És aztán hová vezet ez a logika a józan logikát? A kinek az *ein Kind* állítmány, a *bleibst* csak kötőige, *sind* kötőige, *gekommen* állítmány, az olyan azt kénytelen tanítani, hogy az állítmány egyezik meg az alanyval számban és személyben, vagyis ebben *wir sind gekommen*, a *gekommen* megegyezik számban és személyben *wir*-rel, hisz a kötőige semmi, csak köt; a tanulóknak azt kell gondolnia, hogy *ein Kind* egyes második személy, mert állítmány és a szabálynál fogva megegyezik a *du*-val, a *bleibst* pedig csak köt. De a szabályt megváltoztatni és a józan logika szerint azt tanítani,

hogy a kötőige egyezik meg az alanyval, nem lehet, mert hová lenne akkor a 2000 éves logika? Ennyit ér a logikát a nyelvtanban védelmezni. Most csak az a kérdés, hogy a két logika közül melyiket akarja védelmezni PAUL.

Különben más logikai nyelvtanok sem tudnak már boldogulni a segédigével. A franczia nyelvtanok *verbe*-nek nevezik, s hogy következtetések legyenek, minden igét felmetélnek *participe*-ra és *verbe*-re, vagyis *est*-re. De ha csak az *est* az igazi *verbe*, akkor mért hívják a többi ezer meg ezer szót is *verbe*-nek, miért nem találunk azok számára valami külön nevet? Különben a dolog még szomorúbban áll, mint ez az egy hiba mutatná. A tanuló előbb a szótanban megtanulja, hogy *parler*, *prier* stb. stb. ezek *verbe*-ek, így meg így ragozzuk, képezzük, ilyen meg ilyen vonzatuk van (BRACHET et DUSSOUCHET: Gr. fr. 186. s k. ll.), aztán a mondatokban ráparancsolnak, hogy felejtse el mind azt, a mit tanult s jegyezze meg, hogy tulajdonképp csak egy ige van, az *être* (ugyanaz 278. l.), mely szabályt mások még kevesebb óvatossággal hozzák elő, mint BRACHET, s ha a tanuló két könyvet is megvásárol, egyiktől azt tanulja, hogy a tárgyakat, határozókat a *participe* vonzza, s ekkor nem tudhatja, hogy miért oly fontos hát az ige; a másik nyelvtan pedig arra oktatja, hogy a bővítményeket az ige vonzza, s ekkor eltűnődhetik, hogy az a gyöngé, hangsúlytalan *est* mi mindent meg nem bír, az egész nyelvszerkezet ránehezedik, mert az összes «ügynevezett» igéket is ez pótolja.

MAXWELL amerikai angol nyelvtana tisztán logikai akar lenni, de a kötőige elméletét mégis sikerül elejtenie s a mondat szerkezetét az igazi igéből magyarázza.

Ha volna a nyelvben *copula*, annak a kapcsoláson kívül egyéb jelentése nem lehetne, a *bleiben*, *dürfen* szóknak azonban nagyon világos jelentésük van, ezekkel a fentebbiek után nem kell foglalkoznom, de azt hiszem, hogy még a lét-ige is van olyan önálló jelentésű, mint akármelyik ige, csak kevesebb mozgással jár: *az alma a padláson van*. Az ilyen mondatokban a kötőigés elmélet is valódi igének ismeri el a létigét, de miért ne lenne az valódi ige ebben a mondatban: *az alma gyümölcs*, mikor sem több, sem kevesebb mozgást nem tulajdonítunk az almának, mint az előbbi mondatban. Világos, hogy cselekedni, épen úgy cselekszik az alma itt is, mint ott. A hogy KERN mondja, ezekben *die Blüte wird*

Frucht és *die Blüte hängt am Zweig*, a *Frucht* ép úgy határozója a *levés*-nek, mint *am Zweig* a csüngésnek (105. l.). A magyarban mindössze azért hagyjuk ki a *van* és *vannak* igét, mert a mit úgylis jól tudunk, azt kihagyjuk, azaz némely esetben soha föl sem vetjük: a többes szám jelét a számnév után, a személyragot az egyes harmadik személyben, és *akármely igét* a gyakori kifejezésekben, ha a nélkül is könnyen megértjük: *jó napot, jó estét*. Ha valaki azt vetné ellen, hogy a *kivánok* igét ki is tehetjük, hát jusson eszébe, hogy a *van* igét is kiteszszük más személyben, pl. *vagyunk*, valamint a *kivánok* igét sem hagyjuk el, mihelyt harmadik személyben vagy többesben kell használni. Az indg. nyelvekben a *kivánok* és *van* kihagyása körülbelül egyenlő mértékben történik. Miért lenne az egyik igazi, a másik csak kötőige. A *van* kihagyása is tisztán a *tő* jelentése, nem az állítmány kiegészítő névszó miatt történik, hiszen nemcsak e mellett, hanem bármely határozó mellett kihagyhatjuk a *van*-t: *Nyakunkon a török hada; Kard az oldalán; Itt az idő; Oda a barátság; Rég, hogy elment stb.* A németben és a latinban is bizonyára találunk annyi mondatot a helyhatározó mellett *ist* és *est* nélkül, a hány kötőige nélküli névszós állítmány van: *summum ius summa iniuria*, és: *Hannibal ante portas!* Sőt egyszerűbb a kötőigét is csak a mondat középpontjának hívni; *van* ugyan talán annyi külön állása az igék közt, hogy a legkevesebb változással járó cselekvést jelenti, de a zérus hőmérsék is hő s főkép az indg. nyelvekben a *deus est aeternus*-féle szórendi szerkezetnek is mintegy kulcsát adja kezünkbe, nyugodt beszédben a cselekvés középpontját a szavaknak is közepébe teszszük.

Ezzel bevégzem az állítmány tárgyalását; az állítmányi névszóról a határozók közt fogok szólani.

Mivel a mondat forma, mert egyed, az állítmánynak is csak formai magyarázatát adhatom, hogy a mondat középpontja, vagy töve, avagy feje, a kép szerint, a melyben a mondatról beszélni akarunk. Az egyént kisebb-nagyobb részletességgel látjuk, az egy pillantással áttekintett jelenetből is többet-kevesebbet fogunk föl. Részletesebb jelenet a cselekvés körül fejlődhetik, azért a mondat állítmánya is többnyire ige. Az állítmány jelentése is főkép cselekvés, vagy talán mindig az (külső vagy belső) csak átviteleknek van helye. Ha a cselekvést nem tudjuk határozottan megnevezni, akkor indulat-, vagy hangutánzószóval élünk, sokszor pedig olyas-

mire esik tekintetünk, melynek cselekvését egyáltalán nem szemléljük, ennek környezete nincs és az állítmány névszóféle. Az állítmány történeti fejlődésnek van alávetve s így adott létet a mellérendelt s az alárendelt mondatoknak, a mondathoz hasonló szerkezeteknek s talán az egyes bővítő mondatrészeknek is; kötőszó mindenesetre sok van, mely állítmányból, vagy éppen bővített állítmányból (azaz egész mondatból) zsugorodott össze, pl. *vagy* (= legyen), *ám*, *akár*, *jóllehet*, *tudniillik*, azaz (SIMONYI: Magy. Kötőszók I.). Azért nemcsak a szemlélet, hanem a történeti fejlődés alapján is mondhatjuk, hogy az állítmány a mondat töve, az a szó, mely a mondatot mondattá teszi, beszédünk egy szakaszát külön való egyeddé kerekíti. Az állítmánynak egyik alaki járulékára sincs szüksége, de világosító, gazdagító eleme akárhány lehet. A legfontosabb szerepet, a szakasznak egységgé való összekötését is, melyre eddig a kötőigét akarták szentelni, tulajdonképeni jel nélkül egyszerűen csak beleértjük a mondatba, azért az állítmány a kezdetleges sírástól a sokszoros alkotású igéig igen gazdag változatosságban fordulhat elő. (V. ö. WEGENER i. m. 114. l. Somit bietet die Sprache selbst nur ausserordentlich wenig Angaben über das Verhältniss der Handlungscomponenten zur Handlung; und gerade diese Beziehungsweisen bilden einen wesentlichen Teil des Inhaltes der Handlungssätze.)

(Folyt. köv.)

KALMÁR ELEK.

A gyöngyösi glosszák.

«A németujvári glosszák» című dolgozatában ZOLNAI GYULA többek közt ezeket írja: «Az említett négy kódex [t. i. 1. Ciziók¹⁾, 2. BATTHYÁNY B. miséskönyvének magyar naptára²⁾, 3. SZALKAY LÁSZLÓ glosszái³⁾, 4. Budapesti glossák] magyar anyagának mielőbbi közzététele mind a szótármunkálat teljessége szempontjából, mind általában a nyelvtörténeti vizsgálódás céljaira elodázhatatlan szükség, hisz minden kis terület nyelvünk százados történetének e szakaszából szolgáltathat valami kiegészítő vagy megerősítő tanúságot s fényt deríthet megoldatlan kérdéseinkre» (Nyr. 14 : 152). A mikor ZOLNAI e sorokat írta, akkor a Nyelvtörténeti Szótár munkálatai javában folytak. A szótárt be is fejezték, a nélkül, hogy e négy kódex anyaga bele került volna nyelvészetünk e monumentális alkotásába. Még ma sem mondhatjuk el, hogy mindaz, amit ZOLNAI 1885-ben, elodázhatatlan szükségnek mondott, közzé volna téve. Pedig most már itt az ideje, hogy e nyelvemlékeink is — csak a kiadatlanokat értem — mind szókincsükben, mind grammatikájukban a nyelvész-közönséggel megismertettessenek. Követeli ezt első sorban nyelvünk története, másod sorban az immár megkezdett nagyszótári munkálat.

Ez utóbbi teszi időszerűvé azokat a sorokat, a melyeket fennebb idéztem. Nekem e sorokhoz hozzáadni valóm is van. A magyar nyelv nagy szótárának teljessége s nyelvünk történetének lehető legpontosabb ismerete megköveteli, hogy ne elégedjünk meg azzal, hogy az ismert anyagot egybegyűjtjük, közlésszük s így értékesítjük a már ismertet a szótármunkálatoknál, hanem kutassunk újabb anyag után is. A kutatásnak szerintem főcélja az volna, hogy átvizsgálja magyar glosszák gyűjtése céljából a hazai vidéki könyvtárak incunabulumait és XV. XVI. századi kéziratait. Ilyen könyvtárakul jelölöm meg első sorban a gyön-

¹⁾ RMK. 2 : 367—368., 1880—2. 1885.

²⁾ Vö. ZOLNAI Gy. A Batthyány-miséskönyv magyar naptára és lapszéli jegyzetei (Mkönyvszemle új folyam 3 : 106.).

³⁾ Vö. SZAMOTA ISTVÁN : Szalkai L. glosszái, NyK. XXV : 452.

gyösi és csíksomlyói ferenczrendi kolostor könyvtárát, ilyenül a gyulafehérvári BATTHYÁNY, a pozsonyi lyceumi és ferenczrendi könyvtárt. E könyvtárak egyike-másika ma is rendezetlen. A mit belőlük egy-egy kiállításunk bemutatott, mind azt bizonyítja, hogy magyar nyelvű glosszák szempontjából igen becses anyagot tartalmaznak. Példákkal igazolhatom ez állítást. Az 1882-ik évi könyvkiállítás Kalauza azt írja, hogy a BATTHYÁNY-könyvtárból 48. szám alatt kiállított, 1497-ből származó «Ünnepi és vasárnapi szent beszédek»-ben itt-ott magyar glosszák is vannak. Ugyancsak ebben a könyvtárban az 1871-ben kiadott «Index manuscriptorum» 54. lapja szerint van egy «Vocabularii latino-hungarici fragmentum fol* 35», a melynek tartalma, kora teljesen ismeretlen. Ha már most figyelembe vesszük azt, hogy az Országos levéltárban éppen a gyulafehérvári káptalan iratai közt őriznek egy magyar-latin szótárt,* melyről NAGY GYULA, a szótár-töredék közlője (vö. Magyar könyvszemle, régi folyam 12:100—110) egész bizonyosnak tartja, «hogy CALEPINUS magyarázói hagyták reánk, csekély vigasztalásul a nagy veszteségért, mely e derék munka többi részeinek elpusztulásával irodalmunkat érte», méltán kíváncsiak lehetünk e 35 lapra terjedő szótártöredékre is. Ugyancsak ennek a könyvkiállításnak a Kalauzában a 129., 130., 131., 132. szám alatt felsorolt könyvekben — a mint háromról magam is meggyőződtem — vannak szórványosan magyar glosszák; a 132. szám alatt felsorolt kéziratot nem láttam, de KOLLÁNYI FERENCZ, ki a Századokban most megjelenő «A sz. ferenczrendiek története a XVI. század első felében» című tanulmányához használta, állítja, hogy itt-ott vannak benne lapszéli magyar glosszák is. Mindezeket a glosszákat sehol senki sem közölte; a könyvkiállításról visszaküldték az illető tulajdonosoknak, s a hol rendezetlen könyvtár, az illető kéziratra újból csak hosszas kereséssel lehet ráakadni.

Ugyancsak itt akarok megemlékezni azokról a glosszákról is, a melyek a könyvkiállítás Kalauza szerint (40. l., 127. szám) a budapesti tudomány-egyetem könyvtárának ily című művében fordulnak elő: «Constitutiones fratrum eremitarum ordinis S. Pauli primi Eremitæ Regulam Beati Augustini Professorum a XV. századból.» A Kalauz e könyvről ezt írja: «Másolta ismeretlen magyarországi pálos, ki a szöveg közé igen sok magyar szót írt. A nyitott lapon ezek a magyar jegyzetek olvashatók: «wylagnak nagyob genyeresegyebewl» stb. stb. Ezt a könyvet sokan keresték, és keresik mai is, így a többek közt e sorok írója is. A tud. egyetem könyvtárában azonban ilyen könyv nincs, hanem e helyett találunk a Cod. Lat. Sæc. XVI. Nr. 114. jelzés alatt egy kódexet, a melynek az «Exposicio Regule beati Augustini episcopi» fejtegeté-

*) Időközben e szótár a M. N. Muzeum levéltárába került.

sében a 20. lapon ugyanazokat a glosszákat olvashatjuk, a melyeket az 1882. évi könyvkiállítás Kalauza közöl egy állítólagos XV. századi pálosrendi constitutiókat tartalmazó kódexből. Csakis a Kalauz hibás címközlése az oka annak is, hogy e XVI. századi, a Kalauz szerint XV. századi kéziratot ZOLNAI-nak újból kellett fölfedeznie s e glosszákat ő aztán a Nyk. 25. évf. 49. lapján közölte is. Cikkéből azt látom, hogy a Kalauz hibájára ő sem jött rá, mert az ő «XVI. századi magyar glosszák az egyetemi könyvtárban» című értekezéséből kivehető, hogy e glosszákra ő is csak véletlenül bukkant rá, s bemutatta őket mint teljesen ismeretleneket, pedig az 1887-iki kiállítási Kalauzban is tulajdonkép róluk van szó.

A mi az 1882-iki kiállításon megtörtént, az ismétlődött a legutóbbi millenniumi kiállítás alkalmával is. Itt csak az alább ismertetendő glosszák sorsát kell elbeszélnem. Az a kézirat, a melyben a gondos kegyelet a Gyöngyösi glosszákat megőrizte, az 1896-iki millenniumi kiállítás történelmi főcsoportjának törzskönyve szerint szintén ki volt állítva, de a törzskönyv 1925. lapszáma egyetlen szóval sem árulja el, hogy magyar nyelvi szempontból becses dolgok vannak a kéziratban. A kézirat a kiállítás után Gyöngyösre került, s mivel a könyvtár ott rendezetlen, újból való megtalálása tisztán a véletlen műve volt.

Mindazok alapján, a miket Gyöngyösön tapasztaltam s a miket eddig felhoztam, határozottan állíthatom, hogy a vidéki, különösen a rendi könyvtárak rendszeres átbúvárlásával még sok, ha nem is összefüggő nyelvemléket, de a mohácsi vész előtti korból igen sok glosszát fogunk találni. A kutatásnak ki kell terjednie a latinnyelvű kéziratokra és az incunabulumokra is. S hogy az incunabulumok átvizsgálása nem hiába való, bizonyítja az, hogy a gyöngyösi rendi könyvtárban PAPIAS Vocabulariumának 1496-i és PARATUS Sermones Dominicales-einek 1503-i kiadásában magamnak is tekintélyes számú magyar glosszát sikerült találnom. S e kutatásnál nem jöhet tekintetbe az, hogy az egyik incunabulumban vagy kéziratban öt-hat glosszát találunk csak, a másikban pedig százat. Az öt-hat adat közt is akadhat egy olyan becses, a mely eddigi tudásunkat megjobbítja vagy egy nyelvtényről vallott nézetünket megerősíti. Azt se szabad felednünk, hogy ez öt-hat adat közt lehet akár a szókinés tekintetéből, akár az alaktan vagy mondattan szempontjából teljesen ismeretlen. S az első eshetőségre példát is idézhetnék egy 1518-ból származó, Gyöngyösön levő latin kéziratból.

Nekem tehát az a nézetem, hogy a magyar glosszák gyűjtését meg kell indítani. Ne legyen pusztá pium desiderium az a kívánságunk, hogy itt az ideje szótárírásunk érdekében annak, hogy megcsináljuk azt a fárasztó, de eredményeivel a fáradságot búsán megfizető munkát, a mit DIEFENBACH a középkori német glosszák terén, BRANDL, ERBEN, HANKA

pedig a csehekén véghez vitt.¹⁾ Bizton hiszem s az eddigi tapasztalatok, a középkori szótárírás, mohácsi vész előtti műveltségi állapotaink ismerete alapján állítom, hogy bőséges anyag van egy «Codex glossarum medii ævi hungaritatis»-ra, a mely glossarium ép olyan becses és nélkülözhetetlen eszköze lesz a magyar nyelvtörténeti vizsgálatnak, mint a milyen a Nyelvtört. Szótár vagy a milyen lesz a középkori oklevelek magyar szavainak nemsokára megjelenő SZAMOTA-ZOLNAI-féle gyűjteménye.

Ezek után áttérek a Gyöngyösi glosszák ismertetésére, a melyeket akkor találtam a gyöngyösi sz. ferenczrendi kolostor könyvtárában, mikor a Gyöngyösi szótár-töredék szerzőit kutattam.

A Gyöngyösi glosszák — számszerint 417 — egy kis nyolczad-rétű papiros-kódexben maradtak ránk. A kódex bőrbe van kötve s hátulsó lapján ezt a felírást viseli: «Codex M. S. Statuta antiqua in Atthya continens». A kódex bibliografiai leírását mellőzöm. A mi glosszáink — négynek a kivételével — a 8 a. oldaltól az 57. a-ig terjedő oldalakon fordulnak elő. A kódex e része, a hol a glosszák vannak, magában foglalja a magyarországi sz. Ferencz-rend (observansok) Attyán, Laskó OSVÁT tartományfőnök alatt megállapított constitutióit. Ezeket a constitutiókat folyton másolták. Magamnak is négy másolatról van tudomásom s e négyről részint személyes tapasztalat, részint KOLLÁNYI FERENCZ értesítése alapján állíthatom, hogy mindegyik másolatban van többkevesebb glossza. A legkésőbbi másolat, a melyet ismerek, 1535-ből való, s abban a kódexben fordul elő, melyből KEINZ FRIGYES «Zwei alte ungarische Texte» (München 1879.) cím alatt, két kis összefüggő, a XVI. század második feléből való apróságot közölt. A mi másolatunk 1512-ből való. Ezt a tényt a 57. a. lapon a következő bejegyzés adja tudtunkra: «Nomen scriptoris si tu cognoscere uelis, La tibi dat *dis* et ultima *laus*. Anno salutis nostre Quingentesimo duodecimo supra millesimum ihu ma.» Ebből megtudjuk, hogy az attyai constitutióknak e darabját LÁSZLÓ barát másolta 1512-ben.²⁾ Hogy ki volt e LÁSZLÓ barát, megmondani nem tudom. A gyöngyösi ferenczrendi könyvtárban hasztalan kerestem az «Acta capituli» kéziratot, a hol állítólag a rend XVI. századbeli tagjai föl vannak jegyezve. A másolás éve tehát 1512; ez az év az a határpont, a melynél a mi glosszáink régebbiek nem lehetnek. De nem is sokkal későbbiek. Ennek az állításnak a bizonyítására, valamint a glosszáknak nagy vonásokban való ismertetésére álljanak itt a következő adatok:³⁾

¹⁾ Vö.: J. VLČEK: Dějiny české literatury², 13. l.

²⁾ Vö. a LADISLAUS ilyen magyarázatára Erdyc. 394., VEINSTEIN-HEVESS K.: A Jord. és Erdy-codex 11. l.

³⁾ A glossza mellé tett szám a gyűjteményben való előfordulásnak a száma.

A) Igeképzés.

1. Az *-ít* képző glosszáinkban csakis *-oijt*, *-ëjt*, *-öjt* alakkal van meg, még pedig a következő példákban: *zoroijtasseg* 231, *amossoijtasa*: hami-sítása 313, *elfordojto* 326, *tvajjdo[no]jtanj* 153; *enhejttessenek* 2, *enhejtessenek* 75, *enhejchjyek* 374, *kezerejtvén* 7, *kezerejtessenek* 90, *keze-rejyte* = kényszerítő 234, *elegejche* 43.

2. Az *-ül*, *-ül* igeképző két esetet leszámítva (*fordulat* 23, *epvles* 407) *-ól*, *-él* alakkal fordul elő; pl. *fordolassokban* 25, *iarován* 89, *jobbolasht* 210, *indolatok* 242; *epeleteth* 59, *epeleth* 118, *epeleti* 119, *epele-teth* 200, *eregbeltesseg* 71, *zendeles* 78. A *koldulni* ige, a mely azonban **koldó* igenéből képzett denominális ige (vö. M. U. Sz. 34), szintén nyiltabb hanggal fordul elő: *koldolok* 203.

B) Névszóképzés.

1. A deverbális névszók közül megemlítést érdemel az eredetibb *-alm*, *elm*-mel képzett következő két példa: *birodalm* 32, *kez engedelm tetele* 363.

2. A jelen idejű melléknévi igenévképző magashangú alakja *e*-vel van meg az összes példákban (vö. azonban a jövő idejű melléknévi igenévképzőt *e* példában: *beueendo* 188); példák: *hirueste* 342, *twrvvinzerze* (414, a szövegben tollhibásan *kwrvvinzeze*), *teuelge* 326, *kevetkeze* 286, *kezereyte* 234, *egenllesegere* 229, *egenllekepen* 187, *bemenenek* (bemenő-nek) 138, *perleketh* 96. Ide tartoznak még glosszáink közül a következők: *ide* (idő) 24, 88, 317, *weles* (velős) 4, *zepletelen* (a szövegben tollhibából *zepletel* 125), *zepletelen* 167, *eresak* 308. Itt említem meg a 286-ik számú glosszát is: *else*: első.

3. A határozó igenév *-ván*, *-ven* alakban fordul elő. A példákat, mivel a glosszák kora kérdésének eldöntésénél nem fontosak mellő, zöm. (Vö. azonban: *vonva* 245.)

4. A denominális névszóképzők közül a következők megemlítésére szorítkozom: *a)* Az *-s* nom. possessoris képző előtti magánhangzó a mai-nál egy fokkal zártabbnak van írva kétszer, még pedig egy és ugyanazon szóban: *dagalijius* (dagályos) 304, 331; ugyancsak kétszer van meg ez a szó a mai hangalakkal: *dagalijos* 316, 400. *β)* Az *-ú*, *-ü* birtokos képző-nek *-ó*, *-é* az alakja, pl. *neguen zamo napoth* 150, *allapatho* 199, *eghzijne* vel *hamvzine* 219. (Vö. fönt az *-ül*, *-ül* igeképzőnek s alább a ragnak hasonló régibb alakjait.)

c) Igeragozás.

Glosszáink közt első vagy második személyű igealak nem fordul elő; megemlítést érdemelnek azonban a *lakozyjanak* 257, *igekezijen* 295 fölszólító módbeli igealakok, a melyek sziszegő után a *j-t* megőrizték (vö. azonban egy példában *elvalazza*: *deputet* 103).

D) Névragozás.

1. A *től* és *-től* helyett legnagyobbrészt *-bel* és *-tel-t* (olv. *-bél*, *-tél*) találunk, pl. *a zerzesebel* 310, *zerzesebel* 397, *vetesebel* 311, 312, *illetesbel* 320, *esethbel esetbel* 323, 329, 330, *igekezetbel* 372; (vö. azonban *tevelgesbwl* 191, *esetekbwl* 52, *kistetibrl* 66, *esetbwl* 306); β) *fettel föttől* 235, *zemelektel* 385, vö. azonban *terechelesektel* 386.

2. Az *-ül*, *-ül* rag *-ól*, *-él* alakban van meg: *oltalmazool* 136, *niaiassagol* 273; *hektelenel* (éktelenül) 350. Ide kell sorolnunk a *magjjaranzaol* 127 glosszát is, a mely tollhibás alak *magjjarazasol* helyett.

3. Csak megemlítem, mert a jegyzetben részletesebben szólok róla, az *enkenniken* (sponte) 292. glosszát. A *-ként* rag csak egy példában van meg, még pedig *i*-vel: *egenkin* 303; hasonlóképp *i*-vel találjuk az *-ént* ragot is a *szerint*-ben (több példában).

4. A birtokos személyragozásnál megemlítést érdemelnek a következő példák: *egessegek* (egyességük) 57, *esekbe* (eszükbe) 319, *berlchesegek* (bölcességük) 276.

Végül megemlítem a *nélkül* és *kívül* névutókkal ellátott szavakat; a *nélkül* egy esetet kivéve (valastas *nekvwalok* 149) mindig *nekil*-nek van írva (olv. *nékil*), példák; *kethseg nekiyl* 9, *valogatas nekil* 38, 237, *epeleti nekil* 119, *sajjatnekil* 213, *kegelmezezs nekil* 355. A *kívül* névutóra csak két példa van a glosszák közt; ezek: *tervin kiuel valo eseth* 48, 54, *ziksegnek kiyele* 135.

Ennyi bizonyítékkal, azt hiszem, valószínűvé tettem, hogy a Gyöngyösi glosszák az 1512. évnél nem sokkal fiatalabbak. A kit ez a bizonyítás meg nem győz, vesse vizsgálat alá glosszáinkat hangtani szempontból. A Gyöngyösi glosszák hangálladéka, különösen a hangszinbeli sajátságok tekintetében, régies és semmi szín alatt se ifjabb az 1512—1520 közti időnél.

1. (2. a.)* Conspiraciones coniuracionesque: *Egbe fanalodasokoth kegetlen thanachok*

2. coherceanant: . . . *hijetessenek Enhejytessenek*

*) A zárójelbe tett számok a kódex lapszámát jelölik.

1. *Egbe fanalodasokoth* olv. egybe fanyalodásokat, s vö. fanyalod KRESZN., fanyalog NySz. fanyalodik MTsz. A szó a glosszában még egyszer előkerül (106. sz. a.) s itt a «colligatio» szó felett áll; az illető hely így hangzik: «Quicunque vero in visitacione contra aliquem presertim prelatum suum colligaciones fecerint false accusando. Carceri mancipentur — *Egbe fanalodassth.*» Mivel a szó két esetben következetesen van írva, azt hiszem, nem vehető egynek a *fonolodik* (MTsz.) ígével; vö. *fonalokath*: rixas, *fonalságh*: rixa NySz.

2. coherceanant tollh. choerceant, coerceant h. vö.

3. (2. b.) Ebrietas est flagiciorum
omnium mater: peccatis <i>vetknek</i>	19. (9. b.) Regule tenore obligaret:
<i>Erejevel kethelezne</i>
4. (8. a.) medullam: <i>weles zjros</i>	20. Quodque: <i>Mj</i>
5. summariam: <i>gjeijteseg Egbe</i>	21. discurrendo: <i>Megfutosvan</i>
6. (8. b.) in populum peculiarem:
<i>valaztoth</i>	22. (10. a.) contumacia: <i>dagaljossag</i>
7. coartando: <i>kezerejtvén</i>	23. ultra duas reuoluciones id est
quadriennium: <i>fordulat</i>
8. Quamquam: <i>Jolleheth</i>	24. (10. b.) pro tempore consti-
tuti: <i>Ide zerint zerzetthek</i>
9. vere vel nimium: <i>kethseg nekijl</i>	25. singulis reuolucionibus: <i>m for-
dolassokban</i>
10. (9. a.) casuum: <i>esethek</i>	26. considerando: <i>Esebe veuen</i>
11. emergencium: <i>tertenethnek</i>	27. exortet: <i>Inche</i>
12. Cuiusquedam varietas: <i>Mellej-
nek kijlem volta</i>	28. planis verbis: <i>lassu bezeddel</i>
13. memorie: <i>Emlekeznék</i>	29. verba inhonesta: <i>Tisteletthlen</i>
14. de illarum flosculis: <i>zersesul</i>	30. labore: <i>inchelkedgyik</i>
15. queque: <i>Mellj vala</i>	31. aduocati: <i>Sosoloy</i>
16. causetur: <i>panazolnij</i>	32. (11. a.) possessiones: <i>Birodalm</i>
17. ad papales: <i>papaj</i>	33. Barones et alias personas no-
tabiles: <i>Jobbagjokth</i>
18. absque consciencie scrupulo:
<i>lelkj fuld alas</i>	

374.; a magyar glossza első szótagja olvashatatlan, oldalt azonban *Enhejttse-
senek-re* van kijavítva.

3. *vetknek*; olvasható *vetkinek* is.

7. Olv. *készerejtvén*, vö. ZOLNAI Nyelveml. 120.

12. *Mellejeknek* = *Melljeknek*, vö. 15. sz.; — *kylem volta* olv. *kilém
volta*, vö. *kilomseg* (olv. *kilömség*) NySz.

13. *Emlekeznék* tollh. *Emlekezethnek* h.

14. A magyar glosszát esetleg *zersesrel zersesrul* (*szérszéről*)-nek is lehetne átírni; a szóvégnek olvasása biztosan meg nem állapítható; a *szér-
zés* itt levő jelentésére vö. NySz.: *szérszés* (11: ornamentum, schmuck.).

18. *Lelkj fuld alas*: conscientiae scrupulus. Vö. *fuld alas* NySz. — Az itt levő kapcsolatban és alakban ez az első adat.

25. *fordolasokban* előtti *m* érthetetlen; talán kihuzatlan tollhiba (ha-
sonló hibát l. ZOLNAI Nyelveml. 109.) — vagy talán egy megkezdett *meg-
nek* a maradványa.

30. Az *incselkedik*-nek régen «törekedni, iparkodni» volt a jelentése, l. NySz. és ZOLNAI, Nyelveml. 235. — A glossza példa az *i-zésre*, olv. *incsel-
kedjék*; *i-ző* példák még a glosszák közül a következők: *tervin* olv. *tér-
viny* (48, 54, 194; vö. azonban *terven* 322. és 414), *kistetibul* (66). *kijzetese-
nek* (318).

33. *Jobbagjokth* a „Barones” szó felett áll; ez a jelentés a régi nyelv-
ben közönséges, vö. NySzót., MELICH: Gyöngy. szót. tör. Az itt levő adat
lehet tollhiba *Jobbagjokth* h.

34. conuiuia: *vendegse*
 35. sorores: *hugokoth*
 36. in suis curijs: *vruarokba*
 37. cuiuscunque sint condicionis: *allapadbolvaloklet.*
 38. indistincte: *valogatas nekil*
 39. provisionem: *segekhsegeth*
 40. determinante: *valazkeppen*
 41. ad aliquid datum: *valamire hagjathat*
 42. (11. b.) procuraciones librorum: *veteleth*
 43. reficiat: *Elegeijche*
 44. extorta: *kethelen*
 45. (12. a.) compactacione: *zerzes*
 46. ne mutet: *el ne valtostassa*
 47. (12. b.) potest . . . dispensare: *kegelmezhet*
 48. in irregularitate: *tervin kiuelvalo esseth* [Engeded
 49. secundum indulta apostolica:
 50. potest dispensare: *kegelmezhet*
 51. promoveantur: *felvetessenek*
 52. Exceptis semper casibus: *Esetekbowl*
 53. (13. a.) ex rationali causa: *okosokbol*
 54. super irregularitatibus: *tervin kivel valo eset . . . l*
 55. dumtaxat: *Chak*
 56. mutilacionis membrorum: *tagognak zakadasibol*
 57. (13. b.) concordiam: *Egessegek*
 58. Juxta . . . decenciam conuentuum et locorum: *alkolmassagerint*
 59. edificia: *epeleteth*
 60. Nobiles: *Jeles*
 61. (14. a.) ex causa rationali: *Jeles okbol*
 62. deputare: *valasztanj*
 63. in sua absencia: *Jelennem leuen*
 64. absolucio: *odozath*
 65. Quibus absentibus: *Jelennem leuen*
 66. Si vero ex antiqui hostis suggestione aliquem incarcerare contingat: *a'gellegnek kistetibvl*
 67. (14. b.) providenciam: *hozatalatast*

34. *vendegse* tollh. *vendegseg* h.; ez a tollh. glosszáink közt gyakori, vö. 209, 212, 304, 404. sz. alatt.

36. A szó kétséget kizáróan *vruarokba*-nak van írva s nem talán *vduarokba*; olv. *úrvárokbá*; a szó másutt nem fordul elő.

37. A . . . *let* (esetleg *ke* is lehet) okvetlen a *legyenek* vagy *lettek* első szótagja; hasonló tollhiba van a 396. számú glosszában.

39. Olv. *segédséget*.

42. Olv. *vételét*.

44. Olv. *kételen* s vö. ZOLNAI, Nyelveml. 139.

48. Olv. *törvény kívül való eset*.

49. Olv. *engedet* indultum; csakis néhány kódexben fordul elő; a *d* írásra vö. még 112, 121. sz. a.

54. Az *eset* szó ragja olvashatatlan; annyit azonban biztosan ki lehet venni, hogy valamely *l*-re végződő raggal volt a szó ellátva.

57. Olv. *egyösségük* «egyességük».

58. A *zerint* beli *n* rövidítő jellel van kiírva.

64. Olv. *ódozat* s vö. NySz.

66. *a'g ellegnek* tollh. *ag ellensegnek* h.; *kistetibvl*-re vö. NySz.: *kesztet*: versuchung, Debr. c.: «sok buyasagot től őrdőgnek *kizetiből*».

68. (15. a.) qui per se vel suum commissarium prouidebit: *vizette valo*
 69. pax et concordia: *Egengeseg*
 70. nutriatur: *Neueltesseg*
 71. (15. b.) augeatur: *Eregbeltesseg*
 72. scandalum: *Botrankozas*
 73. prouidenciam: *hozzalatast*
 74. discretam: *Ertelmes*
 75. compescantur: *Enheijtenessek*
 76. procurentur: *Zerestessnek*
 77. cuiuscunque condicionis et status: *allapadbol valo*
 78. rumor: *zendeles*
 79. turbacio: *haboro sag* [rezere
 80. (16. a.) maioris partis: *Najjob*
 81. eidem pene subiaceat: *Azonkinnak alajja uettesseg*
 82. contumeliis: *Bozzv*
 83. inhonestis verbis: *tisteletlen*
 84. afficit: *illethi*
 85. infra diem naturalem: *termeszt zerin valonapnak alata*
 86. contra inhibitionem gwardiani: *tiltasa ellen*
 87. Notabilem: *Jeles*
 88. cottidiana necessitas vel pro tempore: *Idé zerint valo zikseg*
 89. occurrens: *iarolvan*
 90. ad id specialiter cogat: *es zizseggel kezerejtessek*
 91. (16. b.) Similiter: *Azonkeppen*
 92. humaniter: *kegesen*
 93. erga fratres invalidos: *thehetlenhez*
 94. contencio: *vethezes*
 95. allegacionibus: *panazlasokoth*
 96. litigiosis: *perleketh*
 97. penitenciam taxatam: *hagjiod*
 98. discrepat: *kijlendez*
 99. (17. a.) ut prouideant: *hog hozalassanak*

68. *vizette való*-ra vö. Nysz. *viszett* alatt a Döbr., Weszpr. és Keszth. c. adatait.

70. A *k* helyett *g* glosszáinkban igen gyakori; más emlékekben is, vö. pl. NyK. 25: 51. *thyltasseg* stb.

80. *Najjob rezere*, olv. *nagyobb részére* v. *najobb részére*. A nép nyelvében van *naobb* alak is (Győr m. Szigetköz, MTsz.), a melyből *j* hiátustöltővel *najobb* is válhatott. Tekintetbe kell azt is vennünk, hogy a mi glosszáírónk *j*-al többször a *j*-hangot is jelöli (vö. *rtonijaro* 328, *lakoziyanak* 257, *igekezijen* 295). Ugyancsak *j*-nek kell olvasnunk a 225. sz. alatt levő *lejen* alakot is, a melyben az *j* szintén két vocalis közt áll s a *j*-nek a jele (lásd erről 225. alatt).

85. *zerin*=*szérint*, többször *t* nélkül van írva.

90. *zizseggel* tollh. *zikseggel* h.

93. —*hezez*-beli második —*ez* kihuzatlan tollhiba.

94. *vethezes*, olv. *vetézés*; a glossza oly világosan és határozottan van írva, hogy aligha lehet tollhiba egy sehonnai ki nem mutatott **vetélkezés* h. (a megfelelés olyan volna mint *rabotálkozom*: *rabotálkodom*, MELICH: Gyöngy. szót. tör. 2715; *gondolkodom gondolkozom* TMNy. 447, *fegyverkedik*: *fegyverkezik* ZOLNAI, Nyelveml. 103, tehát **vetélkezés*: *vetélkedés*); valószínű, hogy a szó a *vet*-nek **vetéz* (vö. *vetél*) frequentativumából van képezve; vö. *típál*, **tépál*-ból és *tépáz* TMNy. 398.

97. *hagjiod*=*hagyott*, vö. NySz. *hagyott* 3.

98. *kijlendez* tollh. *kijlenbez*, *kijlembez* h.

100. prouideant: *hozzalassanak*
 101. possint concedere: *Engethetik*
 102. Ad quos eligendos: *kijknek valasztassara*
 103. deputet: *Elvalazza*
 104. (17. b.) presentent: *Beaggijag*
 105. iuxta tenorem litterarum: *erejjevel*
 106. colligaciones: *Egbe fanalodassth*
 107. (18. a.) Ad accusationes: *vado-*
 108. priuate: *Thithkon* [lasara
 109. fratrem ydoneum: *alkolmast*
 110. accuset: *vadoljyon*
 111. que: *meliel*
 112. accusato: *radold*
 113. infligi: *getreni*
 114. accusator: *vadolo*
 115. (18. b.) obligat se: *Igerij*
 116. per testes: *tanolknak miatha*
 117. in priuato: *tithkon*
 118. (19. a.) zerzes es epeleth
 119. absque constitucione edificio-
 rum: *Minden zerzessnek epeleti nekil*
 120. relaxacionis: *lankathsagabol*
 121. accusatus: *megvadold*
 122. (19. b.) intimare: *Jelenthenj*
 123. insinuat: *Jelenthetik*
 124. obseruanda: *megtartass*
 125. Castitas illibata: *zepletel*
 126. insinuat: *ielentethik*
 127. declarandum: *magjjaranzaol*
 128. (20. a.) equipolencia: *hasonlla-*
tossok
 129. vim habencia: *Erejet valljak*
 130. temeraria transgressio: *bator-*
sagos
 131. monitoria: *Intesek*
 132. indifferencia: *valogatasskeppen*
valok
 133. clarius innotescant: *Nilrabban*
Jelentessenek
 134. monialium: *appacchaknak*
 135. (20. b.) extra casum necessita-
 tis: *ziksegnak kijeve*
 136. in protectorem: *oltalmazool*
 137. equipolencia: *hasonlatos.*
 138. ingrediencium: *Bemenenek*
 139. diuinum officium: *isteni zo-*
losmath
 140. quadraginta: *Neguen ualoth*
 141. (21. a.) examinati: *megkerdez-*
telke
 142. vim preceptorum habencia:
Ereijeth valljak
 143. (21. b.) in sufficientem: *Nem-*
elegnek lennj
 144. monitoria: *Intesek*
 145. (22. a.) reprehendunt: *ellenznek*
 146. arguunt: *fegelmeknek*
 147. littigent: *haborogjjanak*
 148. contendant: *vetekegjjenek*
 149. (22. b.) hec sunt monitoria in-
 differencia: *valastas nekvulvalok*
 150. Quadragesimam: *Neguen Zamo*
Napoth
 151. (23. a.) difficiles: *Neheznek*
 152. in obediendo: *Engedesbe*

106. Vö. 1. alatti jegyz.

112. *vadold*=vádolt, vö. 49.

118. Ez a glossza a 19. a. oldal felső szélére van írva, nyilván a kö-
 vetkező (119.) értelmezéséhez tartozik.

121. Olv. *mögvádolt*, s vö. 49.

125. *zepletel* tollh. *zepletelen* h., vö. 167.

127. *magjjaranzaol* tollh. *magjjarazasol* h.

141. Nyilván tollh. *megkerdeztek* (= megkérdezettek) h.

142. Vö. 129. számú glosszával.

145. *ellenznek*; talán nem tollhibából járulékhangozó nélküli alak.

153. Appropriare: *Tvlajdojtanj*
 154. in arbitrij facultatem: *akarat-thianak hatalmaala*
 155. vtendo: *Eluen*
 156. donando: *Eladvon*
 157. vendendo: *Elarolvan*
 158. in pignorando: *El zalagojvan*
 159. commutando: *elcherelven*
 160. actus: *dolog*
 161. sunt interdicti: *tiltoktak*
 162. Interdicitur: *Megtiltatik*
 163. attenditur: *Erthetik*
 164. In quantitate: *Mij volta*
 165. In somptuositate: *dragalatos volta*
 166. preciosum: *dragalatos*
 167. Castitas illibata: *zeppetelen*
 168. (23. b.) se abstineant: *zenvet-tessek*
 169. euidenter: *Nylvan*
 170. notati: *jegzettetek*
 171. si admoniti: *ha intettetek*
 172. correcti: *fegelmезtettek*
 173. absoluantur: *megfoztassanak*
 174. puniantur: *Gettressenek*
 175. consuetus: *zokast veth*
 176. sequestrari: *eluannj*
 177. iudicio sui prelati: *fejedelme iteletizerint*
 178. correctus: *fegelmезtetett*
 179. priuatus: *foztatoth*
 180. ad arbitrium prelatorum: *aka-ratthjabol*
 181. sequestraciones: *Elwalasok*
 182. innominabili: *nevezettlen*
 183. (24. a.) propter quod ira dei venit in filios diffidencie: *hij-tetlensegnek fjjajra*
 184. fuerit notatus: *Jezzetteteth*
 185. (fuerit) conuictus: *Gjjezteteth*
 186. ingressus: *Bemenes*
 187. indifferenter: *Egenllekepen*
 188. recipiendus: *beueendo*
 189. fidelis: *hijw*
 190. catholicus: *kerechijen*
 191. de nullo errore: *tevelgesbw*
 192. promptus: *kez*
 193. (24. b.) debitis expeditus: *Azos-sagtol zabad*
 194. Legittime natus: *Tervinzerint zileteth*
 195. Condicione liber: *Allappatth-iaba zabad*
 196. Wlgari fama: *ez vilagi hirrel*
 197. notatus: *Jezzetteteth*
 198. Competenter literatus: *alkolmas irastudo*
 199. vel talis condicionis: *allapatho leuen*
 200. edificacionem: *eppeteteth*
 201. citra: *alatha*
 202. vltra: *felethe*
 203. de ordine mendicancium: *kel-dolok*
 204. concedatur: *engettesseg*
 205. irrita sit et cassa: *hejabavalo*

153. Az író az *n* rövidítő jelét nem irta ki, értsd *tvlajdonojtanj*.
 Hasonló tollhiba van a 416. számú glosszában.

156. *Eladvon* tollh. *Eladvan* h.

158. *Elzalagojvan*; valószínű, hogy *elzalagojtván* h.

161. *tiltoktak*, olv. *tiltottak*.

168. Vö. NySz.: szenvedetesség: abstinencia.

176. *eluannj*, olv. *elvonni*; lehet azonban *elualn* is, mert az *n* rövidítő jele akár későbbi *l*-lé javításnak is tekinthető, vö. 181. sequestraciones: *elwalasok*.

190. *kerechijen*, olv. *kérésztýén*.

193. *Azossagtol* tollh. *Adossagtol* h.

206. (25. a.) idoneum: *Alkolmash*
 207. Maturum: *Erth Erkwelch*
 208. discretum: *Ertelmesth*
 209. expertum: *bijzonssa vet*
 210. et humiliter suscipiant emenda[cione]m: *Jobbolasth ellenze . .*
 211. arguendos: *segelmezende el*
 212. (25. b.) laudabile testimonium: *dijcheretes tanobizonsa*
 213. sint expropriati: *sajjatnekil*
 214. voueo: *igerem*
 215. promitto: *fogadom*
 216. (26. a.) eorum vilitas: *hijvansaga*
 217. attendatur: *zamlaltassek*
 218. habitus: *kapa*
 219. Coloris cinerei seu ærei: *Egh-zijne vel hamvzine*
 220. vsque ad tibiae siue calces attingat: *Bokajj Zarajj ysse illesse*
 221. super thibias: *bokajjanak felete*
 222. extremum eius: *vege capuchnak*
 223. (26. b.) correspondeat: *feleljen.*
 224. proporcionalis: *hasonlatos voltha*
 225. habitus protendatur: *zelesseb lején*
 226. circa scapulas: *vallajj*
 227. rugatos vel crispas: *ezzezedeteth ranchos*
 228. rudis: *goromba*
 229. reducere ad vniuniformitatem: *Egentlesegere hoznj*
 230. Excessus: *fogjadkozas*
 231. reprimatur: *zorojtasseg*
 232. ex rationabili causa: *okos okbol*
 233. (27. a.) puluinaribus de pluma: *tollbolchijnalth*
 234. sine vrgente: *kezerejite*
 235. ab omni cocto: *fettel*
 236. computant: *zamlaltatnak*
 237. indistincte: *valogatas nekil*
 238. sandalia: *Solija*
 239. (27. b.) cum . . . maturitate *Er Erkwelczchel*
 240. vnanimiter: *Egetembe*
 241. sacrificium: *aldozatia*
 242. gestus: *Indolatok ok ar*
 243. leues: *kunijv*
 244. dissolutos: *fesleth*
 245. Tractim: *vonva*
 246. (28. a.) incepta: *kezdvén*
 247. possunt dispensare: *kegezmethe-nek*
 248. arbitriari: *velekedni*

207. Vö. 239. és NySz.: ért-erkölcsű, MKönyvszemle 12: 100—110.

209. Olv. *bizonság vett*, s vö. 34.

210. Az *ellenze . . .* szó vége olvashatatlan.

211. A szó alakját nem tudom megmagyarázni.

212. *tanobizonsa* tollh. *tanobizonsag* h.

216. *hijvansaga* tollh. *hijtvansaga* h.

220. *Bokajj*, olv. *bokáig*.

222. *capuchnak*, olv. *kapúcznak* s vö. NySz. *kapúcium*.

225. *lején*, olv. *lējén* vagy *lējén*, s vö. TMNy. 631: «a mai *lējén . . .* kétségkívül **lējén*, **lējén* ill. **lējén*, **lējén* volt valaha.» Ez az adat sehol másutt a nyelvtörténetben nem fordul elő; az *ij: j* értékére vö. 80. sz. alatt.

235. *fettel*, olv. *féttél* «föttől».

239. Vö. 207.

242. *ok ar* érthetetlen tollhiba.

247. Tollh. *kegelmezhetnek* h.

249. *continuantibus: Gjakolltak*
 250. *matricibus ecclesijs: megjjes heghazhoz*
 251. *secundum delicti exigenciam: Mioltazerint*
 252. *notorie: Niluan*
 253. (29. a.) *in estate: Nyjarba*
 254. *in festis simplicibus: kezna-pokba* [jjanak
 255. (29. b.) *non littigent: haborong-*
 256. *contendant: vethekedjjenek*
 257. (30. a.) *alicubi commorare: lakozjjanak* [tessnekoko
 258. *nisi causa excusabili: Megmen-*
 259. (30. b.) *neque defferant litteras ad bancas: hochocnak helyjere*
260. *per quas transitum faciunt: altalmennek*
 261. (31. a.) *prolixi itineris: huzzu voltaert*
 262. *negocij vrgentis: vzvzes kezeyuen*
 263. (31. b.) *questum: kereses*
 264. *oblaciones pecuniarum: felvitele*
 265. (32. a.) *compotum: zamoth*
 266. *passim: kezenseggel sellel*
 267. (32. b.) *ex opinione: veleke*
 268. (33. a.) *quid et quantum permiserit: hog*
 269. *cum protestate: Jobizonsaggal*
 270. *cum idonea caucione: alkalmas menedekel*

249. *Gjakolltak*, vö. 383. alatt *gyjakollasabol*: frequencie; mindkettő a *gyakorl* igéből; a hangváltozásra vö. *salló*: sarló, *pallag*: parlag, *selleg*: serleg, ZOLNAI Nyelveml. 207.

250. *megjjes heghazhoz*, olv. *megyés egyházhoz* s vö. NySz.; a *h* fölősfírására vö. ZOLNAI Nyelveml. 141, 240; MELICH, Gyöngy. szót. tör. XXXIV és e glosszák közt 259, 364, 413; a *h* kihagyására pedig 313.

258. Félig megírt glossza; értsd: *okából*.

259. *hochocnak helyjere*: ad bancas. A glossza megértésére ide írom az egész latin részt: «Item fratres euntes ad uias non audeant secum ducere bursarios neque defferant litteras ad bancas. Si quis vero sine superioris licencia contrarium facere persumpserit . . . puniatur.» A glossza-író az *ad bancas* fölő «hochocnak helyjere» szót írt. A kézirat egy későbbi olvasója, de mindenesetre még a XVI. században, a lap szélére ezt jegyezte: «pens ado heli Bankas». Ez a később író barát már nem értette a glosszát s azért újat írt. Kérdés, mi lehet ez az adat. Én következőleg magyarázom: A «hochocnak helyjere» glosszában a *h* fölősen van írva (vö. *hoka*: oka 364, 413; továbbá a 250. sz. alatti jegyzetet); a megmaradt részt aztán *ocsoknak helyjere* kifejezésnek olvasom. Az *ocsoknak* szerintem egy a Schlägli szójegyzék *ocsk* adatával (tessera 2082. sz. alatt; lásd még DIEF. Nov. Gl. eyn worp tafele), a mely meg egy az előttünk jól ismert *ok-*, *okcs-*, *os-tábla* szóval (vö. NySz., Nyr. 7:289, MELICH: Gyöngy. szót. tör.).

261. *huzzu*, olv. *husszú*; zártabb magánhangzóval van még meg az Ehrenfeld- (ZOLNAI Nyelveml. 93) és a Tih. c.-ben, továbbá a Schlägli szójegyzékben.

262. A szó világosan így van írva; azt hiszem tollhiba *zekseg kezerejytven* h. s az *r* rövidítő jele csak tévedésből maradt el, vö. 416.

266. *kezenseggel*, olv. *kézénseggel*; ez a glossza át van húzva, s utána *sellel* van írva, vö. NySz. *széllyel*.

267. Tollh. *vélekedés* h., vö. 296.

271. cum . . . sedulitate: *zorgalmas-zatos*
 272. (33. b.) secundum . . . quantitatem: *Muoltazerint*
 273. fauorabiliter: *Niaiaszagol*
 274. (34. a.) Occupacio: *foglalas*
 275. recompensacio: *megfizetes*
 276. industrium: *bevlchesegek*
 277. artem: *tedomanijok*
 278. cum corporis valitudine: *eges-segevel*
 279. persoluere: *fizethnij*
 280. opprimere: *getenij*
 281. (34. b.) ad labores . . . competentes: *alkolmas mukara*
 282. ne ociose tempus in vtiliter consumant: *Emessek* [kara
 283. ad labores manuales: *kezemun-*
 284. negligentes: *Turniak*
 285. debite subiciant pene: *alkolmas ki ala vettessenek*
 286. hore prime diei sequentis: *az ketvetkeze Else orajj*
 287. congruam: *alkolmas*
 288. (35. a.) secundum delicti exigenciam: *Muolta zerint*
 289. submisce: *lassu*
 290. recompensacio: *fizetese*
 291. *Igerije*
 292. (35. b.) sponte *Enkenniken*
 293. (36. a.) alienos: *idegeneknek*
 294. cordis rancorem: *dagalijath*
 295. pertendat: *Igekezijen*
 296. (36. b.) Cuius arbitrio: *Itelethij velekede*
 297. nullus frater per se vel per alium inducat personam aliquam ad faciendam vel ordinendam elemosinam: *inchijen*
 298. absque scrupulo consciencie: *eztekele*
 299. vel illius: *vag annak*
 300. (37. a.) experienciam certam: *bijzonsag veuen*
 301. mutuo: *Nijnjebe*

271. Csakis kódexbeli szó, vö. NySz.

276. 277. A megfelelő latin rész így hangzik: «qui habent gratiam laborandi. id est industrium et artem».

281. *mukara*, olv. *mukára*; lehet, hogy csak tollhibából maradt el a rövidítő jel, vö. 283.

282. *Emessek*, olv. *emészsék*.

285. Olv. *alkolmas kín alá vettessenek*.

292. Ennek a glosszának a megértésére álljon itt a megfelelő latin szöveg: «Et nil omnino procurent sibi fratres sine suorum licencia prelatorum. Si autem sponte oblata reclperint. statim suis signifcent prelatis». A sponte felett *Enkeniken* (= enkenniken) glossza áll; ezt a glosszát kétféleképp lehet értelmezni; olvashatni «*én kényi kén*» (önkényeként)-nek is, de a latin szövegből ítélve helyesebb ez adatot «*én kényik-ént*»-nek olvasni. Vö. Bécsi c. *kénkén*; sponte, SIMONYI Nyr. 14: 533, TMNy. 685.

293. A *-nek* ragra vö. hogy az alienos a «quos alienos reputant» mondatban fordul elő.

296. *velekede*, olv. *vélékédési* s vö. 267.

298. A glossza vége igen nehezen olvasható, valószínű, hogy *eztekeles-t* (észtekélés) akart a szerző írni.

301. Ez a glossza háromszor fordul elő (373, 384. sz. a.), mind a

302. obseruacione striccioni nostre
professionis: *sorosakabak*
303. (37. b.) singillatim: *egenkin*
304. de peccato inobediencie contumacis: *dagaljius Engedelense*
305. proprie rerum detencionis: *Tulaudonmarhanak tartasa*
306. Lapsus carnis: *Testj esetbul*
307. furto rei notabilis: *Jeles marhanak vrozasa*
308. Inieccionis manuum violente:
Ere sak zerin valo keznek
309. falsi testimonij: *hamos tanosag-tetel*
310. compositionis: *zerzesebel*
311. proieccionis: *vesebel*
312. publicationis libelli famosj:
hamos levelmek vetesebel
313. (38. a.) falsificacionis sigilli cuiuscunque persone notabilis:
Jeles zemelnek pechethenek amosoijtasa
314. false criminacionis: *vadolas*
315. infamiam: *hirevestesere*
316. contumax: *dagaljos*
317. congruis interuallis: *alkolmas ide kezbe v*
318. si fratres antiqui hostis fallacia procurante: *kijztetesenek*
319. attendant: *esekibe*
320. de tactibus . . . enormibus:
zertelen illetesbel
321. consuetudinarie: *zokaskeppen*
322. canonice monitus: *terven zerint intetetek*
323. de lapsu carnis: *testj-esetbel*
324. (38. b.) ausus fuerit: *Mereskedendik*
325. uiciosus: *binesnek*
326. errans et subuersor: *Teuelge Elfordojto*
327. pro absolucionis beneficio: *odozasnak tistejert*
328. (39. a.) itineris socium: *vtonjaro*
329. exceptis casibus: *Esethbel*
330. enormi excessu: *Esetbel*

háromszor a mutuus szó felett áll s *nijnijebe, nijenjebe, nyjenebe* alakkal van írva; *nyényébe*-nek olvasom, de megfejtteni nem tudom.

302. Olv. *szorosabbak?*

304. *Engedelense* tollh. *Engedetlenség* h.

305. *Tulaudon*, olv. *tulajdon*, *tulajdon*.

307. *vrozasa*, olv. *urozasa*, vö. 333 és NySz.

309. *hamos*: hamis; glosszáinkban csak is ez az alak fordul elő; maga az alakváltozat egyébiránt csakis a kódexirodalomban van meg, vö. NySz., MTsz. és ZOLNAI, Nyelveml. 88.

311. *vesebel* tollh. *vetesebel* h.

312. *levelmek*, olv. *levélnek*; *amosssytasa*, olv. *hamosojtása*: a h ki nem írására vö. MELICH. Gyöngy. szót. tör. urok: hurok, bár ennek h-nélküli népnyelvi alakja is van, vö. MTsz.

317. A v kihuzatlan tollhiba, vö. azonban 399. sz. a. «interuallis»: *kezbe vetessel*.

318. *kijztetesenek*, olv. *kiszttetésének*, s vö. NySz., SZAMOTA: Szalkai L. glosszái NyK. 25:455.

319. A *veggyék* az író gondatlanságából maradt ki; alakja talán *vejék* lehetett? (vö. 225. sz. alatt).

325. A *binesnek* glossza át van húzva.

331. Inobediencia contumax: *dagalijius engedet*
 332. perfidia heresis: *hitetlen Erekség*
 333. furtum rei notabilis: *Jeles marhanak vrozasa*
 334. notorie: *Niluan*
 335. sint priuati: *foztottok*
 336. priuacio: *foztasa*
 337. executio: *keuetese*
 338. testificatio in iudicio: *tanobizonasagtetel*
 339. (39. b.) excessus: *vetek*
 340. rei evidencia manifestus: *Niluan valo dolog latasaval*
 341. vlcera vel apostemata: *fet ... fekelekbe mirigh*
 342. (40. a.) sew libellos famosos ediderit: *hirueste leueleth zirzend*
 343. exponendo: *vetven*
 344. in infamiam: *hirevestesere*
 345. scienter: *tudvan*
 346. infamauerit: *dragalmazant*
 347. dissensionem: *velekedes*
 348. (41. a.) expedite loquitur: *akadozwa zolh*
 349. secundum delicti quantitatem: *Miuoltazerint*
 350. enormiter: *hektelenel*
 351. mutillauerit: *Tagol*
 352. arma offensionis: *oltalmazouasnak*
 353. (41. b.) conspiracionem: *tanatzkoznamak*
 354. fratribus incorrigibilibus: *feghetetlen*
 355. sine dispensacione: *kegelmezezsnekil*

331. A helyes alak *dagalijius engedetlenseg*, vö. 304. sz. alatt.

332. *Erekség* tollh. *Eretnekseg* h.

333. Vö. 307.

341. *fet* kihuzatlan tollhiba; a *fekelekbe* ki van huzva s az «apostemata» alá *mirigh* van írva. A latin *apostemata* hibás fordítására egy érdekes írásbeli tévedés van a Gyöngy. szót. tört. 3676. száma alatt.

342. *zirzend*: ediderit, vö. NySzt. *szerzés*: editio.

346. A megfelelő latin rész így hangzik: «quicunque frater quamcunque personam false et scienter (*tudvan*, vö. 345. sz. a.) de crimine infamauerit»; az *infamauerit* felett *dragalmazant* áll, s világos, hogy «*rágalmazand*» a jelentése. A glossza *d*-jét íráshibának tarthatnók, ha elő nem kerülne még egyszer, még pedig a 374. szám alatt így: «Linguas a detractione et murmuracione choerceant: *dragalmassatol zugodastol Enheijchijek*». Ez a kétszer való határozott *d*-és írás azt mutatja, hogy a jelen esetben íráshibára gondolni sem lehet. Hasonló hangalakú szó előkerül a Gyöngy. szót. tör.-ben (*dragalas*), csakhogy ennek «*castigatio*» a jelentése. A szót egyelőre megfektetlenül kell hagynunk.

348. *zolh*=szólj; vö. OZORAI: Christ. 399. *hñh*: voca; Szabács viad. *syrhon* TMNy. 631, ZOLNAI, Nyelveml. 143, 148, 235. Ide tartozik a *h* hangértéke szempontjából talán a KT. *rohtonc* adata is. — Csakis hiatusöltő a *h* a 367. számú glosszában (*reahoc keijaltas*).

353. A latin rész így szól: «Quicunque frater per maliciosam concordiam vel *conspiracionem* aduersus aliquem maxime prelatum se erexerit. tribus mensibus carceri mancipetur».

356. (43. a.) nullus frater . . . faciat colligaciones: *fondolodas*
 357. (46. b.) electio successoris: *vtanna valo valastas*
 358. (47. b.) competentis literature: *alkolmas irastudo*
 359. (48. b.) tirannizando: *kegettlenkedren*
 360. puniendo: *geteruen*
 361. Calumpniando: *pathuarkokvan*
 362. discordiam: *haburosagoth*
 363. promte obediencie exhibicio: *kez Engdelm tetele*
 364. iuste causa recurrendi: *igaz folyamasnak hoka ez*
 365. est annexa: *Ragazkodoth*
 366. alia parochialia officia: *Eghazij dolook*
 367. domino reclamante: *reahoc keijaltas*
 368. (49. a.) propter societatem inhonestam: *zertelen nyassagnak*
 369. importabilem: *Elviselhetlen*
 370. rudibus: *goromba*
 371. non puniendo et amaricando: *Nem geteruen kesergethuen*
 372. recta intencione: *igekezetbel*
 373. mutuam charitatem: *Nijenjebe*
 374. Linguas a detractatione et murmuracione choerceant: *dragal-massatol zugodastol Enhejchyek*
 375. superfluitatem: *felettevaloth*
 376. suspicio: *Gjjanosago* . .
 377. compaternitas: *komasag*
 378. interdicatur: *tiltatik*
 379. (49. b.) suspecta consorcia: *ketseges*
 380. suspicio: *djjanosag*
 381. ex genere actus: *Nemebel dolognak*
 382. ex circumstantijs Locj: *heleknék kverniul alla*
 383. frequencie: *gijakollasabol*
 384. ipse et socius eius libere possint se mutuo uidere: *Njjenebe*
 385. a suspectis personis: *ketseges zemelektel*
 386. a . . prolisix colloquijs: *terechelesektvl [chjjanak]*
 387. monasteria monialium: *Apa-*
 388. (50. a.) compaternitas contrahenda: *fogadasa*

356. *fondolodas* ismeretlen adat; *fondorl*: *fondoll* igéből képzett reflexivum lehet, vö. 106. számú glosszát, a hol szintén a «colligatio» van értelmezve s erről lásd az 1. számú jegyzetet.

361. Olv. *patvarkodávn*.

362. *haburosagoth*, olv. *háburóságot*; eddigi tudásunk szerint vagy *háburú*-t, vagy pedig *háboró*-t mondtak a régiek; vö. 79. sz. alatt: *haborosag*, továbbá NySz. és ZOLNAI, Nyelveml. 163.

364. *hoka*, olv. *oka*, vö. 250, 259, 413.

366. *dolook*, tollh. *dolgok* h.

367. *reahoc*-ról lásd a 348. számú jegyzetet.

368. *nyassag*, vö. NySz., Melich: Gyöngy. szót. *nyájas*: *nyáss*.

373. Vö. 301, 384.

374. Vö. 346.

376. A *-go-* szótag után s forma betű látszik, de biztosan ki nem vehető.

382. *alla* félbe maradt glossza, értsd: «állásából».

383. Vö. 249.

384. Vö. 301. 373.

389. *compaternitatem contraxerit*: *fogadan*
 390. *idoneus*: *Alkolmas*
 391. (50. b.) *a suis magistris*: *pre-lath*
 392. *viderint esse ideneos*: *alkolmas-nak*
 393. (51. a.) *condere*: *zereznyj*
 394. *reuocare*: *meghinj*
 395. *execucioni debite demanden-tur*: *Alkolmas kevetsegel pochijo-lattasse*..
 396. *cuiuscunque condicionis*: *alla-padbolle*..
 397. *in omnibus hijs statutis suis*; *zerezsekbel*
 398. *trina admonicione*: *harom In-tessel*
 399. *internallis*: *kezbe vetessel*
 400. *rebellis*: *dagalijos*
 401. *extiterit*: *leend*
 402. *inuolabiliter*: *Megzekhetetlen*
 403. *insolentes*: *sokhatatlanokoth, feghetlenek*
 404. *contumacia exegerit*: *daga-lijossa kevetendj*
 405. (51. b.) *expressas commutent*. *kijelentekeh Elvaltoshassak*
 406. *nec relaxent*: *Ne engegyje*
 407. *edificacio*: *Epyles*
 408. *impotencia*: *tehetlenség*
 409. *ex ... remissione*: *meghagya-saba*
 410. *soluatur*: *feseltesseth*
 411. *notabiliter*: *Jeleskeppen*
 412. *tranquilius*: *chendeskeppen*
 413. *Ne ignorancia sit occasio de-linquentj*: *tudatlansag hoka veteknek*
 414. *legislator*: *kurvinzeze*
 415. (52. a.) *ad id assignatum*: *ijezzeteth* [manyokol
 416. *nostre provincie*: *az mi tato-*
 417. (55. a.) *in publico*: *Nilvan*

SZÓMUTATÓ.

ad 104, 156.
 adósság 193.
 agg 66.
 akadozva 348.

akarat 154, 180.
 alá 154, 285.
 alája 81.
 alatt 85, 201.

áldozat 241.
 alkalmas 109, 198, 206,
 270, 281, 285, 287, 317,
 358, 390, 392, 395.

389. *fogadan*, olv. *fogadand*.
 393. *zereznyj* tollh. *zereznyj* h., vö. a *z:r* tollhibára 414. sz. glosszát.
 395. *pochijolattesse* . . . e glosszáról csak annyit tudok megállapítani
 hogy végéről hiányzik a *k* betű (-*tassék*).
 396. A szövégen ievő *le* . . . ugyanolyan fráshiba, mint a milyen
 van a 37. számú glosszában.
 404. Olv. *dagályosság*.
 410. *feseltesseth*, olv. *feseltéssék*, s vö. *fesül*: solver NySz.
 413. *hoka*, olv. *oka*, s vö. 364, 250, 229.
 414. *kurvinzeze* tollh. *twrvinzerze* h., olv. *törvinszerzé*; a *z:r* toll-
 hibára vö. 393. sz. alatt.
 416. Mind az *a*-ról (*ta*-), mind pedig az *o*-ról (*-ok*-) elmaradt a
 rövidítő jel, olv. *tartományokból*; hasonló hiba van a 153. számú s talán
 a 281. számú glosszában is, vö. 262.

alkalmasság 58.
 állapot 37, 77, 195, 199,
 382.
 állás 382.
 általmegy 260.
 apácza 134, 387.
 árulván 157.
 az 286, 299, 416.
 azon 81.
 azonképen 91.

bátorságos 130.
 bead 104.
 bemenés 186.
 bemenő 138.
 beszéd 28.
 beveendő 188.
 birodalom 32.
 bizonság 209, 212, 269,
 300, 338.
 boka 220, 221.
 bosszú 82.
 botránkozás 72.
 bölcsesség 276.
 bűnös 325.

csak 55.
 csendesképen 412.
 cserélvén 159.
 csinált 233.

dagály 294.
 dagályos 304, 316, 331,
 400.
 dagályosság 22, 404.
 dicseretes 212.
 dolog 160, 340, 366, 381.
 drágalatos 166.
 drágalatos volta 165.
 drágalmás 374.
 drágalmazand 346.

egészség 278.
 égszínű 219.
 egybefanyalodás 1, 106.
 egybegyűjt 5.
 egyenesség 69.
 egyenként 303.
 egyenlőképen 187.
 egyenlőség 229.
 egyesség 57.
 egyetembe 240.
 egyház 250.
 egyházi 366.
 éktelen 350.
 eladván 156.
 elárulván 157.

elcserélvén 159.
 elég 143.
 elégit 43.
 elfordító 326.
 ellen 86.
 ellenez 145.
 ellenség 66.
 ellenze? 210.
 első 286.
 elválás 181.
 elválaszt 103.
 elválni 176.
 elváltoztat 46, 405.
 élvén 155.
 elviselhetetlen 369.
 elzalogítván? 158.
 emészt 282.
 emlékezet 13.
 enged 101, 204, 406.
 engedelem 363.
 engedés 152.
 engedet 49.
 engedetlenség 304, 331.
 enyhít 2, 75, 374.
 épülés 407.
 épület 59, 118, 119, 200.
 eretnokség 332.
 erkölcs 207, 239.
 erő 19, 105, 129, 142.
 erőszak 308.
 ért 163.
 értelmes 74, 208.
 ért erkölcs 207, 239.
 és 90, 118.
 eset 10, 48, 52, 54, 306,
 323, 329, 330.
 ész 26, 319.
 ez 196, 364.

fanyalodás 1, 106.
 fegyelmez 146, 172, 211.
 fegyelmeztetett 178.
 fegyhetetlen 354, 403.
 fejedelem 177.
 fekély 341.
 felel 223.
 felette 202, 221.
 felettevaló 375.
 felvétel 264.
 felvétel 51.
 feseltetik 410.
 feslett 244.
 fet? 341.
 fiú 183.
 fizetés 275, 290.
 fizetni 279.
 fogad 215, 389.

fogadás 388.
 foglalás 274.
 fogvatkozás 230.
 folyamás 364.
 fondollódás 356.
 fordító 326.
 fordulás 25.
 fordulat 23.
 foszt 173, 335.
 fosztás 336.
 fosztatott 178.
 főtt 235.
 fuldalás 18.
 futosván 21.

goromba 228, 370.
 gyakkollás 383.
 gyakorlott 249.
 gyanúság 376, 380.
 gyötör 174.
 gyötörvén 360, 371.
 gyötreni 113, 280.
 győz 185.
 gyűjt 5.

ha 171.
 háborog 147, 255.
 háborúság 79, 362.
 hagyás 409.
 hagyott 41, 97.
 hamis 309, 312.
 hamisítás 313.
 hamuszínű 219.
 három 398.
 hasonlatos 128, 137.
 hasonlatos volta 224.
 hatalom 154.
 hely 259, 382.
 hiába való 205.
 hír 196.
 hírevesztés 315, 344.
 hírvészto 342.
 hitetlen 332.
 hitetlenség 183.
 hitványság 216.
 hív 189.
 hívni 394.
 hogy 99, 268.
 hosszú volta 261.
 hozzálát 99, 100.
 hozzálátás 67, 73.
 hozni: egyenlőségre
 hozni 229.
 hűg 35.

idő 24, 88.
 időköz 317.

idő szerint való szükség
88.

idegen 293.
igaz 364.
ígér 115, 214, 291.
igyekezett 372.
igyekezik 295.
illet 84, 220.
illetés 320.
incselkedik 30.
indulat 242.
int 27, 171, 297.
intés 131, 144, 398.
intett 322.
írástudó 198, 358.
isteni 139.
ítélet 177, 296.

járó 328.
járulván 89.
jegyez 170, 184.
jegyeztetett 197.
jegyzetett 415.
jelen 63, 65.
jelent 123, 126, 133.
jelenteni 122.
jelentett 405.
jeles 60, 61, 87, 307, 313,
333.
jelesképen 411.
jobbágy 33.
jobbúlás 210.
jó bizonság 269.
jöllehet 8.

kápa 218.
kapúcz 222.
kegyelmez 47, 50, 247.
kegyelmezés 355.
kegyesen 92.
kegyetlen 1.
kegyetlenkedvén 359.
kényszerít 90.
kényszerítő 234.
kényszerítvén 262.
kénytelen 44.
-képen 132, 187, 411, 412
kérdezett 141.
keresés 263.
keresztyn 199.
kesergetvén 371.
kész 192, 363.
kétség 9.
kétséges 379, 385.
kéz 308.
kezdvén 246.
kezemunkája 283.

ki 102.
kiáltás 367.
kijelentett 405.
kin 81, 285.
kisztet 66.
kisztetés 318.
kívül 48, 54, 135.
kolduló 203.
komaság 377.
könnyű 243.
környülállás 382.
kötelez 19.
követ 404.
követés 337.
következő 286.
követség 395.
köz 317.
közbevetés 399.
köznap 254.
közönséggel 266.
külömböz 98.
külömb volt 12.

lakozik 257.
lankadtság 120.
lassú 28, 289.
lát 99, 100.
látás 67, 73, 340.
leend 401.
legyen 225.
lelki fuldalás 18.
lenni 143.
levén 63, 65, 199.
levél 312, 342.

magyarázás 127.
marha 305, 307, 333.
megfizetés 275.
megfoszt 173.
megfutosván 21.
meghagyás 409.
meghívni 394.
megkérdezett 141.
megmentés 258.
megszeghetetlen 402.
megtartás 124.
megtilt 162.
megvádolt 121.
megy 260.
megyész egyház 250.
mely 12, 15, 111.
menedék 270.
menés 186.
menő 138.
mentés 258.
merészkezik 324.
mi: noster 416.

mi 20.
miatt 116.
minden 119.
mirigy 341.
mi volta 164, 251, 271,
288, 349.
munka 281, 283.

nagyobb 80.
nap 85, 150.
ne 46, 406.
negyven számú nap 150.
negyvenvaló 140.
nehéz 151.
nélkül 9, 38, 119, 149,
213, 237, 355.
nem 63, 65, 143, 371.
nem: genus 381.
neveltet 70.
nevezetlen 182.
nyájasság 273, 368.
nyár 253.
nyáasság 368.
nyényébe 301, 373, 384.
nyilvánban 133.
nyilván 169, 252, 334,
340, 417.

ocsk 259.
ok 53, 61, 232, 242, 258,
364, 413.
okos 53, 232.
oldozás 327.
oldozat 64.
oltalmazó 136.
oltalmazó vas 352.
óra 286.
orozás 307, 333.
önkényt 292.
öregbül 71.
összeszedett 227.
ösztökélés 298.

panaszlás 95.
panaszolni 16.
pápai 17.
patvarkodván 361.
pecsét 313.
perlő 96.
pochyolatassék? 395.
prelát 391.

rágalmaz? 346.
rágalmazás? 374.
ragaszkodik 365.
ránczos 227.

reájok 367.
rész 80.

saját 213.
segédség 39.
sólya 238.
szabad 193, 195.
szak 308.
szakadás 56.
szám 150, 265.
számlál 217, 236.
szár 220.
szedettett 227.
szeghetetlen 402.
széles 225.
széllyel 266.
személy 313, 385.
szenved 168.
szepítetlen 125, 167.
szerez 76, 342.
szerezni 393.
szerint 24, 58, 85, 88, 177,
194, 251, 272, 288, 308,
322, 349.
szertelen 320, 368.
szerezés 14, 45, 118, 119,
310, 397.
szerzett 24.
szerző 414.
színű 219.
szokás 175.
szokásképen 321.
szokhatatlan 403.
szól 348.
szóló 31.
szorgalmazatos 271.
szorít 231.
szoros 302.
szószóló 31.
szükség 88, 90, 135, 262.
született 194.

tag 56.
tagol 351.
tanács 1.
tanácskozik 353.
tanú 116.

tanúbizonság 212.
tanúbizonságtétel 338.
tanúságtétel 309.
tartás 124, 305.
tartomány 416.
tehetetlen 93.
tehetetlenség 408.
terécselés 386.
természet 85.
természet szerint való
nap 85.
testi 306, 323.
tétel 309, 338, 363.
tévelygés 191.
tévelygő 326.
tilt 161, 162, 378.
tiltás 86.
tiszt 327.
tiszteletlen 29, 83.
titkon 108, 117.
tollú 233.
történet 11.
törvény 48, 54, 194, 322.
törvényszerző 414.
tudatlanság 413.
tudó 198, 358.
tudomány 277.
tudván 345.
tulajdon 305.
tulajdonítani 153.
tunya 284.

úrvár 36.
utánna való választás
357.
utonjáró 328.
üt 220.

vádol 110.
vádolás 107, 314.
vádoló 114.
vádolt 112, 121.
vagy (vel) 299.
vala 15.
valami 41.
válás 181.

válaszképen 40.
választ 103.
választani 62.
választás 102, 149, 357.
választott 6.
vall 129, 142.
váll 226.
válni 176.
való 48, 54, 68, 77, 85, 88,
132, 140, 149, 205, 308,
340, 357, 375.
válogatás 38, 237.
válogatásképen 132.
változtat 46, 405.
vas 352.
veendő 188.
vég 222.
vélekedés 267, 296, 347.
vélekedni 248.
velős 4.
vendégség 34.
vesztés 315, 344.
vesztő 342.
vet 81, 285.
vétel 3, 329, 413.
vetekeedik 148, 256.
vétél 42, 264.
vetés 311, 312, 399.
vétet 51.
vetőzés 94.
vett: biztonyságvett
209; szokásvett 175.
vetvén 343.
vevén: eszébe vevén 26;
bizonság vevén 300.
világi hír 196.
viselhetetlen 369.
viszette való 68.
volta 164, 165, 224, 251,
272, 288, 349.
vonva 245.

zálogítván? 158.
zendülés 78.
zúgódás 374.
zsíros 4.
zsolozsma 139.

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von *Karl Brugmann* und *Wilhelm Streitberg*. Strassburg, Trübner. I—VIII. köt. 1892—1898.

E cím alatt BRUGMANN KÁROLY, az indogermán összehasonlító nyelvtudománynak jelenleg legkiválóbb művelője, és tanítványa STREITBERG VILMOS 1891-ben folyóiratot indítottak meg, mely mindenképen megérdemli, hogy mi is behatóbban tudomást vegyünk róla. Ha általában igaz az, hogy a tudomány ma folyóiratokban fejlődik, akkor különösen ennek a folyóiratnak van fontossága: igazi gyülekező helye ez a legjelesebb kutatóknak, a kik az indogermán nyelvészet egyes ágaival foglalkoznak. Munkáik eredményei első sorban és legnagyobb mértékben magára az indogermán nyelvtudományra nézve becsesek, azonban tanulóságot meríthetnek belőlök az egyéb nyelvekkel foglalkozók is. Ennélfogva talán nem minden haszon nélkül való munkát végzek, ha az eddig megjelent köteteket most összefoglalólag, a jövőben megjelenőket külön-külön ismertetem e folyóirat hasábjain. (Az egyes kötetek cikkeit tárgyaik szerint csoportosítom.) Megjegyzem még, hogy e folyóirat mellékleteként STREITBERG szerkesztésében az *Anzeiger für indogerm. Sprach- und Altertumskunde* cz. kritikai folyóirat jelenik meg, a mely az egyes nyelvészeti munkákról szóló bírálatokat közöl és az idg. nyelvtudomány irodalmának bibliographikus összeállítását adja. (Az *Indogermanische Forschungen* szokásos rövidítése: *IdgF.* vagy *IF.*; a mellékleté: *IFAnz.*)

I.

Az első kötetet a szerkesztőknek, BRUGMANNnak és STREITBERGnek *Zu Franz Bopps hundertjährigem Geburtstage* című cikke nyitja meg. Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány megalapítója születésének

századik évfordulója (1891 szept. 14.) alkalmából vázolja az ő elévülhetetlen érdemeit, visszatekintenek e tudomány 75 éves multjára és kifejtik, mely úton-módon haladhat e tudomány a jövőben. E cikk ekkép mintegy programját adja a folyóiratnak, a mely az indogermán nyelv- és kulturtörténet kutatásának van szentelve. Az indogermán nyelvtudománynak nem lehet az az egyetlen feladata, hogy az idg. ősnelv helyreállítását kísérelje meg: történeti tudománynak nem lehet olyasmi a főtárgya, a minek létezéséről történeti emlékek nem szólnak, a minek ismerete csupán következtetések bonyolódott rendszerén alapszik. E tudomány igazi feladata az, hogy az idg. nyelvek fejlődésének menetét a maga egészében, a távol multnak leg-homályosabb korszakától az eleven jelennek világos nappaláig kutassa, s kimutassa azokat a törvényeket, a melyek ama fejlődésnek irányára határozó befolyással voltak. A múlt és a jelen kiegészítik egymást: nem értik meg a másikat azok, a kik a múltnak ismerete nélkül lépnek elébe, de a múlt is néma marad azoknak a kérdő szavára, a kik nem tanulták meg a mai napnak hangjára figyelni. Azért nem is szabad az általános idg. nyelvtudomány és az egyes nyelvre vonatkozó kutatás között ellentétet megállapítani. Valamely egyes nyelv tudományos vizsgálatának is csak egy módszere lehet: a történeti.

Bopp módszeres eljárása lényegében opportunistikus volt; tudományos kutatásában esetről-esetre határozott. A nyelvtudomány azonban idővel mindinkább szükségét érezte annak, hogy számot adjon azokról a vezérelvekről, a melyeknek segítségével egy-egy probléma megoldását előmozdíthatni. A véletlen köre mind szűkebbre szorult s mindinkább utat tört a *törvényszerűség* eszméje. Kiderült az *analogia* fontossága, — természetesen, hogy ennek feltételei is pontosabb megállapításra szorultak a végből, hogy a magyarázatnak evvel az új eszközzel igazán módszeresen lehessen élni. Ekkép az idg. nyelvtudomány terén is mind jobban érvényesült az az elv, a mely a tudomány más ágaiban máris fényes eredményekre vezetett: *a jelennek a múltra való projectiója*. Régebben azt vélték, hogy a történet-előtti és a történeti korszak, a 'nyelvalkotás' és a 'nyelvrombolás' ideje között mély űr tátong: most azt mondjuk, hogy a nyelv életében nyilvánuló lelki műveletek évezredekkel ezelőtt sem lehettek lényegesen mások, mint ma. A nyelvnek mind behatódott lélektani vizsgálata karöltve a physiologiai kutatásnak mindinkább finomuló eljárásával kétségkívül dúsan fog még gyümölcsözni. — Még egy irányban van még az idg. nyelvtudománynak hivatása: az idg. kulturtörténetre vonatkozó kutatással szemben. Itt csak a segédtudomány szerepe jut neki, de nagyon fontos segédtudományé. GRIMM JAKAB és KUHN ADALBERT gondolata volt az, hogy a nyelvi anyagot régen letűnt

nemzedékek élete viszonyainak földértésére lehet felhasználni, — azóta az idg. régiségtudomány kérdéseinek megoldását leginkább a nyelvtudomány mozdította elő.

Ily irányban — ekkép fejezik be az *Indogermanische Forschungen* szerkesztői bevezető cikkelyöket — akar e folyóirat is működni; az ő jelszava is az, a mi minden tudományos kutatásé: *Non ridere, non lugere neque detestari, sed intellegere!*

Ez első kötetnek ezután következő értekezései közül az első általános érdekű nyelvészeti kérdést tárgyal: ez NOREEN A. cikke: *Über Sprachrichtigkeit*. Tartalmát nem szükséges e helyen ismertetnem: bő kivonatát adta e folyóiratban SEBESTYÉN KÁROLY (*A nyelvhelyesség*, NyK. 23 : 215. s k. l.). Noreen svéd nyelven írt értekezésének átdolgozója, JOHANNSON ARVID, azonban külön cikkben is fűzött hozzá észrevételeket (*Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit*) s e bíráló és kiegészítő fejtegetésekről czélszerű lesz itt is megemlékeznünk. JOHANNSON abban igazat ad NOREENnek, hogy a nyelvhelyesség dolgában nem a többség általános nyelvhasználat a döntő, azonban azért mégis bizonyos „általános használat”-ot tart szabályozó normának, csakhogy ezt a beszélőknek, illetőleg íróknak nem a mennyisége, hanem a minősége határozza meg. Nem a többség kifejezése módja helyes, hanem az a nyelv, melylyel a jeles írók és szónokok élnek. Rég ismeretes álláspont ez: a régiek közül elég QUINTILIANUSRA emlékeztetni; újabban ily értelemben nyilatkoztak PAUL és BEHAGHEL is. Itt persze az a kérdés, hogy mi az, a mi valamely író műveit stilisztikailag értékesekké teszi. E tekintetben egy pár általános tételt fejt ki; e mellett azonban arra utal, hogy bizonyos általános stílérzék fejlődött ki, a mely szerint úgysem lehet kétség arra nézve, mely írókat kell jó stilisztáknak mondani. Az újabb német írók közül pl. Freytagot, Heysét, Kellert, Rankét körülbelül egyértelműleg mintaszerű stilisztáknak szokták tekinteni, a nélkül hogy stílusukat behatóbb vizsgálat tárgyává tették volna. — Ezután részletesen bírálhatja NOREENnek úgyn. „rationalis”, jobban mondva „czélszerűségi” álláspontját. NOREEN főelve (»legjobb az a nyelvhasználat, a mely a hallgatóval legjobban közli a közölni valót; helytelen, ha erre nem képes; a mi emitt jó, amott rossz lehet») nemíszolgálhat általános norma alapjául: annyiféle a beszélő és a hallgató, hogy a nyelvhelyességnek is megannyi fájának kellene lennie. Wrangelnek, a híres hadvezérnek, a grammatika tudvalevőleg nem volt erős oldala s épúgy ő maga is gyorsabban fogta fel azt, a mi az ő sajátos nyelvhasználatának megfelelt: vajjon ez azért megfelelt-e a „nyelvhelyesség” követelményeinek? NOREEN továbbá a társalgás nyelvét tartja szem előtt, holott, ha már norma felállításáról van szó, kétségkívül ajánlatosabb az általánosabb

érvényű irodalmi nyelv prózai alakját választani. A társalgás nyelvében nincs meg a helyes kifejezésre való tudatos törekvés, itt inkább a kényelmességre való igyekezet, a szokásoshoz való ragaszkodás van meg. Csupán a czélszerűségi felfogás alapján sokszor nem is bírjuk eldönteni, hogy mi a helyes, pl. *trotz des Regens* ép oly könnyűséggel mondható és érthető meg, mint *trotz dem Regen*, melyik már most a helyesebb kifejezés? — NOREEN czélszerűségi elméletében nagy tért enged az *analogiának*; már FLODSTRÖM szemére vetette, hogy a nyelvhelyesség kérdésében nagyon is elhanyagolja a hangtörvények szempontját. Az analogikus kiegyenlítődés következtében egyfelől új formák kapcsolódnak össze, ezzel szemben másfelől megszakad az eddigi kapcsolat: ennél fogva analogikus képzéseket ép a nyelvhelyesség szempontjából bajos föltétlenül ajánlani. Nem lehet föltétlenül állítani, hogy úgyn. szabálytalan, izolált alakok használata megnehezíti a beszélést és megértést, — az idegenre nézve talán igen, de a született németre nézve nem fog nehézséggel járni, hogy pl. a *gut* és *besser* közötti kapcsolatot megtalálja. — A formákban való gazdagságot nem kell bajnak tartani; mennél nagyobb e gazdagság, annál érthetőbb lehet a beszéd, a mondatszerkesztés változatosabb lehet, a beszélő nincsen egy meghatározott szórendhez kötve.

JOHANNSON behatóan fejtegeti az *idegen szók* kérdését is. Szerencsésen elmúlt az az idő, úgymond, a mikor minden idegen szót feleslegesnek és lefordíthatónak tartottak és pl. *Leutnant der Gardekavallerie* helyett ezt akarták írni: *Statthalter der Leibwachsgaulerei*. Vannak bizonyos szempontok, a melyekből egy-egy idegen szót szükségesnek kell tartanunk. Ezek a következők: 1. Érintetlenül kell hagyni oly idegen szókat, a melyek régi időkből maradtak ránk, ha hangalak, képzésmód és helyesírás dolgában már nem különböznek a nyelv eredeti szavaitól s így meghonosultaknak tekinthetők (pl. ném. *Keller*, *Vers*). 2. Meg kell tartani azokat az idegen szókat, a melyeknek pótlására nincsenek teljesen megfelelő, mintaszerű íróktól szentesített hazai szók. «*Wer ein Fremdwort ächtet — úgymond — und dann erst Ersatz zu schaffen sucht, schädigt die Sprache*». 3. Megtartandók a hivatalos használatban elterjedt idegen szók s a tudomány, művészet és ipar műszói. 4. Idegen szó használható akkor, ha bizonyos árnyalatokat akarunk kifejezni vagy kifejezésbeli változatosságra törekszünk. Az idegen szó pl. alkalmas arra, hogy valamit kisebbítsünk, nevetségessé tegyünk, hogy szándékosan lapos kifejezéssel éljünk (v. ö. pl. a *Mamsell* és *Fräulein*, *Parapluie* és *Regenschirm*, *Courage* és *Mut* kifejezéseket). — Más esetekben azonban tartózkodni kell idegen szók használatától. E használat ellen főleg a következő tekintetek szólanak: 1. A hazafiság oka, mivel az idegen szók gyakran az elnyomás, a nemzeti érzés súlyedése korának emlékei. 2. Az

idegen szók nehezen vagy épen nem asszociálódnak a már ismert nyelvi alakokkal. Használatuk gyakran homályossággal jár. A nemzetközi érintkezést épenességgel nem könnyítik meg; az idegenre nézve nem nagy könnyebbség az, ha valamely nyelvben nemzetközi szakkifejezések használatosak, azért mégis csak külön meg kell tanulnia az illető nyelvet. A tudomány, művészet és ipar lehet kosmopolita, a nyelv ne legyen az. 3. A nyelv egységes voltára való tekintet (die Rücksicht auf die Einheitlichkeit der Sprache) is ellene szól az idegen szók használatának, a németben pl. körülbelül 250,000 eredeti szó mellett már mintegy 70,000 idegen szó használatos! 4. Az idegen szóktól tartózkodó mintaszerű írók példája is ellene szól használatuknak. — Értekezése végén JOHANNSON kifejti, hogy a nyelvhelyesség dolgában pusztán a czélszerűségi álláspontra helyezkedni veszélyes dolog: a nyelvből valóságos volapük válhatnék. Szerencsére nem is lehet mindent keresztülvinni, a mi czélszerűnek látszik: határt szabnak a *történetileg fejlődött viszonyok*. NOREEN czélszerűségi elvei legfeljebb oly esetekben alkalmazhatók, a melyekre nézve a jó prózáírók nyelvhasználatában eltérés van. — Nem kell attól tartani, hogy a nyelvhelyességnek ezen felfogása alapján a jeles írók túlságos hatalomra tesznek szert: az ő hatalmuk a néptől ered, ezekben a dolgokban ők a nemzet képviselői és törvényhozói. Törvényeik addig érvényesek, a míg rendelkezéseiket újabb törvényhozók meg nem másíjtják.

Általános indogermán nyelvészeti tárgyú az első kötetnek legterjedelmesebb dolgozata: HIRT HERMANN *Vom schleifenden und gestossenen Ton in den indogermanischen Sprachen* cz. értekezése. Mindenekelőtt a hangsúly fontosságáról szól s arra utal, hogy a legtöbb hangváltozás tőle függ. Biztosnak tartja, hogy az idg. nyelvekre vonatkozólag azt a kétféle hangsúlyminőséget kell megkülönböztetni, a melyet a görögben *acutus* és *circumflexus*, a litvánban *éles* (*gestossen*) és *nyújtott* (*schleifend*) néven ismerünk. Megjegyzendő, hogy ezek a hangsúlyminőséghez nincsenek a szóhangsúlyhoz kötve: előfordulhatnak hangsúlytalan szótagokban épúgy, mint hangsúlyosakban, csak hogy emezekben világosabban észrevehetők. E különbségeket aránylag legtöbb biztossággal a végszótagokban lehet kimutatni. Összeállítja a litván és görög nyelvben egyező eseteket; *éles* hangsúlyú pl. az *a*-ragozás egyes sz. nominativusa: gör. *τιμή*, litv. *rankà*, ellenben *nyújtott* hangsúlyú a genitivus: gör. *τιμῆς*, litv. *rankòs*. A kétféle hangsúlyminőség nyomait az indben is ki lehet mutatni. — Nyújtott hangsúlyozás általában két szótag összevonása, illetőleg az utolsó magánhangzó synkopéje esetén állott be, pl. gör. *τρεῖς* **treies*-ből.

Értekezése második részében HIRT a germánságban kutatja a két-

féle hangsúlyozás nyomait. — Az elfogadott szóvégi törvényekkel szemben azt igyekszik bebizonyítani, hogy voltak oly hosszú vocalisú szótagok, a melyeknek sohasem volt nasalis a végükön és mégsem rövidültek meg, pl. g. *aftarô*, *aljaþrô* határozószók, a melyek régi -d végű ablativusok. Másrészt voltak nasalis-végű szótagok is, melyek mégis elvesztették hosszúságukat, pl. a *îr*-tövek régi accusativusa: **bandiën*: g. *bandja*. A helyes magyarázat szerinte az, hogy az éles hangsúlyú hosszú szótagok másképp fejlődtek, mint a nyújtott hangsúlyúak: az előbbiek (v. ö. **bandiën*) megrövidülnek, az utóbbiak megőrzik hosszúságukat (amaz a határozók végszótagjában -ô- volt). — Egyéb nyelvekben, főleg a latinban és a keltában nem sikerült e kétféle hangsúlyminőség nyomait megtalálnia. Végül kimutatja, hogy a hangsúlyminőségnek fontossága volt az ósidg. sandhi eseteiben is, azonban ez eseteket nem lehet általános szabályokba foglalni. (Az idg. hangsúlyminőségekre vonatkozó kérdéseket HIRT, később említendő cikkein kívül, újabban külön összefoglaló munkában tárgyalta: *Der indogermanische Akzent*. Strassburg 1895.)

STREITBERG *Betonte Nasalis sonans* cz. cikkében mindenekelőtt az idg. ősnyelvben végbement vocalis-gyengülésről szól. Az ősnyelv legrégibb korszakában csak az *e*, *a*, *â* és *o* vocalisok és hosszú változataik voltak szótagképzők, akár főhangsúly volt rajtuk, akár nem. Az ősnyelvnek egy újabb korszakában, mikor a hangsúlynak expiratorikus eleme erősebben kivált, a nem-főhangsúlyos szótagok gyengültek; ekkor fejlődtek ki a gyengébb vocalisok: *a*, *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n*. Ismét később, különféle hatások következtében, az ily gyengült vocalisra is eshetett a hangsúly; e másodlagos hangsúly azonban nem változtathatta meg lényegesen a gyengült vocalisok minőségét. Ennélfogva az *n*, ha hangsúlyossá vált (*n̄*), minőségileg nem változott, s ezért az indben és görögben mind az *n*, mind a *n̄* hangnak egyképen *a* a törvényes megfelelője, pl. idg. **n̄ant̄os*, ind. *âgata*, gör. *ἄβατος*. (Ha a görögben az *n̄* megfelelőjéül *av*-t találunk, ez contaminatio eredménye, pl. -*avti* az -*ovti* és -*ati* contaminatiójából keletkezett.) Ha az óindben előfordul *an*, európai nyelvekben *en* s *e* mellett *on* is, ennek semmi köze a hangsúlyos nasalis sonanshoz; az *en*, *on* oly szótagokban maradt meg, a melyekre a szóhangsúly esett, itt tehát reductiónak egyáltalában nem is volt helye. Arra az ellenvetésre, hogy mit keres ez az *e/o* az athematikus ragozásban, STREITBERG azt feleli, hogy thematikus és athematikus ragozás nem teljesen elkülönített világok: az athematikus alakok régibb thematikus formákból fejlődtek reductio útján.

WACKERNAGEL JAKAB *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung* cz. értekezésében mondattani kérdéseket fejteget. Ismeretes, hogy a görögben a *μν*, *νν* névmás-alakok, a *οί* enklitikus dativus, az *ᾶν*,

ap, apa, γάρ, δέ, μέν, οὐν partikulák sohasem lehetnek a mondat élén. A latinban is bizonyos partikulák (*que, autem, ne*) a második helyet foglalják el. Ily szórendi használatra a germánságban is találunk példákat, v. ö. a gót *u(h)* enklitikus partikulát, a mely a mondat első szava után foglal helyet, pl. *ga-u-laubeis*; az úfn.-ben hasonló a helyzete a gyöngye hangsúlyú személynévmásnak (*sich*) a mellékmondatban. Ebből az ige helyzetére is lehet következtetni. Tudjuk, hogy az idg. ősnyelvben a főmondatban enklitikus volt az ige, a mellékmondatban szóhangsúly volt rajta. Ebből következik, hogy szórend tekintetében is más volt a helyzete: a főmondatban az ige közvetlenül a mondat első szava után foglalt helyet, a mellékmondatban a mondat végén; az a szórend ez, a mely a németben ma is szabályszerű. Az óind. latin és litván nyelvek azután a mellékmondatbeli szórendet kiterjesztették a főmondatra is.

HIRT *Die Urheimat der Indogermanen* cz. dolgozatában az idg. őshaza sokat vitatott kérdésével foglalkozik. Arra utal, hogy egyfelől az anthropológiának, másfelől a nyelvészeti kutatásnak céljai és eredményei nagyon különbözők lehetnek. PENKA anthropologus szerint az 'árják', a kiknek jellemző faji tulajdonságai az európai jégkorszak idején képződtek, Közép-Európából a skandináv félszigetre vándoroltak s onnan ismét a kontinensre hatoltak. Hirt szerint a nyelvtudomány e föltevésétől egészen függetlenül kutathat, mert ezt a korszakot a nyelvészetiileg rekonstruálható idg. őskortól oly végtelen hosszú idő választja el, hogy ezalatt e nép akár Ázsiába is vándorolhatott s onnan ágazódhatott volna el. A nyelvtudomány különben még azzal sem törődik, vajjon az idg. nyelvet beszélő egységes nép egyúttal egységes faj volt-e. Az őshazát illetőleg SCHRADER *Sprachvergleichung und Urgeschichte* cz. művének első kiadásában (1883.) nem nyilatkozott határozottan, csak a tényeknek megfelelőbbnek tartotta, hogy az őshaza inkább nyugat felé, mint kelet felé keresendő, a második kiadásban (1890.) már egyenesen az európai hazát — még pedig a Volga mellett elterülő délorosz pusztaságot — tartja valószínűnek. SCHMIDT J. *Die Urheimat der Indogermanen u. das europäische Zahlensystem* cz. művében (1890.) viszont megint Ázsiában keresi az őshazát. Az idg. számrendszer, úgymond SCHMIDT, eredetileg dekadikus volt. Ezt az európai nyelvekben egy tizenkettes rendszer keresztjezi, a melynek nyomai főleg a germánságban mutatkoznak: a 11. és 12. számok *-lif* fel vannak összetéve (g. *ainlif, twalif*), ellenben 13. és 14. dvandva-compositumok (3+10, 4+10). Továbbá a 60-as szám után új képzésmódot találunk, a gótban 70-től kezdve *-têhund*-dal; végül pedig egy *grosshundert*-et találunk a germánságban 120 értékében. A 60-as szám utáni metszet egyéb nyelvek számrendszerében is találkozik: a görögben és latinban 60-ig sarkszámnev képezi a tizes-képzés

alapját (ἑξήκοντα, *sexaginta*), 70-től kezdve sorszámnév (ἑβδομήκοντα, *septuaginta*, alkalmasint eredetibb **septumaginta* helyett). Schmidt ebből arra következtetett, hogy ez a «metszet» valami eredeti dolog s ebben a szumeri-babylonság hatását látja, a melynek számrendszerében a 60 (*šossos*) volt az alapja egy számsornak. HIRT ezzel szemben kifejti, hogy ebből a kulturhatásból még nem lehet biztossággal következtetni az indogermánok ázsiai lakóhelyére. Arra utal, hogy a szumeri-babylon kulturterületnek szomszédságában lakó indo-iráni törzsnél nincs meg e hatásnak nyoma. Azonkívül ez a rendszer egészen messze lakó népek-nél is található: az éjszakon lakó zürjének számrendszerében is megvan a 60 utáni «metszet»; Chinában is bizonyos jelentősége van a 60-as számnak. E kulturhatás ekkép oly nagy kiterjedésű volna, hogy bajos dolog azt épen localisatio czéljára felhasználni. E kulturhatás nem épen lehetetlen, de mégsem valószínű. — HIRT ezután, főleg nyelvi kriteriumok alapján, a SCHRADER-féle «Steppenheimat» föltevését is visszautasítja. Az őshaza szerint az európai erdővidéken keresendő; Görögország és Italia ki vannak zárva, minthogy ott nincsen nyírfa, a melynek neve ősrégi. Az őshaza keletfelé nem terjedhetett túl a bükkfa vegetationalis határán, már pedig ezt a határt az a vonal teszi, melyet körülbelül Königsbergtől a Krim felé s onnan a Kaukazushoz húzunk. A tengerek közül sem jöhet szóba sem a fekete tenger, sem a kaspi tó, továbbá az északi tenger sem, s így csak a *keleti tengert* ismerhették az indogermánok. Hogy azután az így meghatározott területen mekkora részt foglaltak el, azt eddigelé még nem lehet kimutatni.

BRUGMANN e kötetben etymológiákat közöl. Az ói. *idē* (tisztel, magasztal) igealakra vonatkozólag visszautasítja azt a föltevést, hogy ez a gör. *αἰδέσθαι*-hoz tartozik s kifejti, hogy vagy a l. *aestumare* (**aizditumare*), g. *ga-aistan* igékkal (gyökerük *aīs-*) vetendő egybe, vagy pedig az ói. *yaj-* gyökekből (gör. *ἄγιος*) származtatandó. — A gör. *ξένος* etymológiáját illetőleg ahhoz a véleményhez csatlakozik, hogy e szó a l. *hostis*, ném. *gast*-tal rokon és így tagolandó: *ξ-ένfo*-s, idg. alakja **ghs-enyo*-s lehetett; az *-enyo*- névszóképző kimutatható. — A l. *operiō*, *aperiō* alakokra vonatkozólag igazolja BOPP és POTT etymológiáját, hogy azok az ói. *var-* 'zárni' és litv. *veriù* 'zárók' és 'nyitók' alakokkal együvé tartoznak; a régi latin **ap-veriō* és **op-veriō* alakok *v*-je a hangtörvények szerint veszett el. — A l. *gāvisus* participium szerint analogikus képzés: a latin ember abban az időben, mikor **gavideō* még nem vált synkope útján *gaudeō*-vá, amaz igét önkénytelenül a *video*-val kapcsolta össze s azután a *vīsus* mintájára képződött a *gāvisus*.

Az árja nyelvág köréből BARTHOLOMAE közöl *Arica* (I. és II.) czím alatt az óind nyelv s az Aveszta nyelvének egyes alakjaira vonatkozó ma-

gyarázatokat. BUGGE SOPHUS cikke örmény etymologiai fejtegetéseket tartalmaz.

A görög nyelvészet egyes kérdéseivel több cikk foglalkozik. Ide tartozik MAAS ERNŐ *ἰoris* cz. dolgozata; BARTHOLOMAE az *ὄνομα*: *ὀνόματος* viszonyáról szól; MEYER GUSZTÁV *Etymologisches* cz. cikkében is leginkább görög szófejtéseket közöl, e mellett azonban egyéb nyelvekre is kiterjeszkedik. A gör. *ὄνος* és l. *asinus* szerinte kölcsönszó, mely e nyelvekbe (**asnas* alakban) Kis-Ázsiából került thrák-illyr közvetítéssel; a rómaiaktól jutott a gót nyelvbe is (*asilus*). Trieszt város neve (Strabon: *Τεργέστε*) MEYER szerint a. m. 'vásárhely'; az illyr *terga* 'vásár' szóból (innét való talán az ószl. *tręga* 'forum' is) -*este* képzővel, mely egyéb városnevekben is kimutatható (*Bigeste*; a mai *Este* régebb *Alteste*). — BRUGMANN egy külön cikkben a *χαρσβῶσαι* alakot magyarázza; LEWY kyprosi alakokat magyaráz.

Az itáliai nyelvészet körébe tartozik WIEDEMANN dolgozata *Zur Gutturalfrage im Lateinischen*. Kifejti, hogy a l. *vapor*, *in-vitus*, *in-vitare* alakok *v*-je nem egy idg. *q* labializálásából magyarázandó, hanem hogy ez egy idg. *qv*- hangsoportból keletkezett, a mely azután a latinban másképp fejlődött, mint az egyszerű *q*. A gótban mind az idg. *q*-nek, mind a *qv*-nek *hw* a képviselője (v. ö. most BRUGMANN, *Grundriss*³ 1897. I. 321. l.). — BRUGMANN a l. *velimus*, g. *wileima* alakokról szól; azt hogy az idg. **uel-mi* optativus-alakban a gyökér erős fokát találjuk, a **uel-iō* indicativus (v. ö. ósz. *willu*) hatásából magyarázza. — Stolz a l. *strufer-tarius* szót (P. THEWREWK EMIL Festus-kiadásában 417. l.) magyarázza: egy **struferta* szóból, a mely maga is összetétel (*strues* és *fertum*), van képezve az -*ario*- képzővel; azokat jelenti, a kik áldozati süteményt hoznak. — STRACHAN a l. *perendie* első részét (*peren*-) locativus-alaknak (idg. **péresmi*) magyarázza; második része idg. **dīēui*.

Kelta nyelvészeti kérdéseket fejteget SCHMIDT RIKÁRD cikke. THURNEISEN R. az ír nyelvnek megszokást jelentő praesens-alakjáról s egy másik cikkében a -*the* végű ír imperativusról értekezik.

Germán nyelvészeti kérdésekkel több cikk foglalkozik. WIEDEMANN a g. *hrôt* ('tető') szót egy ősgerm. **hrōutam* alakból származtatja, rokonai ószl. *kryti*, szlovén *kryti*, cseh *kryt*. — Ugyanő a g. *saihwan* (ném. *sehen*) igének a l. *sequor*, gör. *ἑπομαι* igékkel való egybevetését nem tartja helyesnek (jelentéstani levezetése: 'szemmel követni' is nagyon mesterkéltsé) s inkább a l. *in-seque*, *in-quam* (= **in-squam*), gör. **ἔνσεπε*, *ἐνσεπε* alakokkal egyeztetni s egy idg. **seq*- 'látni' gyökérből vezeti le; ez a görögben és latinban causativ jelentést ('láttatni, mutatni, mondani') öltött. Ugyanide tartozik az ófn. *saga*, *sagên*, l. *signum* is (v. ö. még IF. 4, 75.). — WIEDEMANN egy kisebb cikkében a g. *fairguni* 'hegy'

szót szláv alakokkal (*pragъ* 'küzöb' = emelkedik; Prága város neve is talán a körülvevő hegyvidéktől) veti egybe. — Ugyanő egy *Gotische Etymologien* cz. cikkben a g. *bairhts* (idb. *bherġ*-gy.; ide tartozik talán a birke főnév is), *maþljan* (idg. **mad-tlo-*) és *qipan* (idg. *qet*-gy.) alakok szófejtésével próbálkozik meg. STREITBERG több oly germán tőalakot igyekszik kimutatni, a melyeknek szókezdő mássalhangzójára eredetileg *i* következett; ezek: g. *speiwan* egy. *spiei-* gyökérből; ós-skand. **Tiur* idg. **dēus*-ból (l.erre vonatkozólag később BREMER cikkét *IF.* III.), és óskand. *tyggja*, idg. *giēu-* gyökérből (ősgerm. **kjewonon*, ebből ófn. *kiuwan* is).

A szláv nyelvészet kérdéseit fejtegeti STREITBERG *Der Genetiv Pluralis und die baltisch-slavischen Auslautgesetze* cz. értekezésében. A szláv plur. gen. -ŕ ragját az idg. hosszú hangzós -ōm (pontosabban: -ōm) rag törvényes folytatójául igyekszik kimutatni; egyúttal kifejti, hogy az idg. éles és nyújtott hangsúlyminőség különbsége az ósszláv nyelvre nézve sem vonható kétségbe (STREITBERG magyarázatáról és ellene l. HIRT, *IF.* II, 341.).

II.

A második kötet (1893.) dolgozatai közül mint általánosabb érdekűt első helyen említem MEYER GUSZTÁV cikkét: *Von wem stammt die Bezeichnung Indogermanen?* Az eddigi nézetekkel szemben kimutatja, hogy az 'indogermán' elnevezés sem SCHLEGEL FRIGYESTŐL, sem GASENIUSTÓL, sem HUMBOLDT VILMOSTÓL nem ered: legelőször kimutatható KLAPROTH *Asia polyglotta* (1823.) cz. művében, itt több helyt is előfordul a kifejezés. Azonban úgy látszik, hogy nem KLAPROTH volt a név feltalálója. Régibb műveiben még nem használja ez elnevezést, egy 1810-ben megjelent munkájában pl. még a «grosse Indisch-Medisch-Slavisch-Germanische Völkerkette»-ről beszél.

HIRT a névmások egyes sz. genitivusának ragjáról értekezik. A hímnemű -o-tövek genitivusának -sio végzete kétségkívül a névmásoktól származott át. A 3. szem. névmás nőnemű alakja idg. **sā* mellett egy *i*-vel bővült alak is volt (v. ő. ói. *syā*). A gót *si*, óír *sī* nem egyéb, mint egy -iē- tő szabályos nominativusa (**sī*); genitivusa **sīēs*, dativusa **sīēi* lehetett, v. ő. az óind *ta-syās*, *ta-syāi* alakokat; a **sī* nomin. is **t-sī*-ből keletkezhetett, a *t*- nem egyéb, mint a *te-*, *to-* gyöngült alakja. A *(*t*)-*sī*, **te-sīēs* ragozás mellett bizonyára volt egy idg. *(*t*)-*sā*, **te-sās* (g. *pizōs*, ófn. *dera*) ragozás is. Így a **tesīēs* gen. mellett korán **tesīās* új képzés állott be és ennek alapján (a nőnemű **tesās*: **tesīās* genitivusok viszonyának megfelelőleg) a hímnemű **te-so* alakhoz (= g. *pis*, ófn. *des*, ószl. *če-so*) is képződött egy **tesio* alak. Innen került azután a -sio végzet az -o-tövű hímnemű főnevek ragozásába is.

Az idg. nyelvcsalád rokonsági viszonyaira vonatkozik HIRT értekezése: *Gehören die Phryger und Thraker zu den satem- oder centum-Stämmen?* FICK fejtegetéseiből indul ki, a melyek szerint a skythák az iráni, a phryg és thrák törzsek az európai nyelvcsoporthoz tartoztak. HIRT arra az eredményre jut, hogy 1. a phrygek és thrákok nyelvi egységet alkottak, a mint hogy már a régiek is rokonoknak tartották őket; 2. ez a phryg-thrák nyelv a centum-törzsek külön csoportja volt.

PER PERSSON az idg. *no- ne-* mutató-névmástőről értekezik. E tő úgy viszonylik a hosszabb *eno- ono-* tőhöz (v. ö. l. *enim*), mint a *ko- ke-* tő az *eko- eke*, a *so-* az *eso-*, a *mo- me-* az *emo- eme-* alakokhoz: vagy a hosszabb alak összetétele a rövidebbnek és az *e- o-* névmástőnek, vagy pedig a rövidebb alakok gyöngülés útján keletkeztek a hosszabbakból. Ezután a *no- ne-* tőnek az egyes nyelvekben való előfordulását mutatja ki. Gyakran előfordul particulák tövéül, ilyen egyebek közt a gör. bizonyító *νῆ* (*νῆ Δία*), a lat. *nē* 'bizony' (és *næ*), *nem-pe*, *nam*; a gör. *-ve* particula (thessz. *ὄ-ve*), a mely egy idg. **ne* mutató particulára látszik mutatni; a latinban *ego-ne*; *dénique* = **dē-ne-que*; *dōnec* = **dō-ne-que*; *quandō-ne*; *quān, sīn*; *super-ne*. Továbbá *nē* (*na*) mint casus-suffixum (affixum), részben instrum., részben locat. jelentéssel: gör. *ῖ-va*, *ὁ δει-va*; g. *pa-n* (idg. **to-ne*). Ennek a *-ne* suffixumnak gyöngült alakja *-n*, ezt látja szerzőnk az ói. *asmin*-féle locativusokban (az *-n* csak nyomósítja a már az *-i*-ben rejlő loc. jelentést); a görögben *ὅπου* (*ὅπου* mellett). Továbbá bizonyos pronominalis képzésekben: ói. *hanta* (= *han-ta*), g. *pañdē*, ófn. *danta*, g. *hi-n-dar*. Majd végig-ragozott paradigmákban keresi a nyomait. Talán az 1. szem. *nō-*, *nē-* is azonos ezzel a mutató-névmással. Előfordul névmási összetételek második tagjául: l. *oi-no-s*, egy', óskand. *hann* (ős-skand. **hānar* = idg. **kē-no-s*); germ. **je-na-* (ófn. *jenêr*?). A birtokos névmásban: **me-no-* és mellette **mei-no-*, **t(u)ei-no-*, **s(u)ei-no-* (g. *meins*, *peins*, *seins*). Helyet és időt jelölő mellénevekben, a melyek határozószókból képződtek: l. *super-nus*, *infer-nus*, *exter-nus*, *noctur-nus*; g. *fair-n-eis*, ófn. *firni* 'régí'. — A *no-ne-* mellett *nei- nī-*, *neu- nu-* alakú tövek is mutatkoznak (efféle váltakozás más névmástöveknél is előfordul, v. ö. *qo- qe-*: *qi- qu-*; *to- te-*: *ti-*), lehet hogy az *-i-*, *-u-* deiktikus (locativikus) elem. Egyebek közt ide tartozik a gör. *νῦ-ν*, l. *nū-*, *nu-*, g. *nu*. Végül az árja nyelvág imperativusi *-na* (*itana*, *ētana*) alakjával foglalkozik szerzőnk.

PEDERSEN az *-n- praesens-infixum*ról (v. ö. lat. *rūmpo*: *rūpō*) értekezik. Egyenként szemügyre veszi a különböző nyelvek nasalisált praesens-alakjait. Legtisztábban az óind nyelv tartotta fenn az eredeti három typust (mind a háromnak az ősnyelvben athematikus ragozása volt). Az idetartozó igék első csoportjának képviselője az ind VII. osztály:

yundājmi (v. ö. l. *frangō*, *linguō*, *findō*, *scindō*; g. *standan*); a második csoporté az ind IX. osztály: *grbhñāmi* v. ö. gör. *σκληνῶμι*, *πληνῶμι*; l. *aspernārī*, *consternāre*, *declināre*; g. *keinan*, ósk. *fregna*); a harmadik csoporté az ind V. osztály: *crñōmi* (= idg. **k̑n̑éumi*: v. ö. gör. *ἄρνυμι*, l. *minuō*, *sternuō*; g. *rinnan*, ófn. *trinnu*, ósk. *brenna*). Az a kérdés, mi ennek az infixumos eljárásnak az eredete? PEDERSEN megemlékszik azokról a nézetekről, a melyek szerint az idg. flexio minden esetben jelentős elemek összetételéből keletkezett. Egy pár esetben valószínűleg csakugyan ez volt az eljárás, pl. az *e* augmentum vagy az *m* igerag eredetileg önálló szó lehetett. BOPP szerint a szóban levő igék nasalis eleme is névmástő volt, a mely azután a gyökér belsejébe hatolt. Ebből a nézetek egész sora indult ki, ezek szerint tehát az infixum suffixumból keletkezett s így a IX. és V. osztály eredetibb, mint a VII.; az *n* epenthesis útján jutott a többé. WINDISCH volt az első, a ki a VII. osztály eredetisége mellett emelt szót: ő a *yu-* gyökeret egy eredetibb *yu-* gyökből származtatta *-j* determinativummal. Szerinte *yuna-* praesens-tő volt, a melyhez épűgy hozzájárulhatott a determinativum (*yuna-j*), mint az egyszerű *yu-* gyökhöz (*yu-j*). Az ekképen képződött infixum azután analogia útján tovább terjedt. Csakhogy, a mint DE SAUSSURE kimutatta, a IX. és V. osztály *n*-je is infixumos elem; *-n*-féle praesensképző egyáltalában nincsen. PEDERSEN már most azokhoz csatlakozik (POTT, CURTIUS), a kik a nasalizálást az *ablaut*-tal tették párhuzamba, — csakhogy ő szerinte itt is a teljesebb formák az eredetibbek: az *n* az infixumos osztály legrégibb mintáiban *gyökebéli elem volt*, de bizonyos alakokban a hangtörvények szerint *elenyészett s* így keletkezett viszony azután analogia útján tovább terjedt. Egy pár igében már eddig is gyökebéli elemnek tekintették ezt az *n*-et, pl. *anājmi*, v. ö. lat. *ungō*, ófn. *ancho* ('vaj'). PEDERSEN két esetleg háromszótagú gyökereket is tesz föl (a gyökök *egyszótagúságában* mutatkozó szabályosság, úgymond, nem lehet eredeti, hanem már analogia útján képződött másodlagos folyamat): *leīnep*, *bhreṇneg*, *pteīnes*, *ternep*, *qernet*; a praesensben a hangsúly a második szótagra esett, ennél fogva efféle alakok keletkeztek: **lēīnep*, **bhreṇneg*, **pteīnes*, **tr̥nep*, **qr̥net*; a perfectumban az első szótag volt hangsúlyos: **loīmp*, **bhroung*, **ptois*, **tor̥np*, **qor̥nt*, ebből azután **loīp*, **bhroug*, **ptois*, **tor̥p* és **qor̥t*, — egy szóval az intersonantikus *n* megmaradt a praesensben, az interconsonantikus *n* ellenben elenyészett a perfectumban. Hogy sok igében az *n* az egész paradigmában megmaradt, annak az a magyarázata, hogy ezekben hangtani okokból *nem* kellett kiesnie. Hogy továbbá az *n* a perfectum többes számában is hiányzik, annak az lehet az oka, hogy emez alaknak képződése későbbi időből való, mint a praesens és perfectum közti különbség keletkezése: a *lēīnep* gyökből először a

**linēp*-(*mi*) præs. és **lelōīmp*-(*a*), illetőleg **lelōīp*(*a*) perf. képződött s csak később keletkeztek a megfelelő többes sz. alakok (a præs.-ben **linēp*-ből **limp*-, a perf.-ban **loip*-ből -*lip*-). Külömben a plur. egyszerűen a sing. analogiájára is keletkezhetett.

Ezzel áttérhetünk az egyes idg. nyelvekre vonatkozó fejtegetések felsorolására. BARTHOLOMAE *Arica III.* cím alatt az Aveszta egyes nyelv-alakjaival foglalkozik, itt alkalmilag visszaautasítja az idg. *k*-hangok három sorára vonatkozó elméletet (a mely most már, mondhatni, általánosan elfogadottá vált; l. OSTHOFF választát *IF.* 4, 265.). JOHANNSON szanszkrit etymológiákat közöl; egyebek közt a szkr. *jihvā*, l. *dingua*, *lingua*, g. *tuggō* viszonyát fejtegeti; idg. **zdng̃h̥uā* és **dng̃h̥uā* alakokat tesz föl. Szól továbbá a szkr. *pībāmi* és l. *bibo* (régibb **pibo*) igealakokról stb. HORN zsidó-perzsa bibliafordításokról, s egy másik cikkében az Avesztában említett állati áldozatokról értekezik.

Görög nyelvi alakokat WACKERNAGEL fejteget. Egy cikkében a gör. *πύρ* alakkal foglalkozik, ezt, az ófn. *fuir*-ra való tekintettel, egy idg. **puir* alakból származtatták. WACKERNAGEL kifejti, hogy az ófn. szó egy idg. **pu(u)er* megfelelője is lehet, ez pedig nem egyéb, mint a nominativus eredetibb formája (v. ö. ói. *ūdhar* = lat. *uber*); a gör. *πύρ* pedig soha nem létezett alak: keosi Simonides illető helyén *πύρ* olvasandó. Egy másik cikkében a homerosi *κτεριοῦσι* alakkal foglalkozik. — STOLZ a gör. szigmas aoristus conjunctivusához fűz egy pár megjegyzést: feliratokon az egyes sz. 3. személyének *πρήξει*-féle alakját találjuk (-η helyett). Arra utal, hogy ez az igealak voltaképp athematikus idő volt s így ama formák eredetileg megfelelnek neki; kimutatja őket Homerosnál is. — LEWY görög etymológiákat közöl: *Δευκαλίων* szerinte **Δευκ-αλίων*-ból keletkezett (oly dissimilatióval, mint *Πολυδεύκης* **Πολυ-λεύκης*-ből); *δοῦλος* hasonló változással **λοῦλος*-ból (*ἀπολαύω*, *λεία*), tulajdonképp a m. ,hadi zsákmányúl ejtett'. — Újgörög nyelvjárásokkal foglalkoznak THUMB (az amorgosi dialektusról szólva) és HATZIDAKIS (Ikaros sziget nyelvjárásáról).

Az itáliai nyelvészet körébe esik R. SEYMOUR CONWAY értekezése az itáliai nyelvterületen előforduló *d > l*-hangváltozásról (*lacrima*, *levir*, *lingua*, *olfacere* stb.), FUNCK A. cikke, melyben a lat. *prodigium* szót az *aio* igével (v. ö. *nego*) kapcsolja egybe, körülbelül ,szóbeli jóslat'; MEYER GUSZTÁV-nak a lat. *ligula* (,kanál') szót tárgyaló dolgozata (szerinte = **lugula*, a **luga* kicsinyítője (v. ö. ószl. *lǫžica*) és PLANTA R. cikke, melyben egy a nápolyi nemzeti múzeumban levő oszk ólomtábla feliratáról szól.

Kelta hangtani kérdésekkel foglalkozik WHITLEY STOKES értekezése: *On the assimilation of pretonic n in Celtic suffixes*. Olyanféle hangtani

jelenséget mutat ki a kelta nyelv körében, mint a melyet a germánságból ismerünk (v. ö. pl. idg. *leīgh-* gyökérből **līgh-nā-*, ősgerm. **likkō-* ófn. *lecchôn*, úfn. *lecken*). A hangsúly előtti *n* assimilatióját látja pl. a gall *brāca*, nadrag' szóban (a mely kölesönszóképpen átment a román és germán nyelvekbe is: ol. *bracca*, ófr. *braie*; ófn. *pruoh*, óskand. *brókr*): szerinte ez egy ős idg. **bhrāg-nā-* alakból származik (v. ö. lat. *frāgum*, *frāg-ro*), ebből kelta **brāggā*, majd **brākkā*. — STRACHAN kelta etymológiákat közöl.

Germán nyelvészeti kérdést fejteget KOSSINNA GUSZTÁV *Armini us deutsch?* című czikke. Kimutatja, hogy Arminius neve nem római, hanem német eredetű. WACKERNAGEL már 1837-ben az *Ermin-*, *Erman-*, *Ermun-* töből (v. ö. *Herminones*, *Herminefredus*, *Hermunduri*) származatta; nyelvészeti szempontból azonban nehézségbe ütközött e származtatás igazolása, mivel Arminius nevében a német *ē*-nek a felelne meg, azt pedig nem lehet kimutatni, hogy ilyen hangváltozás a rómaiak szájában végbement. Így tehát a gallokhöz kell fordulnunk: a kelta nyelvben az *e > a* hangváltozás liquidák és nasalsok előtt igen gyakori eset (*Germanus*: *Garmanus*, *Veragri*: *Varagri*) s így ott az *Erminius* is *Arminius*-szá lehetett s a szó gall közvetítéssel került a latin nyelvbe. A szótó etymológiájával MÜLLENHOFF foglalkozott; alapformája **ermenas* volna, v. ö. gör. *ῥμηνος*; képzésére nézve ez a medialis participiumnak egyetlen maradványa volna. Az *Arminius*-nak megfelelő germ. **Ermenaz*, **Erminaz*, **Erminz* becéző alakja lehetett egy összetett névnek, pl. *Erminomerus*-nak; a germánoknál dívó szokás szerint az ilyen névnek első felét az anya neve (pl. *Ermino*-berga), második felét az apa neve (pl. *Segi*-merus) szolgáltatta. A Strabonál előforduló *Ἀρμίνιος* alak úgy viszonylik az *Arminius*-hoz, mint *Τιβέριος* a *Tiberius*-hoz, *Κομίνιος* a *Cominius*-hoz.

BOJUNGA az idg. *coniunctivus*nak a germánságban való fejlődéséről értekezik. Az idg. ősnyelvben a *conjunctivus* mellett tudvalevőleg az *optativus* módja is megvolt. Idővel elmosódtak e két mód határai s az eredeti *conjunctivus* a germánban, néhány maradvány kivételével, teljesen kihalt. Hogy az *optativus*nak mért volt több életerege, annak okát BOJUNGA egyrészt abban látja, hogy a *conjunctivus* a módviszonyok kifejezése dolgában sok tekintetben érintkezett az *indicativussal*, másrészt alakilag is közel jutott hozzá, mikor a germán hangtörvények életbeléptével a régi különbségek nagyrészt elenyésztek. Az *optativus*nak ellenben megvolt az ő sajátos *i-* képzője (ez a germánságban, kevés kivétellel, kiszorította a sing. *iē*-jét) s így e módnak határozott, egységes, az *indicativustól* élesen megkülönböztethető alakja volt. Így tehát a germánságban az *optativus* kiszorította a *conjunctivust*. Azonban a régi

conjunctivusnak mégis maradt itt egy pár nyoma; BOJUNGA e cikkében igyekszik őket kimutatni. Ilyen régi conjunctivus-alak szerinte a gót optativus praes. egyes sz. 1. személye (*bairau*), továbbá az óskand. és német gyöngé igék praeteritumának egyes sz. 1. személye (germ. **naziðom*); az *ō*-igék modus obliquusa (g. *salbō*) és, némi valószínűséggel, az imperativus egyik-másik alakja is. — KOCK az óskandináv nyelvekben föltűnő *ū* : *ō* váltakozásról értekezik. A régi germ. *ōw* bizonyos formákban a keleti skandinávban (svéd, dán) *ō*, a nyugatiban (norvég, izlandi) *ū* alakban jelenik meg, pl. kel. sk. *bōa*, nyug. sk. *būa*. KOCK szerint az ósskandinávban *ū* volt a közös hang (tehát **būan*), a mely a nyug. dialektusokban megmaradt, a keletiekben vocalis előtt *ō*-vá lett. (Megjegyzem, hogy ujabban helyesebben nem idg. *ōu*, germ. *ōw*-ból, hanem ennek mellékalakjából: idg. *ū*-ból származtatják ez alakokat, v. ö. STREITBERG, *Urgerm. Gramm.* 74. l.)

JOSTES az agsz. *idis*, ósz. *idis*, ófn. *itis* 'matrona, nymppha' etymológiájával és az ósk. *dis*-hez való viszonyával foglalkozik. Az előbbi alakok szerinte összetételre mutatnak, az *i* jelentése 'víz, patak' (v. ö. *Isala*, *Iburg*, *Iborn*), nyelvjárásiilag most is előfordul ily jelentésben; másrészt a flæm nyelvben *dyze* asszonyt jelent, — tehát *idis* (vagy helyesebben *idis*) jelentése: 'Meerweib, Wasserjungfrau'. (Ugyane szóról nemrég KÖGEL is értekezett *PBBeitr.* 16, 502; ő is összetételnek tartja; első része *i-*, szerinte, valami nyomósító praefixum, a másodikkal a g. *filudeisei* 'okosság' vetendő egybe.)

MEYER GUSZTÁV a ném. *Tornister* szót tárgyalja. Megemlíti, hogy WEIGAND, KLUGE, RÜDIGER a magy. *tarisznya* szóból származtatják. Szerinte a szó görög eredetű: a byzáncki görögben van egy *τάριστρον* alak, a mely *ταρίζω* igéből van képezve, ez ige jelentése 'füttere', 'gebe dem Pferde seine Ration. *ταρή*'. A *τάριστρον* szó az újjörögben *ταίστρο* és *τραίστρο* alakban van meg, 'in der Bedeutung eines Sackes für Nahrungsmittel, den man auf die Schulter hängt, mondja MEYER. Ez a szó az oláhba (*taistră*) s a kisorosz és lengyel nyelvbe (*tajtstra*) is került. MEYER szerint azután a szó összevegyült a lat. *canistrum*-mal, illetőleg görögös alakjával: *τάνιστρον*-nal s az ekkép keletkezett *τάνιστρον* szóból eredt a tót *tanistra*, ebből a magy. *tanisztra*, *tanisztra* s hangátvetéssel a *tarisznya*. A ném. *tornister* vagy a tótból, vagy a magyarból került, az első *r* a *tanisztra* és *tarisznya* alakok contaminatioján alapulhat.

A szláv nyelvészet körébe tartozik HIRT értekezése: *Zu den slavischen Auslautsgesetzen*. — Streitberg a balti nyelvágban feltűnő magánhangzó-rövidülésről értekezik, főleg SCHMIDTtel polemizálva; általános elvi jelentőségűek az úgyn. hosszú diphtongusok ('Langdiphthonge') rövidülésére vonatkozó fejtegetései (az *i*, *u*, *n*, *m*, *r* hangok előtt levő hosszú hangzók,

azaz az *āi*, *āu*, *ān*, *ār* stb. 'diphthongusok' első elemei megrövidülnek, ha egy azon szótaghoz tartoznak, — tehát ha a szó belsejében mássalhangzó következik rájuk vagy ha pausaformáukul szolgálnak.)

III.

A harmadik kötetben (1894.) BARTHOLOMAE a *praeteritumban való magánhangzónyújtásról* értekezik. Kifejti, hogy ez a praeteritumképzés, a mely főleg a balti nyelvágban igen elterjedt, két mintából indult ki. 1. Az egyik mintát az -s végű igék (pl. *ues-*) szigmás aoristusai szolgáltatták. Ez alak egyes számában hosszú (meghosszabbodott) vocalis volt éles (gestossen) hangsúlyozással. Minthogy pedig itt a 2. és 3. személyben nem ss, hanem egyszerű s volt, ez az aoristus-tó a praesentstől csupán a hangzó mennyiségében (hosszúságára nézve) különbözött: praes. **ueseti*, aor. **e-u7st*. 2. A másik mintát a magánhangzón kezdődő igék (pl. *ed-*) kettőzött perfectumai szolgáltatták. A kettőzés vocalisa (*e*) és a gyökér kezdő vocalisa egységes, nyújtott hangsúlyozású hosszú vocalissá vonódott össze, a mely vocalis sok alakban szintén csak hosszúságára nézve különbözött a praesens vocalisától: praes. **edeti*, perf. **7deme*. [Megjegyzem, hogy ezt a felfogást BRUGMANN nem tartja biztosnak, *Grundriss*² 1897. I. 495. l.] Ehhez járultak még ugyanezen igék augmentumos praeteritum-alakjai: praes. **esti*, praet. **7st*, *7sit*. A magánhangzónyújtással való praeteritum-képzés a balti nyelvágon kívül is kimutatható, valószínűleg itt is ugyanezekből a mintákból indult ki, csak hogy itt nem őrizték meg a kétféle hangsúlyozás (éles és nyújtott) közti különbséget és így a kétféle eredetű alak egybeesett. Ezek az újképzések nagyobbára az egyes nyelvek különletének korába esnek, minthogy azonban a minták ősnyelvi alakok voltak, lehetséges, hogy már az ősnyelvben kezdődött az eme minták szerint való képződés és így amaz új képzések közül némelyek már az ősnyelvből öröklődtek át az egyes nyelvekbe.

Ugyancsak az idg. rövid vocalisok meghosszabbodásának kérdésével, de sokkal szélesebb alapon foglalkozik STREITBERG értekezése: *Die Entstehung der Dehnstufe*. Megkülönböztetjük, úgymond, az idg. ősnyelv nehéz gyökereit (*schwere Wurzeln*), a melyek eredettől fogva hosszú vocalist foglalnak magukban, és könnyű gyökereit (*leichte Wurzeln*), a melyeknek vocalisa eredetileg rövid. E könnyű gyökök vocalisa is hosszúvá válhatik, ezt a fokot a meghosszabbodás fokának (*Dehnstufe*) nevezték el. (Megjegyzem, hogy itt azért nem használom a «hangzónyújtás» kifejezést, minthogy a *geschleifter Accent*-et, a circumflexus-t mondom «nyújtott» hangsúlynak). A nehéz és a könnyű gyökök között mélyre-

ható különbség van. Ha a nehéz gyökök egy mórával rövidülnek, az *ə*-vel jelölt hang („*Schwa*“) jön létre, ha két mórával rövidülnek: a nulla-fok (a vocalis elenyészése); pl. teljes fok: *δλ-δω-μ*; *ə*-fok: *δά-voς, da-tus*; nulla-fok: *οί. da-t-tē*. A könnyű gyököknél ellenben nemcsak leszálló, hanem emelkedő sort is találunk: a rövid *ě ō ā* redukálható (egy mórával) nulla-fokra, de meg is hosszabbodhatik (szintén egy mórával) *ē ō ā-vá*; pl. a normalis fok (teljes fok): *pědem, πόδα*; nulla-fok: av. *fra-bd-a*; meghosszabbodás foka: *pēs, πῶς* (nem *πῶς!*). — Ha a gyökérben diphthongus van, megint két esetet különböztethetünk meg. Ha a diphthongus első eleme hosszú hangzó, akkor a „nulla-fok“-on hosszú vocalis tűnik elő; ha a diphthongus első eleme rövid, akkor a nulla-fokon is rövid a vocalis. — A nehéz gyökök vocalisának hosszúságát nem magyarázhatjuk meg, ezt adott tényezőül kell elfogadnunk; nincs is reményünk, hogy a könnyű és nehéz gyökök különbségének keletkezését valaha megmagyarázzuk. Azonban a könnyű gyökök hosszúsági fokának keletkezését talán mégis meg lehet magyarázni. Az a kérdés, mily okoknál fogva hosszabbodtak meg eredetileg rövid vocalisok bizonyos hangtani kategóriákban? Felsorolja az erre vonatkozó magyarázatokat, névszerint DE SAUSSURE, MÖLLER, FICK, továbbá BECHTEL, JOHANNSON és MICHELS nézeteit. Fontos ezeknél a *móra-pótlás* elve (*Prinzip des Morenersatzes*). Már JOHANNSON utalt arra, hogy egy vocalis elenyészésével egy másiknak meghosszabbodása van kapcsolatban: *pēdo-, pode-*nek megfelel *pēd-, pōd-*; épígy szemben állanak *rego-* és *rēg-* stb. STREITBERG már most ekkép formulázta törvényét: ha valamely szóban egy móra elvész, akkor az illető helyet közvetlenül megelőző hangsúlyos rövid szótag meghosszabbodik; ha az azt közvetlenül megelőző szótag már hosszú éles hangsúlyú volt, akkor ez nyújtott hangsúlyúvá válik („Findet in einem Wort ein Morenverlust statt, so wird eine der Verluststelle unmittelbar vorausgehnde betonte kurze Silbe gedehnt, dagegen eine unmittelbar vorausgehnde betonte lange Silbe mit gestoss-nem Akzent geschleift“). E változások példái: idg. **bhōros* > **bhōrs*; **gōuos* > **gōus*; ellenben: **nāuos* > **nāūs*. Magának a hangzó-elvészésnek oka az ablaut-törvény volt: a főhangsúlyos szótag utáni hangsúlytalan vocalis elenyészett. A hosszabbodásra vonatkozó párhuzamos eseteket újabb nyelvekből is lehet említeni. KOCK megfigyelte, hogy svéd dialektusokban egy *brinna* alakból *brinn* lesz s ezt csaknem *brinn-*nek ejtik; hasonló esetek vannak a balti nyelvterületen; BRENNER a bajor dialektusban tett hasonló megfigyelést (erről lentebb szólunk). STREITBERG ezután sorra veszi a grammatikai kategóriákat és kimutatja ama hangtörvény hatásait. Az idg. **diēus* sing. nom. alakja régibb **diēuos*ból való (az eredetileg thematikus alak ekkép athematikussá vált); így ma-

gyarázandó a dór $\pi\acute{o}\varsigma$ (nem: $\pi\acute{o}\varsigma$), a lat. $v\bar{o}x$, $\bar{l}e\bar{x}$, $\bar{r}e\bar{x}$ vocalisának hosszúsága stb. Természetes, hogy idővel több helyt analogikus kiegyenlítő-dés állott be, hogy a paradigmák veszendőbe ment egyformasága ismét helyreálljon. A meghosszabbodás törvénye összetételekben és suffixumos képzésekben is éreztette hatását: a $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, $\rho\acute{\eta}\tau\omega\rho$, $\pi\omicron\iota\mu\acute{\eta}\nu$, $\eta\eta\epsilon\mu\acute{o}\nu$, $\epsilon\upsilon\gamma\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ stb. alakok képzőbeli hosszú vocalisa mind így magyarázandó, v. ö. a plur. nominativusát: $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma$, $\rho\acute{\eta}\tau\omicron\rho\epsilon\varsigma$ stb. [tehát pl. $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ egy $*\rho\acute{\epsilon}t\acute{\epsilon}r\epsilon$, $-\acute{\epsilon}r\omicron$ alakból, BRUGMANN, Grundr.² I, 496. l.] A sing. gen.-ban az idg. $*ogn\acute{o}\iota$ -so, $*sun\acute{o}\iota$ -so alakokból $*ogn\acute{o}\iota$ -s, $*s\acute{u}n\acute{o}\iota$ -s válik (minthogy a diphthongikus szótag zárt, tehát hosszú). Ugyanily jelenségek előfordulnak az igeragozás terén is, pl. ói. $t\acute{a}k\acute{s}\alpha\tau\iota$: $t\acute{a}\acute{s}\tau\iota$. STREITBERG értekezése végén összeállítja az eredményeket és kifejti e hangtörvény következményeit. Ilyen az, hogy ezentúl nagyobb számmal kell *kétszótagú gyökereket* föltenni, mint eddigelé. A thematikus és az athematikus ragozás kétfélesége ezentúl is megmarad, az előbbit nem szabad az utóbbiból, továbbképzés útján származtatni, ellenkezőleg: számos esetben az athematikus ragozás keletkezett a thematikusból; a kettő egyforma jogosultsággal áll egymással szemben, idg. $*bh\acute{e}r\acute{e}t\iota$ egy vonalon áll idg. $*\acute{e}st\iota$ -vel. Es ebből a törvényből is kitűnik, úgymond, hogy a nyelvben nem vész el semmi nyomtalanul, — *desinunt ista, non pereunt*.

Az árja nyelvészet körébe tartozik BARTHOLOMAE *Arica* cz. cikk-sorozatának IV. része. — Ugyanő *Zur l-Frage* cím alatt avval a kérdéssel foglalkozik, vajjon az idg. r és l liquidák mikép fejlődtek az ósárja (ind-iráni) alapnyelvben? Főleg FORTUNATOV szabálya ellen fordul, mely szerint az óindben az l + dentalis hangesoport celebrális lett (l. NYK. 23, 197.), s kimutatja e szabály tarthatatlanságát [most BRUGMANN is azt mondja, hogy e szabály «darf heute als abgethan gelten», Grundr.² I, 427. l.]. — GEIGER VILMOS az afghán nyelv præteritumával foglalkozik. — JOHANNSON *Indische Miscellen* cz. a. leginkább ind szófejtéssel foglalkozik; közben azonban egyéb nyelvek szóalakjait is fejtegeti. A ném. *folgen* igében pl. \acute{o} is összetételt lát (mint KLUGE is), — második része a *g\acute{e}n* ige, első része azonban \acute{o} szerinte nem a germ. *fulla*-tő (g. *fulls*), hanem egy idg. pl -ből származik, a mely gyöngült alakja a teljesebb *pel\acute{o}*-nek; ez utóbbinak képviselői a gör. $\pi\acute{\epsilon}\lambda\alpha$ -s, $\pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}$ - ω , $\pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}$ - $\zeta\omega$ stb. Alkalmilag szól a francia *aler*, *aller* igéről is: ezt nem a kelta $*au$ - $\bar{l}\bar{a}$, hanem itáliai $*ad$ - $\bar{l}\bar{a}$, $*\bar{a}$ - $\bar{l}\bar{a}$ alakokból származtatja. — KLEIN HAUS az Aveszta *h\acute{s}tua*- alakját magyarázza.

Görög nyelvi kérdésekkel csak néhány cikk foglalkozik. MEYER G. újjörög etymológiákat közöl. BRUGMANN egy kerkyrai feliratot magyaráz s egy másik cikkben görög szófejtéssel foglalkozik. *Mo\acute{o}\sigma\alpha* szerinte eredetileg az epikus költő lelkesedését, inspirációját jelentette; a szót a

men- gyökérből képzett **μον-τια* alakból származtatja, — ugyane gyökérből való *μανομαι*, *μανία*, *μάντις*. Foglalkozik továbbá a *τρίαίνα* (szerinte összetétel: *τρι-αίνα*) és *θρίναξ* (*τρι-ίναξ*) alakokkal stb. — SOLMSEN Hermes homerosi jelzőjét, a *διδάκτορος*-t magyarázza, szerinte a *κτερο-* gyökhöz való; jelentése 'adományozó'.

Az itáliai nyelvészet kérdéseiről három cikk szól. R. SEYMOUR CONWAY az oszk *eituns* alakot fejtegeti. ROZWADOWSKI az ólatin *ollus* névmás magyarázatával foglalkozik. Az *olli-* 'akkor' adverbialis alakot a szláv **ol-ni* locativussal (múlt nyáron, múlt évben) veti egybe; e szerint az *ollus* is eredetibb **ol-no-s* volt. Ugyane többől (a hangzó meghosszabbodásával) való az *olim* is. Ide tartoznak továbbá az *uls*, *ultra*, *ulter*, *ultimus* alakok; a redukált hangzójú tőalak mutatkozik az idg. **al-jo-*, **al-i-*, a másik alakokban (természetesen ide tartozik a l. *al-ter* is). Az *ille* alakot rendesen *olle*-ből származtatják (az *i-* az *ipse*, *iste* hatása alatt): ROZWADOWSKI lehetőnek tartja, hogy az *ille* régibb **is-le*-ből való, a **le* az a particula, a mely a *ve-l* alakban is megvan (ő tehát eltér attól a magyarázattól, a mely szerint a *vel* a *velle* imperativusa). — BRUGMANN a l. *sēdi* perfectum-alakkal foglalkozik. Kétséges, vajjon ez az alak és a *lęi*, *vęni*-féle alakok a reduplicatio nélkül képzett tőalakokhoz tartoznak-e (mint gót *sētum*), avagy kettőzött alakoknak magyarázandók (mint ói. *sēdūr* **sa-zd-ur* alakból). Pusztán a latin hangtan szempontjából mind a kétféle magyarázat lehetséges (*sēd-* **sezd-*ből is keletkezhett és ennek analogiájára alakulhatott a többi alak), — azonban a kettőzés nélkül való képzést valószínűvé teszi az umbriai *prusikurent* fut. exactum (pronuntiaverint): ennek az *i-je* *ē*-ből keletkezett, ez az alak tehát a g. *sētum* mellé helyezendő és így ama latin perfectumok (esetleg a *sēd-* kivételével) igazi *ē*-perfectumok voltak.

A kelta nyelvészet körébe tartozik WINDISCH ERNŐ cikke: *Beiträge zur Etymologie und Bedeutungslehre*. Ő-ír etymológiákat közöl; kiemelendő, hogy fejtegetéseiben főleg a jelentésfejlődés megokolására fordít gondot. Így az ő-ír *béss* 'szokás' szót a g. *bansts*, csűr, kfn. *banse*, istálló, szókkal veti egybe és kimutatja, hogy a 'lakás' és 'szokás', megszokott hely' neve gyakran egyazon tőből képződik, v. ö. l. *stabulum*: *stabilis*, ném. *Wohnung*: *Gewohnheit*, gör. *ἡθος* mind a két jelentésben, stb. Az ő-ír *cóim* 'carus, pretiosus', őskelta **coimos* alakot a g. *haims*, ném. *heim* alakokkal veti egybe, — az 'otthon' e szerint 'a kedves'; a mellék-név főnévvé vált, mint a görögben *πατρίς*.

A germán nyelvekre vonatkozó kérdéseket a következő értekezések tárgyalják. LOEWE *Gotisch und Alanisch* cz. cikkében arra való tekintettel, hogy az iráni alánok sűrű érintkezésben voltak germánokkal (főképp gótokkal és vandálokkal), nyelvbéli kölcsönzéseket próbál kimu-

tatni. E végből az osszét nyelvet veszi szemügyre, mint a melyben az alánok nyelve tovább él. Az alánból került szerinte (és már DIEFENBACH szerint, l. *Anzeiger f. idg. Spr.* III, 170.) a g. *ahaks* 'galamb' = osszét *axsinak*, *axsinäg*, (v. ö. NyK. XXVIII, 118.); viszont az osszét *mid* 'méhsőr' egy g. **midus* szóból való; a *rau* 'falu' a g. *gawi*-ból. — KÖGEL *Zur altsächsischen Grammatik* cz. cikkében helyesbítéseket és kiegészítéseket közöl Gallée ózsász nyelvtanához (1891.). — BRENNER OSZKÁR a bajor nyelvjárásoknak ama hangtani jelenségével foglalkozik, hogy régi többszótagúság esetén a tőszótag meghosszabbodik. Az egyes számban pl. *fiš*, a többesben *fiš(ə)* alakot találunk; a württembergi nyelvjárásban sing. *rök*: pl. *rek*; *štift*: *štift*. Szerinte a *fiš* alak meglehetősen régi keletű, mindenesetre meg volt már a 12. század előtt (ez az *i* azért nem lett *ei*-vé, minthogy ez a változás csak a circumflectált *i*-t érte). Az *i* hosszúságát már most abból magyarázza, hogy az illető alakok nem voltak eredettől fogva egyszótagúak, csak a nyugati-germán alapnyelv korában lettek azokká. A régiebb **fiskaz* alak *a*-jának elveszése következtében a tőszótag mintegy megerősödött s ez a megerősödés a vocalis meghosszabbodásában fejeződött ki. Nem lehet gondolni, úgymond, hogy egy szónak egy része tisztán hangtani úton elvesz, a nélkül, hogy az valamilyen kép pótolta. — BREMER OTTÓ a germ. *Tiwaz* (ófn. *Zio*, helyesebben *Zio*, óskand *Týr*) isten nevével foglalkozik; szerinte ez nem az ói. *Dyauś*, gör. *Ζεύς* (= idg. **Diēu-s*), hanem az ói. *dēva*, l. *dīvus* alakokkal vetendő egybe, jelentése 'isteni, isten'. *Tiwaz* szerinte nem is volt mennyei isten és főisten: ez mindig Wōdan-nak volt a tisztje, amaz csupán a harc istene volt.

ZUBATY JÓZSEF *Baltische Miszellen* cím alatt a litván és lett instrumentális-képzésekről, STREITBERG *Vokaldehnung vor tautosyllabischem -ns im Baltischen* cz. alatt a balti nyelvágban mutatja ki azt a hangtörvényt, a mely a szlávásra vonatkozólag ismeretes.

IV.

A negyedik kötetet — mely LESKIEN ÁGOSTNAK van ajánlva 25 éves tanári jubileuma (1894. júl. 4.) alkalmából — GABELENTZ GYÖRGYNEK *Hypologie der Sprachen, eine neue Aufgabe der Linguistik* cz. dolgozata nyitja meg. Egy igazi általános nyelvtan megalkotása lebeg szeme előtt; e művet philosophiai szellemben, de inductiv alapon kellene megírni. A következő eljárást javasolja. A fontosabb nyelvtípusok ismerői kérdőíveket töltsenek ki, a kérdések, kategoriákba sorolva, az összes grammatikai lehetőségekre vonatkoznának, csak igen-nel és nem-mel kellene rájuk felelni. A második lépés ez adatok statisztikai összeállítása volna;

ennek alapján az igazán tipikus vonásokkal, a nyelv életében uralkodó tendenciákkal ismerkednénk meg. Eddig azonban csak bizonyos egyezések derülnének ki a különböző nyelvek között: a harmadik feladat az összefüggésnek és a mélyebb okoknak kiderítése volna; itt a nyelvtudománynak már az ethnológiára és a történelemre kellene támaszkodnia. A nyelvi sajátságokból az illető nemzet szellemi sajátosságára lehet következtetni (a nyelvi tünetményeknek mintegy lélektani fordítása volna ez), másrészt a szellemi sajátosságot a nép állandó életviszonyai, történeti eleményei, szokásai, kulturális alkotásai világosítanak meg.

BREMER OTTÓ *Relative Sprachchronologie* cz. értekezésében azt fejt ki, mily fontos a nyelvek történeti megismerésére nézve az, hogy az egyes nyelvbeli jelenségeknek egymáshoz való időbeli viszonyát megállapítsuk. Ekkép lehet csak elkerülni azt, hogy valamely rekonstruált nyelv (pl. az idg. ősnyelv) alakjainak szerkesztésénél anachronismusokat kövessünk el. Még fontosabb az ily chronologia annyiban, hogy oly föltevések, a melyeket egyéb módszeres eszközeinkre támaszkodva legfeljebb valószínűeknek mondhatunk, ily módon bizonyosakká válhatnak. Ily chronologia segítségével pontosabban meg lehet állapítani egymáshoz közel álló nyelvek rokonsági viszonyát is. De főkép azért szükséges, és mennyire lehet, az összes nyelvtünetmények chronológiája, mivel csak ily úton közelíthetjük meg az igazi *nyelvtörténet* ideálját. Az anyagnak most szokásos elrendezése hangtan, szóképzés és mondattan szerint, majd a hangtan kettéválasztása vocalismusra és consonantismusra, majd az egyes hangok külön tárgyalása stb., nem tükrözi vissza a dolog lényegét. Mert a nyelv nem anatomiailag boncsolható holttest, hanem *él* és azért *cselekvés* alakjában kell azt feltüntetni. A nyelvbeli változásokat abban a kapcsolatban kell feltüntetni, a melyben valósággal végbementek. Azon kell lennünk, hogy a nyelvi anyagot ne a nyelvtények mivolta szerint rendszerezzük, hanem a történeti fejlődést követve rendezzük el. A relativ chronologia már most mintegy gerinczéül szolgál az ily nyelvtörténetnek. Eddig is szokásban volt, hogy egyik vagy másik nyelvbeli változásnak időrendi viszonyát megállapítsák: ezeket az egyes köveket egy nagy, hatalmas épületté kell egyberakni. Egy csapásra persze nem lehet ilyes munkát végezni s alkalmasint mindig lesz a nyelvtényeknek egy bizonyos maradéka, a melyet chronologiailag nem lehet meghatározni. BREMER azután, hogy a követendő eljárásnak példáját adja, az anglo-fríz alapnyelv fontosabb hangtani tényeinek időbeli egymásutánját állapítja meg.

HIRT az *indogermánok rokonsági viszonyairól* értekezik. Ebben a kérdésben is az ismeretesből kell az ismeretlen felé haladni: a modern nyelvek és nyelvjárások életéről és alakulásáról való képet kell az őskorra alkalmazni. Sem a családfa-elmélet, sem a hullám-elmélet nem kielégítő.

Az a föltevés, hogy az idg. ősnép mind nagyobb és nagyobb területre áradt széjjel és úgyszólván megtöltötte egész Európát, csak úgy volna valószínű, ha Európa mindaddig üres és pusztá lett volna. Pedig tudjuk, hogy már a jégkorszak előtti időben, az első kőkorszakban is nagyszámú lakosság volt itt. Arra is megtanít az anthropologia, hogy Európa mai lakossága nem egy fajból való. Az indogermánok, a kik nem voltak nagy számmal, nem szoríthatták ki s nem irthatták ki az itt lévő lakosságot, csupán meghódoltatták. Népvegyülés állott be s a leigázott népek megtanulták az idg. nyelvet. Hogy ez mikép történik, arra vannak újabb analógiák. Németországban van irodalmi köznyelv, de azért az egyes törzsbelit, a svábot, a bajort, a keleti poroszt stb. meg lehet ismerni kiejtésén. A spanyol, a franczia, az olasz nyelv mind a latinból fejlődtek, de azért nincs jogunk arra következtetni, hogy ezek a népek valamikor nyelvi egységet tettek. A hány nyelvjárás volt az új nyelv átvétele előtt, annyi maradt meg azután is: a spanyol csak spanyol-román nyelvet beszélhetett, a kelta csak kelta-románt stb. Az új nyelvre hatással volt a régiek hangállapota, pl. a régi nyelv hangsúlya az újra is batott s átalakította formáit. Így kell képzelnünk az idg. dialektusok fejlődését is. Így magyarázódik az is, hogy az egyes nyelvjárások különböző gyorsasággal fejlődnek. A kelta nyelv leghamarabb változott, — már pedig ezen a területen voltak az indogermánok eredetileg legkisebb számmal (Gallia még Cæsar idejében sem volt egészen kelta), a nyelvhelyettesítésnek (Sprachsubstitution) itt kellett legnagyobb mértékben beállania, azért vannak itt a legnagyobb változások is. Efféle jelenségek később is mutatkoznak: a felső német dialektusok »lautverschiebung«-ja voltaképp nem a régi nyelv szabályos továbbfejlődéséből magyarázódik, hanem abból, hogy az e területen lakó törzsek eredetileg kelták voltak, a kik eltanulták a germán nyelvet. Figyelembe veendő az is, hogy az ily leigázott népből kerülnek a szolgák, s az ifjabb generatio ezektől tanulja anyanyelvét. Így azután két vagy több nyelvjárásnak egyező sajátosságai is megmagyarázódnak: az *i*-umlaut pl. a germán dialektusok közös sajátossága, de csak az egyes nyelvek különletének korában megy végbe, — az okok (itt a mássalhangzók palatalizálódása) meglehetek már az őskorban is, hatásuk azonban csak később érvényesült teljesen. Egységes okra lehet tán visszavezetni a germán-kelta-italiai hangsúlytörvényt is: vagy az egyes területeken laktak oly népek, a melyek az első szótagot hangsúlyozták, vagy pedig már a közös időben fejlődött az első szótagon mellékhangsúly, a mely azután főhangsúlylyá lett. Föl lehet tenni, hogy az indogermán népek mai elhelyezkedése nagyjában megfelel a régi állapotnak.

BAUDOIN DE COURTENAY *Einiges über Palatalisierung und Ent-*

palatalisierung cz. cikke két részre oszlik. Első felében azokat az eseteket fejtegeti, mikor a szlávban a palatalis vocalis után álló *k, g, ħ* idővel *c* (ts), *ž* (dz), *s* hanggá lett. — Második részében az idg. *e : o* váltakozásával — a mit az *ablaut* egyik esetéül ismerünk — foglalkozik. Szerinte itt az *e* az eredetibb hang s ennek *o*-vá válása a *dispalatalisatio* egy esete: míg előbb a nyelv középső része és az íny közel voltak egymáshoz, most eltávolodtak egymástól s ez az ajkak közeledésével jár. E változás oka pedig szerinte az *e*-re következő mássalhangzó nem-palatalis volta lehetett. Szláv dielektusokban találni *e* változás példáit (lengyel *e > o*, *ē > a*, bolg. *e > a*, or. *er > or* stb.). Ezért azután az idg. ősnyelvben pl. a vocativus és az imperativus *-e*-re végződik, de *o* tűnik fel az *-om*, *-ons*, *-ov* kapcsolatokban. — Azok az idg. hangváltakozások, a melyeket *ablaut* néven szokás egybefoglalni, voltakép 4 csoportba osztandók: 1. a minőségi feltételektől függő *e : o*-váltakozás; 2. a mennyiségi feltételektől (az expiratorikus hangsúlyozástól) függő *e : O* (nulla)-váltakozás (szintúgy *ei : i*, *eu : u* stb.); 3. rövid és hosszú sonansok különbsége, *ū : ū*, *ī : ī* stb.; 4. heterosyllabikus és tautosyllabikus kapcsolatok (azaz nyílt és zárt szótagok) váltakozása, *-o-u : -ou-*; *-o-r- : -or-* stb.

MICHELS VIKTOR *Metathesis im Indogermanischen* cz. cikke is az általános idg. hangtan kérdéseivel foglalkozik. Az idg. ősnyelvben, és még nagyobb mértékben az egyes idg. nyelvekben, a 'túlhosszú' (überlang) szótagok elleni ellenszenv vehető észre; megvan az a törekvés, hogy a két-mórás szótag normalis typusa általánossá legyen. Ebből a törekvésből magyarázódik egyrészt az úgyn. 'hosszú diphthongusok' megrövidülése (idg. **uēntos*: őslat. **vēntos*, ősgerm. **wendoz*), másrészt a kapcsolatok második elemének elenyészése (idg. **diēus > *diēs*). A túl-hosszú szótagok kiküszöbölésének egy harmadik módja a metathesis volt. MICHELS ekkép formulázza tételét: 'hosszú vocalist tartalmazó túl-hosszú szótagok már az idg. időben akkép egyszerűsítették, hogy a szótagvégző mássalhangzó a magánhangzó elé került, — föltéve, hogy e hangátvetés útján nem keletkezhett az indogermánságban ejthetetlen hang'. Tehát: *pēl | > plē |*; *mēn | > mnē |*; *pōt | > ptō |* stb.; de **diēu | s*-ből természetesen nem lett **diuēs*, **uēnto*-ból nem **unēto*- (ilyenkor más egyszerűsítés állott be). Így világosabbá válnék a tematikus optativusban mutatkozó *iē : ī* ablautviszony: *iē* régiebb *ēi*-ből keletkezhett, tehát pl. **seimi*-ből **sēim*; így magyarázódnék a *sēdi*-féle perfectum-typus is (idg. **se-sed-amn*, **sēsdamn*, **(s)sēdām̃n* = l. *sēdimus*).

BLOOMFIELD M. *On the so-called root-determinatives in the Indo-European languages* cz. cikkében az úgyn. gyökér-determinativumok elmélete ellen száll síkra. Kimutatja, hogy nem jelentős elemek össze-

szerkesztése forog itt fenn, hanem analogikus képzés: az eljárás voltaképp a képzők adaptációja, — tehát szövegyítés (v. ö. NyK. 24 : 129.). Ha az igealakokról levágjuk a személyragokat, a névszókról az esetragokat, úgymond, rendesen még egy képzős ige- vagy névszóalakokkal állunk szemben. Az ige-képzők közül azok, a melyek nincsenek elkerülhetetlen használatban, könnyen valami új jelentést öltenek, a latinban pl. az *-esco* képzésű igék inchoativ jelentése egy pár igéből (*adolesco*, *senesco*, *cresco*) indult ki, a melyeknek már tövében benn volt ama jelentés. Ugyanennek a képzőnek (*-ske-*) az idg. ősidőben más értelme volt: a kérést, kívánást, keresést jelentő igéknek volt jellemző eleme (idg. **pr̥(k)-skēti*, l. *posco*, ófn. *forścōn*, ófn. *forschen*; úfn. *heischen*, *wünschen* stb.). Az ily képző idővel mintegy a gyökér részévé, 'gyökér-determinativum'-má lett, a *-sk-* képző pl. névszói alakokban (ném. *Wunsch*) is mutatkozik. A *-to-* praesensképzőhöz valami 'kötés, fonás, feszítés'-féle értelem fűződhetett (l. *plecto*, *pecto*, ném. *flechten*, *falten* stb.) — Ismeretes, hogy az úfn. *heischen* (= ófn. *eiscōn*) ige szókezdő *h-*-ja a hasonló jelentésű *heissen* igétől került. A ki nem ismeri a tényállást, a 'gyökérdeterminativumok' szempontjából azt mondhatná, hogy egy *hei-* gyökérhez járult az egyik esetben *-sch*, a másokban *-ss* determinativum, — a mi pedig tiszta nonszens volna! Pedig pl. PERSSON egész hasonló eljárással bontotta fel a *ued-* gyökeret egy *u-* 'beszélni' gyökérré és egy *-ed* determinativumra; époly joggal — úgymond BLOOMFIELD — a *ueq-* gyökeret (*ῥέπος*, *vácas*) is *u-* és *eq-* elemekre lehetne bontani! Másutt van a magyarázat. Ha a *ueq-* gyökeret a *seq-* gyökérrel (*ἐνεπε* = régi lat. *insece*) vetjük egybe, bizonyos formai viszonyt látunk egyrészt *ued-* és *ueq-*, másrészt *ueq-* és *seq-* között: a *ueq* mintegy közép-alak és elejével az egyik, végével a másik gyökérré utal, — kétségkívül analogikus képzés forog fenn; egy külön *u* gyökér föltételezése époly alaptalan, mint egy *-eq* determinativumé. Hasonlóvá válás állhat be a gyökeknek mind kezdő, mind végső részében, az első esetben látszólag vég-determinativumok keletkeznek (*heischen*, *heissen*), a másokban kezdő-determinativumok; a gyökérbeli vocalisok hasonlóvá válása vocalis-sorokat eredményez.

SÜTTERLIN idg. *etymológiákat* közöl; együvé tartoznak szerin e pl. görög *τρίψω* és ném. *streichen* (idg. **(s)trīgō*); ném. *schlecht*, *schlicht*, gör. *λίσσός* (idg. **sliqsqos*) és lat. *lima* (= **slicma*); egy idg. *gēi-* gyökérből származtatja a ném. *Kot*, ófn. *quāt* (germ. **kwedōm*, idg. **getēm*) és gör. *δεισα* (idg. *gēitiē*) szokat; az idg. *eiq-*, *oiq-* (*eig-*, *oig-*) gyökérből a gör. *ειπεῖν*, l. *praeco* (**praiiqō*), ófn. *jehan* és *eihhan* alakokat; egy idg. *snot-* töből a gör. *νότος*, germ. *sunþ-* (a gyöngült *syt-* alakból), ném. *Süden* szokat stb. — KERN J. H. kifejti, hogy meg kell különböztetni egy

idg. *miġh-* gyökeret (gör. *μίχων, μυζός*, l. *mingere*, ósk. *mīga*, g. *maihstus*, ném. *Mist*) és egy *miġh-* gyökeret (ói. *mēghās* 'felhő', gör. *μίχλη*, ószl. *mēgla*, agsz. és alnēm. *mist* 'köd'). A germánságnak két *mist* szava tehát eredetre nézve más-más gyökérből való.

Az árja nyelvággra vonatkozó kérdésekkel a következő czikkek foglalkoznak. THURNEISEN az ói. *prthivī* 'föld' etymológiáját adja (szerinte összefügg vele a l. *Letavia*, sőt *Latium* is, továbbá agsz. *folde*, ósz. *folda*). — BRADKE szanszkrit nyelvtörténeti vázlatokat, HÜBSCHMANN árja és örmény szómagyarázatokat közöl. BARTHOLOMAE folytatja *Arica* cz. cikksorozatát. DELBRÜCK a *φέρω* : *φορέω*-féle igetypus árja megfelelőit fejtegeti. JOHANNSSON a szkr. *āp-* 'víz' szóval és rokon alakjaival (gör. *ὀπός*, *Ἀβδηρα*, l. *amnis*, *Addua*; talán ném. *Abend* is, mintegy 'a napnak nyirkos, nedves vagy ködös időszaka') foglalkozik. STACKELBERG perzsa philologiai adalékokat közöl.

A görög nyelvészet körébe tartozik THURNEISEN dolgozata, melyben a *λαμβάνω*-féle præsensstypussal foglalkozik: az uralkodó felfogással szemben kifejti, hogy ez nem tartozik az úgyn. *nasalis-infixummal* való præsensképzésekhez. Elvi fontosságú ez a megjegyzése: az ősförmákat nem szabad egyszerűen a régibb idg. nyelvek képzésmódjainak *összeadása* útján szerkeszteni, mert így az ősnyelv képe szinte komplikáltabbá válik, mint az egyes nyelveké. Az alapnyelvet szabályosabbnak kell képzelnünk, mint az élő nyelveket. A régi nyelvm emlékek alakjait nem szabad túlbecsülnünk, már addig az időig is sok változás, sok újképzés állott be; azonkívül különböző nyelvekben, egymástól függetlenül, párhuzamos fejlődés mehetett végbe. — BUCK azt a kérdést fejtegeti, vajjon a nem labializált velarisok (tisztá velarisok) a görögben dentalisokká válnak-e s e kérdésre nem-mel felel. — DANIELSSON az *ἀσύλλωτος* és *λωτὶς* alakokról, CRUSIUS egy pár mythikus jelzőről (*χαμφίπους Ερινός*; *Ἀπόλλων Αὔρεός* = 'Apollo matutinus'), MEISTER a kyprosi szótagírás szabályairól, BAUNACK troezeni feliratokról, THUMB a zakon törzs ethnographiai hovatartozásáról értekezik.

Az itáliai nyelvészet egyes kérdéseiről szól R. SEYMOUR CONWAY *Minutiae Italicae* cz. cikke. Első részében a l. *hūc*, *fūr* alakokat fejtegeti, a másodikban a l. *au*-nak a népnyelvben *ō*-vá válásáról szól. Már Festusnál *rustici*-nek vannak mondva azok, a kik *aurum* helyett *ōrum*-ot mondanak (P. THEWREWK E. kiadásának egy helyét ekkép idézi szerzőnk: «Ponor 202.»); ezek a *rustici* első sorban a volscusok és umbriaiak lehettek. — BRUGMANN az *ācer*, *ācris*, *ācre*-féle háromvégzetű melléknevek kategóriájának fejlődéséről s egy másik cikkében a l. *quīn*-ről (főleg a *quīn consecutivum* használatáról) értekezik. — STOLZ a latin hangtörvények chronológiájáról szól. Aránylag legrégebb hangtörvény a

hangsúlyos szótag utáni vocalisok gyöngülése (*cavetus : *cavitus); erre a rhotacismus következik (*osinus : *orinus), ez Kr. e. 330-ban befejezett változás volt; majd a hangsúlyos szótag utáni szótag synkopéja (*orinus : ornus, *cavitus : cautus), az *e*-nek bizonyos consonansok előtti *i*-vé válása (*enslā : *inslā) s azután a hangsúlyos szótag után svarabhaktikus vocalis fejlődése (*inslā : insula). — SOLMSEN F. *Der Infinitiv Præsentis Activi und die i-Diphthonge in wortschliessenden Silben im Lateinischen* cz. értekezést közöl. Ezek a szó utolsó szótagjában lévő *ai oi ei* diphthongusok hangsúlytalanság következtében *i*-vé váltak (λεγεῖμεναι : legimīnī, λῳχοι : populi, λῳχοις : illīs, *hoic : hīc). Ezért a *vīverē* infinitivust nem lehet az ói. *jīvāsē*-vel egyeztetni (ez utóbbinak **vīverī* felelne meg) s így helyesebben egy eredetileg *-ēšī*-re végződő locativusnak magyarázzák (*ferre* = **fersī*, *velle* = **velsī*). SOLMSEN szerint azonban az ói. *jīvāsē* mása sem enyészett el teljesen a latinban: a régibb irodalomban nyomai vannak a dativus-természetű *-esai* végű infinitivusnak is. A szóvégi diphthongus először is *-ē*-vé, azután *i*-vé lett. Ide sorolja pl. a Plautusnál előforduló *vīverē*-féle infinitivusokat. Később azonban a locativus-eredetű alak lett az act. inf. rendes alakja, míg a dativus-eredetű a passivumra szorítkozott. Végül megjegyzi, hogy a *pōmērīum* alak (a mely helyett régibb **pōs-moirīom*-ból **pōmērīum*-ot várnánk) *-ē*-je régi orthographia maradványa s abból az időből való, mikor a hangsúlytalan diphthongusból keletkezett hang *e*-vel jelöltetett; a hivatalos nyelv ez esetben megtartotta a régi írásmódot. — POSTGATE a latin inf. fut. act.-ról kimutatja, hogy ennek eredeti alakja az *esse* nélkül használt *-tūrūm* végű alak volt (*dicturūm*); szerinte ez összetett alak: alkotó részei egy *-tū* végű locat. (dat.) és az (*e*)*rum* (**esum* = oszk *ezom*) infinitivus (jelentése : 'esse'). — PLANTA egy capuai oszk feliratot ír le.

A kelta nyelvészet körébe tartozik OSTHOFF értekezése, melyben a labiovelaris media és media aspirata hangoknak a keltában való fejlődéséről szól; itt — főkép BARTHOLOMAE főntemlített támadásával szemben — kifejti a három gutturalis sor (labiovelaris, tiszta velaris és palatalis sor) megkülönböztetésének szükséges voltát. — WINDISCH az ír számnevekről értekezik.

German nyelvészeti kérdésekkel e kötetben különösen sok dolgozat foglalkozik. STREITBERG a *Wisigothae* és *Ostrogothae* nevekről szól, az elsőben egy germ. *wesu-* *wisu-* tövet lát (kelta *vesu*, óir *vāsu-*, gör. *ἔσς*, illyr *vese*, jó); a másiknak első eleme az idg. *aus-* 'fényleni' gyökérből képezett *ausro-* melléknév (v. ö. ói. *usrá-* 'fénylő'). A két névnek, e szerint, eredetileg semmi köze sem volt a nyugathoz és kelethez. — KLUGE etymológiákat közöl. A g. *saiwala* és ófn. *sēla* viszonyát úgy magyarázza, hogy a **sē-wla* alakban a szótagkezdő *wl-* épűgy elvesztette *w*-jét, mint

más esetekben a szókezdő *wl-* (**wlispjan*: *lispēn*). Az ófn. *mannan* accusativust szabályos alaknak (= gót *mannan*) tartja, ennek módjára (nem a mellénevek mintájára) képződtek szerinte a *Hludwigan*, *gotan*, *truhtinan*, *fateran* acc.-alakok is. — Germán etymológiákat ad KÖGEL is. Az agsz. *specan*, ófn. *spehhan* alakot az idg. *seq-* gyökér *sqe-* alakjából származtatja. A ném. *Fledermaus* (*fledermustro*) második részében a *musā* 'légy' szót látja. — NOREEN cikke is szófejtést tartalmaz. A ném. *Hexe* szerinte **haga-hazussa*, az első rész az ófn. *hag* 'erdő', a másik egy *-ues-*: *-us-* képzős régi participium (g. *hatan* 'gyülöl'); *Hexe* tehát a m. 'elleneséges erdei daemon'. — MEYER GUSZTÁV a *Samstag* szó történetéről értekezik. Az ófn. *sambaz-tac* végső forrása kétségtől a héber *šabbāt*, azonban föl kell tennünk egy nasalist tartalmazó közvetítő alakot. Már KLUGE föltételezett egy gör. **σαμβάτων* alakot, erre mutat a perzsa *šamba* is. MEYER feliratokból egy *σαμβαθιζός* mellénevet mutat ki. A gör. *σαμβάτων* nem az egyházi nyelv, hanem a népnyelv alakja lehetett; ez a latin népnyelvbe is behatolt *sambatūm* alakban (fr. *samedi*), ugyanebből magyarázandó a ném. *sambaž-(tac)* is. Magának a nasalisnak keletkezése a görög nyelvterületen állhatott be (v. ö. 'Αρύββας: 'Αρύμβας), azonban a *bb > mb* változás sémi területen is ismeretes. Végül megemlíti, hogy SCHULZE (a ki azóta részletesen szólt a *Samstag* szóról, Kuhn-féle *Zeitschr.* 23. köt., 366. l.) gör. feliratokban kimutatta a *Σαμβατίος* alakot is. — PAUL azt a szabályt fejtegeti, hogy a gótban a hangsúlytalan *-ēr* nem *-air-ré*, hanem *-ar-rá* vált (l. NyK. 28, 120. l.). — SIEVERS kimutatja, hogy a germ. *ŕl* hangcsoport assimilatio útján *ll-lé* vált (v. ö. *stapla-* és *-ŕl-*ből **stalla-*, az elsőnek képviselői agsz. *staðol*, ófn. *stadal*, az utóbbié ósk. *stallr*, ófn. *stal*). — BRAUNE kifejti, hogy az idg. *t+t* hangcsoport nem *-tpt-*, hanem *-tst-* útján változott germ. *-ss-szé*. (A *p* hang, melyet ő nem interdentalisnak, hanem alveolarisnak tart, nem szokott a *t*-vel affricatává egyesülni, erre alkalmasabb az *s*). Tehát pl. a *sed-* particiuma idg. **settó-*, majd (még idg.) **setstó-*, ez a lat. *ob-sessus*, ósk. *sess*. Nehézséget okoz a *Chatti* és *Hessen* nevek viszonya; BRAUNE szerint a kettő egy-azon gyökérből való más-más képzés, tehát nem azonosak. Megemlítem még BRAUNE következő megjegyzését: «Das *s* in ahd. *tz*, *zj* muss sich vom ahd. *s* dadurch unterschieden haben, dass in *z* ein alveolares *s* enthalten war, ahd. *s* aber weiter hinten lag mit einem mehr *š*-ähnlichen Klange. . . Die nach oberd. Mustern gebildete magyarische Orthographie (*sz* = *s*, *s* = *š*) spricht deutlich für diese Geltung der spätmhd. *sz* (= *ž*) und *s*» (343. l. jegyz.). — BÄHDER *Die e- Abstossung bei dem mhd. Nomen cz.* cikkében Luther 1545-iki bibliakiadása alapján állítja össze a névszónak ama csoportjait, a melyeknek végén az *-e* megmarad, és azokat, a hol elenyézik. Az *e* apokopéja rendes pl. mellékhangsúlyos

szótag után (*elend, Herzog; -unge > -ung, -inne > in*), vocalis után (*neu, Frau*) stb. — LOEWE a germán gyöngé praeteritumról értekezik. Síkra száll ama nézet ellen, mely ez alak dentalisát idg. *t*-ből származtatja, és a *dh*-praeteritum mellett foglal állást, ebből magyarázódnak leg-egyszerűbben az ósz. *habda, libda, sagda* alakok. Valószínűnek tartja, hogy összetétel forog fenn, ez összetétel első része az illető ige infinitivusa, második része a *dhē*-gyökér praeterituma, a *salbōda* tehát efféle alakból keletkezett volna: **salpōnon-dhedhōm*. Az első rész megrövidül-tével ebből *salpōdhedhōm* keletkezett; rövidülés állott be a második részben is, szótag-dissimilatio útján (**twīfli-dēda*: g. **twēiflida*). [V. ö. ugyane tárgyról LORENTZ munkáját: *Über das schwache Präteritum des Germanischen* 1894, és MICHELS birálatát *IF. Anz.* VI, 85; e helyen LOEWE értekezésének gyöngé oldalai is kellőleg meg vannak világítva; l. még STREITBERG, *Urgerm. Gramm.* 314. l.]. — HOLTHAUSEN adaléko-kat közöl ó-angol költemények magyarázatához és szövegkritikájához. WHITNEY az amerikai angol nyelv némely hangváltozásáról szól. Mogg az alanynak és állítmánynak a skandináv nyelvekben előforduló inver-siójáról értekezik, kimutatja e szórendnek régi voltát s közös germán sajátságának tartja azt. TAMM a svéd nyelv néhány szláv jövevényszavát sorolja fel.

A szláv nyelvekre vonatkozó kérdéseket fejtegetnek NEHRING (a szláv *z*-hangokról) és ROZWADOWSKI (a szláv iterativumokról). SCHISCH-MÁNOV a Bürger Lenore-balladájából ismeretes tárgyat a bolgár népköl-tészetben mutatja ki. WOLLNER az iráni hősmondának a déli szlávságra való hatát fejtegeti; ránk nézve érdekes, hogy abban a mondában, melyet VUK *Sibinjanin Janko* (Hunyadi János) születéséről közölt, a Rusz-temről szóló perzsa monda hatása mutatható ki. A balti nyelvcsoporthról két dolgozat szól: DE SAUSSURE a litván nyelv consonantikus ragozásának többes sz. nominativusáról és egyes sz. genitivusáról értekezik, ZUBATY pedig *Baltische Miscellen* cím alatt fejteget litván nyelvi alakokat és hangtani kérdéseket.

(Vége köv.)

PETZ GEDEON.

Elváltozások a francia nyelvben.

Émile Deschanel, *Les déformations de la langue française*. Paris, Calmann Lévy, 1898. 3 fr. 50. c.

Ma már nem tekintjük a nyelvet pusztán csak természetes fejlődés eredményének, melyen az egyénnek akár szándékos, akár önkény-telen átalakító hatása nyomot ne hagyna. «Mint hogy mindnyájan csi-náljuk a nyelvet, — írja DESCHANEL — ebben az elenőrzés nélkül történő

csinálásban nagy szerepe van a véletlennek.» S a kik a nyelv eredetén, keletkezésén elmélkednek, a fejlődésére ható tényezőket kutatják, mind több meg több nyomát látják az egyén jótékony vagy káros hatásának. E folyóiratnak egy régiebb füzetében ismertettem MERINGER könyvét (*Versprechen und Verlesen*; I. NyK. 26:364.), mely az egyéni nyelvhibák, beszéd közben előforduló botlások szerepét kutatja a nyelv fejlődésében. DESCHANEL könyve más úton halad ugyan, de a tények, melyeket a francia nyelv körében összegyűjtött, ugyanazt a meggyőződést keltik bennünk, hogy bármely nyelv fejlődését vizsgálva nem szabad mindig általános érvényességű törvényeket kutatni, mert sok nyelvi tény egyesek hibájának, tévedésének vagy tudatlanságának köszöni létét. A nyelv szabályai-val, a törvényszerű fejlődéssel ellenkező változásokat nevezi DESCHANEL *deformatio*-nak, elváltozásnak. Minden nyelv története elég sok példáját nyújtja az ilyen szabálytalan alakulásnak, s a legtöbb esetben az analogia ferde, rossz úton járó működése hozza létre ezt az új alakulást.

Öt csoportba osztva tárgyalja DESCHANEL a francia nyelvnek idevágó jelenségeit. Az első szakasz a jelentés változásairól szól. Vannak szabályos, lassan haladó változások, mint pl. midőn a francia *partir* (lat. *partiri*) ige, mely eredetileg azt jelentette: megosztani, lassanként az elutazás, eltávozás jelentését vette fel. Más esetben hirtelen, minden látható átmenet nélkül lép egyik jelentés helyébe a másik. Így pl. a francia *émérite* (lat. *emeritus*) azt jelentette, hogy a katona vagy tisztviselő idejét kitöltötte, tehát kivénült. Félreértve a szót, ma ilyen kapcsolatban is használják: *un clown émérite, un cambrioleur émérite, deux ballerines émérites*. A mai francia nyelvben összezavarják e két szót: *idiotisme* és *idiotie*, pedig elég nagy a különbség köztük. Felcserélik a *cours* és a *leçon* szókat is, pedig a *cours* (tanfolyam) mindig előadások sorozata, s nem egy előadás. Nálunk meg rendes szervezettel bíró iskolát neveztek el *tanfolyam*nak (Keleti kereskedelmi tanfolyam), a mi szintén félreértése a szó igazi jelentésének. A nyelv beteges változásainak csakis ez utóbbi eseteket tekinthetjük, midőn félreértés, a szó igazi jelentésének nem ismerése hozza létre az új jelentést. Az olyan jelentésváltozások, mint a milyen a magyar nyelvben az *együgyű, trággya, marha, élet* szavakon történt, természetes fejlődés eredményei, ámbár ezekre is hatással lehet a véletlen.

A magyar nyelv újabb történetében elég példáját találjuk a valóságos deformatióknak, beteges elváltozásoknak. A *hirhedt* szónak néhány évtizeddel ezelőtt elég megtisztelő jelentése volt, midőn még Vörösmarty így szólította meg Liszt Ferenczet: «Hirhedt zenésze a világnak.» Ma már egyik művésznünk sem fogadná szívesen ezt a jelzőt. A nyelv beteges elváltozásának legáltalánosabb példája az *uralni* ige, melynek eredeti jelen-

tése világosan kitűnik ez ismert verssorból «Adja isten, hogy a magyart a fél világ uralja.» Azóta megváltozott a helyzet, s ma a vár uralja a vidéket, a király uralja a népet. S hiába való minden küzdelem a ferde jelentés ellen; ez a szó beteg, s ki nem épül belőle többé soha. Ha az író azt akarja, hogy minden olvasó megértse, ne vegye tollára az *uralni* igét, mert biztos lehet benne, hogy olvasóinak egy része félre fogja érteni. Ma már megjósolhatjuk, hogy az *uralni* ige rövid idő múlva az elavult szavak közé fog tartozni. Ilyen deformatio a *szoptatós baba* is (*szopós baba* helyett; v. ö. *szoptatós dajka*), a mit állítólag ma már a nép is használ; én csak egy tárczaírónk könyvében olvastam. — «Az agg tudós halála minden órában *várható*», írta egyik napilapunk Zichy Antaltól, nem gondolva meg, hogy így csak kellemes, öröndetes dolgokról szoktunk írni. — Szükségtelenül terjed az *-andó, endő* képző használata, pl. ebben: *kiadandó lakás*. «Az Orvosi Hetilap holnap *megjelenendő* száma.» (Magyarország, 1898. VI. 13.). — Igen kedvelt kifejezése ma napilapjainknak az, hogy valaminek *ötletéből* történt ez s ez, még akkor is, ha ötletről szó sem lehet. Pl. «Annak *ötletéből*, hogy az egyetemi tanév második felében 170 hallgatóval kevesebb iratkozott be az orvosi fakultásra, kimutattuk . . . (Magyarország, 1898. VI. 13.). «A lapok Dániel minisztert az eset *ötletéből* méltatlanul támadták meg.» (Magy. Ujság, 1898. VII. 10). Beteges jelenség az is, midőn kellő ok nélkül túlzott, s nagyzó kifejezéseket használnak; így pl. a fővárosi nyelvben «rémgyorsan» terjedt el a *rém* szó, *rémbuta, remnagy, rémsok* stb.

Különösen érdekesek az idegen nyelvből átvett szavak jelentésváltozásai; pl. a latin *caballus*-ból (a. m. gebe) lett a francia *cheval*, viszont a német *Ross* gebe értelemben jutott be a francia nyelvbe (*une rosse*). A *kaliber* szót újságíróink igen szeretik ma mindenféleképpen alkalmazva használni: *más kaliberű ember, nagy kaliberű szónok*; legújabbban még ezt is olvastam: *igen súlyos kaliberű anyós* (Pesti Napló 1898. VI. 4.).

A könyv második szakasza a kiejtés és a szó alakjának változásairól szól, s a szerzőnek ismét bőséges alkalma van a szabálytalan, esetleges változások példáit összegyűjteni. A francia nyelv különösen alkalmas az ilyen változások megfigyelésére. Egyrészt mert a mai francia szó igen gyakran szembe állítható az eredeti latinnal, úgyhogy a nem szabályos fejlődés könnyen megismerhető. Másrészt meg a francia nyelv különös helyesírása szintén elég sok okot ad ilyen deformációk keletkezésére. Még a magyarban is visszahatott néha az írásmód a szó alakjára; az *uccza* szót az *út* kicsinyítésének nézik, mióta meghonosodott az *utca* írásmód; s a *mérföld* szóból sokaknak a kiejtésében is *mértföld* lett, mióta az etymologizáló törekvés közbeszúrta a *t* betűt.

A szók alakjának ilyen deformációjáról a mi nyelvészeti irodal-

munkban is elég gyakran volt szó, midőn az analogia hatását kutatták a magyar nyelv életében. A nyelvnek egy érdekes jelenségére figyelmeztet ez alkalommal DESCHANEL; midőn az író új szavakat gyárt, mert a régit nem tartja elég hatásosnak, nyomatékosnak. Pl. az *émouvoir*, *toucher*, *confondre* szók helyett ezeket az új csinálmányokat kezdik használni: *émotionner*, *impressionner*, *confusionner*; a régi *arrest* helyébe lépett *arrestation* stb. Így lett a magyarban is a *hagy*, *ad* igékből *hagyomá-nyoz*, *adományoz*.

Ebben a szakaszban szól D. a francia helyesírás szándékolt reformjáról is. Ő ellensége a változtatásnak, mert az új írásmód kivetkőztetné a szót régi alakjából. Hogy mily csekély ok ez a reform ellenzésére, maga D. mutatja meg, midőn utána veti másik panaszát, hogy megváltoztatták már a könyvekben a számjegyek alakját is melyek most egyforma nagyságúak, míg régebben majd kisebbek, majd meg nagyobbak voltak a rendes sornál. «*On l'a ôlée* (t. i. *leur physionomie*) *aux chiffres en les réduisant à ne pas sortir du rang, ni par en haut ni par en bas.*» (130. l.) Oly csekély bajt okozott ez, hogy észre sem vettük a számjegyek alakjának ezt a változását.

A harmadik szakasz a mondat szerkezet és a szólások változásairól szól. Ezek a nyelvnek legveszedelmesebb betegségei, melyek sokkal több kárt okoznak, mint egyes szók jelentésének vagy alakjának változásai. Az *uralni* ige szerkezetéről már szólottunk. Nyelvünknek egy másik, szintén gyakran korholt beteges jelensége a *daczára annak, hogy* folytonos használata, a mi a *noha*, *ámbar* kötőszók rovására történik. A kettős tagadás a magyar mondat szerkezetnek jellemző sajátsága: *senki sem volt itt, soha sem láttam*. Az az iskolai szabály, hogy két tagadás egy állítás, kezd egyeseket arra bírni, hogy ezekben is kihagyják az egyik tagadó szót, s az élő beszédben hallunk már ilyesmit: *senki volt itt, soha láttam* stb. A *tílt*, *tagad* igék mellékmondata a régi magyar nyelvben rendszeren tagadó volt. *Megtíltá, hogy se enni se innia ne adnának* Debr. c. *Megtíltják, hogy ne merjék bántani* Érdy c. *Az isten tíltja, hogy testünket ne metéljük beretrával*. Czegl. — *Még eddig mind tagadtam, hogy én nálam nincsen*. Lev. T. *Tagadod, hogy az engedelmességről nem töttél* szót. Matkó. Ma már ezt tekintik szokatlan szerkezetnek, a mellékmondat rendszeren állító; pl. *megtíltom, hogy enni adj neki*. — A *hímez-hámoz* igét csak tárgyatlan alakban használjuk; egy napilapunk azonban tárggyal is megpróbálja: *bármint hímezzék-hámozzák is a dolgot* (B. H. 1898. VI. 4). Ilyen deformált mondat szerkezet ez is: A szerb, horvát, cseh, lengyel nem is tűr meg a nyilvánosság előtt a *magánál más nyelvet*.» (Esti Ujság, 1898. VI. 17.) A rossz szórend is megrontja a mondat értelmét. «Komoly vállalkozó a könyv illusztrálására nem akadt, míg végre a nagy-

bányai fiúk *nem tették rá* a kezüket» írja a Hét (1897. 48. sz.), s a mondat ép ellenkezőjét jelenti annak, a mit mondani akar, pedig csak a szórendet kellett volna egy kissé helyre igazítani: «míg végre a nagybányai fiúk *rá nem tették* a kezüket.»

A könyvnek két utolsó, az előbbieknél rövidebb szakasza a szavak nemének, számának változásairól, s a felesleges új szavakról szól. Bennünket az utolsó szakasz érdekel különöbben, mert a francia nyelvújításnak egy-egy részletét világítja meg, bemutattva mikor és hol keletkezett egy-egy új szó, s némelyiknek még első használóját is megemlíti. A könyv függelékeül egy régibb tanulmányát közli a szerző, melyet AUGUSTE BRACHET két francia szótárának megjelenése alkalmával írt. (*Dictionnaire étymologique de la langue française, Dictionnaire des Doublets.*)

A nyelvnek e szabálytalan alakulásaiban DESCHANEL a francia nyelvnek nagy veszedelmét látja. «Ez a szép francia nyelv folyton romlik», írja a bevezetésben. Már azon idő óta is, midőn elérte az érettséget s tökéletességének legmagasabb fokát, eltűrt egynéhány figyelmetlenség okozta változást. Hisz az ifjúság legszebb erejében is ritkaság, a teljes egészség. Most pedig, midőn a nyelv érett kora elmúlt, borzasztó válság előtt állunk.» Majd LAMENNAIS szavait idézi: «Már alig tudnak francziául, nem írják és nem beszélik a francia nyelvet. Ha ez a hanyatlás tovább tart, ez a szép nyelv majdnem érthetetlen *jargon*-ná süllyed.» S a könyv végén DESCHANEL újra panaszkodik a francia nyelv romlásán: «Az íróknak csak egy kis része őrzi meg a francia nyelvet tisztaságában és dicsőségében. A vigasztalás, melyet ők nyújtanak, alig enyhíti a szomorúságot, a melyet a többi okoz. A többi irány nélkül halad, mintha az esztelenség árja ragadná. Megértenék-e a XVII. és XVIII. század írói a mai francia nyelvet? Alig hiszem. Vajjon CHATEAUBRIAND vagy LAMARTINE, kik a jelen század elején éltek, megértenék-e mindig? A mióta LAMENNAIS kesergett a francia nyelv romlásán, a baj csak súlyosbodott. Mit mondana ma? Mit mondana a nagy LITTRÉ, ki harmincz évvel ezelőtt hallatta már a vészkiáltást, s ki oly megható szavakkal szólított fel nyelvünk védelmére, nemcsak magunkra, mondá, hanem az idegenekre való tekintettel is, és ékesszólóan buzdított bennünket, hogy legyen gondunk nyelvünkre mert *noblesse oblige.*» (207—8. l.)

DESCHANEL panaszja bizonyosan túlzott. Az írók figyelmetlensége, gondatlansága árthat ideig-óráig a nyelv tisztaságának, de nem tehet tönkre egy oly megállapodott szerkezetű s annyi nagy író lelkében alakult irodalmi nyelvet, mint a francia. S azt sem szabad szem elől tévesztünk, hogy nem minden változás romlás is egyúttal; néha egy-egy szabálytalan, a szokott korlátok közé nem illő változás idővel a nyelvnek gyarapodására, javára szolgál. S a mit ma szokatlannak, hibásnak tar-

tunk, évek mulva megszokott és így helyes lesz. Maga DESCHANEL idéz egy igen találó adomát, a mi szintén a mellett bizonyít, hogy nehéz az újításnak akár erőszakosan is útját állani. A francia akadémia szótári bizottsága a *baser* szót tárgyalta, melyet a *fonder* helyett kezdtek használni a mindennapi beszédben. ROYER-COLLARD ellenezte a szó felvételét, s azt mondta: «*s'il entre, je sors.*» S a *baser* szó nem is jutott be az akadémia szótárába, mindazonáltal az élő beszéd ma is használja; LITTRÉ már fel is vette, s azóta benne van a nagyobb francia szótárakban.

A nyelvet a nagy írók s az illető nyelvben beszélő egész nép együtt csinálják. Az írók példája magával ragadja a közönséget, mely a szokás rabja. S a szokás, mondá VAUGELAS, sokat tesz okkal, sokat ok nélkül és sokat oktanul. («*L'usage fait beaucoup de chose par raison, beaucoup sans raison, et beaucoup contre raison.*») Tehát a nagy írók izlésében és tudásában bízva remélhetjük csak a nyelv gazdagodását és szépülését. A nyelvtudós feladata, hogy figyelemmel kísérje a nyelv folytonos fejlődését, akár szabályos, akár szabálytalan ez a változás. S az ő tapasztalatain, tanácsain okulva s a maga egészséges izlését segítségül véve, fogja a gondos író gyarapítani, gazdagítani a maga nyelvét, kerülve az olyan újítást, a mely a nyelv szellemének romlására lehet, s elfogudva mindazt a mi a kifejezések szépségét, erejét növeli. A nyelvész és a szépíró együttes munkásságától remélhetjük csak az irodalmi nyelv igazi virágzását.

BALASSA JÓZSEF.

Rákos. SCHMELLER a Codex germanicus Monacensisből Bay. Wb.-jának 2: 41. lapján ezt az adatot közli: «Die Hunger halten ytzund einen *Rakusch* von der Müntz und ander Mengel wegen (1525)». Ennek az adatnak az alapján SCHMELLER a *Rakusch* szót a «*versammlung, landtag*» szavakkal értelmezte. Kétségtelen, hogy a *rákos* ebben a német adatban magyar eredetű, s ugyanilyen abban a két adatban is, a melyet a morvaországi csehység s a hazai tótság nyelvéből ismernek. Az egyik adat BARTOŠ Dialektológiájában olvasható (*rakoš*: beseda: it do rakoša, Stráni u Brodu, dil II: 377), a másik ZÁTURECKÝ «Slovenska přísloví, pořekadla a úsloví» cz. jeles művében (*rakoš*... znamená v přísloví ra du i h l u k 292. l.). A szó eredete kutatójának ez adatokat okvetlen figyelembe kell vennie (v. ö. Nyr. 22: 280).

M. J.

Kisebb közlések.

A Schlagli és a Besztercei Szójegyzék. A Gyöngyösi Szótár-töredék bevezetésében többek között azt állítottam, hogy ezek a magyar nyelvemlékek «latin részükben egyszerű átírások . . . kimutatható pl., hogy mind a Schlagli, mind pedig a Besztercei Szójegyzék kész latin kéziratból van latin részében kiírva» (XVII. l.). Ezt eddig senki sem vette észre, pedig épen a középkori szótárírás története szempontjából a mi két szójegyzékünk is igen érdekes két példa. Mind a kettő ugyanazon műveltségi körnek köszöni létét, s bár az egyiket Besztercén, a másikat Felső-Ausztriában, Schläglben találták, mégis a két szótár megszerkesztésének a módjából, a szavaknak egymásra következéséből egész pontosan megállapítható, hogy lényegében egy latin eredetinek a másolatai. A középkorból, a könyvnyomtatás feltalálása előttről elég tekintélyes számmal maradtak fenn vocabularia rerum-ok. Végelemzésben azonban a legtöbb egy-két eredetinek a másolata, vagy pedig tovább folytatva, másolatnak a másolata. Azt, hogy mind a Schlagli, mind pedig a Besztercei Szójegyzék másolat, a következő módon lehet megállapítani:

A ki csak egyszer is forgatta e becses nyelvemlékeinket, tudja, hogy fogalomkörök szerint vannak beosztva. Az egy-egy fogalomkörhöz tartozó szavak aztán minden rendszer nélkül vannak felsorolva; a fogalomkörökön belül tehát nincs alfabetikus sorrend. S épen ebben rejlik a kulcs annak a megfejtéséhez, hogy e munkák latin részükben nem eredeti compositiók, hanem egyszerű másolatok. A ki pl. a Besztercei Szójegyzék 1—74. számú adatait összehasonlíttja a Schlagli Szójegyzék 182—257. számú adataival, látni fogja, hogy a két szójegyzékben a latin szavak teljesen ugyanazon sorrendben vannak; a Schlagli Szójegyzéknek 258—537. sz. adatai aztán nincsenek meg a B.-ben; az 537-től azonban újra kezdődik az egyezés a B.-nek 75. és következő szavaival. Hogy állításom teljesen világos legyen, ide iktatom a *nomina terrarum* csoportot:

Schl. Sz. 687—713.

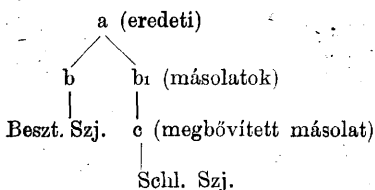
Terra	687
pus	688
humus	689
solum	690
rus	691
campus	692
ager	693
argilla	694
terragium	695
monticulus	696
cacumen	697
collis	698
colliculus	699
territorium	700
vallis	701
valliculus	702
lutum	703
gleba	704
puluis	705
cespis	706
autrum	707
fossa	708
specus	709
cauerna	710
cauus	711
fouea	712
alueus	713

B. Sz. 195—219.

Terra	195
pus	196
humus	197
solum	198
rus	199
campus	200
agrus	201
agellus	202
—	—
monticulus	204
cacumen	205
collis	206
colliculus	207
territorium?	208
vallis	209
valliculus	210
lutum	211
gleba	212
pulluis	213
cespis	214
autrum	215
fossa	216
specus	217
kauerna	219
—	—
fouea	218
—	—

Ez a sorrendbeli teljes egyezés csakis abból magyarázható, hogy a latin rész közös forrásból van kiírva. E pontos egymásután segítségével a Besztercezi Szójegyzék latin részének sok hibáját is helyre lehet igazítani; így pl. a 208. szám alatt FINÁLY szerint *gricorium* áll; a táblázatban feltüntetett pontos egyezésből látható, hogy ez csak tollhiba vagy hibás olvasata a Schl. Szójegyzék 700. adatának, a hol *territorium* áll.

A latin rész tehát mindkét szójegyzékünkben másolat; és gondos egybevetés alapján állíthatom, hogy a két szójegyzék másolásának a módja, továbbá az a tény, hogy egy-egy fogalomkörön belül a Schl. Szójegyzék egy-két szóval néha többet is felsorol, s aztán meg terjedelmesebb is, bizonyítja, hogy bár közös eredetijük volt, mégsem ennek az *egy* eredetinek a másolatai. A viszony körülbelül ez:

Végül megjegyzem, hogy a két szójegyzék terjedelméből, s másolata módjából az a nézet is megokolható, hogy a Schlägli Szójegyzék 30—40 évvel fiatalabb a Beszterczeinél.

M. J.

Vakol. A NySz. a *vakol* igét és származékait (*vakolás, vakolat, vakoló, vakoltat*) a *vak* melléknév családjához tartozóknak tekinti; szerinte a *vakol* igének két jelentése van; az egyik «*cæcutio, caligo, cæculto, übelsehen*», a másik «*incrusto, tünchen*». Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy itt két külön szó esett egybe, s a «*tünchen, mit malter bewerfen*» jelentésű *vakol*, német, még pedig középnyémet eredetű. Az Archiv des Vereines für sieb. Landeskunde XXVII. kötetében ugyanis WOLFF JÁNOS hagyatékából, Vorarbeiten zum siebenbürgisch-deutschen Wörterbuch címmel egy csomó erdélyi szász tájszó van közölve s majd mindegyik etymologiailag is tárgyalva. Ezen fejtegetések közt találjuk a következőt is: «*Wäck — in Mediasch . . . wacken in Blutroth, Weingartskirchen: mit spreu gemengter lehmklotz, besonders zum bewurf der riegelwände an haus und stall, sind die wände ausgezäunt, so werden freunde und nachbarn aufgeboten, de wackən zu machen, d. h. den aus der wak-kol' (lehmgrube) zugeführten lehm mit wasser und spreu zu mengen, zu einer zähen masse zu kneten, diese in knollen zu formen und damit die zaunwand zu schmeissen. Davon . . . das zeitwort wackən, bewackən: mit wackən bewerfen: an stuf wackən, die hauswände mit lehm bewerfen*» (644). WOLFF további fejtegetésében megállapítja a szó ófn. megfelelőjét. Nem kutatjuk, van-e összefüggés az ófn. *wecki* és esetleg *wacko*: kiesel, sand, stb. közt (v. ö. HEYNE: DWB: *wacke* alatt és KLUGE: EtymWB.); csak arra a tényre szorítkozunk, hogy hazai középnyémet dialektusaink szókincsében van egy *wacken, bewacken* ige, a melynek jelentése: «*die hauswände mit lehm bewerfen*» és ebből lett a mi *vakol* igénk.

M. J.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Boltí ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

XXVIII. kötet IV. füzete.

1898. december 1.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1898.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. (II.)	361
<i>Kalmár Elek.</i> Állítmány és alany. (III.)	392
<i>Gombocz Zoltán.</i> A vogul nyelv idegen elemei. (II.)	413
<i>Szilasi Móricz.</i> Cseremisiz szótár. (I.)	434

Ismertetések és bírálatok.

<i>Petz Gedeon.</i> A szóképzéstan feladatai. (Paul, H. Über die Aufgaben der Wortbildungslehre)	458
— — <i>Indogermán nyelvészeti folyóirat.</i> (Indogerm. Forschungen. V. VI.)	462

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.

II.

Világosabban és alaposabban ítél a szóban forgó kérdésről a finn-lapp nyelvek idegen elemeinek jeles kutatója, THOMSEN VILMOS, kinek idevonatkozó észrevételét 1869-ben megjelent «*Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske*» című művének, illetőleg SIEVERSTÖL eszközölt «*Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (Halle, 1870)» fordításának bevezetése tartalmazza. E szerint (német kiad. 2—4. ll.): «Bár természetesen nem lehet eleve tagadni a két—t. i. finn-magyar és indogermán — nyelvcsalád ősrökonságát; mindamellett az eltérés oly nagy arányú a szerkezetükben, hogy ily természetű kapcsolat közöttük valószínűnek alig vehető, mindenesetre pedig bebizonyíthatatlan addig, a míg a finn nyelveknek régiebb s a nyelvcsaládbeli összehasonlítás kiinduló pontjai gyanánt szolgálható alakjait kikutatni nem sikerül.» Azon szóegyezések közül, melyek az indogermánssággal való ősrökonságra utalhatnának, THOMSEN a következőket idézi: magy. *hall* «hören», finn *kuule*-, lapp *gula*-, mord. *kule*-, cserem. *kol*-, zürj. *kil*-, vog. *χöl*-, oszt. *χül*-, *χūd*- id., melyeknek *kül*-, *kul*-féle alaphangzása az indogermán *kru*-gyökre (szkr. *gru*-, ószláv *slovę*, litv. *klausau*, gör. *κλώ*, lat. *cluo*) emlékeztet | magy. *név* «name», finn *nimi*, lapp *nabma*, *namma*, mord. *lem*, cser. *lim*, *lüm*, zürj. *ńim*, osztj. *nem*, vog. *näm*: indogerm. és szkr. *nāman*- (ószláv *imę* < **nimę* stb.) | magy. *víz* «wasser», finn *vete*- (nom. *vesi*), mord. *ved*, cser. *vit*, *vüt*, zürj. *va*, vog. *vit*: indo-germ. *rad*-, *ud*- (szkr. *uda*-*m*, ószláv *voda* stb.) | magy. *mész*, finn *mete*- (nom. *mesi*), mord. *med*, cser. *mü*, zürj. *ma*, vog. *ma'i* (*mau*): indogerm. és szkr. *madhu*- (görög *μέθυ*, ószláv *medŭ* stb.). «De ha» — így folytatja tudósunk e tárgyról való fejtegetéseit — «csakugyan

ősrokonság emlékmaradványait akarnánk is látni az efféle szavakban: egész tömege van mégis az olyan szóegyezéseknek, melyeket lehetetlen ily módon magyaráznunk, melyek részben alakjuknál, részben csekélyebb elterjedtségüknel fogva többé-kevésbbé világosan jövevényszóknak ismerhetők föl, még pedig rendszerint az indogermán nyelvekből kerülve a finn nyelveke, sokkal ritkábban megfordítva. Hogy némelyike a fönt jelzett, nagyobb területen ismeretes szavaknak is így fogható föl, mutatja a «száz» szava a finn nyelvekben: finn *sata*, lapp *čuotte*, mord. *šada*, *šado*, cserem. *šüdö*, zürj. *šo*, votj. *šu*, osztj. *söt*, *sāt*, vog. *sāt*, magy. *s z á z*. Itt az *s* szókezdő világosan bizonyítja, hogy a szó nem az indogermán nyelvekkel való ősrókonságból ered, mely utóbbi nyelvesaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem vagy valamely árja (ind-perzsa), vagy valamely lett-szláv nyelvből; a mennyiben csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ö. szkr. és zd. *čata-*, ujper. *sad*, osszét *sade*, *sāde*, ószláv *sūto*). De másrészt a szónak nagy elterjedtsége arra vall, hogy az átvétel igen régi, valószínűleg a finn-magyar közös alapnyelv korából való; hacsak azt nem akarjuk föltenni, — a mi különben a pontos alaki egyezés miatt alig valószínű — hogy itt az egyes nyelveknek egymástól független, párhuzamosan egy forrásból került jövevényszavával van dolgunk, a minő pl. az «ezer» kifejezése, mely a magy. *e z e r*, vog. *sāter*, osztj. *tāras*, *tōres*, zürj., votj. *šurs* szavakban valamely árja nyelvből valónak látszik (v. ö. szkr. *sahasra-*, zd. *hazañhra-*, ujper. *hazār*, örm. *hazar*), míg a finn *tuhante-* (nom. *tuhat*), lapp *duhat*, mordv. *tožan*, cser. *tišem* szavakban, nem is közös fokon, vagy a litván *tūkstantis*, vagy az ószláv *tysašta* (orosz *tysjača*) átvételének. Ezen jövevényszavak közt, mint az idézett példákból is kitetszik, nagy eltérés észlelhető a különböző eredet, kor s a mi ezekkel kapcsolatos az elterjedtség mértéke szerint. Ha nem számolunk az ősi indogermán befolyás jelzett lehetőségével, első sorban, mint természetes, valamennyi finn-magyar nyelvben, erősebb-gyöngébb, de nagyobb-részt egymástól független hatását a szláv (részben a litván) nyelveknek tapasztalhatjuk. A nem nagyszámú árja elemek csaknem kizárólag a keleti nyelvekben és a magyarban találhatók. E mellett a legnyugatibb finn-, lapp- és magyar nyelvek a germán nyelvekkel való régibb s újabbkori érintkezésnek mutatják számos nyomát, minők más keleti nyelvek-

ben teljességgel hiányoznak.» Bár THOMSEN-nak ezen észrevételei voltaképs csak alkalmi megjegyzések egy külön álló feladat, a finn-lapp nyelvek germán elemeinek tárgyalása kapcsán, mégis látnivalólag igen fontos útmutatást adnak az árja érintkezés kérdésének vizsgálatához is: annak jelzésével t. i., hogy vannak szűkebb körben elterjedt s az egész finn-magyar nyelvcsalád területén ismeretes árja elemek, valamint hogy az árja hatás a finn-magyar nyelvekben nem egységes, hanem különböző korokból s nyelvterületekről való. Az is igen becses észrevétel, hogy azon adatok, melyeket rendszeren az indogermán ősrakonság nyomainak szoktak tekinteni, nagyobbreszt árja, esetleg germán, vagy szláv jövevényelemeknek bizonyíthatók (pl. a *név*, *méz* és *száz* rokon nyelvi egyezései), úgy hogy a tüzetesebb vizsgálat előre láthatólag egészen el fogja vonni ama külömben is igen valószínűtlen fölvétel alól a számbajöhető tények alapját.

Nem ily éleslátással ítél a finn-magyar és indo-germán nyelveknek árja példákkal is igazolt közösségeiről Cuno (Johann Gustav), kinek 1871-ben megjelent «*Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde* (I. Die Skythen; Berlin)» czimű műve foglalkozik e jelenségekkel, még pedig — mi az itt adott fejtegetések nevezetességét alkotja — legelőször vizsgálva tanulságaikat az indogermán őstörténet szempontjából. Kiindulópontul szolgál ebben az eddigi hagyományos nézettől eltérő amaz eszméje, hogy nem Ázsia volt az indogermán népek ősi hazája, hanem azon területnek központja, hol óriási tömegeik ma is laknak, vagyis Közép- és Kelet-Európa, a honnan mindenfelé szétágazva egyes törzsek a déloroszországi és turáni pusztákon át jutottak az erani fensikra. E régi földrajzi elhelyezkedés nyomainak szerinte föl kell tetszeni azon népek nyelveiben, melyek ama korban itt Európában az indogermánok szomszédjai voltak s ezek, úgy véli, ép a finn-magyar népek lehettek. «Ha a finnségben» — így elmélkedik (50. l.) — «nagy számát találjuk az olyan szavaknak, melyek a szlávban, németben és ó-skandinávban is előfordulnak, ezektől sok esetben nem vitathatjuk el a későbbi átvétel lehetőségét; de a finn szókinés sajátos közösségeket tartalmaz oly indogermán népek nyelveivel is, melyekkel a finnek, a mennyire tudjuk, soha érintkezésben nem állottak, s az ily szavak száma sokkal nagyobb, hogysem azon fölvételre támaszkodhatnánk, hogy az előbbi korokban megvoltak e kifejezé-

sek a szlávban s germánban is, tehát átvételük ezen időszakokból eredhetne. Fontos körülmény, hogy ezen közösség igen jelentős arányban mutatkozik oly fogalmi csoportok jelzéseiben is, melyek a nyelvek legeredetibb rétegeiből valók s idegen elemekkel csak nagy ritkán vannak vegyítve, jelesül a számnevekben, névmásokban, rokonsági nevezetekben s a közönséges életre vonatkozó kifejezésekben. A helyett, hogy ama tényekkel és jelenségekkel egybe nem hangzó elméletnek, mely szerint az indogermánok Ázsiából vándoroltak volna európai lakóhelyeikre, újabb s újabb fölvételekkel vetnénk alapot a sok fölvételtől már amúgy is süppedékes talajba: helyesebb eljárás, ha egészen mellőzzük s azt mondjuk, hogy az indogermán és finn-magyar nyelvcsaládok eredettől fogva szomszédosak s a mia két területen közös, nem átvétel az egyiknek kifejlett ágaiból a másikéba, hanem már a két nyelvcsalád keletkezésének korából származó közösség.» E tétel bizonyosságai gyanánt Cuno sok selejtes közt a következő komolyabb számba jöhető nyelvi tényekre hivatkozik: 1. Számnevek: szkr. *ēka*- «*unus*», mely a magy. *egy*, vogul *ākwe*, *āk*, lapp *akht*, finn *yhte*- (nom. *yksi*), «*unus*» számnevekben ismerhető föl | szkr. *saptan*-, lat. *septem*, gör. *ἑπτά*, litv. *septyni*: osztj. *sabat*, *sebet*, finn *seitsem*, permisizim, magy. *hét* | szkr. *daṣan*-, örm. *tasn*, szláv *desetŭ* «*decem*» permis *das*, magy. *tíz* s a szkr. *daṣan*-nak **dakan* előzményére utaló *-deksan*-féle «*tíz*» számnév a finn *kah-deksan* «*octo*», *yh-deksan* «*novem*» (= cserem. *kan-dakše*, *in-dikše*) összetételes szerkezetben | szkr. *ṣata*-, szláv *sŭto* «*centum*»: finn *sata*, magy. *száz*, cser. *šudo*, oszt. *sot*, vog. *sät*. Ezek mellett Cuno a finn *tuhat*, cser. *tüžem* «*mille*» számnevet a germánból, a magy. *ezer*-t az iránságból (örm. *hašar*, zd. *hašanhra*-, szkr. *sahasra*-) kerültnek tartja, lehetetlennek gondolván hasonló viszony fölvételét az alacsonyabb számok jelzésében. Hivatkozik e tekintetben Borppra, ki a malájji-polinéziai nyelvekről szóló tanulmányában kiemeli, hogy e szigetlakók fölvettek idegen elemeket a magasabb számok kifejezésére, de a tízig terjedő számsorba jövevényező nem hatolt. — 2. Névmások: finn *me*-, *te*- első és második személyű névmástők hasonlítanak az indogermán nyelvekéhez; a nom. sing. *mi-nä*, *si-nä* toldalékára nézve Cuno hivatkozik a szláv genit. *me-ne*, dat. *mŭ-nje*, litván acc. sing.

ma-ne, locat. *ma-ný*, dat. *manei* stb. alakokra (54. l.) | finn *tä-mä* «dieser», *sa-ma* «derselbe»: szkr. *ta*, fem. *tā* és *sa*, *sā*, *tat*, gót *sa*, *sô*, *þata*, szláv *tū*, *ta*, *to* | finn pron. interrogativum *ku-ka*, lapp *kä*, *kí*: szkr. *ka*, *ku*, *ki* | finn pron. relativum *jo-ka*: szkr. *ya*-. — 3. Kezdetleges műveltség szavak (több germán és szláv mellett a következő árja egyeztetések): permi *zon* «sohn»: szkr., gót, litv. *sū-nus*, szláv *synū* | finn *uros* «mann»: szkr. *vira*-, lat. *vir*, gót *vair*, szkitha *οἶρ* (Herod. IV, 110: *οἶρ καλέουσι [οἱ Σκύθαι] τὸν ἄνδρα*) | finn *nimi*, lapp *namm*, magy. *név*: szkr. *nāman*-, lat. *nomen*, gót *namô* | lapp *vuoksa* «ochs»: szkr. *uksan*-, gót *auhsa*, ó-skand. *oxi* | finn *vasikka* «kalb»: szkr. *vaska*-, «kuh» | finn *ûhi* «schaf»: szkr., litv. *avis*, lat. *ovis*, gör. *ὄρις* | mord. *virgas*, lapp *varg* «wolf»: szkr. *vrka*-, zd. *vrëka*-, ó-skand. *vargr*, lit. *vilkas*, szláv *vlükū* | finn *jyvä* «granum frumenti»: szkr. *yava*- | finn *kasuri* «erz»: szkr. *kēsara* «gold» | zürj. *zarni*, vog. *zorni* (helyesen: *sorūi*) «gold»: zd. *zaran-ya*-, szkr. *hīranya*- («zusammenhängend mit slav. *zorū*, oder *zorja* ‚glanz‘»; 55—57. ll.). Ezekből Cuno azon vizsgálati eredményt véli megállapíthatónak, hogy az indo-germán és finn-magyar nyelvfajok körülbelül egy időben és egymás mellett keletkezhettek (57. l.); minthogy pedig a finnek még a középkor első századaiban a skandináv félsziget déli részein laktak s bizonyos (tüzetesen ki nem mutatott) kelta nyelvényomokból föltehetőleg Tacitus ideje előtt a német alföldön is otthonosok voltak, nem lehet más szerinte a keresett érintkezési terület, mint Közép-Európa (59. l.). Látnivaló, hogy mindezekben a következtetések logikája nagyon fogyatékos: érdemes kutatónk nem vet ügyet arra, hogy a tőle fölhozott egyezések tetemes része, jelesen a germán és litván hasonlatok csakis a finn-lapp nyelvek sajátjai, melyeknek régiségét tehát már ezen oknál fogva sem tehetjük a nyelvek keletkezésének korába, hacsak azt nem akarjuk kétségbe vonni, hogy ezek a volga-urali nyelvekkel rokonok s velük közösségben folyt le ősiségük. Másrészt minden körülmény — közöttük különösen a keleti altaji nyelvcsaládokkal való morphologiai rokonság — arra vall, hogy az ami a magyarra nézve történeti kútfókkal igazolható, vagyis az Ázsiából való eredet, a többi rokon nyelvű népekre is áll; miből folyólag azon indo-germán elemek, melyek a finn-magyar nyelvek nagyobb területén találhatók s melyeken legtöbbnyire világosan jelentkezik a sajátos árja bélyeg, esetleg ázsiai érintkezésnek is marad-

ványai lehetnek. A mit józanúl ítélve a felhozott tényekből fölismerhetünk, az nem egyéb, mint hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok érintkezése beláthatatlan régi korba nyulik vissza, sőt hogy a már az egyes önállóan kialakult nyelveknek (pl. a finnlappnak és germánnak) az előbbitől külön választandó, aránylag újabb korbeli érintkezése is már a történeti ókorban kezdődött.

Nem tisztul a kérdés egyelőre avval sem, hogy ettől fogva külföldi nyelvtudósok is komolyabb érdeklődéssel veszik művelőbe. Ezeknek elseje DONNER OTTO, ki «*Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*» műve I. és II. kötetében (Helsingfors, 1874—76) a hol csak alkalmá nyílik a kifejtett tövek s kész szavak mellett közli a többi altaji nyelvcsaládokban található s az indogermán hasonlatokat is. Hogy mi célja van ezekkel, kifejti előszavában (VI. l.), melynek ide vonatkozó részét itt egész terjedelmében adjuk: «Wenn ich hien und wieder auf analoge oder nach form und inhalt identische wurzeln aus dem Indo-europäischen hingewiesen habe, so geschah dies ohne daraus etwaige schlüsse ziehen zu wollen. Noch mehrmals müssen die finnisch-ugrischen wurzeln allseitig geschichtet werden ehe sie als endegültig festgestellt angesehen werden dürfen. Bei diesen schwierigen untersuchungen kann es ja leicht geschehen, dass man nur einer anzahl scharf abgeschliffener odersonst veränderter lehnwörter, welche aus einer weit entlegenen zeit stammen und daher in mehreren sprachen vorkommen, eine wurzel konstatirt, die dem stamme ursprünglich nicht zukam. Es genügt dabei auf die ähnlichkeit nur aufmerksam zu machen. So lange aber zu warten, ehe man zur feststellung der genuinen wurzeln geht, bis alle in die sprache eingedrungenen fremdwörter richtig als solche erkannt worden sind, heisst die wurzelforschung aufgeben. Denn in vielen sprachen giebt es vollständig einheimische wörter, welche denen einer anderen sprache sehr ähnlich sind und daher verdächtig werden; und gesetzt, es existiren in zwei verschiedenen sprachstämmen wurzeln, welche nach form und bedeutung identisch sind, so werden gewiss die meisten aus diesen gebildeten wörter dem fremden stamme zu gute gerechnet, wenn man die eigene wurzel nicht kennt». Bár

DONNER követett eljárása ezen megokolásának bevezetésében kijelenti, hogy nem kíván fűzni indo-germán szóegyeztetéseihez semmi-nemű következtetést,*) tényleg mégis kifejezi az ily hasonlatok jelentőségéről való nézetét, midőn további szavaiban arra utal, hogy a finn-magyar nyelvhasznítás terén kifejtett szógyökök több irányú megrostálásra szorúlnak; mert lehetséges, hogy eredetinek vélünk olyan elemeket, melyek valamely igen régi korban az indo-germán-ságból jöttek át s ennél fogva több finn-magyar nyelvben is megtalálhatók. Ez okoskodásából t. i. az vehető ki, hogy szerinte legalább részben az indo-germán egyezések átvételi viszony jelenségei lehetnek (tehát nem ősi közösségé, mint pl. CUNO és ANDERSON tartják). Nem lehet kétségbe vonni a kutatás ily irányának jogosultságát; mindamellett úgy végezve annak műveleteit, mint DONNERNél tapasztaljuk — ki t. i. többnyire eldöntetlenül hagyja, vajjon nem különös árja, szláv, germán, vagy épen (mint előadása nyomán gyakran vélhetni) indo-germán ősi átvétellel van-e az illető esetekben dolgunk; illetőleg nem kell-e az egyezést ilyen, vagy amolyan oknál fogva véletlennek tekintenünk — mindennemű félreértésre nyújthat alkalmat. Álljanak itt különben ide vonatkozó figyelemre méltóbb észrevételei: magy. ház, finn *kota*, cser. *kudo* stb. (13. l.): «Eigentümliche Ähnlichkeiten mit skr. *kuṭa*-, *kuṭi*-; vgl. an. *kot*, md. *kote*, aeng. *cyte*, sv. *hytt*, die vielleicht entlehnt sind; *koto*, *kota* ‚wohnung, haus‘ kommt auch im mongolischen vor» | magy. köhög, észt *kõha*-, *kõhi*- «husten», zürj., votj. *kiž*-, mord. *koz*-, lapp *gos*-, *kos*- id. (33): «Dies ist wurzelhaft im indo-europ., wie aus ksl. *kašil*, lett *kāsa* «tussis»; lit. *kosu*, *kosu* (inf. *kosti*, fut. *kosu*), skr. *kās*-, *kāsa*- «husten», ahd. *huosto*, sicutbar ist» | finn *kuore*- (nom. *kuori*) «rinde, kruste», permi *kor* «rinde», lapp *kar*, *garra* «schale, rinde» (41): «Vgl. ksl. *kora* ‚cortex‘, serb. *kora*, bulg. *kor*, welches MIKLOSICH und CURTIUS aus skr. *ḡr*-, *kr*- = *kar*-, ‚verletzen, secare‘ herleiten und in Verbindung mit lit. *karna* ‚bast‘

*) Az idézett szamojéd, török és mongol egyezésekre vonatkozólag is megjegyzi (VII. l.): «Ich will mit diesen, da die betreffenden sprachen noch nicht hinlänglich untersucht worden sind, gar nichts beweisen; ich schrieb sie nieder, um nur als anknüpfungen einer künftigen forschung zu dienen.

bringen» | zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», vog. *kēr*, osztj. *karti*, cser. *kürtő* id., finn *karta*, észt *kard*, liv. *kārda* «blech» (41): «AHLQVIST (KultW.) verwirft die zusammenstellung der ugrischen wörter mit est. *kard*, welches er aus dem lett. *skārde* ‚eisenblech‘ derivirt. Man hat die permischen wörter aus dem iranischen herleiten wollen, indem zd. *kareta-* ‚messer‘, huzvar. *kart*, neupers. *kard* ‚säbel‘ aus der wurzel *kar-* ‚schneiden‘, der metalle ihren namen gegeben hat. Im slavischen hat man daraus *korda*, russ. *кортикъ* ‚kleiner säbel‘, wahrscheinlich auch das ungar. *kard* ‚säbel, degen‘ (MIKLOSICH: Slav. Elem. im magy.). Was die übrigen betrifft, scheint es doch natürlicher, dass man den namen des ‚schwertes‘ aus der metalle nimmt, nicht den metallnamen aus dem dinge» | finn *kurkk u* ‚gurgel, kehle, schlund‘, lapp *karas*, zürj. *goriš* ‚gurgel‘, mord. *kirga* «hals» stb. (46): «Bemerkenswert ist die ähnlichkeit mit kslav. *krŭkŭ* ‚hals‘=skr. *krka-* ‚kehlkopf‘» | permi *gort* «wohnung», votj. *gurt* id., zürj. *gort*, *gurt* «fovea, domicilium subterraneum priscorum Syrjaenorum» stb. (52): «Eigentümlich ist die übereinstimmung mit skr. *karta-*, in jüngerer form *garta-* ‚grube, loch‘»; mindemellett szerinte a permi szó «dürfte etwas umgewickeltes, kreisförmig gemachtes andeuten; vgl. syrj. *garta-* ‚umwickeln‘» | finn *kup o* ‚garbe, bund (stroh od. heu)«, észt *kubu*, magy. *kepe* stb. (77): «Obwohl die wurzel häufig in indoeuropäischen wortbildungen vorkommt, wie altlit. *kupa* ‚haufen‘, *κῶπος* ‚buckel‘; vgl. altpers. *kaufa* ‚berg‘: so ist sie doch im finnischen heimisch» | finn *käpp a*, *kapea*, *käpio* «pferdehuf», észt *kabi* «huf» stb. (79): «Skr. *çaphas* verglichen mit den entsprechenden reflexen, lassen auf ein ursprüngliches **kapa* schliessen» | finn *kousa*, *kousi*, *kauha* «gefäß zum schöpfen», mord. *kavs* «krug», lapp *kokse*, *kuase* «schöpfgefäß» stb. (85): «Das lit. hat *kausas* ‚schöpfgefäß‘, lett *kauss* ‚napf, schale‘, skr. *koṣa-*, *koṣa-*=**kauša* ‚behälter, gefäß, eimer, schale, ei‘, got. *husas* ‚haus‘» | magy. *k a m p ó s* «gebogen, mit haken versehen», *kampó*, *kamó* «haken», finn *kampura*, *kämpürä* «krumm, schief», *kampi* «krummer griff, handhabe», *kimura* «krumm», lapp *gobmar* «gebogen» stb. (86): «Ein vergleich mit dem indogermanischen zeigt, dass hier dieselben wurzelformen, wie dort vorliegen: *kam-* ‚sich wölben‘, *kamp* in *καμπτο* (skr. *čāpa* ‚bogen‘, viell. aus *kap*, *kamp*)» | magy. *homp* «hügelchen», *g u m ó*, *gümő* «tuberkel», finn *kamara* «schwiele,

walke an der haut», *kamala* «walke, fuge, walze» stb. (87): «Dieselben formen kommen in indogerman. vor: *καμάρα*, lat. *camurus* ‚gewölbt‘ etc.» | magy. *tör-* «brechen» stb. (134): «Vgl. indogerm. wurzel *dar-* «zerbersten, zerreißen»; skr. *dar-*, gr. *δέρω*, *δαίρω*, ksl. *drati* ‚schinden‘; auf germanischem boden = *tar-* ‚zerstören, auflösen, zerreißen‘: got. *ga-tair-an*, as. *ter-an* ‚zerreißen‘ | finn *täriste-*, liv. *dörš-* «beben, zittern», vog. *torγ-* stb. (134): «Vgl. die indoeurop. wurzel *tras-*, skr. *tras-* ‚erzittern, beben‘ gr. *τρεσ-* in: *ἔ-τρεσ-σα* ‚zittern, fliehen‘, lat. *terr-or*, ksl. *tres-a-ti* ‚erschüttern‘» | mord. *targ-* «ziehen, dehnen, spannen»; lapp *tuor-* «ziehen» (133): «Vgl. indogerm. wurzel *tar-* ‚über etw. hinfahren‘; europ. = ‚reiben‘: gr. *τείρω*, *τρόω*, lat. *tero*, ksl. *tre-ti*» | finn *turki-*, *turkkaa-* «schieben, stossen» stb. (132): «Auf indogerm. gebiete hat man die europäische wurzel *tark-* ‚drehen, drängen, drücken‘» | finn *tarkka*, *tarkas* «scharf, genau, achtsam» stb. (131): «Vgl. die indogerm. wurzel *dark-*, skr. *darç-* ‚sehen‘, gr. *δέρκομαι*, got. *tarh-jan* caus. (‚sehen lassen‘) ‚auszeichnen‘» | finn *tores* «schlummer», *torku-* «schlummern, nicken» stb. (137): «Man könnte etwa hier an die indoeurop. wurzel *dar-* denken, welche in skr. *drā-*, gr. *δρα-θάνω*, lat. *dormire*, ksl. *dremati* ‚schlafen‘, ahd. *traumjan*, an. *dreyma* hervortritt» | finn *talo* «bauernhof, wohnung», *tila* «platz, raum», zürj. *tila* «neuer acker» stb. (138): «Dieselbe wurzel und zwar in denselben schwächungsformen geht durch das ganze gebiet der indoeurop. sprachen: skr. *tala* ‚fläche, boden‘; gr. *τήλια* ‚fläche, brett‘, lit. *tilja* ‚brett auf dem boden eines kahnes‘ = an *tilja* ‚runderbank‘; ahd. *dilla* = *dilja* ‚diele‘; lat. *tellus* ‚erdfläche, erdboden‘; kslav. *tlo* ‚grund, boden‘ etc.» | magy. *csap-* «schlagen», finn *tapa-* «schlagen, tödten», votj. *čapki-* «schlagen», lapp *tuope-* «walken (tuch)», *čuoppe-* «abhauen» stb. (145): «Auch bei dieser wurzel ist eine durchgehende analogie mit den indoeuropäischen vorhanden: skr. *tup-*, *tuph-* ‚verletzen‘ = *tump-*, *tumph-*, *tumbh-* ‚durch einen schlag verletzen, tödten‘, *tumb-* ‚beunruhigen, quälen‘; gr. *τύπτω*, *τύπος*, *τύμ-μα* ‚schlag‘, *τύμ-ανον* ‚pauke‘, asl. *tamp-ŭ* ‚obtusus‘ etc.» | magy. *sza-ka-d-*, finn *hakkaa-* «hauen, schlagen», lp. *čuoggo-* «hacken, stechen», zürj. *čeg-*, votj. *čig-* «brechen», vog. *säk-* «schneiden» stb. (164): «MIKLOSICH führt eine slav. wurzel *säk-* = *sec-are* auf; diese ist belegt durch lit. *sykis*, ksl. *seka-* (inf. *seš-ti*) ‚schlagen, hauen, spal-

ten', *sek-yrá* ,securis' etc.» | finn *hankó* «gabel, heugabel», mord. *šango, čanga* «heugabel» stb. (172): «Gewiss muss das kslav. *sanku*, lit. *szaka* ,ast, zweig', *szake* ,gabel', skr. *čañku-* ,zweig'; vgl. skr. *čākhā-* ,zweig' als original dieses wortes angesehen werden; die allgemeine verbreitung dürfte doch hohes alter bezeugen» | magy. *sü-t* «scheinen, brennen; braten», *sü-l* «backen», finn *sy-ty-* «angezündet werden», zürj. *sot-*, votj. *sut-* «brennen», mord. *ši, ci* «sonne, tag», cser. *sota* «glänzend, klar» stb. (175): «Das indoeurop. hat die wurzel *su-*, *siv-* ,glänzen': skr. *sav-i-tar* ,sonnengot', *sjona* ,schön; sonne', got. *siu-ni* ,schein', *sunnon* ,sonne'» | finn *syte-* (nom. *sysi*) «kohle», mord. *säd, sed'* id., mordE. *sod* ,russ' stb. (176): «Grosse ähnlichkeit mit dem mord. *sod* hat lit. *sodi-s* (plur. *sodzei*) ,russ', *sod-inti* ,berussen', welches Fick mit ksl. *sažda* = *sadja* verbindet» | finn *hirve-* (nom. *hirvi*) «elentier», lapp *sorv, sarvva* «hirsch», tog. *šorp, šoarp* stb. (182): «EUROPAEUS (Suomi II: 7, 98) macht aufmerksam auf die analogie: f. *sarvi* ,horn', *hirvi* (*sarvi*) ,hirsch' = *κέρας*, lat. *cornu*, got. *hauru* : *καράς* ,gehörnt', lat. *cervus*, ahd. *hiruz*, ags. *heorot* ,hirsch'. PICTET sieht darin wie in dem pali *sarabha* ,hirsch', une analogie trompeuse» | magyar *szalad-* «laufen», cser. *šila-* «fliehen» stb. (185): «Vgl. die gräco-italische wurzel *sal-* ,springen': *ἅλλομαι*, lat. *sal-ire*» | finn-magy. *sar-* gyök: «sich regen, beschäftigt sein» (magy. *sürög-* «sich regen», finn *hyöri-*, *hääri-* «hin u. zurücklaufen, beschäftigt sein»), «schieben» (zürj. *siröd-* «wegschieben») stb. (II. köt. 1.): «Auch im indo-europäischen hat die wurzel *sar-* mehrere dieser bedeutungen: ,gehen, eilen, fliesen'; in zusammensetzungen auch: ,aggreddi, irruere, excitare'» | finn-magy. *sal-* gyök: «sich vorwärts bewegen, rudern, fliesen, schleichen» (magy. *száll-, szalad-*) stb. (II, 9): «In ähnlicher weise gilt im indogerm. die wurzel *sal-* nur als nebenform zu *sar-*, weshalb *sal-a-m*, *sal-ila-m* ,wasser', *ἅλλομαι*, *sal-ire* ,springen', *sal-tare* ,tanzen', lit. *sel-ti* ,kriechen' von anderen auch *σάλ-ος*, *σάλ-η* ,schwanken, unruhige bewegung haben', skr. *sar-it* ,fluss', *sar-as* ,teich' u. a. aufgeführt zu werden pflegen» | finn *silava* «speck» mord. *šivel'* «fleisch», cser. *šel, šil* «das fett», votj. *šil'* «fleisch» stb. (II, 35): «Grosse ähnlichkeit in den bedeutungen teilweise auch in den formen zeigen: gr. *σάλ-ον* ,speichel', *σίαλ-ος* ,fett, schmalz', *σάλ-ος* ,speichel', lat. *sal-iva*, ahd. *sli-m*, ksl. *slina*, lit. *seil-ė* ,speichel, geifer'» | észt *saba* (gen. *sava*)

«schwanz, schweif», finn *sappaha-* (nom. *sapas*) «kurzer schweif» stb. (II, 74): «Nähert sich dem gr. $\sigma\acute{o}\beta\eta$ ‚schweif‘, welches KUHN nebst $\phi\acute{o}\beta\eta$ ‚mähne‘ aus der form *svabā* hervorgehen lässt» (I. még II: 62, 110, 149, 159. ll.). DONNER művének III. kötetében (1886) az indogermán hasonlatok elmaradnak, mint az előszóban (III. l.) megmondja azért, mivel az előbbi részek ily hozzávetéseit tévesen akkép magyarázták, mintha a különböző nyelvcsaládok idézett töveit s szóalakjait azonos eredetűeknek tekintené.*) Bár határozatlanul előadott szövegeztetései ily fölfogásának, mint föntebb láttuk, a saját hozzájuk fűzött észrevételei is alapot nyújthattak, ez ellen újból tiltakozik: «Von anfang an habe ich es betont» — írja — dass sie (t. i. ‚die hinweise auf wurzeln ähnlicher bildung und bedeutung in den indoeuropäischen sprachen‘) nur als veranlassung näherer untersuchungen über die natur der wurzelbildung in der sprache, wie über die bedeutung der lehnwörter für die entwicklung neuer anschauungen dienen können».

Az eszme, melynek tudományos érvényét THOMSEN eleve ki nem zárt lehetőségnek fogadta el, melyet CUNO kimondott, de kellő szakértelemmel bizonyítani nem tudott, DONNER állandóan szem

*) E megjegyzésével DONNER úgy látszik SIMONYI ZSIGMONDRA czéloz, ki a szóban forgó műről való bírálatában (Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, IX: 162—164) merőben érthetetlennek ítéli az indogermán egybevetéseket, sőt hozzáteszi: «Als curiosa gesammelt könnten uns diese ähnlichkeiten vielleicht anlass geben über das sonderbare spiel des zufalls nachzudenken, aber in einem vergleichenden wörterbuche der ugrischen sprachen ist ihre anwesenheit nicht zu entschuldigen. Was der verfasser in der vorrede zur entschuldigung vorbringt, macht die sache wo möglich noch verwirrter». Egészen helyesnek nem tartjuk ez észrevételt; mert elvégre is nincs abban semmi vétség, ha egy nyelvcsalád os szavainak fejtegetéseiben más nyelvcsaládok egyező elemeire utalunk, a mint SIMONYI sem veszi hibának, sőt érdemül tekinti, hogy DONNER egyéb altaji nyelvcsaládok hasonlatait is figyelmére méltatja. A hiba mindkét (t. i. indo-germán és altaji) irányban csak az, hogy DONNER kísérletet sem tesz az egyezések magyarázatára, vagyis hogy ősrökonsági, vagy átvételi viszonyból erednek-e s még inkább, hogy egyeztetései minden komolyabb kritika híján vannak s nagyobbreszt csak felületes látszaton alapulnak, úgy hogy mint előmunkálat adatai sem igen hasznavehetők.

előtt tartott, de igazi nevén megjelölni nem merészelt: a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrókonosságának elmélete ANDERSON MIKLÓS (Nicolai) észt tudósban talált igazi lelkes hívőjére és buzgó kutatójára. Tudva, hogy mily éles harcza száll a tudományos közfelfogással, igen találóan alkalmazza «*Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen* (Dorpat, 1879)» című művének *) jelígeje gyanánt GRIMM JAKAB mondását: «Es gibt alte, durch die historische kritik in acht und bann getane meldungen, deren untilgbarer grund sich immer wieder luft macht, wie man sagt, dass versunkne schätze nachblühen und von zeit zu zeit in schooss der erde aufwärts rücken, damit sie endlich noch gehoben werden». Ilyennek tartja ő a töle vizsgálat alá vont kérdést, melynek áttekintvén újabb történetét, különösen DONNER és THOMSEN idevágó észrevételeivel foglalkozik tüzetesebben. Ez utóbbinak a finn-lapp nyelvek germán elemeiről szóló művét általában alapos, s kiválóan becses munkának itéli; de több részletben nem érthet vele egyet. A germánnak bizonyított finn szavak közt nézete szerint több van olyan, melynél az átvételi viszony nem elég tökéletesen van igazolva. Még ha az alaki és jelentésbeli egyezés kétségtelen is valamely finn és indo-germán szó között, nem következik belőle szükségképen, hogy a közösség egyedüli magyarázata csak az átvétel lehet (66. l.). A finn *vara* «vorsicht, achtsamkeit, sorgfalt», *varaja-*, *varaa-* «vorsichtig sein, sorgfältig hüten» pl. mindenesetre egyezik az ó-skand. *vari* «providentia, subsidium», gót *vārei*, angolszász *varu* «attentio tutela», ófelném. *vara* stb. szavakkal: ámde a vogul-osztjákban s van *ur-* «bewachen, hüten» s a magyarban *őr*, *őriz-*, melyek az idézett finn alakokkal kifogástalanul egyeztethetők, de germán jövőényszavaknak semmi esetre sem tarthatók (71—72. ll.). Az alak után induló kormeghatározás is problematikus értékű, mert az analógiai hatás újabb keletű elemeket is régies hangzatúvá alakíthat; nem biztos pl. hogy a finn *kuningas* «király» szó végzete az ó-skand. *konungr* és ószász *cuning* alakhoz képest föltehető régi germán **kunings*, vagy **kuningas* alakra utal, midőn látjuk, hogy

*) Megjelent a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetében (Dorpat, 1879) 49—370 ll.

az észti *kussakas* (finn *kussaka*) «russischer gurt», *tubakas* (finn *tupakka*) «tabak» — melyek nyilvánvalólag az orosz *кумак*, illetőleg svéd-német *tobak* átvételei — szintén föltüntetik az -as végzetet (66. l.). THOMSEN nem gondolja merő lehetetlenségnek a finn-magyar és indo-germán nyelvek ősrökonságának tényét; de azt véli, hogy ennek bizonyításához föltétlenül szükséges előmunkát, az előbbi nyelvcsoporthoz elágazó alakjaira vonatkozólag is a közös ősi alaphangzások reconstitúciója ép úgy, mint e művelet az indo-germán nyelvhasznítás terén megtörtént. ANDERSON e pontra vonatkozólag hivatkozik BUDENZ és DONNER összehasonlító szótárait, melyekben több százra menő szóanyag van ily módon története meghatározva, továbbá a finn-magyar nyelveknek THOMSENTől is elismert alaki szívósságára, melynél fogva pl. a másfél évezredes finn jövevényszavakban is alig észlelhető valamely fontosabb hangtani változás, úgy hogy szerinte e körülmény kárpótlása lehet a hiányzó okiratos nyelvtörténetnek. A mi THOMSENNak amaz ellenvetését illeti, hogy a különbség a két nyelvcsoporthoz szerkezetében sokkal nagyobb, hogy sem eredeti rokonságuk valószínűséggel fölvehető volna: ezt szerzőnk kétes értékű, be nem bizonyított állításnak mondja, melylyel szemben saját vizsgálatai semmi olyast nem deríthettek ki a morfológiai sajátságokban, mi az ősrökonság fölvetésének számbajöhető akadályául szolgálhatna. «Természetesen» — írja e tárgyra vonatkozó fejtegetésében (75. l.) — «nem szabad fölténnünk, hogy a finn-ugor nyelveknek szükségképen minden egyes részletben kell az indo-európai nyelvekkel egyezniök e téren; hiszen tudvalevőleg ilyenekre nézve (pl. a flexióban) az utóbbiak is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, sőt oly közelálló rokon ágak is, mint a szláv és litván sem minden tekintetben azonosak. Sok ily különbözőség kétségtelenül csak lassú hangalak elváltozás útján jött létre, vagy pedig az egyes nyelvekben idők folytán beállott romlás és végleges enyészete révén; míg más eltérések viszont önálló új alakulatok gyanánt magyarázhatók. Ugyanezt vehetjük föl az u. n. indo-germán alapsnyelvhez vonatkozólag, mely rokonaitól (pl. a finn-ugortól, sémitől stb.) való föltételezett különválása után még bizonyára sokáig föntartotta közös egységét, mielőtt egyes ágaira szétesztlott volna. Mert azt hihetőleg senki sem fogja erősítgetni, hogy az indo-germán alapsnyelv kezdettől fogva valamennyi conjugatio- és declinatiobeli tábláza-

taival, minden szabályaival és kivételeivel, teljes készen hullott volna az égből alá, vagy mint Pallas Athene pajzsosan és sisakosan pattant volna ki Zeus homlokából. Bizonyos morphologiai eltéréseket tehát a finn-ugor és indo-európai nyelvek között ép oly természetesen és könnyű szerrel értelmezhetnénk, mint egyes szókinszbeli különbségeket; csupán azt várva el, hogy az egyezések oly természetűek legyenek, hogy azok keletkezését ne tulajdoníthassuk pusztán az emberi szellem általános egyneműségén alapuló analogiának, vagy nyelvi hatás nyomán létrejött átvételnek, illetőleg véletlen találkozásnak. Nem szabad tehát merő formális, vagy mint POTT nevezi, physiologiai egyezéseknek lenniök; hanem meg kell bennük lennie a hangbeli azonosságnak is s ezen kívül a legfontosabb és legősibb nyelvalakulatokhoz kell tartozniok. — Ilyen alakulatok kétségkívül a névmástörvek. Az összes kutatók egyhangzó véleménye szerint ezek a nyelvképződés legkorábbi időszakaiából valók s ha nem is az egyedüli, de mindenesetre leglényegesebb alkatrészei a nyelvek morphologiai szerkezetének elannyira, hogy efféle nélkülök alig képzelhetünk el. Kiválóan fontosak ezért a nyelvrokonság kérdéseiben a névmások s még POTT is, ki pedig mindenkor a különbségekre figyelmeztet a nyelvek szerkezetében s minden nyelvkutató közt legélesebben szokott az elhamarkodott rokonítás ellen síkra szállani, bevallja, hogy a nyelvszármaztatások kérdéseiben ezen bizonyosságok különös hitelt és számbavételt érdemelnek; mivel ezek, mint elvont fogalmak, hasonlóan a nyelvtani végzetekhez, tartalmi ürességüknél fogva («ihrer, als abstracta, stofflich grossen inhalts-leere wegen») sokkal állandóbbak; másrészt, mivel a nyelvekben, még ha más szónemek (nagyobbrészt természetesen főnevek) átvételétől nem is tartózkodnak, a legcsekélyebb hajlandóságot idegen területekről való befogadásra épen az efféle elemeknél (t. i. névmásoknál) tapasztaltunk. Ha a finn-ugor és indo-európai nyelvek közt nemcsak valószínűnek vehető, hanem be is igazolható a rokonság, ennek első sorban a névmási elemek egyezésein kell mutatkoznia».

Ezeknek megfelelőleg ANDERSON a névmásokon kezdi tétéle bizonyítását. Kimerítően elősorolja az önálló és ragként szereplő személyi névmásokat s amazoknak alaphangzásait ekkép következteti: 1. sz. *ma-na* (talán már ekkor magashangúan: *me-nä, mi-nä*) | 2. sz. *ta-na*, vagy *tu-na* (esetleg ez utóbbiból: *tü-nä, tinä*) | 3. sz.

sa-na, esetleg *savan*, *sava'* (tekintettel a vog. *tar*, osztj. *lu*, magy. *öv*-alakokra). Egybeveti ezekkel az 1. személyű névmás szkr. *ma-*, gör. *με-*, *ᾠμε-*, lat. *me-*, gót *mī-*, továbbá a bővebb zend *mana*, litván *mané* (v. ö. gen. *manés*, dat. *mán*, loc. *manyjė*, instrum. *manimi*, possessivum *manas*), ószlov. *me*, *mene* tőalakjait, — a 2. személyű névmás szkr. *tu-*, *tram*, görög *σύ* (dór *τό*, bööti *τοό*), lat. *tū*, gót *þu*, litván *tū*, ószlov. *ty* szavait (hivatkozván a bővület tekintetében a gót genit. *þeina* alakra, mely azonban a *-na* végzet előtt a tőhöz nem tartozó *-i* képzővel is van szerkesztve), — végül az indogermán nyelvekben harmadik személyű névmás gyanánt szereplő *sava*, *sva* reflexivumot: skr. *sva-* «selbst, eigen» (*sva-tas* «von selbst» stb.), zend *hava-* «eigen», *hva-* «sein, ihr; selbst»; gör. *ἐς*, *σφς* «sich», *ἐός*, *ὅς* «eigen sein»; lat. *se* «sich», *sovus*, *suus* «sein», litván *savas*, *sava* «sein, ihr, eigen»; ószlov. *se* «sich», gót *sik* id. (mely utóbbi mellett szintén van *se-i-na* «sein»). A mutató névmások egyezései (84—91. ll.): finn-magy. *ta* vagy *tä*, képzőelemekkel bővülve: *ta-i*, *ta-ta*, vagy *ta-da* (*tä-tä*, *tä-dä*), *ta-ka* (*tä-kä*), *ta-ja* (*tä-jä*), *ta-ma* (*tä-mä*) és *ta-na* (*tä-nä*); továbbá *to* (vagy: *tuo*, *tō*), képzőelemekkel: *to-i*, *to-ta*, vagy *to-da*, *to-ma* és *to-na*; pl. finn *tä-mä* (casustő: *tä-*, part. *tä-tä*), dial. *tää*, *taa*, *tai* «dieser», *tuo* (part. *tuo-ta*), *toi* «jener»; mord. *tä* «dieser», cser. *tī*, *tīde*, *tedä* id., *tu*, *tudo* «jener», vog. *tī* «dieser», *tīt* id.; *ta* «jener», *ton* id. stb. — szkr. *ta* (nomin. masc. *sa*, fem. *sā*), neutr. *tad* mutató névmás; gör. *το-* (nom. masc. *ό*, fem. *ή*), neutr. *τό* (*τοδ* helyett) «der, die, das»; lat. *is-te*, *is-ta*, *is-tud* «dieser, jener», *ta-m* «so», *tu-m*, *tu-nc* «dann»; litv. *ta-s*, fem. *ta*, neutr. *tai* «der, die, das»; ószlov. *tū*, fem. *ta*, neutr. *to* «jener», *ta-kū* «talís»; gót *þa-* (nom. masc. *sa*, fem. *sō*), neutr. *þata* stb. | finn-magy. *sa*, vagy *sä* s mellette *sija* (valószínűleg e h. **sa-ja*), melyből **siä*, **se* hangváltások révén a magashangú *se* mutató névmás fejlődhetett; pl. finn *se* (part. *si-tä*) «jener»; mordv. *sä* id.; cser. *se*, *se-de*, *se-da* «dieser, jener»; zürj. *sī*, *sija* «jener, er» stb. — szkr. *sya-* (*sia*): nomin. masc. *syas*, fem. *syā* «jener»; óperzsa *hya-*, *hyā-*, zd. nom. neutr. *hyat* «welcher» (v. ö. a ném. «der, die, das» relativumbeli használatát); gót *si* «sie», ófelném. nom. sing. *sīn*, acc. *sia*, plur. nom. *sīē*, *sīō* | finn-magy. *na-* mutató névmás; pl. finn *nä-mä-t* (a *tä-mä* plur. nominativusa), plur. part. *nä-i-tä*; *ne* (a *se* plur. nominativusa), part. *nii-tä*; mord. *na-t* (a *tä* plur. nominativusa); cser. *ni-ne*, *nī-na*

(plur. nom.); zürj. *nija* (a *sija* plur. nominativusa); határozók töve gyanánt alkalmazva pl. ezekben: finn *niin* «ita», észt *nei* id., *neid*, *niid*, *nii* «jetzt», mordvE. *nei*, *neike* «jetzt» stb. — szkr. *nu*, *nū* «nun, also», *nūnam* «jetzt, also, sicherlich»; zd. *nū* «eben, gerade»; gör. *νó*, *ννί*, *νόν* «nun»; lat. *nunc* «jetzt»; litv. *nu* «nun»; ószlov. *nyně* «jetzt»; gót *nu* «nun»; ófelném. *nu*, *nūn* stb. | a mordv. *e-se* «dieser», permi *e-tija* (plur. nom. *e-nija*) «dieser» összetételes szerkezetek analógiái: szkr. *e-śa* (neutr. *e-tad*) «dieser»; zd. *aęša* (neutr. *aetad*) id.; orosz *э-то*, *э-та*, *э-то* stb. | A finn-magy. *ku* és *ke*, *ki* kérdő, illetőleg visszamutató névmástőnek (pl. finn *ku-ka* «welcher», iness. *ku-ssa*, elat. *ku-sta*; magy. *hol*, *hova*, *honnan*; finn *ken* «wer», gen. *kene-n*; magy. *ki* id.) valamint különböző bővületeinek (pl. cser. *kudo*, zürj. *kodī*, votj. *kud* «welcher») megfelelői: szkr. *ka-* (nom. masc. *kas*, fem. *kā*, neutr. *kad*) pron. interrog.; *katara-* (compar.) «welcher von zweien», *katamas* «welcher unter vielen»; *kathā* «wie», *kada* «wann»; *ku-*: *ku-putra* «was für ein Sohn»; *ku*, *kū* «wo», *kutas* «woher, wohin», *kutra* «wo, wohin», *kuha* «wo»; *ki-*: sing. nom. *kis* «wer», neutr. *kim* «was», *kivant* «wie gross»; zd. sing. nom. *kō*, fem. *kā*, neutr. *kad* «welcher, wer», *katira* «uter», *kaṭa* «wie, wo, wann», *kuṭa* «wie», *ku*, *kū* «wo», *kudā* «wann»; lat. *qui*, *quae*, *quod*, *quantus*, *quum* és *quis*, *quid* stb. | A finn-lapp *jo-* visszamutató névmás (pl. finn *jo-ka* «welcher», part. *jo-ta*; lp. *juokke* «jeder» stb.) hasonmásai: szkr. *yas*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher»; *yatra* «wo», *yathā* «wie», *yadā* «wann», *ya-kas*, fem. *ya-kā* «welcher»; zd. *yō*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher», *yada* «wie», *yēñi* «wenn»; gót *ja-*: *jabai* «wenn», *jaū* «ob»; ószlov. *i-že* «welcher» stb. «Minden elfogulatlan» — így fejt ki szerzőnk e tényekből levont végeredményét — «meggyőződhetik ezekből, hogy legalább a névmásokat illetőleg az egyezés az indo-európai és finn-ugor nyelvek közt olyan, hogy azt sem merő külső találkozásnak, vagy véletlen hasonlóságnak nem lehet tekinteni, sem korai átvétellel, vagy nyelvkeveredéssel nem lehet magyarázni» (102. l.).

Ámde a névmások az indogermán nyelvekben a szóképzés és flexió terén is nagy szerepűek; ha tehát nem idegen elemek a finn-magyar nyelvekben, kell hogy hasonló alkalmazásuk itt is kimutatható legyen. ANDERSON ez okból most a szóképzés egyezéseinek kutatásához fog s azon eredményhez jut, hogy «az alak és

jelentés szerint egymásnak meg nem felelő képzők száma elenyészően csekély az azonosakéhoz képest» (102. l.). BÖHTLINGER, WIEDEMANN, HUNFALVY és GABELENTZ GYÖRGY hasonló nézetére hivatkozva nem tartja oly lényegesnek a *flexio* (a tö belső alakváltozásával járó szóképzés) és az *agglutinatio* (a szóhoz külsőleg csatlakozó hangelemekkel való képzés) között a különbséget, hogy ez — mint több külföldi nyelvész vélte — nyelvosztályozásnak lehessen alapja. A nyelvszerkezet nem oly élesen különböző az indogermán és finn-magyar nyelvek között, hogy ezen nyelvesoportok egymással való rokonságát kizárhatná. A finn conjugatióknak több hasonlatossága van az indogermán nyelvekéhez; egyeznek különösen az igei személyragok: 1. sz. *-n* (*<m*) = indg. *-mi*; 2. sz. *-t* = indg. *-si* (*<-ti*); plur. 1. sz. *-mme* (*<-mä*, vagy *-mäh*, *-mäs*) = indg. *-masi*, *-mas*; plur. 2. sz. *-tte* (*<-tä*) = indg. *-ta*, vagy *-tas*. Még szorosabb egyezés észlelhető a nomen verbale képzők közt: finn *-ja* participium (pl. *laulaja* «sänger») = zd. *-ja* (pl. *kairja* «wirkend», *verezja* «wirksam» ezekből: *kar-* «machen», *varez-* «wirken»); v. ö. lat. *fluvio* «fluss» (ebből: *fluo* «fliessen»); litv. *gaidja* «hahn» (*gid-* «singen»; tkp. tehát «éneklő») | finn *-ma* nom. acti = szkr. *-ma* (pl. *ê-ma* «gang»: *i-* «gehen»), lat. *-ma* (pl. *fama* «gerücht»: *fari* «sagen»), gör. *-μη* (pl. *γνώμη* «meinung»; *γνώ-* «kennen»), szláv *-mo* (pl. *pismo* «schrift»: *pis-* «schreiben») | a finn *-minen*, észt *-mine* nom. actionis (pl. *lukeminen*, észt *lugemine* «das lesen, lectüre») a görög *-μεναι* infinitivusra emlékeztet (pl. *φεγγεμεναι*, *ιστάμεναι*) | a zürj., votj. *-ni* infinitivus (pl. *karni* «machen») s a finn *-na*, *-nä* nom. verbale (pl. *helinä* «geklingel», *kohina* «brausen») a szkr. *bharana-* «tragen, erhalten», *bhavana-* «sein», zd. *karana* «machung», *zavana* «das anrufen», gör. *ἡδονη* «freude», gót *bairan* «tragen», *biugan* «biegen»-féle infinitivusokkal, illetőleg nom. actionis képzések végzeteivel egyeztetethető. STEINTHALnak amaz észrevételével szemben, hogy a finn-magyar nyelveknek nincsen igazi tárgy- s alanyesete, rámutat a lapp, cseremisiz és vogul *-m* (*-mä*) accusativus-ragra, mely szorosán egyezik az indogermán nyelvek *-m* (*-ma*, *-me*) accusativus-ragjával s a finnben, ép úgy mint az első személy ragja *-m*-ből *-n* vé változott. Hasonlóképp van nominativus esetrag is — még pedig ép úgy mint az indogermán *-s* eredetileg névmásból származva determinatív értékkel — a mordvinban s több más rokon nyelvben s hangzik ez ugyancsak

-s- (> *ś*, *z*)-nek, pl. mordE. *lišme* «pferd»: *lišmes* «das (bestimmte, bekannte) pferd». Azon nyomokhoz, melyeket BUDENZ erre nézve «Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwischen und in einigen anderen ugrischen sprachen» című értekezésében kimutatott, ANDERSON még néhány újabbat is csatol. *) Mindezek együttvéve szerinte alkalmasak azon előítélet lerontására, mintha az indogermán és finn-magyar nyelvcsoporthoz belső szerkezetét áthidalhatatlan különbségek választanák el egymástól, úgy hogy nem vehető túlságosan merész vállalkozásnak, ha nyomukban a nyelv tartalmasabb elemei, az önálló fogalmi kifejezések közt is kutatjuk a kapcsolatokat.

Hogy mit remélhet e téren a tüzetesebb összehasonlítás, annak kimutatását ANDERSON egyelőre az egyetlen indogermán *kar-* alak és jelentés tekintetében szerte ágazó változatainak finn-magyar egyeztetéseivel kísérli meg. Bő magyarázatokkal ellátott s tanulságos kitérésektől többször félbeszakított 48 szóhasonlító cikke közül mutatóványkép kiemeljük itt a következőket: finn *kar* «riegel, pflugstöckchen, zacke am fischrücken, dürres nadelholz», *karekse-* (nom. *kares*) «stab, rute», *karakse-* (nom. *karas*) «ein langer tannenzweig», lapp *karek* «ramus, sarmentum» stb.: szkr. *khara-* «eine art dorn», *kharu* «zahn», gör. *χάρμα-κος* «zweig, pfahl, dorniges gewächs» stb. (188—189. ll.) | zürj. *ker al-*, votj. *koral-* «hauen», mordv. *keř-*, cser. *ker-*, *kär-* id. stb.: zd. *kar-*, *kerenëiti* «schneiden, vernichten», szkr. *kar-*, *kṛnoti* «verletzen, tödten», ószlov. *karati* «ferire, punire» stb. (190) | zürj. *ker-*, *kar-*, votj. *kar-* «tun, machen» stb.: szkr. *kar-* «machen, vollbringen», óper., zd. *kar-* id., lat. *creare* «schaffen» stb. (191) | magy. *kar* «arm» stb.: szkr. *kara-* «hand» (191) | magy. *kéreg*, vog. *kēr*,

*) Ezzel magyarázza t. i. az -s végzetet az efféle finn névszókban: észk. *paras* (gen. *para*) «angemessen, passend, bequem» (mordM. *para*, mordE. *paro*, cserem. *pura*, *puro* «gut»); észk. *oravas* «eichhörnchen» (mordE. *uro*, zürj. *ur* id.), *pädajas* «harzige kiefer» (mord. *piče*), *lutikas* «wanze» (zürj. *ludik*, osztj. *todek*); finn *karsas* «schief, schielend» (ezek mellett: *karsa*, *karsia*), *karmias* (és *karmia*) «störrisch, zornig», *tyrmiäs* (és *tyrmiä*) «unbieg-sam, starr»; továbbá észk. *pilves* (és *pilve*) «wolke», *helves* (és *helve*) «flöckchen, fäserchen»; *elajas* «tier» (*elläj* «das lebendige»), *köljas* (és *kölja*) «leiche» (*köl-* «sterben») stb.

osztj. *kār* «schale», mordv. *ker* «rinde» stb.: lat. *corium* «rinde, schale», skr. *čira* «streife, baumrinde, zeug» stb. (192) | finn *k a r m u*- «rinde, kruste», *kerma*, *kermu*, «dünne rinde, schale, haut», magy. *k ö r m e d*- «coagulari, conerustari»: szkr. *čarma*-, *čarman*- «fell, haut» stb. (198) | finn *k a r t e*- (nom. *karsi*) «verhärtete schlacke, russkruste», *kirte*- (nom. *kirsi*) «eisorinde, dünne eisschicht» stb. szkr. *kr̥tti*- «fell, haut; birke, birkenrinde», lat. *cortex* «rinde» (204) | magy. *h o r n y* «falz, riefe, hohlkehle», *hornyol* «crenam incidere, striare», finn *koro* «einschnitt, aushöhlung, rinne, spalt», cser. *kor*- «delineo», *korem* «vallis», zürj. *kirla* «strich, furche» stb.: szkr. *khur*- «zerschneiden, zerbrechen», *čhur*- «einritzen, eingraben» stb. (209) | finn *k i r j a* «strich, schrift, eingeschnittene od. gemalte zierrat», *kirjaa*- «furchen, striche ziehen» stb.: szkr. *kar*- (*kirati*) «ausgiessen, ausstreuen», *ud-k*. «ausgraben, aushöhlen», *kiraka* «schreiber» stb. (212) | magy. *gerjed*- «succendi», finn *kiree-t* (*pakkaisen k.*) «flocculi nivis», *kiira* «glut, flamme», zürj. *čir* «krümchen, körnchen; funke» stb.: szkr. *kirana*- «stäubchen; lichtstrahl», *kirika* «sprühend» stb. (214) | finn *k e r t a* (gen. *kerran*) «schicht, lager; reihe, sammlung, gesellschaft, fach», mord. *kirda*, *kirda* «-mal» stb.: szkr. *čardha*- «heerde, schaar», zd. *sareda*-, óperzsa *tharda*-, gót *hairda* «heerde» stb. (218—226) | magy. *fél* «hälfte», *fal* «wand», finn *puoli* «teil, seite» stb.: ószlov. *polū* «latus, ripa» stb. (230—231) | magy. *s z e r*, finn *sarja* «series, ordo», vog. *sir* «ordnung»: lat. *series* stb. (240—241) | cser. *šürtö* «fila linea duplicata», mordv. *šurä* «faden»: szkr. *sarit*- «faden», *sarat*- «draht» stb. (241—242) | finn *s a n a* «wort» stb.: szkr. *svāna* «ton, schall» (242) | finn *sarasta*- «hell werden», észt *sora* «strahl», *sora*- «glänzen» stb.: szkr. *svar*- «leuchten», *sūra*, *sūrja* «sonne», zd. *hvare*- id. stb. (244) | mordv. *s a z o r*, votj. *suzer* «schwester»: szkr. *svasar*- id. stb.⁷ (244) | finn *k a s s a a*-, *kasaa*- «aufreissen, schrammen, schaben, schröpfen», zürj. *koš*- «abreissen, schälen» stb.: szkr. *kaš*- «reiben, schaben, kratzen» stb. (250—252) | finn *k a r h u* «pflug, egge» stb.: szkr. *karš*- «ziehen, furchen, pflügen», zd. *kareš*- id. (331) | finn *k a r k i a*, *karkea* «hart, rauh, dürr, herb» stb.: szkr. *karkaça*-, *karkara*- «hart, rauh» stb. (335—338) | észt *k ä r k* (gen. *kärgu*) «kies, kiesboden» stb.: szkr. *čarkarā*- «kies, geröll», gör. *κρόκη*, *κροκάλη* «kies, meeresufer» stb. (339) | magyar *h a r k á l y*, finn *kärki* (gen. *-rjen*), észt. *kärg* (gen. *käru*), zürj.

kir «schwarzspecht» stb.: szkr. *karkata-* «reihe», gör. *κρῆξ, κρηξίς, κρηξίς* «vogelarten» stb. (341) | finn *kaara* «gefäss, trog», lapp *kare, garre* «vas, corbis», cser. *karka* «cupa», *korka* «cochlear maius» stb.: szkr. *čaru-* «topf», *karaka-* «krug» stb. (365—366) | finn *kurakse-* (nom. *kuras*) «instrumentum tundendi, vel cædendi», *kurikka* «keule, klopfholz», lapp *korr* «ein kleines messer» stb.: szkr. *çiri-* «schwert», zd. *sūra-* «spiess», latin *curis, quiris* «lanze», gót *hairus* «schwert» stb. (367). Ha a czélba vett szűk körben is ily nagy számmal találjuk a tövek és kész szók egyezéseit — így vélekedik ANDERSON — nem tulajdoníthatunk elfogulatlanul ítélve nagyobb tudományos értéket ama fölvételnek, hogy minden közösség az indo-germán és finn-magyar nyelvek között csak átvételen, vagy véletlen találkozáson alapulhat, mint ama perhorrescált elméletnek, hogy az efféle egyezések ősrökonságnak jelenségei. Bár ez utóbbi még korántsem tekinthető véglegesen tisztázottnak a kimutatott bizonyosságokkal, annyi mindenesetre kitetszik ezekből is, hogy a kutatásnak tőlük jelzett iránya megérdemli a többoldalú s beható vizsgálatot. Ha ép úgy, mint a jelen tanulmányban a *kar-* töre nézve történt, kiterjesztenők a nyomozást a finn-magyar nyelvek egész szókincsére, ezeknek rokonsága az indogermán nyelvekkel bizonyára teljes világossággal volna kideríthető.

A probléma rendkívüli nehézsége, valamint a benne való tájékozódáshoz megkívánt előismeretek nagy köre és mélysége egykép hozzájárulhattak, hogy ANDERSON-nak sok tévedése mellett is igen tanulságos s eszmefejlesztő művét a szakértők sem részesítették azon méltánylásban, mely megillette volna. Joggal emeli ki BUDENZ, ki tudtommal egyedül foglalkozott vele némi tüzetességgel (Nyk. 15: 309—324. ll.), hogy a benne tárgyalt kérdés fölvetése mindenkép korai volt. Hiszen még ekkor BUDENZ és DONNER összehasonlító szótárai sem voltak befejezve; pedig a gyökfejtés s az alapnyelvi alakok reconstitúciói még e művekben is gondos kritikára s megrostálásra szorúlnak. A mi e pontban ANDERSON-t védheti, az, hogy ő művével nem kívánta a kérdést véglegesen megoldani, hanem csak annak jogosultságát kimutatni; nem is bocsátkozott ezért a tartalmas fogalmi szók körében más csoport tárgyalásába, mint éppen a *kar-* gyökébe, melyhez az adatokat főkép a két említett műnek már megjelent részeiből merítette.

Nem tartjuk a kérdés érdemére nézve döntő jelentőségűnek azt a különösen hangsúlyozott ellenvetést, hogy ANDERSON «nagy vészt hirdet az altaji összehasonlító nyelvtudománynak; ugyancsak szétrombolással, vagy tetemes megcsonkítással fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakítván, azt egy másik nyelvcsaládhoz törekszik szorosabban hozzákötöni: t. i. az ugor nyelveket az indo-germán nyelvek családjához.» Mert ha ANDERSON erre nézve EUROPAEUS-nak s több más nyelvtudósnak kisebb-nagyobb határozottsággal kifejezett azon nézetéhez csatlakozik, hogy az u. n. altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonsága eddigelé inkább tudományos dogma, mint végérvénynyel hitelesnek bizonyult tétel, tulajdonkép nem zárja ki az altaji nyelvrokonság lehetőségét, hanem egész okszerűen nem foglalkozik vele. Ő egyelőre csak a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrókonságát vitatja; ha a későbbi kutatás a finn-magyar nyelvcsoporthoz közelebbi rokonainak az altaji nyelvcsalád ágait fogja kimutatni, ezzel az ő vizsgálatainak eredménye annyiban módosul, hogy finn-magyar és indogermán helyett «altaji és indogermán» ősrókonságról szólhatunk. A végkövetkeztetés ilyen eltérő megállapítása nem ronthatja le a már kiderített tények bizonyító értékét; azon körülmény pl. hogy a finn-magyar *k₂r-*, *k₃r-* «vágni» tőnek a törökségben és mongolban is jelentkező másai (oszm. *kirk-* «scheren», csuvas *kart-* «einkerben», *χir-* «hobeln, scheren», mongol *kerše-* «zerschneiden», *χaro-* «schaben» stb.; l. NyK. 15: 320), vagy hogy a személyi névmások jellemző kezdő mássalhangzói az összes altaji nyelvekben föltalálhatók, nem változtat semmit azon a tényen, hogy ugyanily egyezések az indo-germán nyelvek terén is észlelhetők; legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ANDERSON kelleténél szűkebb körre szorította vizsgálatait s hogy megfigyeléseinek további kapcsolatai is vannak. Abban sem látunk különös veszedelmet, hogy ANDERSON kikerülve, illetőleg mellőzve az altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonságának közelebb eső s eleve föltehetőleg biztosabb eredményekre vezető kérdését, egy távolabbira irányítja tekintetünket; mert elvégre tudományos vizsgálatoknál mindig czélszerű, hogy munkaterünk határvonalait mennél szélesebb körben fölismerjük s állandóan szemmel tartjuk. Nem érthetünk ennél fogva teljesen egyet BUDENZ-zel, ki ANDERSON munkáját «egészen véve czélja tévesztettnek» itéli, annál kevésbbé, minthogy az

egyes részletek ellen fölhozott észrevételei több pontban vita alá foghatók. Ő POTT ellenében kevésre becsüli a névmások, képzők és ragok egyezésének bizonyító értékét s adatokat idéz hasonló közösségekre egész távol eső, a rokonság gyanujába semmikép nem jöhető nyelvek köréből. Mégis nagy különbség van ama borealis és afrikai, másrészt az indogermán (különösen árja) egyezések közt; mert míg amazokban az egyezés csak egy-két elemre, itt a *mi* névmást kivéve a névmások egész rendszerére, még pedig nemcsak a törészre, hanem a *-n*, *-m*, *-d*, *-v*, *-k* képzőkkel való szerkesztésekre is kiterjed, mint ezt jelen műben tüzetesen lesz módunk kimutatni. Az egyezések ily foka mindenesetre magyarázatot követel s ha nem fogadjuk is el ANDERSON-nak *ősrokonságbeli* felvételét, semmi esetre sem tulajdonítható merő véletlennek. Egy vitapontra nézve, t. i. hogy a harmadik személyű névmás eredetileg *s*, vagy *t* kezdő-mássalhangzóval veendő-e föl a finn-magyar nyelvekben, BUDENZ később maga is belátta véleményének helytelenségét s *A harmadik személyű névmás az ugor nyelvekben* című értekezésében (NyK. 21 : 190—199) éppen ANDERSON-nak e helyütt leczáfolt nézetéhez csatlakozik.

ANDERSON után DIEFENBACH LÖRINCZ foglalkozik ismét a finn-magyar nyelvek indo-germán elemeivel «*Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete* (Darmstadt, 1880)» művének II. kötetében (215—240 ll.). Felhozott adatai csaknem kivétel nélkül THOMSEN, DONNER, KLAPROTH, SJÖGREN, POTT («*Etymologische Forschungen*») műveiből, részben saját «*Origines Europaeae*» és «*Lexicon comparativum (Gothisches Wörterbuch)*» régibb munkáiból vannak merítve. Magyarázatukban most is oly habozó, mint előbb. A névmások tekintetében ANDERSON munkájára utal s azt kívánja, hogy az olvasó ítéletét maga alakítsa az adatok alapján. Saját magának nézete a dologról: «*Die verneinung der urverwandtschaft gerade in dem ältesten sprachstoffe (t. i. a névmások terén) ist noch schwieriger, als die bejahung*» (209. l.). A finnség germán és litván elemeiről szólva megjegyzi: «*Wann und wo zuerst die betr. völker in nachbarschaft, verkehr und mischung kamen, wird durch geschichtliche und sprachliche forschung künftighin noch um vieles deutlicher, aber nur hier und da endgültig entschieden werden*» s a többi indogermán érintkezésekre áttérve így folytatja: «*Gleiches gilt für die*

nicht zahlreichen fälle naher verwandtschaft finnischer wörter mit einzelnen andern indoeuropäischen in Asien und Europa, wie z. b. indischen, eranischen, keltischen (wie vielleicht finnl. *tarvas* ‚ein mythisches tier‘, eestn. *tarvo* ‚ochse‘ mit kelt. *tarv* u. s. w.; Or. Eur. nr. 309; SCHIEFNER im Petersb. Bulletin V., 7.), sowie auch mit albanischen, keltischen u. a. Diese fälle können zufälligen gleichklang ungerechnet, verschiedene gründe haben: unmittelbare und mittelbare entlehnung; urverwandtschaft; durch zufall oder auch durch ähnlichkeit einiger lautgesetze entstandene nähe im gegensatze zu den übrigen formen der betr. sprachfamilien, wie z. b. bei indischen und keltischen wörtern, deren sprecher bis in unvordenkliche vorzeit zurück ferne von einander hausten» (237. l.). Ugyanily határozatlan egy másik nyilatkozata e tárgyról (239. l.): «Die wichtigsten beziehungen, die eben jetzt von den forschern verfolgt werden, bleiben die der finnischen familie zu der indoeuropäischen. Wir haben dabei von den sprachen der europäischen und der ihnen am nächsten stehenden finnen auszugehen, dann erst auf die ferner stehenden in Asien und etwa in Ungarn, und zuletzt auf die übrigen uralaltaische sprachen überzugehen. Letztere verbieten die annahme indoeuropäischer urverwandtschaft, wenn nicht eine hinreichende gemeinschaft von wortwurzeln erwiesen werden kann, wir müsten denn die finnische familie stärker von ihnen trennen, als wir uns bis jetzt berechtigt finden. Sichere, ausschliessliche und unvermittelte berührungen mit dem sanskrit würden auf die zeit vor der trennung beider arischer hauptstämme deuten, sind aber kaum nachzuweisen. BOLLER (Finn. Spr. 20.) vermutet in syrj. *votj. sur*, magy. *ser*, čerem. *sra* ‚hier‘ lehnwörter aus skr. *surá* ‚berauschender trank‘. Etwas zahlreicher und wahrscheinlicher sind die entlehnungen aus eranischen sprachen» . . .

Határozottabb felfogással tárgyalja a finn-magyar és indogermán nyelvek között mutatkozó prähistorikus egyezések ethnologiai tanulságait PENKA KÁROLY «*Origines ariacae. Linguistisch-ethnologische untersuchungen zur ältesten geschichte der arischen*

völker und sprachen (Wien u. Teschen; 1883.)» című művében, mely a szóban forgó nyelvi tényeket anthropologiai községekkel hozza kapcsolatba. Ilyenek volnának a finn-magyar népek közt jelentékeny arányban található szőke hajsztin és dolichocephalia, melyek mint az árjaságnak (e névbe az egész indogermánságot foglalva) legfőbb testalkati jellemvonásai az uralkodó sötét hajsztinnel és brachycephaliával szemben ősrégi árja fajkereszteződésre vallanak. Hogy az ettől föltételezett benső érintkezés a finn-magyar és árja népek között rendkívül messze eső korban történhetett, mutatja egyrészt, hogy egyes árja elemek valamennyi, illetőleg legtöbb finn-magyar nyelv terén megtalálhatók, tehát jó okkal e nyelvek egységének időszakából magyarázhatók; másrészt, hogy több van közöttük olyan, melynek egyezése nem a történetileg szomszédosnak ismert germán, vagy lett-szláv nyelvekben, hanem távolabbi területeken jelentkezik, illetőleg mely hangalkatával az ősi indogermán alaphangzáshoz igen közel állván, arra utal, hogy átvétele korában emez utóbbi nyelvcsalád is külön nem vált egységet alkotott.*) ANDERSON ellenében PENKA nem tartja fölvehetőnek az árja-finn-magyar egyezések magyarázatául az ősrökonság elméletét; mert az eltérések a két nyelvfaj morphologiai szerkezetében, valamint hangjellemében sokkal nagyobbak és jelentősebbek, hogysen közös eredetről szó lehetne; de meg legyőzhetetlen akadály e felfogással szemben azon körülmény is, hogy a finn-magyar nyelvek a többi ural-altaji nyelvekkel annyi sajátos, föltétlen bizonyosságú egyezést mutathatnak föl, hogy a kétség az ezekkel való közelebbi rokonságban semmikép sem jogosult; minélfogva az ősrökonság magyarázatát legfeljebb úgy tarthatnók fönn, ha ezt az egész ural-altaji nyelvcsaládra terjesztenők ki. Hiányozván ehhez minden tudományos alap, az

*) E pontra nézve fölhozott példái többek közt: finn *kansa* «volk, gefolge»: v. ő. gót, ófelném. *hansa* «schaar», lat. *con* és *cons*- ebben: *cons-ul* | zürj. *kimör*, *kunör* «wolke»: v. ő. gör. *κέμπερος*, *κάμπερος* (= *κέμπελη*) | finn *kampura*, *kämpyrä*, *kampela* «gekrümmt, schief»: v. ő. gör. *καμπή*, *καμπόλος*, litv. *kumpas* «krumm», gót *hamfs* stb. | finn *karvas* «herb, bitter»: v. ő. ófelném. *harw*, közép *herwe*, újfelném. *herb* | zürj. *ker-*, votj. *kar-* «machen»: v. ő. szkr. *kr-* (*kar-*) id. | finn *luke-* «lesen, hersagen, zählen»: v. ő. gör. *λέγειν*, lat. *legere*.

indogermán és finn-magyar nyelvek egyezéseit csak átvételi viszony eredményeinek tekinthetjük; de nem e szónak közön-séges értelmében. A nyelvi hatás ténye itt nem, mint rendszeren, felületes külső érintkezésből, pl. kereskedelmi összeköttetésből, vagy laza hadi kapcsolatból ered; hanem egyazon földön való huzamos együttélésből s valóságos faji egybekeveredésből. Csak így magyarázható az az erős be-folyás, mely indogermán részről a finn-magyar nyelveknek nem-csak legősibb szókinszbeli rétegeiben, hanem mint ANDERSON kimu-tatta, nyelvtani elemeiben is észlelhető s ugyancsak ezt bizonyítja a finn-magyar népeknek a többi altajságtól eltérő s az indogermán alapfajához szorosabban csatlakozó anthropologiai jellege is. Így állván a dolog, a finn-magyar nyelvek az indogermán nyelvek tör-ténetének legrégibb s legbecsesebb kútforrásait alkotják, melyek-nek összehasonlító tanulmánya a jelzett szempontból ép olyan szükséges, mint maguk, az egyes indogermán nyelveké*) (63—

*) Ezen alapján helyes nézetének gyakorlati alkalmazásá-ban PENKA több túlzásba téved; így véli pl. megfejtethőnek a lett-szláv és árja (indo-iráni) k^2 —s változást a vót k — $č$ hangváltozással (f. *kivi* «stein» = vót *čivi* stb.), melynek ANDERSON néhány lapp analogiáját is bizonyítja (152. l.). A német «lautverschiebung»-ot is így magyarázza: a $g, d, b > k, t, p$ és $gh, dh, bh > g, d, b$ hang-változás szerinte azonos a finnben mutatkozó hasonló jelenséggel; a $kh, th, ph > h, p, f$ alakulás pedig a magy. *had*, vog. *χānt* (= finn *kunta*), magy. *fél* (= vog. *pāl*), magy. *víz* (= vog. *vit*) szavak hangváltoztató hajlandóságát tükrözné (164—171. ll.). Az efféle esetleges találkozásokról levont, de gyöngé támasztékai mellett is igen helyesülhető végkövetkeztetése: «Der grösste teil der lautli-chen umgestaltungen im bereiche der arischen sprachen, sowohl der alten, wie der neuen, lässt sich ganz einfach aus den laut-gewohnheiten der allophylen bevölkerungsele-mente erklären, der racencharakter stellt sich auch in dieser richtung als etwas unabänderliches dar. Es ist durchaus kein zu-fall, das in allen jenen arischen und nichtarischen sprachen Mittel-und Osteuropa's, die von vorwiegend brachycephalen völkern ge-sprochen werden, sich gewisse lauterscheinungen nachweisen las-sen, die den sprachen derjenigen völker fremd sind, bei denen sich noch mehr weniger rein der altarische typus erhalten hat. Gleiche ursachen mussten eben die gleichen wirkungen zur folge haben, und wo diese ursachen nicht wirksam waren, konnten auch die wirkungen nicht zum vorschein kommen. Soviel ergibt sich

69. ll.). Az osztatlan indogermán alaptörzs ősi hazájából — melyet PENKA anthropologiai, régészeti és nyelvi adatok nyomán a skandináv félszigetre helyez — délebbre és keletre nyomulva legelsőben finn-magyar nyelvű népek területére jutott, melyek részben beleolvadtak az indogermánságba (így keletkeztek különösen a szlávok, kelták és itáliai ősnépek), részben pedig maguk olvasztottak kebelükbe indogermán törzseket. Az utóbbi ethnikai folyamat adott létet a finnség s legközelebbi rokonai mai anthropologiai alakulatának, mely népek tehát szerzönk nézete szerint finn-magyar nyelvet beszélő indogermánok (120—130. ll.).

A nyomós ellenvetések, melyek az indogermán és finn-magyar nyelvfajok ősrökonságának elméletével szemben fölhangzottak, nem jutottak annyira köztudomásra, illetőleg elismerésre, hogy ezen eszme további terjedését és fölkarolását megakadályozhatták volna. KÖPPEN TH., kiváló hírű orosz tudós 1886-ban Szentpétervárott megjelent «Материалы къ вопросу о первоначальной родинѣ и первобытномъ родствѣ индо-европейскаго и финно-угорскаго племени» (*Adalékok az indo-európai és finn-ugor népfajok eredeti hazájának és ősrökonságának kérdéséhez*) című művében*) habozás nélkül vallja, hogy az «ario-finn» népek valamikor egyazon családot alkottak s közös ősi hazában laktak. Szemben CASTRÉN nézetével, mely szerint a finn-magyar népek a többi altaji törzsekkel együtt az Altaj hegység vidékeiről költöztek volna mai tájaikra, ő Középeurópát tekinti az említett népek bölcsőjének,**)

aber hieraus mit notwendigkeit, dass jede lautliche untersuchung, wenn sie richtig geführt werden soll, auszugehen hat von der ethnologie, insofern sie auskunft gibt über die anthropologische zusammensetzung desjenigen volkes, dessen sprache eben zum gegenstande der untersuchung gemacht werden soll (171—172. ll.).

*) Sajnálatomra e műről csak SCHROEDERnek alább említett ismertetése nyomán van módomban nyilatkozni.

**) Ennek bizonyosságát látja KÖPPEN abban is, hogy a «méz» és «hársfa» szavai egyeznek a finn-magyar nyelvekben. Az előbbi különösen ellene szól a Szibériából való származás elméletének, minthogy a méhet Szibériába csak a múlt században importálták. Helyesen jegyzi meg ez ellenében SCHROEDER, hogy a méh mai elterjedése nem lehet bizonyíték 3—4000 évvel előbbi állapotokra nézve.

mely BENFEY nézete szerint az indogermánságnak is ősterülete volt. Nyelvészeti alapot e felfogásához főképp ANDERSON és DONNER művei szolgáltatnak; hivatkozik a névmások, számnevek, ige- és névgyökök nagyszámú közösségeire — az utóbbiak során különösen a magy. *név*, *víz*, *méz*, finn *udar* «euter», zürj., votj. *porś*, *parś* «schwein», mord. *virgas*, *vergez* «wolf» (=szkr. *vrka-*, zd. *vehrka-*), zürj. *pod*, votj. *pid* «fuss» (=szkr. *pād*, *pad*), zürj. *vurin*, permi *vurun* «wolle» (=indogerm. *varna*), votj. *turin* «gras» (=szkr. *tr̥na-*), zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» (=szkr. *marta-*), finn *sisar* «schwester» stb. (=szkr. *svasar-*), zürj., votj. *sur*, vogul, osztják *sar*, *sara* «bier» (=szkr. *surā-* «ein berauschender trank») részben már ismeretes egyezéseire, melyeket nem vél pusztá átvétel útján megmagyarázhatóknak, mivel egyesek közülök a finn-magyar nyelvek nagy területén ismeretesek, illetőleg kezdetleges fogalmakra vonatkoznak. — Hasonló eredményre jut CANON ISAAC TAYLOR, nagynevű angol anthropologus «*The origine and primitive seat of the Aryans*» című értekezésében, mely a «Journal of the Anthropological Institut of Great Britain and Ireland» folyóirat XVII. kötetében (1888.) látott napvilágot (238—269. ll.). PÖSCHE TIVADAR nézetét követve*), Litvánia tájaira helyezi az indogermánság ősi hazáját, hol szerinte a finnség is keletkezett. E két népfajnak anthropologiai alkata és nyelve eredetében azonegy. Az előbbi tekintetében PENKA kutatásai, az utóbbira nézve WESKE «*Ueber die historische Entwicklung der finnischen sprachen in vergleich mit der indo-germanischen*», továbbá DONNER etimologiai szótára nyujtanak számára vezérfonalat. A finnek, livek és észtek szöke hajszíne és dolychokephal tipusa, melyeket ő is az indogermánság legjellemzőbb embertani vonásainak tekint, közös vérbeli ősiségről tanúskodnak. Nyelvi egyezések mutatkoznak az alaktanban; a finn *sanoma* «nachricht», *juoma* «trank» (ezekből: *sano-* «sagen», *juo-* «trinken») olyan képzések, mint a szkr. *ghar-má* «wärme», *dhū-má* «rauch» (a *ghar-* «warm sein» és *dhū-* «heftig schütteln» gyökökből), vagy a latin *fā-ma* (a *fā-* «sagen» töből). Szintígy viszonylanak egymáshoz a finn *kohi-na* «geräusch» (*kohise-* «rauschen») és szkr. *svap-na*, litván *sap-na* «schlaf» (*svap-*, *sap-* «schlafen»), továbbá

*) «*Die Arier, ein beitrag zur historischen anthropologie*; Jena 1878.» (58—74. ll.)

finn *luki-ja* «leser» (*luke-* «lesen») és litv. *sta-ja* «position, place» (*sta-* «stehen») képzői. Egyeznek a személyragok, az esetragok közül az accusativus (cserem. *-m* = szkr. *-m*), az igeigyezők, több rokonság- és számnév, valamint számos kifejezés a kezdetleges élet fogalmai köréből,*) melyek arra mutatnak, hogy «not only

*) Az igeigyezők egyezését SKEAT «*Etymological Dictionary*»-jének találatokra kiragadott, egymásután következő 19 indogermán példáján igyekszik kimutatni, melyeknek hasonlatait DONNER etymologiai szótárából szemeli ki. Ezek: $\sqrt{kak-}$ «to cackle, laugh, make a noise» (Skeat, 41. sz.) = $\sqrt{kak-}$ «to cackle, make a noise» (Donner, 20—25. sz.): *kaj-a-n* «den schall zurückwerfen, schallen», *kukkna* «kakeln, wie der kuckuck rufen», észt *kuk* «hahn», magy. *gag-ó* «storch» | $\sqrt{kak-}$ «to gird, surround» (Sk., 42. sz.) = $\sqrt{kak-}$ «to bend round» (Don., 2—13. sz.): finn *koukku* «haken», *kakla*, *kaula* «hals» | $\sqrt{kak-}$ «to excrete» (Fick) = $\sqrt{kak-}$ id. (Don., 24. sz.): finn *kakk-a* «kot (kindersprache)» | $\sqrt{kak-}$ «to waver, hesitate, be in doubt» (Sk., 43. sz.): lat. *cunctor* = $\sqrt{kac-}$ (recte: *kats-*; Don. 69. sz.): finn *kats-o-n*, *kass-o-n*, *kaht-o-n* «betrachten, anschauen» | $\sqrt{kac-}$ «to cover, protect» (Sk., 44. sz.): ném. *hut* = $\sqrt{kac-}$ id. (Don., 38. sz.): finn *katt-ä* «bedecken», *katt-o* «dach»; (44. sz.) finn *kot-a* «haus», magy. *ház* | $\sqrt{kad-}$ «to fall, go away» (Sk., 44. sz.): lat. *cado* = $\sqrt{kad-}$ id. (Don., 47. sz.): finn *kät-ä* «umfallen» | $\sqrt{kad-}$ «to fell, throw down» (Sk., 44. sz.) = $\sqrt{kad-}$ «fassen» (Don., 50—51. sz.): finn *käte-* «hand», osztj. *katt-* «fassen, greifen» | $\sqrt{kan-}$ «to sing, to ring» (Sk. 46. sz.): lat. *cano*, *gemo* = $\sqrt{kam-}$ «dumpf schallen, klingen» (Don., 321—331. sz.): finn *kom-ea* «dumpf tönend», permi *gim* «donner» | $\sqrt{kap-}$ «to contain, hold, seize, grasp» (Sk., 47. sz.): lat. *cap-ut*, *cap-io*, gör. $\kappa\epsilon\varphi\alpha\lambda\eta$ = $\sqrt{kap-}$ id. (Don., 273, 279, 281. sz.): finn *kopp-a* «stirn», *kupp-i* «schale, tasse», *kopp-a* «korb» | $\sqrt{kap-}$ «to move to and fro, vibrate, bend» (Sk., 48. sz.): gör. $\kappa\acute{\epsilon}\pi\tau\omega$ = $\sqrt{kap-}$ «to hasten, knock, bend» (Don., 284, 286. sz.): finn *kap-ün* «klettern, vorwärts eilen», *kop-u-tan* «klepfen» | $\sqrt{kam-}$ «to bend» (Sk., 49. sz.): lat. *camera*, gör. $\kappa\alpha\mu\pi\eta$ = $\sqrt{kam-}$ id. (Don., 308—320.): finn *kamm-a* «kleine zelle, hohler raum», *kum-pu* «hügelchen», *kam-pu-ra* «krunn, schief» | $\sqrt{kam-}$ «to love» (Sk., 50. sz.) = $\sqrt{kam-}$ id. (Don., 351. sz.): finn *heimo* «familie, geschlecht», lapp *håmo* «verwandter» | $\sqrt{kar-}$ «to make, work, do» (Sk., 51. sz.): lat. *creare* = $\sqrt{kar-}$ «to work, cut» (Don., 161.): zürj. *kar-* «machen», finn *kur-as* «keule, schwert, messer» | $\sqrt{kar-}$ «to hurt, destroy» (Sk., 54. sz.): lat. *gladius* = $\sqrt{kar-}$ «to injure» (Don., 161, 186, 189.): finn *kur-i* «züchtigung», *kärs-i-n*

the grammar is fundamentally identical, but the primitive roots, the stuff out of which the vocabularies have been manufactured, is the same» (259. l.). A fizikai és nyelvi alapvonások ily meglepő találkozása nem lehet a véletlen műve; de külső érintkezés, kereskedelmi

«leiden, dulden», *kar-vas* «herb, bitter» | $\sqrt{\text{kar-}}$, *kal-* «to move, run, speed» (Sk., 52. sz.): lat. *cel-er*, *cur-ro* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «to run» (Don., 133, 216, 217): finn *kar-ä-n*, *kar-k-ä-n* «springen, laufen»; $\sqrt{\text{kal-}}$ «fliessen, gehen» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to project, stand up» (Sk., 53. sz.): lat. *collis*, *culmen*, *celsus* = $\sqrt{\text{kal-}}$, *kul-* id. (Don., 221, 129. sz.): finn *koll-o* «spitze, hümpel», *kor-si* «stroh, halm» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to be hard or rough» (Sk., 55.): gör. *κέρ-ας*, lat. *cor-nu*, ném. *horn* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «rauh, scharf» (Don., 125—150. sz.): finn *kar-a* «etwas hartes, dürrer zweig, pflock» etc., zürj. gör. «pflug» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to curve or roll» (Sk., 56. sz.): lat. *cor-ona*, *hor-tus*, gör. *χορός*, szkr. *krmī-s* «wurm», lat. *vermis* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «krumm, rund» (Don., 165—178. sz.): f. *ker-i* «umkreis», *kār-i* «bogen», *kar-tano* «hof», *kār-me* «schlange» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to turn» (Sk., 57. sz.): lat. *car-bo* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «brennen» (Don., 149. sz.): finn *kar-tu-an* «brennen (intr.)» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to call, exclaim, cry out» (Sk., 58. sz.): lat. *clamo* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «to cry» (Don., 152. sz.): finn *kar-ju-n* «schreien». — Egybevetett rokon szavak: votj. *suzer* «schwester» = szkr. *svasar*, gót *svistar* | zürj. *mam*, karél *maamo*, osztj. *ima*, magy. *eme* = árja *mama* | finn *taatto* «vater» = ind *tata*, gör. *τάτα*, gót *atta* | magy. *fi*, zürj. *pi*, osztj. *poz*, finn *poi-ka* = lat. *fi-lius*, gör. *παῖς* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» = árja *martya* || finn *mies* «mann» = lat. *mas* | zürj. *verös* «mann» = litv. *vyras*, lett *virš*, lat. *vir* | finn *morsian* «braut» = litv. *marti* (gen. *marzicos*) id. | finn *nepa* «neffe» = árja *napat*, angolszász *nepa*, lat. *nepos*. — A számnévek közt találjuk a magy. *hét*, *száz*, *tíz* (zürj. *das*, finn *-deksan*: *kahdeksan* «acht», *yhdeksän* «neun») ismeretes egybevetéseit, továbbá a *két*, finn *kahte-*, nom. *kaksi* számnévét (az utóbbit igen furcsán a zend *kšvas* «sechs» számnévhez viszonyítva). — Kezdetleges műveltség szók hasonlításai: finn *kot-a*, magy. *ház* stb. az árja *kat-* «decken, hüten» töből, melyből ófelném. *huota*, angolszász *cyta*, ónord *kot* (már DONNERNÉL: 44. sz.) | finn *kete-* «haut», mord. *ked* «fell, leder» ugyancsak az előbbi indogermán *kat-* gyökből | finn *hirvi* «elentier», lapp *sarv*, magy. *szarvas* = lat. *cervus*, ném. *hirsch* | finn *hepo* «pferd» = gör. *ἵππος*, kelta *epo-* | finn *paimen* «hirt» = litván *piema* (gen. *pemens*), gör. *ποιμήν* | finn *hanki* «gans» = gör. *χίην*, ónord, svéd *gas*, tatár *gaz* (*kaz*) | finn *sima* «met, nektar» = szkr. *soma*, iráni *homa* «göttertrank» = magy. *szom*-(juh), mord. *sēm-*, *sim-* «trinken», lív *sēm-a* «milch» | magy.

összeköttetés, vagy földrajzi szomszédság révén sem magyarázható. Ezek az indo-germán és finn-magyar őstörténet rendkívül fontos problémáját foglalják magukban, mely kellőleg tisztázva hatalmas fénysugárt deríthet e fajok multjának és nyelvi kérdéseinek sok homályos pontjára, úgy hogy különösen az indo-germán összehasonlító nyelvtudomány annak tüzetes nyomozását többé nem mellőzheti.

KÖPPEN tévédeéseit SCHROEDER mutatta ki alapos szakértelemmel a «*Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*» folyóirat 1887. évfolyamában (20—28. ll.) «Az ősrókonság fölvételére» — úgymond — «múlhatatlanul szükséges a nyelvtannak, ragozásnak és képzésnek szoros egyezése; de ezek tudvalevőleg egész más alakuk a finn-ugor, mint az indo-európai nyelvekben. A KÖPPENTől egybeállított hasonlatok érdekes bizonyosságai ősrégi átvételeknek; de csakis átvételeknek, nem pedig ősrókonságnak. Egyesegyedül a névmások egyezése kedvezne az ősrókonság elméletének; de csupán ez nem lehet határozó szemben a nyelvek szerkezetbeli elemeinél egyébként mutatkozó nagy eltérésekkel. Nincs elég alapunk KÖPPEN fejtegetései után sem azon véleményre, hogy a finn-ugor és indo-európai népek valamikor közös egységet alkottak volna; azt azonban teljes joggal gondolhatjuk, mert minden tény rávall, hogy a két népcsoportnak ősrégi, prähistorikus érintkezése is volt s fontos eredmény magában véve ez is. KÖPPEN a finn-ugor és indo-európai nyelvek feltűnő grammatikai különbözését azon fölvétellel igyekszik megmagyarázni, hogy a finn-ugor népek elválván az indo-európaiaktól — kikkal eredetileg minden tekintetben egyazon nyelvet beszéltek — keletre vonultak az Ural felé, ahol gyaníthatólag nagy népességű ural-altaji lakosságra akadtak, mely fajára és nyelvére nézve szamojéd lehetett. Ezzel teljesen egybevegyülván a finn-ugor népek, eredeti nyelvüket elvesztették, csupán azon ősi ario-finn elemekben őrizvén meg nyomát, melyeket nyelveikben ma is észlelhetünk. Sokkal természetesebb volna ennél a tények megértésére azon felfogás,

vas, finn *vaski* «kupfer» = szkr. *ayas* «kupfer», lat. *aes*, gót *aīs*. Föl vannak még említve a magy. *név*, finn *suola* «salz», *kulta* «gold», *rauta* «eisen», zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», finn *meri* «meer», finn *lohi* «lachs» ismeretes indogermán egyezései.

hogy a finn-ugor népek eredettől fogva az ural-altaji népcsalád (szamojédek stb.) kötelékébe tartoztak; de még megszakítatlan egységük korában szoros érintkezésbe jutottak egy, talán később egészen letűnt részével az indogermán ősnépnek, melylyel egybeolvadva emez elvesztette eredeti nyelvét, úgy hogy ennek maradványát ma már csak azon régi indo-germán szavakban szemlélhetjük, melyek örökségkép a finn-ugor nyelvekben fönmaradtak. Ezek tehát mindenkép csak indo-germán jövevényszavaknak, nem pedig az ősrökonság jelenségeinek tekintendők. Az ezzel föltételezett ethnikai vegyülés, mint KÖPPEN is kiemeli, igen jól illenék a finn-ugor népek határozatlan néprajzi jellegéhez, melyeket t. i. némely kutatók a mongol, mások a középtenger-vidéki fajhoz soroznak. Alapjában e fölfogás nem áll igen távol a KÖPPEN-étől, de talán kevésbé homályos s nem jár több kiségitő problematikus fölvétellel a mellett, hogy szigorúan ragaszkodik amaz alapelvhez, mely szerint népeket nyelvük révén csak akkor tartathatunk ősrökönoknak, ha nemcsak a szavak bizonyos sorozata, hanem a nyelvtani szerkezet is egyezik bennük. — TAYLOR nézetei sem maradtak czáfolatlanul. Anthropologiai és nyelvészeti bizonyítékainak gyöngéit nagy vonásokban, mindjárt az értekezés alkalmával föltárták KEANE és HYDE CLARKE; de foglal kozik velük SCHRADER O. is (Sprachvergleichung u. Urgeschichte II. kiad. 146. l.) egész helyesen rámutatván arra, hogy a jeles anthropologus sokkal könnyebbnek s egyszerűbbnek képzeli a finn-ugor és indo-germán nyelvek tudományos értékkel lehető összehasonlítását, mint ez valóságban eszközölhető. Ahhoz, hogy e nyelvfajok rokonsága bizonyítható legyen, mindkét térről az alapalakok egybevetése s a hangtani megfelelések szabályosságának kimutatása szükséges. De mit érnek az afféle egybevetések, mint finn *hepo* «pferd» és gör. ἵππος (alapalak: *ek-vo-), vagy finn *poi-ka* «sohn» és gör. παῖς (*παῖ)?! Az átvétel valószínűsége (pl. finn *paimen* «hirt» és litván *piemū* között), valamint a véletlen találkozás eshetősége is igen kevésbé jön TAYLORNÁL tekintetbe. Végül találóan jegyzi meg SCHRADER, hogy a FICK-SKEAT és DONNER műveiből merített gyökfejtési eredmények is igen megbízhatatlanok.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Állítmány és alany.

Akadémiai fölolvasás.

Befejező közlemény.

4. Az alany (subiectum.)

Vélemények az alanyról.

Az alany igen népszerű fogalom, majd minden tudománynak, sőt foglalkozásnak van külön alanya a logikától az adóügyig és gyümölcskertészetig, az adózó és beoltandó alanyokig. Azonban e sokféle alany másfelé semmi zavart sem okoz, csak a logika és lélektan alanyait tévesztik össze a nyelvtanival. Régebben a nyelvtanban is egyszerűen azt tartották alannak, a mit a logikában, hogy t. i. alany az, amiről valamit mondunk, de idővel belátták, hogy a nyelvtannak más alanyra van szüksége, tehát a lélektanban kerestek számára újat, s e szerint alany az, a mi a lélekben már megvan, a mit már ismerünk, mert csak erről mondhatunk valamit. Ez a lélektani alany tulajdonképp majdnem egybe esik a logikaival, csak más a magyarázata, de annál távolabb marad attól a harmadik alanytól, melyet a nyelvtudomány magáénak vallhat.

KICSKA EMIL, Alany és állítmány c. jeles tanulmányában az alanynak hét jegyét hordja össze (Nyr. 25 : 109. és 433.), hogy az alany az a tagja a mondatnak, 1. melyről valamit mondunk, 2. melyhez az állítmány számban, 3. melyhez személyben alkalmazkodik, 4. melyet *ki*, vagy *mi* kérdéssel tudakolhatunk. 5. melyet kevésbé hangoztatunk, 6. a mondat meghatározandó tagja, 7. a szűkebb fogalom. E hét jelt könnyedén megtoldhatjuk egy igen ismert nyolczadik jellel, mely szerint az alany cselekszik vagy szenved. A nyelvtani szókincsben az alany már-már annyit kezd jelenteni, mint «cselekvő». Pl. «A tetszik-féle igék mellett a cselekvés alanya egyúttal a mondat alanyává lesz: tessenek leülni» (SIMONYI Zs. Nyr. 10 : 291). Ezt a cselekvés alanyát, értsd cselekvőjét, végrehajtóját másképp «értelmi alannak», újra mások «logikai alannak» is nevezik. Főképp a szenvedő igék cselekvő személyét szokás a «grammatikai subjectummal» szemben értelmi, vagy logikai alany-

nak tekinteni, de még a melléknév mellett kihagyott főnevet is logikai alanynak illetőleg tárgynak, határozónak) vesszük, pl. A derék nem fél az idők mohától ebben az értelmi alany az *ember* (BALOGH P. Nyr. 20: 396). Általában az a közös mindenik alany jelentésében, hogy valami kiindul, ered, származik az alanyból. A *logikai alany*nyal legbehatóbban PAUL művéből (99 kk. l.), nálunk pedig KICSKA E. cikkéből ismerkedünk meg (Nyr. XXV.). Szerinte a logikai alany és állítmány mindig nevezők (nominativus,) illetőleg az alany nevező, az állítmány ige és bármily formája van a mondatnak, e két részt nevező alakba lehet, sőt kell változtatni. A logika azt parancsolja, hogy [ebben: a gyermek rosszul van, dem kinde ist schlecht, valamint ebben: a gyermeknek könyve van, das kind hat ein buch] mind a magyar, mind a német grammatikus ezt tartsa alanynak: *a gyermek, das kind*. (Nyr. 25: 534.)

Azonban a logikának könnyű a mondat szerkezetét addig változtatni, míg a logikai alany nevezővé nem lett, mert a logikának a nyelv csak eszköz az ítéletek mérésére, hanem a nyelvtannak a nyelv végeztel; a nyelvtan tartozik a nyelvet úgy, abban az alakban hagyni, megérteni és megmagyarázni, a melyben találja. Mi különbség van már most amaz alany közt, mely a nyelvtannak is alany és a közt, melyet a logika egészen más alakokból átváltatások segítségével hüvelyez ki magának?

KICSKA ugyan azt mondja, hogy a nyelvtani alany a dologra nézve nem különbözik a logikaitól, csak a formára. Vagyis neki minden forma (gyermek, gyermeknek, gyermekben stb.) egyaránt lehet alany, a mi, mint már említettem (291. l.), az ő álláspontjából igaz is, csak az a gyengeje, hogy nem mutat szempontot, melyből az alakok különbségeit meg lehetne magyarázni; ő csak azt mondja, hogy «a logika megengedi, hogy ezt az alanyt és ezt az állítmányt mind a két nyelv [a magyar és a német] «sua ratione» a maga módja szerint fejezhesse ki». Ámde a nyelvtannak éppen az a célja, hogy minden nyelvben ezeket a *saját módokat* szemléltesse. Ha az egyes nyelvekben ezek a módok különböznek, valószínű és természetes, hogy az egyes korszakokban is különböztek. Az őskor szokásai nyomot hagytak a mai nyelvben is, a nyomokat ma gépiesen megtartjuk, de jelentésüket többé át nem érezzük. Ilyen át nem érzett szemléleten alapszik minden valószínűség szerint az igazi nyelvtani alany, melyet ma csak alakján ismerünk fel, de értelmét, hogy mit fejez ki, immár rossz helyen, pl. a logikában vagy a lélektanban keressük.

Kerestek már sokan egy harmadik alapot, vagy legalább jegyet is a nyelvtani alany számára. — SIMONYI (A magy. nyelv. 2: 299), hogy tudva helytelen ne mondjon, így kerül el a logikai és a lélektani meghatározásokat: az alany «meghatározza az események okozóját, megnevezi a cselekvő személyt». BRASSAI átlátva, hogy újat és jót találni nem tud, egészen *eldobta az alany fogalmát* és arra soha semmit nem épített. Azt mondja (Akad. ért. 3: 199), hogy az alany háromféle lehetne, de egyik sem helyes: 1. egyenlő a logikai alanyval, 2. a nevező, 3. a miről mondunk valamit, de akkor a jelző is egyenlő az állítmányval. Ennélfogva neki «az alanyra és mondományra, mint nyelvtani, a logikától

netalán különböző kategoriákra, mint a melyek *ertelmezhetetlen voltát* már nem egy ízben kimutatta, nincs szüksége». Ez radikális eljárás volt, belátván, hogy az adott magyarázatok helytelenek, de magunknak sem sikerül helyeset találni, kikerüljük a kérdést; talán a többi kérdések bővebb kifejtése egyszer fölszínre veti ennek is a kulcsát. De mégis helyesebb azok eljárása, a kik bolygatják a kérdést, tapogatóznak és megelégednének az alanynak alaki meghatározásával. Két gyökeresebb változtatást kísértettek meg. Az egyik a KERN meghatározása, ki az alanynak az ígén megjelölt személyt tartja. (V. Ö. BALOGH P. Az ige szereplése a mondatban Nyr. 17: 397.) Szerinte az alany az állítmánynak legszükségesebb összeköttetése (Die Deutsche Satzlehre 246. l.) azt a személyt, vagy lényt jelzi, melyhez az ige jelentette cselekvés, vagy állapot fűződik; «die Subsistenz, an welcher dieser Zustand haftet» (u. o. 47. l.). Az alanyt a személyrag fejezi ki, azért épen úgy nincs mondat alany nélkül, mint nem lehet állítmány nélkül. Az alany kívül esik az ige fogalmi tartalmán, jelentésén s mint személy fűződik hozzá az igéhez, míg a tárgy és határozók az ige tartalmának meghatározói, sőt az alanynak hasonlóképen van egy külön meghatározója: az alanyzó: «Das Subjektswort ist die Bestimmung zu der im finiten Verbum liegenden Person (Subject), der Prädikatsnominativ und die obliquen Casusbestimmungen zu den im Verbum liegenden Begriffsinhalt (Prädikat). U. o. 56. l. S a hol mások az alanyt nem tudják megtalálni, ott KERN csak az alanyzó, tehát az alany határozójának hiányát találja (58. l.). Az alanyzó nem csak nominativus, hanem az imperativus mellett vocativus is. (140. l.)

Hogy a végétől kezdjem a bonczolást, a vocativust nem merném alanyszónak mondani, mert akkor minden más mondatrésznek is támadna olyan határozója, mint az alany mellett az alanyzó, mivel a vocativus minden mondatrészt kiegészíthet: *téged, Scipio; neked Scipio; tőled Scipio stb.* De egyáltalán sem tartom helyesnek a Subjekt és Subjektswort megkülönböztetését, mert ezek idegen alapokon állanak, az egyik mondatnemi, a másik szótani alapon, pedig mind a kettő jogot tarthat arra, hogy külön mondatrésznek vegyük, ha már megkülönböztettük egymástól. Ekkor pedig közös osztó alapra volna szükségünk. Azt sem látom át, hogy az alany a függő esetektől eltérő logikai viszonyban volna az igével. A függő esetek K. szerint a *Verbalinhalt*-ot határoznák meg, mert összefüggésük az igével csak magukban van megjelölve, míg az alany viszonya az ígén is jelezve van (47. l.). Nézetem szerint ez a kifejezés: «a létező, melyhez a cselekvés hozzáfűződik, akaszkodik», *der Zustand haftet*, az időre és helyre is betűről betűre ráillik: *a hadak egész nap esatáznak a mezőn* a csata nem csak a személyekhez, hanem a mezőhöz is hozzá van akasztva, épen olyan nehezen szabadulhatna meg ettől, mint a felektől; az időtől pedig még kevésbé tudna elszakadni. Azt mondja KERN, az alanyban az fontos, hogy az ígén meg van jelölve az állítmánynyal való összefüggése, de akkor hol van tulajdonképen maga az alany, ha a rag most már nem alany,

hanem az összefüggés jelzője, a névszó pedig szintén nem alany, csak bővítője, meghatározója annak. Egyébiránt, mikép már fejtegettem, az idő is legalább akkora határozottsággal van jelezve az igen, mint az alany. Szóval az ige fogalmi tartalmához az alanynak is épen olyan köze van, mint a többi mondatrészeknek, s viszont hozzáfűződni e többi mondatrészekhez is úgy fűződik a cselekvés, mint az alanyhoz. S a mikor az alanyaszt KERN is homályosnak tartja, vajjon ismeri-e akkor az alanyt magát? Minden mondatrész lehet határozott, vagy határozatlan, sőt semmis, azért vannak határozatlan, sőt a «semmit» jelentő névmásaink is, de azt várják, hogy ha az alanynak még meghatározó bővítése (alanyszava) is van, akkor egészen világos legyen az alany, pedig ha pl. a németben az *es*-t tesszük az alanyszóvá, ezzel egy csöppet sem lesz világosabbá az a személy, melyhez a cselekvés fűződik. S ha már a külön szó ily jelentéstelen, mennyivel üresebb a személyrag, melyet KERN az igével egyenlő fontosságú mondatrészsze avat fel. Ha az *es* névmást a német nyelv, mint KERN igen jól mondja, (42. l.) nem is a jelentés kedvéért használja, hanem tisztán szó rendi czélokra s nyelvtanilag pleonastikusan, hogy az értesítő mondat ne kezdődjék igével, a hogy a franczia is alkalmaz a kérdő, vagy nyomatékos szórendben ily pleonastikus névmásokat, hát ily jelentéstelen természete van (nem hogy főalany lehetne) az igék végén levő személyragnak is. KERN igen helyesen azt mondja, (72. l.) hogy bárminő bővítőmánya vannak az *ist* igének, a lét egyforma marad. Hát hasonlóképen minden más igének is egyforma marad a tartalma, cselekvése, akárki az alany és akárminő más bővítései vannak is az igének. Az alany és a többi mondatrészek nem az igét módosítják, hanem a körülményeit nevezik meg.

Mivel az alanyt oly élesen elválasztja a többi mondatrészek-től, azért a *nominativust* sem akarja KERN esetnek elismerni (46. l.). Az alanynak nem kell eset, a *Prädikatsnominativ* pedig egyeztetésből származik: «mivel ugyanarra a létezőre mutat, mint az alany, azért ugyanabban az esetben is áll». Pedig hányszor ismétlődik ugyanaz a létező más-más mondatrészben újabb meg újabb esettel. A létező azonossága a szótó azonosságát vonja maga után, nem az alakokét, sőt ugyanaz a mondatrész is lehet más-más alakú: *Die Knospe wird eine Blüte* nagy *Die Knospe wird zur Blüte*. Ha valahol, hát az idg. nyelvekben érdemes a *nominativust* esetnek tekinteni.

Igen érdekes, a hogy KERN LIVIUSNAK ezt a mondását elemzi: *Hannibal peto pacem*. Sokat tárgyalták ezt a mondatot, KERN *Hannibal* szót nem fogadja el alanynak, mert akkor *peto* igealak kellene, inkább appositionnak veszi a *peto* alakban kifejezett alanyhoz és felsorol sok példát, többjében megelőzi az appositio az alanyt: *Waldung sie schwankt heran, Felsen sie lasten dran* (GOETHE).

Az én nézetem szerint a LIVIUS mondatában *Hannibal* igazi alany, utána *peto* értelmi egyeztetés, *constructio ad sensum*. A mint számra és nemre nézve van értelmi egyeztetés: *nagy sokaság gyűlte össze, multa milia caesi sunt*, úgy a személyre nézve is lehetséges sőt gyakori. *Paulo ante rex . . . nunc alienas opes exspecto* (SALLUSTIUS). Mi atyánk, *ki* vagy a mennyekben, *Notre père qui es aux cieux*, *Pater noster, qui es in coelis*. Én *ki* nem tudom az utat, *Moi, qui ne sais pas*.

KERN felfojását nagyjában elfogadja BALOGH PÉTER (Nyr. XVII. Az ige szereplése a mondatban), de azzal a módosítással, hogy az igén megjelölt személy határozatlan, vagy általános alany és (némely nyelvekben, mint pl. a mienkben is) általános tárgy, «maga a névszó pedig csak egyszerűen alany és mondat tárgy». De én még ezt a megkülönböztetést sem tartom szükségesnek, mert akkor a helyragot s főképp a névutót, *præpositiót* is általános helyhatározónak s mellette a szó tövét igazi helyhatározónak kellene nevezni.

WEGENER (Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens) az állítmányt az ismert és ismeretlen viszonyából fejtette ki s a mondatot két részre osztotta: *expositióra* (psychologiai alany) és állítmányra, de a nyelvtani alanyt nem az *expositióban* keresi, hanem az alany általános jelentése alapján, mely szerint minden tudományban olyasmi az alany, melyből valami kiindul, STEINTHAL és PAUL nyomán (l. PAUL Pricipien 100. l.) az *öntudatos beszélőt* teszi alanynak (147. l.). A többi mondatrészek mind *Object*-ek, «kiegészítők», tárgyak, még pedig a beszélő alany képzetének tárgyai, «Vorstellungsobjecte des redenden sich selbst bewussten Subjects».

Első sorban tehát csak az első személy az alany, vele szemben a második személy, a megszólított, már elsőrendű objectum, a harmadik személy másodrendű objectum (182. l.), de az elsőrendű tárgy másodrendű alanyává válhatik, valamint a másodrendű tárgy harmadrendű alanyává (147. l.) még pedig az által, hogy az első személy mintegy a második, illetőleg a harmadik személy előtt beszél (referál) s ezzel a nyelv egyszerű átlátszó idézetté válik. Az objectumok (tárgyak) vagy személyesek, vagy személytelenek és ide tartozik minden helyviszony, nemcsak az *afficiertes Object* (a mondat tárgya) és az *efficiertes Object* (belső tárgy és célhatározó). A személytelen dolgoknak úgy lehet személyes cselekvést tulajdonítani, hogy a mint saját cselekvéseink gépiesek, öntudatlanok (automatikusak) lesznek, s alig vesszük észre, a mikor végrehajtjuk őket, úgy az élettelen dolgok mozgását is, melyek pedig tulajdonképp csak mozgattatások, azaz mindig egy élő személy mozgatja őket, automatikus mozgásnak nézzük. Az óramutató jár, halad, nem mintha szándéka lett volna menni, hanem a hogy öntudatlanul járunk mi is. Így az alanyok kétfélék: öntudatosak és öntudatlanok. A nominativus a személyes forma, de ezen öntudatlan mozgások miatt azon sem ütközünk meg, hogy a passivumban a szenvedő tárgy, tehát egy objectum is nominativusban áll, nyelvtanilag személyesítve van (121. l.).

Ime WEGENER bár a közönségesen ismert alapon indult ki még jobban kikököntette a nyelvészetet régi kerékvágásából, mint

KERN: sem az expositio, pszichologiai vagy logikai alany, sem az ige ragja, sem az alanszó nem alany, hanem egyedül a beszélő az. Az eddig ugynevezett alany már a beszélőre nézve tárgy (objectum, 147. és 199. l.).

Hát lehet így is beszélni, de akkor nem a nyelvtani, nem a mondat, hanem a *beszéd* alanyáról szólunk. Az, hogy a nyelvtani alany a beszélőre nézve éppen olyan, mint a mondat tárgya és a többi határozók, teljesen igaz; éppen ezt bizonyíttatta BRASSAI s ennek végleges kifejtése az én dolgozatom célja is, de azért azt hiszem, van egy mondatrész, melyet eddig alanynak neveztünk és mindig fel tudtunk ismerni és megkülönböztetni a többitől, bár helyesen megmagyarázni nem tudtuk, s mely megérdemli, hogy ezután is megkülönböztessük bizonyos méltó tekintetben a többi mondatrészekről, azért kár volna az ő kétezer éves becsületes nevét tőle elvenni s «a beszélő» kifejezés helyett használni fel, neki pedig valami más kizárólagos nevet adni. Mellékesen lehet tán a «beszélő alany» műszót is használni, ha nem keverjük össze a nyelvtani alanynyal, a mondat alanyával, valamint ezt is lehet mellékesen jelzésképen másféle mondatrésznek, pl. bizonyos fajta határozónak nevezni, ha jól kifejtjük, hogy minő fajta határozó gyanánt illik be a mondat keretébe s a határozók sorozatába. Mert a nyelvtani alany csak néha esik egybe a beszélővel, s a hányszor egybe esik, ugyanannyiszor eshetik össze azzal akármelyik mondatrész is: *én látok, engem látnak, bennem látnak, tőlem nem látnak* stb. Mindazonáltal, bár az alapja eltérő, értékesnek tartom, hogy WEGENER is egyenlőnek tartja az eddigi alanyt a többi mondatrészekkel, mint BRASSAI s némi tekintetben KERN is.

Számba veendő tényező a beszédben a beszélő is, mert a tudomás, érzelem és az akarat, a többes szemlélete stb., melyeket az ige, illetőleg a névszó kifejez, az övéi, tőle származnak, rá vonatkoznak, de ezzel még nem válik mondatrészzé, ha kitett, vagy odaértett szóban nem szerepel külön is a mondatban. HOMEROS az egész Iliasban és Odysseiában nem válik alanynyá.

A második személyt eredetileg csak objectumnak tekinteni s csak átvitt értelemben, másodrendű alanynak venni szintén fölösleges, sőt hibás is, mert azt sejteti, mintha a beszélő gyermek apját, anyját nem tartaná magával egyenlő rangú lényeknek. Referatumnak, a más nevében, vagy helyette való beszédnek sem lehet olyan könnyedén magyarázni a beszédet, mihelyt nem első személyben van. Ha felkiáltok: *jön! jön!* ez annyi, mint «ő jön, én félek» és a hangom oly eleven, hogy semmikép sem foghatni az idézet előadásmódja alá: «ő azt mondja jövők». A beszélőt s a pl. cselekvő alanyt teljesen eredeti soron különböztetjük meg egymástól akárhánnyadik személy a cselekvő, sőt a magyar nyelv, melyben a harmadik személynek ragja nincs is az igén, éppen a harmadik sze-

mélyt mutatja alapszemélynek. Ha az *én* elsőrendű alany, akkor a *bennem* és *tőlem* is elsőrendű határozók stb. A személyesítés nem ily módon történik, mert különben minden mondatrész személyesítve volna.

Igy merész ujitók elvetették az alany régi, logikai meghatározását, de az igazi mondatbeli alany még mindig nincs végkép megállapítva. Kétségtelen, hogy van egy mondatrész, mely az igén jelezve van, mely sokszor nominativus, de egészen nyílt kérdés, hogy minő lélektani, vagy logikai, vagy bármiféle igazi alapja van annak, hogy épen az illető dolog jusson a mondatban az alany helyére. Mint SIMONYI KICSKA értekezése után (Nyr. 25. 537.) igen világosan fölteszi a kérdést *«mi hát a különbség a [KICSKA szerint] grammatikai alanynak nevezendő mondatrész különféle formái közt?* Ha pl. azt mondom: *Ez* || feledésbe ment, *Ezt* || elfelejtették. *Erről* || meg feledkeztek, vajjon itt is az első mondatrész csak forma szerint különböző-e? ha igen, miért? s ha nem, mi a jelentésbeli különbség közöttük s micsoda mondattani kategória az egyik, a másik s a harmadik?»

A nyelvtani alany.

Én iskolai nyelvtanomba, mielőtt WEGENER művét olvastam volna s midőn KERN művét is csak kivonatossan ismertem, egyelőre úgy határoztam meg az alanyt, hogy az állítmánynak cselekvője, szenvedője, vagy műveltetője, de sok gondom maradt még azzal a kérdéssel, hogy mi lehet e háromnak *közös jelentése*. Ragaszkodtam ahhoz a feltevéshez, hogy csak azt tekintem alanyoknak, a mit a ragokkal a nyelv is annak mutat, tehát KERN és BALOGH alanyát, melyet egyelőre *alaki alany*nak neveztem magamban. Kerestem, hogy miféle lelki működés mehetett végbe az őskori emberben, mikor az alanyt megkülönböztette; előre fölvettem, hogy a már meglevő állítmányból, nem megfordítva, a hogy a logika eddig tanította, továbbá, hogy az állítmány körül fejtett ki az alany s nem volt külön önnálló léte, mint a logika tanítása szerint képzelhetné az ember, mely szerint úgy támad a mondat, hogy két fogalmat a kopulával itéletté kötünk össze. Mint azóta tapasztalom (KICSKA Nyr. 24: 437.), a logika is áttérhet erre az irányra; WUNDT szerint az ítélet nem összekötés, hanem kifejtés, egy összetett fogalomnak részeire bontása (Logik I: 137.). Nyelvészek is megkezdték már, hogy az alanyt az állítmányból fejtsék ki; KERN alaki alanya is csak így magyarázható, s egészen világosan az állítmánynak rendeli alá BRASSAI (Akad. Ért. 3: 186.): a nevező (értsd: alany) «az a határozó, mely igéjével személyben és számban megegyezik». BRASSAI ugyan czáfolgatja SZARVAS (Nyr. 11: 179.) s azt mondja, hogy «az állítmány alkalmazkodik az alanyhoz számban és sze-

mélyben,» de ha valahol, hát SZARVAS mondására is áll, hogy «umgekehrt ist auch gefahren». Ha összehasonlítjuk e kifejezéseket: tanulsz; tanulsz te; tanulsz te öcsém; látjuk, hogy személyragos ige után a kiegészítések csak nagyobb világosságot szereznek az ige körül, nemhogy szülnék az állítmányt. Az állítmány, mint fentebb már fejtegettem, magában hordhatta a személyviszony értelmét, midőn még személyragjai nem is voltak; én úgy vélem, hogy e viszonyt előbb csak érezték, azután kifejezték külön névmásokkal s csak ezután kapott az ige is, talán ily elkopó névmásokból, vagyis hozzá igazodó részekből ragokat, melyek a kitett új névmások, illetőleg főnevek mellett pleonasztikus elemei a mondatnak. (L. SIMONYI A. m. nyelv. II. 228 k. l.) Így az ige hord ugyan az alánnyal azonos személyű ragokat, de nem «igazodik», nem alkalmazkodik ahhoz, csak ráragadt arról valami.

Előre föltételeztem végre vizsgálódásomban, hogy ama lelki műveletnek, mely az alanyt szülte, igen egyszerűnek kell lennie, mert egyszerű lelekben folyt le. Arra a gondolatra jöttem, hogy azok a lelki műveletek és képek, melyek akkor játszottak az emberben, ma is mind megvannak, legfeljebb a tárgyuk változott a változó környezetben, mert ma is sok oly egyszerű ember van, mint a régiek. E képekkel pedig foglalkozik egy tudomány: a stilsztika. WEGENER is arra rendelte többször tárgyalt művét, hogy a nyelvtan, a retorika, a stilsztika és a poétika egységes összetartozását bebizonyítsa. Régi tanítás, hogy a beszéd csupa «stilsztikai» képekből áll, melyek nagy része ma is gyönyörködtet: ezek igazi stilsztikai képek, nagy részük azonban elavult, de érthető: ezek csak szólásmódok és kép gyanánt használva prózaiak volnának; a legnagyobb rész azonban már föl sem ismerhető, meg sem sejthető: ezek már nyelvtani jelenségek. A nyelvek nem egyformán hajlandók a virágos-képes beszédre. Tudjuk, hogy a magyar nyelv nagyon gazdag virágokban, ellenkezőleg a latin igen józan és hideg, benne a legegyszerűbb képet is *quasi*-val vagy *velut*-tal kell mentetgetni, de a stilsztika általános tanításaira minden nyelvben elég sok példát találunk.

Könnyű az egyes *stilsztikai képeket a nyelvtannak* sok igen fontos *fejezetében* megtalálni: a metaforát a határozókban, frázisokban, jelentésváltozásokban; a metonymiát a jelentésstanban, midőn az eszköz nevével jelöljük a készítményt, az okkal az okozatot; (SIMONYI M. Határozók 1: 21.) a «synecdoché»-t a jelentés megszorítása és bővítése, a kicsinyítés és fokozás, a gyűjtőnevek és a többesképzés alkalmával; a személyesítést a főnevek nemeiben, mert az élettelen dolgok him- és nőneme csak onnan magyarázható, hogy az illető tárgyakat, ha nem is mind, férfi-, illetőleg nő-felének személyesítette az ősember. Ekkor ötlött a szemembe, hogy a személyesítés a magyarban, ebben a virágos nyelvben nem

talál helyet, mert itt a főnévnek neve nincs. E képtelenség azonnal arr vezetett, hogy az állítmány személyragjaiban épen a megszemélyesítés emlékköveit lássam s ezzel azt hiszem meg is találtam aa KERN-féle alaki alanynak magyarázatát: az *alany* az állítmánynak megszemélyesítése (personificatio-ja) azaz személyi, vagy személysített körülménye.

Igy igen rövid és egyszerű magyarázatra teszünk szert, mely még az alsó iskola számára is nagyon könnyű, csak a megszemélyesítés helyett kell, mivel ez stilisztikai műszó, egyszerűen azt mondani, hogy «az alany az állítmány személye». A megszemélyesítés lelki műveletből, szemléletből származik, tehát magyarázatunk a mai nyelvtudomány szellemében a lélektanra támaszkodik és mondattani alapon áll, hisz a legösibb mondatrészből, az állítmányból indul ki, egészen ehhez van tapadva.

A megszemélyesítést úgy érteném, hogy az ősemler az esemény mellett megkülönböztetett személyeket (embereket, állatokat), helyet, időt stb., melyek vagy egészen közel voltak a cselekvéshez, vagy bizonyos távolságra tőle (közelségi vagy távolsági viszonyban levő személyek, helyek, idők stb.). Talán nem fogott fel az alanyról többet, mint, hogy az illető olyan személy, mint ő és közel van az eseményhez, de az is lehet, hogy mindjárt kezdettől fogva hozzá tette azt az észrevételt is, hogy a személy tudásával, szándékával, vagy érzelmével részt vesz a cselekvésben, míg a többi körülmény erre képtelen, mert élettelen. Az *apa vezetí fiát*, az *apa* annyiban személye, alanya a cselekvésnek, hogy szándékosan, tudatosan végzi azt, e mellett pedig közel van a vezetéshez; A *fiú vezetettetik*: itt a *fiú* szintén közel van a cselekvéshez és akarattal veszi magára, fogadja el és szívesen (esetleg fájdalommal) türi a cselekvést, szóval legalább is tudatosan szerepel benne. «Szenvedí a cselekvést» oly műkifejezés, mely megengedi, hogy az illető akár örömet is szenvedjen. Az *apa vezetettetik fiát*: a szándékosság épen úgy megvan ilyenkor az apában, mint mikor cselekvő alany, csak az a különbség, hogy az *apa* távol is lehet a cselekvéstől, távolsági viszonyban álló személyes körülménye az állítmánynak.

Mivel a határozók honnan, hol és hová iránya nemcsak helyviszonyt, hanem időviszonyt is tartalmaz t. i. a cselekvés folyamataához képest *Pestről jön*, Pest volt helye, *Pestre megy*, Pest leendő helye az alanynak, vagyis a honnan irány előidejű, a hová irány utóidejű hely, azért itt is följegyzendő, hogy a műveltető alany szándékossága előidejű, a közelségi viszonyban levő cselekvő és szenvedő alany szándékossága, vagy érzelme pedig egyidejű a cselekvéssel. A ki vezetettetik fiát, annak minden esetre előbb megvolt a szándéka, mint a vezetés kezdődött s hogy tovább is tart-e még, az nem fontos a nyelvre.

A felsorolt példákban az alany szerintem nem csak személyesítése, megszemélyesített körülménye, hanem valóban *személye* az állítmánynak. A megszemélyesítés folyamatát WEGENER-től eltérőleg úgy képzelem, hogy midőn a mi tudós korunk felfogása szerint nem személy, hanem élettelen dolog az alany, pl. *a kő repül*, az ősember azt is személynek látta, akaratot, lelki működést tulajdonított neki, *a gyerek fut, a nyúl fut, a patak fut* között tudatosság dolgában nem látott különbséget. S mivel nem tehetjük fel, hogy az ember bármikor is az egész világot személynek nézte volna, világos, hogy az ősember is végzett igazi személyesítést is, vagy hasonlat, metafora alakjában: *a kő [mint a madár] repül*, vagy gépies analógiával pl. oly cselekvések mellett, miket az ember nem szokott elkövetni: *víz párolog, a tó kiszárad*. Az ily mondatokban az alany már a legkezdetelegesebb időben is megszemélyesített körülménye az állítmánynak.

Ezen az alapon bármely alanyt könnyű megmagyarázni. A cselekvő mondatban a cselekvés végrehajtója, a szenvedőben annak a szenvedője van megszemélyesítve, a meg nem személyesített szereplők pedig határozóvá súlyednek le: A mester inasára üt: Az inas üttetik a mestertől; A munkás kapál: A gazda kapáltat a munkással. Ennélfogva az *actív* igeragozást cselekvő szemléletű, vagy cselekvő személyű, a *passivum*-ot szenvedő személyű ragozásnak kellene nevezni.

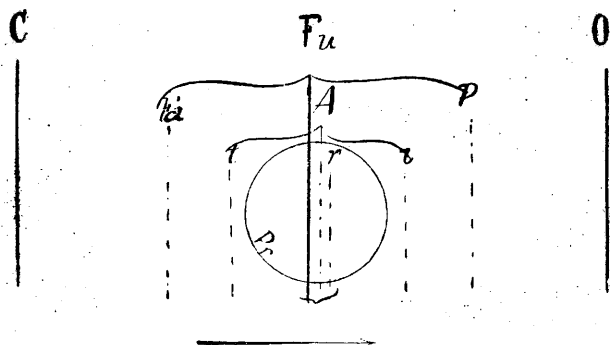
Az alany hármas iránya.

Az alany, mint már érintettem, olyan közelségi és távolsági viszonyban van az állítmánynyal, mint a mellérendelt mondatok egymással, s valamint a mellérendelt mondatok közelségi viszonya gazdagabb a másikkal, úgy van ez az alanyban is. Ugyanis tulajdonképen kétféle műveltető ige van, egyik a távolabb álló személy akaratát fejezi ki: *vezettet, irat, csináltat, épített*, midőn nem szükséges, hogy az alany jelen legyen a cselekvésnél («tökéletes műveltető» SZILASI, NyK. 24:188.); a másik egy közel álló személy: *a cseléd ablakot nyit* (az ablak nyílik), az *ellenség a hajót elsüllyeszti* (a hajó elsüllyed) stb., a cseléd közel van az ablakhoz, nem lehet tőle távol, az ellenség nem lehet távol a süllyedéstől; ezt az igét BARBARICS álműveltetőnek, SZILASI késztetőnek nevezi (l. u. o.), de találóbbnak gondolom a «vezető alany» illetőleg «vezető ige» elnevezést, az alany valóban vezeti a nyílást, a süllyedést.

Igy a közelségi viszonyra három alany is jut: vezető (közelebbi műveltető), cselekvő és szenvedő, melyeket közösen «szereplő» alany néven lehetne összefoglalni. E három alanynak megfelelő igék az idg. nyelvekben is vannak, míg a valódi műveltető alany mellett külön műveltető ige kell: *iubeo, lassen, faire*.

A vezető, cselekvő és szenvedő alany, mint a cselekvés megindítója, folytatója és végpontja a határozók hármasság: honnan, hol, hová irányának felel meg. A szenvedő alany tehát úgy viszonylik a cselekvőhöz, mint a hová irányú helyhatározó a hol irányúhoz azzal a különbséggel, hogy az alany közel van a cselekvéshez, a hová irányú helyhatározó pedig távol van tőle.

A *cselekvő alany* újra egy még szorosabb közelségi viszonyban álló hármasság csoportra oszlik: az ige egyik oldalán az átható, középpont a magáraható s a másik oldalon az át nem ható igék alanya foglalt helyet. A magára ható igék mellett a szemlélet vonala tört vonallá válik, mert akkor a tárgy is ott van, a hol az alany és mégis az ige át kell a képzeletnek hozzá jutnia. Az alanyok kölcsönös helyzetét egy nem létező mondatban (mert soha sem lehetne mindenik szereplő alanyul kitéve) így lehetne szemléltetni:

Fa = vezető (factitivum), A = cselekvő (activum), P = szenvedő (passivum); t = átható (transitivum), r = magáraható (reflexivum), i = átnemható (intransitivum); C = műveltető (causativum), Fu = szereplő (fungens); Pr = állítmány (prædicatum).

A nem személyesített szereplő határozóvá lesz, a személyesítés ereje pedig a logikailag ugyanabban a szerepben maradó dolgot kissé idebb, vagy odébb tolja: *A cseléd ablakot nyit*; *e vezető alany*, ha nem személyesítjük, okhatározóvá lesz és a műveltető alany helye felé tolódik: *A cselédétől az ablak kinyitattik*. (Én iskolai nyelvtanomban a szenvedő ige mellett szereplő cselekvő személyt az okhatározók közé soroltam, s velem egy időben a Nyelvőr egy írója is ezt a nézetet fejezte ki: «Némelyek az ily szerkezetű mondatokban előforduló eredet-, vagy szorosabban okhatározót «által» névutóval fejezik ki». Nyr. 22: 202. SCHNEIDER M. VAZUL. Egyébiránt már KUMMER német nyelvtanában is megtalálhattam volna ezt a felfogást. 230. §.) Az *ablak kinyitattik*: ha a

szenvedő alanyt cselekvőnek személyesítem, az át nem ható helyére tolódik: Az *ablak nyílik*, vagy a magáraható helyre: Az *ablak nyitódik*; a kettő már oly kevésbé tér el egymástól, hogy nem is tudnám hamarosan eldönteni, nem magáraható-e a *nyílik* is. Ezen ígék mellett már a vezető okhatározó is csak úgy fordulhat elő, ha nem jelent személyt: a *széltől, ütéstől* stb., vagy ha magáraható névmás: *magától nyílik* (v. ö. *magától jár*). E határozókat már mindenki okhatározóknak mondaná. Mind a cselekvő, mind a szenvedő szerkezetben elfér a végrehajtó és az ige között egy eszközhatározó, pl. *kezelével, ásóval, kapával*, mely a cselekvésnek még közvetlenebb, közelebbi végrehajtója, mint az alany: a kéz és az ásó még közelebbről nyit, vagy ás, mint a személy. A *műveltető* alany mellett a cselekvő, vagy vezető személy lesz eszközhatározóvá, mert ez annyival van közelebb a cselekvéshez, mint a másik eszközhatározó a cselekvő alannál, vagy úgy történik a változás, mintha a műveltető megszélyesítése a cselekvőt odébb tolta volna: A *gazda a cseléddel ablakot nyittat, a munkásokkal gödröt ásat*. Nem osztozom BALOGH P. felfogásában, ki az eszközhatározó személyt közelebbi helyett távolabbi alannak tekinti. (A határozók osztályozása. Nyr. 26 : 390.) Úgy látszik, az én iskolai nyelvtanomat BALOGH egyáltalán nem méltatta figyelmére.

E hármas csoportok alapján el kell ismernünk, hogy valóban igaza van BRASSAI-nak, ki az alanyt ép oly módon rendelte alá az állítmánynak, mint a határozókat, és SIMONYinak, mikor azt mondja, hogy az alany is ép oly «körülmény», mint a hely-, idő- és a többi határozók. (Nyr 26. 396.) Az eddig hirdetett dualizmusért, melyet a mondatrészek tanából a hangsúly és szörend fejezetébe kell áthelyeznünk, kapunk minden tagban trinizmust.

A *házban* határozó mellett megérezzük, hogy vannak *honnán* és *hová-irányú* társai is, de már el kezdjük felejteni, hogy az ok-, eszköz- és célhatározó is egy sorba tartozik, egy eszközhatározó mellett csöppet sem gondolunk arra, hogy ez a folytatás, haladás iránya és van kiinduló- és végpontbeli társa is, a nyelvtanok azonban könnyű szerrel összeállították még e csoportokat. Az alanyok mellett e szemléletet annyira elfelejtettük, hogy még a nyelvtanok sem tudták visszaidézni. Képeletünk most már csak azt tartja számon, hogy mi új a mondatban, mi nem, de a nyelvszokás a régi taposott uton jár s képzelődés nélkül is azt tartja meg képzelt személynek, a mely régebben volt s ezt teszi alannyá, de akár az eseményen innen, akár azon túl van ez, azt bocsátja előre, a mit ismer, illetőleg a közlés szükségéi szerint sorozza rendbe a körülményeket. Nem azt a szereplőt személyesítjük tehát, a melyik logikailag legfontosabb, vagy a melyik abban az esetben legismertebb, hanem amelyiknek helyét, irányát legjobban megszerette és megszokta a nyelv. A latin jobban

szereti a szenvedőt, a tulsó pontot, a magyar cselekvőt, együttes pontot, ez a két nyelv között egyszerű iránykülönbség, minőt a határozók terén is találhatunk, pl. a magyar azt mondja: Keletre van a határ, a latin: kelet felől. A latin, mely a szenvedőt, a távolabbi pontot szereti személyesíteni, messze vetődő tekintetével észre sem veszi egészen közel magához a műveltető alanyt, tekintete elsiklik fölötte, azért neki nincs is műveltető alanya; megfordítva a magyar, ki a cselekvőt szereti kifejezni, jobban látja a műveltető alanyt, de így nem vetődik oly könnyen a tekintete a szenvedőig s ritkán alkalmazza azt.

Igen fontos megjegyeznünk, hogy az alany egyformán igazi alanynak marad, akár igazi személy, akár csak metafora, vagy analogia alapján számít személynek, akár van képessége lelki működésre, akár nincs: *A gyermek sír a szobában, A lélek sír az emberben, A nyersfa sír a tűzben. A madár repül, A kő repül, A hír repül. Az ellenség lelövetik, Az alma lelövetik.* Mindegy tehát, hogy eredeti vagy átvitt értelemben jelent-e személyt a szó; a mondattani metafora személyesítés alapján személy, alany marad, ha a személyesítést nyelvérzékünk nem sejtí is már, s a szótó miatt a dolog élettelen voltát nem tudjuk is elfeledni. Az alany irányviszonyait részben már mások is sokan felismerték, sőt általában ismerteknek mondhatni. GABELENTZ egyszer így szól (idézi BRASSAI, A mondat dualizmusa 15. l.): «Ezek a népek a kiható igében a subiectum és obiectum közti közbenjárót látnak, mintegy utat, a melyen át amaz ehhez jut,» tehát épen úgy fogja fel GABELENTZ is, a hogy én lerajzoltam: az alany (helyesebben a képzelet az alanytól) áthalad az igén és úgy jut a tárgyhoz. Ép így SZAMOSFALVI GERGELY (SZINNYEI) Nyr. 16 : 414.: a verbum mindig cselekvést fejez ki, csak az a kérdés, milyen irányu cselekvést? 1) a cselekvés a grammatikai subiectumtól indul ki: a szolgáló mos, 2) a cselekvés mástól indul ki és a grammatikai subjectumra irányul: a szennyes ruha mosatik, 3) a csel. a gram. subjectumtól indul ki és reá is irányul; a béres mosakodik.» Sőt már POTT is nyilvánított hasonló felfogást (idézi SIMONYI után SCHNEIDER VAZUL Nyr. 22 : 202.): «Subjekt einer handlung, d. h. ihre urheber, woher sie gewissermassen auch räumlich, nicht bloss kausal, ausgeht». Mind ezekben csupán az alany és ige közti helyviszony van figyelembe véve, de azt hiszem, a különböző alanyok kölcsönös helyi viszonyát is elég természetesen fogtam föl.

5. A tárgy (objectum).

Ha csak indogermán nyelveket ismernék, most avval az érzéssel zárhatnám be értekezésemet, hogy az alany kérdését megfejtettem, de a magyar nyelv új nehézségeket támaszt. Nálunk

tárgyi ragozás is van, azaz némely körülmények közt a tárgynak is van személyragja az igén. Tehát itt nagy nehézségre bukkanunk; hogy lehet akkor az alany személyesítés, mikor a tárgy is annak látszhatik?

Vélemények.

A tárgy a mi általános felfogásunk és minden nyelvtanunk tanítása szerint külön mondatrész (vö. SIMONYI A magyar nyelv 2: 301. l.), oly független az alanytól, mint a határozó, és az állítmánynak ezekkel egyenlő rangú, önálló bővítése. A logika nem sokat törődött vele, rá nézve az alanyi és jelzői viszonyon kívül a többi mind egyenlő kapcsolat; s a logika ennek nem is látja kárát, de az iskolai nyelvtanoknak nagy bajt okoz a tárgy, mert egészen külön kell ismertetni és még sem tudunk egyebet mondani róla a fiatal gyermeki elmének, mint hogy *kit* vagy *mit* kérdésre felel, vagy felsőbb osztályokban, hogy a cselekvés kihat vagy áthat reá. De már ez az utóbbi magyarázat zavart szül, a tanuló a hová-irányú határozóktól nem tudja megkülönböztetni, mert ezekre is «kihat» és «áthat» a cselekvés. Megfordítva nem tudom, hogyan fejtik meg sokan (pl. LYON) a szenvedő alany és tárgy között való különbséget, ha a tárgy egyszerűen csak az, a mi felé a cselekvés irányul. Szóval itt valóban megsínyli a nyelvtan, hogy a logika cserben hagyta. A lélektan sem sietett buzgóbban a nyelvtan segítségére, ez is csak annyit mond, mint a logika, a tárgy az, «a kire, vagy a mire közvetlen áthat a cselekvés», így szemléli azt a beszélő.

Előttém helytelennek tűnt föl, hogy a hat mondatrész jelentésének magyarázata rendszertelen, összefüggéstelen alapon áll, semmiben sem érintkezik egymással, azért iskolai nyelvtanomban, a mennyire lehetett, segíteni igyekeztem ezen. Annál élesebben feltűnt, hogy mily nehéz értelmezni a tárgy különállását. A tárgyban nincsenek osztályok, mint a mindig hármas irányu határozókban, vagy mint az alanyban, mely legalább is kétféle, nálunk éppen háromféle, sőt a tárgy oly felosztást sem tűr, minőt a jelző, mely alanyi, tárgyi és különféle határozói viszonyban lehet a jelzett szóhoz. Az az egyetlen különbség, melyet a tárgyak között tehetünk, hogy némelyik *önálló*, a másik *eredmény-tárgy* (külső és belső tárgy: nézi a sebet, sebet üt), az alanyok közt is megvan és éppen olyan függésben van az ige iránt, mint a tárgyban: seb támad (eredmény-alany), a seb kezeletik, vagy gyógyul (önálló alany). De az elszigetelt helyzet csupa hármas szövetségek között kihívja a támadást. Hajlandók vagyunk a tárgyat a határozók közé kebelezni be. A német grammatikák az akkusativ-object mellett az úgynevezett vonzatoknak genitiv-object, dativ-object nevet adnak (itt az object szó inkább a mi határozónknak, mint a tárgynak felel meg), a francia nyelvtanok a complément direct mellett complément indirect-t és complément circonstanciel-t ismernek. Nálunk újabban BALOGH PÉTER BUDENZNEK és MUNKÁCSI-KÜNSZAKnak nyomán tárgyhatarozóknak nevezi őket s a tárgyat leszállítja közéjük: «a -t ragos, meg a más ragú mondatrészek teljesen azonos logikai viszonyt fejeznek ki: a cselekvés passzív tényezőjét»; ezek a -n, -ben, -ról, -től, -ra, -hoz ragos mondatrészek ép úgy tárgyai a cselekvésnek mint az úgynevezett mondattárgy; tárgynak kell venni azilyent is: áldást mond valakire, továbbá a részes határozót (ad vkinek), melyet

régebben úgy is részes tárgynak neveztek; tárgy van a hasonlóságot jelentő igék mellett (az apa hasonlít fiához) sőt melléknevek mellett is (jártas, tapasztalt vmiben). És ámbár «a -t ragos tárgy csakugyan a mondatnak is tárgya, nemcsak a cselekvésnek», mégis «mindkét fajta tárgy a mondatrészeknek ugyanabba a kategóriájába esik». Szóval a tárgy a határozók közé tartozik, de hogy e mellett a -t ragos mondatrészt mégis ép oly önállónak képzelet BALOGH is, mint bárki más, világos a következő tételéből: a «képes helyhatározó» és efféle lélektani elnevezések «a dolog lényegét még csak nem is érintik, a dolog lényegét a cselekvés *alanya*, *tárgya*, *helye*, *ideje*, *módozatai*, továbbá a létező *helyzete* és *állapota* fejezik ki»; ezek a logikai viszonyok teszik a határozók alapját. Vagyis BALOGH is egyenlő soron említi fel a tárgyat az alánynyal és a határozókkal, mintha volna egy körülmény, melyet se alánynak, se határozónak, se jelzőnek nem lehet tekinteni, se pedig helynek vagy időnek, se módozatnak vagy állapotnak, hanem minden esetre valami külön tárgynak. Hisz e körülmény vagy logikai viszony (kérdés, van e valakinek joga azt mondani, hogy a nyelvnek lényegét a logika adja meg, nem pedig a lélektan) ép úgy megköveteli, hogy a határozók kérdésében külön figyelembe vegyék, mint a hely vagy az idő.

MAXWELL angol nyelvtanában a tárgyat az állítmány-kiegészítő névszóval sorozza össze. Nála a nyolcz mondatrész közt harmadik a *complements of the verb* (222. l.). Azt mondja, hogy sok ige nem alkothat magában teljes állítmányt hanem kiegészítőt kíván maga mellé, (224. l.) még pedig némely át nem ható ige mellett *predicative complement* (állítmányi kieg.) kell az ige teljességéhez az (ilyenek: *látítani, lenni, válni, appear, be, become, feel, look, seem, stb.*) a cselekvő alakú átható igék mellet pedig *objective complement* szükséges pl. *cats catch mice* a macska egeret fog (226. l. 525. l.).

A tárgy az alanyok közé tartozik.

Most csak az van hátra, hogy a jelző, vagy az alanyok közé sorolja be valaki a tárgyat s én valóban az alanyok között találtam meg az ő igazi helyét. Én a tárgynak különösen önállóságát nem tudtam megérteni, valamint BALOGH is ezzel lehetett elégedetlen, azért csatolta a határozókhoz.

De én más irányban kerestem a tárgynak társait s nyelvtanomban inkább az *alanyok közé emeltem föl*: hogy a tárgy úgy tűri, szenved a cselekvést, mint a szenvedő alany, de egy-egy cselekvés mellett egyszerre csak egy alanyt tudunk kitenni, azért mikor a cselekvő alanyt kifejezzük, a szenvedő alany helyett tárgyat kell mondanunk, illetőleg mikor a szenvedő alany van kifejezve, a cselekvő helyett okhatározót mondunk. Vagyis a tárgy nem egyéb, mint a *cselekvő alany mellett kitett szenvedő alany*, melynek persze nem lehet ugyanegy alakja, mint a fő alánynak. Ez a hová-irányú távolsági viszonyban álló alany, mely a föntebbi rajz rendszerét teljessé teszi, és ott *O* betűvel van föltüntetve.

Ha a szenvedő helyett: *A ház építetik* cselekvőben fejezzük ki magunkat: *A munkások a házat építik*, akkor a ház mintha egy

kissé nagyobb távolságba tolódnék a középponton túl, távolabbi személy gyanánt szerepel, talán azért, mert a munkástól a házig kétszeres távolságot látunk, bármi kicsiny szakaszokból álljon is az; egyik az alanytól a cselekvésig, a másik innen a tárgyig, vagy azért, mert egyszerre két közelségi viszonyban levő alanyt nem tudunk megszemélyesíteni, a távolságnak legalább akkorának kell lenni, mint a vezetőtől vagy áthatótól a tárgyig (leginnenső közelség, legtulsó távolság) s a szenvedő szerkezetben a legtulsó közelség a leginnenső távolságot is határozó alakká változtatja. Logikailag ugyanott van a tárgy, a hol az át nem ható és a szenvedő alany (*a ház épül, építetik, a házat építik* a végrehajtó egyformán homályos), mégis távolsági viszonyban van, mert a szenvedő alany szenvedését inkább képzelhetjük egyidejűnek a cselekvéssel, s annak is kell képzelnünk, a tárgyban pedig megengedi a nyelv-érzékünk, hogy a lelki működést utóidejűnek képzeljük, megtörténik az ütés, azután támad a fájdalom: *A fiút megütik*. A műveltető alanyban a távolsági viszonyt és az akarat előidejűségét is világosan érezzük, a tárgyban inkább csak az érzelem utóidejűségét érezzük világosan, a távolsági viszony érzete nem oly élénk. Azt is lehetne mondani, hogy a műveltető (honnan-irányú távolságban levő) alany első sorban akaratával, a tárgy (a hová-irányú távolságban) érzelmével, a közelségben levők tudomásukkal s csak másodsorban vesznek valamely más tehetségükkel is részt a cselekvésben.

A magyar nyelv minden esetre inkább az alanyok közé illeszti a tárgyat. Logikailag talán az volna a következetes fölfogás, hogy valamint a szenvedő alany mellett kitett cselekvő személyhatározóvá lesz: a kutya a fiútól megveretik (alany, határozó, ige); úgy a cselekvő alany mellett kitett szenvedő személynek is határozónak kell lennie: a fiú a kutyát megveri (alany, határozó, ige); de a két átalakulás a magyarban épen nem hasonlít egymáshoz. Az okhatározó ugyanis máskülönben is jól ismert határozó, míg a tárgy máskülönben sehol sem fordul elő a határozók között, az egyszerű helyhatározótól pedig mégis különbözik egy kicsit. Sőt pozitíve alanynak tünteti föl a tárgyat épen az ige tárgyi ragozása. *A tárgy is egyszerűen csak személy*, de mivel mellette a cselekvő alany van megszemélyesítve, természetes, hogy a szenvedő személy távolabbi helyzete miatt nem kaphatja ugyanazon ragokat, sem önmagán, sem az igén, mint a másik. De azért lehet személyesítve. Mondhatnám, a magyar annyira érzi a tárgynak személy, vagyis alany voltát, hogy midőn e tárgy ismert, határozott, akkor róla is személyragot tesz az igéhez, mint a más fajta alanyokról. És itt helyre kell igazítanom azt a kicsinylést, melyet föntebb mondtam, hogy a magyar nem tudja oly messze vetni a tekintetét, mint a passív szerkezettel sűrűn élő nyelvek, mert ha az igén túl székelő

személyről még ragot is szed az igére, akkor ugyancsak erősen rászögezte a szemét.

A tárgy és cselekvő alany ugyanegy mondatban épen olyan, mint egy hol-irányú és egy hová-irányú helyhatározó egymás mellett: a harangszó általzúg a házak felett ki a szélekig, vagy mint egy honnan- és egy hová-irányú helyhatározó: az ajtótól az utcaig tántorog. Ellenben a szenvedő alany és a cselekvő személy lazábban tartozik össze s csak egy alanyt és egy határozót tesz ki.

Semmi csoda, ha a virágos szavú magyarban kettős személyesítés van kifejezve és abban sincs csoda, ha a tárgynak az alanyhoz való tartozását oly nehezen vesszük észre, hisz főképp az indogermán műveltető alany hiánya miatt az alanyok hármás iránya is egészen kiveszett a nyelv- és tudományos érzékből. Nyelv-érzékünk azt sem sugja egy hanggal sem, hogy a célhatározó a módhatározóval egy vonalon helyezkedik el, de azért ez mégis úgy van.

Azt hiszem, hogy az *indogermán nyelvekben* is lehet személynek venni a tárgyat, az accusativus ott sem legfőképpen a tárgy esetéül szolgál. E nyelvek a tárgy homályosabb személyesítését az idők folytán sem világosították meg annyira, hogy mint a főbb személyt, ezt is külön pleonasztikus raggal jelezték volna az igen, hisz a magyarban sincs a tárgynak személyragja, ha a tárgy ismeretlen, általános, vagyis homályos, hanem csak akkor, ha a tárgy határozott, tehát jobban szem elé esik, és ekkor is csak személyragja van, számragja nincs.

Ha az indogermán nyelvek a tárgyi személyrag hiányával okoznak nehézséget felfogásommal szemben, az *amerikai nyelvekben* meg épen az a bökkenő, hogy ezekben nem csak az alanynak és tárgynak, hanem minden mondatrésznek van ragja az igében. Nem áll módomban utána járni, hogy ezek a ragok személyragok-e vagy csak a mondatrészek ragjai. Ez utóbbi esetben az alanyokról adott magyarázatommal semmi közük sincsen, de még ha az illető mondatrészek személyét jelölnék is, lehetne azt mondani, hogy élénkebb képzeletű népek többet személyesítenek meg, mint mások, és az alany így is megmaradhatna az állítmány főszemélyének.

Ujabb ellenvetést támaszthatni a *jelző* (attributum) szempontjából. Mert ha a jelző a latinban nemben is egyezik a jelzett szóval, holott lehetne mindig semleges nemű, ez azt mutatja, hogy a jelzett szó és jelző közt személyesítés van; illetőleg a magyarban, hol a birtoknak vannak személyragjai, a birtokos jelző és a birtok közt (néha még a részeshatározó és infinitívus között) találunk még világosabban személyesítést. De ez a kifogás sem rontja le az alanyról adott magyarázatomat, mert ezzel nincs mondva, hogy az alanyon kívül más mondatrészt nem lehet személyesíteni. A jelző és a birtokos egy alárendelt mondatrésznek a személyei.

A jelzői személyesítés csak azt bizonyítja, hogy a legszorosabb kapcsolatot, mely beszédünk egyes részletei közt előfordul, éppen a képzelet legelső szüleménye, a személyesítés hozza létre. A jelzői kapcsolatot különben közelebből megmagyarázni tudtommal még nem sikerült. A mit pl. TRENDELENBURG mond (idézi KICSKA Nyr. 25: 436.) hogy van állítmányi (der baum blüht, jelzői (der blühende baum) és tárgyias (értsd határozói) kapcsolat (blüht herrlich), mert az alanyt és állítmányt külön vesszszük észre, az ámbár úgy látszik, mintha a nyelvre lenne építve, inkább csak az ismert nyelvészetben alapul s világos, hogy TRENDELENBURG csak azért véteti külön észre az alanyt és állítmányt, mert a dualizmus értelmében egyenlő rangú részeknek tartja őket. Én azt tartom, hogy az alanyt is az állítmánynyal egyszerre vesszszük észre éppen úgy, mint a jelzőt és jelzettet.

Személyesítés minden esetre van ott, a hol majd minden nyelvben vannak személyragok, pl. az állítmányban és valószínűleg van ott, a hol ez némely nyelvben jelezve van, a másokban nincs; pl. személyesítünk a jelzőben, mert ezt jelzi a latin, csak a magyar nem; személyesítünk a birtokviszonyban és a határozott tárgy mellett, mert jelezzük azt a magyarban, csak a latinak nincs rá jele.

De legjobban bizonyítja a tárgynak alany- és személy voltát és legjobban megmagyarázza a tárgy és határozók közötti különbséget a személyesítés értelme, mely abban áll, hogy pl. ebben: «Az apa vezeti fiát», két nem egyenlően szereplő személy vesz részt a cselekvésben szándékosan, tudatosan, vagy valamely érzellemmel. Az alanybeli személyek, mint már kifejtettem, a beszélt felfogása szerint valamelyik lelki képességükkel vesznek részt a cselekvésben: akarják vagy tudják azt, vagy valamely érzelmet éreznek mellette s világos, hogy a tárgy is ilyen tudatos résztvevője az eseménynek. «Szenvedi a cselekvést» csak kelletlen részvevést jelent, de sokszor világos, hogy ezt nem kell a szó szoros értelmében venni s a tárgy ugyancsak örül a vele történő eseménynek. Így az akarattal működő alany akaratát sem kell mindig szorosan vennünk, mikor pl. valaki akaratlanul megöl mást; az ily esetek nem rontják le az eredeti szabályt.

GABELENTZ is azt mondja (Die Sprachwiss. 106. l.) hogy a tárgy a legtöbb nyelvben csak a határozók (adverbiales Attribut) alfaja, de logikai okoknál fogva nem lehet elválasztani az alanytól és a *genus verbitól*.

Hasonlóképen PAUL is (113. l.) bár a Genitiv- és Dativ-Object-ek neve miatt a tárgyat a kiegészítőtől elszakítani nem tudja, nagyrészt az én felfogásomhoz hajlik: két alany viszonya egyazon állítmányhoz eltérő is lehet s ez esetben a nyelvfejlődés folyamán lehetségessé válik, hogy a kettős alanyt alanyná és tárggyá válaszszuk szét; oly mondatban, mint *ich rieche den braten* az *ich* ét a *braten* szók valaha egyaránt a lélek-

tani alany általános osztályába estek. Hisz az alany és tárgy közti rokonság abból is kiviláglik, hogy a tárgyat passivumba való áttételkor alanynyá lehet tenni A tárgyat az alany mellett ezzel egyenlő értékű mondatrésznek lehet felfogni, de az is előfordulhat, hogy közelebből függ össze az igével, mint az alany, s ekkor az állítmánynyal egy mondatrészt tesz, mint az állítmány alárendeltje. Éles határvonal a kétféle viszony közt nincsen.

WEGENER nézete szerint a szenvedő alany a tárgyból keletkezett s ez magyarázná meg, hogy a semleges nemű főnevek nominativusa egyenlővé lett az accusativussal (203. k. l.). A tétel eleje az én állításaimmal találkozik, bár az eredetiség kérdését nem merném eldönteni s a nom. és acc. egyenlőségét sem tulajdonítom mondattani okoknak. A mondattan csak annyiban foly be erre, hogy a tárgy is eredeti személy s annál jobban cserélődhetik az alakja a másikéval.

SWEET (A new English Gr. 113. l.) szintén a tárgyat tartja eredetibbnek, azért a szenvedő szerkezet nominativusát fordított tárgynak *inverted object*-nek nevezi: *the rat (inverted object) was killed by the dog (inverted subject)*.

A személyesítésből kiindulva értjük meg legjobban a *határozókat* is (adverbialia). «A munkás kapával ás»; mint kifejtettem, tulajdonkép a kapa is ás, logikailag ez közelebbi alany, de az eszköz öntudatlanul működik, szerszámkép szerepel; A gazda a munkással ását: itt az ő szemlélet szerint már a munkás is eszközhatározóvá sülyed le, mintha lelki működést nem szentelne a cselekvésre; A gazda bottal sétál, a munkással sétál: itt is csak a gazda a szándékos cselekvő, a társa dologi körülménynyé szorul hátra. Az a különbség tehát e két mondat között: «a fiút üti» és «a fiúra üt», hogy a tárgyat úgy fogjuk föl, hogy a fiú érzelmeivel tudatosan vesz részt a cselekvésben, a határozóban pedig a fiú érzéketlen dologgá, süket és vak helylyé sülyed le. Valamint az alanyban az élettelen dolgok tudatos személy gyanánt vannak használva, úgy a határozóban az élő személyeket is dolgokká fokozzuk le.

Ez a képzeletjáték adja meg a határozók jelentésének alapját, a személyesítés fogalma oly világosságot vet e mondatrészekre, minőt nem is sejtettünk. De erről a határozók során fogok szólni, itt csak azt bocsátom előre, hogy eme felfogás mellett a *határozók osztályai egymással is szervesen összefüggnek*, egy könnyen felfogható egységet tesznek, melyet eddig nem vettünk észre. Sőt így egyúttal a határozók egymásba folyó határait is tisztábban választ-hatjuk szét. Ugyanis valamint az alanyban az élettelen dolgok nevét a személyesítésnél átvitt értelemben személy gyanánt használjuk, úgy a tárgyak és személyek neveit a helyhatározóban helynek tekintjük: *A sas Gordius szekerére szállott*, *A sas Gordiusra szállott*, «szekerére» és «Gordiusra» nem csak hely, hanem igazán *helynév gyanánt* vannak használva.

Valamint ebben : a kő repül, a «kő» személynév (állat) gyanánt van használva, úgy ebben : elrepült a kő és egy nemes vitézre szállt le, a «vitéz» helynév gyanánt szerepel. Azt kellene tehát mondani, hogy ebben : az almáról-, a fiúról-, az országról beszélek : az egyik dolog (az alma) valóban tárgy, a többi pedig (a személy és a hely) átvitt értelemben tárgy gyanánt, sőt *tárgynév* gyanánt használt szó. Amennyiben ezt az átvitt értelmet nehéz megállapítani, annyiban a határozók összefolynak, de tisztán szétválaszthatjuk a határokat, ha a jelentés-átvitelt nemcsak a szótanban, hanem a mondatban is elismerjük.

De nem akarok további részletezésbe bocsátkozni, eléggé kimutattam, hogy a tárgy élő alany, nem élettelen határozó, s miután ezt világossá tettem, most elismerhetem, hogy azoknak, a kik a tárgyat a határozók közé sorozták — mégis igazuk volt. A tárgy igenis határozója az igének annyiban, hogy tulajdonképp az *alany is csak határozó: személyhatározónak* nevezhetnők. Ha a tárgyat már eddig is besorozták a határozók közé, sőt a dualizmus értelmében is az állítmányhoz tartozó mondatfélbe helyezték, ez onnan volt, hogy a tárgy kérdésében a logika nem vezette úgy félre az embereket, mint a jogtalan trónra helyezett alany kérdésében.

A nyelvfejlődés csakugyan nem tett különbséget a határozók és az alany közt, még *határozószót* (adverbiumot) is képezett az alany számára, épen mint a helyhatározó számára, a franczia *on*, német *es* és *man*, angol *one* nem egyebek, mint megkövült alanyi formák, tehát adverbiumok s valamint a helyhatározó szók használata nagyjában csak a határozókra szorítkozik, ezek is csak az alanyban fordulhatnak elő.

E határozós felfogás szerint a beszéd egyszerűbb, mint az eddigi elemzés mutatta. A mondatban nem két egyenlő tag, dualizmus, hanem két réteg van: állítmány és ennek néhány határozója : személy-, dolog-, hely-, idő- stb. határozó. Mindenikben megvan a közelségi és távolsági viszony az állítmány iránt, úgyszintén az innenső, s egybeeső és túlzó helyzet az állítmánynyal és egymással szemben. Innen a helyhatározói ragok és elöljárók, névutók szerepe majd mindenikben, ezek a közelség és távolság különböző minőségeit, a helyzeteket jelzik. Eredetileg talán nem is fogta fel az ember a viszonyokat részletesebben, csak annyit, hogy ez a dolog az állítmányhoz közel (illetőleg attól távol) van és személy, közel vagy távol van és élettelen, mozgó dolog stb. Azután járult ehhez a helyzet és a cselekvés, szenvedés és más ily viszonyok észrevése.

Most már tehát megvan a felelet SIMONYI kérdéseire ; e mondatokban : *Ez* | feledésbe ment, *Ezt* | elfeledték, *Erről* | megfeledkeztek : *Ez* személyesítve van az esemény közelében tudatosan cselekvő személyül (a németben *das wurde vergessen*, a közelség-

ben tudatos érzelemmel szenvedő személy volna); *Ezt* kissé nagyobb távolságban tudatos érzelemmel szenvedő személylyé van téve, azért távolabbi hová-irányú és utóidejű alany, mit röviden tárgy-nak nevezhetünk, ha akarjuk; mellette közeli, azaz főszemély «az emberek»; *Erről* öntudatlan dolognak van hagyva, azért határozó, mellette közeli személy (magáraható alany) szintén «az emberek».

Az ily mondatot pedig: *Az alma gyümölcs*, az iskolában így elemezhetni: *gyümölcs* állítmánykiegészítő (vagy csak *kiegészítő*, vagy állítmányi névszó) és [a magyarban] az állítmányt pótoljuk vele, (jó gyümölcs volt: itt nem is kell a «pótlás», állítmánya *volt*, «gyümölcs» csak *kiegészítő*) *alma* pedig alany, mert úgy beszélünk, mintha a gyümölcsök sokasága közt az alma egy külön személy volna, mert nyelvtanban az állatot, vagy tárgyat is csak személynek mondjuk, ha alany. *Az alma jó*; *jó* kiegészítő és tulajdonság, az *alma* mellette [olyan, mint a] személy.

Igy olyan alanyt találtunk, mely mindig megegyezik a nyelv-tanival s én befejezhetem az alanyt illető elmefuttatásomat, hogy a határozók tanulmányára térhessek által. Az eseményt különféle körülmények: személyek, tárgyak, helyek, idők, tulajdonságok stb. kísérik, az állítmány ily körülményeit a mondat bővítő részeinek nevezzük. Az *alany* is bővítő rész, ez az állítmány megszemélyesített körülménye, tudatosan részvevő személye és mint a határozóknak, hármas csoportjai vannak. A távolsági viszonyban az előidejű honnan-iránynak a műveltető alany-, az utóidejű hová-iránynak a tárgy felel meg. A tárgy szintén az alanyhoz tartozik, ez is tudatos érzelemmel részvevő személye a cselekvésnek. A közelségi viszonyban, mely gazdagabb, innenső, középső és tulsó, részvétel szerint vezető-, cselekvő- és szenvedő alany van; a középső, cselekvő alany újra gazdagabb, újabb hármas csoportra: átható-, magáraható és át nem ható cselekvésű alanyra oszlik. A mondatrészek alapján dualizmus nincsen, csak alárendelés, de talán elismerhetjük, hogy az alany primus inter pares — vasallos.

KALMÁR ELEK.

A vogul nyelv idegen elemei.

II. Orosz jövevényszók a vogulban.

1583-ban kezdik meg az oroszok Szibéria meghódítását és evvel együtt megkezdődik az orosz nyelv hatása az Ob körül lakó népek nyelvére. A telepítvényesekkel együtt mindjobban tért hódít az orosz nyelv is, és bizonyára nincs már messze az az idő, a mikor — a tavdai közlő jóslatos szavai szerint — a vogulok elfelejtik azt a nyelvet, a melyet atyáik beszéltek és egészen beleolvadnak az oroszországba. Az európai műveltség tárgyai s így elnevezéseik is orosz révén jutnak a vogulokhoz. Az orosz közbeszéd hatását mutatja a meglehetősen számú átvett viszonyzó. Van végül a szójegyzékben néhány szó, mely, úgy látszik, csak az evangéliumfordításban fordul elő s nem ment át a mindennapi nyelvbe.

Az orosz jövevényszavak, mint újabb átvételek, hangalakilag nem változtak annyit, mint a törökségből kerültek. Nagyobb mértékben csak a szókezdő mássalhangzócsoporthoz alakultak át. *)

1. vog. *ad* pokol; hölle (AHLQV. Wog. W. 1.) < or. адъ pokol.

2. vog. *akrid'* sáska; heuschrecke (AHLQV. Wog. W. 2.) < or. акрида sáska.

3. vog.: K. *aromat* fűszer; gewürz (MÁRK. ev. 16 : 1.) < or. ароматы fűszer.

4. vog.: É. *arsin* rőf; elle | KL. *aršin* id. | K. *öršen* id. II. 228. | osztj.: É. *oršin* arschine (AHLQV. Nord. O. 116.) < or. аршинъ elle (russische).

*) L. erre nézve AHLQVIST Journ. de la Soc. Finno-Ougrienne VIII. 15.

5. vog.: KL. *atlès* atlasz III. 203. < or. атласъ atlas.

6. vog.: KL. *äli* vagy; oder *tok lälli*, *äli at lälli*? lehet-e úgy, vagy pedig nem lehet? 122. *äl'*: *am jurtlem jiun*, *äl' oat*? velem jössz-e, vagy nem? | T. *äli* id.; *tä khqtél säuräntén-li*, *äli äk*? kaszálsz-e ma, avagy nem? 288. < or. али, или vagy; oder.

7. vog.: K. *bagranica* bársony; sammet (MÁRK ev. 15 : 17.) < or. багрянница in purpur gefärbte leinwand.

8. vog.: T. *ärícäz* karó; stange, pfahl 258. — vö. or. рычагъ id. Mindenesetre tatár közvetítéssel (vö. alt. *irčak* < or. рычагъ).

9. vog.: K. *bjelilscik* fejeztő; bleicher (MÁRK ev. 9 : 3.) < or. бѣлильщикъ id.

10. vog.: K. *daže* söt; sogar (MÁRK ev. 13 : 19.) < or. даже id.

11. vog.: KL. *deniški* pénzürtékben IV. 245. < or. денежка kleine kupfermünze; -жқи pl. geld.

12. vog. K. *deržaj* bátorodjál (MÁRK. ev. 10 : 49.) < or. держать halten, haben; держи! tartsd!

13. vog. *estöken* trinkglas; ivópohár | osztj.: É. *astakan* id. (AHLQV. Nord. O. 66.) < or. стаканъ id.

14. vog. *estop* stof, flüssigkeitsmass (AHLQV. Wog. W. 6.) | osztj.: É. *aštop* id. (AHLQV. Nord. O. 66.) < or. штофъ id.

15. vog. *gunica* nyest, marder (NyK. 16 : 476.) < or. куница marder.

16. vog.: É. *χusi* görbe, ferde; krumm, schief II. 129. — ? or. косоу kancsal.

17. vog.: T. *i és*, *is*; *lous i minäs* szólt és elment 288. pedig; aber IV. 369. < or. и und, auch, sogar.

18. vog.: *išläp* kalap; hut (AHLQV. Wog. W. 7.) < or. шляпа hut.

19. vog. *išlei* pferdgeschirr; lószerszám (AHLQV. Wog. W. 7.) < or. шлея id.

20. vog. *ispin* schwein; disznó (AHLQV. Wog. W. 7.) < or. сви́нья id.

21. vog. *išten* nadrág; hose (AHLQV. Wog. W. 7.) | osztj.: É. *ištan*, *ištin* id. (AHLQV. Nord. O. 77.) < or. штаны v. штань id.

22. vog. *jāḫ*, *jaq* gemeindeschreiber (Journ. VIII. 16.) < or. дья́къ id. vö. *jaḡkēn*.

23. vog.: É. *jākēr* anker; vasmacska II. 137. < or. якорь anker.

24. vog.: É. *jāmsekres* fuvar-kocsi; fuhrwagen IV. 69. | osztj.: É. *jam* poststation; postaállomás; *jamšik* postknecht; *jamšik-ola* postfuhre (AHLQV. Nord. O. 79.) < or. ямщикъ postbauer, postknecht, fuhrmann, kärrner.

25. vog.: É. *jāḡkēn* diakonus; diakon III. 375. | K. *jaqen* diakon (AHLQV. Wog. W. 7.) | T. *täjeičaku* id. IV. 366. < or. дя́кониъ id.

26. vog. *jassez* kiste; láda (AHLQV. Wog. W. 8.) | osztj. É. *jaršik* kasten (AHLQV. Nord. O. 78.) < or. ящикъ v. ясакъ láda.

27. vog.: K. *jäter* fajd; auerhahn II. 235. | É. pl. *jättrit* id. II. 26. < or. дя́тель specht; harkály.

28. vog.: É. *jélvel* szellemféle (NyK. 26 : 27.) | K. (*vuor-*) *jälvel* erdei manó; wald-teufel II. 226. | osztj.: D. *javel* нечистой духъ; tisztátalan szellem (NyK. 26 : 27.) < or. дя́воль ördög.

29. vog.: É. *jénär* generális; general IV. 276. < or. генера́ль general.

30. vog.: K. *jestle* ha; wenn (MÁRK ev. 8 : 3.) < or. е́сли, е́жели wenn.

31. vog.: É. *jupkä* ingváll; halbhemd, leibchen IV. 80. < or. ю́бка frauenrock, weiberrock.

32. vog.: *kaitextam* bereuen, megbánni (AHLQV. Wog. W. 13.) < or. ка́яться busse thun, bereuen.

33. vog.: *kanaš* fejedelem; fürst (AHLQV. Wog. W. 14.) | osztj.: É. *kanaš* id. (AHLQV. Nord. O. 86.) < or. кня́зь knéz.

34. vog.: É. *kāpitan* kapitány IV. 283. < or. капитанъ id.
35. vog. *kaptan* kaftán (Journ. VII. 17.) < or. кафтанъ id.
36. vog.: É. *karabli* hajó; schiff IV. 331. *karap*, *kerep* id. (NyK. 19 : 434.) | magy. *kerep* ein fahrschiff; epibades; *kerepes* eine gattung schiff; hipagus (P. P. 168.) < or. корабль hajó. Nagyon sok szláv nyelvben megvan.
37. vog. *karman* zseb; tasche (AHLQV. Wog. W. 14.) < or. карманъ zseb.
38. vog.: É. *kāpak* koresma; wirtshaus I. 18. | K. *kōpaχ* schenke, krug (AHLQV. Wog. W. 16.) | osztj.: É. *kapek* krug, trinkglas (AHLQV. Nord. O. 86.) < or. кабакъ schenke.
39. vog.: K. *kartopka* kartoffel; burgonya (AHLQV. Wog. W. 14.) | T. *kartop* id. 321. < or. картофель, a nép nyelvében картошка, картопка.
40. vog.: É. *kās* gatyá; unterhose IV. 206. *kās* szeméremkötő; schamdecke IV. 386. < or. гачи die enden an den unterhosen; die langen federn an den füssen der raubvögel.
41. vog. *kaša* grütze, brei; kása (AHLQV. Wog. W. 14.) < or. каша id.
42. vog. *kataitam* rollen (AHLQV. Wog. W. 14.) < or. катать wälzen, rollen.
43. vog.: É. *kāti* macska; katze IV. 342. | KL. *kāti* macska 5. | K. *kadi*, *kati* katze (AHLQV. Wog. W. 13.) < or. котъ kater; kandur.
44. vog.: P. *kārlet* vörös, roth IV. 105. < or. scarlatина skarlat.
45. vog.: É. *kīiik* könyv; buch IV. 69. | K. *kēnēχ* id. (AHLQV. Wog. W. 15.) < or. книга id.
46. vog.: K. *kerék* bűn; sünde 373. *kireχ*, *kiräk*, *kirik* sünde; k. *vāram* sündigen (AHLQV. Wog. W. 15.) | osztj.: É. *kerek*, *karek* id. (AHLQV. Nord. O. 89.) < or. грѣхъ sünde, bűn.
47. vog. *kila* sérv; bruch (AHLQV. Wog. W. 15.) — or. кила id.

48. vog. *kinetkă* barna ló; braunes pferd (AHLQV. Wog. W. 15.) < or. гнѣдо der braune, braunes pferd.

49. vog. *kinliskă* palaczk; flasche (AHLQV. Wog. W. 15.). Elferdített alakja az or. стекляночка-nak (glas, arzneiglas, gläschen).

50. vog.: AL. *kiskă* macska; katze 77. | K. *kiskă* id. (AHLQV. Wog. W. 16.) < or. киска fiatal macska, кошка katze, weibchen.

51. vog.: KL. *kiś* ucczu (kutyának) 46. < vö. or. кись-кись czicz (macskának).

52. vog.: K. *kodrant* negyedrés (MÁRK ev. 11 : 42.) < or. квадрантъ quadrant.

53. vog. É. *kqlés* kalács; weissbrod IV. 416. *kālēs* id. IV. 388. *kwolās* liszt 348. мука (NyK. 16 : 475.) | K. *koales* semmel, zsemlye (AHLQV. Wog. W. 16.) | T. *kālās* kalács IV. 364. | osztj. É. *kālās* semmel, bretzel (AHLQV. Nord. O. 85.) < or. калачъ kalács.

54. vog.: K. *kołos* kerék; rad (AHLQV. Wog. W. 16.) | T. *kolósg* id. IV. 402. < or. колесо kerék.

55. vog.: KL. *kōpēka* kopéka 47. < or. копѣйка kopeke.

56. vog.: K. *koplīχ* stiefelabsatz (AHLQV. Wog. W. 16.) < or. каблукъ id.

57. vog.: T. *korol* király; könig 307. < or. король id.

58. vog.: K. *kosel* kecskebak; ziegenbock (AHLQV. Wog. W. 17.) | osztj.: É. *kosāl*, *kušul* id. (AHLQV. Nord. O. 91.) < or. козелъ id.

59. vog. *kočerka* krücke, ofenkrücke (NyK. 16 : 475.) < or. кочерга ofenkrücke, ofengabel.

60. vog.: K. *koť-koť* akár-akár; *koť oxśel*, *koť mōlēl tēltaχtēn* fizess akár pénzzel, akár áruval < or. коť-коť entweder-oder.

61. vog.: É. *χāsēχ* kozák IV. 284. *χāsax* id. IV. 64. *χāsēχriś* (dem. képzővel) IV. 287. kozákocska < or. казакъ id.

62. vog.: P. *kosēr* kártya; karte 28. | K. *kōser* spielkarte (AHLQV. Wog. W. 17.) | É. *kāserli* kártyázni, karten spielen (-li denom. igeképzővel) I. 22. | osztj.: É. *kasir* spielkarte (AHLQV.

Nord. O. 87.) | D. *köser kártya* | I. *kiser* | S. *keser, koser* id. C. (NyK. 26 : 24.) < or. косыр id.

63. vog.: T. *kõt év, jahr*; *kūt* id. 307, 318. < or. годъ id.

64. vog. *kuas dünnbier, ritka sör* (AHLQV. Wog. W. 17.) < or. квасъ id.

65. vog. *kuašnä* backtrog (AHLQV. Wog. W. 17.) | osztj. É. *kovašha* id. (AHLQV. Nord. O. 91.) < or. квашня id.

66. vog. *kulpka* galamb; taube (AHLQV. Wog. W. 17.) | osztj. É. *χolup* id. (AHLQV. Nord. O. 72.) < or. голубъ galamb.

67. vog.: K. *küls* schlüssel; kules (AHLQV. Wog. W. 18.) < or. ключъ id.

68. vog.: É. *kuma, koma, kumakwé* id. (-*kwé* dem. képzővel) IV. 12. | K. *kum* gevatter (AHLQV. Wog. W. 17.) | osztj.: É. *kuma* pathe, gevatter (AHLQV. Nord. O. 91.) < or. кума gevatter кумъ id.

69. vog.: É. *kuléiti* sétál; spazieren 340. | osztj.: É. *kulaitlem* id. (AHLQV. Nord. O. 91.) < or. гулять id.

70. vog.: K. *küörniš* zimmer, stube (AHLQV. Wog. W. 18.) < or. горница zimmer, szoba.

71. vog.: K. *kürēχ* kampó, hacken (AHLQV. Wog. W. 18.) | osztj.: D. *kuruk* csuka fogó horog (NyK. 26 : 25.) < or. крюкъ id.

72. vog. *küša* haufen (AHLQV. Wog. W. 18.) < or. куча id.

73. vog.: É. *kušnéš* kovács; schmied III. 13. < or. кузнецъ schmied кузница id.

74. vog. K. *kušša* sauer Teig (AHLQV. Wog. W. 17.) < or. кваша id.

75. vog. K. *kuvšin* krug, korsó (AHLQV. Wog. W. 17.) < or. кувшинъ id.

76. vog.: É. *lapka* bolt, kaufladen I. 14. *lāpkā* I. 48. id. < or. лавка bolt; kaufladen.

77. Elvesztette önállóságát és képzővé lett a vogulban az orosz лѣсъ erdő szó. Szerepe ugyanaz, mint a magyar -s képzőnek (pl. *fenyves, bükkös*) vagy az ol. -eto-nak (pl. *faggeto, cupresseto*).

vog.: É. *nāykläsi* vörösfenyőerdő; rothtannenwald II. 381. (*nāy*k vörösfenyő) | K. *niyläs* vörösfenyő 30. *niy* vörösfenyő I. 171.

Csonkitott alakban van meg ezekben: vog.: É. *niuläs* luczfenyves I. 105. (*niuli* jegenyefenyő III. 103. szurokfenyő III. 317. | P. *niul* luczfenyő) | *χālāsi* nyirfaerdő, birkenwald II. 381. (*χāl* nyirfa) | KL. *ulāpsi* czédruerdő II. 381. (*ulpā* czirbolyafenyő I. 3. III. 351.)

78. vog.: É. *lārēs* szekrény, II. 313, III. 59. | osztj.: É. *laras* kasten schachtel (AHLQV. Nord. O. 96.) < or. лапeць id.

79. vog.: K. *leht* band, kötő (AHLQV. Wog. W. 25.) < or. лeнтa id.

80. vog.: K. *lepte* kleine müntze; kis pénz (AHLQV. Wog. W. 25.) < or. лeнтa id.

81. vog.: K. 217. -*li* vajjon; *kwāne jālkan mātēr-li oqt khōntine* menjetek ugyan ki, vajjon nem találtok-e valamit? 217. | P. -*lē*: *nāi' mineinlē* méssz-e te? 249. | T. -*li*: *sanaten ti lām āitiy-khar-li*, izleld meg ezt a levest, izletes-e? < or. -ли id.

82. vog.: K. *litsemer* heuchler, képmutató (AHLQV. Wog. W. 25.) < or. лицeмѣрь id.

83. vog.: K. *lokot* ellen, gegen (AHLQV. Wog. W. 26.) < or. лoкoтъ id.

84. vog.: K. *lom* darab; stück II. 239. | É. *lqmt* rész; theil II. 151; *mā-l*. földdarab I. 135. | KL. *tūjt-logmt* hófolt III. 345. | K. *lomti* darabokra vagdal; zerstückeln < or. лoмъbruchstücke; лoмaтъ v. лoмитъ brechen.

85. vog. K. *lon* flachs (AHLQV. Wog. W. 26.) < or. лѣнъ id.

86. vog.: É. *lqwēs* pad; bank < or. кaвицa dickes brett; vas-tag deszka.

87. vog.: K. *manet* pfennig; fillér (AHLQV. Wog. W. 28.) | P. *mānēt* érem IV. 109. < or. мoнeтa pénz.

88. vog.: É. *masličnāj* olajfa (MÁRK ev. 13 : 3.) < or. маслич-ный oelbaum; olajfa.

89. vog.: É. *māštēr* mester III. 3. | K. *mašter* id. (NyK. 19 : 435.) < or. мaстeрь id.

90. vog.: K. *mate* minze (MÁTE ev. 23 : 13.) < or. мята id.
91. vog.: É. (*tqli'*-) *matnä* gyalomzsák, káta (Ethn. 4 : 305.) | KL. *tqli'-matnä* id. < or. матня mittlerer theil eines netzes.
92. vog.: T. *māmā* anya; mutter 316. — ? or. мама id.
93. vog.: É. *mēkēs* gyarló II. 339. — vö. or. мягкий weich, zart, mürbe (? мягче zarter (adj. comp.).
94. vog.: K. *mel* kréta; kreide (AHLQV. Wog. W. 28.) < or. мѣль id.
95. vog.: K. *melnitse* malom; mühle (AHLQV. Wog. W. 28.) < or. мельница id.
96. vog.: K. *merin* wallach (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. меринъ id.
97. vog.: K. *milostina* alamizsna (MÁRK ev. 10 : 46.) < or. милостыня almosen.
98. vog.: K. *mir* béke; frieden (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. миръ frieden.
99. vog.: É. *mir* nép; volk I. 9. emberiség; menschheit I. 154. | K. *mer* gemeente; gyülekezet (AHLQV. Wog. W. 29.) | osztj.: É. *mur*, *mir* leute, menge, dorfgemeinde; nép, tömeg, gyülekezet (AHLQV. Nord. O. 105.) < or. миръ v. миръ welt, bauerngemeinde, bauernschaft.
100. vog.: K. *miró* kenet; salböl (MÁRK ev. 14 : 4.) < or. мвро id.
101. vog. *mińsā* spielball (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. мячикъ.
102. vog. K. *mitar* zöllner; vámszedő (MÁTE ev. 18 : 17.) < or. мытар id.
103. vog.: T. (*uḡsāl'*)-*moḡòl* (réz)-rakás IV. 346. < or. могила grab, hügel, grabhügel.
104. vog.: K. *mojak* stange als zeichen; jelzőrúd (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. маякъ id.
105. vog.: K. *mokē* liszt, mehl 377. *mokē*-(*ālēxtāw*) liszt-szitalás IV. 397. *mōka*, *muka* id. (AHLQV. Wog. W. 30.) < or. мука id.

106. vog.: K. *molit* kérni, imádkozni; bidden, beten (MÁRK ev. 11 : 17.) *molipen* gebet; imádság *molitpe* id. (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. молить inständig bidden; erősen kérni; молебенъ, молитва gebet, imádság.

107. vog.: É. *molšay* malicza-bunda I. 152. | K. *molšay* malitza, innerer peltz mit den haaren nach innen (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. малица. — Megvan a szamojédban is (*mālife*, *malitsea*). AHLQV. szerint (Journ. VIII. 7.) innen került az oroszba.

108. vog.: T. *morä* tenger; meer IV. 348. < *mope* id.

109. vog.: T. *mortq* fonott varsa (Ethn. IV. 306.) < or. морда.

110. vog.: É. *most* sáncz; schanze II. 331. | K. *moste* hid; brücke (AHLQV. Wog. W. 29.) < or. мостъ brücke; hid.

111. vog.: AL. *muštayti* kínlódik; sich quälen 61. (refl. képzővel) | K. *muštaytam* geplagt werden; *mučtam* plagen; *mučtap-qar* folterer (-p képzős nom. verb.) *mučtovum* geplagt werden (pass.) < or. мучить quälen; kínozni.

112. vog.: É. *muträ* bűvös erő; zauberkraft; *muträ-sātmil* megrontás ellen való istenigézet I. 11. | osztj.: É. *mutraiñ*, *mutraiñ* weisz, klug, geschickt, schlau, künstlich; okos, ügyes, ravasz, mesterséges (AHLQV. Nord. O. 106.) < or. мудро wise, klug; мудрый, мудрёный id.

113. vog. K. *nardovoj* nardusból való; von nardus (MÁRK ev. 14 : 3.) < or. нардъ, нардовый (adi.).

114. vog. K. *načalo* kezdet (MÁRK ev. 13 : 8.) < or. начало ursprung.

115. vog.: K. *naslednik* der erbe; az örökös (MÁRK ev. 12 : 7.) < or. наследникъ id.

116. vog.: É. *ñemiş* német; deutsch; *ñemiş lēŋker* vakondok; maulwurf (tkp. német egér) III. 148. | osztj.: É. *nemes* német; deutsch (AHLQV. Nord. O. 108.) < or. нѣмецъ id.

117. vog.: K. *nevesta* braut (AHLQV. Wog. W. 32.) < or. невѣста id.

118. vog.: K. *ñirk* apró halak általános nevezete (Ethn. 4 : 309.) | P. *ñirkē* id. < or. нырка id.

119. vog.: É. *nusä* szükség; noth II. 429. | KL. *nusä* szegény, arm III. 353. | osztj.: É. *nūša*, *nuša* bedürfniss, dürftigkeit, armuth (AHLQV. Nord. O. 113.) < or. *нужда* bedürfniss, noth, nothdurft.

120. vog.: K. *okov* békó (MÁRK ev. 5 : 4.) < or. *оковы* fesseln, ketten.

121. vog.: É. *ālp*: *vīrīr ālppā ālpēy na'ir* veres festésű festett nyereg; II. 339. *sorñi ālppā jātel mā* arany színes kedves föld III. 40. | P. *alpti* (denom. -ti képzővel) festeni; malen | osztj.: É. *ōlīp* farbe; festék (AHLQV. Nord. O. 114. < or. *олифа* malerstoff, firniss.

122. vog. K. *opresnokov* pogácsa, kovásztalan kenyér (MÁRK ev. 14 : 1.) < or. *опрѣснокъ* ungesäuertes brot.

123. vog.: É. *pāi'* hüvelyk; daumen II. 399. | osztj.: D. *paka* ujj-iz; *pāke* puppe, baba (C.) (NyK. 26 : 48.) < or. *бабка* bokacsont-láb, melylyel dobálva játszanak (MUNKÁCSI).

124. vog.: É. *pālti* feléget; verbrennen I. 13. tűzbe vet, ins feuer werfen III. 391. *paalti* tüzet rak; feuer machen II. 129. | P. *palti* éget III. 325. | KL. AL. *palti* id. | K. *poqłti*: *lomētnē nqlwē p.* a lángba veti 375. < or. *палить* perzselni, égetni, tüzelni.

125. vog.: T. *pāñā* bánya. 164. L. 126.*)

126. vog.: É. *pāñā* fürdőkamara; badezimmer; 351. | AL. *pāñā* id. 57. | T. *pāñā* id. 313. < or. *баня* bad, badestube.

127. vog.: *pap* bohne; bab (AHLQV. Wog. W. 38.) < or. *бобъ* id.

128. vog.: P. *par* ugar 10. < or. *паръ* ugar, ugarföld.

129. vog. K.: *paran* hammel; bárány (AHLQV. Wog. W. 38.) < or. *баранъ* id.

130. vog.: K. *pariš* gewinn; nyereség (AHLQV. Wog. W. 39.) < or. *барышъ* gewinn, vorthail.

131. vog.: K. *parkat* sammet; bársony (AHLQV. Wog. W. 39.) < or. *бархатъ* id.

*) Munkácsi szíves felvilágosítása szerint *bánya* a szövegben nyelv-járási fogalomként áll.

132. vog.: É. *pārs* vitorla; segel II. 59. | K. *parus* id. (AHLQV. Wog. W. 39.) < or. парусъ vitorla.

133. vog.: É. *pērīnā* vánkosalj IV. 11. | K. *perin* bettpfűhl (AHLQV. Wog. W. 41.) < or. перина bettpfűhl, federbett.

134. vog.: K. *pečet*, *pišet* siegel; pecsét (AHLQV. Wog. W. 41.) | É. *pěšatiŋ* pecsétés; mit siegel versehen IV. 255. (-iŋ nom. possess. képzővel) < or. печать pecsét; siegel.

135. vog.: K. *pěsmen* schnellwage (AHLQV. Wog. W. 41.) | osztj.: É. *posmek* id. (AHLQV. Nord. O. 124.) < or. безменъ schnellwage.

136. vog.: P. *pētēx* kakas; hahn 17. < or. пѣтухъ hahn am schiessgewehr; a puska kakasa.

137. vog.: KL. *pēter* veder; eimer | K. *pēter* id. IV. 397. | P. *pēter* id. 14. | K. *vetra* eimer (AHLQV. Wog. W. 65.) < or. ведро eimer, vedro.

138. vog.: K. *pātnitse* freitag; péntek (AHLQV. Wog. W. 40.) < or. пятница péntek.

139. vog. *pila* fürész; säge (AHLQV. Wog. W. 41.) | osztj.: É. *pila* id. (AHLQV. Nord. O. 121.) < or. пила id.

140. vog.: T. (*il*)-*pinčätlēti* megesküdni IV. 371. < or. вѣнчать trauen; вѣнчаніе trauung 356. L. 261.

141. vog. *pirex*, *perex* piroge (ételnemű) (AHLQV. Journ. VIII. 18.) < or. пирогъ id.

142. vog.: AL. *pišāl* puska; flinte 78. | K. *pišel*, *pišaļ* flinte (AHLQV. Wog. W. 42.) < or. пицаль id.

143. vog.: K. *plotnik* ács; zimmermann (MÁRK ev. 6:3.) < or. плотникъ id.

144. vog.: É. *poduska* vánkosalj, párna IV. 11. < or. подушка kissen, kisschen.

145. vog.: É. *pozlep* gomb; knopf III. 135, 470, I. 143. < or. булава gomb, fej (pálczán).

146. vog.: *pöxrep* keller; pincze (AHLQV. Wog. W. 44.) < or. погребъ id.

147. vog.: É. *pājēr-pī* úrfi IV. 79. | K. *pojer, pojar* herr polizeibeamte (AHLQV. Wog. W. 43.) | K. *pojres* úr II. 379. *pajrész* id. II. 230. | osztj.: D. *pojar* богатырь (hős) *pojar* herr (C.) (NyK. 26 : 52.) < or. бояринъ (pl. бояре) herr.

148. vog.: KL. IV. 245. *poluškā* poluska (pénznem) < or. полушка id.

149. vog.: É. *panēmari* kántor IV. 69. < or. понамарь egyházfi; küster.

150. vog.: K. *pont* font IV. 291. | osztj. É. *punt, pont* font (AHLQV. Nord. O. 126.) < or. фунтъ pfund.

151. vog.: K. *poqrutx* párolni; dämpfen IV. 420. < or. паръ dampf, пары dampfen, парить dämpfen.

152. vog. *popan* pferdedecke (AHLQV. Wog. W. 43.) < or. попона id.

153. vog.: É. *porā, por* idő; zeit; *ti porāt* akkor, damals I. 74. | K. *pōr* zeit, gelegenheit; *šaqiŋ por* jede zeit, immer; minden időben, mindig (AHLQV. Wog. W. 43. | T. *pqr*: *uχ pqrēl* egyszer; einmal *χqtēl-jāt-porāt* déltájban; gegen mittag 317, 323. | osztj.: É. *pōra, para* zeit, gute oder gelegene zeit (AHLQV. Nord. O. 123.) < or. пора zeit, gelegene zeit, zeitpunkt; въ той порѣ azon időben.

154. vog.: É. *pōres* disznó; schwein I. 8. | osztj.: D. *porös* disznó | I. *pūraš, pūres* | S. *pōres* (NyK. 26 : 52.) < or. порося ferkel; malacz.

155. vog.: T. *pqrāpqa* dob; trommel IV. 349. < or. барабанъ trommel.

156. vog.: K. *porti*: *māsnem porti mānitaχti ruhām* darabokra szakadt; mein kleid wurde in stücke zerrissen 383. < or. порты kleid, kleidung, lumpen.

157. vog.: K. *posma* sträuchen (AHLQV. Wog. W. 44.) < or. пасмо id.

158. vog.: K. *pqtēlak* tető; dach 102. < or. потолокъ tető.

159. vog.: P. *pōtēlkē* palaczk 20. < or. бутылка bouteille.

160. vog.: É. *potpolnā* pincze; keller IV. 342. < or. подполье raum unter dem fussboden.

161. vog.: É. *prošti* bocsáss meg; *prošitawēn* bocsásson meg IV. 26. < or. прощать, простить verzeihen, vergeben, verlassen.

162. vog. *pūznā* carreau (im kartenspiel) (Journ. VIII : 18.) < or. бубны id.

163. vog.: É. (*pal-*) *pukmati* fölpukkad II. 375. < or. пухнуть dagadni.

164. vog.: É. *pulät* aczél; stahl II. 343. < or. булатъ stahl.

165. vog.: K. *pülkä* kugel; golyó (AHLQV. Wog. W. 46.) < or. пуля id.

166. vog.: É. *pulkä* czipó IV. 324. < or. булка semmel.

167. vog.: É. *pūmúsipe* köszönöm; ich danke IV. 426. | osztj.: É. *pomasibo* dank! AHLQVIST szerint az orosz божия мать спасибо kifejezés elferdítése.

168. vog.: T. *pup* pap; pfarrer IV. 403. < or. попъ priestер, pfarrer.

169. vog.: É. *puskä* ágyú, kanone IV. 125. | K. *pēsken* puska; flinte 96. *pesken*, *piskin* id. *p.-ätkuēw* blei; *p.-nel* kugel; *p.-si* schuss AHLQV. Wog. W. 41.) | osztj.: É. *poškan*, *puškan* bűchse, flinte (AHLQV. Nord. O. 124.) | osztj.: D. *pöcke*, *püčke* fegyver, puska; *jüt-kqr* *pöcken* revolver (ujjával lövő fegyver) (NyK. 26 : 53.) < or. пушка ágyú.

170. vog.: É. *pūškä* hordó; fass I. 69. | K. *püškä* tonne (AHLQV. Wog. W. 46.) | T. *pučkä* id. 312. < or. бочка fass, tonne.

171. vog.: É. *put* pud IV. 422; *pot*, *pot* id. (AHLQV. Wog. W. 44.) | osztj.: É. *pot*, *put* id. (AHLQV. Nord. O. 124.) < or. пудъ id.

172. vog.: AL. *rēseχ* IV. 460. rozs; roggen; *rāšēχ* id. < vö. or. рожъ id.

173. vog.: T. *rātem* sorban, rendben 322. < or. рядомъ reihenweise.

174. vog. *rōkiš* bastmatte (AHLQV. Wog. W.) < or. порожа id.

175. vog.: É. *rōpot* munka; arbeit I. 130; II. 117. *rūpiti* dolgozik; arbeiten IV. 324. | osztj.: É. *ropitlem*, *rupitlem* arbeiten; *ropota* arbeit (AHLQV. Nord. O. 128.) < or. работа arbeit, работать arbeiten.

176. vog.: É. *rumkă* pohárka IV. 327. < or. рюмка gläschen. fläschchen.

177. vog.: É. *ruš* orosz II. 105. *rušiniš* oroszúl | KL. *rušnišä* id. | osztj.: D. *ruč* | L.: *ruť* id. | S. *ruš* id. (NyK. 26 : 66.) < or. россия orosz.

178. vog.: É. *saka* nagyon; sehr I. 164. | K. *säk* id. | P. *säk* id. 22. *säkä* id. | osztj.: D. *čikka* sehr (NyK. 26 : 33.) < ? or. шивко gyorsan.

179. vog.: É. *sākér* cukor; zucker IV. 278. | K. *saxér* id. II. 239. < or. сахаръ id.

180. vog. *saimaï'* auf borg; kölcsön (AHLQV. Wog. W. 47.) < or. взаймы id.

181. vog.: É. *sākmet* sakktábla; schachbrett IV. 388. *sākmetli* sakkozni; schach spielen I. 32. (-li denom. igeképzővel) | osztj.: É. *šakmat* schachspiel (AHLQV. Nord. O. 138.) < or. шахматъ schachfeld, schachmatt.

182. vog. *sakon* törvény; gesetz (AHLQV. Wog. W. 48.) < or. законъ id.

183. vog.: É. *sāl'* sál, shwal IV. 47. < or. шаль id."

184. vog.: É. *sāl'* sajnálat I. 76. *šāliti* sajnál II. 85. | *šalam* bedauern (AHLQV. Wog. W. 48.) | osztj.: É. *šal*, *šal'* mitleid (AHLQV. Nord. O. 138.) < or. жалѣть bemitleiden.

185. vog.: É. *samovar*, samavar, szamovár IV. 277. < or. самоваръ theemaschine.

186. vog. *sar'et* ladung (in einer flinte) (Journ. VIII. 19.) < or. зарядъ id.

187. vog.: É. *šarkä* pohár I. 18. | T. *šarkä* 316, IV. 350. < or. чарка pohár.

188. vog.: K. *zavjet* testamentum (MÁRK ev. 15 : 24.) < or. *завѣтъ* bund (in der bibel).

189. vog. *sămeș* schloss (AHLQV. Wog. W. 50.) < or. *замокъ* id.

190. vog.: KL. *šăt: män šătne khoji* mennyibe kerül? 22. < or. *счетъ* rechnung, berechnung.

191. vog. *seła* schiesspulver; puskaapor (Journ. VIII. 19.) | osztj.: É. *sēla* id. (AHLQV. Nord. O. 131.) | D. *seleş* порохъ (puskaapor) (NyK. 26 : 41.) | S. *sila, sēla* id. < ó-or. *zelie*, *zельe* grünes, kräuter, arznei.

192. vog.: K. *selkori* rubel | T. *salkovoi* id. 315. | osztj.: É. *tsolkori* silberrubel (AHLQV. Nord. O. 147.) < or. *цѣлковый* ezüst rubel.

193. vog. *šeniz* bräutigam (AHLQV. Wog. W. 51.) < or. *женихъ* id.

194. vog. *sep* dreschflegel (AHLQV. Wog. W. 51.) < or. *цѣпъ* csép.

195. vog. *šerep* loos (AHLQV. Wog. W. 51.) < or. *жребій* loos.

196. vog.: K. *šet* kefe;bürste (AHLQV. Wog. W. 51.) < or. *шетъ* id.

197. vog.: *simseș, šemșeș* ohrring (AHLQV. Wog. W. 52.) | osztj.: É. *simsek* id. (AHLQV. Nord. O. 133.) < or. *жемчугъ* id.

198. vog.: É. *sișs sánchez* II. 401. < or. *шанецъ* schanze.

199. vog.: É. KL. P. *sirp* pirittyháló | AL. *sirpi* pirittyhálóval halászni (Ethn. IV. 305.) < or. *сирп* sebes folyóvizeken két ladiktól vont háló, melybe a halat gübüléssel beleriasztják (Ethn. IV. 305. MUNKÁCSI).

200. vog. *šitš* kattun (AHLQV. Wog. W. 52.) < or. *ситень* id.

201. vog. *sistam* rein; tiszta (AHLQV. Wog. W. 52.) | osztj.: É. *sistam* id. (AHLQV. Nord. O. 133.) < or. *чистый* id.

202. vog.: K. *slave* dicsőség < or. *слава* id.

203. vog.: K. *smirna* mirha (MÁRK ev. 15 : 23.) < or. *смирна* id.

204. vog.: K. *znamenie* jel; zeichen (MÁRK ev. 13 : 4.) < or. *знаменіе* id.

205. vog.: É. *sālét* arany; gold II. 329. < or. *золото* id.

206. vog.: É. *sāltāt* katona; soldat IV. 277. 281. | T. *sāttāt* id. IV. 373. < or. *солдатъ* id.

207. vog.: É. *solwél* 355. só; salz | osztj.: É. *sol*, *soła* id. (AHLQV. Wog. W. 135.) | D. *sālna* соль (só) *sal* (c.) (NyK. 26: 40.) — vö. or. *соль* id.

208. vog.: É. *Sompér* (puskatöltő fa). Személynév Sevra faluból IV. 428. < or. *шомполъ* ladenstock.

209. vog.: É. *sāpék* csizma; stiefel II. 274. | osztj.: É. *sopek* id. (AHLQV. Nord. O. 135.) < or. *сапогъ* id.

210. vog.: É. *sārēχ* lazacz; lachs II. 185. *sorχān-sām* lazacz-pikkelyek; lachs-schuppen II. 28. *sorχān-χul* pisztránggal II. 160. | KL. *sorēχ* id. | AL. *sīrēχ* id. | K. *sōrkħ* id. | T. *sorēkh* kis csabak Ethn. IV. 304.) || osztj.: É. *sorēχ* id. | D. *sarak*, *sarok* сырокъ (Coregonus vimba) < or. сырокъ lachsforelle.

211. vog.: É. *śqs*, *śos* óra; stunde I. 2. *ti śqs* rögtön, sogleich; *akw-ti-śqs* rögtön, ebben a perczen 21. | KL. *té-śoqšt* rögtön | K. *ākwe-sāss* egyszerre | P. *okw-sāš* id. 20. || osztj.: É. *śos* óra; stunde (AHLQV. Nord. O. 136.) < or. *часъ* stunde, uhr.

212. vog.: K. *sovjet* tanács; rath (MÁRK ev. 15 : 1.) < or. *совѣтъ* rath, klugheit.

213. vog. *istarsin* aeltester (AHLQV. Wog. W. 7.) | T. *starsina* starsina IV. 403. < or. *старшина* oberhaupt.

214. vog.: É. *suker* csokur-hal (Ethn. 3 : 304.) | osztj.: É. *śogor* id. — ? or. *ščokur* Coregonus lavaretus (Ethn. 4 : 304. MUNKÁCSI).

215. vog.: É. *sułi* palaczk 348. < or. *сулея* flasche flasche.

216. vog. *sume* beutel, tasche (AHLQV. Wog. W. 55.) | T. *sumānet* zacskója IV. 403. | osztj.: D. *soma*: *soma-joχ* nyirbéjedény, a melyben a gabonát és a lisztet tartják (NyK. 26 : 42.) < or. *сума* zacskó.

217. vog.: É. *sutiti* zúgolódik (biráskodik) III. 38. | osztj.: D. *sut* начальник (előljáró) < or. судъ törvényszék, судить bírászkodni.

218. vog. *suset* Nachbar (AHLQV. Wog. W. 56.) < or. соседъ id.

219. vog. *sutka* tag u. nacht; éjjel nappal (AHLQV. Wog. W. 56.) < or. сутки id.

220. vog. *talqin* brei, grütze; kása (AHLQV. Wog. W. 57.) < or. толокно russisches gericht.

221. vog. *tamga* jegy (SZOROKIN NYK. 16 : 477.) < or. тамга id.

222. vog.: É. *tanti* menyasszonyi díjat fizet; brautpreis zahlen | KL. *tänti* 28. id. | osztj. D. *tan, ten* калымъ (menyasszonyi díj) *tan-uč* id. *tan čomlong juχ* : a rovásfa, a melyre a menyasszonydíj mennyiségét róják (NYK. 26 : 34.) < or. дань steuer, angabe, tribut.

223. vog.: KL. *tas* tál; schüssel III. 357. | K. *toqs* tácza II. 229. < or. тазъ tácza.

224. vog.: T. *tätä* atya 164. | osztj.: D. *taťq* отецъ *tada* id. (C.) (NYK. 26 : 38.) — vö. дядя oheim; nagybátya.

225. vog.: T. *tička* rúd; stange 315. < or. тычка staubgefäss staubfaden; тычинка stange, zaunstecken.

226. vog. *tektam, tiχtam* weben (AHLQV. Wog. W. 58.) < or. ткать id.

227. vog. *tolat* meissel; véső (AHLQV. Wog. W. 60.) | osztj.: É. *tuluta* id. (AHLQV. Nord. O. 148.) < or. долото id.

228. vog.: É. *tolmes* tolmács; dolmetscher 329. *tolmesli* (denom. -li igeképzővel) tolmácsol | osztj.: É. *tolmas* id. (AHLQV. Nord. O. 146.) < or. толмачъ id.

229. vog. *toń* netzzug, ort, wo ein netz ausgeworfen wird (AHLQV. Wog. W. 62.) < or. тонь id.

230. vog.: É. *tas* keresztfa; querholz; *taspä tasij āpā* keresztfás keresztfájú bölcső III. 164. — ? or. тесъ deszka.

231. vog. *tosilantam* schleifen; köszörülni (AHLQV. Wog. W. 62.) < or. точить id.

232. vog.: T. *tuχ*, *tāχ*, *taχ* így; auf solcher weise 283. — ? or. такъ így; folgendermassen.

233. vog.: T. *taχšq* hasonlóképen, szintén; auf gleicher weise 286. < or. также id.

234. vog.: *tuka* krummholz (Journ. VIII. 20.) < or. дуга id.

235. vog.: É. *tumaj* vélemény; meinung I. 137. *tumāj* szándék; vorhaben I. 69. *tumaj vāri* gondolkozik rajta < or. дума gedanke, idee, думать denken.

236. vog.: KL. *türex* egyszerre, rögtön; sogleich *t. juäjist* egyszerre kiitta 120. < or. вдругъ egyszerre (MUNKÁCSI).

237. vog.: T. *turmä* fogháztorony; kerkerthurm 331. | osztj.: É. *turma* gefängniss (AHLQV. Nord. O. 148.) < or. тюрьма fogház.

238. vog. *turpa*, *torpa* schornstein (AHLQV. Wog. W. 62.) | osztj.: É. *turpa* röhre (AHLQV. Nord. O. 148.) < or. тупба id.

239. vog.: K. *uksus* eczet; essig < or. укесъ id.

240. vog.: É. *ulīs* uteza I. 121. < or. улица id.

241. vog.: É. *ūrin*-(*ēkwä*) varju, krähe | osztj.: D. *urunghi*, *urēp-iki* id. (NyK. 26 : 20.) < or. воронъ varjú.

242. vog.: É. *ūsmä* hálóvarsá; fischreuse I. 133, 153.) | osztj.: É. *ūšim*, *vōšim* id. (AHLQV. Nord. O. 153.) — ? or. *važan* hálóvarsá (Ethn. IV. 307.).

243. vog.: T. *ustāl* asztal, tisch 310. < or. столъ id.

244. vog. *vār* pech; szurok (AHLQV. Wog. W. 64.) < or. варъ id.

245. vog.: KL. *vaške* teljesen, épenséggel; völlig, ganz 20. | P. *vaškē*: *vaškē tārēmne* örökké, örökre < or. весь ganz.

246. vog.: T. *Vānkä* Ivánka IV. 344. < or. Ванька (Ивань deminutivuma).

247. vog. *vāšmīχ* ein getreidegewicht (Journ. VIII : 20.) < or. восьмьμха achtel.

248. vog. *veřä* glauben, hit (AHLQV. Wog. W. 65.) < or. вѣра id.

249. vog. *vest* [plur.] wage; mérleg (AHLQV. Wog. W. 65.) < or. вѣсы id.

250. vog. *verblúd* teve; kameel (AHLQV. Wog. W. 65.) | osztj.: D. *verbut* varsa-féle halászszerzősám (NyK. 26 : 59.) < or. верблюдъ teve.

251. vog.: É. *vinä* pálinka, brandwein 346; IV. 327. < or. вино id.

252. vog.: K. *vinitl-* vádolni; beschuldigen (MÁRK ev. 15 : 3.) < or. винить id.

253. vog.: K. *vinograd* weinbeere, *vinogradar* weinbauer, *vinogradnik* weinberg (MÁté, MÁRK ev.) < or. виноградь, виноградаръ, виноградики id.

254. vog.: É. *vinovot* bűn; sünde IV. 72. < or. виноватый.

255. vog.: É. *vintäy* kampós III. 5. (-äy nom. poss. képzővel) < or. винтъ schraube.

256. vog.: P. *valäkel* erőszakkal 10. < or. воля wille, freiheit.

257. vog. *volçv* zauberer; varázsló (MÁté ev. 2 : 1.) < or. волхвъ id.

258. vog. *volos* bezirk; kerület (AHLQV. Wog. W. 67.) < or. волость id.

259. vog.: É. *ur* hegy; berg I. 129. *uriy* erdő; waldig I. 5. *vör* erdő | KL. *ur* id. 20. *vör* id. | K. *vor* id. | P. *vqr* erdő; wald | T. *vqr* luczfenyő; pechtanne 162. | osztj.: É. *vor* kieferwald | D. *vor*, *uor* материк őserdő (NyK. 26 : 59.) < or. боръ sandige, mit birken und fichten bewachsene gegend.

260. vog.: É. *votkä* pálinka; brandwein IV. 279. < or. водка pálinka.

261. vog. *vuenštajt* megesküdni (jegyesekről), trauen (NyK. 16 : 482.). L. 140. < or. вѣнчать trauen.

Pótlás.

1. vog.: K. *jörš* ifjabb sógor; jüngerer schwager | T. *jurš* id. 162.

< tob. tat. *jargu* id. (BUDAG. II : 372.) osztj.: D. *jirtī* schwager; sógor NyK. 28 : 16. (MUNKÁCSI).

2. vog.: É. *kesi* üveg; glas III. 126. | K. *kesi* id. II. 377. *kesi* id. (AHLQV. Wog. W. 15b.) *kisī* spiegel; tükör (ibid. 16a.) | T. *kusu* üveg; glas 185; IV. 402.

< kaz. tat. *közgö* зеркало; tükör (VOSK. 84.) | vö. csuv. *koš-kiski* id. (ZOL. 37a.) | azerb. *güzgü* id. (ibid.) | alt. *küskü* id. (ibid.) | ujb. *köskü* id. (NyK. 17 : 335.) — Alapszó köztörök *kör-kür* látni, nézni; képzésre nézve l. BÁL. III. 28. Hasonló jelentésváltozást mutat: zürj. *vižedčan* spiegel; tükör (*vižed-* sehen, látni WIED. Syrj. W. 411.) | votj. *učkon* tükör (*učk-* nézni MUNK. Votj. Sz. 88.) || jak. *körünär* *täs* ein glas, in dem man sich selbst sieht; spiegel (BÖHTL. 59a.). — A vogul alakok szabályos megfelelői a tat. *közgö*-nek. A gutturalisra végződő tatár szók a vogulban a *γ*-tövéiek csoportjába mennek át és így az északi és kondai nyelvjárásban -i' vagy -i-re végződik a nominativusi alakjuk. A tavdaiban a régibb tövégi *γ* mássalhangzó után rendszerint *u*-vá gyengül: pl. vog. É. *tärkä* ~ T. *täru* kaulbarsch | É. *kwälγ-* (nom. *kwälī'*) ~ T. *kälü* kötél. A személyragos alakokban ismét előtűnik a gutturalis *kusu*: *kusúm* v. *kuskēm*; *kusun* vagy *kuskēn* stb. (MUNK. Ug. füz. 11 : 258.)

vö. még votj. *šin-kuzgi* tükör; spiegel (tkp. szem-tükör; ugyanilyen összetétel az idézett csuv. *koš-kiski*). (MUNK. Votj. Sz. 459.) | magy. *tükör*.

3. vog.: P. *khwari* szitkozódik; fluchen 11. | KL. *khwarkhati* id. (refl. -*khat* képzővel) 15. haragszik; zürnen 19. *khwarijēxti* id. 20.

< kaz. tat. *karya-* átkozni; fluchen; *karyau* átok, átkozás; fluch, das fluchen; *karyan-* átkozódni; *karyış* átok (BÁL. II. 46.) | csag. *kargamak* maudire, injurier; *kargaş* querelle, dispute; *kargış* malédiction, imprécation, exécution (VÁMB. Čag. Stud. 310.) | jak. *kiran-*, *kiranabin* fluchen (BÖHTL. 64a.) | alt. *karga-* проклинать; fluchen (Alt. gr. 92.) || mong. *χarā-*, *χarja-* id. (SCHMIDT. 140.)

vö. votj. *kargal-*, *kargan-* schwören, fluchen (NyK. 18 : 63.).

4. vog.: K. *küsnäs*, *küesnäs*, *küisnäs* ablak; fenster *küsnäs-au* fensterladen (AHLQV. Wog. W. 18b.) *kwösnäs* id. II. 231. *kösnäs* id. III. 126. | P. *kušnäs* id. 243.

A NyK. 28 : 158. lapján a vog. *kösnäs*-t az alt. *közinek* окно

szóval vetettem egybe. Pontosabb utánjárás csak megerősítette a feltevés helyességét.

Az «ablak» északi osztják nevezetei *isnuvis*, *isnuvis* (AHLQV. N. O. 77.) *isnus* (HUNF.). *Isnuvis* a szintén ablak jelentésű *isni*, *isni* (AHLQV. Nord. O. 77.) *isen* (CAST.) alakokkal egybevetve összetételnek bizonyul. Első tagja (*isni*) a zürjénből átkerült szó (vö. *öšin* fenster. WIED. Syrj. W. 218.), a második megvan mint önálló szó «lyuk, rés» jelentéssel az ész. osztj.-ban (*vis* loch *visin* lyukas, löcherig (AHLQV. Nord. O. 155.) *vis* nyílás (NyK. 11 : 160.). *Isnuvis* tehát magyarázó összetétel, tkp. «ablak-nyílás». Átment az ész. vogulba is (*isnäs* ablak I. 1. II. 21.).

Ugyanilyen összetételnek kell már most a vog. *kösnäs*-t is tekintenünk. Első tagja (**közen*) török jövevényszó *kör*- látni ige származéka (vö. csag. *közeng* (*közey*?) fenster; eine öffnung; fenêtre, ouverture (VÁMB. Čag. Stud. 330a.). Ide tartozik a már említett alt. *közinék* fenster, mely átment a kam. szam.-ba (*közenäk*). A második tag (*äs*) etymonja és jelentése szerint is ugyanazon szó, mint az osztj. *vis* (vog.: É. *äs* rés III. 144. *as* nyílás III. 40. | K. *as* id. II. 124. | T. *äs* id. 140.) **közen-äs*-ből a második nyílt szótag hangsúlytalan magánhangzójának elveszte után lett *kösnäs* v. *kušnäs*.

5. vog. *örs-jiv* femerstange; *örs-poarug-koali* weidenband, womit die femerstange an den schlitten befestigt ist (AHLQV. Wog. W. 36.).

< kirg. *äris*, *äriš* die obere seitenstange am wagenkorbe, femerstange | alt. tel. sor. leb. *ariš* id. (RADL. Wört. 278.)

6. vog.: K. *säper*: *s. jemtsen*, *poxtsen* nagyon jól kijárt neked, le vagy csunytva III. 130.

< kaz. tat. *čibär*, *čibär* красивый, стройный (OSTR. 226b.) | miš. *cibär* hübsch, nett, schön (PAAS. 46.) | csuv. *čib' r* хороший, красивый (ZOL. 102.) | csag. *čeber* agile, habile (se dit des femmes) bonne ménagère (VÁMB. Čag. Sprachst. 227.) *čeber* eine wirtschaftliche flinke frau (ibid. 283.) | alt. *čeber* опрятный, бережливый (Altgr. 290. | jak. *säbär* rein; sauber (BÖHTL. 158b.) || mong. *čebar* rein; sauber, appetitlich, mässig (SCHMIDT 321b.).

vö. osztj. D. *tebara*: *tu tebara ättidet* er sah scharf hin (NyK. 28 : 22.) | votj. *čeber* gut, schön; *čeberlik* güte, schönheit (WIED. 537.) | md. M. *čeb'är* hübsch, nett, schön (PAAS. 46.) | cser. *čever* szép (NyK. III. 149.).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Cseremisiz szótár.

1. Források jegyzéke.

- Bál. = BÁLINT GÁBOR kazáni tatár szótár (Bpest, 1877.).
Bd. = BUDENZ JÓZSEF Erdei s hegyi cseremisiz szótár (Pest, 1866.).
Bk. — Букваръ для луговыхъ черемисъ (Kazan, 1890.).
Bko. = id. (Kazan, 1873.).
B. = Novum Testamentum čeremissicum (Pétervář, 1827.).
BM. = Máté etc.
Bud. = Budagov tatár szótára.
Car. = Разказы изъ священной исторiи ветхаго завѣта (a kazáni, carevokoksáji stb. kerületbeli v. ö. sub Zag. cseremisizek számára. Kazán, 1894.).
G. = GENETZ Ost-Tscheremissische Sprachstudien (Journ. Finno-Ougr. VII. Helsingissä 1889.).
Gn. = Genetz saját gyűjtése (ha Gn. mellett szám is van, akkor azt jelenti, hogy az illető szó a „Sprachstudien”-ben is előfordúl).
Ist. = Священная исторiя ветхаго и новаго завѣта на луговомъ нарѣчiй чер. языка (Kazan 1891.).
Joh. = János evangelioma az 1827-iki bibliában.
Km. = Краткiй Катихизисъ (hegyi cseremisiz nyelven. Kazan 1871.).
Ks. = id. (mezei cseremisiz nyelven. Kazan, 1873.).
Krest. = Крещенiе Руси etc. (mezei cser. nyelven. Kazan, 1888.).
M. = Первоначальный учебникъ Русскаго языка для горныхъ черемисъ (Kazan, 1892.).
Máté = Святое Евангелiе отъ Матѳея (mezei cser. nyelven. Kazan, 1882.).
NyK. = Nyelvtudományi Közlemények.
Ocs. = Священная исторiя ветхаго завѣта, на восточно-черемисскомъ нарѣчiй (Kazan, 1879.).

Ostr. = OSTROUMOFF: Татарско Русскій словарь (Kazan, 1892.).

P. = Volmari Porkka's Tscheremissische Texte herausgegeben von A. Genetz. (Journ. Finno-Ougr. XIII. Helsingissä 1895.) [P. a *Morki* falubeli; Pn. a *Nöröp-sola* falubeli; Pu. az *Unša* falubeli nyelvjárást jelenti.]

Radl. = RADLOFF Versuch eines Wörterb. der Türk-Dialecte (Petersburg, 1889.).

Sdre. Sdru. = Šedra nergen (himlőről) carevokoksáji s ufai nyelvjáráson (Kazan, 1897.).

Sm. = О силѣ молитвы (hegyi nyelvjáráspan. Kazan, 1892.)

Step. = Житіе Св. Стефана (keleti nyelvjáráspan. Kazan, 1892.)

Tb. = Требникъ на луловомъ нарѣчій (Kazan, 1885.)

Tr. = W. P. ТРОИСКІЙ: Черемисско-Русскій словарь (Kazan, 1894.).

W. = M. WESKE: Изслѣдованія: о нарѣчійхъ черемисскаго языка. I. Kazan, 1889.

Wied. = WIEDEMANN Versuch einer Grammatik der tscher. Sprache (Reval, 1847.).

Uf. = Разказы stb. для черемись Уфимскихъ, Пермскихъ, Елабужскихъ, Сарапулскихъ и Мамадышскихъ (Kazan, 1894.).

Zag. = О загробной жизни etc. для черемись уѣздовъ Казанскаго Царевококшайскаго, Чебоксарскаго, Уржумскаго Яранскаго (Kazan, 1897.).

Zol. = Zolotnicki csuvas szótára.

RINGVALL Genetz utitársa.

2. Egyéb fontosabb rövidítések:

m. = hegyi cseremisiz.

ny. = nyugoti nyelvjárás.

k. = keleti nyelvjárás.

cs. = csuvas.

t. = tatár.

a. = arab.

p. = passivum.

v. a. = verbum activum.

passim = a mi több helyt előfordúl.

id. = idem.

ibid. = ibidem.

cf. = confer.

v. = vide.

Megjegyzendő: 1. Igék vagy az infinitivusban, vagy a præsens sing. 1. személyében vannak írva; de egyik végzet se vétetik a betűrendben tekintetbe.

2. A hangsúly *rendesen* az első szótagon van, ha nincs külön megjelölve.

3. A betűrend a következő: *a ã ä, b, c é ċ, d ð, e ə, f, g g, i, o ö, j ĵ, k, l, m, n ŋ, o ö, p, r, s, ś, t, u ũ ü, w, z, ž ž*. Azaz a következő csoportok egy betű gyanánt szerepelnek: *a ã ä — c é ċ — d ð — e ə — g g — o ö — j ĵ — n ŋ — o ö — u ũ ü — ž ž*.

4. Ezen betűk hangértéke a szokásos. Külön megemlítendők: *a)* az *ã*, mely az orosz я átírása, ha mássalhangzóra következik, pl. *mlãnde, wãr, jorãtãš*; *b)* az *ũ*, mely az orosz ю átírása hasonló helyzetben, pl. *kũtãš*. Bizonyos, hogy mind a kettő magas hang, de nem lehet helyes őket *ä* s *ü*-nek írni, mint Budenz teszi, mivel ezek a hangok az orosz írású szövegekben külön betűkkel Ä, Ü vannak jelölve. Legvalószínűbb, hogy *a ~ ä, u ~ ü* közé eső közbülső hangok. A *o* írásban s részben hangzásban is az orosz ы megfelelője, s tudvalevőleg mély hang (külömben *i*, Budenz cseremisiz szótárában *i* a jele, de nekem az *o*-t kellett választanom forrásaim miatt); magas hangú megfelelője *ö*, orosz betűvel *и*, melyet Троицкий és WESKE használnak. *ə* irrationalis hang; Genetznél egy ' jellel pl. *m'lanem*, az orosz írású szövegek nem jelölik.

A mássalhangzók közül *g, ð* (Genetznél *γ, δ*) spiransok (Budenznél *s* az orosz szövegekben nincsenek megjelölve, de valószínű, hogy minden *d, g* így ejtendő, ha magánhangzók között áll); *ŋ* a gutturalis nasalis; *w* bilabialis spirans (Genetznél *β*). Különösen megemlítendő a *ĵ* jel. Biztosan nem tudom megállapítani az értékét. Ez a Porkka gyűjtötte némely szövegben, pl. az Unsa-falvi s a Morki-falviakban a rendes szókezdő *j* helyett használatos és Genetz, e szövegek kiadója *ž*-vel jelöli, azt mondván «*ž*, bei Porkka früher *ž*; im Inlaute = *d + ž*; im Anlaute mit *j* wechselnd = *d?*» Világos tehát, hogy szó elején más hang s ennél fogva külön jelet is kell rá alkalmazni; a miért is Genetz beleegyezésével a fönti *ĵ*-t használom. Azonban nem igen hiszem, hogy értéke *d* volna, mert akkor Porkka nem jelelte volna *ž*-vel, hanem inkább valaminő sziszegő spirans lehet hasonló a *ž*-hez s még gyengébb, mint a francia kiejtésben.

A, ā, ä.

a (r.) de; aber, Gn.

abá anya; mutter Ist. 54. *abā* (m.) Tr. voc. *abi* Bk. 22.

abartém fordít; wenden, kehren Tr.

abaxá pikkely; schuppen; a mag héja; schale der körner Tr.

abdá (cs.) boszorka; alte hexe; яга баба Tr.

aber- v. *awor-*.

abtan (cs.) kakas; hahn Bk. 22. Maté 26. 34.

abun gabonaszárító szérű; korndörre Ist. 95. — v. *awon*.

acá atya; vater Gn. 27. *acá* Tr. Bd. voc. *acaj* Gn. *aci* Bd. Ist. *acój* Car. Uf. — *acoin awoin igožo ulam* des vaters u. der mutter kind bin ich P. 51. (104. d.) — Össz. *aci-avaj* szülék; eltern — *acá-wél* mostoha apa, stiefvater Bd.

[*aca*] : *ü-aca* (vajás) lepény; butterfladen P. 50.

acal- kijavit; ausbessern P. 46.

ad(r) pokol, hölle Km. 11. *ado* Bk. 51.

adak még, ismét; noch, wieder Gn. *adakat tolaš* zurückkehren Pu 39.

adaxá (m.) lelkesedés, heves vágy; eifer, begeisterung; порывъ къ чему Tr.

adaxaemlätám hevesen vágyódik, lelkesedik, türelmetlenkedik; brennen vor begierde, ungeduldig sein; — siet; sich eilen; порываюсь, тороплюсь Tr.

adaxaemlēm lelkesít; aneifern; привожу въ порывъ Tr.

adašem elvadúl; wild werden, verwildern Gn. — *adaštarem* megtéveszt vikit; irre machen Gn.

ademe (cs.) ember, mensch Gn. Ocs. 4.

æk (t.) józan, nüchtern Bd. cf. *ajok*.

æklanem józanodik; nüchtern werden — *æklandarem* józanít; nüchtern machen Bd.

aga (cs.) eke; pflug Gn. 58. szántóföld, acker Bd. — Össz. *agá-pajrēm*, *agá-padorám* pflug-fest; *agá-pajrēm kúgo jumo* grosser gott des pflugfestes Tr.

agam etc. v. *ogom*.

agármo gőz, pára; dampf, dunst Tr.

agotan (cs.) kakas, hahn P. 12. *agtan* Gn. *agután* P. 26. *aután* B.

agúl (t.) falu; dorf P. 13. *aul* B.

agún(r) gabonaszárító szérű; riege P. 12.

agur (cs.) mély víz; tiefe stelle im wasser; омутъ Zol.

az ó; ach! Gn.

azál (m.) bőven, dúsan; reichlich Bd. — Össz. *azál-wid víz-áradás*; überschwemmung Tr.

- aj-aj* ó, ej; oweh, ei Gn. 1.
aj nem, nem akarok; nein, ich will nicht Gn.
áj véső; meissel Bd. *aj* (m.) Tr.
ajás kidolgoz, befejez; elrendel, megállapít; tisztel; ünnepel;
 ausarbeiten; verordnen, festsetzen; ehren, achten; feiern Tr.
ajém (t.) meghajt; biegen. — *ajném* sich biegen; *ajndarém*
 sich beugen; *ajnemla* удобосгибаемый Tr. — *ājaš* (m.) id. M. 80.
ajem (m.) böjtöl; fasten Bd. cf. *ajás* праздновать Tr.
ajak (t.) kis csésze, năpfchen Gn. 70.
ajar fájdalom; schmerz *a. šiŋža* irigy szem; das böse auge;
a. jolme gonosz nyelv; böse zunge Gn. *ajar pokšom* starker frost
 Pu. 40. — Össz. *tul-a.* brandwunde Gn. 51. *a. lěpö* бо́жия коровка
 M. 60. *a.-von-keče* ostersonnabend («страшный день») Gn.
ajar (t.) derű, hőség; schönes wetter, hitze Tr. — cf. *ojar*.
ajarém v. *ojarém*.
ajartém rágalmaz; verläumdnen Tb. 139. erzürnen Tr.
aídém (t.) ember; mensch P. 27. *ajdem* Pr. B. *ajdémó* Tr.
ademó Ocs. 41.
ajdá (cs.) rajta, menjünk; wohlan, gehn wir P. 10. — *aídza*
kaina lustig lasst uns gehn Pu. 42. *ajdoza, adak* Judejaško *kajna*
 wohlan gehn wir wieder nach Judea Ist. 240. (Joh. 11. 7.) —
 cf. *atsa*.
äjep szikra; funke Bd.
aji rég; längst Gn.
ajirlem v. *orlem*.
ajok (t.) józan; nüchtern Gn. анк Tr.
ajél (t.) nyeregşij, sattelgurt M. 32. анл Tr.
ajop (t.) hiba; schuld — *ajpán* hibás; schuldig. — *ajoptome*
 ártatlan; unschuldig Gn. анп Tr.
ajoptem vádol; beschuldigen Gn. *aiplandarém* id. *aiplan-* ent-
 schuldigen, verzeihen; извинять Tr.
ajnem (t.) józanodik; nüchtern werden Gn.
ajmal- (t.) téved, helytelenül gondolkozik v. cselekszik; sich
 irren, unrichtig denken o. handeln — cf. t. *ajmol* ошибка Tr. —
ajmoltás fehler, versehen, irrthum ibid.
ajran derült, rein (das wetter) M. 48. cf. t. *ajaz* .
ajr v. *ojr*.
ajrteman különösen, kiváltkép; besonders Km. 7. *ajrtemenok*
 id. Km. 15. *airtémés* id. Tr. — cf. *ojr-*.
ajža kis gyermek; kleines kind Gn. Ocs. 83.
ak v. *ok*.
-ak (nyomósító szócska; eine zu nachdrücklicher hervorhebung
 dienende partikel) — *te-ak ulda* ja, gewiss ihr seit es P. 58.
ak (cs.) ár; preis Gn. 60. — *āk* (m.) Bd.
aka (cs.) néne; ältere schwester, az apa huga; jüngere vaters-

schwester Gn. Bd. — *akaj* (t.) id. Tr. *ku-akáj* tante Tr. — *äkä*, *akä* (m.) Bd. — *äkä* M. 8.

ákol (t.) ész; vernunft Gn. — Össz. *uš-akol* id.

akor (t.) utolsó, végső; der letzte Zag. 55. (j.)

aksarasá (m.) illetlenül; unanständig, ungebührlich (adv.) Tr.

akšak (t.) sánta, béna; lahm M. 73. — *akšaklaš* (m.) hinken ibid. 80.

aku néne Pu. 41. — v. *akaj*.

ál (t.) erő; kraft Bd. *al* Tr. — *alán* erős; kräftig Bd. *áltema* (m.) beteg; krank Bd. — Össz. *ál-uké* erőtlenség, gyengeség; kraftlosigkeit, schwäche Bk. 62. betegség; krankheit Tb. 5.

além hársfaháncsot puhít; lindenbast weich machen; мягчить лыко Tr.

alá (t.) talán, lehetséges; vielleicht, möglich Gn. — Össz. *ala-kö* valaki; jemand Bd. *a.-mo* valami; etwas Máté 20. 20. *a.-kučen* vielleicht jemand Gn. 56. — *ála* Ocs. 16. *ale* Tr.

alá (cs. m.) város; stadt Tr. Bd.

alá gyanta; harz; смола Tr.

alá (t.) tarka; bunt, scheckig M. 34.

älä (t.) még; noch — *adak älä munar isken* még sok évig; noch viele jahre Ocs. 58.

alaemdem (t.) tarkít, bunt machen Tr.

aläk (t. *äläk*) gonosz, böse Bd. — Össz. *a.-äläk* rágalom; verläumdung; ябѣда Tr.

äläkl- (t.) rászed, betrügen *äläklen altalaš* rútúl megcsal, rászed; stærk betrügen Km. 85.

alal (cs.) tisztán, jámboran; rein, fromm (adv.) Zag. 35. — *barátságos*; freundlich Pu. 35. — *tidö kumáldoš jumolán alál ližo* dieses gebet möge gott gefallen P. 21.

alalém megújít, kijavít; erneuern, renoviren — *alaltám* p. Tr. — cf. *alal*.

alama (t.) hitvány; wertlos; *lūdšö a.* gyáva; feig Ocs. 68.

alánoš (t.) vidék; gegend Tr. — *alániš* stadt (stadtbezirk?) Bd. — cf. t. *alan* lichte stelle im walde Radl. *alannok* Ostr.

alanyö (m.) sigér; barsch окупъ M. 43. *alanya* Bd.

aláš v. *amém* Tr.

alášá (t.) herélt ló, wallach P. 27.

alawá (m.) v. *algá* Tr.

ále (cs.) még most; noch, jetzt Bd. — *álat* auch jetzt noch P. 14. — Össz. *ále-matke* bis jetzt; *a.-tugok* dennoch — *al kena* (m.) rajta menjünk; wohlan gehn wir Bd. *alok* (m.) menj; geh Tr.

aldör (cs.) meritő kanál; kelle Gn. 51.

aldörcö (t.) gombolyító; instrument zum aufrollen der fäden auf die spule; скальница M. 28. *aldörca* Tr.

algá (t.) fülbevaló; ohrgehänge Bd. häckchen am ohrgehänge; гнѣтъ на крышѣ Tr.

algastar- (t.) elcsábít; verleiten; соблазнить Tb. 247.

ali (r.) vagy; oder Gn. *ali* Ocs. 13. *alo* Car. Uf. Zag. *áli* Km. *ale*, *ali* (m.) Bd.

alká (cs.) rét; wiese Tr. *alak* (m.) Bd.

almás (t.) fölváltás, csere; wechsel, Tr. *kok almas wurgem két öltöző*; zwei anzüge (zum wechseln) Ocs. 98.

altá achselzwickel am hemd; ластовка Tr.

altal- v. *oltal-*.

altacá tyúkszem, daganat; hühnerauge, schwiele; мозоль Tr.

alwasta (t.) ördög, teufel Gn. 30.

alwastar- elcsábít, verleiten, соблазнить Tb. 247. cf. *algastar*.

amém penészedik; schimmeln; плеснивьѣю (sic.) Tr.

amál- (m.) alszik; schlafen — *šizér amalén* geronnene milch; *wür a.* geronnenes blut; *kod, jol a.* erstarrte, steife hand, fuss Tr. *amalém* *wür* fekvőhely, ágy; lager, bett M. 27.

ámál (t.) példa; beispiel Ocs. 42. *amál* (m.) id. Bd.

amal (t.) csel; list Ist. 7. ürügy; vorwand Ist. 276. kunststück Gn.

amalém csalfaságban jártas; listig sein — *amalokal-* módot, eszközt talál vlmire; ein mittel für etwas auffinden Tr. — *ške us dono šajalen amālen* mit eigenem verstand denkend u. sinnend Km. 67. — *amálzo* csalfa; listig Tr. — *amā'len* mindenképen; auf jede weise Bd.

amalá okosság; klugheit Tr.

aman (t.) láthatólag; sichtlich Pu. 42.

amaném behorpad; sich einknicken; надламываться — *amandarém* caus. Tr.

amás v. *omás* Tr.

amasá ajtó, thüre Tb. 249. M. 25.

amián milliom; million Pu. 17. *amión* Tr.

amin (a.) amen G. 56.

amorčok rút; hässlich; скверный Tb. 246. *amorčok* schmierig P. 23. — *amorček* piszok; schmutz Tb. 220.

amortém bepiszkit; beschmutzen Tr.

ámort (cs.) király-sas; königsadler — *ámert* (m.) баба птица Tr.

ámış (m.) nád; rohr Bd.

ámot (m. t.) lóiga; kummet Tr.

ampar (t.) hambár; M. 38. — *ambar* lóistálló; pferdestall Bd.

ämpičč v. *än*.

än (t.) gabnaszáritó szérű; riege, korndörre, овинь M. 38. *an* Bd. — Össz. *äm-picč* szérű; tenne M. 37. *ambíca* Tr. — *än-tepená* (m.) овинная яма Tr. — cf. *awon*.

an: *anés* előre; vorwärts Bd.

an nyílás; öffnung der thüre, des sackes; riss am kleide Gn.

Tr. — *opša ayošte šinžemože godom* mikor az ajtó előtt (ajtóban) ült; als er vor der thüre sass Ocs. 15. — cf. cs. *ana*.

an (m.) hólyag; harnblase Bd.

anā (cs.) 1. egy telek szántóföld; ackerbeet (40×20 klafter)

Gn. P. 7. *ānā* M. 21. — cf. cs. *ana* — 2. deszka, tábla; brett, tafel Bd. — cf. *ōna*.

āna (v. *podo*) harapófogó; zange; клещь. Tr.

aná v. 1. *oná*.

aná gyökérrügy; auge an der wurzel; почка корневая — háncs; rinde Tr.

análtoš pánda pálcza; stab; посох Tr. — *ānáltoš* (m.) Bd.

anarg v. *anorgém* Tr.

anát talán, vielleicht; *a. kũ* valaki, jemand BM. 12. 47. NB. vő.

határozatlan névmásokat Wied. §. 66.

ancacok előre; zuvor Km. 15.

andém oda lopózik; hinzuschleichen; подкрадываться Tr.

andém czéloz; zielen Ringwall.

andaktarém unalmat kelt; überdruss verursachen, belästigen Tr.

andogém elgyengül; schwach werden Tr.

ándok szűkség; noth, mangel Tr.

andokás szűkséget szenved; noth leiden Tr.

andolc(ó) házaló; hausirer P. 54.

anis (r.) *anis* Bd.

anók rostély-kapu; gatterthor Gn. 48. kerítés, sövény; zaun, umfriedung P. 57. — *anik* glied einer kette; разбираемое на время проѣзда Tr. — cf. t. *inojk* (?) Tr. *innik* Radl.

ānēr (m.) horog; fischangel M. 43. — *anorá* Tr. *ānger*, *āyor* Bd. *anēr*.

āyorāš horgászni, angeln M. 43.

anorgém (t.) feledékeny (lenni); vergesslich sein; elalél; bewusstlos werden; безпамятствую; угараю Tr. — *anorgén* úlot gerieten in not (? sic) P. 7. — *anort* : *koren anortomene* miután félholtra verték; nachdem er halb todt geschlagen wurde Zag. 62.

ayosor (cs.) keskeny, szűk; schmahl, eng Ist. 211. — *ayosor* Gn. *ayosor* Tr. *āyēsör* (m.) M. 73.

ayosorem összehúzódik, szűkül; zusammenschrumpfen — *ayosoremē* zusammenziehen Tr.

anožā (m.) kályhaajtó v. fedő füle; griff der ofenthüre o. ofendeckels; ручка у заслонки Tr.

anrá (t.) együgyű, oktalan; einfältig, sinnlos Tr.

anrālt megfog, ölel; ergreifen, umfassen; обхватывать Tr.

anrēmša (m. cs.) pók, spinne Tr. *anrmāšā* Zol.

anyér (m.) patak, folyó; bach, fluss Tr. *äyer* Bd.

anmáš sprog, sprössling; отрасль Tr.

anzal etc. v. *onžol*.

anzol: *kamaka anzol* kályha eleje, tűzhely; herd; местокъ
M. 26.

anzoldás timsó; alaun Tr.

anžem, änžem v. *onžem*.

apana (t.) kincs; schatz P. 46.

appá (dort ist) heiss! (in der kindersprache) Gn.

apšát kovács; schmied Tr. Bd. *äpsät* (m.) M. 10. *äpsät*

kudé kovácsműhely; schmiede M. 67.

äpsätláš kovácsolni, schmieden M. 67.

äptán (cs. m.) kakas, hahn M. 36. *äptán, äptán, atán* Bd.

aptran- (cs.) csudálkozik; erstaunen; megijed; bestürzt werden Gn. O. 50. j. — *aptrál-* elerőtlenedik, felindúl; von kräften kommen, aus der fassung kommen, erregt werden — *aptrat-*, *aptort-* felizgat; erregen; akadályoz; beschränken; стѣснать Tr. — *äptirgem* (m.) akadályúl lenni; hinderniss sein — *äptertem, äptortem* (m.) bántására lenni, akadályoz; behindern, beleidigen Bd. — összekever; vermengen; мѣшать кому нибудь M. 80.

ar wātē (m.) menyecske; junge frau M. 8.

ar luđo kacsaféle; eine entenart mit krummem schnabel
Gn. 47.

aráš körülfog; umfassen — *aráltáš* поймать сѣтю; alle fische mit dem zugnetz ausfischen; выбродить Tr. — cf. *är-*.

är-: *jir ärenet žalam* körülvették a várost; sie umzingelten die stadt Bd.

arém kölcsön kér; sich geld ausleihen Bd. Tr. — fr. *aredem*, *ärem* (m.) Bd.

arem (m.) megdühödni; grimmig, wüthend werden Bd. — cf. *orem*.

ára (m.) harag, düh; zorn, wuth Bd.

ará (m.) sor, reihe Bd. 9. 14. — *aran* in der reihe BMaté 6. — *szám*; zahl: *tuménšawlän ará piš šukémen* число учениковъ весьма умножалось BAp. 6. 7. — csoport, sor; haufen, reihe Bd. — cf. t. *ara* köz; zwischenraum.

ará test, személy, arcz, kép; körper, person, antlitz Bd.

ara šēñä (m.) légy; fliege M. 60.

ará (cs. m.) józan; nüchtern Tr. Zol. — *ar, ára* Bd.

aráda hús; fleisch (? sic). — Össz. *a.-žayá* tabula carnea (cordis) (Bk. 2; 3. 3.) Bd. — cf. *arda*.

araká (cs. t.) pálinka; branntwein Gn. Tr.

aralém megőriz, megment; behüten — *aralošo jumo* gott (unser) hort! — *araledem, araledelam* (fr.) id., *aralaldam* megmenekül; gerettet werden (passim).

aral- (m.) tökéletesedik; halad; sich vervollkommen; fort-schreiten Bd.

arám pléh; blech; жесть Tr.

aram (t.): *a. liaš* elvesz, elpusztúl; umkommen Gn. Zag. 58. — *a. oštaš* elpusztít, megöl; umbringen Gn. — *arames* hiába, umsonsten P. 14.

arama égerfaliget; erlenwäldchen Gn. 48. — Össz. *a.-jér* der platz um das weidengebüsch P. 50. — cf. t. *ärämä* dichtes gesträuch Bál. Radl.

arama bőség; reichthum G. 60. *a. mužet ulo* du hast reichthum an rebbühnern G. 60. — cf. t. *art-* sich vermehren Bál.

aramá szepöl; sommersprossen — *arawá* id. — Össz. *a.-puséye* sandweide; тальник Tr.

aran sereg, menet; schaar, zug — ménés; pferdeheerde Tr. — *kkir. arān* haufen, heerhaufen, volk, geschlecht Radl.

arán felnőtt; erwachsen; воспитанный, взрощенный Tr. — v. *ärän, ären* Radl.

aránož (m.) völegény; bräutigam Tr. — v. *ärän, ären* Radl. cf. cs. *ar, aržon* Zol. — *arayaš, äräyáš, aráyož* (m.) Bd.

aratá (m. t.) ráma; rahmen Tr. balken M. 40. — v. *arata* Radl. 1. *arawá* v. *aramá* 3. Tr. 2. *arawa* (m. t. cs.) kocsi; wa-gen M. 32.

arbá, arwá (cs. t.) polyva; spreu Tr., Gn. P. 25. — Össz. *a.-kúdo* spreu-kammer Tr. — *arwá* az üres kalász; die leere ähre; *arbá* (m.) spreu B., *ärwá* (m.) M. 37.

arbuz (r.) görög dinnye; wassermelone Bk. 26.

aremás beistand, vertreten (des weges); заступление Tr.

argém fonalat gombolyít; haspeln; — összebonyolódik; sich verwickeln Tr.

argék (t.) kriechente; чирокъ Tr.

arók (t.) sovány; mager Bk. 40. száraz; trocken Tr.

arom pénzkölcsön; gelddarlehen Tr. — *aromes puēm* hitelbe adok; auf borg leihen Step. 18. *aromes nałam* hitelbe veszek, ich nehme auf borg Tr. — v. *arom* Bd.

arom-šudo (t.) üröm, wehrmut Tr. — *arom-š.* Bd.

aroslan (t.) oroszlán; löwe O. 79. j.

arča (cs. t.) láda, skatulya; kiste, schachtel Bd. Tr.

ärdë v. *arda*.

arda ágyék; lende Tr. — *ärdë* (m.) csipő; hüfte M. 5. — cf. *erde* id.

arka (t.) hegy, földemelkedés; berg, anhöhe Gn. 46. 58.

arkálok (cs.) nyeregszij; sattelriemen Tr.

arlás összekapcsol, egyesít; verknüpfen, vereinigen Tr.

arlán (cs.) patkány; ratte Gn. 36. hörsök; hamster Tr. va-kondok; maulwurf B. — *arláne* B. *orlane* (s.), *ärläna* (m.) Zol.

- arlāndarém* sebet föltép; eine wunde aufreissen Tr.
árlāņē (cs.) vakond; maulwurf M. 39. — cf. *arlan*.
árlu ajtó-, ablak-félf; thür-, fensterpfosten Tr.
árluk (m. szőlőgerezd, szőlő; weintraube Tr. Bd.
arluktás kijózanit; nüchtern machen Tr.
armán adós; schuldner Tr.
armia (r.) sereg; armee G. 60.
arña (cs. t.) hét; woche — *ārña* (m.) M. 52. — Össz. *ruš-a*.
sonntag, *izi-a*. donnerstag, *kug-a*. freitag; — *ü-a*. *масляница*,
fastenwoche Tr. *arña gečon šukčo* engel des freitags G. 55.
arogá (r. ?) kürt; horn (als blasinstrument) Tr.
arē (t.) józan; nüchtern M. 69. — *aru* hibátlan; fehlerlos
Uf. 59. j.
aršaš gyöngysor; perlenband P. 54. *aršaš šerem* die perle
meines schmuckes p. 46.
aršon (r.) arschin.
arsor dühös, vad; ungestüm, wild Gn. — t. *arsar* wild
Radl. — cf. cs. *ar-sori* waldteufel, *лѣсній* Zol.
artem (m.) rábíz, rákényszerít; anvertrauen, aufnöthigen
Bd. Km. 26.
artás (t.) beleütközik, ingerel; anstossen, necken; задѣтъ Tr.
artám képesség, tehetség; fähigkeit, talent; *синобность* Tr.
artamán (m.) csökönyösség; eigensinn (bei thieren) Tr.
artana (t.) rakás, öl; stoss, klatfer (holz). Gn. 16. 27.
artokš: *jumon küštömo leč artokšom om ošte* isten parancsától
eltéröt nem cselekszem; von gottes gebot abweichendes thue ich
nicht Ocs. 62. — cf. *artás*.
arwá v. *arbá*.
arwer (t.) tárgy; sache Bk. 14. — *ärwer* vagyon; habe Ocs.
38. — *arwel* Zag. 41. *arber* Ks. 61.
arwom kölcsönzés; das leihen, borgen Tr.
arzá (m.) sörény; mähne Tr.
as (*nas*) (cs.): *jumon a*. gottes kraft: ein engel, der vor dem
gotte schreitet Gn. 55.
asát (t.) 1. jólét, wohlleben: *asátom čotás ok li* das wohlleben
ist nicht zu ertragen Pu. 23. — 2. könnyű; leicht: *toškáltoš kúzáš*
asát die leiter zu erklimmen ist leicht *ibid*.
asola (t.) kitünő; trefflich Pu. 36. *asolai pojan* rendkívül gaz-
dag; ausserordentlich reich *ibid*.
ašóra (*ažóra*) kólika; bauchgrimmen (bei pferden) Gn. 51.
aslan: *a. kajok* oroszlán (sas?); löwe (adler?) Gn.
aspidnoj doska (r.) palatábla; schiefertafel Bk. 30.
ás (t. cs.) tápláló, egészséges; (eigentl. nahrung) was zur
gesundheit gedeiht (von speisen u. getränken) Gn. Pu. 15. —

izes; schmackhaft G. 57. — *aš liže* egészségedre váljék; zur gesundheit gereiche es G. 5. — *ášlok* id. Pu. 15.

ašem (cs. t.) üget; traben Gn. — *ašaltem* id. Gn. — *ašdš* vorrücken, fortschreiten, gedeihen; *уеиѣтъ* Tr.

ašá haladás, siker; fortschritt, erfolg — *ašan* vortheilhaft Tr.

ašaka (t.) tisztátalan; unrein Ist. 322. rút; hässlich Tr.

ašaklandar (t.) bepiszkit; verunreinigen Tb. 31.

ašok lópokróc hárskéregből; pferdedecke (aus bast), bastmatte Gn. P. 9.

ašendarém (t.) emlékeztet, figyelmeztet; erinnern, mahnen Tr. — *ášëndäráš* (m.) magához tér; wieder zu sich kommen, zur besinnung kommen; *опомнѣться* M. 80.

aškáltoš (m.) lépés, járás; schritt, gang Tr.

ašket- (m.) megy, lép; gehen, schreiten Sm. 5. — v. *ošked-*

aškonēm (t.) buzgólkodni; eifrig sein Tr.

ášnem tart, táplál; halten, ernähren Gn. *ášnaš* (m.) Km. 4. — *ášnošo* (gottes beiname) Bk. 108. — *ášnemo érge*, üdür pflegesohn, pflegetochter; *á. wolik* hausthiere Tr.

ašlám (t.) kamat, haszon; gewinn, procent Tr.

aštaráš andrücken, unterdrücken; *прѣснѣнѣтъ* Tr.

aštoláš v. *atsoláš*.

-at is; auch.

atá, *äta* (m.) atya, vater Km. 4. — *atí* mein vater ibid. — *ku-a*. grossvater; *a-wel* stiefvater Tr.

atarém v. *utarém*.

áte edény: gefäss Gn. 59. *ätö* (m.) M. 27. — Össz. *ket-áte* körbchen Bd. *sažar ätē*. zuckerbehälter, *sanžal ä*. salzfass M. 27. *julošo pu-ü ato* lampe Ist. 261. *áte-šör* всякая посуда Tr.

ater nyúl fogó; hasenfalle Bd.

atlém 1. v. *utlém*. — 2. lenyúzni, abhäuten Tr.

atlamá (t.) vaskapocs a csónakon; eiserne klammer am kahn Tr.

atmá vízmerő lapát, veder; schöpfschaufel, schöpfeimer (wie es die fischer verwenden); *чепуакъ* — t. *jatmä* Tr.

atšoláš nyilalásban szenved; an seitenstechen leiden Tr.

atsa jöjjetek; kommt Gn. 27. nos, rajta; wohlan, lasst uns Gn. 11. (der plural zu *ajda*.)

awá (voc. *awáj*) anya, nöstény; mutter, weibchen — *abā* (m.) Tr. *äwä* (m.) M. 8. — *ašaj*, *abā*, *ävā*, *abä*, *abí* Bd. — Össz. *a-wel* stiefmutter Tr. Bd. *warā abā'* (m.) id. Tr. *kres-a*. taufmutter Tr. *awá-wel-šúdo* viola tricolor Tr. — cf. cs. *aba* t. *äbä*, *äbej*.

awalaném (t.) mászik; kriechen; *ползатъ* Tr. — cf. *kast*. *aula-* heranschleichen Radl.

awap: *aj-aj* a. ó jaj; o weh! Gn.

awarém (m.) v. *owarém*.

awdán (cs.) kakas; hahn Tr.

awgém elszegényedik; verarmen; бѣднѣю Tr. — cf. t. *aukat* besitz, vermögen Radl.

awol (t.) falu; dorf Gn. — *awul* Tr.

awolaném v. *awalaném*.

áwon gabonaszárító szín; darrscheune Gn. — *áwonom* korém csépelek; dreschen das getreide Tr. — cf. cs. *awon*; r. обивъ.

awor- (*abor-*), *awr-* hajt, kerget; treiben Gn. üldöz; verfolgen G. 27. — *jor* *abor-* körülkerít; umzingeln Ist. 91. *memnam aworen naloč* uns umzingelten sie Zag. 34. — *aworkal-* fr. Gn. 7.

awré (m.) erő, hatalom; kraft, macht Tr. Bd.

awrém legyűr; überwältigen Tr.

awšát üllő; amboss P. 31.

awuém (cs.) meghajt; biegen Tr. — *awuném* refl.

awún rieve P. 19. v. *awon*.

1. *azém* (t.) megtelepszik; seinen sitz nehmen (von einer krankheit?) — *kerdon püššože azen* an die spitze eines schwertes gerathend Gn. 50.

2. *azém* (t. m.) bátorodik, fölindúl, fölböszül; sich muth nehmen, in zorn gerathen Bd. toben, lärmern; буйствовать Tr. — *azdarém* fölingerel; reizen Bd. reizen, necken Tr. *azdarokalém* fr. *azdaraltém* pass. Tr. *subukaška azdaralten* bűnre csábítatván; nachdem wir in die sünde verführt werden Km. 54. — cf. t. *az-*, *azdir* Bál. Radl.

azá gyermek; kind — *ázá* (m.) M. 9. *azza* Sdr. 4. *ajzā* Sdr. 4. — *azálok* kindheit; *a-püerge* knabe Tr. — cf. cs. *ača*.

azá dühöngő, forró; rasend, glühend — *azažá* wuth, raserei Tr. — cf. *aza* teufel, böser geist Radl.

ázál (t.) halál; der tod Step. 8.

azap (t. cs.) járvány, seuche Gn. 56. betegség; krankheit Gn. — szükség; noth Pu. 23. — qual, pein Tr. wunder Tr.

azaplaném beteg; krank sein Gn. kínlódni; leiden Tr. — sich wundern Tr. *azaplaš* id. ibid. *azaplandur-* kínoz, kimerít; quälen, peinigén, erschöpfen Ist. 58. Tr. — *azaplaktáš* in erstaunen versetzen Tr.

azarlás (t.) irigyel, beneiden Tr.

azáš timsó; alaun Tr. — v. *azoltáš*.

azer v. *azorén*.

azoltáš timsó; alaun Tr. — f. t. *aču taš*.

ažor harapófogó; zange Gn. — *ázer* Bd.

ažora v. *ašora*.

azorén halál; der tod Bk. 110. *azarén* Bd. *azren* Gn. Tr. — cf. cs. *esrel*; *žrāil* Radl. a. *azrail*.

azle (t.) jós, próféta; seher Gn. 74.

azlor a rák ollója; krebsscheere; клешня Tr.

azú-pü (t.) agyar; hanzahn Tr.

āzr (m.) harapófogó; zange M. 67.

ažak maro (m.) özvegy ember; wittwer; *a. wātē* özvegy asz-szony; wittwe M. 9.

aždās (t.) mutat; zeigen Tr.

ažnalt (t.) csábíttatik, verführt werden, *sulukaška* in sünde Ks. 39. — *ažnoktar* caus. Tr. — *ažgondar*, *ažgonokt* id. Tb. 247. — *ažgonomás* kísértés; versuchung Tb. 219. — *ažgondarém* мучаю, изнаряю; quälen, erschöpfen Tr. — cf. *azém*.

B.

bajar (r.) úr, fejedelem; herr, fürst Ocs. 97. *bajarin* id. Ist. 138.

-bal (?): *olombal* lóca; bank Gn. Bd.

barabanšik (r.) dobos; tambur Gn. 79.

bašnā (r.) torony, síremlék; turm, grabstein Bd.

bawš gyalom; fischernetz Ist. 229. — cf. *waws*.

bazār (r.) vásár; markt Bd.

bel oldal; seite: *purla belenžo* an seiner rechten seite Ist. 284. *kečo kas beloško kaen* a nap este felé ment; der tag neigte gegen abend Ist. 295; *ške belškožo* a maga részére; für sich Ist. 118. — Postp. *belen vele*, mit, Máté 19. 10. Tb. 53. Ist. 41. — *tudo pört belen mien tüknen ulut* stießen an dieses haus Ist. 212. *moj belenem it tükalto* ne nyúlj hozzám — *belko* hozzá, felé; zu, auf (mit acc.) Ist. 4. 275. — *belšo róla*; von Ist. 235. — *kas beleš* este felé; gegen abend Ist. 288. — *belon-kajat* lehullanak; sie fallen hinunter Ist. 260. — cf. *wel-*; t. *belän*.

beregaš (r.) őrizni; hüten Nyk. 3 : 150.

bjes (r.) ördög; teufel BM. 16. 17.

bosmola (áldás; segenspruch bei den tataren aus *beznen alla* zusammengesetzt) G. 61. *besmolla* Bk. 60. — *posmoltošt ile bár áldanák meg*; mögen sie segnen G. 61.

bladka (r.) parázna; ehebrecher Bd.

blagodat (r.) malaszt; göttliche gnade Bd.

blagoslovajem (r. m.) megáld; segnen Bd.

blagoslovenjá (r.) áldás; segen Bd.

bokten mellett; bei: *toj boktenēt šogošo* a melletted álló; der neben dir stehende Tb. 78. — cf. *wokten*.

bugol, *bug(o)l* nachahmung des lautes, den ein ertrinkender verursacht oder erzeugt Gn.

lukka (r.) betű; buchstabe Bk. 32.

buntovajem (r.) zenebonát csinál; tumult anstiften Bd.

butta (r.) mintha; als ob Bd.

C, č.

cacém (m.) megpróbál, megvizsgál : erproben, untersuchen — *cacektém* vizsgálatot rendez ; eine untersuchung anordnen Bd. Tr.

cacomás (m.) szorgalom, fleiss M. 69.

cadamaktás ropog, roppan ; krachen, bersten Tr.

cadaraltás v. *cadamaktás*.

cagém (m.) tanuskodni vlki ellen ; gegen jemanden zeugen, überführen Bd. Tr.

čagaém vitatkozik ; mit einander streiten Tr.

cagaltás hákog ; sich räuspern Tr.

cágán (m.) sás ; riedgras M. 21. *cágán* nád ; rohr Tr.

čagrémse májkő, leberstein ; печеночный камень Tr.

čaj talán ; vielleicht Nyk. 3 : 134. (777.)

čaj-sudo thymian, quendel ; ботородская трава Tr.

čajá (t.) fűge, ügyes ; flink, gewandt Tr. Tb. 50. finom orra van, éber (kutya) ; mit feinem geruch versehen, wachsam (von hunden) ; чуткий Tr.

čák (t.) alig, kaum Step. 22.

čakem (cs.) hátrál, visszavonul ; sich zurückziehen Gn. — *šeyeke čaken* mien rücklings gehen Ocs. 12. — *čaknem* id. Gn. *čaknem* hátrál ; csökönysödik ; sich zurückziehen, störrig sein Ist. 16. Bd. — *čaktarém* zurückstossen G. 50. zurücktreiben Bd. — aus der fassung bringen, verwirren Pn. 43.

caká szűk ; eng Tr.

čakemdás összeszorít ; zusammendrängen, beschränken, beengen ; сжимать — *caklanás* refl. Tr.

čakén szerencsétlenség, szerencsétlen sors ; unglück, unglückliches los Tr.

čáken (est. m.) tengeröböl ; meerbusen Bd.

čaklém megért ; begreifen, verstehen — megjelel, megjegyez ; merken, bemerken, wahrnehmen ; замечать — *caklandarás* megmagyaráz ; erklären — *cakloktás*, *cakloktarás* id. Tr.

caklemás titok ; geheimniss ; таинство Tr.

čakmá (t.) tűzkő ; feuerstein Tr.

čal (t.) ősz, szürke ; grau Bd. *čal* Gn. *cale* Tr.

calás őszül ; grau werden Tr.

čalak tüzes (lóról) ; feurig, flink Gn. 59.

čalemam őszül, grau werden — *čalmedem* fr. Bd.

čalge gyors ; flink Tr.

čalgožam (t.) kiabál, sikít ; (ohne ursache) schreien, keifen Gn.

čalká kék ; blau.

čalkaném kékül ; blau werden — *čalkandarém* kékít ; blau färben Tr.

čalko (t. m.) toll ; feder Bd.

camá (m.) csikó, füllen M. 33. Tr. — *čamá* id. Tr. — Össz. *camá-šudo* sauerampfer — *čamá bič* коневникъ (трава) Tr.

čamaném sajnál; bedauern, mitleid haben: *moim čamano* пожалѣй меня Bk. 22. Ist. 14. Ocs. 11. — megkímél; verschoonen Ocs. 16. Ist. 11. — ápol; pflegen: *abažo azažem* Bk. 48. — kegyelmez; erbarmen: *póro-pijalán ulut póro kumulán-šamoč: nuno škeát čamanomo lít* glücklich sind die barmherzigen, denn auch ihrer wird man sich erbarmen Bk. 82. — *čamanem* bemitleiden, erbarmen, schonen, bewahren Gn. — *čamanem* nem mer, áttall, megköti magát; zögern, halstarrig sein Bd.

čay (cs. t.) harang, glocke Bd. Tr. — *čay* Gn. 47. — *čay* (m.) Bd. — *can* Tr. — Össz. *čankarem* (*čay-kerem*) läuten — *čay-šiam* (m.) id. Bd.

čanyás felemel; aufheben; *поднимать* Tr.

čāna (est.) holló, rabe Bd. — csóka; dohle Tr. Gn. — *čāna* Gn. *cānā* (m.) M. 41. *cāyā, cāyā* Weske 23. *čāna* (m.) Bd. (*čānā, cānā* Tr.) dohle, галка.

čantčorgém elgyengül, kimerül; schwach werden, sich erschöpfen Tr.

čandás kefe;bürste; *щетка* Tr.

čayor hang, ropogás, recsegés; laut, schall, krachen, knistern Tr.

čanžaš fejszeforgács; axtpähne Bd.

čap (cs.) hír, híresség; gerücht, ruhm — dicséret; lob: *jumolan čapom istožo* istennek dicséretet tegyen Bk. 50. — *kugu čap* dicsőség; ruhm Bk. 64. — *kéčan čapšo* a nap fénye; glanz der sonne Tb. 195. — *čap* Gn.

čapan šüüš gallér; kragen (eig. halstuch); *воротникъ* M. 16. — cf. t. *čapan* sommerkaftan.

čaplaném híressé válik; berühmt werden Bd. — *čaplandarém* caus. Bd. Tr. Bk. 51.

čáplāna gém; reihér; *цанля* — cf. *čarlan, čarlāna*.

čáple híres; berühmt Bd. Tr. — *čapla* szép, dicső; schön, ruhmreich Bk. 120. *čapla liaš joratomašo* ruhmsucht Bk. 106. *čaplo* Ist. 31. — *čáple* mannhaft, tapfer Tr.

čar véknya; die weichen Bd. membrana, dünnes plättchen; *перепонка, плена* Tr. — *cará* Tr.

čarem, čarem (cs.) tartóztat, akadályoz, eltilt; aufhalten, hindern, verbieten Gn. Bd. — *cārem, carem* (m.) Bd.; *cārā* (sing. 3. sz. m.) er verbietet Km. 81. — *cāršē* (m.) tartózkodó, mértékletes; enthaltsam, mässig M. 69. — *carnem* stehen bleiben, aufhören Gn. *čarnem* megszünni; aufhören Bd. — *čarnedem* fr. Bd.; — *čaroct* caus. kieszközli, hogy megszüntessék; erwirken, dass etwas eingestellt wird: *jumon cerkom istaš čarocten ulut* sie erwirkten, dass

der bau des tempels gottes eingestellt (verboden) wurde Ist. 172; *carnoktém* id. Tr. — *caraltás* verbieten Tr.

caredé (m.) unverboden Tr. *čarnodeáb* szüntelenül; unaufhörlich Tb. 185. *čarnadeák* id. Bk. 57. *čarnadegece* id. Bd.

čara (cs.) meztelen, nackt Gn. 31. kopasz; kahl Gn. — *čará* id. Bd. Tr. nacktheit Ist. 6. Ocs. 5. tisztás az erdőben; waldwiese Bd. — *cārā* (m.) M. 35. *cārā wujan* kahlköpfg M. 73. — *čerá*, *carā* (m.) *cārā* (m.) Bd. — Össz. *carā-gek* (m.) (kopasz madár) böregér; fledermaus Tr.

cará (cs.) szolgál; diener Tr.

čarák (cs.) támaszték; stütze — *carák* Tr.

čaraklém megtámaszt, stützen P. 6. *čaraklaltás* pass. Tr. — *caraklás* Tr.

cargás (m.) hasít; spalten; *cargaltás* hasad; sich spalten Tr.

cargá-jukán rekedt; heiser Tr.

cargaltarás elbocsát, elküld; entlassen, versenden; отпустить Tr.

čarka (r.) pálinkás pohár; schnapsglas Gn. — *čarka* Bd.

carkém hasábfá; holzscheit Tr.

čarlango (cs.) gólya; storch P. 56. *čarlán*, *čarláno*, *čarlánye* (m.) *čārlānjē* (m.) M. 41. gém; reiher; цапля Tr. — *čárlan* sirály; möve Bd.

carmán meggyőző, sürgős; überzeugend, triftig, dringend; убедительный Tr.

čarša (est.) négyszögletes sátor; zelt im viereck Gn. 67. — *caršo* (m.) id. Bd. — *čarsán* vorhang; занавѣска, *caršán* (m.) id., *caršo* (m.) schirmdach über den treppen; зонть Tr.

čaršá v. *čar* Tr.

čarše gyors, fürge; flink, rasch Gn.

carskoj (r.) császári; kaiserlich Bd.

carstvo (r.) uralkodás, birodalom; regierung, reich Bd.

cartém szokás, csökönyösség; sitte, eigensinn Tr.

cartké nach dem strich (einen balken behauen); по чертѣ (обтесывать) Tr.

čas (r.) óra; stunde Gn. — *čas*, *cas* (m.) Bd. Tr.

cáš (cs. m.) azonnal; sogleich M. 117. *cášok* Sm. 5.

čas, *cas* (r.) szerencse, boldogság; glück Tr. — *cášän* (m.) boldog; glücklich; *cášän agl* boldogtalan; unglücklich M. 78.

časánik (r.) kápolna; kapelle Tr.

čáška nyír; birke Gn. 34.

čáškar nyíres; birkenhain Gn. 42. dickicht O. 33.

čášmá palánk; pfahlzaun; частоколь.

čat kemény, erős; hart, stark, fest, Bd. Tr. *cat* (m.) Tr.

cáthédē (m.) kemény, merő; hart, fest M. 71. *cátkada* (m.)

Bd. — *čatkada* Bd. — *čatkata* rossz, kegyetlen; schlimm, grausam

Gn. — *catkodan* sehr stark, fleissig (adv.) Tr.

catkodemdém (m.) megerősít; stärken Tr. *catkedemdem* Bd.

čatkot (hangutánzó) чариненѣ Tr.

cawatár (t. m.) fakó ló; falbes pferd Tr.

čaž seitenstrick zwischen der axe und der deichselstange,

тяжъ Gn.

caža-guť, c.-guť eine art wilder rettig; дикая рѣдка Tr.

cažgatá üde, friss, velős, magvas; saftig, frisch, markig, kernig;

ядренный.

cažgataemām (m.) megerősödik; stark, kräftig werden Tr.

cažgožés kaparja a torkomat a sok nyálka; es beisst, kratzt mir die kehle der zu viele saft; отъ ядрености въ горлѣ дереть, ломить, саднить Tr.

cebér v. *čewér.*

ceberläném v. *čewergales.*

čebeštalám csip; kneifen, zwicken Bd. — cf. cs. *čibit.*

čecén (r.) felcziczomázott; geputzt, geschmückt; stutzer; kellemes külsejű; von angenehmen äusseren Tr.

čেকে wondo? Gn.

čeget (cs.) sajt; käse Bd.

čekem (est.) betesz, beledug; hineinstecken, hineinlegen — *čekedem* fr. Bd.

čeklek v. *čelt* Bd.

čekš oldalnyilalás; seitenstechen — *čekšte tolažem* ich habe seitenstechen; *čekš čučas* ich fühle seitenstechen Bd.

čelá mind, egész; alle, ganz; — *čelá, čelák* egészen, mindennütt; ganz (adv.), überall; *čelá, č. kodom* mindig; immer; *čeláže* egészen, egyáltalában; im allgemeinen — *cile, colä* (m.) Bd. — cf. r. пѣлый.

čəlan (r.) kamara; kammer M. 31.

čəlka lapa (m. cs.) kapcza; socken M. 15.

čelkowej (tānā) (r.) ezüst rubel; silberrubel M. 55. *čelkowej* G. 66.

čelt, čeltók tisztán, merőben; gänzlich, völlig, durchaus; — *colt* id; *colt, coltók* (m.) id. — *čelt moš* mosd ki jól; wasche es gut aus; — cf. *čelá.*

čəni (r.) mint, mintsem; als, mehr als Bd.

cemrá (r.) nyavalyatörés, ájulás; fallsucht, ohnmacht; *cemerá* (m.) Tr.

cəna (r. m.) becs; werth Bd.

ceñem (r. m.) becsülni; schätzen Bd.

čənemdāš (m.) előmozdit; beschleunigen, befördern; ускорить M. 90.

čəngesen (= *šuoškedən*) vitatkozva; disputierend Zag. 33.

čer (cs. t.) betegség; krankheit Tr. *čer* Bd. *čer*, *čer* Gn. *cer* (m.) Bd.

čer (cs. t.) serény, fürge, gyors; emsig, flink, schnell — *corá* (m.) Bd. — *čor* Tr.

čerá v. *čará* — *čera jola kaja meztílab megy*; barfuss gehen Bd.

čerá (t.) fáklya; kienspan, fackel Bd. *čirā*, *čorá* Tr.

čeralok fáklyának való fa; kienspanholz P. 48.

čerayam mezteleenné lenni; nackt werden; *čeraydam* meztele-nít; nackt machen Bd.

čar v. *čor* Tr.

čareän (m.) vörös; roth M. 48. cf. *čeriän* Bd.

čoreandarém (m.) ékesít; schmücken Bd.

čered (r.) sor, rend; reihenfolge, reihe, ordnung Ringw. *čerét* Tr. *ceréd* (m.) BL. 1. 5.

čerí (t.) arcz pirossága, jó szín; röthe der wangen, gute gesichtsfarbe; *čare* arcz, külső szín; gesicht, aussehen Bd. — *čeriän* piros arczú, jó színben levő; der ein rothes gesicht hat, vom guten aussehen ist; *čorean* (m.) id. — *čerideme* halvány, rossz színben levő; blass, von schlechtem aussehen Bd.

čerilanem jó színt kap; ein gutes aussehen bekommen Bd.

čerke (r.) templom; kirche Tr. Bd. *čerke* Gn. *cerkwa* Ist. 76. *cerka* (m.) Bd.

čarlém ügyessé, gyorsá lenni; üdül, javul az egészsége; flink, gewandt werden, sich erholen — *čartém* mustrál; mustern; муштровать Tr.

čerlaném megbetegszik, krank werden Ist. 50. *čerläném* Ocs. 36. *čerlanaldam* fr. Bd. — *čerlandar-* beteggé tesz; krank machen Ist. 6. Ocs. 5. — *čerläném* (m.) etc.

čerle beteg; krank Ocs. 93. *čerle*, *čerla* Ist. 110. Uf. 94.

čerlok (t.) kalitka; käfig Tr.

čerñila (r.) tinte M. 14.

cerpet (r.) negyed font; viertelpfund M. 54.

čes (čet) (r.) tisztelet; ehre Ocs. 30. *čes* Gn. *cest* Bd.

česlém megajándékozni, jól ellátni; beschenken, bewirten, угощать Tr. *česlén* költség id. Ocs. 63. Krest. 11.

česle szép, tisztességes, becsületes; schön, ehrlich; *češle* (m.) id. Tr.

četem (cs. t.) tűr, szenved; dulden, leiden — *četedem* fr. Bd.

četlok (t.) bienenzelle Pu. 35. kalitka; käfig Tr.

čewem csepeg; tröpfeln; — *čewedem* fr. *čewuktem* caus.

čewaldem cseppen (mom.) *čewaldukttem* caus. Bd.

čewäldeš csepp; tropfen Bd.

čewér (cs.) szép, csinos, egészséges; schön, hübsch, gesund Tr. *čéver* Bd. *čewer* Gn. 48. *cewer* (m.) M. 76. boldog; glücklich Bd. *cebér* (m.) Tr. *ciber* Bd.

cevergaleš ékesíti magát; sich schmücken P. 50. — *ceberläném* (m.) szépül; schön werden Bd. sich schmücken Tr. *ceberlän-darém* csinosít; schmücken Tr. Bd.

cəweštěláš csíp; picken M. 36.

čezék (r.) fecske; schwalbe Tr. *hirundo apus* Bd.

čiem (*čijem*) felöltözik; sich anziehen Bd. Gn. *čiedem* fr. Bd. — *čiktem* öltöztet; ankleiden; *čiktedem* fr. Bd. — *nəlləm čikta* tort ünnepel; leichenschmaus (eig. die vierzig d. h. den vierzigsten tag) feiern G. 16.

čia szín, festék; farbe P. 24. Gn. *čiä* Tr.

čialdedem (fr.) csikland; kitzeln Bd.

čüältém (m.) fest; färben Tr. *čialdem* id. Bd. M. 91. *čüältəšš* (m.) karmazsinfestő; schönfärber; краси́льщикъ M. 10.

čibe (cs.) tyúk; huhn. *cibe* (m.) — Össz. *čibe-kután* szömölcs; warze; бородавка Tr.

cibiltás (m.) befejez; beenden — *cibilgás* refl. Tr.

cibištás (m.) csíp, tép, szakít; kneipen, pflücken, rupfen; щипать; — szippant; eine priese nehmen — *cibistalás* pass. Tr. — cf. *čebeštalam*.

cibišoš (m.) szippantás; priese (tabak) Tr.

cibitán (m.) kis fogó; kleine zange Tr.

čičém megtölt; füllen Tr. — *cicemēmš äräkä ätö* (m.) nem egészen teli boros korsó; nicht voll gefüllter weinkrug Sm. 11.

čiči (cs.) aranyér, rákfene; hämorrhoiden, krebsgeschwür Tr.

cigák (m.) fecske; schwalbe Tr.

čigaldem csikland; kitzeln — *čialdedem* fr. Bd. — *cigoltás* (m.) id. — *cigkoltoš* csiklandozás; das kitzeln Tr.

čiget kalapács; hammer Tr.

čide kevésbé; wenig (adv.) — *čidrák kodam* (m.) késik; sich verspäten Bd.

čidemdém kicsinyít, kevesbít, levon; vermindern, abnehmen, abziehen (vom gehalt); убавлять; *čidemältám* megkevesbedik; sich vermindern, abnehmen; vermindert werden Tr.

čidarás МИЛОВАТЬ (? sic) Tr.

čik (t.) határ, csík, szél; grenze, strich, linie Tr.

čikem (m.) v. *čekem* Bd.

čikedás horogba harap; an die angel beissen Tr.

čikmák (cs.) kerítésdúc; zaunpfeiler Tr.

čikš oldalnyílalás; seitenstechen Tr. — cf. *čekš*.

čiktem v. *čüktem*.

čiktalaš vlkire haragszik; zürnen grollen jemandem; *it čiktál* rossz néven ne vedd; nimm es nicht übel; не прогнѣвайся Tr.

čilä (m. r.) mind; alles M. 12. *cile* Bd.

čín (r.) hivatal, amt Bd. — *čín* rang Gn. — *čonan*: č. *jeŋ* tisztviselő; beamter Gn. *činovnik* (r.) id. Bd.

- cin* (m.) hangosan ; laut (adv.) ; громко Tr.
čina vizkereszt ünnepe ; fest der drei heiligen könye Tr.
cinada józan, éberlelkű ; nüchtern, gesunden geistes Bd.
cinalam megszűnni (fullánkkal) ; stechen (mit stachel) Bd.
činkidemdás (m.) kinyújt ; ausstrecken ; протягивать Tr.
čingzi gyöngyház, perlenmutter Gn. 51. ziermünze Gn. —
 Össz. č.-vol perlenmuschel G. 59. *činžo-padrás* ziermünze P. 26.
činžo-šulāran ezüst szárnyú ; mit silbernen flügeln Pu. 34. *činže-*
kaik zobel Tr.
čiptalmaš veszekedés ; zwist, zänkerei Bd. — cf. *čebeštala m*
čirā (t.) fáklya ; fackel Tr.
čire (m.) arcz ; gesicht Bd.
cirkā (r.) kriecheute ; чирокъ M. 40.
čiste harkály ; specht Bd.
čitem (cst.) tűr, szenved ; leiden, erdulden Bk. 41. Ist. 9. *citem*
 (m.) Bd. — cf. *četem, cotem*.
čitosáslok türelem ; geduld Bk. 68.
čitrás (cst.) reszket, zittern Tb. 25. — *citrem* (m.) Km. 47. id.
citrāl- (m.) megretten ; erschrecken ; *citrält-* megrendül ; erbeben
 Bd. *čitoršo čeran jon* hideglelés ember ; jemand der fieber hat. Zag.
 66. — cf. *četerem*.
čize (cs.) csecs ; zitze Gn. 32. *cize, ciza* (m.) Bd. *čize* Tr.
čizim kočšo ikšobo csecszszópó ; säugling Ist. 254.
čizākš ferdén nőtt fa, görbület ; krumm gewachsener baum,
 krümmung ; погулька ; — szoptató cső csecsemőknek ; saugrohr
 für kinder, дѣтская соска Tr. Bd.
čizgižas (m.) sistereg, zúg, búg ; zischen, brausen ; шипѣть Tr.
čočak temen — tele telt ; füllte sich voll Máté 14. 20. *čičak*
 id. 15. 37. *čič-ak, čēc* (m.) id. Tr.
čččkáš пестовать ребѣнка (?) Tr.
čččkaltás meghibbant, kificzamít ; verrenken, verstauchen Tr.
čodor, čodor v. šodor, šodor G.
čogás (cs.) fecske ; schwalbe ; ласточка Tr.
čoge, čogo (hangutánzó) nachahmung des lautes der elster Gn.
čogoltem csikland ; kitzeln Gn., *čogoltém* id. Tr.
čogomand csipog (a madár fiókja) ; zwitschern ; пицить
 (птєнчикъ) Tr.
čogon (cs.) csökönyösség (állatoknál) ; eigensinn bei thieren ;
 норовъ у животныхъ Tr.
čogonlém csökönyös (lenni), ellenkezik, nem engedelmeske-
 dik ; eigensinnig sein, widerstreben, sich widersetzen Tr.
čogorđok (hangutánzó) nachahmung des lautes der elster und
 der krähe Gn. 23.
čogot (cs.) sajt ; käse ; — (kalapács ; hammer) Tr.
čok (hangutánzó) nachahmung des lautes der meise Gn. 23.

čokém (cst.) bedug, beletesz; einstecken Gn. Tr. *čokém* id. Gn. 28. — *čokal-* bemárt; eintauchen Ks. 18. *čokāl-* (m.) id. Km. 25. *čokal-* behoz vlhová; bringen *čotor loygoško* in den wald G. 64. *kugužaške čoken* királylyá tette; er hat ihn zum könig gemacht Ocs. 81. — cf. *čekém*.

čekáš (m.) elveszt, elveszteget; verlieren, vergäuden; терять, тратить Tr.

čokma rács; gitter Gn. 17. — cf. *čikmak*.

čokmal- rácsot csinál; ein gitter machen G. 17.

čoknem felszáll; hinaufsteigen: *jumoško čoknalše šixš*, égbe felszálló füst; gegen den himmel steigender rauch Gn. 68. *čoknem*: *wüt-öygo kuzé čoknén šinžés* wie die welle anprallend niedersinkt P. 32. — cf. *čokem*.

čoktalmaš viszály, verekedés; zank, streit Gn.

čolá mind, egész, egészen; alle, ganz; gänzlich Bk. 45. *čola* Gn. *colā*, *cile* (m.) Bd. *colā* (m.) Tr., *cilā* (m.) M. 96. — *čolā* türlü mindenféle; allerlei Bk. 74. — *čolagē* valamennyi; alle insgesamt Tr. *colāgeok* id. Km. 62. *čolaak* id. Ks. 45. — *čolan* mindnyájan Ist. 304. *čolanat* id. Ist. 303. *čolāštün* id. Km. 21. — *čolalan* teljesen; völlig, durchaus Bk. 36. — cf. *čelā*.

čoldor- zörög (a kocsi); (der wagen) rasselt Pu. 38.

čolgož- fénylik; glänzen P. 7. *čolgužam* B. — *čolgoše* glänzend, schimmernd Tr.

čolok duda; dudelsackspfeife Tr.

čolom (cst.) pipa; pfeife (zum rauchen) Pu. 28.

čolmā (t.) posztónadrág; tuchhosen Tr.

čolnenak valóban; wahrlich Zag. 19. — cf. *čelā*.

čolt (цѣлѣт) mindnyájan, minden; alle, alles BJ. 7. 53. BM. 26. 1. *čoltža*, *čeltokža* id. W. §.89; *čolt* id. Gn. — adv. teljesen; völlig, gänzlich: *čolt wüddomo* wer gänzlich wasserloser ort Uf. 64. *čolt ulān* (m.) tökéletes; vollkommen (von gott); *čolt kelesen* (m.) er hat seine rede beendet Bd. *čolat* id. ibid. 49. *čoltak* id. Ist. 18. *čoltók* (m.) id. Bd. — *čoltók* (m.) valamennyi; alle insgesamt BM. 5. 18. *čoltak* id. Gn. — cf. *čelt*.

čolt (cs. *šalt*) hirtelen, rögtön; plötzlich; вдруг Tr.

čolwor láncz; kette Ocs. 67. *čolwor* id. Gn. 17. — cf. t. *čelber*, *čilbir*.

čomém kinyújt; ausdehnen (z. b. leder) Gn.

čomaltem fittyet hány; pöczköl; (mit dem finger) knippsen, schnellen — *čomaltolam*, *-teđem* fr. Gn.

čon (cst.) valódi, igaz; wahr, echt Gn. 70. (wahrheit Gn.) — *čon* id. Tr. *čonak* id. Gn. *čonak* igazi, valódi, igazán; wahrhaft, wirklich (adi. u. adv.) Bk. 88. bizonyosan; gewiss Ist. 19. *čonók* (m.) úgy van, igenis; so ist es, jawohl Bd. — *čēn čstěšě* (*pāšām*) gyorsan, ügyesen dolgozó; gewandt, flink (arbeitend) M. 72. *čonak*

vaške nagyon gyorsan; sehr schnell Ist. 40. — *čonlan luktoš* megbizonyít; beweisen Ist. 43.

čęgălăš (m.) szúr (a méh); stechen (die biene) M. 62.

čondarlem fest; malen Gn. 65.

čop-čop hangutánzó, a csepegés hangja; laut des tröpfeln Tr. — *čop čowoldēm* gyorsan megöntözöm (ill. öntözve öntözöm); schnell begiessen P. 27.

čoptá (est.) teletömött zsák; vollgestopfter sack; dupla gyékény; doppelmatte, matte, bastdecke Tr.

čor szorgos, dolgos, gyors kezű; emsig, arbeitsam, flink Tr.

čērā bátor, éber; muthig, wachsam Tr.

čorá (t.) fáklyának használt fahasáb; kienspanholz P. 26.

čora fáklya; kienspan Gn. 35. — *čorá*; *corá* (m.) id. Tr.

corălăndarăș v. *cěremďăș* (*cěremăș*).

čorčok (t. *čojersok*) szarka; staar; скворецъ Tr.

cěrcěk (m.) katicza-bogár, isten tehénkéje(?); травяная кобылка Tr. libelle; црперкоза M. 60.

coremăș (m.) neki bátorodik; muth fassen — *coremďăș* bátorít; ermuthigen Tr.

čorgentoš v. *čorčok*.

čorok (t.) negyed; viertel Tr.

čorkiēm csipog; zwitschern Tr. — cf. r. чирикать.

čorkem pajgelde? G. 48.

cěrknăș felfú, tele fú; aufblasen, vollblasen; надувать.

cěrsonăș megerősödik; stärker werden; felfuvódik, megdagad; anschwellen; усиливаться, надуваться Tr.

čošnok erdő sűrűje; dickicht im walde; чаща Tr.

čošť mind; alle Gn. 75. — adv. *čon jumom čošť palote* a ki az igaz istent egyáltalán nem ismeri; der den wahren gott überhaupt nicht kennt Ocs. 13. *čošť pudorokten koškokten* egészen leromboltatta; liess es gänzlich zerstören Ocs. 117.

čotem (est.) tűr; dulden Gn. 51. kitart; ausharren Pu. 23. — *cětáš* (m.) Tr. *cětěšš* (m.) türelmes; geduldig M. 69.

čotoman kitartó; ausdauernd Ist. 28.

čotor (t.) sűrű erdő; waldesdickicht Gn. 64.

čotorēm (est.) reszket; zittern Gn. *čotorēm* P. *čotrēm* Tr. — *čotornem*: *malande čotorna* a föld megrendül; die erde bebt Gn. 64. — *čotraltám* megrezzen; vor furcht zusammenfahren Tr. *čotraltar-* megrendít; erbeben machen Tb. 24. *čotroktēm* id. Tr. — *cětrēm*, *cětraltám*, *cětrěktăș* (m.) Tr.

cotortoš (m.) földrengés; erdbeben Bd.

čotán (t.) palánk; pfahlzaun Tr.

cětkědön: *cerkoškō cětkědön kaštěn* a templomba mindig (kitartóan) járt; in die kirche ging er immer (ausdauernd) Sm. 12. — cf. *čotkodo*.

čowém csepeg; tröpfeln — *čowaltarém* id. cseppenként önt; tröpfelnd giessen Tr. *čowoldém* megöntöz; begiessen P. 3. *čowolt-fürdik*; baden Uf. 94. — cf. *čewem*; cs. *šowa* wasser.

čewālās fittyet hány; schnippchen schlagen; ударить щелчкомъ Tr.

čowāltos csepp; tropfen Tr.

čowe (t.) tyúk; henne Gn. *čowo* P. 48. *čowa* Bk. 18. *čōwe* Bd. *cibe* Zol. (v. *čox*) Tr. *čōwē* (m.) M. 36. *cibe* Tr. — Össz. *čowo-šole* tyúkhús; hühnerfleisch P. 48. *čowe-ige* Tr. *čōw-ige* Bd. *csibe*, csirke; hühnchen; *ñemeč čowe* pulyka; indianhuhn Bd. *č-sonža* tagsichtigkeit, nachtdämmerungsblindheit; куриная слѣпота Tr.

čōwēk fitty; schnippchen; щелчок.

čowoštēm, *čowoštálám* Tr. *čowoštálám* (cs.) csíp; kneifen Gn. Tr. leszakít, letép; herabreißen P. 46. *ložorok č.* szétzúz; zerquetschen P. 46. — *čibošas* Zol. (v. *čibiš*.)

čowoštoš szippanat (csipet); priesse; щепоть Tr.

čowotan piócza, harapófógó; blutegel, kneipzange Gn. — *čowotán* blutegel, schnecke; pиявка, улита Tr. — Össz. *č-kudo* csiga héja; schneckenschale; *olá-č.* ló-bögöly Tr.

čowozík barázdabillegető; bachstelze; трясутызка Tr.

čōčém csettent; schnalzen; щелкать Bd.

čōčam etc. v. *šačam*, *šočam*.

čočmās születés, szülőhely; geburt, geburtsort Tr.

čōčmo awaj szülő anyám; meine mutter (die mich geboren hat) Bd.

čōčmo hétfő; Montag; *šažma*, *šačma* (m.) id. Bd.

čōdra durva, vastag, nagy; grob, dick, gross (von graupen, bäumen, menschen).

čōdrá erdő; wald P. 3. *čoderá* Bd. *čodra* id. Bk. 20. fenyves erdő; fichtenwald Tr.

čogás (t.) tolvajt bevádol; einen dieb anklagen; доказать вора; valami bűnt felfedezni; ein verbrechen entdecken Tr. — *cogás* (m.) — cf. *cagém*.

čogomās föladás; denunciation Tr.

čogot (t.) kalapács; hammer Tr.

čögön öntött vas; gusseisen Tr. — cf. r. чугуны t. *čujin* v. *čöjon*.

čojá (cs.) ügyes; gewandt P. 7. ármányos; listig Tr. *cojá* (m.) ibid. — cf. *čajá* (*šoja*?)

čoján titkosan; heimlich (adv.) Tr. — cf. *čojá*.

čöjon-polát (t.) vasház; eisernes haus Pu. 28.

čok (t.) sallang; trodel, franse Gn. 78.

GENETZ ARVID gyűjtésének felhasználásával szerkesztette

SZILÁSI MÓRICZ.

Ismertetések és bírálatok.

A szóképzéstan feladatai.

Hermann Paul: Über die Aufgaben der Wortbildungslehre. (Sitzungsberichte der philos.-philol. und der histor. Classe der k. bayer. Akad. d. Wiss. 1896. Heft IV, 692—713.). Különnyomat: München, 1897.

PAUL e fontos értekezésében, mint régebbi munkáiban is, a jelentéstani szempontnak a lehető legteljesebb mértékben való érvényesülését kívánja s a nyelvi alakok funkciójának egész részletes meghatározását, a legfinomabb árnyalatoknak jellemzését, a jelentéskörök határainak megállapítását sürgeti. A szóképzéstan eddig az a része a nyelvtannak, a melyben a fogalmi oldalt leginkább elhanyagolták az alaki mellett. A ragozás tanának e tekintetben sokkal jobb a helyzete, mert bár rendszerint az is csak a különféle alakok egybeállítására és rendszeres csoportosítása szorítkozik, de azért ez alakok jelentésének és használatmódjának részletes megállapítása sem marad el, — megszokott az történni a mondatban a hol külön szó van az egyes esetek, a genitívus, a datívus stb., a módok (pl. a conjunctívus) használatáról. Sőt magában a flexio tanában is a functio szempontjából rendezzük el az alakokat: pl. a genitívus kategóriájába különböző alakú ragokkal képzett formákat sorolunk, azért, mert ugyanaz a funkciójuk. A nyelvtanok a szóképzés tanát párhuzamba szokták tenni a ragozástannal, némelyek együvé is foglalják a két részt (pl. *alaktan* czímen; BRUGMANN meg épen *szóképzéstan* néven tárgyalja mind a töképzés, mind a ragozás tanát), míg azonban a ragozástan megkapja a maga jelentéstani kiegészítését a syntaxisban (illetőleg ennek egy szakaszában), addig a szóképzéstan az ily kiegészítés nélkül szűkölködik. A nyelvtannak egy hézaga ez, a mely betöltésre szorúl. E hiányt azonban — PAUL szerint — nem úgy kell pótolni, hogy itt is egy külön szakaszból gondoskodunk, a mely a szóképzéstanra vonatkozó jelentéstani kérdéseket tárgyalja: itt egybe kell olvasztani az alakoknak és a jelentéseknek tárgyalását. Az elrendezésnek két módja lehetséges: kiindulhatunk

a *morphologiai szempontból*, hangtestük szerint csoportosítjuk a különböző képzésmódokat és mindegyiknél megállapítjuk, mi minden functiója van, egymás után milyenekre tett szert s miket vesztett el, — vagy pedig magukból a különféle *functiókból* indulunk ki s mindegyiknél megvizsgáljuk, hogy milyen hangalakok szolgálnak kifejezésükre, s hogy ezek egymás után hogyan keletkeztek, hogyan enyésznek el. A nyelvészeti irodalomban vannak már példák a második, helyesebb elrendezésmódra is. E második szempont szerint való csoportosításra főleg annak a fölismerése adott alkalmat, hogy egyjelentésű alakok egymás mellett való megvolta, concurrentiája nagyon fontos tényező a történeti fejlődésben, s hogy új alakulatok vagy új functiók fölmerülése bizonyos kölcsönhatásban van régieknek az elenyészésével. Azonban maga a functio szerinti csoportosítás még nem minden, ennél többet is kell tennünk. Minden functiónak *jellemzését* kell adni, a mely egyformán érvényes lehet különböző alakulatokra, s ki kell mutatni az alapfunctióból keletkezett *változatokat*, a melyek hasonlókép közösen jellemzők lehetnek a különböző alakulatokra.

PAUL nem hallgatja el a nehézségeket sem, — hisz ép ezek az oka annak, hogy a szóképzéstan fejlődése elmaradt a flexio tanáé mögött. Már a szótárírás feladatairól szóló értekezésében rámutatott arra, hogy a szóképzéstan eddigelé híjával van teljes és finoman kiképezett *terminológiának*, a melynek segítségével könnyen föl lehetne tüntetni, hogy mi tartozik együvé, s egyszerűsíteni lehetne az előadás módját; a már meglevő terminusok (*nomen agentis, nomen actionis, causativum* stb.) még korántsem elégségesek. Hogy pedig ily terminologia eddig nem képződött ki, annak mélyebben rejlő okai vannak. A szóképzéstanban nem lehet a kategóriáknak oly szabatos, szilárd rendszerét megalkotni, mint a flexio tanában, amott folytonos átmenetek, elváltozások mennek végbe, új kategóriák alakulnak, régiék eltűnnek és sokszor igen bajos dolog — még közel rokon nyelvek körében, sőt egyazon nyelv különböző korszakaiban is — bizonyos párhuzamosságot megállapítani. Azután nem is képződött ki minden szóból minden szóképzéstani kategória kifejezésére minden lehetséges alak: genitivusa van minden névszónak, de *nomen agentis* vagy *nomen actionis* nem képződött minden tőből. Az úfn.-ben pl. nagyon elterjedt az *-er* képző, de azért még sem fejlődtek ki efféle alakok, mint *der Sager, Wohner, Thuer, Haber* stb. A flexio terén gyakran elegendő *egy* alak ismerete, hogy a többit is megszerkeszszük; ha pl. elénk kerül a *πόλεμος* alak, megmondhatjuk az összes többi esetek alakját, — de ha valamely képzésmóddal találkozunk, még nem mondhatjuk meg, megvannak-e és hogyan alakulnak a többi fajok. Az alapszó és a képzett szó közti vonatkozás gyakran elhomályosul, így ma már külön

reflexio szükséges ahhoz, hogy a *Kunst* és *Macht* főneveket a *können* és *mögen* igékhez tartozó nomen actionis-nak ismerjük föl.

Így állván a dolog, a szóképzéstanban nagyon *individualizáló tárgyalásmódot* kell követnünk; a mennyiben azonban rokon jelenségeket csoportokba (bármily csekély terjedelműekbe is) foglalhatunk, nem szabad elmulasztanunk e *csoportosítást* sem. A csoportosításnál figyelemmel kell lenni az összes lehető morphologiai és functionalis szempontokra. Csak így lehet megállapítani azt a fontos körülményt is, hogy valamely korszakban *mely képzésmódok elevenek* és mily határok közt volt és van életrevalóságuk.

Annak illusztrálására, hogyan képzei ő e tárgyalásmódot, PAUL a német nyelv *nomina actionis* kategóriájának fejlődését beszéli meg. Kiindul az ide tartozó legrégibb képzésmódokból, az *-o*, *-i* és *-â* képzős szókból, a melyek később már képzőnélkülieknek látszanak, pl. *Streit*, *Klang*, *Zug*, *Pflege*; e képzésmód már a régi germ. nyelvekben elveszti életrevalóságát. E képzések gyakran dolognevekké válnak (*Trank*, *Gabe*). Később analogikus úton bizonyos fokig újra föléled e képzésmód (*Abgang*, *Eingang*), így keletkeznek azok a képzésmódok, a melyek a mi nyelvészeti irodalmunkban is ismeretesek 'gyökérelvonás' néven (*Verbleib*, *Bericht*). Egy másik nom. actionis-képző az idg. *-ti*, ez van meg a ném. *That*, *Fahrt*-félékben. Más képzők *-ni*, *-ida*, *-nis*; a legnagyobb szerepe van ma az *-ung* képzőnek. Ezt részletesen tárgyalja PAUL, megállapítja productivitásának határait, kimutatja, mily igékből (főleg áthatókból) lehet vele névszót képezni; kifejti, hogy maga az *-ung*-gal képzett névszó is meg szokta őrizni az átható jelentést (v. ö. *Antwort* és *Beantwortung*, *Arbeit* és *Bearbeitung*); összetett alakokhoz különös hajlama van e képzőnek; abban marad az *-ung*-gal való képzés, ha egyszerűbb képzések vannak, a melyek tárgyi genitivussal állhatnak, például *Gebrauch*, *Verkauf* mellett nincsen *-ung*-os képzés. Külön csoportot tesznek azok az *-ung*-os képzések, a melyek jelentés dolgában reflexiv igéhez támaszkodnak (*sich ändern*: *Anderung*; *Erholung*, *Erinnerung*), megint más csoport azoké, a melyek jelentés dolgában nem az igéhez általában, hanem különösen a partic. perf.-hoz csatlakoznak pl. *Bildung* (a *gebildet* jelentése van benne), *Erbitterung*, *Gesinnung* stb. Más nom. actionis-képző még a franczia eredetű *-ei* (kfn. *-ie*). Néha etymologiailag nem rokon szók is kiegészíthetik egymást jelentés szempontjából: a *Tod* főnév most a *sterben* igéhez való nomen actionis, minthogy az alapjául szolgáló ófn. *touwan* 'meghalni' kiveszett. A nomen actionis felsorolt képzésmódjait végül kiegészíti a főnévül használt infinitivus (*das Gedeihen*, *Schwimmen*, *Erwachen* stb.). Néha synonym képzések is keletkeznek s egymást kiegészítik, pl. az egyes számban infi-

nitivus, a többesben *-ung* képzés: *Unternehmen* — *Unternehmungen*, *Versprechen* — *Versprechungen*; infinitivus és *-ti* képzés: *Einkommen* — *Einkünfte*, stb.

Mindebből kitűnik, mennyire szükséges a *jelentés* mozzanatainak egész pontos megfigyelése, hogy a szóképzés terén végbe menő történeti folyamatokat helyesen megérthessük.

PAULnak a szóképzéstan feladatairól szóló fejtegetéséi bizonyára kiváló figyelmet érdemelnek. A jelentéstani szempontnak kétségkívül nagyobb mértékben kell érvényesülnie a nyelvtan eme részében is, mint a hogy az eddig történt. Hogy ez eddig nem történt meg kellőképen, annak a PAUL említette nehézségeken kívül az az oka is lehetett, hogy az *egyes szók* jelentéseinek köre és viszonya nem volt (és részben még most sincs) mindenképen megállapítva. Mert magukhoz a képzőkhöz és képzésmódokhoz fűződő finomabb árnyalatokat csak akkor lehet teljesen meghatározni, ha az egyforma képzésű szóknak e részben való közös vonásait abstraháltuk. A szóképzéstannak PAULTól követelt reformját tehát, úgy hiszem, a szótári anyagnak jelentéstani szempontból beható feldolgozásának kell megelőznie. Hogy a német nyelv szókincsét illetőleg PAULnak ebben a részben is nagy érdemei vannak, arról e folyóirat olvasóinak már van tudomásuk.

Még csak egy megjegyzésem van. Azokat a főelveket, a melyeket PAUL a szóképzéstan tárgyalására vonatkozólag kifejtett, csak helyesléssel lehet fogadnunk; a mi azonban a részleteket, az egyes eseteket, példákat illeti, itt ő — úgy tetszik nekem — a szóképzéstan körébe akar vonni több oly dolgot, a mi helyesebben a szótárba (a hol leginkább van jogosultsága az «individualizáló tárgyalásmód»-nak), vagy pedig a majdan megalkotandó jelentéstanba tartoznék. Mert hogy a szavak bizonyos csoportjai jelentésük bizonyos árnyalatainak kifejlődésében egyezést mutatnak, annak sokszor nem *képzésük módjának* egyező volta, mint inkább az a körülmény lehet az oka, hogy már alapjelentésük, többeli jelentésük egyező vagy rokon vagy ellentétes (v. ö. ném. *der Gang der Verhandlung*, *im Laufe der Verhandlung*, *der Stand der Angelegenheit*, *die Lage der Dinge*). Általában véve azonban csak hasznára lehet a szóképzéstannak, mint a nyelvészet minden ágának, ha a tudományos kutatás a nyelvi alakokban rejlő tartalomnak minden ízében, egész a legapróbb elemekig való földerítésére törekszik.

PETZ GEDEON.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von *Karl Brugmann* und *Wilhelm Streitberg*. V. és VI. köt. Strassburg, Trübner. 1895. 1896.

V.

Az ötödik kötet (1895) dolgozatai közül az indogermán ősműveltség egy fontos kérdésével foglalkozik HIRT HERMANN dolgozata: *Der Ackerbau der Indogermanen*. Egy ideig magától értetődőnek tartották, hogy az indogermán ősnép értett a földműveléshez, később (főleg HEHN alapján) legfeljebb az európai törzseknek tulajdonították a földművelésnek valami primitív ismeretét. Azt a tényt csakugyan nem lehet tagadni, hogy az európai indogermánok nyelvében vannak a földművelésre vonatkozó egyező kifejezések. Minthogy ez egyezéseket nem lehet többé egy európai nyelvegység föltevésével magyarázni, azt kell hinnünk, hogy az indo-irániak, mikor Európából Ázsiába vándoroltak, a természeti viszonyok következtében felhagytak a földműveléssel s így az arra vonatkozó kifejezéseket is elejtették. HIRT ezután mai primitív népek analogiájára utalva, visszautasítja azt a föltevést, hogy a *juhtenyésztés* mindig megelőzi a *földművelést*: lehetséges mind a kettő egymás mellett, sőt a földművelés meg is előzheti a juhtenyésztést. A föld megmunkálása ilyenkor a nő dolga szokott lenni, ekkép a nő a tulajdonképi családfenntartó s ebből magyarázódik a családnak *matriarchalis* formája: a gyermekek az anya családjához húznak, anyjuktól örökölnék s a férj is neje családjába lép át. A nőnek ily viszonyok közt nagyobb az értéke s ebből magyarázódik a nővásárlás szokása is. Igaz már most, hogy az idg. őskorban nem ez, hanem a *patriarchalis* családforma volt az uralkodó — az afféle harczias természetű pásztornépnél természetsszerűleg a férfi volt az úr —, de azért a nő sem volt rabszolga (v. ö. ói. *patnī*, gör. *πότνια*), neki gazdasági tekintetben fontosabb szerepe volt, mint a hogy az tiszta pásztornépnél lehetséges volna, s ekkép arra következtethetünk, hogy az idg. nők a föld megmunkálásával voltak elfoglalva. A földművelés régi ismerete mellett a nyelvek tanúságai (a 'szántani' és 'eke' kifejezései, egyes gabnafajok nevei) is szólnak. Magától értetődik, hogy ez a földművelés nagyon primitív volt; a részletkérdéseket ma természetesen már nem tisztázhatjuk.

Az általános indogerm. nyelvészet kérdéseivel több dolgozat foglalkozik. STREITBERG *Akzentfragen* cz. cikkében MÖLLER Hermannal (*Anz. f. d. Alterthum* XX, 116. s k. 1.) polemizálva az idg. hangsúlyozásra vonat-

kozó felfogását világosítja meg. Arra a kérdésre, kié a két különböző hangsúlyminőség felfedezésének érdeme, azt feleli, hogy ez az érdem a görög és litván nyelvre vonatkozólag Bezzenbergert, a germánra vonatkozólag Hanssant illeti. Majd azt az eljárását igazolja, hogy az idg. ősnyelv eme jelenségeit a litván nyelvtan műszóival (*schleifende* és *gestossne Accentqualität*) s nem a görög grammatika *circumflexus* és *acutus* terminusaival nevezte el; leginkább persze az felelne meg a tényállásnak, ha az idg. ősnyelv 'két-csúcsú' (*zwei-gipflig*) és, egyszerűen eső' (*einfach fallend*) hangsúlyminőségéről beszélénk. Majd nyomatékosan rámutat — a mit MÖLLER nem fogott fel helyesen — hogy a hangsúlyminőség teljesen független a szóhangsúlytól. Szótag nem lehet el hangsúlyminőség nélkül (azaz az expiratio energiájának, a zenei magasságnak és a tartamnak bizonyos foka nélkül), — a szóhangsúly helyzetének ehhez a hangsúlyminőséghez magában véve nincsen semmi köze. Végül MÖLLERnek egyes diphthongusok meghosszabbodására vonatkozó hypothesisét czáfolja meg.

MEYER GUSZTÁV az idg. *ē*-perfectum magyarázatához (v. ö. NyK. 23, 340. 343. l.) az albán nyelv köréből közöl adalékokat. Az albánban azok az igék, a melyeknek præsensében *e* van, a präteritumban *o*-t mutatnak, pl. *djek* 'égek' (idg. **dhēghō*), præt. *doja*; már pedig ez az *o* nem idg. *o*-nak, hanem minden valószínűség szerint idg. *ē*-nek felel meg s így ezek a képzések melléjük sorakoznak a gót *sētum*, *mētum*, *qēmum*, lat. *sēdi*, *lēgi*, *vēni* alakoknak.

HIRT a *-m-* és *-bh-* elemekkel képzett esetragokról szól. Elfogadott nézet az, hogy az ősnyelvben az egyes szám instrumentálisában, a kettős számban és a többes szám dativusában, ablativusában és instrumentálisában egyforma jogosultsággal voltak egymás mellett *-m-* és *-bh-*féle esetragok. E ragoknak teljes sora HIRT szerint: *-m*, *-mo*, *-mi*; *-bhi*, *-bho*, *-bhio*. Ezek közül eredetiek *-mo* és *-bhi*, esetleg még *-bhio* (az utóbbi kettő egy kéttagú *-bheio* végzetből vezethető le). A többes szám *-s* jelével alakultak *-mos* és *-bhis*.

STREITBERGnek *Zum Zahlwort* cz. czikke az idg. 20—60-as számnevek képzéséről szól. A tizes- és százaz-képzések kiindulópontja, a mint az már régibb idő óta ismeretes, az idg. **dekōm* alapforma; ebből a tőszótag hangsúlyos volta esetén **dēkm* lett ('tíz'). A **dekōm* továbbképzése **dekōm-to-*; a tőszótag hangsúlyos volta esetében **dēkmt-* (gör. *δεκατ-*); ha azonban a hangsúly a *to*-képzőre esik, az első két szótag elveszti vocalisát: **dēkmtō-* s ebből **kmtō-*, ennek a tőnek szabályos semleges nemű egyes nominativusa **kmtóm* 'száz' (óí. *catám*, gör. *ἐ-κατόν*, l. *centum*, g. *hund*). Ez utóbbi szó többese idg. **kōmtō* (megint a tőszótag hangsúlyozásával, v. ö. gör. *μυροός*: *μῆρα*). A 20—60 jelentésű számnevek már most összetétel útján alakultak, még pedig kétféleképen:

1. mint valódi összetételek, a melyekben a dekas neve előtt az illető egyes számnak a *töve* állott (óbaktr. *thrisās, pañcasatem*), 2. mint nem valódi összetételek, a melyekben a dekast jelentő semleges nemű pluralis alakú kifejezés előtt az egyes is a megfelelő számban (tehát pluralisban) állott: *τριά-χοντα*. BRUGMANN a második képzésmódot tartja eredetibbnek, SCHMIDT és STREITBERG szerint az első is ősrégi. Valódi összetétel második tagjaképpen ugyanis a **dekōnto-* hangsúlytalan **dk̑nt-*, majd **k̑nt-* alakká lett (ennek megfelel az ói. *-cat-*), míg a gör. *-χοντα* szabályszerű megfelelője az eredetileg önálló szóúl használt idg. **dk̑mte*, **k̑mte* plur. nominativusnak.

Az árja nyelvészet körébe esik BARTHOLOMAE *Arica* cz. cikksorozatának VI. és VII. fejezete; BRADKE értekezése a szkr. *-áni* és *-āmi* végű gyökök formájáról; JACOBI cikke: *Die Inversion von Subjekt und Prädikat im Indischen* és HILLEBRANDT cikke a szkr. *asth-* gyökérről.

OSTHOFF görög és latin etymológiákat közöl (a latin nyelv etymologiai szótárának, melyen dolgozik, mutatványaiaképpen.) Itt a következő cikkekelyeket találjuk: 1. *χοίρανος*, alapszava **xop-ya* lehetett, hadicsapat, a mely tövére nézve egyebek közt a g. *harjis*, ófn. *heri* (úfn. *Heer*) alakokkal tartozott együvé; 2. *δῆν, δηδᾶ, δηρόν, δῆρᾶν, δῆρῶν*: ószl. *darē*, örm. *terem*; 3. *festināre, cōnfestim*: óír *bras*, kymr. *brys*; 4. *fungor, fūnus*: aveszt. *buñjaiñti*, g. *usbaugjan*; 5. *nitēre, renīdēre*: óír *niam*, kymr. *nwyf*; 6. *λαῖω, λαῖά, λαῖᾶ*, *latēre*: ói. *rātrī*, ószl. *lajati*, óizl. *lómrr*, lón, kfn. *luoder*, ófn. *luog*, litv. *lokys*; 7. *pōmum*: ósital. **po-emom*, az *em-* gyökérből 'a mit levettek'. — OSTHOFF egy másik cikkében az óír *ían*, agsz. *éanian* és a gör. *ἀνός* viszonyáról értekezik, az első kettőnek idg. alapformája **og^hno-s* [pontosabban: **og^hhno-s*, l. BRUGMANN, Gr. I² 606. l.], hozzátartozik a lat. *agnus*, ószl. *agnē* is; a görög szó ellenben hehezet nélküli mediára mutat (idg. **og^hno-s*); nasalisok szomszédságában, úgy látszik, már az idg. őskorban váltakoztak egyszerű és hehezetes médiák [l. BRUGMANN id. h. 634. l.]. — HATZIDAKIS egy pár görög nyelvi alaknak (*πῶς, πᾶν, ἀνδριᾶς, ἱμᾶς, βοῦς, αἰῆς, πῦρ, χῆρ*) circumflectált hangsúlyát magyarázza; a *χῆρ* alak magyarázatához azután BRUGMANN fűz megjegyzést. — LORENTZ a gör. *δοῦλος* szónak **doṽlos*-ból való magyarázatát (l. Ny. K. 28, 337) elveti s a szót egy idg. *dau-* gyökérből származtatja, ugyanebből való szerinte a g. *taujan* is; a *δοῦλος* eredeti jelentése 'készítő', azaz 'munkás' lehetett. TORP a *Βαγᾶιος* szóval foglalkozik, a mely Hesychiusnál a phrygiai Zeus neve, szerinte a szó nem a szkr. *bhaga-*, ószl. *bog* 'isten' szókkal tartozik egybe, hanem a бүкфа nevéből (dór *φαγός*, phryg. **bāgos*) van képezve, a mely nevet a görögök a tölgyfára alkalmazták. — Ugyanő az *illyr* néptörzs nyelvemlékeivel, a messapiai feliratok, névszerint a bastai és a brundisiumi feliratok ma-

gyarázatával foglalkozik. — MEILLET a gör. βούλομαι, ἀρνεῖός, ἄτερος és χύλος, továbbá az örm. gowcē és artasowkh s az ószl. osa szók etymológiáját fejtegeti. — BRUGMANN az Ἀριάδνη magyarázatával foglalkozik. — HATZIDAKIS a -ρσα- hangsoportnak az attikai nyelvjárásban való egybevonásáról értekezik.

Az itáliai nyelvészet körébe esik BRUGMANN fontos értekezése: *Die mit dem Suffix -to- gebildeten Partizipia im Verbalssystem des Lateinischen und des Umbrisch-Oskischen*. Az idg. őskorból az egyes nyelvek három participialis alakot örökölték: 1. az -ent-, -nt- képzővel ellátott activ formát (óí. bhárant-, l. ferens, gör. φέρων), 2. a -meno- képzővel ellátott medialis-passivumi formát (óí. yájamānas, gör. ἀζόμενος), 3. a -ues-, -us- képzős perf.act. formáját: (óí. ririkvás-, gör. λελοιπώς). E participiumok mellett voltak közvetlenül a gyökérből képzett melléknévek (primäre Adjectiva) is, a melyek könnyen participiumokká válhattak s idővel egyik-másik nyelvben tényleg azokká váltak. Így az örményben és szlávban a -lo- képzős melléknévek, az itáliai, germán és balti-szláv nyelvekben a -to- képzővel ellátott melléknévek foglaltak helyet mint participiumok az igerendszerben. BRUGMANN már most azt mutatja ki, hogyan jutottak az ó-itáliai nyelvekben a -to-s végzetű verbalis melléknévek az igerendszerrel kapcsolatba s hogyan ment végbe ez a folyamat. Mindenekelőtt azt fejtegeti, hogyan csatlakoztak ezek a melléknévek, a melyeknek tőalakja az általános igető volt, egy határozott tempustőhöz, a perfectumtőhöz. Eredeti jelentésök nem igen volt más, mint hogy valamely cselekvést az illető fogalomhoz tartozó tulajdonságnak, jegynek jelöltek: ὕδωρ ρυτόν olyan víz, a melynek a folyás a tulajdonsága, tehát folyó víz, homo potus olyan ember, a kin meglátszik az ivás cselekvénye, idg. *mor-to-s, óí. mártá-s olyan ember, a kin rajta van a halál jegye, halandó. Hogy ezek a melléknévek különösen a partic. perf. synonymumaiképen lépnek fel, az abból magyarázódik, hogy az ilyen jellemző tulajdonságú felfogott processus rendszerint egy bizonyos fokig befejezettnek látszik. BRUGMANN ezután részletesen kimutatja, hogyan léptek ezek a melléknévek az itáliai nyelvterületen concurrentiába a régi passiv és activ perfectum-, aoristus- és praesens-jelentésű participialis alakokkal is. Majd a sum igével kapcsolatban ezek a -to- formák a verbum finitum egyszerű alakjait helyettesítették. Így oly összetett időalakok keletkeztek, mint az ó-ind, germán (v. ő. g. gamêliþ ist) és balti-szláv nyelvekben; tehát lat. defessus sum, 'fáradt vagyok'. Majd főleg perfectum historicum vagy aoristus-perfectum jelentésben használták ezt a körülírási alakot: profectus est nemcsak 'er ist fort', hanem 'er reiste fort', — de azért nem öltötték magukra kizárólag egy tempus functióját. A genus verbi tekintetében sem jutott nekik külön jelentés, diathesis dolgában

egész közömbösek maradtak (itt BRUGMANN egy érdekes excursusban az itáliai medialis alakokat tárgyalja). Ezután azt vizsgálja, hogyan ölti magára e melléknév a verbum finitum constructió-módját, a casus rectiőt, hogyan lesz része az ablativus absolutus szerkezetében stb. Végül e melléknevek főnévvé vált neutrumát tárgyalja. — WEYMAN adalékot közöl annak a felfogásnak a támogatására, hogy a lat. *oportunus* az *oportet* igéhez tartozik és az *opportunus* írásmód helytelen etymológián alapszik.

Az *etruszk* számnevek magyarázatával foglalkozik SKUTSCH. Elveti DEECKE magyarázatát, a mely e számneveket indogermán alakokkal kapcsolta össze. Az *etruszk* számnevek alakja 1—6-ig szerinte a következő: 1. *maz*, 2. *ci*, 3. *du*, 4. *huf*, 5. *sa*, 6. *zal*.

A *germán* nyelvészet körébe tartozik STREITBERG czikke a *Mattium*, *Mattiacus* nevekről. Ez alakok *-tt*-jében nem szabad a nyugati germán mássalhangzónyújtás egy esetét látnunk. Ezek a szók t. i. már Tacitusnál fordulnak elő, akkor pedig ez a hangváltozás még nem állott be: a mássalhangzónyújtás csak a végzetek *o*-jának elenyészte után történt, már pedig Tacitus idejében ez az *o* még sértetlenül megvolt. STREITBERG az említett neveket egyáltalában nem tartja germán, hanem kelta eredetűeknek.

BUGGE az örmény nyelvnek a gótra való hatásáról értekezik. Ismeretes, hogy — Philostorgios szerint — Ulfilas ősei Kappadokiából való görögök voltak, a kiket egy gót csapat 267-ben foglyokul ejtett. BUGGE már most valószínűnek tartja, hogy a III—IV. században Kappadokiában nemcsak görögül, hanem örményül is beszéltek; s így mikor ama görög eredetű foglyok később elfogadták a gót nyelvet, ebbe könnyen bejuthattak örmény elemek is. Ily örmény elemeket akar ő Ulfilas bibliafordításában kimutatni. Valószínűnek is tarthatjuk, hogy a g. *saldra* 'scurritas' nem egyéb, mint az örm. *całr* (*tsałr*) 'riso, scherzo'; a g. *astap*, 'ἀσφάλεια' az örm. *hastat* 'βέβαιος'; a g. *azëts* 'könnyű' az örm. *azat* 'szabad'; a g. *barusnjan* 'εὐσεβείν' az ugyanoly jelentésű örm. *barepaštanal*. Kevésbé valószínűek a következő egyeztetések (részben maga BUGGE is kéteseknek tartja őket): g. *ungatass* — örm. *andas* (v. ö. középnémetalf. *getes*! UHLENBECK, *Etym. Wb.* 153. l.); g. *anaks* — örm. **anakn*; g. *gatarñjan* — örm. *autaranam*; g. *tarmñjan* — örm. *patarem*; g. *reiran* — örm. *ererem*. A g. *-ba* határozóképző az örm. *-bar* képzőre emlékeztet. Egy pótlékban BUGGE a g. *haiþnô* (nom. sing. fem), ófn. *heidan* 'pogány' szót is az örményből származtatja: szerinte ez az örm. *het'anos* 'pogány' (a mely maga is kölcsönszó = gör. ἑθνος); a g. **haiþans* szó azután elterjedt a többi germánoknál is. Egy másik pótlékban (274. l.) a g. **manauls* szót az örm. *nmanaul* szóból, a g. *kaupatjan* tövét az örm. *kop'em* szóból származtatja. — HOLTHAUSEN a g. *ahaks* 'galamb'

szót a lat. *accipiter* (szerinte **acipiter*-ből) szóval veti egybe: a g. *ahaks*-*ka* képzővel van képezve egy germ. *aha-* = l. *aco-* többől. A g. *ahaks* úgy viszonylik lat. **acos*-hoz, mint ném. *Kranich* az agsz. *cran*-hoz. Az egyeztetést támogatja az a körülmény, hogy a lat. szó egyik jelentése GEORGES szerint 'Taubenstösser' (v. ö. NyK. 28, 118, 344.). — SOLMSEN a g. *alēw* 'olaj' alakot magyarázza. Elfogadja MUCH nézetét, hogy e szót a keleti germánok kelta közvetítéssel kapták a latinból. Hogy azonban a lat. *ōlīvum* *i*-je helyett (a mely régiebb diphthongusból való: *ólat*. *oleivum* a gör. **ēlat*-*Fov*-ból) a gót alakban *ê*-t találunk, ez nem a kelta, hanem már a latin hangviszonyokban leli magyarázatát: a hangsúlytalan diphthongusok egy zárt *ē* középső fokán keresztül váltak *i*-vé (l. NyK. 23, 350) s a g. *alēw* ezt a fokot őrizte meg (v. ö. NyK. 23, 119). — VAN HELTEN két cikkben az ózsász nyelvtanhoz közöl adalékokat. — WADSTEIN a *ga-* praefixummal való képzéseket keresi a skandináv nyelvekben. Eddig úgy látszott, hogy e nyelvekben a többi germán nyelvekhez hasonlítva nagyon kevés ily képzés van. Ennek magyarázata az, hogy eredetileg itt is megvoltak e képzések, de a *ga-* magánhangzójának elveszte után a *g-* a rákövetkező mássalhangzóval vagy egyáltalában nem volt ejthető, vagy legalább a skandinávoknál szokatlan hangkapcsolatot eredményezett volna. Így pl. az ós-skand. **g(a)burđiR*-ből (g. *gabairps*) izl. **burđr* lett, a mi most úgy tűnik fel, mintha sohasem lett volna *ga*-praefixuma. Van azonban elég oly eset is, a mikor a *g-* megmaradhatott (vocalisok, *i*, *l*, *n*, *r*, *h*, *w* előtt); ez eseteket WADSTEIN lehető teljességgel egybeállítja. Szerinte pl. az izl.-ónorv. *gautar* (svéd *götar*) a l. *audax*, *audere*-ben rejlő gyökérből való képzés, a mely ily *g*-vel van ellátva; az izl. *geir*, ófn. *gēr* 'lándzsa' vagy *ga-aiz*-ből ('érezzel ellátott'), vagy *ga-iz*-ből ('vassal ellátott') magyarázandó; az izl. és norv. *gamall* 'öreg' *ga-ham*-ból való (v. ö. ófn. *hamal* 'csonka'), stb. — KOCK az ó-skandináv *w*-umlautról értekezik. Ha a consonansok előtti vagy szővégi *w* elveszett, akkor ennek labialis minőségét az előző vocalis vette át akkor, hogyha ez hosszú volt, pl. **snūwiR* > *snýr*, *TīwaR* > *Týr* (l. NyK. 23, 344); azonban a rövid vocalis ilyenkor nem kapott *w*-umlautot: **pīwiR* > *pír*. (Ha a *w* nem veszett el, akkor nem áll be az umlaut: *tīvi*, *tívar*.) E szabály abból magyarázódik, hogy amaz esetekben a hosszú vocalis utáni *w* korábban enyészett el, mint a rövid hangzó utáni *w*. — BRENNER *Zur Ausgleichung des Silbengewichtes* cím alatt az IF III. kötetében (NyK. 23, 344) közölt fejtegetéseit egészíti ki újabb példákkal. [BRENNER magyarázata ellen alapos okokat hoz fel BOHNENBERGER *Zeitschr. f. deutsche Philologie*. 28, 515. l.] — BRUGMANN a ném. *Koth* szót és rokonait a litv. *gėda*, szláv *gadъ* szókkal egyeztetni és egy idg. *gʷēdh-* gyökérből származtatja. — Egy másik cikkben BRUGMANN az ófn. *sibun* és

āband szók magyarázatával foglalkozik, mind a kettőben egy dentalis veszett el (v. ő. ói. *saptá*, gör. *ἐπτά*, másrészt óizl. *aptann*). Szerinte a régi *-pt-* kapcsolatban a *t* (még az ősgerm. *lautverschiebung* beállta előtt) egy következő szótagbeli *t* hatása alatt, dissimilatio következtében, enyészett el. — LORENTZ *Zu den germanischen Auslautgesetzen* cz. cikkében HIRTnek azt a nézetét, hogy a germánban a végszótagok hosszú vocalisai megrövidültek, ha éles (‘gestossen’) hangsúlyozásúak voltak, csak részben tartja helyesnek: szerinte az ily vocalisok *s* előtt *nem* rövidültek meg; a HIRTől felsorolt példák ily föltevés nélkül is megmagyarázódnak, egyenesen ellene szólnak pedig a gyöngre *præteritum* sing. 2. személyének végzete (g. *-dēs*, ófn. *tōs*), a melynek éles hangsúlya volt, és az ófn. plur. 1. szem. végzete *-mēs*, a mely szerinte régibb *-meso-*ból való. A törvény e szerint így fogalmazandó: utolsó szótagok éles, hangsúlyozású hosszú vocalisai megrövidülnek, ha abszolút szóvégi helyzetben vannak.

A szláv nyelvészet körébe három dolgozat tartozik. PEDERSEN az idg. *s*-nek a szlávban való fejlődéséről értekezik. Behatóbban szemügyre veszi azt a jelenséget, hogy e hangnak képviselője a szlávban részben *s*, részben *ch*. Arra az eredményre jut, hogy a *ch* hang egy közvetítő *š*-ből keletkezett s magát ezt a *š* hangot — az árja nyelvág hasonló hangtani jelenségeire való tekintettel — már az idg. ősnyelvnek tulajdonítja; szerinte ez az ősnyelvnek nyelvjárási sajátága lehetett, a mely a nyelvterület keleti részére szorítkozott. [BRUGMANN *Grundr.* I² 727. 1. PEDERSEN e nézetét nem tartja bebizonyítottnak; lehet, hogy e hasonló hangváltozások egymástól függetlenül fejlődtek]. — ROZWAŃSKI a szláv *piżdā* ‘cunnus, vulva’ etymológiájával foglalkozik. — BULITSCH a szláv palatalisatio jelenségét fejtegeti; egy másik cikkben az ó-orosz *domovъ*, *dolovъ* határozóképzéseket magyarázza.

VI.

A hatodik kötetben (1896) az általános indogermán nyelvészet egy fontos kérdését tárgyalja HERBIG Gusztáv terjedelmes dolgozata: *Aktionsart und Zeitstufe*. Azon kezdi, hogy iskolázott ember hajlandó a szokásos nyelvtani kategoriáknak jóval nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint a minő őket a természetes nyelvrzék szerint megilleti. Az időket pl. az ige lényegéhez tartozónak gondoljuk, elég helytelenül. Időbeli különbségek a névszóban is kifejezésre juthatnak (v. ő. ‘ein totkranker Mann’ és ‘ein toter Mann’; ‘die Erstürmung der Stadt’ lehet *oppidum expugnatum* és *oppidum expugnandum*; *Campanus* majd az, a ki Campaniában van, majd az, a ki ott volt stb.). Másrészt az idők nem elválaszthatatlan járulékaik az igének sem, a régiek kifejezése szerint csak *παρεπόμενα*, kíséző jelenségek, a melyek hol fellépnek, hol nem. Vannak nyelvek, a melyek-

ben nem az igealakok a különböző idők kifejezői: az idő ezekben vagy a mondatbeli összefüggésből világlik ki, vagy partikulák, segédszók stb. útján jut kifejezésre. Hisz a németben is pl. *ich thue* kifejezhet jelen és jövő időt s a praeteritum jelölésére is gyakori a praesens historicum; Dél-németország számos vidékén a praeteritumot már csak az *ich habe gethan*-féle alak fejezi ki, a mely formailag szintén praesens. A praesens-alak tehát itt, mondhatni, idő nélküli forma. Eredetileg, az idg. ősnyelv leg-régibb korában az időnek, úgy látszik, nem is volt alaktani kifejezése, a reduplicatio pl. az idg. ősnyelvben mind a praesensben, mind a perfectumban előfordúl; tempusjelölő elem volt az augmentum, de természetes, hogy a nélküle való formák régebbek az augmentumosoknál s így amazok magukban nem fejeztek ki határozott időfokot; a tempustövek sem voltak kezdettől fogva időt jelölő kategóriák s nem volt ez a feladatuk a személyragoknak sem. A tempus („Zeitstufe”) fogalmánál eredetibb a cselekvés módjának („Aktionsart”) fogalma. Szerzőnk ezután a grammatikai fogalom történetét adja Platótól és Aristotelestől az újabb korig. (A „cselekvés ideje” és „cselekvés módja” fogalmának kifejezésére használták a *subjektive* és *objektive Zeiten*, a *Verbalzeit* és *Verbalgrad*, *Verbaltempus* és *Verbalstadium* szokat is). Majd a szláv igerendszerben mutatja ki a cselekvésmód fogalmának szerepét; LESKIEN alapján az igei kategóriáknak következő csoportosítását adja:

1. *Imperfektive Verba*:

a) *einfach durativ* (graphikusan jelölve: —), pl. *biti* „schlagen” [v. ö. magy. üt].

b) *iterativ-imperfektiv* (— — —), pl. *bivati* „wiederholt schlagen” [v. ö. magy. ütöget].

2. *Perfektive Verba*, a melyeknek cselekvésmódja magában foglalja a befejezés momentumát is (ide tartoznak az összes mozzanatos igeik is):

a) *momentan-perfektiv*

a) *nicht iteriert* (.), pl. *ubiti* „erschlagen” [v. ö. magy. megüt],

β) *iteriert* (...), pl. *ubivati* „erschlagen”, mikor a cselekvés több tárgyra vagy több alanyra vonatkozik [v. ö. magy. meg-megüt; vagy: megütögette a billentyűket]

b) *durativ-perfektiv*

a) *nicht iteriert* (—) [pl. *végig mentem az utcán*],

β) *iteriert* (— — —) [pl. *végig kopogtatta az ajtókat*].

Ezután HERBIG szabatosabban megállapítja a terminusokat, kifejti a pszichológiai és a grammatikai kategória különbségét; szól az ige természetes jelentéséről; megjegyzi, hogy alig van oly határozott jelentésű igefogalom, a mely ne volna gondolható mind a két cselekvésmódban, a halavány jelentésű *es-*gyökér fogalma talán az egyetlen, a mely kizárólag

az imperfectiv használatmódra szorítkozik (már ez is ellene szól ama föltevésnek, hogy ez a gyökér azonos a perfectiv I. aoristus s-jével!). Erre az actio perfectiva és a tempus praesens viszonyát tárgyalja s arra a tételre jut, hogy a modus indicativus temporis praesentis és az actio perfectiva fogalmilag *kizárják* egymást. Gyakori a *látszólagos* actio perfectiva (praesens-alakhoz kapcsolva), a praesens-tőből való formák tényleg kiszorultak már a praesens köréből s átléptek a futurum vagy a praeteritum-idefokára. Majd az actio perfectiva és actio resultativa viszonyát fejtegeti. Ezután azt vizsgálja, hogy — első sorban a görögben — mi szolgál az indicativus actionis perfectivae kifejezésére? Itt sorra veszi az egyes időalakokat (a praeteritum kifejezésére aoristus, imperfectum, perfectum) s hosszasan szól az ismétlődő cselekvés kifejezésének módjáról. Részletesen tárgyalja a perfectiv cselekvésmódnak praepositíós összetételekkel való kifejezését; e praepositíók (pl. lat. *con-*, gót *ga-*) perfectiváló ereje eredeti érzéki jelentésükben keresendő: mint helyhatározók a cselekvésnek bizonyos irányát vagy célját jelölték meg, az elért cél pedig végét szakítja az igei cselekvésnek. Majd azokat az eseteket tárgyalja, mikor bizonyos praesens-osztályok szolgálnak a perfectiv jelentés kifejezésére. Végül összegezve szembeállítja az idg. ige cselekvésmódját és időfokát. Az első szoros kapcsolatban van magával az igei cselekvéssel, az élő beszédben minden igefogalomnak okvetetlenül valami viszonyba kell lépnie a cselekvésmóddal. Ellenben a subjectiv időfokok oly kategória, a mely az egyszerű igei cselekvésen kívül és felül van. Vannak igealakok, a melyeknek nincs időfokuk, de cselekvésmód-nélküliek nincsenek. Az indogermán ősnyelvben a cselekvés módja a régebbi fogalom. Idővel módosulás, mondhatjuk, haladás állott be; a beszélő álláspontja megváltozott: eredetileg a cselekvést csak módjára nézve vette szemügyre, később ügyet vetett a jelenhez való viszonyára is. Ugyanazok az alaktani elemek, a melyek eredetileg az első szemléletmóddal voltak egybekapcsolva (reduplicatio, ablaut stb.), most a másodiknak is szolgálatába léptek.

Indogermán etymológiával ZUBATY foglalkozik, egyrészt a lat. *vermis*, g. *waurms*, másrészt ói. *kṛmīś*, litv. *kirmis*, szl. **čirm-* 'féreg' jelentésű szók egymáshoz való viszonyát fejtegetve.

Az árja nyelvészet köréből való BÖHTLINGER cikke: *Die I. Person Sing. Medii des unschrieben Futurs im Sanskrit.*

OSTHOFF folytatja görög és latin szófejtéseit. E második sorozatban a következő egyeztetéseket találjuk: *βέλτερος*, *dēbilis*, ói. *bālam*, ószl. *bolijī*; — *βερνώμεθα* **μερνώμεθα*-ból, a *μείρομαι*, *mēros*, *meis*, *mōros*, *moīra*, lat. *mereo* szókhöz; — *asper*, *sperno*, gör. *σπαίρω*, ófn. *spurnan*, *sporo*, ói. *apasphúras*. A lat. *indūtiae* gyökere azonos a *bellum*, *duel-*

lum-éval (az utóbbinak semmi köze a *duo*, *bis* számnévhez): *dū-*, esetleg *dau-*; v. ö. gör. **ḍaf-i* (locat.), *ḍḗios*; *in-dū-tiae* tjkp. 'die Nicht-Befeindungen'. A lat. *queo* OSTHOFF szerint nem az ói. *cráyāmi* mása, hanem az *eo*, *īre* ige rejlik benne, a jelentéstani fejlődés ez lehetett: 'gehen, vor sich gehen, von stattem gehen, gelingen, möglich sein, thunlich sein' (v. ö. ném. *es geht nicht*; hasonló jelenségek vannak a szláv nyelvekben is; v. ö. azonkívül ol. *riuscire*, fr. *réussir* = lat. **re-ex-īre*); a *qu-* a *quo-*, *qui-* névmástöbbl képezett instrumentalis **quē*, vagy a *quī* adverbium lehetett. [OSTHOFF eme fejtegetésének helyességében kételkedik BRUGMANN *Grundr.* I³ 552. l.; OSTHOFF ragaszkodik hozzá s új adatokkal támogatja *IF* 9, 179.]. — A lat. *saucius* nem a g. *siuks*, ófn. *sioh*, 'beteg' szókkal, hanem a g. *sair*, ófn. *sēr*, 'fájdalom' alakokkal vetendő egybe, eredetibb alakja **sa(i)-ūc-ios* lehetett; a germ. alakok régibb **sai-ro-m*-ból valók. A lat. *victima* germ. **wīγ-az*, g. *weihs* ófn. *wih*, 'szent' alakokkal egytövű, tehát a. m. 'a megszentelt állat', még eredetibb jelentése az 'elkülönített, megválogatott, kiválasztott' (óí. *virikta*) lehetett. Hozzá tartozik az umbr. *ereietu*, ósital. **-veiga-ē-tōd* (itt OSTHOFF figyelmeztet a g. *weihan* hasonló képzéseire: præt. *weih-ai-da*, part. *weih-ai-ḡ-s* s az óital. *ē-* és a germ. III. 'gyöngé' igeragozás viszonyára).

Hess *Zur Aussprache des Griechischen* cím alatt görög glosszákat tartalmazó papyrusokból adalékokat közöl annak meghatározására, miképen ejtették a görög nyelvet a Kr. utáni II. században Egyiptomban. Ezzel kapcsolatban STREITBERG megjegyzéseket fűz ahhoz a tényhez, hogy a gör. *Ἀχαιοί* szó *Akajwaša* alakban az egyiptomi nyelvbe került (előfordul körülbelül 1275-ben Kr. e.). Ez alakban STREITBERG a régi plur. nom. (**Ἀχαιῶς*) pontos mását látja; az idg. ősnyelvben *-ōs* volt a végzet, a melyet a görögben később a névmási ragozás végzete szorított ki. — WHEELER a gör. *-ē* dualis-végzetről értekezik. — STREITBERG a görög nyelv *-ēi* végű locativusairól szól. Az idg. sing. locativus kétféleképp alakult: némely esetben a puszta *tō* szolgált locativusul, máskor még az *-i* esetrag járult hozzá (BRUGMANN, *Grundr.* II, 2, 609. l.); az *e/o-* töveknél az utóbbi képzésmód volt használatos. Az *e+i* kapcsolat *-ēi* diphthongust eredményezett, ez van meg a szabályos gör. locativusokban (*πεῖ*, *ἐπεῖ*, *οἷ*). Ha ezek mellett *āḍēi*-féle alakok tűnnek fel, ezek STREITBERG szerint abból a körülményből magyarázandók, hogy a locativus sokszor enklitikus volt s a mint ily helyzetben **xaī*-ből *xaī* lett, így lett **āḍēi*-ből *āḍēi*.

A latin nyelvészet körébe tartozik BRUGMANN czikke: *Die lat. Partikel ne in Zusammensetzung mit vokalisch anlautenden Wörtern*, a melyben a *nunquam*, *nusquam*, *nullus*, *noenu(m)*, *nōn*, *neutiquam*, *neutique* és *neuter* összetételes alakokat tárgyalja. — Ugyanő egy külön cikk-

ben a lat. *frāgrāre* ígéről (mint reduplicált képzésről) értekeznek. — Itt említjük meg BRUGMANN eme cikkét is: *Die Verbindung dentaler Verschlusslaut + s + t im Lateinischen und im Germanischen*. Az egyszerű dentalis explosiva + *t*-kapcsolat az itáliai és a germán nyelvágban mint *ss*, *s* tűnik föl (kivéve ha *r* előtt állt). Azonban *ss* helyett többször *st* kapcsolatot találunk. Ez vagy analogikus képzés (pl. lat. *comēstus* e h.: *comēsus*), vagy abból magyarázódik, hogy a dentalis explosíván végződő gyökér egy *s*-képzővel bővült. Ily esetek: lat. *aestās*, *aestus*, ófn. *gan-eista* (idg. **aīdh-s*-ból); ófn. *rost* (**rudh-s-to*-); ófn. *last* (**hlats-ti*) stb.; lat. *custos* talán egy **kudh-s-t*-alakból képződött.

Az oszk nyelvára vonatkozó kérdéseket fejteget BARTHOLOMAE *Zum Cippus Abellanus* cz. cikke.

Kelta nyelvészeti kérdésről szól FOY cikke: *Die idg. s-Laute im Keltischen*.

A germán nyelvészet körébe tartozik HIRT értekezése: *Zu den germanischen Auslautsgesetzen*. E dolgozat formájára nézve JELLINEK ellen való polemia, azonban sok általános érdekű fejtegetést is foglal magában. Mindenekelőtt azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon az idg. *ō* és *ā* meg van-e különböztetve a germánban vagy nem. A nyelvészek ma már úgyszólván kivétel nélkül azt vallják, hogy a két hang egybeesett. JELLINEK azonban újabban — részben MAHLOWRA támaszkodva — azt vitatta, hogy a gót és óskand. nyelveknek zárt végszótagjaiban a régi *ō*-nak *ē* felel meg. HIRT arra utal, hogy ez már fonetikai szempontból is kétséges. A JELLINEK-féle föltevés legfeljebb a g. *dagē*: ófn. *tago* plur. gen.-alakok viszonyát magyarázná meg, valószínűtlenné teszik azonban e hypothesis a gót *-ō* végű adverbiumok: JELLINEK *-ām*-ból származtatja végzetüket, de megokolás nélkül; így azután nem is volna összefüggés g. *galeikō* és ófn. *gilīhho* között! A nőnemű plur. gen. végzetét (g. *gibō*, *tuggōnō*) JELLINEK idg. *-ām*-ból magyarázza, de ezt az alakot se lehet bebizonyítani. A nyugati germán nyelvára vonatkozólag sem járt el JELLINEK több szerencsével. Szerinte az idg. *ā*-nak itt végszótagokban *-a*, idg. *-ō*-nak *-o* felel meg. Ez megmagyarázná a *neritam* (*-tām*-ból) és *hano* (*-ōm*-ból) alakok viszonyát, azonban ellene szólnak a *zunga* és *ouga* alakok. JELLINEK föltevése ekkép sem a g. *ō*-végű adverbiumokat, sem a nyug. germ. gyöngé nőnemű főneveket nem bírja megmagyarázni. A hangsúly-hypothesis ellen ben — HIRT szerint — nehézség nélkül magyaráz meg mindent. Éles ékezetű *-ām*, *-ōm* végzet *a-vá* lesz (τιμήν: ófn. *geba* acc.; ἄρηδών: ófn. *zunga*; ἔρων: ófn. *ihha*; *nerita* *-tām*-ból), ellenben nyújtott hangsúlyú *ōm* *-ō*-nak *-o* végzet felel meg (θεῶν: ófn. *tago*, lat. *homo*: ófn. *gumo*, gör. *καλῶς*: g. *galēikō*, ófn.

gilihho). Ha JELLINEK végül azt állítja, hogy *-ās* és *-ōs* meg voltak különböztetve a nyug. germánban és a nőnemű *-ā*-tövek sing. gen. és plur. nom. alakjait idg. *ās*-ra vezeti vissza: ez ellen a *blinto* alak szól, de meg azonkívül nem is tud kimutatni olyan *ōs*-t, a mely másképp fejlődött, mint az *-ās* (a rövid véghangzójú ófn. *taga* eredetileg kétségkívül csak plur. accus.-alak volt, a szabályos nominativus *tagā* előfordul még egy párszor Notkernél). Az *-ōs* csoportnak annyiban más története van mint az abszolút szóvégi *-ō*-nak, hogy amabban megmaradt a hosszúság s ez az *-ō* ezután később *ā*-vá lett, holott az *-ō* egyszerűen *-o*-vá rövidült (v. ö. ófn. *tagā* és *namo*). Majd ama föltevést czáfolgatja HIRT, hogy nasalis előtti hosszú vocalisok megmaradtak a gótban és ófn.ben. Itt azt a nézetét erősítgeti, hogy a g. *baírau au*-ja *ō*-nak ejtendő s hogy ez alak a lat. *feram*-nak megfelelő conjunctivus (v. ö. NyK. 28, 338), *baírandau* pedig = gör. *φερόντων*. Az idg. *-ēm* a hangsúlyminőség szerint fejlődik: nyújtott hangsúlyú = g. *-ê* (*dagê*), éles hangsúlyú = *-a* (*bandja*, *haba*, *hana*). Ezután azt fejtegeti, hogy abszolút szóvégi hosszúságok is megmaradnak; bizonyító esetek: a g. *-þrō* és *ō* adverbiumok (*hwaþrō*, *galeikō*), az ófn. *nefo* és *māno* szók és a g. *watō*. Az *-s* előtt levő hosszú vocalisok sorsáról most sem lehet határozottan nyilatkozni. Az idg. *-ōi* és *-ōi* is különbözöképp fejlődött. Végül így formulázza hangsúlyelméletét: az idg. szótaghangsúlyminőségek lényegileg abban különböztek, hogy az éles hangsúlyú vocalisok *két*-, a nyújtottak *három*-morásak voltak. A germánsgban valamennyi végszótag vocalisa (az *-s* előtt állók kivételével) egy morával megrövidült. Az ófn.-ben még tovább halad e processus, itt megint egy morával való rövidülés állott be.

Kiváló figyelmet érdemel BRUGMANN cikke: *Der präteritale Bildungstypus ahd.* hia z, *aisl.* hét und ahd. lio f, *aisl.* hli ó p. Az idg. perfectum-alakok részben reduplicatióval, részben a nélkül képződtek, néha egyazon gyökből mind a két képzésmód is alakult. Ezt a kétféleiséget a germán ősnelv is örökölte, az egyes germán nyelvekben azonban bizonyos osztályozás ment végbe, még pedig főleg az ablaut-viszonyokra való tekintettel. Föltehetjük tehát (a gót *haihait*-féle alakok biztonsága ellenére is), hogy az ófn. *hiaz*-féle alakok eredettől fogva reduplicatio nélkül képződtek (az agsz.-ban egymás mellett meg vannak a kettőzött *heht* és a kettőzés nélküli *hét* alak). Az ófn. *heizu*: *hiaz* alakok régebbi **kaidō* (**kaidō*): **kaida* alakoknak felelnek meg, az ablaut-fokok tehát *ai*: *ei* vagy még egyszerűbben *a*: *ē*. A *heizu*: *hiaz* viszonyához v. ö. lat. *facio*: *fēci* (gör. *ἐθῆξα*), *capio*: *cepī*. Az idg. *ei* JELLINEK és SIEVERS szerint germ. *ē*-vé lett, ez a hang az ófn.-ben diphtongizálódott; gyöngébb változatai idg. *i* és *ai*. Az ófn. *sceidan* gyökérnek pl. négy ablaut-fokát különböztethetjük meg: 1) *skhēi*- (ófn. *skēri*, litv. *skēdžiu*), 2) *skhai*-

(ófn. *sceidan*, litv. *skaidrūs*), 3) *skhī-* (lat. *scītus*, g. *skeirs*, ófn. *scīt*), 4) *skhi-* (ófn. *scesso*). A præsensben tehát a 2), a präteritumban az 1) fokot találjuk. Emez igék (ófn. *heizan*, *sceidan*, *sweifan*, *meizan*, *zeisan*) analógiájára azután a *fāhan*-félék is átvették a präteritumbeli *ē*-t. A **skaiþō*: *skēp-* mintájára germ. **fanþō* eredeti präteritum-töve *fār-* (idg. *pēk-*, v. ö. lat. *pangō*: *pēgī*) most *fēr-* alakot öltött (ófn. *fiang*); épúgy magyarázhatók az ófn. *haltan*, *waltan*, *fallan* stb. igék präteritumai is (a *walzan* *ē*-präterituma régi lehet, a *uel-* gy. *uēl-* alakja kimutatható a litvánban). A *létan*-féle igék csoportja (a melyeknek præsensében ősgerm. *æ* volt) szintén reduplicatio nélküli präteritumokat képezhettek. Továbbá, ha az *ai-* præsenseknek *ēi-* präteritumaik voltak, az *au-* præsenseknek *ēu-* präteritumaik lehettek, tehát ófn. *lioþ*, óizl. *hlíop* egy **hlēupa* (**klēuba*) alakra vezethető vissza (épígy ófn. *stōzan*, *scrōtan* stb.). A g. *aukan* ige *a*-ja azonban valószínűleg nem régibb *ē*-nek gyöngült *ə*-jéből magyarázandó, itt egy kétszótagú **aueq-* basissal lehet dolgunk. Az ófn. *houwan* ige (præt. *hio*) alakjai idg. **qau-*: **qēu-* gyökérformákból vezethetők le.

STREITBERG *Zur urgermanischen Grammatik* cz. alatt a következő kérdéseket fejtegeti. 1. Azt vitatja, hogy a hosszú nasalis és liquida sonans hangoknak a germánban nem *an*, *am*, *ar*, *al* a megfelelői, hanem hogy ama hangok egybeestek a rövid hangokkal s így itt is *un*, *ur* a szabályosan megfelelő hangcsoport; a g. *fulls* tehát szerinte egész pontosan megfelel az ói. *pūrmas*, litv. *pūlmas*-nak [csak hogy amaz esetekben eredeti rövid liquida, illetőleg nasalis sonans-t is lehet föltennünk, v. ö. BRUGMANN *Grundr.* I² 422. 480. l.]. — 2. HIRT és LORENTZ fejtegetéseiből kiindulva kimutatja, hogy a kétféle hangsúlyminőség hatása nemcsak gót, hanem nyugati germán nyelvterületen is kimutatható. Az idg. *nyújtott* hangsúlyozású (3-morás) hosszú vocalisok, a melyekre *-s* következett, az ófn.-ben szóvégi *hosszú* vocalisokul, ellenben eredetileg *éles* hangsúlyozású (2-morás) hosszú vocalisok *rövid* vocalisokul-tünnek fel. Innen magyarázódik, hogy a g. *gibōs* és *sunaus* alakoknak, a melyeknek végzetei eredetileg nyújtott hangsúlyozásúak voltak, ófn. *gebā* és *fridō* felelnek meg, g. *wileis*-nek ellenben (éles hangsúlylyal) ófn. *wilī*. — 3. STREITBERG abból a körülményből, hogy összetételekben a g. *ja-* tövek *a*-ja hosszú tőszótag után elenyészik (pl. *andi-laūs*), rövid tőszótag után megmarad (pl. *lubja-leis*), arra következtet, hogy régebben, az *a*-synkope idején, a gótban ez a szótagelválasztás dívott: *lu-bja-* (nem *lub-ja-*, mert a zárt szótag hosszú lett volna), azaz, hogy a gót nyelvnek egy régibb korszakában szintén meg volt még az a szótagelválasztás, a melyet SIEVERS ősgermán sajtárságnak mutatott ki s a melyet azután csak a nyugati germán ág őrzött meg (v. ö. a ny. germ. mássalhangzónyújtást *j* előtt). —

4. Az ófn. *gên* ige etymológiája mindeddig nehézségeket okoz. A nyelvészek egy része a gör. *τίγγει* igével kapcsolja egybe, KLUGE [az *Etym. Wb.* most megjelenő 6. kiadásában is] az idg. **ēini* megfelelő germ. alakjának a *ga-* praeifixummal való összetételét látja benne. STREITBERG arra utal, hogy e magyarázatnak jelentéstani körülmények is ellene szólnak: a *gên* igében a durativ cselekvésmód jut kifejezésre (a perfectiv *quemān*-hoz épúgy viszonylik mint gör. *ἔλθαι*: *ἐρχεσθαι*, lat. *ire*: *venire*, fr. *aller*: *venir* stb.), már pedig ez a jelentés ellene szól KLUGE összetételes hypothesisének; a perfectiv-jelentés nem enyészik el az összetételekben sem. — 5. A IV. és V. ablaut-sor igéi perf. plur.-ában feltűnő *ē* t MICHELS-től eltérőleg (a kinek metathesis-elméletét tarthatatlannak mondja) így magyarázza. A *ghebh-* gy. perf. plur. 3. sz. eredeti alakja ez lehetett: **ghēghebhont*; a hangsúlytalan szótagokban elenyészik a vocalis *s* ez a hangsúlyos szótag pótló nyújtását eredményezi: **ghēghebhnt*. Hosszú vocalis után az ily nehéz mássalhangzótörződés egyszerűbbé vált: **ghēbhnt*; ez alak létrejöttét már az ige paradigmájában gyakori *ghebh-* tőalak is előmozdította. — 6. A *-jan* végzetű igék és rokonaik. Itt több csoportot kell megkülönböztetnünk. I. A tulajdonképi *ie* *io-* igékhez tartoznak először azok, a melyeknél a képző változatlanul marad az egész paradigmában (g. *stōja*), másodsor azok, a melyeknél a képző teljes alakja változik egy gyöngébb alakkal. Rövid tőszótag után a képző egyszótagú (*-io-*), a gyöngé fok *-i-* (lat. *cāpio*, *cāpis*; ófn. *heffu*, *hevis*), hosszú tőszótag után a képző kétszótagú (*-io-*), a gyöngé fok *-ī-* (l. *sāgio*, *sāgis*; g. *sōkja*, *sōkeis*). II. A causativ igék képzőjének teljes alakja *-ēie-*, *-ēio*; a gyöngé foknak általában *-ī-*-nek kellene lennie. Ha a gótban emez igéknél is kétféleséget látunk (*nasja*, *nasjis* és *sandja*, *sandeis*), e kettéválasztásnak az I. csoport igéinek analogiájára kellett történnie. III. Az *-ēi-* igék képzőjének gyöngé alakja *-ī-*; a teljes *-ēi-* bizonyos körülmények között *-ē-*-vé lesz. A germánságban ennek a csoportnak többféle képviselője van: a) az igék egy részében a praesensnek gyöngé fokú képzője volt, ezek egészen a *-jan* igék mintáját fogadták el (ófn. *liggu*, *sitzu*); b) másoknál a teljes fok vált általánossá (ófn. *dagēn* = l. *tacere*, *habēn* = *habere*), c) ismét mások erős igékké lettek (g. *sitan*; g. *gapairsan* = l. *torrere*); d) vannak igék, a melyeknél *-ō* és *-ē*-képző változik (ófn. *tholōn* és *tholēn*), ezeknél újképzést kell föltennünk.

BÜLBRING az agsz.-ban kivételesen előforduló *scepen*, *waldēn*-féle alakokat idg. *-nt* végzetű vocativusoknak magyarázza; e föltevést azonban KLUGE (341. l.) megczáfolja. — MIKKOLA a vocalis előtti *p* és *f*-nek a germánságban feltűnő váltakozásáról szól s azt tartja, hogy a régibb *p* az illető szóban levő *h* hang hatása alatt változott *f*-fé (aln. *dīme* vel szemben ófn. *fīma* régibb **pīhma*-ból).

HIRT *Akzentstudien* cz. alatt az ,1000' jelentésű germán (g. *pūsundi*, ófn. *tūsunt* stb.) és balti-szláv (litv. *tūkstantis*, ószl. *tysęšta*, *tysešta* stb.) számnevek viszonyáról értekezik. A germ. alakot VIGFUSSEN és BUGGE összetételnek mondták (idg. **tūs-kmtī*, egy idg. **tēuos* ,erő' főnévből és a százaz számnév **kmt-* tövéből képezve), erre mutatnának az óskand. *pūs hundrap* és a Lex Salica *thūs-chunde* alakja is. HIRT arra utal, hogy a germán dialektusok túlnyomó részében nyoma sincs a *h*-nak; az idézett alakokat népetymológiának tartja. Az összetétel második részét, a *kmtī* alakot sem lehet kimutatni; a szóközépi *-sk-* sem változhatott volna el *-sz-*, *-sh-vé*. HIRT szerint nem összetétellel, hanem egyszerű képzéssel van dolgunk, az alapszó **pūs* lehetett (v. ő. ói. *tavas*, germ. *Thus-nelda*), a melyből *pūs-undi* képződött ,bőség' értelmében. A litv. és szláv. alakokat kölcsönszóknak tartja. Ez alkalommal KLUGEVAL szemben tagadja a germán és szláv nyelvek közelebbi rokonságát.

A szláv nyelvészet körébe tartozik MIKKOLA *Slavica* cz. cikke. Ebben az ószl. *stręga*, litv. *sęrgmi* alakokról és rokonaikról, továbbá a szl. *zveno* szóról (idg. *ęuen-*, *ęuon-*, ói. *jānu-*, gör. *γόνυ*, lat. *genu*), végül a lengy. *trwać*, cseh *trvati* és litv. *tvėrti* együvértartozásáról szól. A balti nyelvára vonatkozó kérdéseket ZUBATY fejteget *Baltische Miszellen* cz. cikkében.

MEYER Gusztáv *Etymologisches aus den Balkansprachen* cz. cikkében albán, újjörög, rumén, szerb és szlovén szófejtéseket közöl. Az újjör. *βουβός* alkalmából megemlíti a magy. *bub* és *bubus* szókat is; a déli rumén *vătălăh* szót (v. ő. magy. *vatalé*, Nyelvőr 25, 117) az oláhságba került szláv kölcsönszónak tartja s az orosz *potrohá* s egyéb szláv alakok mellett a magy. *potroh* szóra is utal. A rumén *cătușă* szónál elutasítja azt a felfogást, hogy az *-ușă* képző magyar eredetű.

PETZ GEDEON.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette.

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — Ára fűzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.